

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KUR'ÂN-I KERİM'E GÖRE RÛHÎ HASTALIKLAR

DOKTORA TEZİ

Emanullah POLAT

**Enstitü Ana Bilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Davut AYDÜZ

HAZİRAN – 2010

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KUR'ÂN-I KERİM'E GÖRE RÛHÎ HASTALIKLAR

DOKTORA TEZİ

Emanullah POLAT

Enstitü Ana Bilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Tefsir

Bu tez .../.../2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof Dr. D. AYDÜZ
Jüri Başkanı

Prof. Dr. M. AYDIN
Jüri Üyesi

Doç. Dr. A. İMAMOĞLU
Jüri Üyesi

Prof.Dr. Nihat TEMEL
.....
Jüri Üyesi

Prof.Dr. İdris ŞENGÜL
.....
Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlanırken bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifât yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Emanullah POLAT

06.05.2010

ÖNSÖZ

Tefsir ilmi, Kur'ân İlimleri arasında mümtaz bir yere sahiptir. Çünkü konusu, Yüce Allah'ın kelâmı; gayesi ise, bu kelâm ile kastedilen mananın, insanın gücü nisbetinde açığa çıkarılmasıdır. Asr-ı saadetten günümüze kadar İslâm âlimleri bu ilim dalından müstağnî kalamamıştır. İhtisas sahası ne olursa olsun âlimlerin bu ilim sahası ile ilgilenmeleri ve çoğunun bu konuda eser yazacak kadar mütehassıs olmaları bunun açık bir delilidir.

İslâm dini temelde iki ana kaynağa dayanır: Yüce Allah'ın vahiy yoluyla Resulüllah (s.a.s.)'e gönderdiği Kur'ân ve bu Kur'ân'ı yaşayarak hayatına istikamet veren Resulüllah (s.a.s.)'in söz, fiil ve takrirlerinden meydana gelen sünnetidir. İslâmî ilimlerin ilk kaynağı Kur'ân olduğundan her ilim adamı sadece kendi ilim dalı ile alakalı ayetler ve onların tefsirleri ile uğraşır. Bir fakih ahkâm ile ilgili ayetlerle, bir mütekellim ise akaid ile ilgili ayetlerle ilgilenir. Sadece tefsir ile ilgilenen bir ilim adamı ise Kur'ân'ın tümü ile ilgilenmek zorundadır. Bu sebeple salt tefsir ile ilgilenmek daha zor, daha kapsamlı ve daha çok gayret isteyen bir iştir.

Bu zorluklara rağmen, Kur'ân'ın ruh konusunda verdiği bilgilerin insanlar arasında merak vesilesi olması, ayrıca konunun çağdaş problemlere de ışık tutacak bir konu olması bizi böyle bir çalışmaya sevk etti. Yaptığımız araştırmalarda şimdiye kadar bu konuda yapılmış bir çalışmaya rastlamadık. 'Kur'ân-ı Kerim'e Göre Rûhî Hastalıklar' adını taşıyan tezimiz, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır.

Bu çalışma esnasında teşviklerini, fedakârlıklarını, müsbet yaklaşımlarını ve hoş görüsünü gördüğüm tez danışmanım sayın Prof. Dr. Davut AYDÜZ'e, tez izleme jürisinde bulunan sayın Prof. Dr. Muhammed AYDIN'a ve sayın Doç. Dr. Abdulvahit İMAMOĞLU'na, emekli olduğu halde bana ışık olmak için ilgilenme fedakârlık ve nezâketini gösteren sayın Prof. Dr. Suat YILDIRIM'a, ayrıca psikiyatri alanında görüşerek ve eserleriyle desteklerini esirgemeyen sayın Prof. Dr. Nevzat TARHAN'a, Doç. Dr. Sefa SAYGILI'ya teşekkürlerimi sunarım.

Emanullah POLAT

Adapazarı / 2010

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: RÛHÎ HASTALIKLAR İLE İLGİLİ KAVRAMLAR	14
1.1. Rûhî Hastalıklar İle İlgili Kavramlara Genel Bakış.....	14
1.1.1. İnsan.....	15
1.1.2. Ruh.....	18
1.1.2.1. Ruh Kadim midir, Hâdis midir?.....	30
1.1.2.2. Ruh Ebedî midir?.....	32
1.1.3. Nefis.....	34
1.1.3.1. Nefsin Çeşitleri.....	41
1.1.3.2. Nefsin İnsanları Aldatma Şekilleri.....	46
1.1.4. Kalb.....	51
1.1.4.1. Sıhhat Bakımından Kalbin Çeşitleri ve Vasıfları.....	57
1.1.4.2. Hatm ve Tab' (Kalb Mühürlenmesi).....	74
1.1.4.3. Kalbin Kuvveleri (Güçleri).....	79
1.1.5. Akıl.....	84
1.1.5.1. Aklın Kuvveleri (Güçleri).....	92
1.1.6. Vicdan.....	98
1.2. İnsanın Psikososyal Değeri.....	103
1.2.1. Kur'ân-ı Kerim'in İnsana Bakışı.....	104
1.2.2. Sünnet'in İnsana Bakışı.....	123
1.2.3. Psikolojik Yönden İnsan.....	126
1.2.3.1. Kur'ân-ı Kerim'de Davranış Güdülleri.....	130
BÖLÜM 2: KUR'ÂN-I KERİM'İN RÛHÎ HASTALIKLARA BAKIŞI	153
2.1. Hastalık Kavramı.....	156
2.2. Hastalık Çeşitleri.....	162
2.2.1. Bedenî Hastalıklar.....	162
2.2.1.1. Uzvî Hastalıklar.....	163

2.2.1.2. Psikolojik Hastalıklar.....	163
2.2.2. Rûhî Hastalıklar.....	163
2.2.2.1. Cinnî Hastalıklar.....	168
2.2.2.2. Asabî Hastalıklar.....	175
2.2.2.3. Aklî Hastalıklar.....	178
2.2.2.4. Kalbî Hastalıklar.....	192
2.3. İslâm Tıp Tarihinde Rûhî Hastalıkların Tedavisi.....	302

BÖLÜM 3: KUR'ÂN-I KERİM'E GÖRE RÛHÎ HASTALIKLARIN SEBEP VE ÇARELERİ.....307

3.1. Rûhî Hastalıkların Sebepleri.....	310
3.1.1. Bid'atlar.....	311
3.1.2. Hurâfeler.....	314
3.1.3. Bâtıl Dinler.....	315
3.1.4. Efsaneler.....	318
3.1.5. Korkular.....	320
3.1.6. İlâhî İlimden Mahrûmiyet.....	323
3.1.7. Vesveseler.....	325
3.1.8. Yüce Allah'ı Gereği Gibi Tanımamak.....	327
3.1.9. Cehaletle Tevessüle Yeltenmek.....	331
3.1.10. Ümit Tacirlerinin Tuzaklarına Düşmek.....	334
3.1.11. Kötü Çevre ve Günahlar.....	335
3.1.12. Acelecilik.....	339
3.2. Rûhî Hastalıkların Çareleri.....	341
3.2.1. Manevî Temizlik.....	342
3.2.2. İmân.....	345
3.2.3. İbadet.....	353
3.2.4. Kur'ân-ı Kerim.....	360
3.2.5. Zikir ve Dua.....	362
3.2.6. İhlâs.....	367
3.2.7. İhsân.....	370
3.2.8. Takvâ.....	374
3.2.9. Sabır.....	377

3.2.10. Telkîn.....	383
SONUÇ.....	388
KAYNAKLAR.....	394
ÖZGEÇMİŞ.....	401

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
(a.s.)	: Aleyhi's-Selâm
a.y.	: Aynı Yer
Bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
(h)	: Hicrî
(k.v.)	: Kerremellâhu Vechehu
m.	: Miladî
madd.	: Maddesi
MEBİA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
(r.a.)	: Radiyallahu Anhu
(rh. a.)	: Rahmetüllahi Aleyhi
s.	: Sayfa
(s.a.s.)	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
t.y.	: Baskı Tarihi Yok
tah.	: Tahkik Eden
trc.	: Tercüme Eden
v.b.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Diğerleri
vs.	: Ve saire
y.y.	: Baskı Yeri Yok

Tezin Başlığı: Kur'ân-ı Kerim'e Göre Rûhî Hastalıklar	
Tezin Yazarı: Emanullah POLAT	Danışman: Prof. Dr. Davut AYDÜZ
Kabul Tarihi: 10/06/2010	Sayfa Sayısı: VI (ön kısım) + 400 (tez)
Anabilimdalı: Temel İslâm Bilimleri	Bilimdalı: Tefsir
<p>İnsan ne bilgisayar gibi bir makine ne de, yeme içme, cinsellik ve korunma dürtüleri ile hayatını devam ettiren bir varlıktır. O ruh, nefis, akıl, kalb ve vicdan sahibi olarak insandır.</p> <p>Amacımız, insanın manevî yönünü oluşturan bu kavramları Kur'ân-ı Kerim ve psikoloji ilminin ışığında inceledikten sonra, maddî yönü oluşturan bedene musallat olan hastalıklar gibi, bu manevî yöne musallat olan hastalıkları tesbit edip, yine Kur'ân-ı Kerim ve psikoloji ilminin rehberliğinde çarelerini ortaya koymaktır.</p> <p>İnsanların ruh konusundaki merakları ve ruh hastalıkları, özellikle psikolojik açıdan, araştırılmaya değer bir konudur. Asrımızda ruh hastalıkları olarak ifade edilen ve beyin kimyasının bozulması ile meydana gelen psikolojik rahatsızlıklar artmış, bu sebeple asrımız 'stres' asrı olarak anıla gelmiştir. 'Asrın vebası' kanserin bile sterese bağlı 'psikosomatik' bir hastalık olduğu söylenebilir.</p> <p>Psikiyatristler ruh hastalıklarını, beyindeki serotonin, dopamin ve noradrenalin gibi kimyasal maddelerin dengelerinin bozulması sonucu ortaya çıkan organik hastalıklar olarak görürler.</p> <p>Kur'ân-ı Kerim 'ruh' hakkında fazla bilgi vermemiştir. Ancak verdiği az bilgi ile beraber kalb ve nefis hakkında verdiği bilgilerden, ruhun faaliyet alanı olan beyinin işleyişi ile idrak, şuur ve duygular halinde arzular olduğu anlaşılmaktadır.</p> <p>İdrâk gücü olarak akıl, şuur ve vicdan âletleriyle duyguları dizginleyip olması gereken seviyede tutabilirse, ruhun tezahürleri olan akıl ve duygular sağlıklı olmuş olur. Eğer akıl nefsin baskıcı gücü (hevâ) karşısında kontrol gücünü kaybederse, haramlar birer mikrop gibi 'kalb'i istilâ ederler. Haramların istilasını altındaki kalb de haramın ismine ve büyüklüğüne göre hastalanır. Hastalanan kalb, pas tutar, şüpheleri yaşar ve kör olur. Ölmüş bir kalbe de, daha fazla zarar saçmaması için mühürlenmiş sağlıklı bir iş yeri gibi, Yüce Allah tarafından 'mühür' basılır.</p> <p>Kur'ân-ı Kerim detaylı bir şekilde, bu hastalıklara yakalanma sebeplerini, korunma yollarını ve kurtuluş çarelerini anlatmaktadır.</p> <p>Konu, din ve pozitif bilim iş birliğiyle incelenmesi gereken konudur. Bu sebeple oldukça kapsamlı olup, ilâhiyât bilgisinin yanında tıp ve psikolj bilgisini de gerektirmektedir. Bu sebeple, çalışma boyunca, Bakırköy ve Manisa'daki Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'ndeki yetkililerin ve bağımsız çalışan uzman psikiyatristlerin desteğini aldık.</p> <p>Çalışmamız ilerledikçe, din ile bilimin birbirine şüphe ile bakmak yerine, bir arada ve uyumlu bir şekilde yaşayabilecekleri günlerin yakın olduğu görüldü.</p>	
Anahtar kelimeler: Ruh, kalb, nefis, akıl ve vicdan	

Title of the Thesis: Kur'ân-ı Kerim'e Göre Rûhî Hastalıklar		
Author	: Emanullah POLAT	Supervisor: Prof. Dr. Davut AYDÜZ
Date	: 10/06/2010	Nu of pages: VI (pre text) + 400 (thesis)
Department	: Elemental Islamic Sciences	Subfield: Tefsir (Comment)
<p>Human being is neither a machine nor a computer just eating and drinking or having a sexuality, and the impulse to protect and continue his life. It is a man of a compound of spirit, soul, mind, heart and conscience.</p> <p>Our aim is to find a cure for the Spritual Diseases of human as well as his Diseases of body under the curcumtances of examining of the light of Quran and psychology science then to put some solution.</p> <p>People wondered about the spirit and mental illness, particularly psychological, is a subject worthy of study. In our century, expressed as mental illness and brain chemistry that occur with the breakdown of psychological distress increased, therefore, our century 'stress' has come to be known as a century. 'Plague of the century', even of cancer due sterese 'psychosomatic' may be said to be a disease.</p> <p>Psychiatrists and mental illness, brain serotonin, dopamine and noradrenaline impaired as a result of the balance of chemicals such as organic diseases as they arise.</p> <p>The Holy Quran 'spirit' has not given much information about. However, little information is given with the information given from the heart and soul, the soul's activities with the realization that the functioning of the brain, consciousness and feelings are understood to occur in the form of desire.</p> <p>Perceptivity as mind, consciousness and conscience and should be reined âletleriyle feelings could keep the level, of manifesting the spirit of the mind and emotions can become healthier. If you think of the repressive power of soul (hevâ) loses control power in the face, and a microbe, such as unlawful 'shall kalb'i invasion. Forbidden under the invasions of the sacred heart of the sick according to the name and size. Sick heart, the amount of rust, is blind and lives suspicions. Died from a heart, be sealed to prevent further hair loss, such as an unhealthy place of business, by Almighty God 'seal' is printed.</p> <p>The Holy Quran in a detailed way, the reason of getting this disease, and ways to protect their salvation is described.</p> <p>Issues, cooperation with religious and positive sciences should be examined is the issue. Oldukaça therefore be comprehensive, and theology in addition to his medical needs and psikolj information. Therefore, throughout the study, and in Manisa Bakirkoy Mental Hospital officials and independent experts working in the support we received psychiatrist.</p> <p>Our work progresses, religion and science, instead of looking at each other with suspicion, they can live together in harmony and close of the day was observed.</p>		
Keywords: Psyche, heart, soul, nous and consciens		

GİRİŞ

Araştırmanın Alanı ve Kapsamı

Araştırmamız ‘Kur’ân-ı Kerim’e Göre Rûhî Hastalıklar’ adını taşımaktadır. Fakat konunun psikoloji ve psikiyatri ile de alakalı olması sebebiyle, araştırmamızın I. Bölümünde 'Psikolojik Yönden İnsan' başlığı altında, insanın psikolojik yönüne temas ettik. Ayrıca konumuzu teşkil eden hastalıkları, Kur’ân'a göre incelerken, psikiyatrinin bu hastalıklara bakışına da kısaca temas ettik. Araştırmamız bir psikoloji araştırması olmadığı için, ilgili kısımlarda bir derinlik görülmeyebilir. Zâten araştırmanın ağırlık noktasını, Kur’ân-ı Kerim’e göre rûhî hastalıklar oluşturmaktadır.

Araştırmamızın esas dayanağını teşkil eden, *فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ قَرَّاهُمْ اللَّهُ مَرَضًا* 'Kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını daha da ilerletti.'¹ âyetinde ifadesini bulan 'kalb' kavramı ve bu kavram ile yakın alakası bulunduğunu düşündüğümüz 'ruh', 'akıl', 'nefis' ve 'vicdan' kavramlarını Kur’ân, Sünnet ve müsbet ilimlere göre tarif etmeye çalıştık. Bu tarifleri verirken de Kur’ân ve Sünnet ile müsbet ilimlerin, bakış açıları arasındaki farkları ve benzerlikleri de ortaya koyduk. Meselâ; 'ruh' derken felsefe ve psikiyatrideki 'ruh' ile Kur’ân'ın ifade ettiği 'ruh' birbirlerinden tamamen farklı anlamlar taşımaktadırlar. Felsefe de ruh; 'akıl, zihin ve şuur anlamlarını da kapsarken',² psikiyatrideki 'ruh', 'beynin ve sinir sisteminin fonksiyonları'³ olarak tarif edilir. Kur’ân'daki 'ruh' ise, melekût âlemine (âlem-i emre) ait, 'beynin üzerinde, onu hareket ettiren ve mahiyetini bilemediğimiz',⁴ 'hareket, hayat ve idrakin kaynağı ve maddenin zıddı bir kuvvet'⁵ olarak tarif edilmiştir ki, Elmalılıya göre bu tarif, 'ruh'un en kapsamlı tarifidir. O rûhu, hareketin kaynağı olması yönüyle elektriğe benzetmiştir.

Kur’ân'daki ilahî hitabın doğruluğunu bütün Müslümanlar kabul edip inanırlar. Ancak batılı psikanalistler ile bizdeki takipçileri, ne insanın manevî yönlerine, ne de madde dışındaki manevî varlıklara inanırlar. Onlar bütün çalışmalarında, hiç okumadıkları

¹ Bakara, 10.

² Orhan Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, İstanbul, 1997, 'psikiyatri' madd.

³ Sefa Saygılı, *Ruh Hastalıkları ve Korunma Yolları*, İstanbul, 2006, s. 11.

⁴ Saygılı, *Ruh Hastalıkları ve Korunma Yolları*, s. 11.

⁵ Bkz. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul, t.y., V, 3198–3199.

halde, bâtil zanlarıyla Kur'ân'ı muharref Tevrat ve İncillerle mukayese ederek⁶ rûhun varlığını inkâr ederler. Hatta ruh kavramını kullanmaktan kaçınıp yerine daha çok 'bilinçaltı' ve 'zihin' kavramını kullanmayı tercih ederler.⁷ Oysa yine batılıların eliyle kurulup geliştirilen 'kuantum fiziği, ruhun ve insanın manevî yönlerinin varlığını kabul etmektedir.'⁸ Biz, bu araştırmada, Kur'ân-ı Kerim'deki ilâhî mesajların doğruluklarını ve bütün zamanlardaki geçerliliklerini bilimsel ve akademik delilleriyle ortaya koymaya çalıştık.

Araştırmamıza konu ettiğimiz rûhî hastalıklar, halk arasında akıl hastalıkları olarak bilinen psikiyatrik hastalıkların yanında, yukarıda zikrettiğimiz Bakara, 10. âyetinde ifadesini bulan 'kalb'in mübtelâ olduğu hastalıklardır.

Kur'ân'ın ifadesiyle kalbdeki hastalıklardan kasıt; 'şüphe, iki yüzlülük ve korkunun verdiği acı'⁹, 'fıtrattaki bozulma'¹⁰, 'bir şeydeki herhangi bir eksiklik ve sıhhati ortadan kaldıran her türlü hastalıklardır. Bunlar öyle hastalıklardır ki, genellikle kalplerde bulunabilen şiddetli hased ve aşırı düşmanlıktan kaynaklanmaktadır.'¹¹

Konumuz olan 'kalplerinde bir hastalık vardır.'¹² âyetinden hemen önceki ayet وَمَا يَشْعُرُونَ 'farkında değiller'¹³ ifadesiyle bitmektedir. Müfessir Zemahşerî 'şuur, bir şeyin hissî duygularla bilinmesidir'¹⁴ der. O zaman 'hastalık' kavramından 'hissizlik, duygusuzluk ve gaflet içinde olmak' anlamı çıkmaktadır.

Araştırmamızda, âyette işaret edilen ve insanın belirleyici özelliklerinden olan duyguların aşırılığı (ifrat) veya zayıflığı (tefrit) durumundan kaynaklanan, hissizlik ve gaflet belirtileriyle varlıkları anlaşılabilen hastalık çeşitlerini Kur'ân, Sünnet ve asrımızın psikiyatri ilminin bakış açılarıyla inceledik.

⁶ Sigmund Freud, *Dinin Kökenleri*, (çev. Ayşen Tekşen Kapkın), İstanbul, 2002, s. 280; Ayrıca bkz. Bedri Katipoğlu, *Din Psikolojisi Açısından Freud Psikanalizi ve Din*, İzmir, 1991, s. 66. (Freud, *Musa ve Tek Tanrıcılık*, s.101'den naklen)

⁷ Bkz. Freud, *Metapsikoloji*, (çev. Emre ve Ayşen Tekşen Kapkın), İstanbul, 2002, s. 49.

⁸ Bkz. Tahir Özakkaş, *Ayhan Songar'ın Kayseri Konferansları*, Kayseri, 1995, s. 32 vd.; Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, İstanbul, 2009, s. 71 vd.

⁹ Ebubekir Cabir el-Cezâirî, *Eyserü't-Tefâsîr li Kelâmi'l-Aliyyi'l-Kebîr*, Medine, 2003, I, 10.

¹⁰ Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, Beyrut, 1992, I, 15.

¹¹ Muhammed İbn Ali eş-Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivayeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr*, y.y., t.y., I, 35.

¹² Bakara, 10.

¹³ Bakara, 9.

¹⁴ Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmud İbn Amr İbn Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, y.y., t.y., I, 32.

Konunun alabildiğine geniş olduğu herkesin malumudur. Ancak yukarıda da işaret ettiğimiz gibi bu kavramların ifade ettikleri, insanın manevî yönü ve bu yönün hastalıklarına, felsefe veya tasavvuf ilimlerinin mantığıyla değil; tefsir ilminin bakış açısıyla işaret ettik. Ayrıca bu hastalıkların Kur'ân-ı Kerim'e göre sebep ve çarelerini kısaca sunduk. Çünkü Kur'ân-ı Kerim, nazariyattan daha ziyade, itikadî ve amelî yönü olan ilahî bir kitaptır. Kur'ân-ı Kerim tefekküre büyük önem verirken, bu fikirlerin nazariyatta kalmasını istemez. Bilakis Kur'ân-ı Kerim, Müslüman'ın tefekkür dünyasında bu fikirlerin canlandırılmasını ve amele dönüştürülmesini ister. Bu sebepten dolayı biz de, bu hastalıkları, batılı psikanalistlerin bakış açısıyla değil, Kur'ân'ın bakış açısı olan ve hayata geçirilmesi gereken 'iman ve sâlih amel' açısından ele aldık.

Araştırmanın Amacı

Modernizmin yalnız bıraktığı zamanımız insanı, üç dört asırdan beri rûhî hayatına yapılan saldırılar altında ezilmiş, modernliğin avantajlarının bedelini yalnızlığa ve manevî buhranlara itilmesi ile ağır bir şekilde ödemiş ve medet umarak ilâhlaştırdığı pozitif bilimler, sıkıntılarını gidermeye yetmemiştir. Bütün hayvanî duyguları tatmin etme özgürlüklerine rağmen, rûhî bunalım had safhalara çıkmış ve genellikle insanlar artık birbirlerinin kanını içen birer canavar haline gelmişlerdir. Bütün bu olumsuzluklardan sonra bozulan toplumların enkazlarının altından dinin yükselen bir değer olduğu ufukta görünmektedir. Yetmiş yıllık bir din tahribatına rağmen komünizmin yıkılışı ve dine sarılan topluluklar bunun en güzel misalidirler.

Araştırmamız ilerledikçe, Kur'ân'ın, beşerin bildiği ilimleri ve insan havsahasının alamayacağı kadar sınırsız manaları muhtevî, ilahî bir kitap olduğu bütün açıklığıyla ortaya çıktı. Takdir edilir ki böyle bir Kitabın bir tek sûresini bile hakkıyla incelemek insan takatini zorlar. Çünkü Kur'ân, bitmez tükenmez bir hazine ve sonsuz bir 'icâza sahiptir. Nitekim *مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ تَمَّ إِلَى رَبِّهِمْ يُحْسِرُونَ* 'Biz o kitapta hiçbir şeyi ihmal etmedik. Sonra hepsi Rablerinin huzuruna sevk edilip toplanacaklardır.'¹⁵ *وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ* *وَنَزَّلْنَا*¹⁶ 'Yaş ve kuru hiç bir şey yoktur ki açık, net bir kitapta bulunmasın.'¹⁶ *عَلَيْكَ الْكِتَابَ تَبَيَّنَّا لَكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ* 'Ey Resulüm, işte sana bu kutlu kitabı indirdik ki her şeyi açıklasın, doğru yolu göstereceksin, Allah'a teslimiyetle itaat edecek

¹⁵ En'âm, 38.

¹⁶ En'âm, 59.

olanlara, rahmetin ve müjdenin ta kendisi olsun.'¹⁷ âyetlerinden de anlaşılacağı gibi Kur'ân hiçbir ilimden hali değildir. Dolayısıyla hiçbir ilim adamı da Kur'ân'dan müstağni kalamaz.

Bütün her şeye –işareten de olsa– yer veren Kur'ân-ı Kerim, elbette ruh, kalb, akıl, nefis ve vicdan gibi, soyut kavramlar hakkında da bilgi vermiştir.

İşte bizim tezimizdeki amacımız, insanın manevî yönünü oluşturan bu kavramları Kur'ân'ın ışığında inceledikten sonra, maddî yönü oluşturan bedene musallat olan hastalıklar gibi, bu manevî yöne de musallat olan hastalıkları da tesbit edip, yine Kur'ân'ın rehberliğinde çarelerini ortaya koymaktır.

Rûhî hastalıkları ve çarelerini Kur'ân'ın ışığında sunarken, araştırmamızın tasavvufî bir araştırma veya bir tıp kitabı olmadığını hiçbir zaman göz ardı etmeyeceğiz. Bunun yanında İslâm'ın tarih boyunca başta tıpta olmak üzere diğer teknik alanlardaki gelişmelere tuttuğu ışığa da işaret etmek elbette bizim vazifemizdir.

Her şeye şüphe ile bakmak, müsbet bilimin temel özelliklerindedir. Bu özelliğinden dolayıdır ki bilim, deneyle ibatlanmamış iddiaları reddeder. Ancak Muhammed İkbal'in 'din ile bilim'in birbirine şüphe ile bakmak yerine bir arada, uyumlu şekilde yaşayabilecekleri gün pek uzak değildir'¹⁸ dediği gibi, bilimin dine borçlu olduğunu ortaya koyacak bir çalışma yapmak da ayrı bir amacımızdır.

Araştırmanın Önemi

Yaptığımız araştırmalara rağmen, şimdiye kadar bu konuda yapılmış herhangi müstakil bir çalışmaya rastlayamadık. Ancak konumuz olan insan, ruh, kalb, nefis gibi bazı kavramlar ile ilgili ve insanın psikolojik yönünü konu edinen bazı eserler mevcuttur. Bunlardan İbn Kayyım el-Cevziyye'nin 'er-Ruh', Şerafeddin Gölcük'ün 'Kur'ân ve İnsan', Âdem Ergül'ün 'Kur'ân ve Sünnet'te Kalbî Hayat', Hayati Aydın'ın 'Kur'ân'da İnsan Psikolojisi' ve Toshihiko İzutsu'nun 'Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar' adlı eserleri zikretmek mümkündür.

¹⁷ Nahl, 89.

¹⁸ Muhammed İkbal, *İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (trc. A. Asrar), İstanbul, t.y., s.16.

Yukarıda sınırlarını belirlediğimiz, insanın manevî yönüne, bu yönün hastalıklarına ve bu hastalıkların çarelerine, Kur'ân'ın bakış açısıyla bakmak, içinde bulunduğumuz buhranlı dünyanın stresli şartları içinde insanlık, bilhassa da Müslümanlar için çok önemlidir. Kur'ân hakkında araştırma yapmak, çoğunlukla Müslümanların arzusu olmakla beraber, ruh, kalb, akıl, nefis ve vicdan gibi, soyut kavramlar hakkında Kur'ân'ın verdiği bilgi ise ayrı bir merak konusudur.

Tarih boyunca insanların, ruhun mahiyetini öğrenme merakları, rûhî hastalıkları, özellikle psikolojik açıdan, araştırılmaya değer kılan bir husustur. Çünkü asrımızda rûhî hastalıklar olarak ifade edilen psikolojik rahatsızlıklar artmış ve asrımız 'stres ve depresyon' çağı olarak anıla gelmiştir. Araştırmamızın bu probleme ışık tutan ve her zaman güncelliğini koruyan bir yapıya sahip olması da ayrıca önemini arttıran başka bir sebeptir.

Kur'ân, her şeyi açıklamak için indirilen bir kitap olduğundan,¹⁹ ışık tutabileceği inancıyla, Kur'ân'ın rûhî hastalıklara bakışı ile pozitif ilimlerin (psikoloji/psikiyatri) bakışını mukayeseli olarak inceledik. Konu Kur'ân bütünlüğü içinde ele alınıp incelendiğinde, pozitif ilimlerin Kur'ân'ı eksik ve yanlış değerlendirdiği anlaşıldı. Çünkü mezkûr ilimler hep İslâmiyet'i hesaba katmadan değerlendirmelerde bulunmuşlar, maalesef İslâm ile muharref veya batıl dinleri aynı potada görülmüşlerdir. Hâlbuki pozitif ilimlerin yanlış gördükleri; cincilik, üfürükçülük, büyücülük ve çaputçuluk gibi bâtil akideleri İslâm da yanlış görmüş ve tarih boyunca hep bunlarla mücadele etmiştir. Buna rağmen İslâmiyet ile bu batıl akideleri aynı kategoriye sokmağa çalışmak cehaletin göstergesidir.

Kur'ân'ın diğer muharref kitaplara hiç benzemediğini, bilakis objektif ve ideolojilerden uzak bilim ile arasında fevkalade bir uyum olduğunu görmekteyiz. Buna rağmen materyalist bilim adamları, ya dine ilgisizdirler ya da alay ederler. Onlar dinî konuların efsanelere dayandığını iddia ederler. Batıdaki bilim adamları arasında ise, din denince, sadece Yahudilik ve Hıristiyanlık akla gelmekte, İslâm dini ya hiç hesaba katılmamakta, ya da 'bu iki muharref dinin farklı bir şekli'²⁰ olarak düşünülmektedir. Daha da ötesi, ideolojiyi bilimin önüne geçirmiş batıdaki bu bilim adamları arasında, İslâm hakkında, o

¹⁹ Bkz. Nahl, 89.

²⁰ Bkz. Katipoğlu, *a.g.e.*, s. 66.

kadar çok yanlış anlayış ve gerçek olmayan hüküm yayılmıştır ki, günümüzde; İslâm'ın gerçek mahiyeti hususunda bir fikir edinmek çok zorlaşmıştır.²¹ Bizdeki birçok bilim adamı ise, batıdaki bu bilim adamlarının yaptıklarını, herhangi bir değerlendirmeye tabi tutmadan, intihal yoluyla eserlerine almış ve bu fikirleri savunmuşlardır.

Asrımızda yaşanan bunalımın sebebi; teknolojinin yalnızlığa ittiği insanların Rönesans ile zayıflatılan imandan, dolayısıyla onun güçlü tesirinden mahrûm kalmaları ve maddî-manevî ihtiyaçlarını karşılamak için kendi başlarına çırpınıp şirk bataklıklarından kurtulamamalarıdır. Bugün fertler arasında iletişim gün geçtikçe zayıflamakta ve insanlar birbirlerine yabancılaşmaktadır. 'Sosyal bilim dalında 'ferdileşme' olarak adlandırılan bu oluşum, fertleri olumsuz etkilemektedir.²² Doğuştan sosyal bir varlık olarak yaratılan insan, teknoloji ile birlikte artık bu sosyallik vasfını yitirmiş bulunmakta ve kalabalık içinde yalnızlık çekmektedir. Bu yalnızlığın sonucunda da stres, gerilim ve çeşitli ruhî sıkıntılar artmaktadır. Bugün 'dünyada yalnızlıktan kaynaklanan depresif hasta sayısı 150 milyonu bulmaktadır.'²³

Önceleri birlikte yaşanırdı, dostluklar kurulur, yardım alınır ve başkalarına yardım edilirdi. XX. asırda gerçekleşen sanayi devrimi birçok nimetiyle birlikte, insanların duygusal ve manevî ihtiyaçlarını karşılayamaz hale getirdi. 'Yemek ihtiyacımızı karşılayamadığımız takdirde, kan şekerimiz düşer ve hasta oluruz. Aynı şekilde duygusal ihtiyaçlarımızı gideremediğimizde de ruh sağlığımız bozulur. Korkularımızı yenemez, kendimizi güvende hissedemeyiz.'²⁴ Canlılar arsında geçmişini hatırlayan ve geleceğinin endişesini yaşayan tek varlık insandır. Çünkü insan, soyut şeyler üreten zihin gibi bir cihaza sahiptir. Bu zihin sayesinde ki,

'...var oluşunun farkında olan ve öleceğini bilen tek canlı, insandır. Ölüm korkusu insan davranışlarını belirleyen bir korkudur. Öldükten sonra yok olacağını düşünen kişi, aynı zamanda tesadüfen var olduğuna da inanan kişidir. Bu düşüncedeki bir kimse, sahip olduklarını kaybetme korkusu yaşar. 'Dünyaya bir defa geldim ve hayat geçici, her şey boş' diyerek kazanımlarını çılgınca (israf ederek) tüketmeye yönelir. Hayatı anlamsız gören kişinin yaşamak için sebebi kalmadığında, toplumsal katılıma sırtını döner. Yaratıcıya inanmıyorsa hesap verme duygusunu da taşımaz ve sonuçta bencilleşir.'²⁵

²¹ Maurice Bucaille, *Tevrat İnciller Kur'an-ı Kerim ve Bilim*, (trc. Suat Yıldırım) İzmir, t.y., s. 135.

²² Saygılı, *Strese Son*, İstanbul, 2008, s. 7.

²³ Saygılı, *Strese Son*, s. 7.

²⁴ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 22.

²⁵ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 22–23.

Bu bencilleşme sonucu insanlar cemiyet içinde oldukları halde yalnızlaştılar. Çünkü inançsızların elinde gelişip topluma inançsızlık zerk eden teknoloji, ferdi cemaatten uzaklaştırıp bencilleştirdi ve yalnızlığa itti. Bu yalnızlık zamanla ferdi bunalıma sokup, psikiyatri kliniklerinde tedaviye muhtaç hale getirdi. Zaten postmodernizm; insanın içine düştüğü bu yalnızlığının, çaresizliğinin ve Rönesans'ın sebep olduğu iman zayıflığının karşısında, kendi kendine yetmezliğini gidermek için gündeme gelmiştir. Batılı ülkelerde 'maddî refah seviyesinin çok yüksek olmasına rağmen intihar oranının da en fazla olması'²⁶ bunun apaçık göstergesidir. Asrımız insanı da düşmüş olduğu bu yalnızlıkta sığınılacak bir melce arayışındadır.

Malumdur ki rûhî bunalımlar sonucu ihtiyaç duyulan arayışlar, mecralarını bulamazlarsa sapaşlar, içki ve uyuşturucu alışkanlığına dönüşürler. İçki ve uyuşturucuda medet arayanlar ise daha da yalnızlığa itilir ve tamamen dostsuz kalırlar. İnanç buhranı yaşayan toplumlarda, büyük çabalar sarf edilerek uygulanan, uyuşturucu ile mücadele programlarına rağmen, kullanım yaşının çok aşağılara düşmüş olması, ifadelerimizin en güzel isbatıdır.

Asrımız insanı, rahat ve refah içinde yaşamaktadır. Ancak bu durum kendisini mutlu etmeğe yetmiyor. Çünkü zamanımız insanı, ruhunu tatmin eden ve sosyal uyumun sağladığı tüm rahatlatıcı unsurlardan uzak yaşamaktadır. 'Kaygı ve endişe, çağımız ferdi bir eldiven gibi sarmakta, adeta ikinci bir kimlik halini almaktadır. İnsanlık böylelikle ya sakinleştiricilerden medet umar hale gelmekte veya bir takım sahte dinlere kaymaktadır. İnsanlar artık sosyal ortamdan, aileden, öz kültürden, dayanışmadan ve insan ilişkilerinden bulamadıklarını uyuşturucuda aramaktadırlar.'²⁷

İnsanlar yemek-içmek, korkulardan emin olmak ve ait olduğu yere bağlanıp iman etmek gibi şeylere muhtaçtırlar. Ancak Rönesans ile birlikte 'Tanrı İnancı'nın yıkılıp yerine insanın (hümanizm) konulmaya çalışılması sebebiyle zaten zayıf olan insan, bu ağır yükün altından kalkamayıp inanç boşluğu, korku ve yalnızlıklarıyla baş başa bırakılıp bunalıma itilmiştir. Muhakkaktır ki doğru ve hakikat olan şeylerden mahrum kalan insan, kurtuluşu başka yerlerde arayacak ve ihtiyaçlarını sağlıksız bir şekilde karşılayacaktır: Gıdasız kalıp vücudunda demir oranı eksilmiş çocukların toprak ve

²⁶ Nihat Kaya, *Neden İntihar Ediyorlar*, İstanbul, 1999, s. 74.

²⁷ Saygılı, *Strese Son*, s. 7.

benzeri zararlı maddeleri yemeleri gibi... 'Bugün insanların sevgiyi erotizmde boşuna arama zavallılığına düşmelerinin ve bunun bir sonucu olarak toplumlarda, kalbi boş, inançsız ve dolayısıyla mutsuz kişilerin sayılarının giderek artmasının suçluları arasında Sigmund Freud adının en başta bulunduğu kesindir.'²⁸

İmanın horlanarak üstü örtüldükten sonra ihtiyaçlar, korkular ve ızdırapların karşısındaki tahammülsüzlükle çırpınan insan, inanç boşluğunun doğurduğu psikolojiyle, yanlış yerlere teveccühen, bu ihtiyaçlarını karşılamaya kalkışmıştır. Niceleri, türbeleri ve ölüleri putlaştırıp onlardan medet ummuş ve bu yolla, Allah ve peygamber adına, cinayetler işlemişlerdir. Çünkü sadece Allah için uygun olan ibadet ve istianeyi, kullara veya nesnelere tevcih etmek imanı katleden bir cinayettir. Aynı şekilde, Allah korkusu ve peygamber sevgisini iddia ederek, kullara tevessül etmek de imanı katleden ayrı bir cinayettir. Bu cinayetler ise kalb hayatını zîrû zeber etmekte, huzur ve rahat adına hiçbir şey bırakmamaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de bu şekilde şirke düşmüş olanların vasıflarını ve ruh hallerini anlatan onlarca ayet bulmak mümkündür: سَلْتَلَىٰ فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوِيَهُمْ سَلْتَلَىٰ فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوِيَهُمْ 'O kâfirler, Allah'ın, tanrılıklarını kabul ettiğine dair hiç bir delil indirmedeği birtakım nesnelere Allah'a ortak saydıkları için, onların kalplerine korku salacağız. Onların gidecekleri yer cehennemdir. Zalimlerin varacağı yer ne kötüdür!'²⁹ 'Allah'a ve حَقِيقَ 'Allah'a حَقِيقَ لِّلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوَىٰ بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ ortak koşmayan halis muvahhidler olun. Çünkü bilin ki Allah'a şirk koşan kimse, gökten düşüveren ve kuşların didik didik edip kapıştığı birine yahut rüzgârın uzak ve ıssız bir yere savurduğu kimseye benzer.'³⁰ âyetleri buna misal gösterilebilir.

Kur'ân-ı Kerim, şirke düşmüş olanların dünya hayatına karşı aşırı derecede hırslı olduklarını, onların bu hırslarına rakip bir hırsın sadece İsrâiloğullarında bulunduğunu ifade etmektedir: وَلْتَجِدْنَهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَىٰ حَيَاتِهِ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعْمَرُ الْفَتْ سَنَةً وَمَا هُوَ بِمُرْحَرَجِهِ مِنَ 'İnsanlar içinde dünya hayatına en hırslı olanların onlar olduğunu görürsün. Hatta bu hırsta müşriklerden bile daha ileridirler. Onlardan her biri

²⁸ Pierre Debray-Ritzen, *Freud Skolâstiği*, (trc. F. Gökdemir ve Ç. Ertürk) Ankara, 1991, s. 18.

²⁹ Âl-i İmrân, 151.

³⁰ Hac, 31.

bin yıl yaşamak ister. Fakat uzun ömür onu cezadan uzaklaştıracak değildir. Allah, onların bütün yaptıklarını görür.³¹

Ayrıca Kur'ân-ı Kerim müşriklerin necis olduğunu da ifade etmektedir: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا تَجَسُّوْنَ نَجْسًا فَطَرَتِ إِلَهُكُمْ إِنَّمَا يَكْفُرُ الْبَشَرُ بِمَا كَفَرُوا وَتَجَسَّوْا بِهِمْ فَطَرَ اللَّهُ إِلَهُكُمْ وَتَأْتِيكُمُ الْبِرَّةُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِمْ فَكُلُوا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمْ وَلَا تُقْبَلُ إِلَيْكُمْ إِلَّا بِإِذْنِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ 'Ey iman edenler! Müşrikler bir pislikten ibarettir. Onun için, bu yıldan sonra Mescid-i Harama yaklaşmasınlar.³² Bu âyette geçen 'necesün' kavramı, teşbih amacıyla kullanılmıştır. Yani, 'siz necasetten ne kadar ciddî korunuyorsanız, şirkten ve müşriklerden de öylece korunun.'³³ Çünkü necasetin kendisi –içinde birçok mikrop barındırmasıyla– mutlak hastalık olduğu gibi; bulaştığı insanda da çeşitli hastalıklar meydana getirir. Nitekim bazı müfessirler müşrikleri köpek ve domuz gibi bizzat necaset olarak kabul etmişlerdir.³⁴

Yüce Allah şirke düşmüş olanları, –bu şirkten tövbe etmedikleri müddetçe– kesinlikle affetmeyeceğini bildirmektedir: إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا 'Şu kesin ki: Allah Kendisine şirk koşulmasını affetmez, ama dilediği kimse hakkında bunun altındaki diğer günahları affeder. Her kim Allah'a şirk koşarsa, haktan çok uzağa sapmış olur.'³⁵

Neticede müşrikler, içinde buldukları şirkten dolayı Yüce Allah tarafından, 'kalplerine bir korku salındığından'³⁶; kendileri, 'gökten düşüveren ve kuşların didik didik edip kapıştığı birine yahut rüzgârın uzak ve ıssız bir yere savurduğu kimseye benzerler.'³⁷ Bu müşrikler dünya hayatına karşı aşırı derecede hırslı olduklarından³⁸ bu hırslarını tatmin için her yolu mubah saymakta ve dünya hayatında düştükleri sıkıntıları gidermek için muhtaç oldukları her şeyi ve herkesi, Allah'ı severcesine sevip tabi olmaktadır: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِندَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ 'Öyle insanlar vardır ki, Allah'tan başkasını Allah'a denk tutar, tıpkı Allah'ı severcesine onları severler. Müminlerin Allah'a olan sevgileri ise her şeyden daha ileri ve daha kuvvetlidir. Böyle yaparak kendilerine zulmedenler, azabı

³¹ Bakara, 96.

³² Tevbe, 28.

³³ Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbn Ali el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, Beyrut, 1987, III, 418.

³⁴ el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 418.

³⁵ Nisa, 116.

³⁶ Âl-i İmrân, 151.

³⁷ Hac, 31.

³⁸ Bkz. Bakara, 96.

gördükleri zaman anlayacakları gibi, bütün kuvvet ve kudretin yalnız Allah'a ait olup, Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu, keşke şimdiden bilselerdi!³⁹

Şirk, didik didik olmuş, korkularla iç içe, hırsın esiri olmuş, Yüce Allah'ın affından uzak, bulaşıcı ve öldürücü bir hastalık gibi, kötü bir vasıftır. Böyle bir vasıf ta, huzur ve mutluluk bırakmayan bir hayatı netice verir. Böyle bir hayatı yaşayan birisi, bu şirki sebebiyle –geleceğe ait bir inancı da yoksa– son derece korkmakta ve bu korkuları onu çeşitli rûhî hastalıklara mübtelâ kılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de mü'minlerin vasıfları arasında 'onlar, Allah'la beraber başka bir tanrıya yalvarmazlar'⁴⁰ vasfı da zikredildikten sonra, 'kendilerine Rab'lerinin âyetleri hatırlatıldığında, onlara karşı sağır ve körlük gibi davranmazlar'⁴¹ vasfı da vurgulanır. Kur'ân-ı Kerim küfür vasfından dolayı da, körlük ve sağırlığın yanında bir de dilsizlik vasfını zikretmektedir: وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الْإِنْسَانِ الَّذِي يَدْعُو بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءَ وَتَدَاءَ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْى فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ. 'İnkârcıları hakka çağırmanın durumu, tıpkı bağıırıp çağırılmadan başka bir şeyden anlamayan hayvanlara haykıran çobanın durumuna benzer. Onlar sağır, dilsiz ve kördürler. Bundan ötürü akıllarını kullanıp gerçeği anlayamazlar.'⁴²

Dikkat edilirse, Kur'ân'ın benzetmede kullandığı körlük ve sağırlık birer maddî hastalıktır. Kur'ân, kalbde bulunan manevî hastalıkları bu maddî hastalıklara benzetmektedir. Bu hastalıklar, kalbde bulunan küfür ve şirkten kaynaklandığı için, bu körlük ve sağırlığı, kalbin dışı açılan iki penceresi olan sem' (duyma) ve basar (görme) için kullanmak mümkündür. Konuşma kabiliyeti ise, kalb ile irtibatlı olan aklın idrak gücünün tezâhürüdür. Kalb görme ve duyma kabiliyetini kaybedince de akıl ile iletişimi kopacağından, akıl da bu kabiliyetini, haksızlığın karşısında bile sergileyemeyecektir.

Netice itibariyle araştırmamızın temel aldığı hedef, Kur'ân'ın bakış açısıyla asrımız insanının karşılaştığı stres kaynağı olan problemler, hatalar ve bunların altında yatan sebeplerin ve çözüm yollarının araştırılması ve ortaya konmasıdır. Bu hedef gerçekleşirken, aynı zamanda söz konusu problemlere Kur'ân'dan sağlıklı ve kolay çözüm çareleri gösterilecektir.

³⁹ Bakara, 165.

⁴⁰ Furkan, 68.

⁴¹ Furkan, 73.

⁴² Bakara, 171.

Araştırmanın Metodu

Kur'ân'ın bütünlüğü içinde araştırmamıza bakıldığında, çok geniş bir konu olduğu görülecektir. Çünkü Kur'ân, maddî yönünden ziyade, insanın manevî/rûhî yönü üzerinde durmuştur. Bu sebeple biz de araştırmamızda, insanın ruhî yönüne musallat olan hastalıkları, sebep ve çareleri gibi, çok geniş ve bütüncül bir bakış açısından ele aldık.

Konu geniş olmakla beraber, konunun içindeki diğer kavramların, tek tek incelenmesi gerektiğinden araştırmanın kapsamı biraz daha genişlemiştir. Ancak bu genişleme konunun yapısından kaynaklandığından bu durum kaçınılmaz olmuştur. Bu sebeple gerektiği yerlerde konuları daha detaylı alt başlıklar altında inceledik ve bu başlıklara da içindekiler kısmında işaret ettik.

Araştırmamızın temelini oluşturan kavramları, kavramlarla ilgili yazılmış temel kaynak kitaplara ve Arapça geniş lügatlere bakarak açıkladık. Tabii bu kavramları Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde ele alarak öncelikle dinî esaslara dayalı olarak açıkladık. Bu açıklamaları yaparken; açıklama, yorumlama ve anlama metodunu kullandık.

Yerine göre, konumuzla ilgili psikoloji ve psikiyatri ile alakalı eserlerden de istifade ettik. Ancak daha çok Kur'ân-ı Kerim'i esas aldık. Çünkü tezimiz tefsir anabilim dalında yapılan bir tezdur. Ayrıca inanıyoruz ki; hiçbir insan, diğer bir insanı bütün hususiyetleriyle izah ve şerh edemez. Onu, en güzel bir şekilde Yüce Allah şerh edebilir. Onun mahiyetine bir kısım his ve letâif, Yüce Allah tarafından şifrelenmiştir. Kur'ân ise, kâinat gibi insanın da biricik yorumcusudur. Bu itibarla da insanın içi ve dışı ile ilgili bütün bilgiler, Kur'ân'da mevcuttur.

Biz Kur'ân'ın sadece, insanın manevî yönlerini oluşturan kavramlar ve hastalıklar ile alakalı ayetlerini ele alıp, onları klasik tefsir usulleriyle yorumladık. Yorumlarımızda, ayetlerin diğer ayetlerle, ayetlerin hadislerle ve ashabın sözleriyle yapılan yorumlarını göz önünde bulundurduk. Bununla beraber Arap dili sarf, nahiv, belagat ve fesahat kuralları da bizim için önemli birer kaynak oluşturdular. Bütün bunlara rağmen, bazı âyetleri tefsir ederken, bu zikrettiğimiz kaynakların da tam bir tefsir için yeterli olmadıklarını gördük. İşte bu durumlarda ilmî gelişmeler ve teknik buluşları takip edip, bahis mevzuu olan âyetleri, mezkûr ilmî gelişmelerle birlikte tefsir ettik.

Araştırmamızda, âyetlerin mealleriyle birlikte genellikle Arapça asıllarını da tümüyle vermeye çalıştık. Çünkü Kur'ân'ın tümünde olduğu gibi âyetlerin her birinde de tek tek 'theocentric'⁴³ özellik vardır.

Verilen âyet meâllerini, 'vücûh ve nezâir' kitapları ile 'Ġarîbü'l-Kur'ân' eserlerinden de yararlanarak, bizzat kendimiz vermekle beraber, daha çok Suat Yıldırım Hocamızın 'Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli' adlı eserinden de istifâde ettik. Kaynak gösterdiğimiz hadis-i şerifleri de dipnotta, Winschink'in, Condordance Et Indices De La Tradition Musulmane yani el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevî adlı kitabın usûlüne göre, hadis kaynağının ismi, kitâbın adını verdikten sonra, bâb ve/veya hadis numaralarını verdik. Kütüb-i Sittenin dışında hadis almamaya gayret gösterdik. Almak durumunda olduğumuz hadislerin ise, sıhhat bakımından değerlendirmesini yaptık.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi araştırmamızda, –ilgisi nedeniyle– birçok psikolog ve psikiyatrisin eserinden faydalandık. Bu alanlarda uzman olmadığımız, dolayısıyla bir yanlışlığa meydan vermemek için, –uzun da olsa– bu uzmanların eserlerinden yaptığımız alıntılarını, 'doğrudan alıntı' tekniğiyle aldık. Bu durum tamamen bir mecburiyetten kaynaklandı. Çünkü psikiyatriyi de ilgilendiren bir hastalığın sebebi, teşhisi ve tedavisi hakkında verilen bir hükmü özetlemeye kalkışıp 'dolaylı alıntı' yapmak bizim açımızdan hata ihtimalini yükseltir.

Araştırmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın alanı, kapsamı, amacı, önemi ve metoduna değindik.

Araştırmamızın Birinci Bölümü, 'Rûhî Hastalıklar İle İlgili Kavramlar' başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında, konu ile ilgili 'insan', 'ruh', 'nefis', 'kalb', 'akıl' ve 'vicdan' gibi kavramları tarif ederek bu kavramların etimolojisi ve semantiği ile bu kavramların Kur'ân-ı Kerim'de kullanıldığı manaları inceledik. Bu esnada, Râğıb el- İsfehânî'nin Müfredat'ı, Firuzabâdî'nin Kamus'u, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Nüzhetü'l-A'yüni'n- Nevâzir'i, Mukatil İbn Süleyman'ın el-Vücûh ve'n-Nezâir'i ve Ebu Bekr er-Râzî'nin Tefsîru

⁴³ Bu kavram, 'Allah imajının Kur'ân'ın (dolayısıyla da âyetin) tümüne sirayet etmiş olması' şeklinde tarif edilmiştir. Bkz. Toshihiko İzutsu, (trc.: Selahattin Ayaz), *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, İstanbul, t.y., s.38.

Ğarîbi'l-Kur'ân'ı, ed-Dâmeğânî'nin el-Vücûh ve Nezâir'i, Zebîdî'nin Tâcü'l-Arûs'u, İbn Manzûr'un Lisânü'l-Arab'ı, Asım Efendi'nin Okyanus'u (Kâmus Tercümesi), Nevzat Tarhan'ın Duyguların Dili ve İnanç Psikolojisi adlı kitapları ile Ahmed Naîm'in İlmü'n-Nefs'i faydalandığımız başlıca eserler olmuştur.

Birinci Bölümde ayrıca 'İnsanın Psikososyal Değeri' başlığı ve bu başlığın altında da Kur'ân ve Sünnetin insana bakışını ortaya koyarak psikolojik yönden insanı değerlendirdik.

Araştırmamızın İkinci Bölümü, 'Kur'ân'ın Rûhî Hastalıklara Bakışı' başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında, 'hastalık' kavramını ve çeşitlerini açıkladıktan sonra, konumuz olan 'Rûhî Hastalıkları' inceledik. Kur'ân'ın ışığında incelediğimiz bu hastalıkları, 'Asabî Hastalıklar', 'Cinnî Hastalıklar', 'Aklî Hastalıklar' ve 'Kalbî Hastalıklar' olmak üzere dört başlık altında topladık. 'Kalbî Hastalıklar' kısmını da, 'Basiret Körlüğü Hastalıkları', 'Şek ve Şüphe Hastalıkları' ve 'Nefis Hastalıkları' olmak üzere üç kısma ayırdık. Ayrıca bu 'Nefis Hastalıkları' kısmını da 'Şehvet Hastalıkları' ve 'Gadab Hastalıkları' kısımlarına ayırdık.

Bu hastalıklardan cehalet, gaflet, hased, kin, hırs, inad, şirk ve küfür vb. hastalıkları ifade eden kavramların lügavî ve istilahî manalarını 'Ğarîbü'l-Kur'ân' türü eserlerden faydalanarak açıkladık. Ayrıca 'Vücuh ve Nezâir' türü eserlerden de faydalanarak bu kavramların Kur'ân-ı Kerim'de kullanıldıkları diğer manaları ifade ettik. Bu başlıkların akabinde de, İslam Tıp Tarihinde Ruhî Hastalıkların Tedavisi' adlı başlığı ekledik.

Araştırmamızın Üçüncü Bölümü, 'Kur'ân'a Göre Ruhî Hastalıkların Sebep ve Çareleri' başlığını taşımaktadır. Bu genel başlık altında 'Ruhî Hastalıkların Sebepleri' ve 'Ruhî Hastalıkların Çareleri' konularını inceledik. Ruhî hastalıkların sebeplerinden 'İlâhî Bilgiden Mahrumiyet', 'Vesvese', 'Yüce Allah'ı Gereği Gibi Tanımamak', 'Kulluk Vazifesinde Cehaletle Tevessüle Yeltenmek' vs konularını inceledikten sonra, Ruhî hastalıkların çarelerinden 'Manevî Temizlik', 'Tevbe ve İstiğfar', 'İmân', 'İbadet' vs. konularını inceledik.

Araştırmamızı, Sonuç ve Kaynakça bölümleriyle sona erdirdik.

BÖLÜM 1: RÛHÎ HASTALIKLAR İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Rûhî hastalıkların daha iyi anlaşılabilmesi için her şeyden önce insanı ve onun maddî ve manevî yönlerini iyi anlamak lazımdır. Bu bağlamda insanın yoktan var edilişinden itibaren, yaratılış keyfiyetini ve merhalelerini bilmenin gerekliliği yanında, insana emanet edilen değerleri,⁴⁴ zaaflarını,⁴⁵ düşmanlarını⁴⁶ ve manevî yönlerini de⁴⁷ bilmek elzemdir. Bunları bilmeden, insanın rûhî (manevî) hastalıkları ve tedavileri hakkında konuşmak, tıpkı anatomi ve ilaçları bilmeyen birinin, doktorluk yapmasına benzer.

Yüce Allah insanı dünyaya gönderirken, kendisine ruh üflemeşinin yanında, şehvî bir güç, bu gücü doğru kullanmasını sağlayan bir akıl ve sergilenen davranışlarda sorumlu olmasını sağlayan bir irade kabiliyeti vermiştir. İşte bu davranış ve kabiliyetlerin tümü, beynimizde idare edilir.⁴⁸ Bu sebeple esas konumuza geçmeden önce, insanın manevî yönünü oluşturan kavramları lügavî ve istilâhî olarak ele almayı uygun gördük.

1.1. Rûhî Hastalıklar İle İlgili Kavramlara Genel Bakış

İnsan, sadece hareket eden, fizyolojik ve psikolojik dürtüleri olan bir mahlûk değildir. Bilakis o, fiillerini bilinçli ve düşünerek ortaya koyan canlı ve şuurlu bir mahlûktur. Kedi, kasabın vitrinindeki eti, açlık duygusu ile kapıp kaçar. Fakat insan aynı duyguyu yaşadığı halde, etin kendine ait olmadığını muhakeme eder, karşılığını ödedikten sonra o eti yer. Kediyi bu davranışından alıkoyacak, onu engelleyecek bir mekanizma mevcut değildir. Ancak insan, kendisine bağışlanmış olan akli sayesinde, bir nefsî arzu olan bu duygusunun tahriklerinden kendini kurtarabilir ve kendisine yakışan fiili sergiler. Kedinin açlık dürtüsüyle yaptığı bu fiile 'refleks', insanın, akıl ve muhakeme süzgecinden geçirdikten sonra yaptığı fiile de 'medenî bir davranış' adı verilir. Zira insan, مَدَنِيٌّ بِالطَّبْعِ 'Medeniyyün bi't-Tab' yani, doğuştan medenîdir.

İşte insan ve onu medenî davranmaya sevk eden manevî yönleri:

⁴⁴ Bkz. Ahzâb, 72.

⁴⁵ Bkz. Nisa, 28; Hûd, 9; İbrahim, 34; İsrâ, 11, 67 ve 100.

⁴⁶ Bkz. En'âm, 112 ve Yâsîn, 60.

⁴⁷ Bkz. Hicr, 29.

⁴⁸ Bkz. Özakkaş, *a.g.e.*, s. 32; Tarhan, *Duyguların Dili*, İstanbul, 2008, s. 124.

1.1.1. İnsan

Arapça olan 'insan' kelimesi, İbranî ve Hint dillerinde ilk insan anlamına gelen 'Adam/Adama' kelimesinin karşılığı olup⁴⁹, felsefede 'bilinçli (idrak sahibi) ve toplumsal varlık (medenî)⁵⁰ olarak tarif edilmiştir.

إنسان 'insan' kelimesinin cemi النَّاسُ olup aslı, اِنْفَعَالٌ vezninde 'unutkanlılıkla bütünleşmiş' anlamında اِنْسِيَانٌ dır.⁵¹ Bu kelimenin zıddı, 'hatırlamak, anmak, medh ile senâ etmek ve şeref' anlamında⁵² 'zikir'dir. İnsan, 'ins' gibi beşer demektir. Ancak 'ins' kadın erkek herkese şamil olup, cinlerin zıddı olan insanlar için cins isim olarak çoğul anlamdadır.⁵³ 'İns'in müfredi ise اِنْسِيٌ دür. رُومِيٌ ج رُومٌ gibi.⁵⁴

Ayrıca parmak uçlarına, insanların gölgesine, dağların başına, ekin ekilmemiş yerlere ve gözün bebeğinde oluşan eşyanın görüntüsüne de 'insan' denilir.⁵⁵

Âdemoğluna 'insan' denmesinin sebebi, gözle görünmeleri ve görüntülerinin gözde oluşmasıdır.⁵⁶ Cinlere 'cin' denmesinin sebebi de, insan gözü ile görülemeyip gizlenmiş olmalarındandır.⁵⁷ Nitekim Kur'ân'daki اِنِّيْ اَنْسْتُ نَارًا 'bir ateş ilişti gözüme'⁵⁸ âyetindeki اَنْسْتُ 'göze ilişmek' anlamındadır.⁵⁹

İsfehânî bu lafzın manasıyla alakalı olarak üç değişik görüş rivayet etmektedir:

1. Ülfet (dostça yaklaşım) gösteren herkese ünsiyet gösterdikleri için kendilerine 'el-insan' denilmiştir.⁶⁰ Nitekim 'el-üns' vahşetin zıddı olup⁶¹ dostça yaklaşım gösteren ve

⁴⁹ *Meydan Larousse*, y.y., t.y., 'insan' madd.

⁵⁰ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 1999, 'insan' madd.

⁵¹ Cemalüddin Muhammed İbn Mükrim İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, t.y., 'i-n-s' mad.

⁵² Karahisârî Mustafa İbn Şemseddîn el-Ahterî, *Ahteri-i Kebir*, İstanbul, 1310 (h), 'z-k-r' madd.

⁵³ Ahmed İbn Muhammed İbn Ali el-Mükrî el-Feyumî, *el-Misbâhü'l-Münir fi Ğarîbi's-Şerhi'l-Kebir li'r-Rafîi*, Beyrut, t.y., 'i-n-s' madd.; Hüseyin İbn Muhammed İbn el-Müfeddal er-Râğîb el-İsfehânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, (tah. Safvân Adnan Davudî), Beyrut, 1997, 'i-n-s' madd.

⁵⁴ Âsım Efendi, *el-Okyânûs (Kâmus Tercümesi)*, İstanbul, 1305 (h), 'i-n-s' madd.

⁵⁵ Muhammed İbn Yakub Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhit*, Beyrut, 1997, 'i-n-s' madd.

⁵⁶ Muhammed İbn Ebî Bekir İbn Abdilkadir er-Râzî, *Tefsiru Ğarîbi'l-Kur'âni'l-Azim*, (tah. Hüseyin Elmali), Ankara, 1997, 'i-n-s' madd.

⁵⁷ Muhammed İbn Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamus*, 'i-n-s' madd.

⁵⁸ Tâhâ, 10.

⁵⁹ Bkz. Suat Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, İstanbul, 1998.

⁶⁰ İsfehânî, *a.g.e.*, 'i-n-s' madd.

⁶¹ Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, 'i-n-s' madd.

kalbin kendisiyle sükûnet bulması demektir.⁶² Köpeklere 'enûs' denilmesinin sebebi de budur.⁶³

2. 'İnsan' kelimesi 'if' ilan اِفْعِلَانْ vezninde olup aslı, اِنْسِيَانْ 'insiyân', yani unutanlardır.⁶⁴ 'Bu şekilde isimlendirilmelerinin sebebi, Yüce Allah'a vermiş oldukları sözü unutup tutmamış olmalarındandır.'⁶⁵

3. 'Bazılarının bazılarına yardımı ile ancak yaşayabilecek vaziyette yaratıldıkları için kendilerine (ülfet kuran ve yardımlaşan manasında) 'el-insan' denilmiştir. Bu sebeple اَلْاِنْسَانُ مَدْنِيٌّ بِالطَّبْعِ 'insan tabiatı gereği sosyal (medenî) bir varlıktır'⁶⁶ denilir.

İnsanı ilk defa Eflatun, 'iki ayak üzerinde yürüyen, tüysüz canlı' şeklinde tarif etmiş ve bu tarifi duyan filozof Diyojen, bir horozun tüylerini yolup ortaya atmış ve 'işte Eflatun'un tarif ettiği insan budur' demiştir.⁶⁷

Asırlarca İslam âlemindeki medreselerde okutulan Mantık ilminde insanın tarifi, Aristo'nun tarifi olan, 'hayvan-ı nâtık' olarak yapılmıştır.⁶⁸ Mantık âlimleri buradaki konuşmayı 'akıl ve idrak sahibi' manasına almışlardır. Yani 'insan, akıl ve idrak sahibi bir mahlûktur.' Bu tarif Eflatun'un tarifi kadar olmasa da yine de tam manasıyla 'efradını cami ve ağyarını mani' bir tarif değildir. Çünkü burada da insan, sadece maddî/bedenî yönüyle ele alınmış 'konuşan bir hayvan'⁶⁹ olarak tarif edilmiştir. Fakat manevî yönünü oluşturan unsurlarıyla beraber ele alındığında ise o,

'... (İnsan) İlâhî, kevnî, küllî ve cüz'î bütün âlemleri kendinde toplayandır. O, İlâhî ve kevnî kitapları bir araya toplayan câmi' bir kitaptır. Ruhu ve akli yönüyle o, 'Ümmü'l-Kitâb' diye adlandırılan akli bir kitaptır. Kalbi yönüyle de o, 'Levh-i Mahfuz' olarak isimlendirilmiştir. Nefsi yönüyle ise o, 'Kitabü'l-Mahv ve'l-isbât' kitabıdır. O, değerli, yüce ve tertemiz sayfalarıdır ki, onlara ancak -şirk, küfür, nifak ve fık gibi- zülûmatlı perdelerden, maddî ve manevî pisliklerden temizlenmiş olanlar ona dokunup sırlarını idrak edebilirler. İlk aklın (akliyyelin), büyük âleme ve onun hakikatlerine nisbeti, insanî ruhun bedene ve onun kuvvelerine nisbetinin aynısıdır. Küllî nefis, büyük âlemin kalbidir.

⁶² Luvîs Ma'lûf el-Yesûfî, *el-Müncid fi'l-Lüğati ve'l-A'lâm*, Beyrut, 2005, 'i-n-s' madd.

⁶³ Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, 'i-n-s' madd.

⁶⁴ İsfahanî, *a.g.e.*, 'i-n-s' madd.

⁶⁵ İbn Ebî Bekir er-Râzî, *Muhtariü's-Sihâh*, Beyrut, 1986, 'i-n-s' madd.

⁶⁶ İsfahanî, *a.g.e.*, 'i-n-s' madd.

⁶⁷ Mehmet Kırkinci, *Rahman'ın Misafiri İnsan*, İstanbul, 2006, s. 16-17.

⁶⁸ Bkz. Bediuzzaman, Said Nursi, *Ta'likat alâ Bürhâni'l-Gelenbevî fi'l-Mantık*, İstanbul, 1993, s.20.

⁶⁹ Ali İbn Muhammed İbn Ali el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, Beyrut, 1996, 'i-n-s' madd.

Nitekim nefs-i natika da insanın kalbidir. Bunun içindir ki âlem, büyük insan (insan-ı kebir) diye isimlendirilir.⁷⁰

İnsan sadece biyolojik fonksiyonlara sahip bir varlık olmadığı gibi, bilgisayar makinesi gibi de duygusuz değildir. O ne bir hayvan gibi sadece yeme-içme ve şehevî arzularını tatmin eden ne de hiçbir şeye alaka duymayan bir makinedir. O yemek-içmek, korkulardan emin olmak ve ait olduğu yere bağlanıp iman etmek gibi şeylere muhtaçtır. O, geçmişin ızdırabını ve geleceğin endişesini yaşayan, ebedî olmaya iştiyak duyan bir varlıktır. Bunun yanında, Yüce Allah insana beş duyu, düşünce, tasavvur, rüya, tahayyül, his, ilhâm, kalp, gönül, vicdan, anlama ve anladığını ifade edebilme gibi birçok özellikler vermiştir.

İnsanoğlunun, bu ve daha başka özellikleri ile diğer mahlûklar arasında, en şerefli ve en üstün olduğunu Kur'ân-ı Kerim'de açıkça görmekteyiz: *وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ*: 'Gerçekten Biz Âdem evlatlarını şerefli kıldık, karada ve denizde kendilerini taşıyacak vasıtalar nasib ettik, onlara helâl ve hoş rızıklar verdik ve onları yarattığımız varlıkların çoğuna üstün kıldık.'⁷¹

Bazı âlimler, bütün kâinat (âlem) kendisinde toplandığı için, insana 'küçük âlem' demişlerdir. *أَحْسَنُ تَقْوِيمٍ* 'Ahsen-i Takvîm' yani, 'en mükemmel sûrette' yaratıldığının söylenmiş olması bu mükemmel özelliğinden dolayıdır. Nitekim şiirde;

دَوَاؤُكَ مِنْكَ وَلَا تَشْعُرُ دَوَاؤُكَ مِنْكَ وَلَا تَبْصُرُ
أَيْحَسِبُ أَنَّكَ جَرْمٌ صَغِيرٌ وَفَيْكَ إِطْوَى الْعَالَمِ الْأَكْبَرِ

'İlacın senin yanındadır ama sen anlamıyorsun, hastalığın da senden kaynaklanıyor ama sen görmüyorsun. En büyük âlem dürülüp senin içine yerleştirilmişken, sen kendini küçücük bir bedenden ibaret mi zannediyorsun?'⁷² denilmiştir.

Yüce Allah'ın mahlûkatı arasında insandan daha güzel hiçbir mahlûk yoktur. Çünkü Yüce Allah onu hem diri hem bilgili hem güçlü hem irade sahibi hem idareci hem de anlayış ve hikmet sahibi kılmıştır. Bu sıfatlar ise Yüce Allah'a mahsustur. Bu itibarla hadis-i şerifte şöyle denilmiştir: *إِذَا قَاتَلَ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ فَلْيَجْتَنِبِ الْوَجْهَ فَإِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ*: 'Sizden birisi, diğer kardeşi ile kavga ettiği zaman, yüze vurmaktan sakınsın. Çünkü Yüce Allah

⁷⁰ el-Cürcânî, *a.g.e.*, 'insan-ı kâmil' madd.

⁷¹ İsrâ, 70.

⁷² Muhammed Mahmûd es-Savvâf, *Fatihâtü'l-Kur'ân ve Cüz'ü Amme*, Mekke, 1985, s. 389.

Âdem'i (insanları) kendi sûreti (sıfatları) üzere yarattı.⁷³ Yani yukarıda zikredilen sıfatlar kastedilmektedir. Ancak Allah'ın sıfatları maddî değil manevîdirler.⁷⁴ 'Bu manaya مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ 'Kendini tanıyan (anlayan) Rabbini de anlamış olur'⁷⁵ sözünün doğruluğu da bina edilebilir.⁷⁶

İnsan kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de 65 yerde اِنْسَانٌ 'insan', 18 yerde اِنْسٌ 'ins', 5 yerde اِنْسَانٌ 'ünâs' 1 yerde اِنْسَانِيٌّ 'ünâsiyye', 1 yerde de اِنْسِيٌّ 'insiyyen' ve 242 yerde de, –çoğul olarak– اِنْسَانٌ 'en-nâs' şeklinde olmak üzere, toplam üç yüz otuz iki defa geçmektedir.⁷⁷ 'Kur'ân'da geçen اِنْسَانٌ 'insan' lafzıyla bazen Hz. Âdem (a.s.), bazen bütün insanlık, bazen bütün kâfirler, bazen de özel olarak Hz. Ebubekir (r.a.), Hz. Sa'd İbn Ebî Vakkâs (r.a.), Velîd İbn Muğîre, Hişâm İbn Muğîre, Kurt İbn Abdillâh, Ebu Cehl İbn Hişâm, Nadr İbn Haris, Âbid Bersisa, Büdeyl İbn Varaka, Ahnes İbn Şüreyk, Esved İbn Abdilesed, İyâş İbn Ebî Rabia, Keledet İbn Üseyd, Ukbe İbn Ebî Muayt, Ebu Tâlib İbn Abdilmuttalib, Utbe İbn Ebî Leheb, Adıyy İbn Rabia, Ümeyye İbn Halef, Übey İbn Halef, Haris İbn Amr, Ebu Huzeyfe İbn Abdillâh ve Ebu Leheb İbn Abdilmuttalib gibi şahıslar kastedilmiştir.⁷⁸

1.1.2. Ruh

Arapçada رُوحٌ 'ruh' müzekker bir kelime olup, نَفْحٌ 'nefh' manasına gelmektedir. Birçok âlime göre; 'ruh' ile 'nefis' aynı şeydir.⁷⁹ Bir farkla ki 'ruh', sadece müzekker olarak kullanılabilirken; 'nefis' hem müzekker hem de müennes olarak kullanılabilir. Bununla birlikte Kur'ân'da ifade edilen 'ruh', nefsin hayatiyetini kendisiyle devam ettirdiği şeydir. Bazılarınca 'ruh'un insanın kendisiyle hayatını devam ettirdiği 'nefes' olarak tarif edilmiş olması⁸⁰ bu gurup âlimi bu düşünceye sevk etmiş olabilir.

⁷³ Ebu'l-Hüseyin Müslim İbn el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Beyrut, 1995, Birr, 115/6821.

⁷⁴ Ebu Abdillâh İbn Ahmed el-Kurtûbî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1985, XX, 114.

⁷⁵ Ebussuud Muhammed İbn Muhammed, *İrşadi'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, y.y., t.y., IX, 175.

⁷⁶ Bu söz, 'tasavvufçular arasında hadis olarak meşhur olmuşsa da, aslında hadis olmayıp mana itibarıyla doğru bir sözdür' (Bkz. Ebussuud, *a.g.e.*, IX, 175) Nevevî böyle bir hadisin sabit olmadığını ifade ederken; Sem'ânî bu sözün Yahya İbn Muaz'a ait olduğunu söylemektedir. (Bkz. Celalüddin Abdurrahman es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Müntesire fî'l-Ehâdisi'l-Müştehire*, Kahire, 1960, s. 152.

⁷⁷ Muhammed Fuâd Abdalbaki, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, 1996, 'i-n-s' madd.

⁷⁸ el-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nezair fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezair*, Beyrût, 1987, 'i-n-s' madd.

⁷⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, 'r-v-h' madd.

⁸⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'r-v-h' madd.

'Ruh'un, insanın kendisiyle hayatını devam ettirdiği 'nefes' olması da söz konusu olamaz. Çünkü bu alınan nefes oksijen olup maddeden başka bir şey değildir. Ruh belki bütün bunların oluşmasını sağlayan, ne olduğunu anlayamadığımız ve وَمَا أَوْتَيْتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا 'size sadece az bir ilim verilmiştir'⁸¹ ifadesiyle ancak tümünün mahiyetinin yanında sadece çok az bir kısmı olan faaliyetini anlayabileceğimiz, 'âlem-i emre ait, zîşuûr bir kanun-u emrîdir.'⁸²

'Kur'ân'da kullanılan 'ruh', üfleme, insan hayatının kendisiyle devam ettiği şey, Allah'ın hükmü, Hz. İsa (a.s.), (genel manasıyla) melek, Hz. Cebrail (a.s.),⁸³ ferahlık, vahiy, nübüvvet, Kur'an, emir ve nefis anlamlarında da kullanılmıştır.⁸⁴

İnsan nefesine hayatiyet veren manasıyla 'ruh', beden gibi ancak bedenden ayrı bir şekilde mahlûktur.⁸⁵

'ra'nın fethasıyla رَوْحٌ 'ravh, rahatlık, ferahlık, neşe, kalbin gam ve kederlerden kurtulması ve rahmet manalarında kullanılmaktadır. Nitekim اللَّهُ لَا تَبْتَئِسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ 'Allah'ın rahmetinden asla ümidinizi kesmeyiniz.'⁸⁶ ayetinde geçen رَوْحِ اللَّهِ ifadesi رَحْمَةِ اللَّهِ anlamındadır.⁸⁷

'Aslında رَوْحٌ 'ruh' ve رَوْحٌ 'ravh' asıl itibariyle aynı şeydirler. رَوْحٌ 'rûh' daha çok hayata sebebiyet veren şey anlamında kullanılırken; رَوْحٌ 'ravh' insana rahatlık veren ve yine hayatını devam ettiren nefes alıp vermektten ibaret olan 'teneffüs' anlamında kullanılmaktadır.⁸⁸

'ra'nın kesriyle رِيحٌ 'rîh' ise havanın veya başka herhangi bir şeyin esmesi demektir. رِيحٌ 'rîh' kavramının cemi siygası olan أَرْوَاحٌ 'ervâh' kavramı, 'hadis-i şerifte 'cin' manasında kullanılmıştır' denilmişse de, bu yorum doğru değildir. Çünkü bu kelimenin cemi siygası رِيَّاحٌ 'riyâh'dır. Nitekim رِيَّاحٌ 'riyâh' kavramı, Kur'ân-ı Kerim'de de bu manasıyla

⁸¹ İsrâ, 85.

⁸² Bediuzzaman, *Sözler*, İstanbul, 1993, s. 502.

⁸³ Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, 'r-v-h' madd.

⁸⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'r-v-h' madd.

⁸⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'r-v-h' madd.

⁸⁶ Yusuf, 87.

⁸⁷ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, 'r-v-h' madd.

⁸⁸ İsfehânî, *a.g.e.*, 'r-v-h' madd.

kullanılmıştır:⁸⁹ وَأَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَاقِحَ 'aşılmalı rüzgârlar gönderdik.'⁹⁰ Bazen azap olarak gelen rüzgâr da, Kur'ân-ı Kerim'de bu kelime ile ifade edilir: بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ 'Hayır, dedi, bu, sizin gelmesi için acele edip durduğunuz şeydir, yani can yakıcı azap taşıyan bir rüzgârdır!'⁹¹

وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَلَا تُنَازَعُوا فِيهَا فَتَقَاسَمُوا فِيهَا وَتَذُوبَ رِيحِكُمْ 'Allah'a ve Resulüne itaat edin, sakın birbirinizle ihtilaf etmeyin; sonra korkuya kapılıp zaafa düşersiniz, rüzgârınız (kuvvetiniz) gider.'⁹²

Arapçadaki 'ruh' kavramı, Farsçada 'Revân', Yunanca da 'Psyche', Latince'de 'Anima', Fransızca'da 'Âme', Almancada 'Seele', İngilizce'de 'Soul' olarak ifade edilmektedir.⁹³ Her ne kadar ruhun İngilizcesi 'spirit' olarak biliniyorsa da 'spirit' ruhun değil; zihnin İngilizcesidir.⁹⁴ Ruh kavramı, farklı dillerde, farklı kavramlarla ifade edilse de, hemen hepsinin ortak tarifi, 'bedeni âlet olarak kullanan hayat, akıl ve düşüncenin ilkesi, ölüm anında kaybolan bir cevher olarak, bedenden bağımsız ve ölümsüz varlık'⁹⁵ şeklindedir. Çünkü rûhu ifade eden kavramlar, 'dilimizde olduğu gibi Avrupa dillerinde de aynı anlamda kullanılmaktadırlar. Bundan dolayı ruh, insandaki his ve idrâk hadiselerinin tümünü dile getiren'⁹⁶ 'zîşuûr bir kanun-u emrîdir.'⁹⁷

İnsanlar, ruhun ne olduğunu daima merak etmişlerdir. Onun için tarih boyunca ruh hakkında çok şeyler söylenmiştir. Çünkü insanoğlu beş duyusundan herhangi biriyle algılayamadığı bir şeyin var olduğuna ilişkin bir haber aldığı anda (gerçek olduğuna inanmasa bile) o şeyi merak eder. Çok ibtidâî insanlar bile, insanın mahiyetinde var olan ruhun varlığını hissetmiş ve bu varlıkla alakadar olmuşlardır. Ancak idrak sınırlarını aşan 'tafsilata girince meseleyi karıştırmış ve iltibasa düşmüşlerdir ki; yanlışıyla doğrusuyla 'dinler tarihinin' animizme alakalı bölümlerinde bu kabil

⁸⁹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, 'r-v-h' madd.

⁹⁰ Hicr, 22.

⁹¹ Ahkâf, 24.

⁹² Enfâl, 46.

⁹³ Bkz. Haçerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, 'ruh' madd.

⁹⁴ Haçerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, 'ruh' madd.

⁹⁵ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara, 1997, 'ruh' madd.

⁹⁶ Haçerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, İstanbul, 1997, 'ruh' madd.

⁹⁷ Fethullah Gülen, *Kalbin Zümriü Tepeleri*, İstanbul, 2008, III, 170.

iltibaslardan doğmuş bir hayli hurafe görmek mümkündür. Hiç şüphesiz bu hurafelerden biri de tenâsüh akidesidir.⁹⁸

رَوَّحَ 'r-v-h' maddesi değişik siygalarla, Kur'ân-ı Kerim'de 57 defa geçmesine⁹⁹ karşın, konumuz olan 'ruh', hiç tanımlanmamış, hakkında hemen hiç bir bilgi verilmemiş, sadece altı âyette¹⁰⁰ varlığından çok kısa söz edilmiş, metafizik bir varlıktır.

Yüce Allah'ın 'kendi ruhum' dediği ve mâhiyetini bilmediğimiz 'ruh'tan, hem Hz. Âdem (a.s.)'a,¹⁰¹ hem de onun çocuklarına üflediği¹⁰² ifade edilmektedir. Ayrıca –Hz. İsa (a.s.)'ın yaratılması esnasında Hz. Meryem (a.s.)'a da rûh üflendiği¹⁰³ ifade edilmiştir.

Efendimiz (s.a.s.)'den rivayet edilen sadece bir tek hadis-i şerif ise, aşağı yukarı aynı lafızlarla ve birçok hadis kitabında nakledilmiştir: **إِنَّ أَحَدَكُمْ يُجْمَعُ خَلْفُهُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا ثُمَّ يَكُونُ عَاقِبَةً مِثْلَ ذَلِكَ ثُمَّ يَكُونُ مُضْغَةً مِثْلَ ذَلِكَ ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ مَلَكًا فَيُؤَمِّرُ بِأَرْبَعِ كَلِمَاتٍ وَيُقَالُ لَهُ اكْتُبْ عَمَلَهُ وَرِزْقَهُ وَرُوحَهُ** 'Sizden her birinizin anne karnındaki yaradılışı kırk günde tamamlanır (döllenme tamamlanıp alaka oluşur) Sonra kırk gün sonra da alaka et parçasına dönüşür. Mudga oluştuktan kırk gün sonra da Yüce Allah bir melek gönderir ve ona 'ceninin ne ameller yapacağını, rızkını, ecelini ve iyi veya kötü biri olduğu hususundaki dört kelimeyi yaz' diye söylenir. Sonra da ona ruh üflenir.¹⁰⁴

'Eğer, **وَمَا أُوتِيْتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا** 'size sadece az bir ilim verilmiştir' veciz cevap yerine; ruh, 'kendisiyle hayatın devam ettiği ince, latîf bir maddedir' gibi uzun tarifler yapılmış olsaydı, bu ifadeler 'vecîz nübüvvet kelâmı' olmaktan çıkıp felsefe olmuş olurlardı.¹⁰⁵ Müfessirler, konumuz olan bu âyetteki **أُوتِيْتُمْ** 'ûtütüm' ifadesindeki **أَنْتُمْ** 'siz' zamiri hakkında iki görüş ortaya koymuşlardır:

⁹⁸ Gülen, *Kalbin Zümürü Tepeleri*, III, 171.

⁹⁹ Abdalbaki, *a.g.e.*, 'r-v-h' madd.

¹⁰⁰ Bkz. İsrâ, 85; Enbiya, 91; Tahrîm,12; Secde, 9; Hicr, 29; Sâd, 72.

¹⁰¹ Hicr, 29 ve Sâd, 72.

¹⁰² Secde, 9.

¹⁰³ Enbiya, 91 ve Tahrîm, 12.

¹⁰⁴ Ebu Abdillah Muhammed İbn İsmâîl el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, (tah.: Abdullah İbn Bâz), Bed'ü'l-Halk, 6/3208; Müslim, Kader, 1/6893; Ebu İsa Muhammed İbn İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, (tah.: Ahmed Muhammed Şâkir), Beyrut, t.y., Kader, 4/2284; Ebu Dâvud Süleyman İbn Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvud*, Beyrut, 1988, Sünnnet, 17/4710; İbn Mâce Ebu Abdillah Muhammed, *Sünenü İbn Mâce*, Beyrut, 1996, Mukaddime, 10/80.

¹⁰⁵ Ebü'l-Hasan Ali İbn Muhammed İbn Habîb el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, Beyrut, 1992, II, 452.

1. Bundan, soruyu soran Yahudiler kastedilmiştir. Bu durumda 'ruh ile ilgili bilgi, siz Yahudilere verilmemiştir.' şeklinde takdir edilir.

2. Bundan Hz. Muhammed (s.a.s.) ve sair insanlar kastedilmiştir. Bu durumda da 'rûh ile ilgili bilgi, siz insanlara verilmemiştir.' şeklinde takdir edilir.¹⁰⁶

Kur'ân-ı Kerim'de ruhla ilgili olarak ancak bu kadar bilgi bulabiliyoruz. Bu açıklama ise son derece kısa ve özdür. Aynı zamanda ruhun mahiyetini anlayamayacağımıza da bir çeşit işaret edilmiştir: 'De ki, ruh Rabbimin emrindedir' yani, 'O'nun ilâhî sistemlerinden biridir' mealindeki sözler, adeta bir uyarı anlamını taşımakta ve sanki 'siz onu anlayamazsınız' demektir. Nitekim âyetin, 'size pek az bilgi verilmiştir' şeklinde son bulması bunu doğrular gibidir.

Sadece ruh değil, metafizik âlemin tümü hakkındaki insan bilgisi çok sınırlıdır. Çünkü insanın bilgi edinme imkânları duyularına dayanmaktadır. Duyular ise, metafizik âlemi idrak etmeye asla yeterli değildir. Ancak vahiy, metafizik âlemi insanın akıl, zekâ ve duyularının tatmin olabileceği düzeylere indirgeyerek açıklamıştır.

Kur'ân ve Sünnet'te bu kadar icmalen bahsedilen bir konu, zamanla değişik din ve kültürlerden de etkilenilerek çeşitli mütefekkir, filozof ve mutasavvıf tarafından yapılan te'vil ve tafsillerle ciltlere sığmayacak kadar nazariyeler oluşturulmuştur:

Eski Mısır felsefesinde rûh, 'insan bedeninde iken görünmemesinin ötesinde konsantre veya kompleks bir varlık olduğu kabul edilir. Buna göre insanı, manevî yapısı rûh, nefis, akıl, kalp ve ilâhî yönünü temsil eden 'eş' (ka) den meydana gelmektedir. Genel olarak Mısır inançlarında ruh (ba) hayat boyu insan bedeninde onunla birlikte yaşamakta fakat ölümden sonra bedeni terk etmektedir.¹⁰⁷

Eski Hint kökenli dinlerde ruh, 'mutlaka hareket özelliği olan bir unsur olarak tasavvur edilmiştir.'¹⁰⁸ Bu dinlerde, rûhün diğer önemli bir özelliği de, 'tenasüh/reenkarnasyon' (yeniden dünyaya gelme) dir.¹⁰⁹

¹⁰⁶ el-Mâverdî, *a.g.e.*, II, 452.

¹⁰⁷ Mehmet Dalkılıç, *İslâm Mezheplerinde Ruh*, İstanbul, 2004, s. 86.

¹⁰⁸ Dalkılıç, *a.g.e.*, s. 94.

¹⁰⁹ Bkz. Dalkılıç, *a.g.e.*, s. 94.

Eski Yunan Felsefesinde de 'ruh' tarifinin filozoftan filozofa değiştiğini görmekteyiz. Buna rağmen bu filozofları uę gurupta toplamak mümkündür:¹¹⁰

1. Ruhun Maddî Bir Cevher Olduğunu Kabul Edenler: Bunlardan Tales, su; Aneximenes, hava; Herakleitus, sıcak nefes (psyche); Empedokles ise, dört unsurdan (hava, su, ateş ve toprak) meydana gelen 'mzac ve ahenk' olarak ruhu tarif etmektedir.

2. Ruhun Latf Bir Cisim Olduğunu Kabul Edenler: Bunlardan Anaxagoras, latîf ve ince bir madde; Demokritos, nefes alıp verirken bedene giren ince, yuvarlak ve düzgün atomlar; Epiküros ise, maddenin arazları olarak rûhu tarif etmektedir.

3. Ruhun Bedenden Ayrı, Manevî Bir Cevher Olduğunu Kabul Edenler: Bunlardan Pythagoras ve Sokrat, önemli lęde İslam filozofları ile bazı Kelâm ve Tasavvuf limlerini etkilemişlerdir. Yine bu guruptan sayılan Eflatun ruhun, ilâhî, akıllı, bast ve zlmez bir cevher olduğunu ileri sürerek, onun tinselliği (mnevliği) ve lmezliği (bekâ) inancını savunurken; Aristo rûhu, 'kuvve halinde canlılığa sahip olan tabiî bir cismin fiil haline geğmesidir' şeklinde tarif etmiş ve bir cevher olarak değerlendirmiştir. Aristo bu cevheri aktiviteden daha çok bir kabiliyet olarak görmüştür.

Kelâm ve Tasavvuf düşüncede, 'ruh ile nefis aynı cevherdir. Bu itibarla ruh terbiye edilmiş nefis, nefis ise terbiye edilmemiş ruhtur.'¹¹¹ Tasavvuf düşünceye göre bu ruh,

'melâike türünden latîf bir varlıktır ve onun, başta vicdan mekanizması olmak üzere cismânî ve rûhânî bütün duyu organları ve letâif-i insaniye üzerinde de sebeplerin perdedarlığı lęsnde her şeye hkimiyeti söz konusudur. Materyalistlerin ve fizyolojistlerin her şeyi ona bina etmek istedikleri dimağ, maddî organizma ile ruh arasında bir santral merkezi; ruha bağlı letifin müktesebatına bir hazine ve depo; duyu organlarının birbiriyle irtibat mahalli; akıl ve nefis-i insaniyenin cihanları istib edecek geniş bir kütüphanesi; his, hareket ve idrâk aktiviteleri adına iç içe şalterler sistemi; ilâhî vridtn tefrik, temyiz, tahlil ve terkip laboratuvarı olması gibi çok hayat fonksiyonlarıyla rûhun dinamik bir elemandır.'¹¹²

Son yıllarda kuantum fiziği ile uğraşan birçok bilim adamı beynin hologram gibi çalışıp mikrodalgalar yayarak maddî bedeninin yanında rûhî/manevî/misal bir beden

¹¹⁰ Bkz. Dalkılıç, *a.g.e.*, s. 96–99.

¹¹¹ Ali Durusoy, *İbn Sinâ Felsefesinde İnsan ve lemdaki Yeri*, İstanbul, 1993, s. 26.

¹¹² Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, III, 211–12.

oluşturduğunu iddia etmişlerdir.¹¹³ Kirliyan usulü ile çekilen fotoğraflarda kesik organların tam çıkması bu iddiaları güçlendirmiştir.¹¹⁴ Resul-i Ekrem (s.a.s.)'in son anlarını yaşarken bir ara Hz. Aişe annemize hitaben; يَا عَائِشَةُ مَا أَرَأَى أَلَمْ الطَّعَامَ الَّذِي أَكَلْتُ؛ 'Ey Aişe Hayber'de yediğim yemeğin acısı, ızdırabı hiç kesilmedi. İşte şimdi tam vaktidir. Bu zehirden şah damarımın koptuğunu gördüm'¹¹⁵ buyurduğu hadisindeki أَبْهَرَى kelimesinin manası damar değil, asıl beden 'dedublesi' (eş, ikiz, dublex, misali beden) manasında olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁶ Dolayısıyla bu durumda mana 'dedublemin (beden-i misali) koptuğunu gördüm' olacaktır ki bu esnada Efendimiz (s.a.s.) Refik-i A'lâ'yâ yükselmiştir.

Felsefe ve psikiyatrideki 'ruh' ile Kur'ân'ın ifade ettiği 'ruh' birbirlerinden tamamen farklı anlamlar taşımaktadırlar. Felsefede ruh, 'akıl, zihin ve şuur' anlamlarını da kapsarken,¹¹⁷ psikiyatrideki 'ruh', 'beynin ve sinir sisteminin fonksiyonları'¹¹⁸ olarak tarif edilir. Hatta psikoloji ilmi ve bu ilmin tıbbı uyarlanmış şekli olan psikiyatri, rûha beyin fonksiyonları, beynin yaymış olduğu ve ışıktan daha hızlı enerji/elektrik dalgaları olarak bakar: 'Saniyede üç yüz bin (300.000/sn) kilometre hızla ilerlediğini bildiğimiz fotondan, elli bin kilometre daha hızlı ilerleyen ve psikon adı verilen kütsüz enerji vardır ki buna da rûh denilmektedir.'¹¹⁹ Bu tarife göre ruh, özel olarak yaratılmış olan beynin faaliyetlerinden olan ve beynin irtibatlı olduğu ancak mahiyeti bilinmez bir güçtür. Beynin faaliyeti ise bu mahiyeti bilinmez gücün faâliyetleri ve tezâhürleridir.

Kur'ân'daki 'ruh' ise, melekût âlemine (âlem-i emr) ait, 'beynin üzerinde, onu hareket ettiren ve mahiyetini bilemediğimiz',¹²⁰ 'hareket, hayat ve idrakin kaynağı ve maddenin zıddı bir kuvvet'¹²¹ olarak tarif edilmiştir. Elmalılıya göre bu tarif 'ruh' un en kapsamlı tarifidir. O ruhu, hareketin kaynağı olması yönüyle de elektriğe benzetmiştir.

Dinin tarif ettiği ruh, beyin aracılığıyla hükmeder. Bu beynin kapasite ve yetenekleri (fonksiyonları) ile de akıl ortaya çıkar.

¹¹³ Bkz. Gazi Özdemir, *Din ve Beyin*, İstanbul, 2009.

¹¹⁴ Bkz. Cevat Topkara, *Büyük Tutar Cin Çarpar*, İstanbul, 2005, s. 28.

¹¹⁵ Buhârî, Meğâzî, 83/4428.

¹¹⁶ Gülen, *Varlığın Metafizik Boyutu*, İstanbul, 1998, s. 62.

¹¹⁷ Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, 'psikiyatri' madd.

¹¹⁸ Saygılı, *Ruh Hastalıkları ve Korunma Yolları*, s. 11.

¹¹⁹ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 74.

¹²⁰ Saygılı, *Ruh Hastalıkları ve Korunma Yolları*, s. 11.

¹²¹ Bkz. Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3198–3199.

Psikiyatrideki en geniş anlamıyla 'ruhu, somut olarak bilgisayar programlarına benzetebiliriz. Bilgisayar programları, bilgisayara içi boş olarak yüklenir ve biz ona kendi ilgi alanlarımız, zevklerimiz, doğrultusunda programlar kaydedip, yine bunlara uygun dosyaları arşivleyerek genişletiriz.¹²² Bilgisayar harddiskine yüklenen mikrossoft yazılım ve ofis programları gibi beyne de ruhun yetenekleri sayesinde, Akıl, Kalb (Gönül), Nefis ve Vicdan programları yüklenmiştir. Ancak herşey yüklü bir bilgisayar tek başına bir şey ifade etmez. Düğmeye basacak bir el lazımdır. Aynı şekilde bu programları çalıştıracak olan da yine 'beynin ön kısmının (nâsiye) rûh ile irtibatı sonucu'¹²³ 'irade' karşımıza çıkmaktadır.

Görüldüğü gibi rûh, akıl, kalb, nefis ve vicdanın çalışabilmesi için en temel sistemdir. Buna rağmen, duyularıyla müşâhede edemediği her şeyi inkâra kalkışan materyalistler, 'öteden beri her şeyi maddeye ircâ ederek, insanı, kemik, kas, dimağ, ve sinir sisteminden ibaret cismânî bir heykel görmüş ve onun his, idrâk, şuur... gibi bütün aktivitelerini büyük ölçüde dimağa bağlayarak',¹²⁴ mânevî özellikleri ve bunların kaynağı olan rûhu kabul etmeme basitliğine düşebilmişlerdir.

Kur'ân'a göre insanların ruhları bedenle beraber ölmezler. Onlar Kıyamete kadar Allah'ın bildiği bir şekilde bekleyecekler: *حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ* 'Âhireti inkâr edenlerden birine ölüm gelip çatınca, işte o zaman: 'Ya Rabbi! Der, 'ne olur beni dünyaya geri gönderin, ta ki zayı ettiğim ömrümü telafi edip iyi işler yapayım. 'Hayır, hayır! Bu onun söylediği manasız bir sözdür. Çünkü dünyadan ayrılanların önünde, artık, diriltilecekleri güne kadar bir berzah (ölümle haşır arasındaki zaman)¹²⁵ vardır.¹²⁶ ve kıyametten sonra yeniden diriliş, hem ruh hem de bedenle beraber olacaktır: *كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَانًا فَأَحْيَاكُمْ*: 'Ey kâfirler! Allah'ı nasıl inkâr edebilirsiniz ki, siz ölü iken size hayatı veren O'dur. Şunu bilin ki, tayin ettiği vade gelince sizi öldürecek, yine diriltecek ve sonunda O'nun huzuruna götürüleceksiniz.¹²⁷ Nitekim Kâdı Beydâvî 'ölümü', içinde rûh olmayan cisim (gıda, nutfe, alaka ve mudga) olarak tarif ederken;

¹²² Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 124.

¹²³ Bkz. Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 124.

¹²⁴ Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, III, 183.

¹²⁵ el-Ahterî, *a.g.e.*, 'b-r-z-h' madd.

¹²⁶ Mü'minûn, 99–100.

¹²⁷ Bakara, 28.

hayatları da, rûhu yaratıp bu cisim olarak yarattığı bedenlere üflemesi şeklinde tarif etmektedir.¹²⁸ Dolayısıyla her bir ihyâyı (dirilişi) rûhun beden ile olan birlikteliği olarak anlamak lazımdır.

Ruh, Yüce Allah'ın varlığının en büyük delili, bütün nimetlerinin kaynağı ve merhametinin tecellisidir. Çünkü Yüce Allah'ın varlığı, nimetleri ve merhameti ancak bu ruh sayesinde görülür ve anlaşılır.

Ruh basiret için bir ışık gibidir. Çünkü ışık olmadan hiçbir şey görülmez ve yok olarak telakki edilir. Ancak bu ruh her yönüyle gizli ve bilinmez melekût âlemine (âlem-i emre) ait ve Yüce Allah'ın latîf ve bizce idrak edilemez bir sanatıdır. İşte varlığını gördüğümüz ve sahibi olduğunu zannettiğimiz hayat bu ruhun ışığı ve bizi hayvanlardan farklı kılan şuur ise bu hayatın nurudur.

İsrâ 85. ayette zikredilen 'أمر' 'emr' lafzı için Elmalılı da çok değerli bilgiler vermektedir. Ona göre 'emir'; umur'un müfredi, yani iş yahut evâmirin müfredi, yani kumanda manasına gelir. O, tefsircilerin çoğunun ayetteki 'min' edatını 'beyaniye' olarak kabul ederken bazılarının ise, bu edatı 'bir kısım' manasına 'teb'îziye' olarak kabul ettiklerini söylemektedir.¹²⁹ Emrin Rabbe izafeti, ilmin de O'na tahsis edildiği manasında olduğunu söyleyen Elmalılıya göre müfessirler âyeti şöyle tefsir etmişlerdir: 'Ruh, ancak Rabbimin bileceği iştedir, rûhun hakikati öyle işlerdendir ki, ilmimi Yüce Allah kendisine tahsis etmiştir.' Bu şekilde cevap 'إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ' 'İlim, sadece Allah katındadır'¹³⁰ denilmiş gibi olur.¹³¹

Yüce Allah'ın emri ise, 'إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ' 'Bir şeyi dilediğinde O'nun buyruğu, sadece 'ol!' demektir, hemen olur.'¹³² âyetinde ifade edildiği gibi, bir şeyi irade edince, başka hiçbir sebebe muhtaç olmadan, sadece 'ol!' demesiyle olan bir emir, fiilî bir icat, bir gereklilik ve etkidir. Bu etki ise 'وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ' 'Bizim emrimiz sadece bir kere, hem de göz açıp kapama gibi pek hızlıdır.'¹³³ âyetinde güzelce

¹²⁸ Kâdı Nâsıruddîn Ebu Saîd Abdullah İbn Ömer İbn Muhammed el-Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, İstanbul, t.y., I, 47.

¹²⁹ Bkz. Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3200.

¹³⁰ Mülk, 26.

¹³¹ Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3200.

¹³² Yâsîn, 82.

¹³³ Kamer, 50.

açıklanmıştır. Âyette geçen أمر 'emr' kavramı da Yüce Allah'ın, 'ol!' diyerek emredip yarattığı mahlûkat gibi bir mahlûktur. Nitekim اَلَا لَهٗ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُ 'İyi bilirsiniz ki yaratmak da, emretmek yetkisi de O'na mahsustur.'¹³⁴ âyetinde 'emir yaratmaya tekabül ettirilmiştir.'¹³⁵ Elmalılı'ya göre bu ayet için iki yorum vardır: 'Birincisi: Yaratma, takdir, yani miktar ve kemiyet vermek manası itibariyle madde ve cisimleri yaratma ve icat etmektir.'¹³⁶ Nitekim Âdem (a.s.) hakkında اَللّٰهُمَّ خَلِّقْهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ 'Allah Âdem'i topraktan yaratıp 'ol!' dedi, o da derhal oluverdi.'¹³⁷ buyrulması bu farkı gösterir. 'İkincisi: Emirde kumanda manasının esas olmasıdır. Bu cihetle emir, yaratılan bütün mahlûkat üzerinde cereyan eden ve edecek olan tasarruf ve hâkimiyet şuunatiyle bu şuunatı meydana getiren icab ve tesir fiiline uygun olur ki, rübûbiyyet sıfatının tecellisi bununladır.'¹³⁸ Zaten اَللّٰهُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ 'Sonra da Arşı üzerinde hükümrân olan, her işi yerli yerince çekip çeviren Allah'tır.'¹³⁹ âyeti de bunu gösteriyor. Bu taksimden sonra Elmalılı rûh ile ilgi 'emr' hakkında şu bilgileri vermektedir:

'Şu halde 'emr-i Rabb' ruhun cinsi, Rabbin nefsi mütekellime özel olarak izafeti de bir bölümü mesabesinde, ruhun hakikatiyle ilgili olarak bir tarifini vermiş olur. O zaman mana şu olur: 'Ruh, benim malikim olup beni terbiye eden Rabbinin bütün mahlûkat üzerindeki rububiyeti emrinden bir emirdir ki bana kendimi ve Rabrimi tanıtır. Demek ki bir ruh tasavvurunda esas şu üç şuurdur: Ene, emir ve Rab. Ve ruh, işte eneye Rabbin özel bir etkisi ile izafetini ifade eden emirdir. Bu özel izafet, bu emir olmayınca kimse kendini duymaz, herkes bu izafiyet nisbetinin özelliğine göre kendisini duyar. Kendini duymayanda ruh olmaz. Kendini tanımayan, o izafet nisbetinden hissesine göre ruhu duyar; ruhu duyan, Rabbinin duyar. Bundan dolayıdır ki, ruhu Rab zannedenler, Rabbe ruh diyenler, üçlü ilâh inancına sapanlar olmuştur. Onun için مِنْ أَمْرِ رَبِّي cevabında bu yanlışlar da düzeltilerek anlatılmıştır ki ne ene, ne de ruh, rab değildir. Ruh, enenin Rabbinin emrindedir.'¹⁴⁰

Ruh için ayrıca şöyle bir tarif de yapılmıştır: 'Zîhayat, zîşuur, nuranî, vücud-u hâricî giydirilmiş, câmi' hakikatdâr, külliyyet kesbetmeye müstaid bir kanun-u emridir.'¹⁴¹

Kur'ân-ı Kerim'de, çeşitli manalarda kullanılan müşterek lafızlar mevcuttur. 'Bir kelimenin bir âyette ifade ettiği mana ile yine aynı kelimenin diğer âyetlerde ifade ettiği

¹³⁴ A'râf, 54.

¹³⁵ Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3201.

¹³⁶ Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3201.

¹³⁷ Âl-i İmrân, 59.

¹³⁸ Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3201.

¹³⁹ Yunus, 3.

¹⁴⁰ Elmalılı *a.g.e.*, V, 3202.

¹⁴¹ Bediuzzaman, *Sözler*, s. 503.

anlamlar aynı olmamaktadır.¹⁴² Bu duruma tefsir ilminde 'vücûh ve nezâir' denilmektedir. Yani bir kelimenin bir âyette ifade ettiği mana ile yine aynı kelimenin diğer ayetlerde ifade ettiği manalar her zaman aynı olmayabilir. Bu durumda, herhangi bir ayetin doğru bir şekilde tefsir edilebilmesi, o ayette yer alan kelimelerin iyi bilinmesine bağlıdır. Aksi takdirde, bu kelimelerin yer aldığı âyetlerin manalarını anlamak mümkün olmaz.

Şimdi 'ruh' kavramının Kur'ân-ı Kerim'de kullanıldığı manaları görelim:

1. Rahmet Manasında Kullanılması:¹⁴³ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ 'Ve Kendi tarafından bir ruhla (rahmetle) onları desteklemiştir.¹⁴⁴

2. Melek Manasında Kullanılması:¹⁴⁵ يَوْمَ يَفُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا 'O gün Ruh (arşın sağında bulunup, arş hariç her şeyden daha büyük olan ve meleklerle muhafızlık yapan bir melek)¹⁴⁶ ve (diğer) melekler saf saf sıralanır.'¹⁴⁷

3. Vahiy Manasında Kullanılması:¹⁴⁸ يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا 'Allah melekleri, kendi tarafından bir ruh (vahiy) ile kullarından dilediği kimselere, 'Ben'den başka tanrı yoktur. Bana karşı gelmekten sakının!' diye uyarmak üzere gönderir.¹⁴⁹

4. Hayat Manasında Kullanılması:¹⁵⁰ فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقْرَبِينَ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ 'Ama eğer ölen kimse Allah'a yakın olanlardan ise, onun için rahatlık ve güzel nasip var.'¹⁵¹ 'Burada الرُّوحُ 'rahmet' manasına gelmektedir ki bu rahmet ölü için hayat gibidir. الرُّوحُ kavramının 'bekâ' anlamını da ifade ettiği rivayet edilmiştir. Bu ikisi beraber alındığında da 'nimetlerin içinde ebedî kalmak ve 'ölümsüzlük'¹⁵² anlamı ortaya çıkmaktadır.¹⁵³

¹⁴² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Ankara, 1989, s. 184.

¹⁴³ el-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yün*, 'r-v-h' madd.

¹⁴⁴ Mücadele, 22.

¹⁴⁵ el-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yün*, 'r-v-h' madd.

¹⁴⁶ Mukatil İbn Süleyman, *Kitabü'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, İstanbul, 1993, 'r-v-h' madd.

¹⁴⁷ Nebe', 38.

¹⁴⁸ el-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yün*, 'r-v-h' madd.; Mukatil, *a.g.e.*, 'r-v-h' madd.

¹⁴⁹ Nahl, 2.

¹⁵⁰ el-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yün*, 'r-v-h' madd.

¹⁵¹ Vâkıa, 88–89.

¹⁵² el-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yün*, 'r-v-h' madd.

¹⁵³ ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, VI, 489.

5. Özel Olarak Cebrail (a.s.) Manasında Kullanılması:¹⁵⁴ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْكَامِنُ 'Onu, Ruhu'l-Emin (Cebrail) indirmiştir.'¹⁵⁵

6. Hz. İsa (a.s.) Manasında Kullanılması:¹⁵⁶ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقِيَهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ 'Meryem'in oğlu Mesih İsa sadece Allah'ın resulü, Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir. Allah tarafından gelen bir ruhtur.'¹⁵⁷

7. Hayvan ve İnsan Tüm Canlıların Canlılığını Devam Ettiren ve Konumuz Olan Ruh Manasında Kullanılması:¹⁵⁸ وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي 'Bir de sana 'ruh' hakkında soru sorarlar. De ki: 'Ruh Rabbimin emrindedir, O'nun bileceği işlerdendir.'¹⁵⁹

1.1.2.1. Ruh Kadim midir, Hâdis midir?

Yüce Allah, Hz. Âdem (a.s.)'ı kendi eliyle yarattığını,¹⁶⁰ ona kendi ruhundan üflediğini¹⁶¹ bildirerek, yaratmayı kendi kudretiyle yaptığını; kulun benimdir dediği ruhunu da, 'emir' kavramıyla kendisine izafe etmiştir.

'Bu mesele, bilgi sahiplerinin bile hataya düştüğü, birçok insanın sapıttığı bir meseledir. Peygamberlerin hepsi ruhların, hâdis, yaratılmış, düzene konmuş, terbiye altına alınmış olduğu konusunda icmâ etmişlerdir. Resullerin getirdikleri dinlerden, zorunlu olarak bu anlaşılır. Yine onların dinleri, âlemin hâdis olduğunu, ruhların bedenlere geri dönüşlerinin zorunlu olduğunu da bildirmiştir. Tek başına Yüce Allah yaratandır. O'nun dışında kalanlar ise O'nun yarattıklarıdır. Sahabe, Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn nesli ve bütün Ehl-i Sünnet aralarında ihtilaf olmaksızın ruhun hâdis ve yaratılmış olduğunda birleşmişlerdir. Buna rağmen, 'ruh Allah'ın emridir. Allah'ın emri de hâdis değil; kadîm olmak durumundadır' tezinden hareketle, Cehmiyyenin kurucusu Cehm ve arkadaşları, Zenâdikadan ve Râfızîlerden bir kısım insanlar, ruhun kadîm olduğu düşüncesine sahiptirler.¹⁶² Bunun yanında –ne dediklerinin farkında olmayıp vecd ve istiğrâk

¹⁵⁴ el-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yün*, 'r-v-h' madd.; Mukatil, *a.g.e.*, 'r-v-h' madd.

¹⁵⁵ Şuara, 193.

¹⁵⁶ Mukatil, *a.g.e.*, 'r-v-h' madd.

¹⁵⁷ Nisa, 171.

¹⁵⁸ el-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yün*, 'r-v-h' madd.

¹⁵⁹ İsrâ, 85.

¹⁶⁰ Sâd, 75.

¹⁶¹ Sâd, 72.

¹⁶² Ebû Abdillâh Muhammed İbn Ebî Bekr İbn Kayyım el-Cevziyye, *er-Ruh*, Beyrut, 1994, s. 226–228.

halindeki 'vahdet-i vücud'çu– 'bir kısım sofiler de rûhun mahlûk olmayıp kadîm olduğu kanaatindedirler.'¹⁶³ Bizim kanaatimize göre de ruh kadîm olmayıp hâdistir.

Şimdi ruhun hâdis (yaratılmış) olduğunun delillerini açıklayalım:

1. 'De ki; Allah, her şeyin yaratıcısıdır.'¹⁶⁴ âyetinde خَالِقُ 'hâliku' yani, yaratma lafzı, nekre olan كُلُّ 'külli' edatına; aynı şekilde كُلُّ 'külli' edatı da, nekre olan شَيْءٍ 'şeyin' lafzına muzaf olduğu için, yaratma fiili umum ifade etmektedir.

2. Hz. Zekeriya (a.s.) hakkında Yüce Allah'ın: قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَىٰ هَيْئٍ وَقَدْ خَلَقْنَاكَ مِنْ قَبْلُ 'Melek dedi, 'öyledir, fakat Rabbin buyurdu ki: Bunu yapmak bana pek kolay! Nitekim seni daha önce yoktan var eden de Ben'im.'¹⁶⁵ Bu hitap, Hz. Zekeriya (a.s.)'ın hem ruhuna hem bedenine yöneliktir. Çünkü beden, tek başına ne bu söze muhatap olabilir, ne bu sözü anlayabilir ne de düşünebilir.

3. 'Sizi Biz yarattık, sonra size şekil verdik. Peşinden de meleklerle: 'Haydi, hürmet için secde edin Âdem'e!' dedik.'¹⁶⁶ Bu âyette de olduğu gibi 'siz' denince beden ile beraber 'ruh' da anlaşılmalıdır. Kaldı ki burada 'siz' den kastın, 'henüz bedenleriniz yaratılmadan önce sadece ruhlarınız' olduğu rivayetleri de vardır.¹⁶⁷ Her iki durumda da ruhların yaratıldığı burada açıklanmaktadır.

4. Naslardan, Yüce Allah varken hiçbir şeyin olmadığını anlıyoruz. Nitekim Efendimiz (s.a.s) şöyle buyuruyor: كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ شَيْءٌ قَبْلَهُ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ ثُمَّ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَكَتَبَ 'Başka hiçbir şey yok iken Yüce Allah vardı. Arşı suyun üzerindeydi. Sonra yeri ve göğü yarattı ve sonra her şeyi zikre (Levh-i Mahfûz) yazdı.'¹⁶⁸ Bundan anlaşılıyor ki, hiçbir ruh ve hiçbir nefsin varlığı Yüce Allah ile beraber var olmadı. Çünkü Yüce Allah bundan münezzehtir. Bilakis O tek başına en evveldir: هُوَ الْوَالِدُ وَالْأَحَدُ 'Evvel O'dur, Âhir O. Zahir O'dur, Batın O! O her şeyi hakkıyla bilir.'¹⁶⁹ Bu sıfatlarda, hiç kimse herhangi bir şekilde ona ortak olamaz.

¹⁶³ Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, III, 186 ve 212.

¹⁶⁴ Ra'd, 16.

¹⁶⁵ Meryem, 9.

¹⁶⁶ A'râf, 11.

¹⁶⁷ el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 173.

¹⁶⁸ Bûhârî, *Tevhîd*, 22/7418.

¹⁶⁹ Hadîd, 5.

5. 'هل أتى على الإنسان حيناً من الدهر لم يكن شيئاً مذكوراً' 'Dehrin akışı içinde öyle zaman geçti ki, o dönemde, insanın adı bile anılmazdı.'¹⁷⁰ Eğer insan ruhu kadîm olsaydı, onun da önceden anılan bir şey olması gerekirdi.

6. Ruhun vefat etme, kabzedilme, tutulma ve salıverilme gibi özellikleri vardır. Bu özellikler ise yaratılmış ve hâdis varlıklara aittir: *اللَّهُ يَبْوَاقِي النَّفْسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي* 'Allah, ölümleri esnasında nefisleri öldürür. O nefisler ki, haklarında ölüm kararı verilince uykuda iken tutulurlar ve henüz ölüm kararları verilmemiş olanlar da belirli bir süreye kadar salıverilirler.'¹⁷¹ âyetinde 'nefis', 'rûh' manasındadır. Ancak İbn Abbas (r.a.)'a göre, nefis ile ruh ayrı şeylerdir. O'na göre, 'nefis, insandaki akıl ve temyiz gücü iken; ruh, nefes alışverişi ve hareket edebilme özelliğidir. Nitekim kişi uyuduğu zaman kabz edilen ve tekrar iade edilen şey ruh olmayıp nefistir.'¹⁷² Çünkü uykuda iken insanın nefes alışverişi ile –az da olsa– hareket edebilme kabiliyetinin devamına karşın, akıl ve temyiz gücü tamamen ortadan kalkmaktadır.

7. Nasslardan, Allah'ın hem bizim, hem bizden önceki atalarımızın, hem de her şeyin Rabbi olduğunu anlamaktayız.¹⁷³ Yüce Allah'ın bu Rubûbiyeti bedenlerimizle birlikte ruhlarımıza da şamildir. Bedenlerin O'nun Rubûbiyetinin terbiyesinde, idaresinde olması gibi ruhlarda da terbiyesindedir, idaresindedir. Bu takdirde terbiye altında, idare altında bulunan her şey yaratılmıştır, mahlûktur.

8. Ayrıca nasslardan, insanın yalnızca kul olduğunu; kulluğunun ise ruh olmadan sadece bedene mahsus olmadığını anlamaktayız. Kullukta ruh asıldır. Beden ise diğer hükümlerde olduğu gibi ruha bağlıdır. Bedeni hareket ettiren, kullanan ruh olunca, kullukta da beden ruha uyması gerekir.

9. Eğer ruh kadim olsaydı, varlığında da, sıfatlarında da kendi kendine yeterli olurdu. Ruhun kadimliğini söylemek bu itibarla çok yanlıştır. Çünkü ruhun Yüce Allah'a, var oluşta, kemalde ve ıslahta muhtaç olması zatının gereğidir. Müstağni olan bizzat

¹⁷⁰ İnsân, 1.

¹⁷¹ Zümer, 42.

¹⁷² el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V, 269.

¹⁷³ Fâtiha, 2.

Allah'tır, O'na muhtaç olan da bizzat ruhtur. Ezelî olmada, Rubûbiyette ve tam hâkimiyette Allah'ın ortağı bulunmadığı gibi müstağni olmada da ortağı yoktur.

1.1.2.2. Ruh Ebedî midir?

Konu, insanın tecrübe alanının dışında olduğu için müsbet bilimler açısından 'bilinemezlik' özelliğini taşıyabilir. Bu konuyu ele alırken; 'biyolojik ölüm' ile 'ruhî ölüm' kavramlarını bir birine karıştırmamalı ve Kur'ân'ın bildirdiği âhiret (ikinci yaratılış) inancı göz ardı edilmemelidir. Bu husus imân esasları içinde وَالْبَعْثُ بَعْدَ الْمَوْتِ حَقٌّ 'ölümden sonra diriliş haktır' şeklinde yer almıştır. Buna göre insan, dünyada iken yaptıklarının hesabını vermek üzere ikinci bir defa yaratılacak¹⁷⁴ ve bu ikinci hayat (âhiret) ebedî olarak devam edecektir.¹⁷⁵ İslâm dininin dışındaki ilâhî dinlerde de mevcut olan âhiret inancı, ruhun ebedîliği inancına dayanmaktadır.

Ruhun ebedîliği ile İslâm'ın da kabul etmediği ölümsüzlüğü¹⁷⁶ birbirine karıştırmamak lazımdır. Çünkü İslâm inancına göre ölümsüzlük ancak, Yüce Allah'ın irâde ve kudreti ile ikinci hayatı yaratmasından sonra mümkün olacaktır. Her insan, kendini dinlediği zaman, ebedî olmayı şiddetle arzuladığını duyacaktır. İnsan hiçbir zaman, olmayan bir şeyi isteme ve arzu etme kabiliyetine sahip değildir. Zaten böyle bir şey ilmen ve aklen mümkün de değildir. Bu hakikatin kaçınılmaz bir sonucu olarak da şu doğru söz söylenmiştir: 'Yüce Allah eğer vermek istemeseydi, istemeği vermezdi.'

Aslında herkes hayatına, bedenine ve nefesine dikkatle bakabilse, ruhun ebedî olduğunu anlar. Tıp adamlarının da ifade ettiği gibi, her bir insan, kaç sene yaşamış ise o kadar beden değiştirdiği halde,¹⁷⁷ ruh aynen bâkî kalmıştır. Öyle ise madem beden değişkendir, ölüm ile tamamen çıplak olmak dahi ruhun bekasını etkilemez ve mahiyetini de değiştirmez. Yalnız, hayat boyunca tedrici olarak beden elbisesini değiştirirken; ölüm halinde bu değişiklik aniden olmaktadır. Kesin olarak bilinmektedir ki beden, ruhun sayesinde varlığını devam ettirmektedir. Ruhun ayrılması ile bedenin çürüyüp bozulması bunun en güzel delilidir. O halde ruhun varlığı bedene bağlı değildir. Beden, ruhun elbisesi değil; faaliyet alanı, hanesi ve yuvasıdır. Bilakis ruhun

¹⁷⁴ Necm, 47.

¹⁷⁵ Furkân, 15–69.

¹⁷⁶ Âl-i İmrân, 185 ve Enbiyâ, 35.

¹⁷⁷ Elmalılı, *a.g.e.*, I, 201.

elbisesi, bir derece sabit ve letafetçe ruha münasib bir gılaf-ı latifi (aurası)¹⁷⁸ ve bir beden-i misâlisi vardır. Öyle ise ölüm anında tamamen çıplak olmaz; yuvasından çıkar ancak beden-i misalisini giyer.

Kur'ân-ı Kerim'de, –bilhassa ceza ve mükâfat konularını ele alan– birçok ayette خُلْدٌ 'huld' kavramı kullanılmaktadır.¹⁷⁹ Bu kavram, 'dâimî ve bâkî' manasındadır.¹⁸⁰ Ceza ve mükâfat, hem beden hem de ruh ile görüleceğine göre; ruhun da –Yüce Allah'ın takdir edeceği bir bedeni giyerek– bâkî bir şekilde yaşaması zorunludur. Bunun yanında, ruhun ölümsüzlüğü hususu, bilimsel temellere de dayanmaktadır. Bunların başında, ölümlerle dirilerin, şu anda yaşayan insanın gelecek zaman ile irtibatı sayılabilecek rüyalar bulunmaktadır. Nitekim 'rüyaların çoğu bize ders vermek niyetiyle, hâlihazırda ve gelecekteki hayatımıza yön verebilmemiz için sahneye konmuş ilâhî senaryolardır.'¹⁸¹ Kur'ân-ı Kerim'de de bu çeşit rüyalardan ve bu özelliklerinden bahsedilmektedir.¹⁸²

Eflatun, İbni Sina ve Kant gibi filozoflar da, çeşitli deliller ileri sürerek ruhun ebedîliğini kabul ettiklerini ifade etmişlerdir.¹⁸³

1.1.3. Nefis

Arapçada (نَفْسٌ) 'nefs', 'kibir, azamet, sıkıntılardan kurtuluş, ceset',¹⁸⁴ göz,¹⁸⁵ hakikat, bir şeyin kendisi, himmet ve ceza¹⁸⁶ manalarında kullanılmakta olup, cemisi, (أَنْفُسٌ/نُفُوسٌ) 'enfüs ve nüfus' vezinlerinde gelmektedir.

'Nefis' ile 'ruh' aynı şeydir¹⁸⁷ denilmiş ise de, aslında ikisi arasında çok büyük farklar vardır. Her ne kadar 'nefsin' Arap lügatindeki iki kullanılışından 'biri eşyanın kendisi

¹⁷⁸ Aura, Teozofi'de kullanılan bir terim olup, canlıların bedenlerinden yayıldığı varsayılan ışınlıma oluşan ve gitgide yayılan tesir kuşakları tarzında kendini gösteren elektromanyetik alana verilen addır. Metapsişikçilerin 'eflüv' adını verdikleri partiküllerin ışınlımasıyla (radyasyon) oluşan bu alan, Teozoflara ve Kirlian Fotoğrafçılığı üzerinde çalışan araştırmacılara göre, yaşam enerjisi olarak adlandırılan bir tür enerjinin organizmalardan insan gözünün göremediği bir frekans düzeyinde titreşen ışınlar tarzında yayılmasıyla oluşur. (Mustafa Akyol, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Aura/teozofik>.)

¹⁷⁹ Furkân, 15, 69 ve Nisa, 14, 93.

¹⁸⁰ İbn Ebî Bekr er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 'h-l-d' madd.

¹⁸¹ Mustafa Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, İstanbul, 2007, s. 325.

¹⁸² Yusuf, 4.

¹⁸³ Bkz. Necati Öner, *Stres ve Dinî İnanç*, Ankara, 1988, s. 19–25.

¹⁸⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'n-f-s' madd.

¹⁸⁵ Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, 'n-f-s' madd.

¹⁸⁶ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, 'n-f-s' madd.

diğeri de ruh anlamında¹⁸⁸ ise de, bu ikinci kullanım daha çok nefsin canlılığının devam etmesi için alınıp-verilen nefes için kullanılmıştır. Ancak nefis 'mutmainne' sıfatı ile beraber kullanılınca 'ruh' anlamına gelmektedir: يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً 'Ey huzuruna ermiş ruh! Sen Rabbinden razı, O senden razı olarak dön Rabbine! Sen de katıl has kullarımın içine, gir cennetime!¹⁸⁹

Yüce Allah, Hz. Âdem (a.s.)'ı yaratmış ve onun için nefis ve ruh da yaratmıştır. Ruhun iffeti, anlayışı, şefkati, merhameti, vefası ve cömertliği varken; nefsin de şehevî arzuları, hayvanî yönleri ve gazabı vardır. Hal böyle iken nefis ile ruh nasıl oluyor da aynı şeyler olabiliyorlar. 'Herhangi bir şeye izafe edilmeden, yani herhangi bir bağlantı kurulmadan, nefis için 'ruh' tabiri kullanılmadığı gibi ruh için de 'nefis' tabiri kullanılmaz.'¹⁹⁰

Nefis ile ruhu aynı anlamda görmenin sebepleri arasında, ince anlayıştan yoksunluğun yanında, ilim adamına yakışmayan 'kolaycılığa kaçmak' özelliğini de zikretmek mümkündür. Nitekim MEB tarafından bir heyete tercüme ettirilerek bastırılan İslam Ansiklopedisi 'nefis' maddesinin dipnotunda şu ifadeler yer almaktadır: 'Kolaylık için bu madde de ruh ile birlikte mütalâa edilmiştir.'¹⁹¹

'Her bir insan için, biri aklın, diğeri ruhun nefsi olmak üzere iki nefsinin var olduğu İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.'¹⁹² Zaten اللّٰهُ يَنْوَقِي النَّفْسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي 'Allah, insanların ruhlarını ölümleri sırasında, ölmeyenlerin ruhlarını ise uykuları sırasında alır. Hakkında ölüm hükmü verdiği ruhu tutar, vermediği ruhu ise belirli bir süreye kadar salıverir.'¹⁹³ âyeti 'insanlar uyuduğu zaman aklın nefsi ölmekte, ancak ruhun nefsi ölüm gününe kadar beklemektedir'¹⁹⁴ şeklinde açıklanmıştır. Bu açıklamaya destek olacak şu hadis-i şerifi de kaydedebiliriz: 'Allah dilediği zaman ruhunuzu alır, dilediği zaman da verir.'¹⁹⁵

¹⁸⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'n-f-s' madd.

¹⁸⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'n-f-s' madd.

¹⁸⁹ Fecr, 27–30.

¹⁹⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, 'n-f-s' madd.

¹⁹¹ A. Adıvar, R. Arat, A. Ateş, İ. Kafesoğlu ve T. Yazıcı, *MEBİA*, İstanbul, 1964, 'nefis' madd.

¹⁹² İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'n-f-s' madd.

¹⁹³ Zümer, 42.

¹⁹⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'n-f-s' madd.

¹⁹⁵ Buhârî, *Mevâkîtu's-Salat*, 34/570.

Cürcânî, nefsi iradî hareket, duygu ve hayatiyet özelliği taşıyan latif ve koku gibi bir cevher olarak tarif etmekte ve filozofların 'hayvanî nefis' kavramlarının karşılığı olarak kabul etmektedir. Ona göre nefis beden için parlak bir cevher olup ölüm anında bedenin tümünden, uyanıklılık anında da sırf zahirinden ayrılır. O nefsin beden ile olan irtibatını üç kategoride değerlendirmektedir. Birincisi, nefsin ışığının bedenin tüm bölgelerine yayıldığı uyanıklılık hali; ikincisi, nefsin ışığının bedenin içinde yayılmasına rağmen dışından çekildiği uyku hali ve üçüncüsü de bu ışığın tümünden bedeni terk ettiği ölüm halidir.¹⁹⁶

Daha çok, bir şeyin özünü, kendisini ifade eden nefis kelimesi, zamanla yirmiye aşkın anlamı dile getirecek biçimde kullanılmaya başlandı. Ruh, can, kan, benlik, kalb, iç, kimse, büyüklük, yücelik, cevher, nefret, irade, kem göz, nefis kelimesinin dile getirdiği başlıca anlamlar arasındadır.¹⁹⁷

'Nefis' ve müştakatı Kur'ân-ı Kerim'de toplam 298 yerde geçer. Ruh kelimesinin müştakatı 57 yerde zikredilir. 'Ruh' kelimesinin Kur'ân'da 21 yerde geçmesi ve bunların çok azının insandaki ruhu ifade etmesi dikkat çekicidir.

Nefsin özellikleri; yalancılık, zulüm, gurur, şehvete aşırı düşkünlük, öfke, kin, cimrilik vs. dir. Nefis, serbest bırakılınca şerrin temsilcisi Şeytan ile işbirliği içine girmektedir: 'Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız'¹⁹⁸ âyeti ile 'Ben nefsimi tebrie etmem, çünkü nefis kötülüğü emreder.'¹⁹⁹ âyeti bunun delilidirler.

Bu şekilde nefisini tanıyan Rabbini de tanımış olur. Nitekim meşhur bir sözde; مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ 'Kendini tanıyan (bilen) Rabbini de bilmiş olur' denilmiştir.²⁰⁰

Bu tanıma, Yüce Allah'ın emirlerine uyup yasaklarından sakınma ile mümkündür. Nefis bu şekilde terbiye edilince, kendi acziyetini anlayıp kendini tanıdıktan sonra Yüce Allah'ı da tanıyıp O'na dönebilmektedir. O'na dönemeyen Nefis, nankör, kendi varlığını

¹⁹⁶ Bkz. el-Cürcanî, *a.g.e.*, 'n-f-s' madd.

¹⁹⁷ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'n-f-s' madd.

¹⁹⁸ Kâf, 16.

¹⁹⁹ Yusuf, 53.

²⁰⁰ Ebussuud, *a.g.e.*, IX, 175. (Bu sözün değerlendirmesi 'rûh' bölümünde geçti)

her şeyin üstünde tutan hep kötülöklere çalışan tutumuyla Şeytanın işbirlikçisi ve tüm yanılığların kaynağıdır. Nefsin hidayete ermesini engelleyen şeyler de beşerî zaaflardır.

Nefsin en câmi' tarifi şu şekilde yapılmıştır: 'Nefis, zâtında maddeden mücerred, ama iş ve icraatında her zaman maddeye mukarin bir cevherdir ki, herhangi bir şeyin özü, esası, kendi demektir. İslâmî ıstılahta ise nefis; 'şehvet, gadab, öfke, kin, nefret, hiddet... gibi hâl ve kuvvelerin esası, merkezi, beden ve cismâniyet edalı, kâbil-i tahavvül ve terakki bir mekanizmadır.'²⁰¹

Nefsin sahip olduğu kuvveler, ögle latîf özelliklere sahiptirler ki, bu özellikleri sayesinde, hem beden hem de rûh ile irtibat kurabilirler. Meselâ; beyin tümörleri, guatr ve loğusalık gibi bazı bedenî hastalıklar, depresyona sebep²⁰² olabilecekleri gibi; çeşitli rûhî bunalımlar ve depresyonlar da, –ülser hatta kanser gibi– tamamen bedenî sayılan, hastalıklara sebep olabilmektedir.²⁰³ Tıp dilinde bu tür hastalıklara 'psikosomatik hastalıklar'²⁰⁴ denilmektedir ki bu durum, ruh ve beden birbirlerinden etkilendiklerini göstermektedirler. Aynı şekilde, kötü bir şeyi düşünmek mideyi bulandıracığı gibi; 'Allah Allah' sesleri de, nefsi ve onun kabı olan kalbi ve dolayısıyla ruhu itminana kavuşturur.²⁰⁵

'Nefis' kavramı, değışik siygalarla, Kur'ân-ı Kerim'de 298 defa zikredilmiş²⁰⁶ ve diğer kavramlar gibi, değışik manalarda kullanılmıştır. Tefsirler, vücûh ve nezâir kitapları ile mealler tarandığı zaman, 'nefs' kavramının şu manalarda kullanıldığı görölmektedir:

1. Kalp, Gönül, İç Dünyası ve Vicdan Manasında Kullanılması:²⁰⁷ أَفَكَلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَقَرِيقًا تَقْتُلُونَ 'Demek size her ne zaman bir peygamber gelip de nefislerinizin (gönlünüzün) hoşlanmadığı bir şey getirirse kafa tutacak, onların kimine yalancı deyip kimini öldüreceksiniz ha!'²⁰⁸ Ayrıca şu âyette de 'nefs', gönül ve iç dünyası manasında kullanılmaktadır: وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خُطْبَةِ النَّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي

²⁰¹ Gülen, *Kalbin Zümriit Tepeleri*, s. 253.

²⁰² Bkz. Oğuz Tan, *Depresyon*, İstanbul, 2009, s. 42–43.

²⁰³ Bkz. Tan, *Depresyon*, s. 131.

²⁰⁴ Bkz. Tan, *Takıntular*, İstanbul, 2009, s. 40.

²⁰⁵ Ra'd, 28.

²⁰⁶ Abdalbaki, *a.g.e.*, 'n-f-s' madd.

²⁰⁷ Ebu Abdillah Hüseyin İbn Muhammed ed-Dâmeğânî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir li Elfâzi Kitâbi'l-Lâhi'l-Azîz*, Beyrut, 2003, s. 'n-f-s' madd.

²⁰⁸ Bakara, 87.

أَنْفُسِكُمْ 'Sizden bu hanımlarla evlenmeyi düşünenlerin bu müddet esnasında, onlara bu niyetlerini çitlatmalarında veya gönüllerinde tutmalarında bir beis yoktur.'²⁰⁹

2. 'Tür/Cins' Manasında Kullanılması:²¹⁰ لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ 'Size kendi aranızdan (cinsinizden) bir Peygamber geldi.'²¹¹

3. Can/Hayat/Ruh Manasında Kullanılması:²¹² وَالْمَلَكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيَهُمْ أَخْرَجُوا أَنْفُسَكُمْ 'Ölüm meleklerinin yakalarına yapışıp kendilerine: 'Haydi, derhal ruhlarınızı çıkarıp teslim edin!'²¹³ Melekler, insanların ruhlarını çıkarıp almak için ellerini uzatmaktadırlar.²¹⁴

Her ne kadar bu âyette geçen 'nefis' kavramının 'ruh' manasında kullanıldığı ifâde edilmişse de, nefis ancak الْمُطْمَئِنَّةُ 'mutmainne' sıfatı ile sıfatlanarak kullanılırsa 'ruh' anlamını kazanır: يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ 'Ey gönül huzuruna ermiş ruh!'²¹⁵

4. İnsan Manasında Kullanılması:²¹⁶ وَكُنَّا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنْ نَفْسَ النَّفْسِ بِالنَّفْسِ (Tevrat'ta) onlara şu hükmü de farz kıldık: (öldürülmüş) insana mukabil insan (kısas edilir)²¹⁷

5. Hz. Âdem (a.s.) Manasında Kullanılması:²¹⁸ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ 'Ey insanlar! Sizi bir tek kişiden yaratan Rabbinize karşı gelmekten sakının.'²¹⁹

6. Yüce Allah'ın Zâtı Manasında Kullanılması:²²⁰ فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ 'Benim varlığında olan her şeyi Sen bilirsin, ama ben Sen'in Zatında olanı bilemem.'²²¹

Bu ayetteki نَفْسُ 'nefis' kavramının 'ğayb' manasında kullanıldığı da rivayet edilmiştir.²²²

Bu durumda ayetin manası şöyle olur: 'Sen benim gizlediğim şeyleri bilirsin ama ben

²⁰⁹ Bakara, 235.

²¹⁰ ed-Dâmeğânî, a.g.e., 'n-f-s' madd.

²¹¹ Tevbe, 128.

²¹² ed-Dâmeğânî, a.g.e., 'n-f-s' madd.

²¹³ En'âm, 93.

²¹⁴ Bkz. Ebubekir el-Cezâirî, *Eyserü't-Tefâsîr*, y.y., t.y., I, 419.

²¹⁵ Fecr, 27.

²¹⁶ ed-Dâmeğânî, a.g.e., 'n-f-s' madd.

²¹⁷ Mâide, 45.

²¹⁸ el-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yün*, 'n-f-s' madd.

²¹⁹ Nisâ, 1.

²²⁰ Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, s.126.

²²¹ Mâide, 116.

²²² ed-Dâmeğânî, a.g.e., s. 450.

senin gizlediğin şeyleri bilemem.' Nitekim Süyûtî, ğaybın gizliliği gibi nefsin de gizli olduğunu ve bu yönüyle nefsin ğayba benzetildiğini ifade etmektedir.²²³

Yukarıdaki anlam farklılıklarına bakıldığı zaman 'nefis' için üç ana anlam gurubu göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisinin Yüce Allah'ın zâtı, ikincisinin Yüce Allah'ın sıfatları ve üçüncüsünün ise, ruh, akıl, kalb, gönül, vicdan, hayat ve beden gibi özel ve belirleyici özellikleri bulunan Yüce Allah'ın mahlûkatı için kullanıldığı görülmektedir. Bilinmektedir ki –küçüğünden büyüğüne kadar– mezkûr bu mahlûkatın her biri ya madde veya manevî bir özelliği olan ruhtan meydana gelmektedir.

Arapçada nefis, 'kan' manasında da kullanılmaktadır.²²⁴ Doğum sonrası kırk gün süren kanamaya 'nifas' dendiği gibi, hadis-i şerifte hayız haline de 'kanama' manasında 'nifas' denilmiştir.²²⁵

Hayatını kanın varlığı ile sürdüren her hayvana nefis sahibi denmesi,²²⁶ doğum hadisesi sonrasında ve hayız döneminde akan kan için 'nifas' denilmesi²²⁷ ve kanın bedenden ayrılmasıyla nefsin de bedenden ayrılması²²⁸ nefsin kan manasında olduğunun göstergeleridirler. Evet, ciddi araştırmaların sonucunda görülmüştür ki kan, nefsin bütün özelliklerini kendi biyokimyasal yapısında barındırmaktadır.²²⁹ Şu şiirde de nefis 'kan' manasında kullanılmıştır:

تَسِيلُ عَلَى حَدِّ الطُّبَاتِ نُفُوسُنَا وَلَيْسَ عَلَى غَيْرِ الطُّبَاتِ تَسِيلُ

'Kılıçların keskinliğinde akan kanımızdır. Kılıçların dışında başka bir şeyden akmaz.'²³⁰

Ruh maddesinde de ifade ettiğimiz gibi birçok âlim 'ruh' ile 'nefsi' aynı anlamda kullanmıştır. Bu bakış açısı tamamen yanlıştır. Çünkü 'ruh' sadece müzekker olarak kullanılabilirken 'nefis' hem müzekker hem de müennes olarak kullanılabilir. Ayrıca Kur'ân'da ifade edilen 'rûh' nefsin hayatiyetini kendisiyle devam ettirdiği şeydir.

²²³ es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1993, I, 653.

²²⁴ el-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yün*, 'n-f-s' madd.; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, 'n-f-s' madd.

²²⁵ Buhârî, Hayız, 4/298; Müslim, Hayız, 2/709.

²²⁶ el-Feyûmî, *el-Misbâhü'l-Münir*, 'n-f-s' madd.

²²⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'n-f-s' madd.;

²²⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, 'n-f-s' madd.

²²⁹ Adnan eş-Şerif, *İlmü'n-Nefsi'l-Kur'ânî*, Beyrut, 1993, s. 47.

²³⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, 'n-f-s' madd.

Bazılarınca rûhun, 'insanın kendisiyle hayatını devam ettirdiği nefes'²³¹ olarak tarif etmiş olması bu gurup âlimi bu düşünceye sevk etmiştir.

Bütün bu açıklamalardan sonra diyebiliriz ki nefis, madde olmayan ama iş ve icraatında her zaman maddeden kaynaklanan ve ona mukarin bir cevherdir ki, herhangi bir şeyin özü, esası, kendi demektir. Onu; ruh, kalb, ceset, hevâ, heves ve şeytanın insana nüfuz sistemi; hatta zaman zaman akıl yerinde de kullananlar olmuştur.²³² Şeriat örfünde de nefis; şehvet, gazap, idrak, öfke, kin, nefret, hiddet vs gibi duyguların esası,²³³ merkezi, madde (beden) görünümlü, değişken ve terakki kabiliyeti olan, insanın rûhî fonksiyonlarını bedeninin tüm noktalarında icrâ eden, ruh ile bedeninin irtibatını sağlayan bir mekanizmadır ki bu mekanizmanın bedendeki adı 'kan'dır.²³⁴ İnsanın duygularıyla fizik ötesi âleme ıttılay, hep bu irtibat sayesinde gerçekleşir. Yine bu irtibat sayesinde ruhta meydana gelen herhangi bir hâl, bir zevk, bir mevhibe beden üzerinde bir iz bırakır. Ruhtaki her hâl, beden üzerinde kendini gösterdiği gibi, bedende hâsıl olan herhangi bir hâlin de ruhta bir tesiri görülür.

Mesela, iğrenç bir nesneden bahsedilince bulantı hissine sebep olur. Hatta insanın arzulamadığı bir kısım hâdiseler onun bedeninde rahatsızlıklara sebebiyet verdiği de olur. Psikosomatik rahatsızlıklar gibi...²³⁵ Limondan bahsedilmesiyle tat alma duygusunun, onu tatmış gibi olması bunun en güzel göstergesidir. Bunun gibi, bedende meydana gelen değişik durumların da her zaman ruhta bir kısım akisleri duyulur ve âdeta bu iki sistem arasında sürekli bir ilişki yaşanır.

Olumsuz düşünceler ve davranışlar ruhta ızdıraplar meydana getirdiği gibi, olumsuz düşünce ve davranışlar da, ruhta huzur meydana getirir. Meselâ; Ümit ve recâ, o insanda Hakk'a iştihak duygularını kamçılar. Takvâ da o insanın rûhunda hürmet ve teyakkuz hissi uyandırır. Böylece, denizlerin buharlaşıp bulut oluşturmaları, bulutların yağmurlayıp toprağa düşmesi, sonra da çağlayıp yeniden denizleri oluşturması gibi bedenden ruha, ruhtan da bedene sürekli bir dönüşme söz konusudur.

²³¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'r-v-h' madd.

²³² İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'n-f-s' madd.

²³³ el-Gazali, *İhyâ*, III, 4.

²³⁴ eş-Şerif, *a.g.e.*, s. 20.

²³⁵ Özakkaş, *a.g.e.*, s. 67; Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 183.

İnsan, bu şekilde karşılıklı bir ilişki esnasında; şehvet, gazap, kin, nefret, hiddet vs gibi duyguların, ifrat ve tefriti sayesinde ve cismâniyetin galebesi sonucu, 'esfel-i sâfilîn'e düşebilir. Aynen öyle de, iman, İslâm ve ihsan yörüngesinde hareket etmesi ve yukarıdaki duyguların vasat noktaları olan iffet, şecaat, hikmet, vs gibi vasıflar sayesinde 'a'lâ-yı illiyyîn'e yükselebilir.

'Freud'un, 'büyük bir enerji deposu olarak gördüğü ve şuur altı' olarak tarif ettiği şey işte bu nefistir.²³⁶ Bizim şehvî arzular dediğimiz ve bilimin 'libidal enerji, öz enerji veya şuuraltı '²³⁷ dediği duyguların faaliyet alanı ve kaynağı, damarlarımızda dolaşan 'kan'dır. Nitekim yukarıdan beri bahsettiğimiz tüm duyguların varlığı ile ifrat veya tefrit durumları, kandaki tahlillerle anlaşılabilir.²³⁸

1.1.3.1. Nefsin Çeşitleri

Tarih boyunca, felsefe, tıp ve tasavvuf ile uğraşanlar nefsi değerlendirmiş ve herkes kendi inancı ve anlayışına göre bir tarif ortaya koymuştur. Ruhun mahiyetinin tarifi konusunda bir birliktelik olmadığı gibi; nefis hususunda da, ulema arasında bir birlikteliği müşahede etmek söz konusu değildir. Filozoflar nefsi kendilerince tarif edip, onun çeşitli kuvvelerden (meleke)²³⁹ meydana geldiğini ifade ederken; tabipler, hem tarif hem de bu kuvvelerin çeşitleri hususunda filozoflardan ayrılmışlardır.²⁴⁰ Sûfîler ise nefsi, 'şer ve günahın kaynağı olan, 'kötü huy ve süflî arzuların tamamı' anlamına gelen ve kötülüğü emreden şey'²⁴¹ olarak tarif etmişlerdir. Asıl konumuz olmadığı için biz burada bu detaylara girmeyip özet bir bilgi ile yetineceğiz.

Nefis, rûhun bedendeki faaliyetinin bir sonucu olarak; insanın varlığını devam ettirmek için, lâzım ve zarûrî olan ihtiyaçlarını temini gayesiyle kendisine verilen şehvet ve zararlı olan şeyleri def' etmesi için de kendisine verilen gadab duygularının,²⁴² vücuttaki kan ve sinirler aracılığıyla tezâhür etmesi durumudur.

²³⁶ Özakkaş, *a.g.e.*, s. 55.

²³⁷ Bkz., Özakkaş, *a.g.e.*, s. 55–56.

²³⁸ Bkz. Adnan eş-Şerif, *İlmü'n-Nefsi'l-Kur'ânî*, s. 70.

²³⁹ Ahmed Naîm, *İlmü'n-Nefs*, İstanbul, 1331 (h), s. 67.

²⁴⁰ Bkz. Ahmed Naîm, *a.g.e.*, s. 70–71.

²⁴¹ Süleyman, Uludağ, *DİA*, 'nefis' madd.

²⁴² Bkz. Ahmed Naîm, *a.g.e.*, s. 142.

Ezcümle, nefis-i insanînin kuvvelerinden olan 'kuvve-i bâise celb-i menfaat için olduğu zaman 'kuvve-i şeheviye ve şehevâniye', 'kuvve-i behimiye' veya 'nefis-i emmâre'; def-i mazarrat için olduğu zaman ise, 'kuvve-i gadabiye', 'kuvve-i sebuiye' veya 'nefis-i levvâme' olarak isimlendirilir.²⁴³ Aslında nefis, bir mahlûk olarak, akıl ve vicdan ile olan alakası ve Yüce Allah'ın emir ve yasaklarına riayeti nisbetinde çeşitli isimler alır. Zira onun şehvet ve gadab duyguları vardır. Nitekim nefis hevâsına (şehevî arzularına) tâbi olduğu zamanlarda sahibine kötülük yapmasını emreder. Çünkü nefis kötülüğü emretmeye elverişli yaratılmıştır.

Sûfîler nefsi; emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râdiye, mardiye ve kâmile olmak üzere yedi kısma ayırmışlar, nefsin mertebelerini bu saydığımız şekilde sıralamışlar, hatta 'atvâr-ı seb'a'²⁴⁴ adıyla eserler te'lif etmişlerdir. Ancak –tasavvufî eserlerde ve Kur'ân-ı Kerim'de– yaptığımız araştırmalarda 'Nefs-i Kâmile' hakkında –işareten de olsa– herhangi bir âyete rastlayamadık.

Nefsin çeşitlerini sıralama hususunda ise, yine tasavvûfî üsule uymadık ve 'Nefs-i Mülhime'yi²⁴⁵ başa aldık.

Bazı kaynaklarda 'Nefs-i Mülheme', olarak teleffuz edilen nefis çeşidini değerlendirmeğe almadık. Çünkü bu nefis, Kur'ân-ı Kerim'de de ifade edildiği gibi,²⁴⁶ kendisine hem fücür hem de takvâ ilhâm edilmiş ve bu iki özelliği de potansiyel olarak kendinde bulunduran mücerred nefistir. Bu nefis, henüz iyi veya kötü bir mertebeye değildir. Çünkü fücürü işleme özelliğini içinde barındırdığı gibi, takvâyı da içinde barındırmaktadır.

Bu sebeple mücerred nefis olan 'Nefs-i Mülheme' yerine, 'Nefs-i Mülhime'yi, yani kendisine fücür ve takva ilhâm edilen değil; Kâf 16. âyette de ifâde edildiği gibi, kendisinin akla engel olup kalbe takvâ ve fücür ilhâm eden nefistir.

Bu çeşitten sonra da, takvâyı bırakıp kötülüğü emreden 'Nefs-i Emmâre'yi zikrettik. Çünkü Kur'ân-ı Kerim nefsin vasfını zikrederken, önce ona fücürün emredildiğini ifade

²⁴³ Ahmed Naim, *a.g.e.*, s. 142.

²⁴⁴ Bkz. Uludağ, *DİA*, 'nefis' madd.

²⁴⁵ Kavramın telaffuzu için bkz. Uludağ, *DİA*, 'nefis' madd.

²⁴⁶ Şems, 8.

etmektedir. 'Nefs-i Levvâme' de, aşağıda da açıklanacağı gibi, iyiliği veya kötülüğü tartışılan bir nefistir. 'Nefs-i Zekiyye', 'Nefs-i Râdiye', 'Nefs-i Mardiye' ve 'Nefs-i Mutmainne' ise, Kur'ân'ın ifadesiyle kurtuluşa ermiş olan nefsin değişik vasıflarıdır. Belki bu dört nefsi, sûfîlerin 'Nefs-i Kâmile' dedikleri nefsin içinde değerlendirmek mümkündür. Şimdi nefsin sıfatları bakımından çeşitlerini görelim:

A. Nefs-i Mülhime

Lügatte 'ilhâm edilmiş' demek olan mülheme, nefis için sıfat olarak kullanıldığında, 'feyiz yoluyla kalbe düşen şey ya da haber'²⁴⁷ manasına gelir. Bu derecede, daha henüz itaat veya isyan söz konusu değilken, imtihanın sırrına binaen nefse, iyi ve kötü olan şeyler ilham edilir: 'فَالهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوِيهَا' (Allah) ona hem kötülük, hem de ondan sakınma yolunu ilham etti.²⁴⁸ Bundan maksat, insana iyilik ve kötülüğü yapabilecek gücün eşit bir şekilde (istitaât) verilmiş olması demektir.

B. Nefs-i Emmâre

Lügatte 'şiddetle emr eden'²⁴⁹ manasında olan 'emmare', müennes olarak nefis için sıfat olarak kullanıldığında, 'istediği şeye şiddetle meyleden'²⁵⁰ manasına gelir. Nefs-i insanînin kuvvelerinden olan kuvve-i bâise, celb-i menfaat için olduğu zaman 'kuvve-i sheviye ve shevâniye', 'kuvve-i behimiye' veya 'nefs-i emmâre' olarak isimlendirilir. Kur'ân-ı Kerim'de bu çeşit nefis için şöyle buyrulmaktadır: 'وَمَا أْبْرَأُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ' 'Doğrusu, ben nefsimi temize çıkarmam. Çünkü Rabbimin merhamet edip korudukları hariç, nefis daima fenalığı ister, kötülüğe sevk eder.'²⁵¹

C. Nefs-i Levvâme

Lügatte 'kınamak, kötölemek ve rüsva etmek'²⁵² manasında olan 'levvâme', bozulmamış fitrat (vicdan) ve iman penceresinden bakarak, Yüce Allah'ın koyduğu kurallara uymayan sahibinin davranışlarını kınayan ve vicdanın rahatsız edici baskısını hisseden nefistir. Nefs-i Levvâmenin vasfı, iyilik yapıldığında, daha fazlası yapılmadığı için;

²⁴⁷ el-Ahterî, *a.g.e.*, 'e-l-h-m' madd.

²⁴⁸ Şems, 8.

²⁴⁹ el-Ahterî, *a.g.e.*, 'e-m-r' madd.

²⁵⁰ el-Ahterî, *a.g.e.*, 'e-m-r' madd.

²⁵¹ Yusuf, 53.

²⁵² el-Ahterî, *a.g.e.*, 'l-v-m' madd.

kötülük yapıldığında da hata yapıldığı için, (her zaman) sahibini ayıplamaktır.²⁵³ Kur'ân-ı Kerim'de bu nefis övülmüş ve onunla yemin edilmiştir: وَلَا أَقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ 'Kendisini eleştirip kusurlarından pişmanlık duyan kimse hakkı için'²⁵⁴

Ancak bazı müfessirler, bu nefsin kınayıcılığının, yaptığı kötülüklerden dolayı sahibine değil; kendisinin hoşlanmadığı bir durumda bulunmasından dolayı, içinde bulunduğu ortama ve dünyanın mihnetine yönelik olduğunu belirterek, aslında Yüce Allah'ın kendisiyle yemin etmediğini ifade etmişlerdir. İbn Abbas (r.a.)'ın da içinde bulunduğu bu gurup müfessire göre bu nefis, kaçırdığı hayırlardan ve yaptığı kötülüklerden dolayı sahibini kınamıyor, bilakis dünyada karşılaşmış olduğu zor şartlardan dolayı sızlanarak²⁵⁵, Kur'ân'ın da هَلُوْغٌ 'helû' 'sabırsız ve şikâyetçi' diye ifade ettiği, vasfa sahip bir şekilde çevresini kınıyor. Bu kınama onun kendi haline râzı olmamasından kaynaklandığı için Yüce Allah; وَلَا أَقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ 'böyle sızlanıp duran nefse yemin etmiyorum' buyuruyor.²⁵⁶ Yani, nefsin kuvvelerinden olan kuvve-i bâise, def-i mazarrat için olduğu zaman, 'kuvve-i gadabiye', 'kuvve-i sebuiye' veya 'nefs-i levvâme' olarak isimlendirilir.

D. Nefs-i Zekiyye

Arapçada 'safvet, saflık, arınma, temizlik, artış ve bereket manalarına gelen الزَّكِيّ 'ez-Zekiyy',²⁵⁷ kavramı, Kur'ân-ı Kerim'de nefse sıfat olmuş ve أَقْتَلْتَنِي نَفْسًا زَكِيَّةً 'Masum ve günahsız bir canı mı öldürdün?'²⁵⁸ âyetinde olduğu gibi, 'masum ve günahsız'²⁵⁹ manasında kullanılmıştır.

Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'de, kendisine hem fücür hem de takvâ ilhâm edilmiş ve bu iki özelliği de potansiyel olarak kendinde bulunduran mücerred nefis zikredildikten sonra, فَذُفِّحْ مَنْ زَكِّيَّهَا 'Nefsini maddî ve manevî kirlere arındıran, felaha erer.'²⁶⁰ âyetiyle bu nefsi tezkiye eden, yani kirlere ve kötülüklerden arındıran kimselerin kurtulacakları

²⁵³ el-Cezâirî, *a.g.e.*, IV, 338.

²⁵⁴ Kıyâme, 2.

²⁵⁵ Bkz. el-Mâverdî, *a.g.e.*, VI, 151.

²⁵⁶ Bkz. el-Mâverdî, *a.g.e.*, VI, 151.

²⁵⁷ Âsım Efendi, *Kâmûs*, 'z-k-y' madd.

²⁵⁸ Kehf, 74.

²⁵⁹ Bkz. el-Mâverdî, *a.g.e.*, III, 329.

²⁶⁰ Şems, 9.

ifâde edilmiştir. Nitekim الزَّكِيَّةُ 'ez-Zekiyye' kavramı, 'günah işledikten sonra tevbe edip arınmak ve Yüce Allah'ın mağfiretine nâil olmak demektir.'²⁶¹

Günah işledikten sonra, pişmanlık duymayıp tevbeyi ihmâl eden nefisler için de, 'Nefs-i Zâlîme' ifadesini kullanmak mümkündür. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de, وَلَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا نُفُوسًا مِثْلَ مَا فِي الْأَرْضِ لَفَتَنَتُ بِهِ وَاسْرُوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ 'Zulmetmiş olan her nefis, dünyadaki bütün şeylere malik olsaydı bile, azâbı gördükleri vakit hepsi içten içe pişmanlık duyarak kendini kurtarmak için hepsini fidye olarak verirdi.'²⁶² buyrulmuştur.

E. Nefs-i Râdiye

Lügatte 'razı olup hoşnut olmak'²⁶³ manasına gelen 'râdiye', nefis için sıfat olarak kullanıldığında, Yüce Allah'ın nimetlerine razı olup, hoşnut olan ve dünyanın bela ve musibetlerine karşı, nefis-i levvâme'nin zıddı olarak, sabır gösterip 'şekva' etmeyen nefis demektir. Nefsini terbiye edip bu dereceye çıkaranlar için Yüce Allah şöyle buyuruyor: اِرْجِعْ إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً 'Sen (Rabbinden) razı olarak dön Rabbine!'²⁶⁴

F. Nefs-i Mardiyeye

Lügatte, 'radiy' itaat eden ve haline razı olan için kullanılırken, 'mardiy', razı olunan için kullanılmaktadır.²⁶⁵ Aslında nefsin bu derecesi râdiye derecesinden daha üst veya farklı bir derece değildir. Çünkü 'râdiye' derecesinde nefis, kendi haline razıdır. Bu rızasından dolayı da, Yüce Allah'ın nefisten razı olması söz konusudur. Yani nefis ile Yüce Allah karşılıklı rıza içindedirler. Bu durum Kur'ân-ı Kerim'de şöyle dile getirilmektedir: رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ 'Allah onlardan, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır.'²⁶⁶ Dolayısıyla 'nefs-i mardiyeye' Allah'ın takdirine rıza gösterdiği için, Allah'ın kendisinden râzı olduğu nefistir: اِرْجِعْ إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً مَّرْضِيَةً فَادْخُلْ فِي عِبَادِي وَادْخُلْ جَنَّتِي 'Sen Rabbinden razı, O senden razı olarak dön Rabbine! Sen de katıl has kullarımın içine, gir cennetime!'²⁶⁷

²⁶¹ el-Mâverdi, *a.g.e.*, III, 330.

²⁶² Yunus, 54.

²⁶³ el-Ahterî, *a.g.e.*, 'e-m-r' madd.

²⁶⁴ Fecr, 28.

²⁶⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'r-d-y' madd.

²⁶⁶ Beyine, 8.

²⁶⁷ Fecr, 28–30.

G. Nefs-i Mutmainne

'Rahatsızlıktan sonraki sükûnet anlamına gelen 'itmi'nân, Yüce Allah'ı tanıma ve O'na çok ibadet etme sonucu kalbin ve onun içindeki sorumlu nefsin kazandığı bir sıfattır.²⁶⁸ Bu sıfat ile muttasıf olan nefis ve içinde bulunduğu Kalb fena fi'r-rûh olur. Bu vasıftaki nefis, artık rûh olarak anılmaktadır.²⁶⁹

İtmi'nân Kur'ân-ı Kerim'de on üç defa geçmiştir. Geçtiği bu yerlerde, huzura ermek,²⁷⁰ korkudan güvene kavuşmak,²⁷¹ razı olup tatmin olmak,²⁷² kalben müsterih olmak,²⁷³ kalben güven duymak²⁷⁴ ve bir yere yerleşmek²⁷⁵ manalarında kullanılmıştır.

Nefis rıza derecesinden sonra, Rabbini zikrederek ancak bu dereceye ulaşabilir. Bu dereceye ulaşmış olan nefisin bu vasfı, içinde bulunduğu kalbe de sirayet eder ve ikisi ruh ile bütünleşerek²⁷⁶ bu zevki beraber yaşarlar: الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ الْوَسْطَىٰ لِلْإِيمَانِ 'İşte onlar iman edip gönülleri Allah'ı zikretmekle, O'nu anmakla huzur bulan kimselerdir. İyi bilin ki gönüller ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.²⁷⁷

1.1.3.2. Nefsin İnsanları Aldatma Şekilleri

Aslında nefsin tek başına bir faaliyeti söz konusu değildir. O hayrı ve şerri emr etme pozisyonunda değil; bilakis hayır ve şerr emrini alabilecek yetenekte yaratılmış durumdadır. Nitekim o, hem hayır hem de şerre ait ilhâmları zaten yaratılma merhalesinde almış,²⁷⁸ şeytan ve melek ile buluşabilecek vasıftaki bir santral durumdadır. İnsan hayatı boyunca, kalbinin içinde taşıdığı bu santralden gelen, müsbet ve menfî telkinlerin arasında gidip gelmek durumdadır. Bu gidip gelmeler

²⁶⁸ İsfehâni, *a.g.e.*, 't-m-n' madd.

²⁶⁹ Bkz. Fecr, 28–30.

²⁷⁰ Fecr, 27.

²⁷¹ Nisa, 103.

²⁷² Yunus, 7.

²⁷³ Âl-i İmrân, 126.

²⁷⁴ Enfâl, 10.

²⁷⁵ İsrâ, 95.

²⁷⁶ Fecr, 27–30.

²⁷⁷ Ra'd, 28.

²⁷⁸ Şems, 8.

arasında kalan insan, hangi tarafın ilhâmlarını benimserse, onun adına hareket etmiş ve kalbî hayatı da ona göre şekillenmiş olur. Nefsin ilhâmlarından etkilenen kalbin bu değişken vasfına Kur'ân-ı Kerim'de de işaret edilmiş ve hidayetten sonra sapmamak için şöyle dua etmek tavsiye edilmiştir: رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا (ve şöyle yalvarırlar) 'Ey bizim kerîm Rabbimiz, bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi saptırma.'²⁷⁹

Şimdi nefsin bu ilhâmlarla insanları kandırma yollarını inceleyelim:

A. Hemm (Yeltenme)

Lügatte 'hüzün'²⁸⁰ manasına gelen هَمٌّ 'hemm', 'hayır ya da şer, herhangi bir şeyi yapmadan önce, 'nefsin önemseyerek'²⁸¹ o fiile odaklanmasına da denir.²⁸²

Kur'ân-ı Kerim'de hemm, teşebbüs etmek,²⁸³ aklına koyup yeltenmek²⁸⁴ ve harekete geçmek²⁸⁵ manalarına gelmektedir.

Bu kavramın bu manaları göz önünde bulundurulup, nefsî arzular için kullanıldığında, 'nefsin arzuladığı bir şeyi yaptırmak için teşebbüste bulunup harekete geçmek' manası ortaya çıkar. Nitekim bu kavram, وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهٍ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهٍ 'Doğrusu, hanım ona sahip olmayı iyice aklına koymuş ve buna yeltenmişti de. Eğer Rabbinin burhanını görmeseydi o da kadına meyledecekti.'²⁸⁶ âyetinde bu manada kullanılmıştır.

B. İlhâm

Lügatte 'feyiz yoluyla kalbe düşen şey ya da haber'²⁸⁷ manasına gelen إِيْلَامٌ 'ilhâm', daha çok iyi veya kötü bir şeyin 'bildirilmesi ve gereğinin yaptırılmasıdır.'²⁸⁸ Kur'ân-ı Kerim'de, Yüce Allah tarafından nefse verilen ilhâm,²⁸⁹ hem hayra hem de şerre yöneliktir. Bu ilhâm, 'iyi ve kötünün gösterilerek tanıtılması, her ikisinin de tercih

²⁷⁹ Âl-i İmrân, 8.

²⁸⁰ Ebu Nasr İsmail İbn Hammâd el-Cevheri, *Sihâh*, y.y., t.y., 'h-m-m' madd.

²⁸¹ İsfehânî, *a.g.e.*, 'h-m-m' madd.

²⁸² el-Cürcânî, *a.g.e.*, 'h-m-m' madd.

²⁸³ Maide, 11 ve Tevbe, 13.

²⁸⁴ Yusuf, 24; Âl-i İmran, 122; Nisâ, 113 ve Tevbe, 74.

²⁸⁵ Ğâfir, 5.

²⁸⁶ Yusuf, 24.

²⁸⁷ el-Ahterî, *a.g.e.*, 'e-l-h-m' madd.

²⁸⁸ el-Mâverdî, *a.g.e.*, VI, 283.

²⁸⁹ Şems, 8.

gücünün nefse yerleştirilmesi ve tercih gücü olan irade ve ihtiyar gücünün kendisine verilmesi²⁹⁰ şeklindedir. Ancak nefsin ilhâmı, şehevî arzuları bildirme ve gereğinin yaptırılması için iradeye baskı yaparak vesvese vermesi²⁹¹ suretiyle emretmesidir.²⁹²

C. Hevâ

Hevâ, 'nefsin şehevî arzulara meyletmesine denildiği gibi şehevî arzulara meyleden nefsin kendisine de denilir.'²⁹³

Kur'ân-ı Kerim, bu manasıyla hevâsına tabi olanları zemmetmiş, bu tabiiyeti ilâh edinme noktasına kadar götürenlerin bulunduğunu ifade etmiştir. Bu durum, sapıklığın, kulağa ve kalbe mühür basılmasının ve gözlere perde çekilmesinin sebebi olarak gösterilmiştir: أَقْرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَّمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهُ 'Baksana kendi heva ve hevesini ilah edinen, ilmi olduğu halde Allah'ın kendisini şaşırtıp, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözlerine de perde çektiği kimsenin haline! Hakkı görmemekte ve azgınlıkta ısrar etmesi sebebiyle Allah'ın şaşırttığı bu kimseyi kim yola getirebilir?'²⁹⁴

Ayrıca Kur'ân, nefsi hevâyâ tâbi olması için etkileyenin de şeytan olduğunu ifade etmektedir: قُلْ أَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَى أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْنَا اللَّهُ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ 'De ki: 'Allah'tan başka, bize, yalvarıp ibadet ettiğimiz takdirde fayda, terk ettiğimiz takdirde zarar veremeyen şeylere mi yalvaralım? Allah bizi doğru yola koyduktan sonra şeytanların kandırıp şaşkın bir halde çöle düşürdükleri, arkadaşlarının ise 'Bize gel!' diye doğru yola çağırıp durdukları ahmak gibi, gerisin geriye İslâm'dan şirke mi dönelim?'²⁹⁵

Kur'ân-ı Kerim'de hevâ, yukarıdaki manalarının yanında ateş²⁹⁶ ve içinde bir şey bulunmayan boşluk²⁹⁷ manalarına da gelmektedir. Ayrıca Kur'ân hevâyâ uyanların, içinde hakikat bulunmayan boş bir zanna tâbi olduklarını ifade etmektedir: إِنَّ يَتَّبِعُونَ آلًا

²⁹⁰ Ebussuud, *a.g.e.*, VII, 20.

²⁹¹ Kâf, 16.

²⁹² Yusuf, 53.

²⁹³ İsfehânî, *a.g.e.*, 'h-v-y' madd.

²⁹⁴ Câsiye, 23.

²⁹⁵ En'âm, 71.

²⁹⁶ Kâria, 9.

²⁹⁷ İbrâhîm, 43.

الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى النَّفْسُ 'Onlar sadece zanlarına ve nefislerinin hevâ ve heveslerine uyarlar.'²⁹⁸

D. Tesvîl

Arapçada سَوَّلَ 's-v-l', 'nefsin çok fazla süslediği'²⁹⁹ ve hırsla arzuladığı ihtiyaç³⁰⁰ manasında kullanılmaktadır. Nitekim قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى 'Ey Musa! İstediklerin sana verildi.'³⁰¹ âyetindeki سُؤْلُ 'sü'l' bu manada kullanılmıştır. Çünkü Hz. Mûsâ (a.s.)'ın isteği 'genişlet göğsümü'³⁰² şeklinde idi.

سَوَّلَ 's-v-l' nin تَفْعِيلُ babındaki تَسْوِيلُ 'tesvîl' siygası ise, 'nefsin çok fazla arzuladığı şeyleri süslemesi ve kötüyü iyi göstermektir.'³⁰³ Kur'ân'da bu mana, قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً 'Bilakis nefisleriniz sizi aldatmış ve bu işe sevk etmiş' dedi³⁰⁴ ve سَوَّلْتُ لِي نَفْسِي 'nefsim böyle yapmayı bana hoş gösterdi.'³⁰⁵ âyetleri, tevsîlin nefis tarafından yapıldığını ifade ederken; الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمَلَى لَهُمْ 'Şeytan onlara fit vermiş ve onları uzun emellere düşürmüştür.'³⁰⁶ âyeti de, tevsîlin şeytan tarafından yapıldığını ifade etmektedir.

E. Tatvi'

Lügatte تَطْوِيعُ tatvi', طَوَعَ 't-v-a' kökünün تَفْعِيلُ 'tefil' babından masdardır. طَوَعَ 'tav' lügatte, 'isteyerek boyun eğmek ve tâbi olmak manasında olup ikrahın zıddıdır.'³⁰⁷ Nitekim Kur'ân'da da tav' ve ikrah birbirlerinin zıddı olarak kullanılmışlardır: وَلَهُ اسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَالَّذِي يَرْجَعُونَ 'Göklerde ve yerde bulunan kim varsa, gerek isteyerek, gerek istemeyerek Allah'a itaat ederken, hepsi döndürülüp O'na götürülür.'³⁰⁸

طَاعَةٌ 'tâat' kavramı da طَوَعَ 'tav' kavramıyla aynı manada kullanılmakla beraber tâat daha çok, 'emredileni tutmak ve takip etmek'³⁰⁹ manasındadır. كَيْمَ مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ 'Kim

²⁹⁸ Necm, 23.

²⁹⁹ el-Cevheri, *a.g.e.*, 's-v-l' madd.

³⁰⁰ İsfehânî, *a.g.e.*, 's-v-l' madd.

³⁰¹ Tâhâ, 36.

³⁰² Tâhâ, 25.

³⁰³ İsfehânî, *a.g.e.*, 's-v-l' madd.

³⁰⁴ Yusuf, 18.

³⁰⁵ Tâhâ, 96.

³⁰⁶ Muhammed, 25.

³⁰⁷ İsfehânî, *a.g.e.*, 't-v-a' madd.

³⁰⁸ Âl-i İmrân, 83.

³⁰⁹ İsfehânî, *a.g.e.*, 't-v-a' madd.

Resulüllah'a itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.³¹⁰ âyetindeki طاعة 'tâat' kavramı bu manada kullanılmıştır.

تَطْوِيعُ tatvi' ise, 'maksadı kolaylaştırmak, boyun eğdirmek ve fazlaca arzulamak manasındadır. Bu manasıyla tatvi', tâattan daha fazla belagete uygundur.³¹¹ Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de, nefsin tatvi' vasfından bahsedilirken, şahsın o maksadı boyun eğerek arzuladığı ve işlediği ifade edilir: فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ 'Nefsi, onu kardeşini öldürmeye itti. O da onu öldürüp ziyan edenlerden oldu.'³¹²

F. Şuh

Şuh lügatte, 'hırs ile beraber cimrilik'³¹³ demektir. Kur'ân-ı Kerim, nefsin bu vasıflara elverişli yaratıldığını ifade etmektedir: وَأَحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ 'Nefisler 'bencil tutkulara' hazır (elverişli) kılınmıştır.'³¹⁴

Nefsin fitratı gereği, yaşamaya elverişli olduğu bu vasfı uygulamaya koymak için çeşitli yollara başvuracağı muhakkaktır. Ancak Kur'ân-ı Kerim, güç yettiğince Allah'a karşı gelmekten, haramlara girmekten sakınanların, hakkı dinleyerek itaat edip kendi iyilikleri için hayır yolunda mal harcayanların, kendilerini nefsin bu baskısına karşı koruyup hidayete ulaşacakları ve kurtuluşa erecekleri bildirilmiştir: فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَأَسْمِعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لِّأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ 'Onun için gücünüz yettiğince Allah'a karşı gelmekten, haramlara girmekten sakının, hakkı dinleyip, itaat edin ve kendi iyiliğinize olarak hayır yolunda mal harcayın. Kim nefsinin hırsından ve cimriliğinden kendini kurtarabilirse asıl felaha erenler işte onlardır.'³¹⁵

1.1.4. Kalb

Gönül ve yürek olarak da ifade ettiğimiz kalb, başlıca iki manada kullanılır: Birincisi, vücudun sol üst tarafında bulunan ve çam kozalağına benzeyen bir et parçasıdır. Bizim üzerinde duracağımız kalb bu maddi kalb olmadığı için bu kadar basit bir tarif ile geçiyoruz. Yoksa kalb maddesi itibariyle de mükemmeldir. Bedenin diğer kısımlarından

³¹⁰ Nisâ, 80.

³¹¹ İsfehânî, *a.g.e.*, 't-v-a' madd.

³¹² Mâide, 30.

³¹³ İsfehânî, *a.g.e.*, 'ş-h-h' madd.

³¹⁴ Nisâ, 128.

³¹⁵ Teğâbün, 16.

farklı, bir motor mesabesinde, bütün damarlara kan pompalayan, hayatı devam ettiren ve beyin gibi elektrik dalgaları yayınlayan en hayatî bir organdır. Nitekim beynin yaydığı elektrik dalgalarını ölçen grafiğe (EEG), kalbin yaydığı elektrik dalgalarını ölçen grafiğe de (EKG) denir.³¹⁶ Bu kalb insanlarda bulunduğu gibi hayvanlarda da bulunur. Biz 'kalb' dediğimiz zaman bu kalbi kastetmiyoruz. İkincisi ise, 'bir şeyin içini dışına çıkarmak, altını üstüne getirmek, ters çevirmek, bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek ve değiştirmek'³¹⁷ anlamındadır. 'يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ' 'Onlar kalplerin ve gözlerin dehşetten halden hale döneceği, alt üst olacağı bir günden endişe ederler'³¹⁸ âyetinde 'kalb' bu manada kullanılmıştır.

Hadis-i Şerifte, kalbin bu manası ve özelliği şöyle ifade edilmiştir: كَانَ أَكْثَرُ دُعَاءِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (يَا مُقَلَّبَ الْقُلُوبِ تَبَّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ) قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا لَأَكْثَرَ دُعَاؤِكَ يَا مُقَلَّبَ الْقُلُوبِ تَبَّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ قَالَ إِنَّهُ لَيْسَ أَدْمِي إِلَّا وَقَلْبُهُ بَيْنَ أَصْبُعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ اللَّهِ فَمَنْ شَاءَ أَقَامَ وَمَنْ شَاءَ أَرَاغَ (s.a.s.) genellikle şöyle dua ederdi: 'Ey kalpleri halden hale çeviren ve alt üst eden! Benim kalbimi dinin doğrultusunda sabit kıl!' Denildi ki: 'Yâ Resulallah neden çoğu duaların 'Ey kalpleri halden hale çeviren ve alt üst eden! Benim kalbimi dinin doğrultusunda sabit kıl!' şeklindedir?' Resulüllah (s.a.s.) dedi ki: 'Hiçbir insan yoktur ki, onun kalbi Yüce Allah'ın (kudret) parmakları arasında bulunmasın. Yüce Allah dilediği kimsenin kalbini doğrultur, dilediği kimsenin kalbini de saptırır.'³¹⁹

'Çok değişkenlik gösterdiği için de kalbe 'kalb' denildiği gibi, işlerde hile yapılmasına da 'kalb' denir.'³²⁰

Bizim tarifini yapmaya çalıştığımız bu 'kalb'; vücudun sol üst tarafında bulunan ve çam kozalağına benzeyen bir et parçası değildir. Bizim üzerinde duracağımız kalb; duyguların kaynağı, sağlam olarak yaratılmış bulunan tertemiz fitratın tezahürü olan vicdanın ve nefsin mekânı, mahiyetini tam manasıyla anlayamadığımız ruhun emir âleminde almış olduğu 'ilhamatın ma'kesi olan, insanın gerçek kimliğini gösteren ve maddî kalble irtibatlı olan bir latife-i Rabbaniyedir. Bu latife-i Rabbaniye sayesinde, insan; ilim, irfan ve idrak sahibi olabilmektedir. Bu idrake sahib olabilen insan aynı

³¹⁶ Bkz. Tan, *Takımlar*, s. 116–117.

³¹⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'k-l-b' madd.

³¹⁸ Nur, 37.

³¹⁹ Tirmizî, *Dâavât*, 95/3864.

³²⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'k-l-b' madd.

zamanda Rabbinin muhatabı olabilmektedir. Maddî olan kalbin, Yaraticıya muhatab, ilim, irfan ve idrak sahibi bu manevî kalb ile olan irtibatını anlamak mümkün değildir. Zira bir gemi, kaptanını veya yolcularını idrak edemez.³²¹

Zaten Efendimiz (s.a.s.) de latife-i Rabbaniye hakkında detaylı konuşmayı hoş karşılamamıştır. Şayet bu konuda bir detay arzu edilmiş olsaydı Yahudilerin 'ruh' ile alakalı soruları, sadece رَبِّي مِنْ أَمْرِ الرَّوْحِ 'De ki: 'Ruh Rabbimin emrindedir, O'nun bileceği işlerdendir.'³²² cevabı ile bırakılmaz detaya girilirdi.

Bu Rabbanî latifeye de kalb denilmesinin sebebi; 'bu manevî cevherin vücuttaki kalp ile ilişkisinin bulunması, işlevlerinin onun aracılığıyla gerçekleşmesi'³²³ olarak gösterilmiştir. Ne var ki, bu ilişkinin keyfiyeti de, kalb, ruh, akıl ve idrakin keyfiyetleri gibi bizce biraz buğuludur. Zaten İsrâ, 85. âyeti de bu hakikatin ifadesidir. Ancak bu âyetten, bu kavramlar hakkındaki ilminizi arttıramazsınız ve aranızda var olan buğuları, geliştirmekte olan ilimler sayesinde, silemezsiniz anlamı çıkmaz. İlmimiz ne kadar gelişirse gelişsin hiçbir varlığın hakikatini, tam manasıyla, idrak edemeyiz. Bununla beraber Yüce Allah'ın bütün mahlûkatıyla beraber kalb, ruh ve akıl gibi âlem-i emre ait mahlûkatını da tefekkür edip O'nun azametini takdir etme yoluna girmeliyiz.

Ruh bölümünde de ifade ettiğimiz gibi, her şeyin bir aurası, dedublesi, alternatif, melekûtî boyutu ve özü vardır. Nitekim Efendimiz (s.a.s.) de إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ قَلْبًا وَقَلْبُ الْقُرْآنِ بَيْس 'Her şeyin bir kalbi vardır. Kur'ân'ın kalbi de Yasin'dir.'³²⁴ buyurmuştur.

Konumuz olan manevi kalb de, maddî kalbin dedublesi, alternatif, melekûtî boyutu ve aynı zamanda, şuur, idrak, ihtisas, akıl ve irade gücünün de merkezi, ruhanî bir lâtifedir ki, tasavvufçular ona 'hakikat-ı insaniye' demişlerdir.³²⁵ İnsanın asıl hakikati işte bu 'kalb'dir. İnsana bu manevî yönü itibariyle 'âlim', 'ârif', 'müdrük' denir. 'Ruh' da bu lâtife-i Rabbaniyenin esası ve kaptanıdır. Allah'a muhatab olan, sorumluluklar yüklenen, ceza gören, mükâfat alan, hidayetle kanatlan, dalâletle yuvarlanan, aziz kabul edilen, hor görülen ve İlâhî marifete ayna olan hep bu lâtifedir.

³²¹ Ebû Hâmid Muhammed İbn Muhammed el-Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Beyrut, 2004, I, 482.

³²² İsrâ, 85.

³²³ Süleyman Uludağ, *DİA*, 'kalb' madd.

³²⁴ Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 7/3129.

³²⁵ el-Gazâlî, *İhyâ*, I, 482.

Kalb, düşünce ve ruh sıhhati, hatta beden sıhhati için âdeta bir kale gibidir. Çünkü kalb, beyin gibi ruhun faaliyet alanı ve Rabbanî latifelerin merkezi ve kalesidir. İnsanın maddî, manevî duyguları bu kaleye sığınır ve korunmuş olurlar. Yani kalb, Rabbanî latifelerin merkezi ve kalesi olduğu gibi; kan vasıtasıyla yaşayan, dolayısıyla kalbde bulunan şehvet ve gadab duygularının da merkezi ve kalesidir. Bu kale, sürekli bir şekilde, bu duygularla Rabbanî latifelerin mücadelesine sahne olmaktadır. Bu mücadelede, insanın varlığını devam ettirmek için, lâzım ve zarurî olan ihtiyaçlarını temini gayesiyle kendisine verilen şehvet ve zararlı olan şeyleri def' etmesi için de kendisine verilen gadab duygularının tatmini hususunda ifrât ve tefrîte düşüldü mü, kalb hastalanmış olur. Hasta bir kalbte de ruh faaliyetlerini icrâ edemez.

İnsan için bu kadar önemli olan kalbin de karantinaya ve gözetilmeye ihtiyacı vardır. Zira o, yaralanınca tedavisi çok güç ve ölünce de hayata döndürülmesi çok zor bir lâtifedir. Nitekim Kur'ân bize: رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ 'Ey bizim kerim Rabbimiz, bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi saptırma ve katından bize bir rahmet bağışla. Şüphesiz bağışı bol olan vehhab Sensin Sen!³²⁶ duasını öğretmektedir. Efendimiz (s.a.s.) de, اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِكَ تُهْدِي بِهَا قَلْبِي 'Allahım! Senden, benim kalbimi doğru yola iletecek bir rahmet istiyorum',³²⁷ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ قَلْبٍ لَا يَخْشَعُ 'Allahım! Korkmayan kalbden Sana sığınırım.'³²⁸ şeklinde dua etmiştir.

Gerek Kur'ân'da ve gerekse Sünnet'te öğretilen bu dualarla, kalbin çok önemli bir kale olarak, korunmaya ve âdeta karantinaya alınmaya ihtiyacı olduğu hatırlatılmaktadır.

Kur'ân'a göre vahyin mahalli de kalbdir. Cebrail (a.s.) Kur'ân'ı Resulullah (s.a.s.)'in kalbine indirmiştir: قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ 'De ki: 'Kim Cebrail'e düşman ise iyi bilsin ki, bu Kur'ân'ı daha önceki kitapları tasdik etmek, inananlar için bir rehber ve müjde olmak üzere, Allah'ın izniyle senin kalbine o indirmiştir.'³²⁹ Resulullah (s.a.s.)'in gördüğü rüyalar ve aldığı ilhamlar da, bir

³²⁶ Âl-i İmrân, 8.

³²⁷ Tirmizî, Dâavât, 30/3747.

³²⁸ Tirmizî, Dâavât, 69/3819.

³²⁹ Bakara, 97.

çeşit vahiy olarak, kalble ilgilidirler. Nitekim hadis-i şerifte, *إِنَّ الْعَيْنَ نَائِمَةٌ وَالْقَلْبَ يَقْظَانُ* 'Göz uyur ama kalb uyumaz'³³⁰ buyrulmuştur.

Ayrıca hadis-i şerifte, biri melekten diğeri şeytandan olmak üzere, kalbde bulunan iki lemmenin (dürtü) varlığı ifade edilir: *إِنَّ لِلشَّيْطَانِ لَمَّةً بَابِنِ آدَمَ وَلِلْمَلِكِ لَمَّةً فَأَمَّا لَمَّةُ الشَّيْطَانِ فإِيعَادُ بِالشَّرِّ وَبِالْحَقِّ وَتَكْذِيبُ بِالحَقِّ وَأَمَّا لَمَّةُ الْمَلِكِ فإِيعَادُ بِالخَيْرِ وَتَصْدِيقُ بِالحَقِّ فَمَنْ وَجَدَ ذَلِكَ فَلْيَعْلَمْ أَنَّهُ مِنَ اللَّهِ فَلْيَحْمَدِ اللَّهَ وَمَنْ وَجَدَ (الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمْ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالفَحْشَاءِ)* 'Âdemoğlunda (kalbinde) biri şeytana, diğeri meleğe ait iki tane lemme³³¹ bulunmaktadır. Şeytanın lemmesi, kötülük ile korkutma ve hakikati yalanlamadır. Meleğin lemmesi ise, hayırlı şeyleri vaat etme ve hakikati tasdik etmedir. Kim bunu (kalbinde) bulursa bilsin ki, o Allah'tandır ve Allah'a hamd etsin! Kim de diğeri (kalbinde) bulursa taşlanmış şeytandan Allah'a sığınsın! Efendimiz (s.a.s.), sonra şu: 'Şeytan sizi (hayırda harcamakla) muhtaç olacaksınız diye korkutur, sizi cimriliğe ve çirkin şeylere teşvik eder.'³³² âyetini okudu.³³³

Ancak meleken gelen dürtüye bile, şeytanın müdahalesi söz konusudur: *وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكُمُ اللَّهُ آيَاتِهِ* 'Senden önce hiç bir resul veya nebi göndermedik ki, halkının hidayetini umarak gayret gösterdiğinde, şeytan onun o temennisine bir vesvese vermek, ümidini kırmak istemesin. Ama Allah, şeytanın attığı o vesveseyi giderir, sonra da ayetlerini sapasağlam, muhkem kılar.'³³⁴

Kalb, bütün hayırların, bereketlerin insana ulaşmasında önemli bir köprü vazifesi gördüğü gibi, aynı zamanda şeytanî ve nefsanî bütün dürtülere ve bütün hatıralara geçit verebilme mevzuunda da tehlikeli işlere âlet olabilir. O, Yüce Allah'a döndüğü zaman, bedeninin en karanlık noktalarına kadar her yanına ışıklar yağdıran bir lamba olur; yüzü şehevî arzulara dönük kaldığı zaman da, şeytanın zehirli oklarının hedefi haline gelir.

³³⁰ Buhârî, İ'tisâm, 2/7281.

³³¹ Lemme, cin çarpması, şiddet, hayal, buluşma ve kötü göz demektir. (Bkz. Zebidî, *Tâcû'l-Arûs*) Nitekim Efendimiz (s.a.s.) iki torunu Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin (r.a.) için şu duayı okurdu: *أَعِدُّكُمْ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَّةٍ وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لَامَّةٍ* 'İkinizi de kötü gözden, vesveseci şeytandan, Allah'ın bütün yardımıyla O'na havale ediyorum' (Tirmizî, Tıb, 18/2201)

³³² Bakara, 268.

³³³ Tirmizî, Tefsir, 3/3256.

³³⁴ Hac, 52.

Kalb, iman, ibadet ve ihsan ruhunun, Allah-kâinat-insan arasında cereyan eden Rabbanî latîfelerin mekânı olmasının yanında sayılmayacak kadar da düşmanları vardır. Ucbdan tul-i emele, hırstan gaflete ve menfaatten makam düşkünlüğüne kadar yığın yığın menfi duygular birer düşman gibi, taarruz vaziyetinde onun zaaf ve boşluklarını kollamaktadır. Nefis bu duygularla mücadele etsin ve bu suretle ruh kemâle ersin diye nefis, bu duyguları yaşamaya elverişli kılınmıştır. Ancak bu duygular yaşanırken ifrât ve tefrîte düşülürse, nefsî ve kalbî hastalıklar oluşmuş olur.

İman kalbin ruhu, ibadet onun damarlarında akıp duran kanı, takva ise onu saldırılardan koruyacak olan zırhıdır. Bu nedenle şirk ve küfür içinde olanların kalbleri ölü kalblerdir. İbadetsiz biri de, ölüm ağında ve onulmaz hastalıklarla sürünür. Takvasız bir bünye ise her türlü tehlikeye açık ve emniyetsizdir. Birinci guruba giren insanlar göğüslerinde emme-basma pompaları gibi bir et parçası taşısalar da kalblerinin var olduğu söylenemez. İkinci guruba girenler, buğulu ve sisli bir dünyada, hastalıklı bir ruh haliyle, derbeder kalır ve arzulanan hedefe ulaşamazlar. Üçüncü guruba dâhil olanlar ise, bir hayli mesafe almış, bir hayli engebe aşmış olsalar bile, tam zirveye ulaşamadıkları için, her zaman tehlikelerle karşı karşıyadırlar.³³⁵

'Kalb' kavramı, değişik sîgalarla, Kur'ân-ı Kerim'de 169 defa zikredilmiş ve diğer kavramlar gibi, değişik manalarda kullanılmıştır. Tefsirler ve mealler tarandığı zaman, 'kalb' kavramının şu manalarda kullanıldığı görülmektedir:

1. Nefis, Akıl, İlim, Anlayış ve Azmin Mekânı olan ve Gönül Manasında Kullanılması³³⁶: 'أَقْلَمُ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْمَلُونَ بِهَا أَوْ الذَّانُ يَسْمَعُونَ بِهَا فَأِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ' Peki bu inkârcılar biraz olsun dünyayı gezip dolaşmazlar mı ki, hiç değilse bu sayede düşünüp idrak edecek, duygulanacak gönüllere, gerçeğin sesini işitecek kulaklara sahip olsunlar. Ne var ki onlarda kör olan, gözler değil, asıl kör olan sinelerindeki gönüllerdir!³³⁷

³³⁵ Bkz. Gülen, *Kalbin Zümürüt Tepeleri*, İzmir, 2008, I, 50

³³⁶ ed-Dâmeğânî, *a.g.e.*, 'k-l-b' madd.; el-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yün*, 'k-l-b' madd.

³³⁷ Hac, 46.

2. Düşünce ve Görüş Manasında Kullanılması:³³⁸ تَحْسِبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّىٰ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْقِلُونَ 'Sen dışardan onları birlik içinde sanırsın. Hâlbuki kalpleri (görüşleri) darma dağınıktır (aralarında görüş birliği yoktur.) Böyledir, çünkü onlar aklını kullanmayan, düşünmeyen bir gürühtür.³³⁹

3. Akıl Manasında Kullanılması:³⁴⁰ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرًا لِّمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ 'Elbette bunda, akılı olan veya zihnini derleyip toplayarak can kulağıyla dinleyen kimseler için alacak bir ders vardır.³⁴¹

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Kur'ân-ı Kerim'deki kavramların vücûh ve nezâir özellikleri vardır. Kur'ân'ın bu özelliğinden dolayı, kalb kavramı birçok manaya geldiği gibi, birçok kavram da kalb manasına gelebilmektedir. Dikkatli araştırmacılar göreceklerdir ki, Kur'ân-ı Kerim'de geçen sadr³⁴² ve fuâd³⁴³ kavramları da 'kalb' manasında kullanılmışlardır.³⁴⁴ Bu kavramlar birbirlerinin yerlerine kullanılmalarının yanında, varlık itibariyle de iç içe geçmiş durumdadırlar. Nitekim Kalb hem maddî, hem de manevî yapısıyla 'sadr'ın içinde bulunur. Fuâd ise, 'kalb ile aynı anlamda olmakla beraber daha çok kalbin içinin yanık olması halidir.³⁴⁵ 'Kalbe 'fuad' denmesinin sebebi, beden en latif noktası oluşundandır. Kalb en ufak bir sıkıntıdan çok şiddetli acı çeker ve yanar. Ayrıca kalb sapık inançların, sapıklığa ve bozgunculuğa götüren mal sevgisi ile kötü işlerin kaynağıdır. Kalbin Türkçe karşılığı gönül, fuâdınki ise yürektir.³⁴⁶ Mal sevgisi vasfından dolayı, kelâmı kibarda fuâd için; (الْفُؤَادُ مُسْتَقَّةٌ مِنَ الْفَائِدَةِ وَإِذَا يَمِيلُ الْفُؤَادُ إِلَى) 'Fuâd, فَائِدَةٌ 'fâide' den türediği için, faydasına olan şeylere meyletmektedir.' denilmiştir.

'Saf ve şaibelerden uzak akıl manasında olan lüb',³⁴⁷ 'kötülüklerden alıkoyan, dizginleyen akıl manasında olan nühâ',³⁴⁸ mutlak akıl manasında ve nefsin şehvet ve

³³⁸ ed-Dâmeğânî, *a.g.e.*, 'k-l-b' madd.

³³⁹ Haşir, 14.

³⁴⁰ ed-Dâmeğânî, *a.g.e.*, 'k-l-b' madd.

³⁴¹ Kâf, 37.

³⁴² Âl-i İmran, 119; Hac, 46

³⁴³ En'am, 110; Hûd, 120; İsrâ, 36.

³⁴⁴ İsfehanî, *a.g.e.*, 's-d-r' ve 'f-e-d' maddeleri.

³⁴⁵ İsfehanî, *a.g.e.*, 'f-e-d' madd.

³⁴⁶ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'k-l-b' madd.

³⁴⁷ İsfehânî, *a.g.e.*, 'l-b-b' madd. Bkz. Âl-i İmrân, 7.

³⁴⁸ İsfehânî, *a.g.e.*, 'n-h-â' madd. Bkz. Tâhâ, 54 ve 128.

gadab duygularını frenlemek ve bir hâkim edasıyla bu duygulara hacir koymak³⁴⁹ manasında hicr³⁵⁰ ve hakikati itibariyle akıl anlamında olmayıp, aklın düşmanı olan gadab duygusunu kovup aklın kalıcılığına sebep olan hülüm³⁵¹ kavramları da 'kalb' ve 'akıl' kavramlarının yerine kullanılmışlardır. Çünkü 'Kur'ân'da akletme kalbin bir işlevidir.³⁵² Bu işlev ise sadrın (göğüs) içinde bulunan kalbin içindeki en ince ve rikkatli vasfa sahip fuadın (gönül) içindeki 'saf ve şaibelerden uzak olan lüb'ün görevidir: قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ 'De ki: 'Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?' Ancak akl-ı selim sahipleri, sağduyulu olanlar düşünüp ibret alır.'³⁵³ Bu kavramlar o kadar iç içe geçmiş durumdadırlar ki, en dış kabuk olan 'sadr' 'hem 'kalb', hem de en içte bulunan ve saf akıl manasında olan 'lüb' gibi 'akıl' manasında kullanılmıştır.³⁵⁴ وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ 'Sinelerin içinde bulunan her şey derlenip ortaya konulduğu zaman'³⁵⁵

1.1.4.1. Sihat Bakımından Kalbin Çeşitleri ve Vasıfları

Rûh bölümünde de ifade ettiğimiz gibi, Rûh'un faaliyetleri sonucu ve fitrattan kaynaklanan bazı duygular, nefsin ve vicdanın mücadele alanı olan kalbe atılır. Yine Rûh'un fonksiyonlarından olan akıl tarafından idrak edilen bu duygular nefis ve vicdan mücadelesinde galib olanın etkisine girerler. Ya nefsin etkisi ile ifrat ve tefrit noktalarına çıkarak Rûh'un ve Kalb'in faaliyetlerini engellerler ya da vicdanın etkisi ile olması gereken noktada bulunup Kalb ve Rûh'tan mürekkep insanın olgunlaşmasında rol oynarlar. Bu çekişmeye sahne olan Kalb galib olan duygunun sebep olacağı hastalığa mübtela olmakta ve onun sıfatı ile anılmaktadır. Mikrop gibi hastalık yapıcı bu duyguların eğitimi ve dengelenmesi durumunda da Kalb sağlığına kavuşmuş olur ve onun sıfatı ile muttasıf olur. İşte Kalb'in Çeşitleri ve Sahip Olabileceği Sıfatlar

1.1.4.1.1. Diri Kalb ve Vasıfları

³⁴⁹ Ömer Nasûhî Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, t.y., VII, 267.

³⁵⁰ el-Cevzî, *Nüzhâtü'l-A'yün*, 'h-c-r' madd. Bkz. Fecr, 5.

³⁵¹ İsfehânî, *a.g.e.*, 'h-l-m' madd. Bkz. Nûr, 58 ve Tûr, 32.

³⁵² Uludağ, *DİA*, 'kalb' madd.

³⁵³ Zümer, 9.

³⁵⁴ İsfehânî, *a.g.e.*, 's-d-r' madd.

³⁵⁵ Âdiyât, 10.

Kıyamette sahibinin kurtuluşuna vesile olacak ve Yüce Allah'ın hakkında; *يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ* 'O gün ki ne mal, ne mülk, ne evlat insana fayda eder. O gün insana fayda sağlayan tek şey, Allah'a teslim ettiği selim bir gönül olur.'³⁵⁶ buyurduğu kalbdir.

Bu kalb, 'Yüce Allah'ın emir ve yasaklarına muhalif bütün şehvetlerden, zararlı bütün şüphelerden, mâsivâyâ ibadetten, Resulüllah (s.a.s.)'in dışındakilerin hükmünü kabulden uzak kalbdir. Bu kalb, işlerini ve ibadetlerini samimiyet, sağlam bir irade, sevgi, huşu, tevekkül, ümit ve korku ile sırf Yüce Allah'a yönelerek yapan kalbdir. Bu kalb, sevdiğinde O'nun için seven, buğz ettiğinde O'nun için buğz eden, verdiği için O'nun için veren ve imtina ettiğinde de O'nun için imtina' eden kalbdir.'³⁵⁷

Şimdi diri kalbin Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen vasıflarını zikreliyorum:

A. İtmi'nân

'Rahatsızlıktan sonraki sükûnet anlamına gelen 'itmi'nân, Yüce Allah'ı tanıma ve O'na çok ibadet etme sonucu Kalbin ve onun içindeki sorumlu nefsin kazandığı bir sıfattır³⁵⁸ ki, bu sıfat ile muttasıf olan nefis ve içinde bulunduğu kalb, fena fi'r-rûh olurlar: *يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّاتِي* 'Ey huzuruna ermiş ruh! Sen Rabbinden razı, O senden razı olarak dön Rabbine! Sen de gir has kullarımın içine, gir cennetime!'³⁵⁹

İtmi'nân Kur'ân-ı Kerim'de on üç defa geçmiştir. Geçtiği bu yerlerde, huzura ermek,³⁶⁰ korkudan güvene kavuşmak,³⁶¹ razı olup tatmin olmak,³⁶² kalben müsterih olmak,³⁶³ kalben güven duymak³⁶⁴ ve bir yere yerleşmek³⁶⁵ anlamlarında kullanılmıştır.³⁶⁶

³⁵⁶ Şuara, 88–89.

³⁵⁷ Ahmed Muhammed Na'ân, *Tezkiyetü'n-Nüfus ve Terbiyetühâ*, Beyrut, t.y., s. 28.

³⁵⁸ İsfehâni, *a.g.e.*, 't-m-n' madd.

³⁵⁹ Fecr, 27–30.

³⁶⁰ Fecr, 27.

³⁶¹ Nisâ, 103.

³⁶² Yunus, 7.

³⁶³ Âl-i İmrân, 126.

³⁶⁴ Enfâl, 10.

³⁶⁵ İsrâ, 95.

³⁶⁶ İlgili âyet mealleri için bkz. Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*.

Elmalılı, 'İyi bilin ki gönüller ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.'³⁶⁷ âyetinin tefsirinde bu kavram ile ilgili şunları kaydetmektedir:

'bunlar Allah'ın zikri ile kalpleri mutmain olarak iman edenlerdir. 'Burada zikrullahdan murad; وَهَذَا ذِكْرٌ مُبَارَكٌ أَنْزَلْنَاهُ 'İşte bu da sana indirdiğimiz kutlu bir mesajdır.'³⁶⁸ 'اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ 'Hiç şüphe yok ki o zikri, Kur'ân'ı Biz indirdik'³⁶⁹ ve 'اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَاِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيْزٌ 'Onlar, o Kur'ân kendilerine geldiğinde onu inkâr edenlerdir. Hâlbuki o, benzeri bulunmaz bir kitaptır.'³⁷⁰ âyetleri mantukunca Kur'ân'dır... Evet, başkası ile değil اللّٰهُ ذِكْرٌ ile gönüllerin ızdırabı sakinleşir ve gönüller yatıştır. Zira her şeyin başlangıcı ve sonu Allah'ta son bulur. Bütün sebepler Allah'a dayanır... Zikrullah ile mutmain olmayan kâfirler وَأَقْبَتْهُمْ 'kalpleri bomboş'³⁷¹ âyeti gereğince gönülleri boş hevâ olmuş kalmış kalbsizler ve vicdansızlardır.'³⁷²

B. Lîn

'Sertliğin zıddı olarak ifade edilen 'lîn' daha çok cisimler için kullanılırken, istiareli olarak, ahlak ve diğer manevî şeyler için de kullanılagelmiştir.'³⁷³ Meselâ; yumuşak ve sert adam kavramı zamana ve zemine göre eleştirilir veya övülür. Elbette ki insanın komuta merkezi mesabesinde olan kalbindeki yumuşaklık Kur'ân'ın ifadesiyle zaman zaman onun davranışlarına da yansır: فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوْا مِنْ حَوْلِكَ 'İnsanlara yumuşak davranman da Allah'ın merhametinin eseridir. Eğer katı yürekli, kaba biri olsaydın, insanlar senin etrafından dağılıverirlerdi.'³⁷⁴

Yine Kur'ân, Yüce Allah'ı huşu ile anıp ta'zimde bulunanların kalblerinin, bu vasıfları sebebiyle, Kur'ân'a karşı da yumuşadığını ifade etmektedir: اللّٰهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُّتَشَابِهًا 'Allah sözlerin en güzelini indirmiştir. Allah'ın vahiy yolu ile gönderdiği bu söz, her tarafı birbirini tutan, gerçekleri, farklı üsluplarla tekrar tekrar beyan eden bir kitaptır. Rab'lerini tazim edenlerin derileri onu okuyup dinlerken ürperti duyar. Sonra derileri ve kalpleri Allah'ı

³⁶⁷ Ra'd, 28.

³⁶⁸ Enbiyâ, 50.

³⁶⁹ Hicr, 9.

³⁷⁰ Fussilet, 41.

³⁷¹ İbrahim, 43.

³⁷² Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2983–2985.

³⁷³ İsfehânî, *a.g.e.*, 'l-y-n' madd.

³⁷⁴ Âl-i İmrân, 159.

anmakla (Kur'ân'a karşı) ısınıp yumuşar, sükûnet bulur.³⁷⁵ Allah zikredilince mü'minlerin kalpleri ürperir³⁷⁶ ve huzur bulur.³⁷⁷

Kur'ân-ı Kerim'de لِين ifadesi ile aynı anlama gelen رَحْمَةٌ، رَأْفَةٌ ve رَهْبَانِيَّةٌ 'şefkat, merhamet ve (vicdanın sağlıklı çalışmasını sağlayan) Allah korkusu' ifadeleri de kullanılmıştır: وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاَهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا 'Ona (Hz. İsa) uyanların kalplerine şefkat ve merhamet yerleştirdik. (vicdanın sağlıklı çalışmasını sağlamak için zühd hayatını yaşamak için) uydurdukları ruhbanlığı ise Biz kendilerine farz kılmadık. Ancak Allah'ın rızasına nail olmak için kendileri icad ettiler. Kaldı ki ona gereği gibi de riâyet etmediler.³⁷⁸

C. Huşu

Arapçada 'tazarruda bulunmak, yalvarmak, yakarmak'³⁷⁹ asılarak ve ısrarla istemek anlamına gelen 'huşu' çoğu zaman insanın vücut organları üzerinde görünen (ve saygı ifade eden) duruş için kullanılır. Müteradifi olan tazarru ve yakarış ise, çoğu zaman insanın kalbinde bulunan duyguları anlatmak için kullanılır. Bu mana zayıf bir hadiste şöyle ifade edilmiştir: إِذَا ضَرَعَ الْقَلْبُ خَشَعَتِ الْجَوَارِحُ 'kalb tazarruda bulununca organlar saygı ifade eden duruşu gösterir.³⁸⁰

Kur'ân'da, أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ 'İman edenlerin kalplerinin Allah'ı ve Yüce Allah tarafından inen hakikatleri hatırlayarak yumuşayıp saygı (tevazu) ile dirilme vakti gelmedi mi? Sakın onlar daha önce kitap verilen ümmetler gibi olmasınlar. Zira kitabı tanımalarının üzerinden kendilerince uzun zaman geçmesi sebebiyle, onlarda ülfet ve kanıksama meydana gelmiş, neticede kalpleri katılaşmıştı. Hatta onların çoğu büsbütün yoldan çıkmışlardır.³⁸¹ Bu âyette geçen ve daha çok tevazu manasına gelen خُشُوعٌ 'huşu',

³⁷⁵ Zümer, 23.

³⁷⁶ Enfâl, 2.

³⁷⁷ Ra'd, 28.

³⁷⁸ Hadîd, 27.

³⁷⁹ İsfehânî, *a.g.e.*, 'h-ş-a' madd.

³⁸⁰ Ebû Hüreyre (r.a.)'den rivayet edilen hadis şöyledir: Resulüllah (s.a.s.) namazda sakalı ile oynayan bir adam görünce: 'Eğer kalbi huşu içinde olsaydı azaları da huşu duyardı' (Bkz. İsfehani, *a.g.e.*, s. 283)

³⁸¹ Hadîd, 16.

kelimesi ile onun müteradifi olan إِحْبَاتٌ 'ihbât',³⁸² هَوْنٌ 'hevn',³⁸³ تَذَلُّلٌ 'tezellül'³⁸⁴ ve تَضَرُّعٌ 'tazarru'³⁸⁵ kelimeleri mevcuttur.

D. Sekine

'Herhangi bir şeyin hareketinden sonra durması anlamında kullanılan 'sekine' daha çok bir yeri mesken edinmek için kullanılır.³⁸⁶ 'Sekine, sükûn ve itmi'nân, sebat ve temkin manasına masdardır ki nefisteki telaş ve helecenin kesilmesiyle hâsıl olan ve kalb oturması, yürek ısınması, gönül rahatı tabir olunan huzur ve sükûn haline veya onların kaynağı olan şeyin ismidir.³⁸⁷ Sekine ile ilgili olarak İsfehanî'nin ifade ettiği üç farklı anlam göze çarpmaktadır:³⁸⁸

1. هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيْمَانِهِمْ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ. 'İmandaki yakınlerini iyice artırırsınlar diye müminlerin kalplerine sekine indiren O'dur. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır'³⁸⁹ âyetinde geçen السَّكِينَةَ nin bir Melek olduğu ve mü'minin kalbini sakinleştirip korkulardan emin kıldığı rivayet edilmiştir: كَانَ رَجُلٌ يَفْرَأُ سُورَةَ الْكَهْفِ وَإِلَى جَانِبِهِ حِصَانٌ مَرْبُوطٌ بِشَطْنَيْنِ فَتَغَشَّاهُ سَحَابَةٌ فَجَعَلَتْ تَدْنُو وَتَذُو وَجَعَلَ قَرَسُهُ يَنْفِرُ فَلَمَّا أَصْبَحَ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ لَهُ فَقَالَ تِلْكَ السَّكِينَةُ تَنْزَلَتْ بِالْقُرْآنِ قَالَ الصَّنْعَانِيُّ هِيَ الْمَلَانِكَةُ 'Adamın biri iki iple atını bağladığı halde 'Kehf' suresini okuyordu. Bu esnada bir bulut ortalığı kapladı ve yaklaştıkça yaklaştı. Bu sebeple at ürktü. Adam sabahleyin Efendimiz (s.a.s.)'e durumu anlattı. Efendimiz (s.a.s.): 'Bu Kur'ân'ı indiren sekinedir' buyurdu. San'ânî: 'o melektir' dedi.³⁹⁰

2. الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ. 'İşte onlar iman edip gönülleri Kur'ân ile huzur bulan kimselerdir. İyi bilin ki gönüller ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.'³⁹¹ âyetinde geçen ذِكْرَ اللَّهِ 'Kur'ân' anlamında olup ona uyan akıl, şehevî arzulara meyleden nefsi durdurur. Bu nedenle sekine, 'akıl' anlamındadır.

³⁸² Hac, 54.

³⁸³ Furkan, 63.

³⁸⁴ Mâide, 54 ve İsrâ, 24.

³⁸⁵ A'râf, 55 ve 205.

³⁸⁶ İsfehânî, *a.g.e.*, 's-k-n' madd.

³⁸⁷ Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 4408.

³⁸⁸ İsfehânî, *a.g.e.*, 's-k-n' madd.

³⁸⁹ Fetih, 4.

³⁹⁰ Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 11/5011.

³⁹¹ Ra'd, 28.

3. إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ 392 'Onun hükümdarlığının alâmeti, size içinde Rabbinizden bir sekine bulunan ve meleklerce taşınan bir sandığın gelmesidir³⁹² âyetindeki سَكِينَةٌ 'sekîne', 'korkunun gitmesi' anlamında kullanılmıştır.

سَكِينَةٌ 'sekîne', Kur'ân-ı Kerim'de altı yerde geçmiş³⁹³ ve Bakara 248. âyeti hariç, diğer beş yerde 'sükûn, itmi'nân, sebat ve temkin' manalarında kullanılmıştır. Bakara 248. âyetinde ise, 'korkunun gitmesi' manasında kullanılmıştır.

E. Selm

'Selm ve selamet, zahir ve batın hastalıklardan ve afetlerden uzak olmak manasına gelir ki, Kur'ân bu sıfatı, إِلا مَن آتَى اللّٰهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ 'O gün insana fayda sağlayan tek şey, Allah'a teslim ettiği selim bir gönül olur.'³⁹⁴ âyetiyle kalb için ifade etmiştir. 'Burada 'kalbin selîm', 'fesattan uzak bir kalp'³⁹⁵ manasındadır. Bu ayet manevî selameti ifade ederken; مُسَلِّمَةً لَّا شَيْءَ فِيهَا 'kusursuz, alacasız ve salma'³⁹⁶ âyeti zahirle ilgili maddî selameti ifade etmektedir.

İsfehânî'ye göre, 'gerçek selamet ve emniyet ancak Cennette bulunur. Zira orada sonu olmayan bir kalıcılık, fakirliği olmayan bir zenginlik, zilleti olmayan bir izzet ve hastalığı olmayan bir sıhhat vardır. Bu anlamda Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: وَاللّٰهُ يَدْعُوْا إِلَى دَارِ السَّلَامِ 'Allah insanları esenlik ve mutluluk ülkesine davet eder.'³⁹⁷ Buradaki السَّلَام 'es-selâm', 'esenlik, mutluluk ve güven' manasındadır. Bazılarına göre ise, السَّلَام 'es-selâm', Yüce Allah'ın isimlerindedir.³⁹⁸ Yüce Allah için السَّلَام 'es-Selâm' denilmesinin sebebi, O'nun, varlıklarda meydana gelen kusur, afet ve hastalıklardan münezzeh olmasından dolayıdır.³⁹⁹ Elmalılı da قَلْبٍ سَلِيمٍ 'kalbin selîm' için, 'tertemiz, her lekeden salim Allah sevgisinde halis ve tamamen O'na teslim olmuş kalb'⁴⁰⁰ açıklamasını yapmıştır.

³⁹² Bakara, 248.

³⁹³ Abdalbaki, *a.g.e.*, 's-k-n' madd.

³⁹⁴ Şuara, 89.

³⁹⁵ İsfehâni, *a.g.e.*, 's-l-m' madd.

³⁹⁶ Bakara, 71.

³⁹⁷ Yunus, 25.

³⁹⁸ Bkz. Haşır, 23.

³⁹⁹ İsfehâni, *a.g.e.*, 's-l-m' madd.

⁴⁰⁰ Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 4060.

Bazıları bu kelimeyi السَّلْمَ 'es-sileme' şeklinde okumuştur.⁴⁰¹ 'Selâm silmi (barışı) gerektirir. Çünkü السَّلْمُ 'es-silm' savaşın zıddı bir isimdir. İslâm ise السَّلْمُ girmektir ki bu da taraflardan her birinin diğerinin şerrinden korunmasıdır. السُّلْمُ 'es-süllem' ise, أَمْ لَهُمْ سُلْمٌ 'Yoksa onların yükselmelerini sağlayan bir merdivenleri, kuleleri mi var?'⁴⁰² âyetinde ifade edildiği gibi, kendisiyle yüksek yere ulaşılan, selâmet ve güven umulan şey, yani merdiven anlamında kullanılır. Sonra 'bu kelime sebep gibi, kendisiyle yüksek bir şeye ulaşılan her şeye isim yapılmıştır.'⁴⁰³

Netice olarak; kalb-i selîm sahibinin sevgisi, gayreti, himmeti, fikri ve niyeti sırf Allah'ın sevgisini ve rızasını kazanmaya endekslidir. Susarsa Allah için susar, konuşursa Allah için konuşur. Severse Allah için sever buğz ederse Allah için buğz eder.⁴⁰⁴ Var olana sevinmediği gibi, kaybolana da üzülmez.

1.1.4.1.2. Hasta Kalb ve Vasıfları

Kalbî hastalıklar, çoğu kere bedenî hastalıkların da ilk sebepleridir. Kalbî hastalıkların çaresi, Allah'a ve Resulüne inanmak ve bu inancın gerektirdiği şekilde yaşamaktır. Kalbî/ruhî hastalıkların maddî ilaçlarla tedavisi söz konusu değildir. Kalplerin itminanı Allah'ı anmaktır.⁴⁰⁵ Kalbî hastalıklar ile ilgili Kur'ân-ı Kerim'de onlarca ayet mevcuttur. Zaten Resul-i Ekrem (s.a.s.) Efendimiz de, Kalbinde hastalık bulunanları, örnek alınması gereken sahih ahlakıyla tedavi etmek için gönderilmiştir.

Şimdi hasta kalbin Kur'ân-ı Kerim'deki vasıflarını zikrederim:

A. Rayn

Arapçada 'parlak bir şeyin yüzeyinde bulunan pas anlamına gelen'⁴⁰⁶ 'reyn', kalbe izafe edilince, onun görevini yapamaz hale gelmesi demek olur. İsfehânî عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ 'Hayır! Onların yapa geldikleri kötü işler, kalplerini paslandırmıştır.'⁴⁰⁷

⁴⁰¹ Ebu Nâfi', İbn Âmir, Hamza, Ebu Cafer ve Halef'in kıraatleridir. (Bkz. İsfehânî, *a.g.e.*, s. 423)

⁴⁰² Tûr, 38.

⁴⁰³ İsfehânî, *a.g.e.*, 's-l-m' madd.

⁴⁰⁴ Muhammed Ali Sâbûnî, *Min Künuzi's-Sünne*, İstanbul, t.y., s. 17.

⁴⁰⁵ Davut Aydıöz, *Kur'ân-ı Kerim'de Besinler ve Şifâ*, İzmir, 2006, s. 19.

⁴⁰⁶ İsfehânî, *a.g.e.*, 'r-y-n' madd.

⁴⁰⁷ Mutaffifîn, 14.

âyetini 'bu yaptıklarından dolayı parlak olan kalpleri, pas ile kaplanmış ve hayır ile şerrin ayırımını yapamayacak kadar kör hale gelmişlerdir'⁴⁰⁸ şeklinde tefsir etmiştir.

Kalb paslanmasının ana sebepleri arasında 'ahireti inkâr ederek ölçüye hile karıştırmayı, hakkı gasp etmeyi, Yüce Allah'ın ayetlerine; 'bunlar, eski devirde yaşamış insanların masallarıdır!' demeyi sayabiliriz.⁴⁰⁹

Reyn hadiste de pas manasında ifade edilmiştir: *إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أَخْطَأَ حَاطِيَّةً نُكِنَتْ فِي قَلْبِهِ نَكْنَةٌ سَوْدَاءَ فَإِذَا هُوَ نَزَعَ وَاسْتَعْفَرَ وَتَابَ صَوْلَ قَلْبُهُ وَإِنْ عَادَ زِيدَ فِيهَا حَتَّى تَعْلُوَ قَلْبُهُ وَهُوَ الرَّأْنُ الَّذِي ذَكَرَ اللَّهُ تَعَالَى كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ* 'Kul bir hata yaptığı zaman kalbinde siyah bir iz meydana gelir. Eğer kişi, o hatadan vazgeçip istiğfar edip tövbe ederse (leke silinir) kalbi cilalanır. Aynı günahı işlemeye devam ederse kalbdeki leke arttırılır. Hatta bir zaman gelir, kalbi tamamen kaplar. İşte bu pas Yüce Allah'ın 'Hayır! Gerçek öyle değil! Onların yapa geldikleri kötü işler, gitgide kalplerini paslandırmıştır.'⁴¹⁰ âyetinde zikrettiği pastır.⁴¹¹

Yüce Allah'ı tanıyıp tefekkür etme ve O'na teslimiyet, kalbin aslî görevlerindedir. Bu aslî görevi terk eden kimselerin sahip olduğu bu vasıf, bir anlamda aklın faaliyetlerini yitirmesine sebep olmakta ve bir hastalık olarak karşımıza çıkmaktadır.

B. Rayb

Kur'ân-ı Kerim'e meal yazan birçok ilim adamı 'rayb' için, 'şekk, şüphe, tereddüt ve kuşku' gibi manalar vermişlerdir. Aslında bu manaların hiç biri 'rayb'ı ifade edememektedir. Çünkü 'şekk' ve 'tereddüt', 'bir hâdise hakkındaki, iki şıktan birinin olup olmayacağı hususunda, tercih yapamamak, arada kalmak, her iki şık hakkında da zannın eşit olması'⁴¹² anlamında olup Türkçede 'kuşku' olarak da ifade edilmektedir. Mezkûr zannın eşit olması hususuna 'tekâfü'ü'l-edille' tabiri kullanılmaktadır.⁴¹³ 'Şüphe' ise 'aralarında benzerlik bulunan iki unsuru birbirinden ayıramamak, bir şeyi diğerine benzetmek'⁴¹⁴ demektir. Dikkat edilirse, şekk, şüphe, tereddüt ve kuşku gibi kavramların ifade ettiği anlamlarda, 'hâdisenin her iki şıkkı hakkında da eşit bir zan söz

⁴⁰⁸ İsfehânî, *a.g.e.*, 'r-y-n' madd.

⁴⁰⁹ Mutaffifîn, 1–14.

⁴¹⁰ Mutaffifîn, 14.

⁴¹¹ Tirmizî, Tefsir, 74/3334.

⁴¹² Bkz. el-Cürcânî, *a.g.e.*, 'ş-k-k' mad.

⁴¹³ Bolay, *a.g.e.*, 'kuşkuculuk' madd.

⁴¹⁴ Bkz. el-Cürcânî, *a.g.e.*, 'ş-b-h' mad.

konusudur.⁴¹⁵ Her ne kadar 'rayb' kavramında da bir şüphe söz konusu ise de, bu şüphe, 'bir hâdis hakkındaki, iki şık hususunda, zannın eşit olması' değildir. Bilakis, 'zihne konu olan hâdisenin olacağına, ya da olamayacağına dair zannın artmış olmasına 'rayb', 'irâbe' veya 'irtiyâb' denir.⁴¹⁶ Bu durumda şöyle denebilir: 'rayb', 'irabe' veya 'irtiyâb', şekkin içerdiği zannın ve ihtimalin yüksekliğinin ifadesidir.

Meselâ, İsfehânî'nin verdiği bu bilginin ışığında 'rayb' kavramına anlam verirsek; وَأَنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ âyetinin meâli şöyle olmalıdır: 'Muhakkak ki onlar, yüksek ihtimalli bir şüphe içindedirler.⁴¹⁷

Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur: Âyette ifade edilen konunun olamayacağı hususundaki zann ağır basmakta ve bu vasıftaki şekk, muhatabı inkara götürmektedir. Nitekim إِنَّ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبُعْثِ 'Eğer siz öldükten sonra dirilmekten şüphe ediyorsanız.'⁴¹⁸ âyetindeki 'rayb', 'âyetin konu edildiği âhiretin olamayacağı hususundaki zannın, muhatapta ağır basıp, inkârın içinde bulunması' anlamındadır.⁴¹⁹

Yine bu bilgi ışığında 'irtiyâb' kavramına anlam verecek olursak; أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمْ ارْتَابُوا? 'Sahi, kalplerinde bir inkâr hastalığı mı var bunların? Yoksa imanda şüpheye mi düştüler?'⁴²⁰ Bu şekilde, وَأَرْتَابْتُمْ وَغَرَّتْكُمْ اللَّمَانِيُّ âyetinin de meali şöyle olur: 'Şüphelere düştünüz, sizi birtakım kuruntular oyaladı.'⁴²¹ Bu açıklamalardan sonra diyebiliriz ki; her 'rayb' şüphedir ama her şüphe 'rayb' değildir.

Bu ayetlere baktığımızda kalbe nisbet edilen 'rayb', aynı zamanda içinde bulunduğu kalbi yakıp kavuran bir duygudur. Bu duygu, bir mikrop gibi, diğer birçok kalb hastalığına da sebep olmaktadır. Felsefede de, şüphecilik esasına dayanan fikrî ekole mikrop anlamına gelen 'septisizim' denilmesi çok güzel bir tevafuktur. Aslında, 'felsefî bir okul ve doktrin olmaktan çok felsefî bir tutum, ruhî bir tavır ifade eden septisizim, bir ruhî buhranı, bir imansızlık zihniyetini, daimî şüpheden kendisini kurtaramayan kesintisizlik halini ifade eder.'⁴²²

⁴¹⁵ Bkz. el-Cürcânî, *a.g.e.*, 'ş-k-k' mad.

⁴¹⁶ Bkz. İsfehânî, *a.g.e.*, 'r-y-b' mad.

⁴¹⁷ Hüd, 110.

⁴¹⁸ Hac, 5.

⁴¹⁹ Bkz. İsfehânî, *a.g.e.*, 'r-y-b' mad.

⁴²⁰ Nûr, 50.

⁴²¹ Hadîd, 14.

⁴²² Bolay, *a.g.e.*, 'kuşkuculuk' mad.

Ayrıca bu hastalığın, cerahat bağlamış bir organın verdiği acı gibi, acı verdiğini, لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةَ فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ 'Yaptıkları bina, kalpleri parçalanıncaya kadar, içlerinde hep bir ukde olarak kalacak.'⁴²³ âyetinden öğrenmiş oluyoruz.

Kalbi kemirip bitiren şüphencilik, 'imansızlık felsefesi olduğu için, insanı kararsız, ümitsiz, tereddütlü kılar ve dolayısıyla buhrana, isyana sürükler. Bu ruh ve düşünce hali, materyalistlerin, Marksistlerin işlerine yarayan zemini hazırlamakta büyük rol oynar. Zira insan şüpheye düşmeden mevcut inançlarından sıyrılamaz ve dolayısıyla yeni imanı kabul edemez.'⁴²⁴

C. Zeyğ

Arapçada 'doğruluktan sapmak, meyletmek ve eğilmek'⁴²⁵ anlamında kullanılan 'zeyğ', Kur'ân'da dokuz defa geçmiştir. Bunlardan birinde 'Yüce Allah'ın emrinden kaymak',⁴²⁶ birinde 'insanların kayması',⁴²⁷ üçünde 'gözün kayması'⁴²⁸ ve dördünde de, 'kalbin kayması'⁴²⁹ manasında kullanılmıştır. Sapmak ve meyletmek anlamındaki zeyğde, bir tür korku⁴³⁰ ve şüphe⁴³¹ sonucu bilerek batıla meyletme söz konusudur. Böyle bir şüphe sergileyen kalb, Allah tarafından batıla yönlendirilir.

Her ne kadar sapmış olan kalb ise de, onun tercihi sonucu, saptıran Allah'tır: فَلَمَّا زَاغُوا 'Onlar batıla meyledince, Allah da onların kalplerini hakkı kabul etmekten, hakka meyletmekten uzaklaştırdı.'⁴³² Kalbin hakikat ve hayırdan batıl ve şerre doğru meyletmesinde, dünyevi şeyleri kaybetme korkusunun⁴³³ ve asılsız şüphelerin⁴³⁴ asıl

⁴²³ Tevbe, 110.

⁴²⁴ Bolay, *a.g.e.*, 'kuşkuculuk' madd.

⁴²⁵ İsfehâni, *a.g.e.*, 'z-y-ğ' madd.

⁴²⁶ Sebe, 12.

⁴²⁷ Saff, 5.

⁴²⁸ Necm, 17; Ahzâb, 10 ve Sâd, 63.

⁴²⁹ Saf, 5; Tevbe, 117; Âl-i İmrân, 7 ve 8.

⁴³⁰ İsfehâni, *a.g.e.*, 'z-y-ğ' madd.

⁴³¹ el-Ahterî, *a.g.e.*, 'z-y-ğ' madd.

⁴³² Saff, 5.

⁴³³ Tevbe, 117.

⁴³⁴ Âl-i İmrân, 7-8.

sebepe olduğunu görmekteyiz. Ancak buradaki şüphe kalbin temayülüne göre sonuç verir. Efendimiz (s.a.s.)'e vesvese ve kalbe gelen şüphe ile ilgili sorulan soru üzerine Resulullah (s.a.s.); تَلْكَ مَحْضُ الْإِيمَانِ 'bu hâlis (saf ve katışıksız) imandır.'⁴³⁵ Başka bir hadiste de; ذَاكَ صَرِيحُ الْإِيمَانِ 'bu açıkça imanın kendisidir'⁴³⁶ buyurdular.

Bu sebeple şüphe, mü'min için bilinçli bir imanın kaynağı sayılmakta, alınacak karşı bir tedbirle imanın kuvvetlenmesine ve şeytanların uzak kalmasına sebep olmaktadır. Kur'ân bu hususu; وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَلَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكُمُ اللَّهُ آيَاتِهِ 'Senden önce hiç bir resul veya nebi göndermedik ki, halkının hidayetini umarak gayret gösterdiğinde, Şeytan onun temennisi hakkında bir vesvese vermek, ümidini kırmak istemesin. Ama Allah, şeytanın attığı o vesveseyi giderir, sonra da ayetlerini sapasağlam, muhkem kılar.'⁴³⁷ ifadesiyle belirtmiştir.

Yine Kur'ân'da, فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ 'Onlar yoldan sapınca, Allah da onların kalplerini saptırdı.'⁴³⁸ âyetinde, hakikate karşı, ön yargılı bir tutumu içeren bir tavır sergilenmiştir. Bu sebeple, gerçeklere ulaşmak ve bu yolda sebat etmeği arzu edenler; رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا 'Ey Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi saptırma!'⁴³⁹ şeklinde niyazda bulunmuşlardır.

Bu âyetler doğrultusunda, kalbin hidayetten uzaklaşma sebebi ve hakikatten yüz çevirmesinin ifadesi olan 'zeyğ', bir tür aklî eylem olan şüphe ve ön yargı sonucu tezahür etmektedir. Hidayetin karşı yakasına bilinçli olarak meyleden bir kalbin, zamanla kirlenip paslanması da, bu tabii sürecin ürünüdür.

D. Harac

Arapçada 'حَرَجٌ' 'harec' ve 'حِرَاجٌ' 'hirac' kavramlarının aslı, iki şeyin bir araya gelerek birleşmesidir. Bu birleşen iki şey arasındaki darlık düşünülerek de bu kavram kullanılır.⁴⁴⁰ Kur'ân'da sıkıntı, gönül daralması ve zorluk için 'حَرَجٌ' 'harec' kavramı kullanıldığı gibi, günah için de bu kavram kullanılmıştır: ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا 'Sonra

⁴³⁵ Müslim, İmân, 62/359.

⁴³⁶ Müslim, İmân, 62/357.

⁴³⁷ Hac, 52.

⁴³⁸ Saff, 5.

⁴³⁹ Âl-i İmrân, 8.

⁴⁴⁰ İsfehânî, a.g.e., 'h-r-c' madd.

verdiği hükümden ötürü içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (sana tam bir teslimiyetle bağlanmadıkça)⁴⁴¹ âyetinde حَرَجٌ 'harec' in, kalbin içindeki nefiste bulunan bir sıkıntı olduğu vurgulanmıştır. Bu âyette dikkati çeken diğer bir husus ta şudur: İmanın mahalli olan kalbde, Efendimiz (s.a.s.)'in verdiği hükümlere karşı bir hoşnutsuzluk bulunmaması lazımdır. Yani bu حَرَجٌ 'harec', kalbde bulunup, imanı nakzeden bir duygudur.

حَرَجٌ 'harec' kavramı, وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ 'Din konusunda size hiçbir zorluk yüklememi'⁴⁴² âyetinde zorluk ve لَيْسَ عَلَى الْعَمَلِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ 'Görme özürlü, topal veya hasta gibi özürlülerin sizin evlerinizden yemek yemelerinde günah yoktur.'⁴⁴³ âyetinde de günah manasında kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'de, değişik siygalarla on beş defa geçen حَرَجٌ 'harec' kavramı, kalbe nisbet edilen sıkıntı ve gönül darlığı manasında kullanılmakla kalınmamış, o darlığın sebebi ve nasıl yaşandığı da tarif edilmiştir: وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ 'Allah) kimi saptırmak isterse, onun göğsünü sanki o kişi gökte yükseliyormuşçasına dar ve tıkanık yapar. İşte Allah böylece, imana gelmeyenlere rüsvaylık verir.⁴⁴⁴ Bu âyetteki حَرَجٌ 'harec' kavramı, حَرَجًا 'harican' şeklinde de okunmuştur⁴⁴⁵ ki bu durumda mana 'küfrü ile gönlünü daraltır' şeklinde olur. Çünkü küfür, zanna dayalı bir inanç olduğu için, gönlün hemen hemen hiç rahat etmediği ve sakinleşmediği bir durumdur. Bu tür kalblerin mühürlü olmalarından ve içlerinde imanın bulunmamasından dolayı, bu sıkıntının ve daralmanın yaşandığı ifade edilmiştir. Nitekim ayette, حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً 'Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerine de bir perde inmiştir.'⁴⁴⁶ buyrulmuştur.

E. Dayk

⁴⁴¹ Nisâ, 65.

⁴⁴² Hac, 78.

⁴⁴³ Nûr, 61.

⁴⁴⁴ En'am, 125.

⁴⁴⁵ Nafi', Ebubekir ve Ebu Ca'fer böyle okumuşlardır. (Bkz. İsfehânî, *a.g.e.*, 'h-r-c' madd.)

⁴⁴⁶ Bakara, 7.

Arapçada 'ضَيْقٌ' 'diyik' ya da 'ضَيْقٌ' 'dayk' kavramları, genişliğin zıddı olarak darlık manasındadırlar. Ancak 'ضَيْقٌ' 'dayk', fakirlik, cimrilik, gam vb şeyler için kullanılır.⁴⁴⁷ 'O elçilerimiz Lût'a gelince o fena halde sıkıldı, onlar yüzünden göğsü daraldı ve 'gerçekten bu gün pek çetin bir gün!' dedi.⁴⁴⁸

Kur'ân-ı Kerim'de, değişik siygalarla on üç defa geçen 'ضَيْقٌ' 'dayk' kavramı da, حَرَجٌ 'harec' kavramı gibi ve aynı ayette, kalbe nisbet edilmiş, sıkıntı ve gönül darlığı manasında kullanılmakla kalınmamış o darlığın vasıfları misallerle ifade edilmiştir: وَمَنْ إِذَا ضَاقَتْ إِذَا ضَاقَتْ 'Allah kimi saptırmak isterse, onun göğsünü sanki o kişi gökte yükseliyormuşçasına dar ve tıkanık yapar.'⁴⁴⁹ Ayrıca وَإِذَا ضَاقَتْ إِذَا ضَاقَتْ 'Onlar öylesine bunaldılar ki dünya bütün genişliğine rağmen başlarına dar geldi. Vicdanları da kendilerini sıktıkça sıkı.⁴⁵⁰ âyeti de bunun başka bir misalidir.

'Kur'ân-ı Kerim'de geçen bütün 'ضَيْقٌ' 'dayk' ifadeleri üzüntü manasında kullanılmıştır.⁴⁵¹ Bu üzüntü, Tevbe, 118. âyetinde geçen, vicdanın hissettiği bir üzüntüdür ki bu ayette عَلَيْهِمْ 'enfüsühüm' kavramıyla 'vicdan' kastedilmiştir.⁴⁵² Bu vicdan ise henüz ölmemiş kalbde bulunur.

1.1.4.1.3. Ölü Kalb ve Vasıfları

Her hastalığın hedefinde, musallat oldukları canlıyı öldürmek vardır. Kalbin de mübtelâ olduğu her hastalık onu ölüme –ki kalbin ölümü şirk ve küfürdür– götürür. Her ne kadar kalbe musallat olmuş birer mikrop mesabesinde olan zararlı duygular ve haramlar insanı küfre sokmuyorlarsa da; her zararlı duygunun ve haramın içinden küfre giden bir yol vardır. Çünkü zararlı duyguların ve haramların hedefinde kişiyi küfre sokmak vardır. Küfrün ve şirkin bulunduğu insanda da zararlı duygular ve haramlar bulunur.

Şimdi şirke ve küfre düşerek ölmüş bir kalbin vasıfları:

⁴⁴⁷ İsfehânî, *a.g.e.*, 'd-y-k' madd.

⁴⁴⁸ Hûd, 77.

⁴⁴⁹ En'am, 125.

⁴⁵⁰ Tevbe, 118.

⁴⁵¹ İsfehânî, *a.g.e.*, 'd-y-k' madd.

⁴⁵² İlgili âyet meali için bkz. Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*.

A. Kasvet

Arapçada 'katılma ve samimiyetsizlik'⁴⁵³ anlamına gelen فَسْوَةٌ 'kasvet', Kur'ân'da değişik siygalarla 7 defa zikredilmiş ve yedisi de Kalbin katılma anlamında kullanılmıştır.⁴⁵⁴ Kur'ân-ı Kerim kalb katılmasının sebepleri arasında 'verilen sözün bozulmasını, Allah'ın emirlerinin tahrif edilmesini, tebellüğ edilen hususların unutulmasını, sürekli hainlik yapılmasını,⁴⁵⁵ Allah'ı anmaktan (ve Kur'ân'dan) yüz çevrilmesini⁴⁵⁶ ve Allah Kelâmı –bilhassa azap ifadeleri– karşısında ülfet ve kanıksama meydana gelmesini⁴⁵⁷ zikretmektedir. Bu âyetler, kalb katılığına sebep olan bütün bu fiillerin daha çok Yahudilerden sadır olduğunu ifade ederken, Müslüman'ı uyarmakta, aynı akıbeta uğramaması için de günah ve isyan nedeniyle İlâhî emirlere karşı duyarsız kalmaması gerektiği vurgulamaktadır.

Kalb, İlâhî hakikatlerden hikmet pırıltıları alabilen, adeta cilalı ve parlak bir yapıya sahiptir. Yukarıda da ifade edildiği gibi her bir günah ve isyan kalbde bir iz bırakır. Zamanla bu izler çoğalıp kalb aynasının tüm yüzeyini kaplar ve onu paslandırır. Böylece bu paslanma ve akabinde katılma kalbde hakikat ışığının yansımaması ve ilâhî buyruklara teveccüh edilmemesi şeklinde ortaya çıkar. Nitekim Yahudilerin, kesilmesi emredilen sığır üzerinde, herhangi bir bilgiye sahip olmadan, aşırı tartışma yapmaları sebebiyle, Kur'ân onların kalpleri için, 'bundan sonra kalpleriniz katılaştı, artık onlar taş gibi, hatta ondan da katı! Çünkü öyle taş var ki içinden ırmaklar fışkırır. Öylesi var ki çatlar da bağrından su kaynar. Ve öylesi var ki Allah'a olan tazimi sebebiyle yukarıdan düşüp parçalanır. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.'⁴⁵⁸ ifadelerini kullanmıştır. İlâhî emirler karşısında kalbin herhangi bir harekette bulunmaması, âyetin ifadesiyle 'Allah zikredilince ürpermemesi'⁴⁵⁹ kalp katılığının tezahürüdür. Bu tür bir durumun altında, akıllarda Yüce Allah'ın rübubiyetinin yeterince idrak edilmemesi yatmaktadır.

B. A'mâ

⁴⁵³ İsfehânî, *a.g.e.*, 'k-s-v' madd.

⁴⁵⁴ İlgili âyet meâlleri için bkz. Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*

⁴⁵⁵ Mâide, 13.

⁴⁵⁶ Zümer, 22.

⁴⁵⁷ Hadîd, 16.

⁴⁵⁸ Bkz. Bakara, 74.

⁴⁵⁹ Enfâl, 2.

Lügatte, اَعْمَى 'a'mâ', 'başlangıçta görebildiği halde görme özelliğini sonradan kaybetmeye'⁴⁶⁰ denir. Kur'ân'da kullanılan bu kavram, أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى 'Yanına görmeyen (a'mâ) biri geldi'⁴⁶¹ âyetindeki gibi maddî körlük için kullanıldığı gibi; فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ; 'Ne var ki onlarda kör olan, gözler değil, asıl kör olan sinelerindeki gönüller!'⁴⁶² âyetindeki gibi kalbin dışa açılan en önemli penceresi olan 'basar' sıfatının körleşmesi için de kullanılmaktadır.

Daha çok 'mecazî anlamda kalbin körleşmesi' şeklinde anlaşılan kavram, gönül gözü tanımına uygun olan basiretin kapanması manasındadır. Kur'ân'daki, فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَعْمَى فَعَلَيْهَا 'Artık kim gözünü açar görürse kendi lehine, kim de hakkı görmeyip batılı seçerse kendi aleyhinedir.'⁴⁶³ ifadeleri de bu tür bir basireti açıklamaktadır.

Kur'ân, kalb gözü kör olanların ahirette de kör olarak diriltileceklerini ifade eder: وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى 'Kim Benim zikrimden yüz çevirirse, ona sıkıntılı bir hayat vardır ve Biz onu kıyamet günü kör olarak dirilteceğiz'⁴⁶⁴

İnanmayanlara, kulaklarında meydana gelmiş ağırlıktan kaynaklanan ilgisizlikleri sebebiyle, Kur'ân'ın hidayet yolu kapalıdır: وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي الذَّانِبِينَ وَقَرُّ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمَى أُولَئِكَ يُنَادُونَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ 'İman etmeyenlerin kulaklarında ağırlıklar vardır. Kur'ân onlara kapalı ve karanlık gelir. Çok uzaklardan onlara sesleniliyor gibi halleri vardır.'⁴⁶⁵

C. Ğulf

Dilimizde 'kılıf' olarak kullandığımız bu kavram, hakikatin karşısına dikilen ve hidayeti engelleyen ve örttüğü şeye, herhangi başka bir şeyin girmesini engelleyerek kilitleyen bir vasıf olarak tarif edilmiştir. Çünkü 'kılıf ve örtü manasına gelen غُلْفُ 'ğulf' kavramı,⁴⁶⁶ 'Kalplerimiz perdelidir' demeleri (sebebiyle değil) –ki kalpleri perdeli yaratılmış olmayıp, Allah inkârcılıkları sebebiyle kalplerini mühürledi–

⁴⁶⁰ el-Ahterî, *a.g.e.*, 'a-m-y' madd.

⁴⁶¹ Abese, 2.

⁴⁶² Hac, 46.

⁴⁶³ En'am, 104.

⁴⁶⁴ Tâhâ, 124.

⁴⁶⁵ Fussilet, 44.

⁴⁶⁶ İsfehâni, *a.g.e.*, 'ğ-l-f' madd.

aksine inkârcılıkları sebebiyle Allah onların kalplerini mühürledi.⁴⁶⁷ âyetindeki kullanımıyla kalbin perdelenmesi ve kapanması manasına gelmektedir.

İlgili âyetlere bakıldığında, kalplerin örtülü olması mazeretini ileri süren kimselerin, bir tür ön yargıyla, kibir ve inatları sonucu İlâhî buyruklara karşı kapalı kaldıkları görülmektedir. Bu ise bir anlamda kalbin dışa açılan pencereleri olan sem' ve basar fiillerinden bilinçli bir şekilde uzak kalmalarını doğurmuştur. Bu da aklın kör ve sağır olmasına sebep olmaktadır. Böyle bir akıl da Yüce Allah'ın âyetlerine karşı lakayt kalır, tefekkür ve teemmüle yanaşmaz. Dolayısıyla akıldan kalbe inen marifet, hedefine ulaşmakta yetersiz kalır. Bu ise kalbin metafizik âleme ilgisizliğini, yani hidayetten uzaklaşmayı doğurur. Artık böyle bir kalp de hakikat nurları karşısında körelmiş bir durumdadır. Ayrıca, غُلْفٌ 'gulf' kavramı ile aynı anlama gelen سَدًّا 'sedd' ve غِشَاوَةٌ 'gîşâve'⁴⁶⁸ kavramları da vardır.

D. Ekinne

Lügatte كِنٌّ 'kinnün', 'içinde bir şey muhafaza edilen şeye'⁴⁶⁹ denir. Evde veya elbisenin içinde saklanan cisimlere de meknûn denilir: كَانَهُمْ لَوْلَوْ مَكْنُونٌ 'Sedef içinde saklı inci gibi'⁴⁷⁰ Kur'ân-ı Kerim'de kullanılan bu kavram, yukarıdaki âyetteki gibi maddî şeyler için kullanıldığı gibi; manevî şeyler için de kullanılmaktadır: أَوْ أَكْتَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ 'gönüllerinizde tutmanızda'⁴⁷¹ âyetinde olduğu gibi...

اِكْتَنَةٌ 'ekinne' kavramı ise, 'içinde bir şey muhafaza eden kılıf anlamında olan كِنَانٌ 'kinânün' kelimesinin cemidir.⁴⁷² Kur'ân'da bu mana şu ayetlerde dile getirilmiştir: وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا نَدْعُونَآ إِلَيْهِ وَفِي آذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ'⁴⁷³ 'Biz onu lââyık olduğu şekilde anlamalarına mani olmak için, onların kalplerine kat kat örtüler gerdik. Kulaklarının içine de, gereği gibi işitmelerini engelleyen ağırlıklar koyduk.'⁴⁷³ 'Ve derler ki: 'Senin bizi dâvet ettiğin inançlara karşı kalplerimiz kapalıdır, örtüler içindedir; kulaklarımızda da ağırlık bulunmaktadır. Hem aramızda bir perde çekilmiştir.'⁴⁷⁴ Bu tür bir perdelenme, kişiyi hidayete kapalı tutmaktadır. Bu husus da şu ayette açıkça belirtilmiştir: جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِن تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَى فَلَنَ

⁴⁶⁷ Nisâ, 155.

⁴⁶⁸ Yâsîn, 9.

⁴⁶⁹ İsfehânî, *a.g.e.*, 'k-n-n' madd.

⁴⁷⁰ Tûr, 24.

⁴⁷¹ Bakara, 235.

يَهْتَدُوا إِذَا أَبَدًا 'Biz onların kalplerine bunu anlamalarına engel olacak perdeler, kulaklarına da ağırlıklar koyduk. Sen onları hidayete çağırırsan da, artık onlar ebediyen hidayete gelemezler.'⁴⁷⁵

E. Akfâl

Lügatte 'كُفْلٌ' 'küfl'ün cemi olan 'أَقْفَالٌ' 'akfâl', kilitleme anlamında olup insanın fiillerini engelleyen her türlü şeye denir.⁴⁷⁶

Kur'ân tedebbür ve tefekkür için nazil olduğuna göre, insan bu iki vazife ile mükelleftir. Kur'ân 'أَقْفَالٌ' 'akfâl' tabirini, manasından da anlaşılacağı gibi, insanın yapmakla mükellef olduğu işleri yapmasına mani olan her türlü engel manasında kullanılmaktadır. Yani, Kur'ân'ın tedebbür ve tefekkürünü engelleyen ve kalbi bir pas tabakası gibi kaplayan her türlü küfür, şirk ve isyan, Kur'ân'ın ifadesiyle 'أَقْفَالٌ' 'akfâl' dir.

Kur'ân-ı Kerim'de sadece bir yerde geçen bu kavram, cemi siygasında olup, mübalağa ifade etmektedir: 'أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا' 'Kur'ân'ı düşünmeleri gerekmez miydi? Yoksa kalplerinin üzerinde üst üste kilitler mi var?'⁴⁷⁷

'Cimri için مَعْلُولُ الْيَدَيْنِ 'elleri bağlı' denildiği gibi, مَقْفُلُ الْيَدَيْنِ 'elleri kilitli' de denir. 'كُفُولٌ' 'kufûl' ise, 'seferden dönmek' manasında kullanılır. Nitekim seferden dönen guruba bundan kinaye ile 'كَافِلَةٌ' 'kafîle' denir.⁴⁷⁸

1.1.4.2. Hatm ve Tab' (Kalb Mühürlenmesi)

Kur'ân-ı Kerim'in kalb hastalıkları arasında zikrettiği en öldürücü hastalık, kalp mühürlenmesidir. 'حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ' 'Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerine de bir perde inmiştir. Bunların hakkı büyük bir azaptır.'⁴⁷⁹ Kalp mühürlenince artık hakikati idrak için yaratılmış olan kalbin, bütün faaliyet ve kabiliyetleri kin ve garazda boğulmuş olur.

⁴⁷² İsfehânî, *a.g.e.*, 'k-n-n' madd.

⁴⁷³ En'am, 25.

⁴⁷⁴ Fussilet, 5.

⁴⁷⁵ Kehf, 57.

⁴⁷⁶ İsfehânî, *a.g.e.*, 'k-f-l' madd.

⁴⁷⁷ Muhammed, 24.

⁴⁷⁸ Bkz. İsfehânî, *a.g.e.*, 'k-f-l' madd.

⁴⁷⁹ Bakara, 7.

Artık ona hakikat namına bir şey girmez. Çünkü o kalb, artık kilitlidir: أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْفُرَانَ أَمْ 'Öyle olmasaydı, Kur'ân'ı düşünmeleri gerekmez miydi? Yoksa kalplerinin üzerinde üst üste kilitler mi var?'⁴⁸⁰

Kalbin dışarı ile irtibatını sağlayan iki penceresi vardır: Kulak ve göz. Kur'ân, bu iki organın fonksiyonlarını sırasıyla sem' ve basar olarak tarif etmektedir. Kalb bu pencerelerden görüntü alacak derecede sağlıklı olmayıp adeta kalb odası kirlenmiş ve örümcek bağlamış ise bu pencereler fizikî olarak sağlıklı olsalar bile görüntü aktaramazlar. Bu hususu te'yid eden ayet şöyledir: لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا 'Onların kalpleri vardır ama bu kalplerle idrak etmezler, gözleri vardır onlarla görmezler, kulakları vardır onlarla işitmezler.'⁴⁸¹

Kalb, nefsin ve vicdanın mekânı, takvasını veya fücürünü ilham yoluyla alacağı,⁴⁸² şeytanın lemmesi ile meleğin ilhamının bulunduğu⁴⁸³, insanın maddî ve manevî varlığı için bir mektep ve bir eğitim faaliyetinin alanıdır. Hayat bu kalb evindeki nefis ile vicdanın ya da şeytan ile meleğin mücadelesi şeklinde devam eder durur. Ancak, vücuda giren mikropların daha tehlikeli mikroplara karşı antikor üretilmesine vesile olmaları gibi, şeytana karşı dikkatli duruş sergilendiği takdirde, o da nefsin sağlamlaşmasına ve olgunlaşmasına vesile olabilir ve böylece şeytan teslim alınmış hatta kendisinden istifade edilmiş olur. İşte, kalb evindeki nefis tüm kuvvelerini eğitmiş, şeytanın vesvese ve evhamlarına karşı adeta antikor gibi koruyucu bir şuur oluşturmuş ve mutmainne seviyesine ulaşabilmiş ise vicdan ile işbirliği ederek Kur'ân'ın ifadesi ile adeta ruh ile aynı görevi üstlenir,⁴⁸⁴ bir yerde bulunmaktan ve onunla bütünleşmekten hoşlanır.

Mutmainne nefis de her halükarda Rabbine hamd eder. O'nu tanır, O'na hesap vereceği günü düşünür. Sırf O'na ibadet eder ve O'ndan yardım bekler, doğru yola kavuşmasını O'ndan diler, O'nun nimet verdiği kimselerle beraber olarak sırf O'nun nimetlerini kabullenip, şeytanın, lanetlenmişlerin ve sapıkların sunduğu nimetleri redderek 'sırat-ı

⁴⁸⁰ Muhammed, 24.

⁴⁸¹ A'râf, 179.

⁴⁸² Şems, 7.

⁴⁸³ Tirmizî, Tefsir, 3/3256.

⁴⁸⁴ Fecr, 27–30.

müstakim'i dünyada ister, ancak bu şekilde ahirette kurtuluşa ulaşılabilineceğini bilir ve buna göre davranışlarını düzenler.

Ancak bu nefis eğitilmemiş ve emmare vasfına sahip ise ruhtan nefret eder ve onun faaliyetlerini engeller. Ruhun en önemli organları olan ve nefsin afakî âlemi görmesini ve duymasını sağlayan sem' ve basar pencereleri kapanmış olur. Bu durumda ruhun giremediği ve sem' ve basardan yoksun olan kalb nefs-i emmarenin tutsağı olur. Hakikati ruhun pencerelerinden göremeyen, duyamayan ve dizginini nefse kaptıran kalb zamanla kararır ve şeytanların cirit alanı haline gelir. Tıpkı baykuşlara yuva olan, örümcek bağlamış ve mikropların istila ettiği bir mekânı belediyelerin iskân izni vermeyip mühürlemeleri gibi, Yüce Allah da böylece ruhun sem' ve basar pencerelerinden hakikati göremeyip sağlıklı bir anlayışa sahip olamayan kalbleri mühürler.

Kur'ân-ı Kerim'de kalbin mühürlenmesi, 'tab'; *أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ*; 'İşte Allah onların kalplerini mühürlemiş ve onlar da hevalarına uymuşlardır.'⁴⁸⁵ ve 'hatm' *مَنْ أَفْرَأَيْتَ مَنْ أَخَذَ إِلَهَهُ هَوِيَهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَّمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً* 'Baksana kendi heva ve hevesini ilah edinen, ilmi olduğu halde Allah'ın kendisini şaşırtıp, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözlerine de perde çektiği kimsenin haline!'⁴⁸⁶ kavramlarıyla ifade edilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de, kalb mühürlenmesinden önce, kalbin dışa açılan iki penceresi olan sem' ve basarın yok edilmesinin zikredilmiş olması, sebep ve sonuç ilişkisi yönüyle dikkate değerdir: *قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَأَبْصَارَكُمْ وَخَتَّمَ عَلَى قُلُوبِكُمْ مَنْ إِلَهٍ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ* 'De ki: Eğer Allah işitme ve görme duyunuzu alır, kalplerinizin üstüne bir de mühür vurursa Allah'tan başka hangi tanrı onları size geri getirebilir?'⁴⁸⁷

Yukarıdaki âyetler Yüce Allah'ın geçerli kıldığı âdetin icra edildiğine işaret etmektedirler. Eğer insan batıl itikatlarda sonuna kadar gider, haramları yapar ve hiçbir şekilde hakka dönüp bakmayacak olursa, bu tavrı onun günahları güzel görmesine sebep olur.⁴⁸⁸ Zâten insan, inandığı gibi yaşamazsa, yaşadığı gibi inanmaya başlar ve hakikati bırakıp gaflete dalar. Bu şekilde onun kalbi de mühürlenmiş olur. *أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى*

⁴⁸⁵ Muhammed, 16.

⁴⁸⁶ Câsiye, 23.

⁴⁸⁷ En'am, 46.

⁴⁸⁸ Bkz. En'am, 43.

قُلُوبِهِمْ وَسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْعَافِلُونَ 'Bunlar o kimselerdir ki Allah onların kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlemiştir. İşte hakkı göremeyen gafiller onlardır.'⁴⁸⁹ âyeti de bunu anlatmaktadır.⁴⁹⁰

Kur'ân-ı Kerim'de, kalbin mühürlenmesinin sebepleri arasında; hevânın ilah edinilmesi,⁴⁹¹ vahyin ve nübüvvetin inkâr edilmesi, dikkate almaya bile gerek görmeden bir ön yargıyla karşı çıkıp, 'siz ancak batıl şeyler ortaya atıyorsunuz' denilmesi ve bilinçli olarak dünya hayatının ahiret hayatına tercih edilmesi,⁴⁹² (ruhlar âleminde) verilen sözün bozulması, Allah'ın ayetlerinin inkâr edilmesi, peygamberlerinin haksız yere öldürülmeleri, 'kalplerimiz perdelidir' denilmesi, Hz. Meryem'e iftira atılması, Hz. İsa'nın öldürüldüğünün iddia edilmesi,⁴⁹³ peygamberin emirlerinin dinlenmemesi gerektiğinin –hiç dinlenmeden daha başlangıçta– açıkça söylenmesi,⁴⁹⁴ kendilerine ulaşılmış hiçbir delile dayanmaksızın Allah'ın ayetleri hakkında ileri geri tartışılması, kibirli ve zorbaca davranılması⁴⁹⁵ –imkân bulunduğu halde sırf nefse uyularak– dinî vecibelerin umursanmaması⁴⁹⁶ âhiretin yalanlanması, Kur'ân için, 'bunlar, eski devirde yaşamış insanların masallarındır!' denilmesi ile alışılagelmiş kötü işler⁴⁹⁷ zikredilmiştir.

Kalb mühürlenmesinin sonucu olarak da, Kur'ân-ı kerim'de hevânın ilah edinilmesi,⁴⁹⁸ şeytanın mâsiyet ve günahları câzip göstermesi,⁴⁹⁹ Kur'ân'a nefretle sırt dönülmesi⁵⁰⁰ ve âhiretin inkâr edilmesi⁵⁰¹ bildirilmiştir.

Elmalılı, وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَلَنْ يَكُونَ مِنَ الْغَافِلِينَ وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَلَنْ يَكُونَ مِنَ الْغَافِلِينَ 'Yine o inkâr edenler diyorlar ki: 'Peygambere Rabbi tarafından bir mucize verilmeli değil miydi?' De ki: 'Allah dilediğini bu tür iddiaları sebebiyle saptırır. Kendisine yöneleni de hidayete erdirir.'⁵⁰² âyetinin tefsirinde şunları zikretmektedir: 'Her şahsın ömründe –

⁴⁸⁹ Nahl, 108.

⁴⁹⁰ İsfahânî, *a.g.e.*, 'h-t-m' madd.

⁴⁹¹ Bkz. Câsiye, 23.

⁴⁹² Bkz. Rûm, 58–59.

⁴⁹³ Bkz. Nisâ, 155–158.

⁴⁹⁴ Yunus, 74.

⁴⁹⁵ Mü'min, 35.

⁴⁹⁶ Bkz. Tevbe, 87 ve 93.

⁴⁹⁷ Bkz. Mutaffifîn, 11–14.

⁴⁹⁸ Muhammed, 16.

⁴⁹⁹ En'am, 43.

⁵⁰⁰ İsrâ, 46.

⁵⁰¹ Mutaffifîn, 14.

⁵⁰² Ra'd, 27.

yekdiğerine eşit olmasa bile az çok– bir müddet vardır ki o müddet zarfında hidayeti seçme imkânı bağışlanmıştır. Bu müddet zarfında hidayet ya da dalaleti tercih etmesi onun isteğıne bağılıdır. Fakat bu tercihi iyi kullanmayıp Hakk'a yönelmeyenler için dalalet kaçınılmaz ve zorunlu hale gelir ki ondan sonra arzu etse de muvaffak olamaz.⁵⁰³

Bu da onun kalbinin mühürlenmesi neticesini doğurur ki bu mühürden kurtulanlar الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ 'İşte onlar iman edip gönülleri Allah'ı zikretmekle, O'nu anmakla huzur bulan kimselerdir. İyi bilin ki gönüller ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.'⁵⁰⁴ âyetinde ifade edildiğı gibi Allah'ın zikri ile kalbleri mutmain olarak iman edenlerdir. Burada zikrullahdan murad; وَهَذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ أَنْزَلْنَاهُ 'İşte bu da sana indirdiğimiz kutlu bir mesajdır.'⁵⁰⁵ 'اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ 'Hiç şüphe yok ki o zikri, Kur'an'ı Biz indirdik'⁵⁰⁶ ve 'اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَاِنَّهُمْ لَكٰتِبٰٓٓ عَزِيْزٌ لَّا يٰتِيْهِ الْبٰطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَاِنَّهُمْ لَخٰلِفٰٓٓهُ' ve 'Kendilerine gelen bu şanı yüce dersi inkâr edenler elbette cezadan kurtulamazlar. Hâlbuki o eşsiz ve pek kıymetli bir kitaptır. Öyle bir kitaptır ki batıl ona ne önünden, ne ardından, hiç bir taraftan yol bulamaz. (Tam hüküm ve hikmet sahibi, bütün hamdlerin ve övgülerin sahibi) o Hakîm ve Hamîd tarafından indirilmiştir.'⁵⁰⁷ âyetleri mantukunca Kur'an'dır.'⁵⁰⁸

İnkâra yeltenen kişilerde, bu durum öyle bir hal alıyor ki, bu durumda Efendimiz (s.a.s.)'in onlara öğüt vermesi⁵⁰⁹ ve onları ahiret cezasıyla korkutması,⁵¹⁰ onlar için herhangi bir fayda sağlamamaktadır. Çünkü nefsin ve vicdanın faaliyet alanı olan kalbe mühür basıldı mı artık o kalbe rahmani bir ilhâmın girmesi mümkün olmaz. Bunun tabî bir sonucu olarak da, Efendimiz (s.a.s.)'in onların cenazelerine namaz kılıp⁵¹¹ istiğfarda bulunması⁵¹² da fayda vermemektedir.

1.1.4.3. Kalbin Kuvveleri (Güçleri)

⁵⁰³ Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2983

⁵⁰⁴ Ra'd, 28.

⁵⁰⁵ Enbiya, 50.

⁵⁰⁶ Hicr, 9

⁵⁰⁷ Fussilet, 41–42.

⁵⁰⁸ Bkz. Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2983

⁵⁰⁹ Şuara, 136.

⁵¹⁰ Bakara, 6–7 ve Yâsîn, 7–10.

⁵¹¹ Tevbe, 84.

⁵¹² Münâfikûn, 6.

Kalbin kendisine verilen görevleri tam yapabilmesi için, Yüce Allah tarafından kendisine bazı güçler verilmiştir. O güçler şunlardır:

A. Sem'

'سَمْعُ' 'sem', seslerin kendisiyle işitilerek idrak edildiği bir kuvvettir. 'سَمْعُ' kavramı bazen 'حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ' 'Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir.'⁵¹³ âyetinde olduğu gibi 'kulak', bazen 'أَنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعَرُؤُونَ' 'çünkü onlar vahyi işitmekten kesinlikle menedilmişlerdir.'⁵¹⁴ âyetinde olduğu gibi 'işitmek', bazen 'إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ' 'Elbette bunda, içinde bir kalb taşıyan veya zihnini derleyip toplayarak can kulağıyla dinleyen kimseler için alacak bir ders vardır.'⁵¹⁵ âyetinde olduğu gibi 'anlayış' manasındadır.⁵¹⁶ 'Allah'ın, mü'minlerde olup kâfirlerde olmadığını bildirdiği veya onu elde etmeye insanları teşvik ettiği 'سَمْعُ' 'sem' kavramından maksat, manayı tasavvur ve tefekkür etmektir.⁵¹⁷ Nitekim ayetlerde 'وَلَهُمْ وَكُلَّمَا دَعَوْهُمُ إِلَى الذِّكْرِ لَمَعَرُؤُونَ' 'Kulakları vardır onlarla işitmezler. Hâsılı onlar hayvanlar gibi, hatta onlardan da şaşkındırlar.'⁵¹⁸ ve 'وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الْيَعْقُوبَ بِمَا لَا يَسْمَعُ' 'İnkârcıları hakka çağırmanın durumu, tıpkı bağırıp çağırılmadan başka bir şeyden anlamayan hayvanlara haykıran çobanın durumuna benzer. Onlar sağır, dilsiz ve kördürler. Bundan ötürü akıllarını kullanıp gerçeği anlayamazlar.'⁵¹⁹ buyrulur 'سَمْعُ' 'sem'in yani duyup anlama kabiliyetinin, kâfirlerde bulunmadığı vurgulanmış ve bu yeteneği olmayanlar yerilmiştir. Başka ayetlerde ise, 'سَمْعُ' 'sem' yeteneğinin, idrak ve düşünme için gerekli olduğu ve bu yeteneği olmayanların Allah'ın katında çok şerir oldukları; 'إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصَّمُّ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ' 'Muhakkak ki, Allah katında yerde gezinen canlıların en kötüsü, o düşünmeyen sağır ve dilsizlerdir.'⁵²⁰ âyetinde belirtilmiş ve bunlar, ölümler olarak nitelendirilmişlerdir: 'إِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَىٰ وَلَا تَسْمَعُ الصَّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَكُفُوا مُذْبِرِينَ' 'Şunu bil ki sen, ne ölümlere sesini duyurabilirsin, ne de arkasına dönüp uzaklaşan sağırlara bu dâveti işittirebilirsin.'⁵²¹

⁵¹³ Bakara, 7.

⁵¹⁴ Şuara, 212.

⁵¹⁵ Kâf, 37.

⁵¹⁶ İsfahânî, *a.g.e.*, 's-m-a' madd.

⁵¹⁷ İsfahânî, *a.g.e.*, 's-m-a' madd.

⁵¹⁸ A'râf, 179.

⁵¹⁹ Bakara, 171.

⁵²⁰ Enfâl, 22.

⁵²¹ Neml, 80.

وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ 'semia' kavramı, Kur'ân-ı Kerim'de değişik sîgalarla, 186 defa geçmiş; وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ 'Hani Biz bir vakit cinlerden bir takımını Kur'ân dinlemeleri için sana göndermiştik.'⁵²² âyetindeki gibi, 'kulakla duymak' ve مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ 'Hakkı işitmeye tahammül edemiyorlardı. Hem de gerçeği görmüyorlardı.'⁵²³ âyetindeki gibi 'kalble duymak' manalarında kullanılmıştır. Ayrıca فَعِيلٌ 'fe'îl' vezninde mübalağalı ism-i fâil olarak, سَمِيعٌ 'semî' siygası, Yüce Allah için sıfat olarak kullanılmıştır: إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ 'Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla işitir ve bilir.'⁵²⁴

B. Basar

'basura' kavramı, كَلَّمَحَ الْبَصَرِ 'göz açıp kapama gibi'⁵²⁵ âyetinde olduğu gibi, görme organına ya da kendisinde görme kabiliyeti bulunan şeye denir. Kalbdaki idrâk yeteneğine de 'basiret ve basar' denir.⁵²⁶ Kur'ân-ı Kerim'de 'basar', لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ 'Sen bundan gaflet içindeydin. İşte gözünün önünden perdeyi kaldırdık, şimdi artık gözün pek keskindir.'⁵²⁷ âyetinde olduğu gibi, gaflet olarak ifade edilen, gözün önündeki manevi perdeyi yırtan görme özelliği olarak ifade edilmiştir.

Ayrıca مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى 'Peygamberin gözü kaymadı, şaşmadı, aşmadı da'⁵²⁸ âyetinde olduğu gibi, 'basîret' manasındadır. Çünkü burada ifade edilen görme gönül gözü ile olan görmedir ki, görünen varlık, dünya gözü ile yani göz organı ile görünemeyen Yüce Allah'tır. Nitekim yukarıdaki ayette; مَا كَذَّبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى 'Gönül gördüğü şeyi yalanlamadı'⁵²⁹ buyrulmuştur. Müfessirlere göre buradaki فُؤَادٌ 'fuâd', akıl ya da kalbdır.⁵³⁰ Nitekim وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا 'Mûsâ'nın annesi, (çocuğunun Firavun'un eline geçtiğini öğrenince) akli başından gitti, onun dışındaki her şeyi unuttu.'⁵³¹ âyetinde فُؤَادٌ 'fuâd', akıl manasında kullanılmıştır.

⁵²² Ahkâf, 29.

⁵²³ Hûd, 20.

⁵²⁴ Bakara, 127.

⁵²⁵ Nahl, 77.

⁵²⁶ İsfehânî, *a.g.e.*, 'b-s-r' madd.

⁵²⁷ Kâf, 22.

⁵²⁸ Necm, 17.

⁵²⁹ Necm, 11.

⁵³⁰ Muhammed Seyyid Tantâvî, *et-Tefsîrû'l-Vasît*, y.y., t.y., I, 3997.

⁵³¹ Kasas, 10.

Yine müfessirler مَا رَأَى 'gördüğü şey' ifadesindeki (مَا) 'mâ'nın 'mevsûle' olduğunu ifade etmişlerdir⁵³² ki, bu durumda âyetin mealinin şöyle olması gerekir: Peygamber (s.a.s.)'in gördüğü şeyi kalbi ve aklı da inkâr etmeyip tanımıştır.'

أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ 'Ben insanları Allah'ın yoluna, (düşünmeksizin, taklit yolu ile değil), delile dayanarak, idraklerine hitab ederek davet ediyorum.'⁵³³ âyetindeki بَصِيرَةً 'basiret', 'tahakkuk ve marifet'⁵³⁴ yani 'delile dayanarak, idraklere hitab ederek'⁵³⁵ manasındadır. Nitekim iddialarını delile dayandıran kimseye 'muhakkik' denir.

بَصِيرَةً 'Artık insan, kendisi hakkında şahit olur.'⁵³⁶ âyetindeki بَصِيرَةً 'basiret' 'kişiye yaptığı işlerin gösterilmesi ve onun kendi lehinde ya da aleyhinde şahitlik yapması'⁵³⁷ demektir. Nitekim يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ 'Gün gelecek, dilleri, elleri ve ayakları yapmış oldukları bütün kötülükleri tek tek bildirerek aleyhlerinde şahitlik edecektir.'⁵³⁸ âyetinde bu şahitliğe işaret edilmiştir.

إِذْهَبُوا 'basura' kavramı, Kur'ân-ı Kerim'de değişik siygalarla, yüz elli defa geçmiş; بِصِيرًا 'Şu gömleğimi alın, babamın yanına varıp onun yüzüne sürüverin, o zaman gözü açılacaktır.'⁵³⁹ âyetindeki gibi 'göz ile görmek', وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ 'Siz o müşrikleri (veya putları) doğru yola dâvet ederseniz işitmezler. Onların sana baktığını görürsün ama aslında onlar görmezler.'⁵⁴⁰ âyetindeki gibi, 'kalb ile görmek' ve قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَىٰ وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا 'Ya Rabbî! Ben gözleri gören biri olduğum halde neden beni kör olarak haşrettin?' der.'⁵⁴¹ âyetindeki gibi, 'deliller ile görmek' manalarında kullanılmıştır. Ayrıca فَعِيلٌ 'fe'îl' vezninde mübalağalı ism-i fâil olarak, بَصِيرٌ 'basîr' siygası, Yüce Allah için sıfat olarak kullanılmıştır: إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ 'Allah semîdir, basîrdir (her şeyi hakkıyla işitir ve görür)⁵⁴²

⁵³² Bkz. Tantâvî, *et-Tefsîrü'l-Vasît*, I, 3997.

⁵³³ Yusuf, 108.

⁵³⁴ İsfehânî, *a.g.e.*, 'b-s-r' madd.

⁵³⁵ İlgili âyet meâlî için bkz. Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Mealî*.

⁵³⁶ Kıyâme, 14.

⁵³⁷ İsfehânî, *a.g.e.*, 'b-s-r' madd.

⁵³⁸ Nûr, 24.

⁵³⁹ Yusuf, 93.

⁵⁴⁰ A'râf, 198.

⁵⁴¹ Tâhâ, 125.

⁵⁴² Lokmân, 28.

C. Kelâm

Arapçada كَلَامٌ 'kelâm', 'en az iki kelimededen meydana gelen bir mefhûmdur. Yani, kelime, kelâmın bir parçasıdır. الْكَلِمَةُ 'el-kelime', الْكَلِمُ 'el-kelm'den türemiştir.⁵⁴³ الْكَلِمُ 'el-kilm', iki duyudan herhangi biri ile idrâk edilene te'sîr eden şeydir. Sem' (işitme) duyusu ile idrâk edilen şeye الْكَلِمُ 'el-kelâm' denirken; basar (görme) duyusu ile idrâk edilen şeye de, الْكَلِمُ 'el-kelm' denir.⁵⁴⁴ 'Lügatte الْكَلِمُ 'el-kelm', 'cerahat ve yara' manasındadır. Kelime ve kelâmın taşıdığı manalar, rûhlarda te'sîr oluşturur ve manen yaralar. Bu sebeple bazı şairler bu yarayı, mızrak yarasına benzeterek;

جَرَاحَاتُ السِّنَانِ لَهَا التِّيَامُ وَ لَا يَلْتَنَامُ مَا جَرَحَ اللِّسَانُ

'Mızrak yarası iyileşir ancak dil yarası iyileşmez' beytini söylemişlerdir.⁵⁴⁵

Kelâm, kalbin sem' ve basar kuvveleri ile idrâk ettiği şeylerin, فُوَادٌ 'fuâd', yani gönülde tasdik görerek dış âleme atılan lafızlardır. Nitekim لَفْظُ 'lafz', أَكَلْتُ التَّمْرَةَ وَ لَفِظْتُ النَّوَاتِ 'aklettim hurmayı ve çekirdeğini de dışarı attım' ifadesindeki gibi; 'dışarı atılan şeydir'.⁵⁴⁶ Kelâmın gönülden çıkıp, dil ile dışarı atılan lafızlar olduğu şu şiirde dile getirilmiştir:

إِنَّ الْكَلَامَ لَفِي الْفُوَادِ وَ إِنَّمَا جُعِلَ اللِّسَانُ عَلَى الْفُوَادِ دَلِيلًا

'Muhakkak kelâmın yeri Fuaddır. Ancak dil gönüldeki bu manalara yol göstererek onları dışarı atmaktadır.⁵⁴⁷

Fuadın, sem' ve basar aracılığıyla kavradığı manaları, lafızları kullanarak dışarı aksettirmesi, aklın kuvvesi olan ilmi oluşturur. Bu ilişkiyi Kur'ân-ı Kerim'de açıkça görmek mümkündür: وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا 'Bilmediğin şeyin peşine düşme! Çünkü kulak, göz, kalb gibi azaların hepsi de sorguya çekilecektir.⁵⁴⁸

⁵⁴³ İbn Hâcib Ebu Amr Osman İbn Ömer İbn Ebî Bekr, *Molla Câmi*, İstanbul, 1318 (h), s. 2.

⁵⁴⁴ İsfehânî, *a.g.e.*, 'k-l-m' madd.

⁵⁴⁵ İbn Hâcib, *a.g.e.*, s. 2.

⁵⁴⁶ İbn Hâcib, *a.g.e.*, s. 3.

⁵⁴⁷ Şiir için bkz. Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'k-l-m' madd.

⁵⁴⁸ İsrâ, 36.

كَلِمَ 'k-l-l-m', kavramı, Kur'ân-ı Kerim'de değişik siygaralarla, yetmiş dört defa geçmiş ve Hz. İbrahim (a.s.)'a imtihan için verilen on emir,⁵⁴⁹ Hz. Âdem (a.s.)'a öğretilen tevbe sözleri,⁵⁵⁰ Kur'ân,⁵⁵¹ Allah'ın ilmi,⁵⁵² din,⁵⁵³ Kelime-i Tevhîd⁵⁵⁴ ve Allah'ın emri⁵⁵⁵ manalarında kullanılmıştır.⁵⁵⁶

Kelâm için –bu açıklamaların ışığında– şöyle bir tarif yapılabilir: Kelâm, aklın kalb (fuad) ile bütünleşerek, kalbin kuvveleri olan sem' ve basar ile idrâk edilen manaları, lafızlar vasıtasıyla dışa aksettirmesidir.

1.1.5. Akıl

Lügatte masdar olarak 'sığınmak, tutmak, tutunmak, menetmek, engellemek, alıkoymak ve bağlamak'⁵⁵⁷ 'kötü şeylerden alıkoymak ve iyi şeylere yönelen bilgi'⁵⁵⁸ gibi anlamlara gelen عَقْل 'akl' kelimesi, Latincece Ratio olarak, insana has sayma, hesap etme, düşünme anlamına gelir. Akıl maddesinin bütün müştakkatında tutmak veya tutmak isteği vardır.⁵⁵⁹

Felsefe ve mantık terimi olarak akıl, 'insana has düşünme tarzı, eşyanın sebeplerini yakalama (akıl yürütme, yani olgular yahut zorunlu ilişkilerin kavramları arasındaki münasebetleri tesbit etme, maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunabilme, kıyas yapabilme) gücü, maddî olmayan, fakat maddeye tesir eden basit bir cevher ve eşyanın sebeplerini yakalama; ilişkileri idrak etme melekesi' demektir. Buna felsefede öznel akıl denir. Bu melekenin eşyanın sebeplerini yakalaması ise nesnel akıl olur.⁵⁶⁰

⁵⁴⁹ Bakara, 124.

⁵⁵⁰ A'râf, 23.

⁵⁵¹ A'râf, 158.

⁵⁵² Kehf, 109.

⁵⁵³ En'am, 115.

⁵⁵⁴ Tevbe, 40.

⁵⁵⁵ Nisâ, 171.

⁵⁵⁶ el-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yün*, 'k-l-l-m' madd.

⁵⁵⁷ İsfehânî, *a.g.e.*, 'a-k-l' madd.; Naîm, *a.g.e.*, s. 356.

⁵⁵⁸ Mahmud İbn Abdillâh el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, y.y., t.y., XVII, 168.

⁵⁵⁹ Bkz. İsfehânî, *a.g.e.*, 'a-k-l' madd.

⁵⁶⁰ Bkz. Bolay, *a.g.e.*, s.7.

Psikiyatride, ruhun faaliyet alanı olan beynin fonksiyonları olarak tanımlanan akıl, ruhun beyin ile olan ilişkileri sonucu ortaya çıkan bir güçtür.⁵⁶¹

Arapçada سَفَرٌ ve فُسْرٌ kelimelerinin birbirlerinin yerlerine kullanıldıkları ve aynı anlamı ifade ettikleri gibi⁵⁶² عَقْلٌ ve عَقْلٌ kelimeleri de aynı anlama kullanılmaktadırlar. Meselâ, الْعَلَقُ 'el-alak' tutan ve tutunan donuk kan anlamına geldiği⁵⁶³ gibi الْعَقْلُ 'el-akl' da sığınmak, tutan ve tutunan anlamına gelmektedir.⁵⁶⁴ Nitekim cenin kan pıhtısı olarak rahmin duvarına tutunduğu için kendisine 'alaka' denmiştir. Bu anlamlarının yanında akıl, koruma manasına da gelmektedir.⁵⁶⁵ Ayrıca Akıl, bilgi ve kavramak demek⁵⁶⁶ olup insan ancak bu bilgi ve kavrayış sayesinde ki, iyiyi kötüden hatta daha iyiyi iyiden ve daha kötüyü kötüden ayırabilmektedir. Akıl, sahibini zararlı işleri yapmaktan menettiği, engellediği, alıkoyduğu için ayrıca bu anlamları da taşımaktadır.⁵⁶⁷ Bu manalardan hareketle akıl, 'ilimle insanı koruyan, kale içine alan ve helak edici yollara sürüklenmekten muhafaza eden kalbî/ruhî bir kuvvettir'⁵⁶⁸ denilebilir. 'Kaynağı kalbde ve ruhta bulunan ve beynin saçtığı bir ışın olan akıl, öyle manevi bir nurdur ki, insan bununla, anlaşılmayan şeyleri anlar... Mesela, duyulan bir hışıltıdan görülüp hissedilmeyen bir hayvan anlaşılır. İşte böyle hissedilenden, hissedilemeyeine intikale sebep olan veya hissedilemeyen bir manayı bizzat ve açıklıkla keşfeden idrak aletine akıl denir.⁵⁶⁹

'Akıl öyle ruhanî bir nurdur ki insan nefsi onun vasıtasıyla nazari bilgileri ve uyulması zorunlu olan kuralları öğrenir ve onları kabul eder.'⁵⁷⁰

Aklın 'nur' olduğunu ifade eden birçok ayet vardır: وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ 'İnsanlar arasında yürümesi için kendisine bir ışık (iman nuru) verdik'⁵⁷¹ Buradaki 'nur'dan kasıt ilimdir. Çünkü 'Kur'ân'da genellikle, nurdan ilim ve zulmetten de cehalet kastedilir.⁵⁷²

⁵⁶¹ Bkz. Saygılı, *Beyin ve Ruh*, İstanbul, 2008, s. 11.

⁵⁶² Bkz. İsfahanî, *Müfredat*, 'f-s-r' madd.

⁵⁶³ İsfahanî, *a.g.e.*, 'a-l-k' madd.

⁵⁶⁴ İsfahanî, *a.g.e.*, 'a-k-l' madd.

⁵⁶⁵ İsfahanî, *a.g.e.*, 'a-k-l' maddesi

⁵⁶⁶ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'a-k-l' madd.

⁵⁶⁷ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'a-k-l' madd.

⁵⁶⁸ Ali Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, İstanbul, 2001, s. 386.

⁵⁶⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, I, 566.

⁵⁷⁰ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'a-k-l' madd.; Gazali, *İhya*, I, 80.

⁵⁷¹ En'am, 122.

⁵⁷² el-Gazali, *İhyâ*, I, 79.

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ 'Allah iman edenlerin yardımcısıdır, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin dostları ise tağutlar olup onları aydınlıktan karanlıklara götürürler.'⁵⁷³ âyetinde de durum böyledir. 'Yani onları cehaletten kurtarıp ilme, akla kavuşturur.'⁵⁷⁴

Bir nur olarak insanın rûhundan ve kalbinden yayılan akıl, elbette ki her insanda aynı seviyede ve güçte değildir. Çünkü akıl nurunu yayan rûhun, faaliyet alanı ve algılama organı olan beynin, fiziksel ve kimyasal yapısı herkeste aynı olmadığı gibi; fertleri yönlendirmede, en az akıl kadar etkili olan, toplumların yapıları ve bu toplumda yaşayan fertlerin, birbirlerinden etkilenmeleri de aynı değildir. 'Algılama organı olan beynimiz, beş duyumuzla gelen 'duygu ve düşünce' sinyallerini algılar. Dışsal rehber (toplum), ancak içsel rehber (akıl ve vicdan) ile birleştiğinde bize yol gösterir.'⁵⁷⁵ İşte içinde yaşanan toplumun ve aklın kaynağı olan beynin farklılıklarından dolayı, aşağıda da açıklayacağımız gibi, aklın dört mertebesi vardır:⁵⁷⁶

Birinci mertebedeki akıl, insanı hayvanlardan ayıran bir vasıftır. İnsan bu vasıf sayesinde düşünce mahsulü olan ilimleri, tefekkür mahsulü olan gizli sanatların tedvirini elde etmeye hazır bir vaziyete gelir. İnsanda yaratılmış bir fitrat olan akıl, bu birinci mertebeyi oluşturmaktadır. O fitrat ile insan, ilimleri elde eder. Bu manadaki akıl, kalbe atılan bir nurdur. Kalp sahibi o nur vasıtasıyla eşyayı idrak edebilir.

İkinci mertebedeki akıl, zarurî ilimlerden bir kısımdır. Muhallerin muhal ve mümkünlerin de mümkün olduğunu bilmektir.

Üçüncü mertebedeki akıl, hayatın akışıyla elde edilen tecrübelerden kazanılan ilimlerdir. Çünkü tecrübelerle olgunlaşmış bir kimseye örfte, akıllı denir. Tecrübesiz olan bir kimse için de, ahmak veya cahil denir.

Dördüncü mertebedeki akıl, bir kuvvet olarak öyle bir dereceye gelir ki, akıllı, emirlerin sonucunu bilip, geçici lezzetlere sürükleyici şehveti yok edip ortadan kaldırır. Bu bakımdan bu kuvvet hâsıl olup meydana geldiğinde sahibine, geçici şehvetle

⁵⁷³ Bakara, 257.

⁵⁷⁴ el-Gazali, *İhyâ*, I, 80.

⁵⁷⁵ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 17.

⁵⁷⁶ Bkz. el-Gazali, *İhyâ*, I, 80–86.

hükmetmediği, ancak işin neticesine bakıp ilerlediği veya gerilediği için akıllı denir. İşte bu kuvvet, insanı diğer canlılardan ayıran özelliklerdendir.

Kur'ân terminolojisinde akıl, 'hem bilginin edinilmesini sağlayan bir güç, hem de bu güç ile elde edilen bilgi' şeklinde tarif edilmiştir.⁵⁷⁷ Bu anlam, Hz. Ali (r.a.)'a nisbet edilen bir şiirde şöyle ifade edilmiştir:

رَأَيْتُ الْعَقْلَ عَقْلَيْنِ فَمَطْبُوعٌ وَمَسْمُوعٌ

وَلَا يَنْفَعُ مَسْمُوعٌ إِذَا لَمْ يَكُ مَطْبُوعٌ

كَمَا لَا يَنْفَعُ الشَّمْسَ وَضَوْءُ الْعَيْنِ مَمْنُوعٌ

'Akıl, iki olarak gördüm. Biri (idrak kuvveti olan) tabiî akıl, öbürü ise (duyularla elde edilen, yani ilim olarak bilinen) kesbî akıldır. Tabiî akıl olmayınca, kesbî (çalışarak elde edilmiş) akıl yarar sağlamaz. Gözü kör olana güneşin yarar sağlamadığı gibi⁵⁷⁸

Dinen mükellef olmaya esas teşkil eden akıl, bu birinci manadaki matbû' (yaratılmış) akıldır. Kur'ân ve Sünnet'e göre insanı insan yapan, onu hayvanlardan ayıran, onun her türlü hareketlerine anlam kazandırarak ilâhî emirler karşısında yükümlülük ve sorumluluk altına girmesini sağlayan akıldır.

Istılahta ise akıl, bazı âlimlere göre; 'eşyanın hakikati kendisiyle bilinen, hak ve batılı tanıyan ve kalbde bulunan nefis-i natıkanın bir kuvveti ve bir nurudur. Bu tarifi kabul edenlere göre akıl, nefis-i nâtıkadan kaynaklanan bir nurdur.⁵⁷⁹

Bazı âlimlere göre de akıl; öyle bir cevherdir ki bununla, hissedilen aracılığıyla hissedilemeyenler müşahede ile idrak edilir. Bu akıl, zâtında maddeden mücerred, işlerinde ise, maddeye mukarin mücerred bir cevherdir ki, herkesin أَنَا 'ene (ben)' diye işaret ettiği 'nefis-i nâtıkâ'dan ibarettir. İşte bu akıl, Yüce Allah'ın insan bedenine bağlı olmak üzere yarattığı, maddeden mücerred, bedene bağlı, idare ve tasarrufta bulunan, nefis ve zihin ile aynı olan –nefis-i nâtıkâ'dan ibaret– ruhanî bir cevherdir. Ancak bu cevher, 'idrâk ettiği için 'akıl', tasarrufta bulunduğu için 'nefis' ve idrâke müsait olduğu

⁵⁷⁷ İsfehânî, *a.g.e.*, 'a-k-l' madd.

⁵⁷⁸ İsfehânî, *a.g.e.*, 'a-k-l' madd.

⁵⁷⁹ Bkz. Ahmed Naîm, *a.g.e.*, s. 357.

için de 'zihin' adını alır.⁵⁸⁰ Hatta İmam Gazali, akıl, nefis, ruh ve kalbî işlevleri itibariyle isimleri farklı ama hakikatte aynı olan şeylerdir' demektedir.⁵⁸¹

Kur'ân'da akıl kelimesi biri geçmiş, diğerleri geniş zaman kipinde olmak üzere kırk dokuz yerde fiil şeklinde geçmektedir.⁵⁸² İsim olarak hiç geçmez. Bundan yola çıkarak diyebiliriz ki, Kur'ân'ın bakışına göre akıl, kullanılmadıkça, yani fiiliyata geçmedikçe potansiyel olarak bir anlam ifade etmez. Akıllı devamlı olarak fiil/eylem halinde kullanan Kur'ân, akıl etmenin, yani akıllı kullanmanın ve doğru düşünmenin önemine dikkat çekmektedir. Kur'ân delil diliyle insanın aklına, his diliyle de onun gönlüne hitap eder. Kur'ân'a göre insanı insan yapan, onun her türlü fiillerine anlam kazandıran, Allah'ın emirleri karşısında yükümlülük (mükelleflik) altına sokan ve ona sorumluluk yükleyen akıldır.

Kur'ân-ı Kerim, وَمَا يَعْزِلُهَا إِلَّا الْعَالَمُونَ⁵⁸³ 'ancak bilenlerin akıl edebileceğini⁵⁸³ söylemiş, bilgiyi ve dolayısıyla akıl gücünü iyi kullanmadıkları için kâfirleri, صَمٌّ بَكْمٌ عُمِّيٌّ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ⁵⁸⁴ 'onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler; bu yüzden akıl edemezler⁵⁸⁴ diyerek yermiştir. Ayrıca, وَيَجْعَلُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ⁵⁸⁵ 'Akıllarını çalıştırmayanları pislikte bırakır (onlara şeytani musallat eder)⁵⁸⁵ âyetiyle bütün insanlığı uyarılmış ve وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ⁵⁸⁶ 've ilave edecekler: 'Şayet biz gerçeği işiten ve aklını çalıştıran kimseler olsaydık, elbette bu alevli ateşe girenlerden olmazdık!⁵⁸⁶ âyetiyle de, akıllarını kullananların cehennem azabından kurtulacaklarını belirtmiştir.

İslâm düşüncesinde akıl, hevanın (nefsanî arzuların) zıddı olarak görülmektedir. Yüce Allah, iyiyi kötüden hatta daha iyiyi iyiden ve daha kötüyü kötüden ayırabilen akla, aynı zamanda ilâhî delilleri, düşünme, anlama ve onların üzerinde düşünüp yorum yapma görevini de vermiştir: كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ⁵⁸⁷ 'Allah âyetlerini akıl edersiniz diye açıklamaktadır.⁵⁸⁷

⁵⁸⁰ el-Cürçânî, *a.g.e.*, 'a-k-l' madd.

⁵⁸¹ Bkz. Ahmed Naîm, *a.g.e.*, s. 357.

⁵⁸² Abdalbaki, *a.g.e.*, 'a-k-l' madd.

⁵⁸³ Ankebût, 43.

⁵⁸⁴ Bakara, 171.

⁵⁸⁵ Yunus, 100.

⁵⁸⁶ Mülk, 10.

⁵⁸⁷ Bakara, 242.

Kur'ân'da akıl ile aynı anlama gelmeseler bile, ona yakın bir mana ifade eden sadr⁵⁸⁸ بَلْ 'Hayır, o, kendilerine ilim verilenlerin kalplerindeki apaçık ayetlerdir.',⁵⁸⁹ kalb⁵⁹⁰ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ 'Şüphesiz bunda, akıllı olan yahut kulak veren kimseler için bir öğüt vardır.',⁵⁹¹ lüb⁵⁹² إِنَّمَا يَنْذَكُرُ أُولُوا النَّبَابِ 'Ancak akıllı sahibi kimseler düşünüp ibret alırlar.',⁵⁹³ hülüm⁵⁹⁴ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ 've sizden henüz bulûğ çağına ermemiş olanlar...',⁵⁹⁵ hicr⁵⁹⁶ هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حَبْرٍ 'Nasıl, bunlarda akıllı olan⁵⁹⁷ için yemin değeri vardır değil mi?'⁵⁹⁸ ve nüha⁵⁹⁹ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّأُولِي النُّهَى 'Elbette bunda, akıllı olanlar için deliller vardır.'⁶⁰⁰ kelimelerinin kullanıldığı dikkati çekmektedir. 'Sezme, anlama ve bir şeyin mahiyetini kavrama gücü' anlamına gelen bu kelimeler, daha çok insanın derunî, vicdanî âlemine ve gönül dünyasına hitap etmek maksadıyla kullanılmıştır.

Akıl, eşyadaki düzeni anlama gücüne sahip olduğu gibi, ilâhî gerçekleri de anlama, sezme, onların üzerinde düşünüp yorum yapma, onların hikmetini idrak etme gücüne de sahiptir. Zaten aklın birinci görevi de budur. Nitekim كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ 'Böylece, düşünesiniz diye Allah size âyetlerini açıklıyor'⁶⁰¹ buyrulmuştur.

Kur'ân, Yüce Allah'ın tek olduğunu ispatlamak için akla başvurmaya davet etmiş ve dolayısıyla kıyasa başvurmuştur: Hâlbuki gökte ve yerde, Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı oraların nizamı bozulurdu.⁶⁰² 'Bu da akıl yürütmenin, Kur'ân tarafından delil olarak kabul edildiğini göstermektedir.'⁶⁰³

Kur'ân, inancın hikmete, basirete, sağlam düşünceye, akîl delillere dayalı olmasına ve mühatabların idraklerine hitab edilmesine çok önem verir. Birçok ayette verilen

⁵⁸⁸ ed-Dâmeğânî, *a.g.e.*, 'k-l-b' madd.; İsfehânî, *a.g.e.*, 's-d-r' madd.

⁵⁸⁹ Ankebût, 49.

⁵⁹⁰ el-Cevzî, *Nüzheti'l-A'yün*, 'k-l-b' madd.; ed-Dâmeğânî, *a.g.e.*, 'k-l-b' madd.

⁵⁹¹ Kâf, 37.

⁵⁹² Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'l-b-b' madd.

⁵⁹³ Ra'd, 19.

⁵⁹⁴ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'h-l-m' madd.; İsfehânî, *a.g.e.*, 'h-l-m' madd.

⁵⁹⁵ Nûr, 58.

⁵⁹⁶ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'h-c-r' madd.; ed-Dâmeğânî, *a.g.e.*, 'h-c-r' madd.

⁵⁹⁷ ed-Dâmeğânî, *a.g.e.*, 'h-c-r' madd.

⁵⁹⁸ Fecr, 5.

⁵⁹⁹ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'n-h-y' madd.

⁶⁰⁰ Tâhâ, 54.

⁶⁰¹ Bakara, 242.

⁶⁰² Enbiyâ, 22.

⁶⁰³ Süleyman Uludağ, *DİA*, 'akıl' madd.

misallerin iyi düşünen akıllı kimselere kanıt ve ibret olduğu vurgulanır. Bunları düşünmeyenlerin yanlış inançlarını sürdürecekleri belirtilir. Şunu belirtmek lazımdır ki, Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de genellikle, direk iman edin dememiş, bilakis aklî deliller serdedildikten ve aklın kullanılması istendikten sonra imanın zarûretine işaret edilmiştir: وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنزِلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيُحْيِي بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ 'O'nun delillerinden biri de: Gâh korku, gâh ümit vermek için size şimşegi göstermesi, gökten bir su indirip ölmüş toprağa onun sayesinde hayat vermesidir. Elbette bunda aklını çalıştıran kimseler için ibretler vardır.⁶⁰⁴ âyetine benzer onlarca âyet mevcuttur.

Yüce Allah, لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا 'onların kalpleri vardır ama bu kalplerle idrak etmezler'⁶⁰⁵ buyurmuş ve bu بِفَقْهُونَ ifadesiyle, 'hikmetle, basiretle, sağlam düşünceyle, aklî delillere dayalı olarak hadiseleri idrak etmek'⁶⁰⁶ kastedilmiştir. Yoksa يَفْقَهُونَ kelimesi ile fıkıh ve fetva meseleleri kastedilmemiştir. Çünkü ayette fıkhetmeyenler kınanmış ve cehennemlik oldukları ifade edilmiştir. Hâlbuki fıkıhtan anlamayanların bu şekilde tehdit edilemeyecekleri herkesin malumudur. Kur'ân'da yirmi yerde kullanılan 'fıkhetme' kavramı, Tâhâ, 28. âyetindeki hariç, geri kalanların on dokuzunda ince bir anlayış, derin bir bilgi, bir şeyin içyüzünü anlamak manasındadır. Ancak bu dikkatli ve ince düşünce ile sözün asıl manası kavranabilir. Ayetteki قُلُوبٌ 'külûbün', 'kalb' kelimesinin çoğuludur. Kalb, vücuda kan pompalayan bir organımızdır. Fakat Kur'ân'da kalb sözcüğü ile bu organ değil; insanın algı ve bilinç merkezi kasd olunur.

Resulüllah (s.a.s.) ve sahabe efendilerimiz (r. anhüm) basiretle hareket etmiş, düşünmeksizin ve taklit yolu ile değil; aklî delillere dayanarak mühatabların idraklerine hitab ederek davet etmişlerdir: 'De ki: İşte benim yolum budur! Ben insanları Allah'ın yoluna, düşünmeksizin, taklit yolu ile değil, delile dayanarak, idraklerine hitab ederek davet ediyorum. Ben de, bana tâbi olanlar da böyleyiz.'⁶⁰⁷ Ayrıca muhatablar Allah yoluna hikmetle, güzel ve makul öğütlerle davet edilmiş ve sadece gerektiğinde muhatablarla güzel bir tarzda mücadele edilmiştir: اذْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ 'Sen insanları Allah yoluna hikmetle, güzel ve makul öğütlerle davet et, gerektiği zaman da onlarla en güzel tarzda mücadele

⁶⁰⁴ Rûm, 24.

⁶⁰⁵ A'râf, 179.

⁶⁰⁶ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'f-k-h' madd.

⁶⁰⁷ Yusuf, 108.

et!⁶⁰⁸

İslam tarihinde aklın tarifiyle ilgili asıl tartışmalar Mutezile kelâmcılarının ortaya çıkmasından sonra başlamıştır. 'Yeni ilm-i kelâm devri âlimlerinden Ferid Vecdi, rûhun tezahürlerinden biri olarak nitelendirdiği akli 'insandaki idrak gücü' diye tanımlar. Ona göre aklın en önemli fonksiyonu, realiteden malzeme olarak bilgi üretmektir.⁶⁰⁹ Kelâmcıların çoğunluğu, akıl etmekle ilgili 'أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ أَلْفَمٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَأَلَّهَا لَا تُعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ' Peki bu inkârcılar biraz olsun dünyayı gezip dolaşmazlar mı ki, hiç değilse bu sayede düşünüp duygulanacak gönüllere, gerçeğin sesini işitecek kulaklara sahip olsunlar. Ne var ki onlarda kör olan, gözler değil, asıl kör olan sinelerindeki gönüller!⁶¹⁰ gibi bazı ayetleri delil göstererek aklın kalpte olduğu görüşünü benimserken⁶¹¹, Ebû Hanife ve bazı âlimler aklın insan bedenindeki yeri olarak beyni göstermişler ve akılla beyin arasında ilgi kurarak akli fonksiyonların beyin vasıtasıyla gerçekleştirildiğini savunmuşlardır.⁶¹²

İslâm düşüncesinde akıl hevanın (nefsanî arzuların) zıddı olarak da görülmekte ve 'nefsini hevâdan uzak tutan insanlara 'akıllı' denilmektedir.⁶¹³

'Akıl' kavramı Kur'ân-ı Kerimde 32 defa *يَعْقِلُونَ*, 24 defa *تَعْقِلُونَ*, 1'er defa da *عَقْلُهُ*, *نَعْلُهُ* ve *عَقْلُهَا* olmak üzere, tümü fiil ve türevleri olmak üzere toplam 59 defa zikredilmektedir.⁶¹⁴ Bunlardan hepsi de duymak,⁶¹⁵ ibret almak,⁶¹⁶ idrak etmek⁶¹⁷ ve *تَفْقَهُ* 'ince anlayış, anlamak, hayrı şerden ve iyiliği kötülükten ayırt edebilme' anlamında kullanılmışlardır.

Akıl da ruh gibi, nefsin şehvet ve gadab duygularını frenlemek ve bir hâkim edasıyla bu duygulara hacir koymak⁶¹⁸ için Yüce Allah tarafından insana verilmiş, Kur'ân'ın 'emanet'⁶¹⁹ dediği ve birçok müfessirin 'sorumluluk duygusu',⁶²⁰ 'şuur ve idrak'⁶²¹ olarak

⁶⁰⁸ Nahl, 125.

⁶⁰⁹ Uludağ, *DİA*, 'akıl' madd.

⁶¹⁰ Hac, 46.

⁶¹¹ Bkz. el-Cürcânî, *a.g.e.*, 'a-k-l' madd.

⁶¹² Bkz. Uludağ, *DİA*, 'akıl' madd.

⁶¹³ İbn Ebî Bekr er-Râzî, *Tefsiru Ğâribi'l-Kur'âni'l-Azim*, Ankara, 1997, s. 409.

⁶¹⁴ Abdülbaki, *a.g.e.*, 'a-k-l' madd.

⁶¹⁵ el-Mâverdî, *a.g.e.*, I, 64.

⁶¹⁶ el-Mâverdî, *a.g.e.*, I, 61.

⁶¹⁷ el-Cezâirî, *a.g.e.*, III, 208.

⁶¹⁸ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, VII, 267.

⁶¹⁹ Bkz. Ahzâb, 72.

⁶²⁰ el-Cezâirî, *a.g.e.*, III, 307.

A. His

Arapçada حَسُّ 'his', 'gizli ses ve zan'⁶²⁷ manasındadır. الْحَاسَّةُ 'el-hasse' kavramı, 'duyu organları ile algılanabilen varlıkların kendisi ile algılandığı kuvvetin ismidir.' الْحَوَاسُ 'el-havâss', 'beş duyu'⁶²⁸ manasındadır. أَحَسَّ 'ehasse' fiili ise, 'duyularla hissetmek'⁶²⁹ manasındadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de; فَلَمَّا أَحَسَّ عَيْسَىٰ مِنْهُمُ الْكُفْرَ 'İsâ onların inkârlarında ısrar ettiklerini hissettiği zaman'⁶³⁰ âyetindeki أَحَسَّ fiili 'duyularla hissetmek' manasındadır. Bu âyette, kafirliğin onlardan anlaşılacak derecede olması şöyle dursun, gözle görülebilecek kadar açık bir şekilde ortaya çıktığına dikkat çekilmektedir.

B. İdrâk

إِدْرَاكٌ 'idrak', 'bir şeyin son noktasına ulaşması'⁶³¹ manasındadır. Aynı zamanda kalbin de bir kuvvesi (gücü) olan idrak, daha çok kalbin irtibat içinde olduğu, 'aklın bir gücü ve yeteneğidir.'⁶³²

Kur'ân-ı Kerim'de değişik siygalarla on iki defa geçen دَرَكٌ 'd-r-k' kavramı; son seviyeye ulaşmak,⁶³³ kavuşmak,⁶³⁴ görüp ihata etmek,⁶³⁵ yetişip yakalamak,⁶³⁶ imdada yetişmek,⁶³⁷ çoğalıp nihâyet bulmak,⁶³⁸ bir araya gelmek,⁶³⁹ seviye,⁶⁴⁰ ulaşmak⁶⁴¹ ve yakalamak⁶⁴² gibi manalara gelir.⁶⁴³

Müfessirler, 'إِدْرَاكٌ' 'idrak' kavramı ile ilgili açıklamaları genellikle, لَا تُدْرِكُهُ الْبَصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ 'Gözler O'na erişemez. O'nun ilmi ise bütün gözleri ihata eder. (gözlerin

⁶²⁷ el-Ahterî, *a.g.e.*, 'h-s-s' madd.

⁶²⁸ İsfehânî, *a.g.e.*, 'h-s-s' madd.

⁶²⁹ İsfehânî, *a.g.e.*, 'h-s-s' madd.

⁶³⁰ Âl-i İmrân, 52.

⁶³¹ İsfehânî, *a.g.e.*, 'd-r-k' madd.

⁶³² Bolay, *a.g.e.*, s. 7.

⁶³³ Bkz. Yunus, 10.

⁶³⁴ Yâsîn, 40.

⁶³⁵ En'am, 103.

⁶³⁶ Nisâ, 78 ve 100.

⁶³⁷ Kalem, 49.

⁶³⁸ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul, 1993, V, 2558; Bkz. Neml, 66.

⁶³⁹ A'râf, 38.

⁶⁴⁰ Nisâ, 145.

⁶⁴¹ Tâhâ, 77.

⁶⁴² Şuara, 61.

⁶⁴³ İlgili âyetler için bkz. Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*.

örfte vezinli, kafiyeli söze; شاعر 'şair' ise, şiir sanatında ihtisas sahibi olan kişiye denildi.⁶⁵¹

مَشَاعِرُ 'meşâ'ir', 'duyular' demektir. Nitekim وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ 'siz (his edemezsiniz) farkında olamazsınız.'⁶⁵² âyetinde شَعُورُ 'şuur', 'hissetmek, duyularla idrak etmek yani akl etmek manasında kullanılmıştır.⁶⁵³ Ancak eğer لَا تَشْعُرُونَ 'lâ teş'urûn' ifadesi kullanıldığı her ayette 'akl etmek' manasında kullanılırsa bu uygun olmaz. Zira akl edilemeyen bazı şeyler hissedilebilir. Meselâ; مَشَاعِرِ الْحَجِّ 'meşâ'iri'l-hac' olarak bilinen yerlerin kutsallığı, akılla değil, hislerle bilinmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de birçok yerde geçen تَشْعُرُونَ 'teş'urûn' ve يَشْعُرُونَ 'yeş'urûn' ifadelerindeki شُعُورُ 'şu'ûr' ise, 'zahirî duyularla hissetmek demektir.'⁶⁵⁴ Yani, 'hemen görülüp duyulduğunda veya dokunulup tadıldığında henüz duygu halinde bulunan ve akla ve hafızaya bütünüyle yerleşmemiş, kesinliği belli olmamış, yani tam bir 'ilim' haline gelmemiş zahir bir bilgidir'⁶⁵⁵ ki bu bilgi,

'zühulün zıddı olup idrâkin ilk merhalesi, yani bir şeyin kuvve-i akliye ilk ulaştığı mertebesi ve ilk tecellisidir. Zira ilim, nefsin (kalbin) manaya ulaşmasıdır. Bu ulaşmanın bir takım mertebeleri vardır ki şuur bunların birincisi yani, nefsin manaya ulaştığı ilk mertebesidir. Nefsin bu mananın tamamına vukufu 'tasavvur'; mana, şuurun kendine itilâminin kaybolmasından sonra yeniden hatırlanabilecek şekilde zihinde kalmış ise, buna 'hıfz'; bu kalanı zihinde yeniden canlandırmaya 'tezekkür'; bu manayı duyma isteğiyle yeniden bulan vicdan mekanizmasına 'zikir' denilir. Şuur, bir bakıma ilmin en zayıf mertebesidir. Sebat ve kararı yoktur; çünkü duyular, her zaman yanıltıcı olabilir ve değişkenlik gösterir.'⁶⁵⁶

D. Fikir

Arapçada فِكْرُ 'fikir', 'ma'lûmu bilmek için, ilme yol yapılmış bir kuvvedir. تَفَكُّرُ 'tefekkür' ise, 'sadece insanlara mahsus olan bu kuvvenin, aklın bakabildiği oranda, (malûmun etrafında) dolaşmasıdır. Tefekkür, düşünülen şeyin bir sûretinin, kalbde oluşması halidir.'⁶⁵⁷ Nitekim hadis-i şerifte; تَفَكَّرُوا فِي كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَفَكَّرُوا فِي اللَّهِ 'Her şeyi tefekkür ediniz!

⁶⁵¹ İsfehânî, *a.g.e.*, 'ş-a-r' madd.

⁶⁵² Hucurât, 2.

⁶⁵³ İsfehânî, *a.g.e.*, 'ş-a-r' madd.

⁶⁵⁴ Elmalılı, *a.g.e.*, I, 223.

⁶⁵⁵ Ünal, *a.g.e.*, s.380.

⁶⁵⁶ Elmalılı, *a.g.e.*, I, 223-24.

⁶⁵⁷ İsfehânî, *a.g.e.*, 'f-k-r' madd.

Ancak Allah'ın Zâtını tefekkür etmeyiniz!⁶⁵⁸ buyrulmuştur. Hadiste ifade edilen, mahlûkat hakkındaki tefekkür Kur'ân-ı Kerim'de de emredilmiştir: **يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ** 'Böylece Allah size âyetlerini açıklıyor ki dünya ve âhîret hakkında düşünesiniz.'⁶⁵⁹

E. İlim

علم 'ilim', 'herhangi bir şeyin hakikatini idrak etmektir. Bu da o şeyin ya zatını idrak ile ya o şeyin zâtı için var edilmiş bir şeyin varlığıyla, o şeyin varlığına hükmetmek ya da, olmayan bir şeyin, hakikaten olmadığına hükmetmek şeklinde olur.'⁶⁶⁰ Ancak ulema, bu idrakin sınırları konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu idrak daha çok, rûhun faaliyet alanı olan beynin yapısı, miktarı ve kullanım kapasitesi ile alakalıdır. Nitekim 'beyin ile düşünce arasında inkâr edilemeyecek özel bir nisbet daha vardır. Bütün organları olgunlaşmış olan bir yetişkinin beyni dokuz yüz gramdan daha hafif olursa, bu kişi her halükarda 'ebleh' (aptal) olur.'⁶⁶¹

İlim, 'rûhun özelliklerinden bir özelliktir.'⁶⁶² 'Zira ilim, nefsin manaya ulaşmasıdır. Bu ulaşmanın da bir takım dereceleri vardır ki şuur bunların birincisi yani nefsin manaya ulaştığı ilk derecedir. O mananın tamamına nefsin vukufu hâsıl olunca tasavvur, bu mana şuurun kaybindan sonra tekrar geri gelecek şekilde ruhta baki kalmış ise hıfz, bunu istemeye tezekkür, tekrarlamaya da zikir denir.'⁶⁶³

علم 'ilim' kavramı, Kur'ân-ı Kerim'de değişik siygalarla, yedi yüz seksen defa geçmiş ve 'bilmek,⁶⁶⁴ görmek,⁶⁶⁵ izin,⁶⁶⁶ Kur'ân,⁶⁶⁷ kitap,⁶⁶⁸ resul,⁶⁶⁹ fıkıh ve anlayış,⁶⁷⁰ akıl,⁶⁷¹

⁶⁵⁸ Abdurrahman İbn Ali İbn Muhammed İbn Ömer eş-Şeybânî, *Kitâbü Temyîzü't-Tayyib mine'l-Habîs fîmâ Yedûru alâ Elsineti'n-Nâs mine'l-Hadîs*, Beyrut, t.y., s. 60.

⁶⁵⁹ Bakara, 219.

⁶⁶⁰ İsfehânî, *a.g.e.*, 'i-l-m' madd.

⁶⁶¹ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, s. 517.

⁶⁶² el-Cevzî, *Nüzheti'l-A'yün*, 'i-l-m' madd.

⁶⁶³ Elmalılı, *a.g.e.*, I, 223.

⁶⁶⁴ Hûd, 5.

⁶⁶⁵ Muhammed, 31.

⁶⁶⁶ Hûd, 14.

⁶⁶⁷ Bakara, 145.

⁶⁶⁸ En'am, 148.

⁶⁶⁹ Âl-i İmrân, 19.

⁶⁷⁰ Enbiyâ, 74.

⁶⁷¹ Kasas, 80.

ayırt etmek,⁶⁷² fazilet⁶⁷³ ve isabetsiz bilgi⁶⁷⁴ manalarında kullanılmıştır.⁶⁷⁵ Ayrıca فَعِيلٌ 'fe'îl' vezninde mübalağalı ism-i fâil olarak, عَلِيمٌ 'alîm' siygası, Yüce Allah için sıfat olarak kullanılmıştır: وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ 'Allah hakkıyla işitir ve bilir.'⁶⁷⁶

F. Amel

'عَمَلٌ' amel, canlıların işledikleri ve belli bir maksadı olan tüm fiillere denir. Eğer yapılan işte, bir gaye ve maksat yoksa buna amel değil, fiil denir.⁶⁷⁷ Kur'ân-ı Kerim'de amellerin, sâlihât (iyiler) ve seyyiat (kötüler) olmak üzere ikiye ayrıldığı, kötü ameller yapanların, hiç kimsenin kendilerini kurtaramayacağı bir ceza çekecekleri, iyi ameller yapanların da mükâfat görecekleri ve haklarının hiçbir şekilde yenmeyeceği bildirilmiştir.⁶⁷⁸

Kur'ân-ı Kerim'e göre, insanın nasıl amel edeceği, iyi ve kötü amellerden hangisini yapacağı belli olsun diye, ölüm ve hayat yaratılmıştır.⁶⁷⁹

Salih amelin fayda verebilmesi için de, bu ameli gerçekleştiren kişinin imanlı olması şarttır. İnkâr yoluna sapan ve kâfir olarak can veren kimseler, kurtuluş fidyesi olarak dünya dolusunca altın verseler de kabul edilmeyecek ve bunlar kesinlikle cehenneme atılacaklardır.⁶⁸⁰

Kur'an-ı Kerim iyi ve kötü amellerin sonuçlarını şöyle ifade eder: وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا 'Onlar, Allah'la beraber başka bir tanrıya yalvarmazlar. Allah'ın muhterem kıldığı bir canı haksız yere öldürmezler. Zina etmezler. Kim de bunları yaparsa günahının cezasını bulur. Kıyamette, o büyük duruşma gününde onun cezası katmerli olur ve azapta, zillet içinde ebedî kalır.'⁶⁸¹

⁶⁷² Âl-i İmrân, 167.

⁶⁷³ Kasas, 78.

⁶⁷⁴ Ğâfir, 83.

⁶⁷⁵ el-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yün*, 'i-l-m' madd.

⁶⁷⁶ Bakara, 224.

⁶⁷⁷ İsfehânî, *a.g.e.*, 'a-m-l' madd.

⁶⁷⁸ Nisâ, 123–124.

⁶⁷⁹ Mülk, 2.

⁶⁸⁰ Bkz. Âl-i İmrân, 91.

⁶⁸¹ Furkân, 68–69.

Amellerin değeri ise, imandan sonra niyete de bağlıdır. Nitekim Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: *إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ أَمْرٍ مَّا نَوَى فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ إِلَى أَمْرٍ أَوْ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ* 'Ameller niyetlere göredir. Herkese niyetinin karşılığı vardır. Herkim ki, dünya malı veya bir eş elde etmek için hicret ederse, bu (Allah için değil) onun için hicret etmiş olur.⁶⁸²

Amel, ibadetlerden ibaret olmayıp, günlük hayatta bir müslümanın eliyle ve diliyle yaptığı tüm davranışlar, amel kavramının sınırları içinde yer almaktadır: *الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمَانُ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ* 'Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir'⁶⁸³ hadis-i şerifi, Müslüman olmanın gereğini, el ve dil ile başkasına zarar vermemeye bağlamıştır. Ayrıca, aynı hadisin devamında, Yüce Allah'ın yasaklamış olduğu tüm ameller kötü ameller olarak değerlendirilmiş ve bunlardan sakınmanın, Müslüman olmanın gereği olduğu bildirilmiştir: *وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ* 'Müslüman, diğer Müslümanların elerinden ve dilinden emin olduğu kimsedir. Muhacir ise Allah'ın yasakladıklarından kaçınan kimsedir.'⁶⁸⁴

1.1.6. Vicdan

Vicdan, *وَجَدَ* 'v-c-d' fiilinin masdarı olarak sözlükte, 'bulma, bir şeyi bir halde görme, duygu ve kalb ile hissetme'⁶⁸⁵ ve 'bu histe isabette bulunmaya'⁶⁸⁶ denir. 'Mal ve başka herhangi bir şeyi bulma manasına da gelen 'vicdan', mazisinin *وَجَدَ* ve *وَجَدَ* bablarından oluşuna göre, sırasıyla sevgi ve hüznünde 'vecd' hali⁶⁸⁷ manalarına gelir. 'Vicdan, nefsin batınî bir kuvvesi ve herkesin nefsinde bulunduğu bu kuvve ile idrak edilen şeye denir.'⁶⁸⁸

İstılahta ise vicdan, 'ilâhî lütuf olan ruhun bir kuvvetinden ibaret'⁶⁸⁹ olan bir mekanizma olarak, kalbde bulunan ve iyi ile kötüyü, güzel ile çirkini, yararlı ile zararlıyı birbirinden ayıran bir duygudur. Nitekim ayet-i kerimede: *وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّيْنَاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا* 'Her bir nefis ve onu düzenleyen, Ona hem kötülük, hem de ondan sakınma yolu ilham eden

⁶⁸² Buhârî, Bedü'l-Vahiy, 1/1.

⁶⁸³ Buhârî, İman, 4/10.

⁶⁸⁴ Buhârî, İman, 4/10.

⁶⁸⁵ el-Ahterî, *a.g.e.*, 'v-c-d' madd.

⁶⁸⁶ el-Cevzî, *Nüzheti'l-A'yün*, 'v-c-d' madd.

⁶⁸⁷ Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, 'v-c-d' madd.

⁶⁸⁸ Mahlûf, *el-Müncid*, 'v-c-d' madd.

⁶⁸⁹ Bilmen, *Yüksek İslâm Ahlakı*, İstanbul, 2007, s. 17.

hakkı için⁶⁹⁰ Ancak bu ilhâm, imtihan sırrına binaen, iyilik ve kötülük tarafına dengeli ve eşit bir şekilde yapılmıştır.

Vicdan, insan rûhunun iyiyi kötüden ayırabilen⁶⁹¹ irade, 'kalbin ayrı bir derinliğinin unvanı sayılan latife-i rabbaniye (fuâd), şuur vâridatıyla zihin ve ihsas televvünlü his halîtasından oluşan bir mekanizmadır.⁶⁹² Bu mekanizma, iyilikten lezzet alan, kötülüklerden de ızdırap duyup mükedder olan, yani genel ahlakî kanunları kendinde barındıran ve zîşuur dediğimiz insanın fitratına yerleştirilmiş Rabbanî bir latîfedir. Nitekim genel ahlakî kurallara aykırı davranışlar sergileyen kimsesizlere 'vicdansız' denilir.

Felâsife ve Mütেকaddimîn İslam ulemasının ıstılahına göre vicdan, 'nefs-i nâtıkanın kuvve-i bâtnasıdır.' Diğer bir tarife göre vicdan, 'yalnız nefsi nâtıkanın kuvvesinin adıdır.' Herkesin kendi nefsinde idrâk ettiği nefsi işlere de 'vicdâniyât' demişlerdir. Vicdâniyât ilk zikrettiğimiz tarife göre, 'doğrudan doğruya nefsi idrâk ediş gibi, sırf akli işlerde; korkumuzu, şehvetimizi, gadabımızı, elemimizi, lezzetimizi biliş kabîlinden – kuvve-i bâtına denilen– aletler vasıtasıyla idrâk olunan diğer işlere de şâmilidir. İkinci manaya göre de vicdâniyât, yalnız kuvve-i bâtına vasıtasıyla idrâk olunan işlere denir. Vicdâniyât yerine, yaygın olarak 'müşâhedât', 'hissiyât' veya 'mahsûsât' kavramları da kullanılmıştır.⁶⁹³

Vicdan bazen din ve itikat ile aynı manada kullanılmaktadır. Nitekim bugünkü mer'î hukukta 'vicdan hürriyeti' ifadesi; 'inançları açıklama ve ibadetleri icrâ etme hürriyeti' manasındadır. Bu manasıyla vicdanın,

'latife-i rabbaniye, irade, zihin ve his gibi dört ana unsuru vardır ki, bunlar aynı zamanda rûhun da hâsseleri sayılırlar. Değişik vazife ve fonksiyonlarının yanında bunlardan her birerlerinin bir de gayelerinin de gayeleri vardır: İradenin Allah'a ibadettir. Zihnin mârifetullahtır. Hissin muhabbetullahtır. Latîfenin müşâhedetullahtır. Takva denilen kâmil ve mükemmel ibadet, bu dört hususu içinde barındırır. Şeriat bunları hem geliştirir, hem düzeltip temizler, hem de bu gayelerin gayesine sevk eder.⁶⁹⁴

⁶⁹⁰ Şems, 7–10.

⁶⁹¹ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, s. 36.

⁶⁹² Gülen, *Kalbin Zümriüt Tepeleri*, III, s. 226.

⁶⁹³ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, s. 36.

⁶⁹⁴ Bediuzzaman, *Hutbe-i Şâmiye*, İstanbul, 2006, s. 149.

İnsan sadece etten ve kemikten meydana gelmemiş; rûh, kalb, nefis ve akıl gibi manevi unsurlara da sahiptir. Bu manevî unsurlar, insanlığa mahsus, Yüce Allah'ın birer lütfudurlar. Zaten insanın hakikati de, bedenden daha ziyade, bu eltaf-ı Rabbaniye den ibarettir. Vicdana gelince o da, bu ilâhî lütufların takdir edilen bir özelliğinden başka değildir.

Hepimiz hayat yolunda seçeneklerle ilerleriz. 'A' ve 'B' seçeneği, kolay ve zor tercihi, iyi ve kötü şıkları her zaman mevcuttur. Bu alternatifler içinden seçerek verdiğimiz kararlar, bizim bireysel tercihlerimizin sonucudur. İyiyi ve kötüyü yaratan Allah, İslam literatüründe 'istitâat' (iyi ve kötüyü seçme) gücünü de insana vermiştir. İşte, 'hem kötülük, hem de ondan sakınma yolunun ilhâm edilmiş olması'⁶⁹⁵ bu istitâat gücüdür. Nitekim Kur'ân'da geçen ve 'vicdan' masdarının türediği وَجَدَ fiilinin manalarından bir tanesi de istitâattır:⁶⁹⁶ 'فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ'⁶⁹⁶ Bunları yapmaya gücü yetmeyenin ard arda iki ay oruç tutması gerekir.⁶⁹⁷

Yukarıdaki tariflerden de anlaşılacağı gibi vicdan, Rabbanî latifelerin meydana getirdikleri bir mekanizma olarak, 'akıl gibi'⁶⁹⁸ doğuştan itibaren, 'sağlam fitrat' olarak insanda bulunur. Nitekim Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: مَأْمِنُ مَوْلُودٍ إِلَّا يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ وَيُمَجِّسَانِهِ كَمَا تُنْتَجُ الْبَهِيمَةُ بِبَهِيمَةٍ جَمْعَاءَ هَلْ تُحْسِنُونَ فِيهَا مِنْ جَدْعَاءَ ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ 'Her doğan, sağlam fitrat ile doğar. Her doğan, sağlam fitrat ile doğar. Sonra anne ve babaları onları Yahudi, Hıristiyan ve Mecusi yaparlar. Bu, hayvanların – sakat da olsalar– sağlam hayvan doğurmaları gibidir. Hiç uzuvlarında eksiklik görebilir misiniz?' Sonra Ebu Hüreyre (r.a.) dedi ki; isterseniz 'Allah'ın insanları yaratmasında esas kıldığı o fitrata uygun hareket et! Allah'ın bu hilkatini kimse değiştiremez'⁶⁹⁹ âyetini okuyunuz.⁷⁰⁰

Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in ifade ettiği gibi; vicdanın şekillenmesinde çevrenin önemi çok büyüktür. Çünkü 'vicdan, bir eğilim olarak her insanda bulunsa da, nasıl bir şekle bürüneceği sosyal öğrenmeyle belirlenir.'⁷⁰¹ Eğer bu vicdan (selim fitrat), sosyal

⁶⁹⁵ Şems, 8.

⁶⁹⁶ el-Cevzî, *Nüzheti'l-A'yün*, 'v-c-d' madd.; ed-Dâmeğânî, *a.g.e.*, 'v-c-d' madd.

⁶⁹⁷ Nisâ, 92 ve Mücâdele, 4.

⁶⁹⁸ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 17.

⁶⁹⁹ Rûm, 30.

⁷⁰⁰ Müslim, Kader, 6/6926.

⁷⁰¹ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 115.

öğrenmeyle bozulmamış ise, rûhun da desteği ile sürekli olarak, nefsi doğru olana davet eder ve onu Kur'ân'ın ifadesi ile 'Nefs-i Mutmainne' mertebesine çıkarır. Bu mertebedeki nefiste rûh olarak anılır⁷⁰² ve âdeta ruhlaşmış olur.

Ancak yukarıdaki hadiste de ifade edildiği gibi, bu fitrat daha sonra çevrenin müdahalesi ile bozulmuş ise susar ve nefse müdahale edemez duruma gelir. Dolayısıyla duyguları da kullanan şeytan, nefsi esir alır ve onu da kullanır. Böylelikle şeytanın görevini üstlenen veya diğer bir tarifile onun faaliyet alanı haline gelen nefis, şeytanlaşır ve yine Kur'ân'ın ifadesi ile 'Nefs-i Emmare'⁷⁰³ seviyesine düşer.

Yüce Allah, insanın yaratılışını, وَالْفَائِدَةَ وَالْبَصَارَ وَالسَّمْعَ وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ رُوحِهِ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ وَالْبَصَارَ وَالْفَائِدَةَ 'Sonra ona en uygun şeklini verdi, ona ruhundan üfledi. Size kulaklar, gözler, gönüller verdi.' (Secde, 9) ifadeleriyle bize anlatmaktadır. İşte bu ayette ifade edilen uygun şekil ve üflenen rûha yapılan ilhamlar⁷⁰⁴ hadis-i şerifteki 'fitrat' ifadesi ile örtüşmektedir ki, bu da, tariflerde karşımıza çıkan 'vicdan'dır.

İnsan, kendisini sürekli olarak doğruya çağıran, ve ruhunda programlanmış bir vicdana sahiptir. Dolayısıyla vicdan, bir anlamda meleğin 'lemme'sinden gelen sestir. Bu vicdan, akıl maddesinde de ifade ettiğimiz gibi, aklın zıddı olarak insanı daima fücra çağıran hevâya karşın, onu daima iyiliğe çağıran ilhâmdır.

Vahyin rehberliğinde iyiyi tesbit edip kalb, ruh, akıl ve şuur süzgecinden geçirdikten sonra, tesbit edilen iyi ve güzel tercihlere sebebiyet veren duyguların kaynağına da 'vicdan' denir. İnsanın manevî yönünü oluşturan bu 'vicdan, insana yapması ve yapmaması gerekenleri gösteren bir bekçi, içeriden gelen bir uyarı sistemidir.⁷⁰⁵

Kur'ân-ı Kerim'de وَجَدَانٌ 'vicdan' masdarının kökü olan وَجَدَ fiilinden türeyen kavramlar, değişik siygalarla 109 defa geçmektedir. Müfessirlere göre bu değişik sîgalar, 6 değişik manaya gelmektedir:

⁷⁰² Bkz. Fecr, 29.

⁷⁰³ Yusuf, 53.

⁷⁰⁴ Bkz. Şems, 8.

⁷⁰⁵ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 115.

1. Okumak Manasında Kullanılması:⁷⁰⁶ *وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَرَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالٌ هَذَا الْكِتَابُ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا* 'İşte herkesin hesap defteri önüne konuldu. Mücrimlerin defterdeki kayıtlardan korktuklarını ve şöyle dediklerini görürsün: 'Eyvah! Bu deftere ne oluyor? Ne küçük komuş ne büyük, yazılmadık şey bırakmamış!' Böylece yaptıkları her şeyi yanlarında buldular (okudular).⁷⁰⁷
2. İstîtâat Manasında Kullanılması:⁷⁰⁸ *فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ* 'Bunları yapmaya gücü yetmeyenin ard arda iki ay oruç tutması gerekir.'⁷⁰⁹
3. Bilgi Manasında Kullanılması:⁷¹⁰ *وَمَا وَجَدْنَا لِكَثْرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ* 'Her ne kadar onların çoğunun fâsık olduğunu biliyor idiysek de, onların çoğunun, sadece itaat dışına çıkmış kimseler olduğunu bulduk.'⁷¹¹
4. Karşılaşmak Manasında Kullanılması:⁷¹² *وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةٌ مِنَ النَّاسِ يَسْفُونَ وَوَجَدَ* 'Medyen'in su kuyularına varınca orada davarlarını suvaran bir grup insanla karşılaştı. Onların gerisinde de kendi hayvanlarını uzakta tutmaya çalışan iki kadın gördü.'⁷¹³
5. Bulmak, Görmek Manasında Kullanılması:⁷¹⁴ *فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ* 'Müşrikleri nerede bulursanız öldürün'⁷¹⁵
6. İmkân Ve Kolaylık Manasında Kullanılması:⁷¹⁶ *أَسْكُنُوهُمْ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ* '(Boşadığınız eşlerinizi), imkânlarınız nisbetinde oturduğunuz meskenlerin bir bölümünde (iddetlerini tamamlayıncaya kadar) oturtun!'⁷¹⁷

1.2. İnsanın Psikososyal Değeri

⁷⁰⁶ el-Cevzî, *Nüzheti'l-A'yün*, 'v-c-d' madd.; ed-Dâmeğânî, *a.g.e.*, 'v-c-d' madd.

⁷⁰⁷ Kehf, 49.

⁷⁰⁸ el-Cevzî, *Nüzheti'l-A'yün*, 'v-c-d' madd.; ed-Dâmeğânî, *a.g.e.*, 'v-c-d' madd.

⁷⁰⁹ Nisâ, 92 ve Mücâdele, 4.

⁷¹⁰ el-Cevzî, *Nüzheti'l-A'yün*, 'v-c-d' madd.; ed-Dâmeğânî, *a.g.e.*, 'v-c-d' madd.

⁷¹¹ A'râf, 102.

⁷¹² el-Cevzî, *Nüzheti'l-A'yün*, 'v-c-d' madd.; ed-Dâmeğânî, *a.g.e.*, 'v-c-d' madd.

⁷¹³ Kasas, 23.

⁷¹⁴ el-Cevzî, *Nüzheti'l-A'yün*, 'v-c-d' madd.; ed-Dâmeğânî, *a.g.e.*, 'v-c-d' madd.

⁷¹⁵ Tevbe, 5.

⁷¹⁶ el-Cevzî, *Nüzheti'l-A'yün*, 'v-c-d' madd.; ed-Dâmeğânî, *a.g.e.*, 'v-c-d' madd.

⁷¹⁷ Talak, 6.

Kur'ân-ı Kerim, insanın ferdî ve içtimaî davranışlarını etkileyen birçok kavramdan bahseder. Nefis,⁷¹⁸ hevâ⁷¹⁹ ve şâkile⁷²⁰ bunlardandır.

Kötülüğü emreden 'emmâre' vasfına sahip olan nefis, her şeyden bir haz arayan, ya da elemenden kaçan duygu ve eğilimlerdir. Bu duygular aslında kötü değildirler. Çünkü 'bu duygular eşya ve etrafındaki nesnelere, yani dış dünyadaki varlıklarla ilişki kurmaya yarayan'⁷²¹ güçlerdir. Ancak bu duyguların ölçsüz ve kontrolsüz olarak ifrat ve tefrit noktalarda kullanılmaları ve dinî ve örfî değerlere zıt bir kimliğe bürünmeleri, 'kötü' sıfatıyla nitelenmelerine neden olur. Nefis, fenalığı emreder.⁷²² Hevâ ise, hazlara uymayı ister.⁷²³ Ama 'kim Rabbinin divanında durmaktan korkup nefisini hevaya uymaktan menederse, onun varacağı yer cennettir!'⁷²⁴

Nefsin heva ve hevesine uymaktan menedilmesi ona 'mutmainne' vasfını kazandırır ki, 'bu vasıf 'ideal kişiliği' temsil eder.'⁷²⁵ Nefs-i mutmainne, 'inandığı değerlerin kaynağı olan otoritenin takdirini, hüsn-ü kabulünü, rızasını kazanmış bir nefistir'⁷²⁶ ki bu durum, ruh sağlığının yerinde olduğunun göstergesidir. Nefsin itminan bulması, 'her türlü korku ve hüznün verdiği huzursuzluğa karşı güven hissi duymasıdır. Güvenceye kavuşan nefis, iman etmiş ya da kesin ve şüphesiz bir şekilde Hakk'a güvenen nefistir. Bu güven duygusu, nefsin inancını korur ve onu her türlü şüpheden arındırır.'⁷²⁷ Çünkü 'güven ve iç huzurunun sağlanması, kişilik birimleri arasında çelişki bulunmadığını, kişiliği oluşturan elemanların ahenk ve uyum içerisinde işlerlik gösterdiğine işaret eder.'⁷²⁸

Her insanın öteki insanlardan farklı olmasını sağlayan, kendine ait özellikleri vardır. Her insan diğerlerinden farklıdır, hiçbir insan diğerlerinin aynı değildir. İnsanlar arasında sayısız ortak özelliğe rağmen her insan tek ve kendisi olabileceği özelliklere sahiptir. Meselâ; hiçbir insanın parmak izi, diğerlerinin parmak izlerine benzemez.

⁷¹⁸ Yusuf, 53; Maide, 30 ve Kaf, 16.

⁷¹⁹ Nisa, 135; Furkan, 43 ve Kehf, 28.

⁷²⁰ İsrâ, 84.

⁷²¹ Mehmet Ali Bulut, *Ruhun Deşifresi*, İstanbul, 2008, s. 96.

⁷²² Yusuf, 53.

⁷²³ Bkz. Kehf, 28.

⁷²⁴ Nâziât, 40-41.

⁷²⁵ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'ân'da Kişilik Psikolojisi*, İstanbul, 1997, s.2.

⁷²⁶ Kasapoğlu, *Kur'ân'da Kişilik Psikolojisi*, s. 4.

⁷²⁷ ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, VII, 290.

⁷²⁸ Kasapoğlu, *Kur'ân'da Kişilik Psikolojisi*, s. 4.

İşte شَاكِلَةٌ 'şâkile', önemli bir Kur'ân kavramı olarak, bu ferdî kişilik farklarını ortaya koymaktadır: قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ 'De ki: Her insan kendi seciye ve karakterine göre davranır.'⁷²⁹ Yol, mezhep,⁷³⁰ tabiat, âdet, din, ahlak, niyet, seciye ve cibilliyet⁷³¹ manalarına gelen 'şâkile' kavramının geçtiği ayet, herkesin kendi hal ve mizacına uygun olan yolda hareket ettiğini vurguluyor.

1.2.1. Kur'ân-ı Kerim'in İnsana Bakışı

Kur'ân-ı Kerim insan bütün yönleriyle ele alınmış, konuyla ilgili ayetler onun yaratılışı, mâhiyeti ve gayesini bir bütünlük içinde temellendirmiştir.

İnsan türünün ilk örneği kabul edilen Hz. Âdem ile ilgili olarak zikredilen âyetlere göre, Allah onu topraktan yaratarak varlık alanına çıkarmıştır. Aslı topraktan olan⁷³² bu gelecekteki yeryüzünün hükümrânına Yüce Allah, 'rûhum' dediği hayatı üflemiş,⁷³³ ona isimlerin tamamını öğreterek⁷³⁴ nihayet meleklerin insana secde etmesini istemiştir.⁷³⁵ Ayrıca bu âyetlerde, bu ilk insanın eşiyile birlikte cennetten çıkarılış öyküsü,⁷³⁶ kendilerinin ve soyundan gelenlerin mükerrem ve faziletli oldukları,⁷³⁷ yeryüzünde halife kılındıkları⁷³⁸ ve çeşitli zaafılara sahip oldukları⁷³⁹ anlatılmıştır.

Hız. Âdem (a.s.)'in topraktan (Hac, 5), çocuklarının ise, 'önemsiz bir su'dan (Secde, 8) yaratılmış olması, insana yeniden dirilmeyi mümkün görmesi için yeterli birer delildir. Kupkuru toprağa su indirerek can veren kudret elbette insanı yeniden diriltmeye de muktedirdir.⁷⁴⁰

A. Kur'ân-ı Kerim'de İnsanın Yaratılışı

⁷²⁹ İsrâ, 84.

⁷³⁰ Fahrüddîn Ebu Abdillâh Muhammed İbn Ömer İbn Hasan er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Beyrut, 1990, XXI, 37.

⁷³¹ Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3196.

⁷³² Bkz. Sâd, 71.

⁷³³ Bkz. Secde, 9.

⁷³⁴ Bkz. Bakara, 31.

⁷³⁵ Bkz. Bakara, 34.

⁷³⁶ Bkz. Bakara, 36.

⁷³⁷ Bkz. İsrâ, 70.

⁷³⁸ Bkz. Bakara, 31.

⁷³⁹ Âl-i İmrân, 14.

⁷⁴⁰ Bkz. Yâsîn, 77.

İnsanın yaratılışı, nasıl, nerede ve ne zaman yaratıldığı konusu sadece Yüce Allah'ın bildiği gaybî bir meseledir. Kullarından hiç kimse O'nun yeri, göğü, şuurlu ve şuursuz varlıkları nasıl yarattığına şahit olmadı ki biz de 'Allah böyle yarattı, böyle oldu ve böyle gelişti' diyebilelim. Hiç kimse bu yaratılma hadisesini bildiğini iddia edemez. Kim tahmin ve zan ile böyle bir iddiada bulunursa bu iddianın kaynağı ancak zan, tahmin ve nefsin arzusu olmuş olur. Bu hakikati Kur'ân şu şekilde dile getirmektedir: 'Bu konuda zanna uymak dışında hiçbir bilgileri yoktur.'⁷⁴¹ 'Onlar ancak zanna ve nefislerinin arzusuna uyuyorlar. Hâlbuki kendilerine Rableri tarafından yol gösterici gelmiştir.'⁷⁴² 'Ben onları ne göklerin ve yerin yaratılışına ne de kendilerinin yaratılışına şahit tutmadım ve hiçbir zaman yoldan saptıranları yardımcı edinmiş değilim.'⁷⁴³

Bunun anlamı, bu konudaki kesin bilginin, insanları ve top yekûn kâinatı yaratan, bir olan, eşi ve benzeri olmayan Yüce Allah'tan geldiğidir. O Allah ise, insanları tek başına yaratmıştır. Biz O'nun nasıl yarattığını öğrenmek istiyorsak, O'nun Kitabında Peygamberine bildirdiği ve bizim de öğrenebileceğimiz vahye başvurmak zorundayız.

Maddeci bazı ilim adamları geçmişin değişik zaman dilimlerinde insanın yaratılması hakkında konuşmuşlardır. Bunlardan birinin dün söylediği ile sonradan gelenin söylediği arasında tenakuz, karışıklık ve çarpıklık görmekteyiz.

'Rabbin Meleklerle; 'Ben kupkuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan bir insan yaratacağım' dediği zaman'⁷⁴⁴ âyeti tefsir edilirken şunlar ifade edilmiştir:

'Rabbin meleklere dediği zaman', Yüce Allah bunu ne zaman dedi? Nerede dedi? Nasıl dedi? Buna cevap vermeye imkân yoktur. Çünkü bizde buna cevap olacak bir nass yoktur. Nass olmadan da bu gaybî bilgiye cevap vermenin imkânı yoktur. Fakat insanın kupkuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yaratılması ve Allah'ın ruhundan ona üflenmesi nasıl oldu? Bu da aynı şekilde keyfiyetini bilmediğimiz ve her hangi bir şekilde sınırını tespit etme imkânı bulunmayan bir durumdur.'⁷⁴⁵

⁷⁴¹ Nisâ, 157.

⁷⁴² Necm, 23.

⁷⁴³ Kehf, 51.

⁷⁴⁴ Hicr, 28.

⁷⁴⁵ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, IV, 433.

Durum böyle olunca, insanın yaratılması hususunda en temel kaynak, sadece Yüce Allah'ın Kitabı ve O'nun Resulü'nün (s.a.s.) Sünnetidir. Yani, bu konuda Kitap ve Sünnet'ten bilgi almaksızın, aklın kendinden bir şeyler söyleyebilmesine imkân yoktur.

Bu böyle anlaşıldıktan sonra biz Allah'ın Kitabına baktığımız zaman görürüz ki, Yüce Allah bize insanın yaratılması hakkında birçok bilgiler vermiştir. Bu ayetler Kur'ân-ı Kerim'in değişik surelerinde bulunmaktadırlar. İnsanın yaratılış merhalelerinin birçok yönleriyle yeniden dirilmeye delil olmaları gibi, yaratılışı anlatan ayetlerin Kur'ân'ın değişik yerlerine serpiştirilmiş olması da Yüce Allah'ın kudretinin, vahdaniyetinin ve mülkünde ortağı bulunmadığının delilleridirler. Nitekim Yüce Allah, yaratma hadisesini delil göstererek yeniden dirilme hadisesini bize anlatıyor. Bu şekliyle ilk insan ve neslinin yaratılmasından bahseden birçok ayet görmekteyiz: 'Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphe ediyorsanız, (biliniz ki) sizi topraktan, sonra da nutfeden yarattık'⁷⁴⁶ 'Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve 'şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?' diyor. De ki: Her türlü yaratmayı en iyi bilen ve onları ilk defa yaratmış olan diriltecek'⁷⁴⁷ 'İlkin sizi yarattığı gibi (sonra O'na) döneceksiniz.'⁷⁴⁸

Beşer aklı, ikinci defa yapılan şeyin ilk defa yapılmasından daha kolay ve basit olduğunu tamamen idrak etmektedir. Sonradan dirilme ise daha önce var olan bir hayatın yeniden yaratılmasıdır. İnsanı Yüce Allah yarattığına göre, onu yeniden dirilteceğini beşer aklının kabul etmesi gerekir. Çünkü aklın ölçülerine göre ikinci defa yapmak birinci defa yapmaktan birçok yönüyle daha kolaydır. Buradaki yaratma bizim açımızdan bakıldığında durum böyledir. Ancak Allah'ın kudreti açısından hiçbir şeyde daha kolay ve daha zor bir durum söz konusu değildir. Yüce Allah'ın kudreti için ilk yaratılmış olma ile ikinci yaratılmış olma birbirlerine eşittirler. İradesi kendisine teveccüh eden bir şey Allah'ın isteği ve dilemesi doğrultusunda olur: 'Bir şey yaratmak istediği zaman O'nun yaptığı, o şeye 'ol!' demektir ve hemen olur.⁷⁴⁹

Kur'ân ilk insanın yaratılmasının kaynağından ve yaratıldığı maddeden bahsetmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in i'câz yönüyle tertibini ve nazmını bilmeyen bazı yüzeysel araştırmacılara göre, Allah'ın insanı yaratması bahsindeki bu maddeden, Hz. Âdemi mi

⁷⁴⁶ Hac, 5.

⁷⁴⁷ Yâsîn, 78–79.

⁷⁴⁸ A'râf, 29.

⁷⁴⁹ Yâsîn, 82.

yoksa çocuklarını mı yarattığı hususunda bir çatışma ve bir tenakuz varmış gibi görünebilir. Hatta bu ayetleri okuduğumuz zaman, bize bile böyle bir şey varmış gibi gelebilir. Ancak derinlemesine bir araştırma ve konulu bir çalışma metodu ile bu âyetlere bakıldığı zaman işin içinde ne bir karışıklık ne de bir kapalılığın olmadığı, bu âyetlerin ancak ve ancak övülmüş ve hikmet sahibi birinin eseri olduğu görülecektir. Bundan daha da ötesi, insanın yaratılışı ile ilgili ayetlerin, bazılarının bazılarını tefsir ettiği ve aynı şekilde bazılarının diğerlerinin manalarını tamamlamakta olduğu anlaşılacaktır.

Yüce Allah'ın kudretinin, tevhidinin ve kulun Yüce Allah'ın rübubiyetini ikrar etmesinin en üstün delili, kendisinin bizzat beraber yaşadığı nefsi ile beraber, yeryüzünde kendisinden başka hiç kimseye verilmeyen, temiz ve değerli bu suretin, sırf kendisine verildiğinin idraki içinde olmasıdır. Bütün bunlarla beraber nefsin birçok işleri insanın yanında gizli kalmaz. Bu durum aynen diğer varlıklarda olan şeyler için de geçerlidir. İnsan yerde gökte veya kendi nefsinde bir şey bulup öğrendiği zaman bu onu Rabbine yaklaştırıp sırat-ı müstakime ulaştırmaktadır. Bu hususta Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: 'İnsanlara dış âlemden ve kendi nefislerinde delillerimizi göstereceğiz ki onun (Kur'ân'ın) doğru olduğu onlara belli olsun. Rabbin her şeye şahit olarak yetmez mi?'⁷⁵⁰ 'Kesin inanmak isteyenler için yeryüzünde ve bizzat kendi nefislerinizde de böyle birçok deliller vardır. Hâlâ görmeyecek misiniz?'⁷⁵¹

Yüce Allah birçok âyette insanı, yaratılmasının safhalarına ve neden yaratıldığına bakmaya davet etmektedir. Çünkü insan ceninlik devrelerini, nutfeden sonra rahmin duvarına yapışıp asılı duran bir pıhtıdan oluşmuş bir et parçasından yaratılmasını hatta bedenine ruh üflendikten sonrasını anlamadığı gibi ilk babasının yaratılma merhalelerine de şahit olmadı. Bunu anlamadığı gibi hatırlamak için hafızasında tutabilecek tam bir anlayış gücüyle de o dönemi yaşamamıştır. Buna ek olarak çocukluk dönemini de tam bir anlayış gücüyle yaşamamıştır. Ancak insan her ne kadar diğer dönemleri idrak ederek yaşadığıysa da her bir dönemde uzun süre kaldıkça bir önceki sürede olanları unuttu. İnsanın, yaşadıklarının çoğunu unutması Allah'ın insanda yarattığı bir özelliktir. Belki de, adından da anlaşılacağı üzere, insan olmasının

⁷⁵⁰ Fussilet, 53.

⁷⁵¹ Zâriyât, 20-21.

gereğidir. Evet, hafızanın muhafaza edip insanla beraber zihinde yaşattığı, az da olsa, daha önce yaşanmış işler vardır.

İnsan sürekli tasarrufta bulunmakta ve ondan bazı hatalar sadır olmaktadır. Ömrünün gelişmiş ileriki safhalarında bu işler kendisine hatırlatıldığında dehşete düşer ve bunları garipser ve bazen de fiili işlediği halde duyduklarını tasdik etmez. Bunun için Yüce Allah'ın mahlûkatının tavrını ona hatırlatması pek tabiidir. Çünkü yaratılanların durumunu en iyi bilen ve haberdar olan O'dur. 'Hiç yaratan bilmez mi? O, en ince işlere kadar her şeyden haberdardır.'⁷⁵² Böylece Kur'ân-ı Kerim insanın yaratılma keyfiyetinin hikmetlerini açıkladıktan sonra, onun yaratılırken geçirdiği merhalelerden ve yaratıldığı maddeden bahsetmektedir. Birçok müfessir, *وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ* 'Şu bir gerçektir ki Biz insanı süzme çamurdan yaratırız. Sonra onu nutfeye (sperm) halinde sağlam bir yere yerleştiririz. Sonra nutfeyi (rahim cidarına) yapışan bir hücreye, bunu da mudgaya, yani bir çiğnem et görünümündeki varlığa, mudgayı kemiklere dönüştürür, sonra da kemiklere et giydirip, derken yeni bir yaratılışa mazhar ederiz. İşte bak da Allah'ın ne mükemmel yaratan olduğunu bir düşün! Ve bütün bunlardan sonra, siz ey insanlar, ölürsünüz. Sonra büyük duruşma (kıyamet) günü diriltilirsiniz.'⁷⁵³ âyetlerinin ışığında, insan hayatının dokuz safhadan oluştuğunu ifade etmektedirler:

1. *مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ* Çamurdan Süzülüp Çıkarılan 'Sülâle' den Yaratılma Safhası

'İnsan yaratılış safhalarında evvelâ böyle bir çamurdan süzülüp çıkarılmış bir 'sülâle' den yaratılmıştır ki, bu safha ilk insan olan Âdem'in yaratıldığı ve dolayısıyla insan cinsinin, insan organizmasının ilk başladığı safha olduğundan, hiçbir insanın tohumu daha önce mevcut değildi.'⁷⁵⁴

Böylece, 'insanın süzme çamurdan, yani balçığın özünden yaratıldığını bildiren ayetler, insan bedeninin toprakta yetişen ya da toprağın bileşiminde bulunan çeşitli organik veya

⁷⁵² Mülk, 14.

⁷⁵³ Mü'minûn, 12–16.

⁷⁵⁴ Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3432.

inorganik maddelerden oluştuğuna, toprakta yetişen besinlerin özümlemesi yoluyla bu unsurların sürekli olarak canlı hücrelere dönüştüğüne işaret etmektedir.⁷⁵⁵

2. ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ Sağlam Olarak Yaratılmış Rahme Yerleştirilen Sperm

Âyette de ifade edildiği gibi, ilk insan Hz. Âdem (a.s.)'in bedenini oluşturan hammadde, çamurdan süzülüp alınan 'sülâle' olup herhangi bir tohum söz konusu değildir.

Her ne kadar sonraki nesil bir babanın suyundan (tohumundan) oluşuyorsa da, bu su dahi, ilk insanın hammaddesi gibi, çamurda yetişen besinlerin özümlemesi ve canlı hücrelere dönüşmesi sonucu oluşmuştur. Çünkü جَعَلْنَاهُ 'ce'alnâhu' ifadesindeki (هـ) zamirin 'sülâleyi kıldık' manası ile 'sülâle'yi işaret etmiş olması da söz konusudur.⁷⁵⁶ İşte bu dönüşüm, tıpkı ilk insanın yaratılması gibidir. Çünkü insanın tohumu olan bu su ile içinden süzülüp alındığı çamur aynı şeyler değildirler.

'Nutfe yaratıldıktan sonra insanın yaratılışı tabî ve ilmî kurallar denilen mutâd şeklini almış oldu. Yoksa başlangıçta çamurdan sülâlenin, sülâleden insan veya nutfesinin yaratılması doğaüstü ve ilmî kurallara uymayan bir durumdur. Çünkü (çamur ve sülâle merhalesinde) henüz bir insan ve tabiatı yoktu. Demek ki insanı yaratan yaratıcı kudret, insan tabiatından başka bir şeydir.⁷⁵⁷

3. ثُمَّ خَلَقْنَا النَّطْفَةَ عَلَاقَةً Nutfenin Rahim Cidarına Yapışan Bir Hücreye Dönüşmesi

Burada 'alaka', 'esasen ulûk ve teallûk gibi ilişmek ve yapışıp tutmak manasından alınmış olarak ilişken, yapışkan şey demektir. Donuk pıhtı kana da bu ifade kullanılır. Müfessirler, genellikle 'dem-i câmid' (donuk kan) diye tefsir etmişlerse de asıl maksat, rahimde aşılmanın meydana gelmesiyle oluşan alûktur.⁷⁵⁸

4. فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً Alakanın Mudgaya (Bir Çiğnemlik Ete) Dönüşmesi

⁷⁵⁵ Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, s. 341.

⁷⁵⁶ Bkz. Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3434.

⁷⁵⁷ Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3434.

⁷⁵⁸ Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3435–36.

Daha sonra alaka mudgaya dönüşmektedir. Yani bu donuk kanı, bir çiğnem et parçası haline getiriliyor.

5. فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا Mudganın Kemiklere Dönüşmesi

Arkasından mudgayı kemiklere dönüştürdük. Yani bir çiğnem et parçasından birtakım kemikler yarattık ki, 'bunlar hikmetin gereği üzere vücudun çatısını meydana getiren direkleridir. Ne hoş ve güzel hikmettir ki, yumurtanın kabuğu tavuğun karnında iken yumuşak olup dışarı çıkınca sertleştiği gibi, kemikler de rahimde iken yumuşak ve çocuk doğduktan sonra sertleşecek bir yaratılışta yaratılmışlardır.'⁷⁵⁹

6. فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا Kemiklere Et Giydirilmesi

Arkasından o kemiklere bir et giydirdik, bütün o kemikler, her birine uygun birer et ile donatılarak tamamı zarif bir et kisvesiyle giydirilip, kuşatıldı.

7. ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ Yeni Bir Yaratılışa Mazhar Olması

Sonra onu bambaşka bir yaratık olarak inşa ettik. Yani organlarıyla, rûhuyla, aklıyla, nefsiyle, hâsılı maddî ve manevî unsurlarıyla 'ahsen-i takvim' olarak onu tasarladık. Öyle bir tasarım ki, bu tasarım başka hiçbir mahlûkta bulunmamaktadır. Böylece, yaratanların en güzeli Allah'ın, her eksiklikten uzak olduğu açıkça anlaşıldı. Yaratan en güzel olduğu gibi; yarattığı bu mahlûk da, mahlûkların en güzeldir. Toprakta bulunmayan bir fitratı insanda meydana getiren, vücuda gelen fitratları da dilediği gibi değiştirerek en güzel oluşlar için kıvamına koyan yani 'mukallibü'l-külûb' O'dur.

8. ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ Bu Harika Yaratılıştan Sonra Ölmesi

Sonra şüphesiz ki, bu güzel hayat son bulacaktır.

9. ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ En Sonunda Kıyamet Gününde Diriltilmesi

Bütün bu merhaleler ve tahviller gösteriyor ki, çirkin olan hiçbir şey yoktur. Her şey güzele ve mükemmele doğru seyretmektedir. Yani uzayıp giden yolların, dağların arkasına kıvrılmaları onların bittiği anlamına gelmez.

⁷⁵⁹ Elmalılı, a.g.e., V, 3436.

1. İlk İnsan Hz. Âdem (a.s.)'in Yaratılış Merhaleleri

Yukarıda birinci merhalede ifade edildiği gibi Hz. Âdem (a.s.)'in yaratıldığı madde nutfe olmayıp direk toprağın kendisidir. Toprakta oluşma hadisesi de, kendi arasında merhalelere ayrılmaktadır. Şimdi topraktan, ilk insan Hz. Âdem (a.s.)'in yaratılmasına kadar geçen merhaleleri görelim:

A. Yeryüzü

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de yeryüzü için, 'O'dur size yeri beşik yaptı. Orada sizin için yollar ve geçitler açtı. Ve size gökten yağmur indirdik. İşte o su ile türlü türlü bitkilerden çiftler çıkardık. Hem siz yiyin, hem davarlarınızı otlatın! Elbette bunda akıllı olanlar için ayetler, Allah'ın kudretine deliller vardır.'⁷⁶⁰ şeklinde açıklama yapmakta ve مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى 'Sizi, yerden Biz yarattık. Yine oraya göndereceğiz ve ikinci bir defa, tekrar oradan Biz çıkaracağız.'⁷⁶¹

Bu ayet-i kerimelerde, insanın yerden (toprak vb.) geldiği ve yine ona döndürüleceği ve yeniden ondan çıkarılıp diriltileceği açıklandı. O halde insan yerin oğludur. Ondan yaratılmış, tekrar ona döndürülecek ve yeniden ondan yaratılıp diriltilecektir.

B. Toprak

Arapçada تُرَابٌ 'türâb' olarak ifade edilen toprak, yeryüzü cinsinden olan bir malzeme olup 'bizzat yerin kendisidir.'⁷⁶² تُرَائِبٌ 'terâib' ise, 'göğüste bulunan bir kaburga'⁷⁶³ olup Kur'ân-ı Kerim'e göre, insanın yaratılmasına esas olan suyun (menin) çıktığı yerin adıdır: 'O, bel ile göğüs nahiyesinden çıkan, atılan bir sudan yaratıldı.'⁷⁶⁴

Toprağın, insan hammaddesi olduğu birçok âyette ifade edilmiştir: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّنْ تُرَابٍ 'Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz,

⁷⁶⁰ Tâhâ, 53-54.

⁷⁶¹ Bkz. Tâhâ, 54.

⁷⁶² İsfehânî, *a.g.e.*, 't-r-b' madd.

⁷⁶³ İsfehânî, *a.g.e.*, 't-r-b' madd.

⁷⁶⁴ Târik, 6-7.

şunu bilin ki, biz sizi topraktan yarattık.',⁷⁶⁵ إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ 'Allah yanında İsa'nın durumu, aynen Âdem'in durumu gibidir. Allah Âdem'i topraktan yaratıp 'ol' dedi, o da derhal oluverdi.'⁷⁶⁶

C. Çamur

Arapçada طين 'tîn' olarak ifade edilen çamur, 'toprağın su ile olan karışımının'⁷⁶⁷ bir şeklidir. Çamurun, insan hammaddesi olduğu birçok âyette ifade edilmiştir: هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ 'Şu bir gerçektir ki O, sizi bir çamurdan yarattı.'⁷⁶⁸ 'O, sizi bir çamurdan yarattı.',⁷⁶⁹ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ 'insanı ilkin çamurdan yarattı.'⁷⁷⁰ Burada 'insan' ve 'süzülmüş çamur'dan ne kastedildiği hususunda ulema üç görüş etrafında ihtilaf etmişlerdir: Birincisi; 'insan'dan kasıt, Hz. Âdem (a.s.)'dir. İbn Kesir bu görüşünü, yukarıdaki 'gerçek şu ki Biz insanı süzme çamurdan yarattık.' âyetinin tefsirini yaparken ifade etmektedir. O Hz. Âdem (a.s.)'dir ki, Yüce Allah onu kuru bir çamur olarak şekillenmiş kara balçıktan yarattı.'⁷⁷¹ İkincisi; 'insandan' kasıt, Âdemoğlu, طين den kasıt ise Hz. Âdem (a.s.)'dir. Bu görüş İbn Abbas (r.a.)'tan rivayet edilmiştir.'⁷⁷² Üçüncüsü; 'insandan' kasıt, erkeğin nutfesi ve kadının yumurtacığı olup her ikisi de topraktan meydana gelen gıdadan oluşmaktadır.'⁷⁷³

Râzî (Mü'minun, 12) ayetini tefsir ederken şu açıklamalara yer vermektedir:

İnsan ancak nutfeden doğar, nutfe ise ancak dördüncü sindirimin fazlalarından oluşur ki o da ancak gıdalardan oluşur. Gıdalar ise ya hayvansal ya da bitkiselidirler. Hayvansal olanlar ise bitkilerden kaynaklanmaktadır. Bitkiler ise yerden ve sudan süzölmüşlerdir. İnsan ise hakikatte süzölmüş çamurdan oluşmaktadır. Sonra bu süzölmüş çamur yaratılıştta kullanılma olgunluğuna ve fitrat devresine geldiğinde meni olmaktadır. Bu yorum lafza daha uygun düştüğünden herhangi başka bir zorlamaya gerek yoktur.'⁷⁷⁴

Yüce Allah'ın insanı çamurdan yarattığını zikretmesinden sonra onun çocuklarını da önemsiz bir sudan –ki o da nutfedir– yarattığını zikretmesi, 'insandan kastın Hz. Âdem

⁷⁶⁵ Hac, 5.

⁷⁶⁶ Âl-i İmrân, 59.

⁷⁶⁷ İsfehânî, a.g.e., 't-y-n' madd.

⁷⁶⁸ En'am, 2.

⁷⁶⁹ Mü'minûn, 12.

⁷⁷⁰ Secde, 7.

⁷⁷¹ Ebü'l-Fidâ İsmail İbn Ömer İbn Kesir, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-Azîm*, Beyrut, 1999, V, 465.

⁷⁷² Fahrüddîn er-Râzî, a.g.e., XI, 169; Elmalılı, a.g.e., V, 3432.

⁷⁷³ Elmalılı, a.g.e., V, 3432.

⁷⁷⁴ Fahrüddîn er-Râzî, a.g.e., XI, 169.

(a.s.) olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Eğer insanın yaratıldığı çamurdan maksat meni olmuş olsaydı onun süzölmüş çamurdan ve nutfeden oluşması arasında fark olmaz ve bu kadar da tafsilat bulunmazdı. Bu hususta, Kur'ân'a baktığımız zaman, içinde karışıklık ve kapalılık bulunmayan ve bu işi açıklayan, 'işte gaybı ve şehadeti, görünmeyen ve görünen âlemleri bilen, mutlak galebe ve kudret, mutlak rahmet sahibi O'dur. Yarattığı her şeyi güzel ve muhkem yapıp insanı ilkin çamurdan yarattı. Sonra onun neslini, önemsiz bir suyun özünden, meniden üretti.'⁷⁷⁵ âyetini görürüz. Bu âyet ile insanın çamurdan yaratıldığını ifade eden bütün ayetlerden, ilk insanın kastedildiği sonucuna varmaktayız.

'سُلَالَة' 'sülale' kavramı ise lügatte, سَلَّ 's-l-l' masdarından alınmadır. سَلَّ 'selle', bir şeyi bir şeyden, incelik ve yumuşaklıkla, sıyırıp çıkarmak demektir. Bu manasından dolayı, kılıcı kınından sıyırıp çekmeye سَلَّ السَّيْفُ 'sell-ü seyf' dendiği gibi; evden bir şeyi aşırıp almaya da سَلَّ 'sell' ifadesi kullanılır. Çocuğun babasının soyundan geldiğini ifade etmek için de سَلَّ 'sell' kavramı kullanılır.⁷⁷⁶ Çoluk çocuğa da sülâle denilmesi bu manaya göredir.⁷⁷⁷ İbn Abbas (r.a.), سُلَالَة 'sülale' kavramı için, 'halis ve saf su' demiş⁷⁷⁸ Elmalılı da şu ifadeleri kullanmıştır:

'Böyle فُعَالَة 'fü'aletün' veznindeki isimler, alındıkları fiile göre bazen gaye olurlar, 'hülasa' gibi ki, sülâle de buna benzer; bazen de olmazlar, كُنَاسَة، قُلَامَة، 'künaset' ve 'kulamet' gibi... Keşşaf'ın açıklamasına göre bu vezin, bir killet (azlık) manasıyla da ilgilidir. Dilimizde bu veznin karşılığı (...inti) ekiyle yapılan kelimelerdir ki, süzüntü, kuruntu, kırpıntı, süprüntü gibi... Fakat 'sell' fiilini bir kelime ile ifade edemediğimizden sülâle kelimesini bu şekilde tercüme edememiştir. Şu halde bir şeyin sülâlesi o şeyden sıyırılıp çıkarılan bir netice demek olur.⁷⁷⁹

'سُلَالَة' 'sülale' kavramının yukarıdaki açıklamalarına kaynaklık edecek bir hadis-i şerif şöyledir: إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ مِنْ قَبْضَةٍ قَبْضَهَا مِنْ جَمِيعِ الْأَرْضِ فَجَاءَ بَنُو آدَمَ عَلَى قَدْرِ الْأَرْضِ جَاءَ مِنْهُمْ الْأَحْمَرُ وَالْأَبْيَضُ وَالْأَسْوَدُ وَبَيْنَ ذَلِكَ وَالسَّهْلُ وَالْحَزْنُ وَالْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ 'Allah yeryüzünün her yerinden topladığı bir avuç topraktan Âdem'i yarattı. Bundan dolayı Âdemoğlu yeryüzü gibidir, kimi kırmızı kimi beyaz ve kimi siyah ve kimi bunların arası renklerde; kimi iyi kimi kötü

⁷⁷⁵ Secde, 6-8.

⁷⁷⁶ Bkz. İsfahânî, a.g.e., 's-l-l' madd.

⁷⁷⁷ Elmalılı, a.g.e., V, 3432.

⁷⁷⁸ Fahrüddîn er-Râzî, a.g.e., XIII, 110.

⁷⁷⁹ Elmalılı, a.g.e., V, 3432.

kimi de bunların arası huylardadır.⁷⁸⁰ Bunun yanında başka bir âyette, Yüce Allah'ın insanı yapışkan bir çamurdan yarattığı ifadesi vardır: **إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ** 'Biz onları, yapışkan bir çamurdan yarattık.'⁷⁸¹ 'Yapışkan çamur' manasına gelen **طين لازب** 'uygun bir halde bulunup şekillenmeyi kabul edip elle yapışabilen'⁷⁸² ve 'hayata kabiliyeti bulunan bir maddedir.'⁷⁸³

D. Kuru Çamur

Lügatte **صَلْصَالٌ** 'salsal', 'sesin kuru bir şeyin içinde yankı yapması'⁷⁸⁴ manasından dolayı, 'kuru çamura' isim olmuştur. Ayrıca 'kokuşmuş çamura da 'salsâl' denir.⁷⁸⁵

Kur'ân-ı Kerim'de kuru çamurun, insanın hammaddesi olduğu, **وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ** 'Biz insanı kara ve kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir balçıktan yarattık.'⁷⁸⁶ ve **خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ** 'insanı kiremit gibi pişmiş bir çamurdan yarattı'⁷⁸⁷ âyetleriyle ifade edilmiştir. Buradaki **صَلْصَالٌ** 'salsal', '(zil sesi gibi) ses çıkaran pişmemiş kuru çamurdur.'⁷⁸⁸ Çünkü bu kuru çamur piştiği zaman kiremit olur.

'eğer onun sesinde bir cazibe beklersen o ses çıkarır, şayet onda bir nağme beklersen o kuru şeylerin birbirlerine dokunurken çıkardıkları sesleri çıkarır. Et bozulup kokuştığı zaman **صَلَّ اللَّحْمُ** 'et kokuştı' denildiği gibi, **الصَّلْصَالُ** da 'kokuşmuş' demektir. İbn Kesir, **الصَّلْصَالُ** 'kuru topraktır' diyor. Mücahid'in, **الصَّلْصَالُ** 'kokuşmuş' demektir' dediği rivayet edilmiştir. **حَمًا مَسْنُونٌ** sözündeki **حَمًا** 'kara ve kokuşmuş çamur' demektir. Bu İbn Abbas, Mücahid ve Dahhak'tan rivayet edilmiştir. **مَسْنُونٌ** ise 'kuru' demektir. Denildi ki, **مَسْنُونٌ** den kasıt, 'akışkan' demektir. Yüce Allah'ın, **صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ** sözü, 'o ateşte çok kalıp kiremit gibi olan gibidir' demektir.⁷⁸⁹

Bu âyetler ilk insanın yaratılışını ele alan âyetlerdir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, buradaki kastımız, ilk ve son müracaat yerimiz Yüce Allah'ın Kitabıdır. Çünkü O, olmuş ve olacağı bilen ve her şeyden haberdar olarak bu insanı yarattı. Yaratan da, bize insandan bahsederken onun yaratılışına çamur ile başladığını bildirmektedir. Çamur ise Yüce Allah'ın zikrettiği bütün bu unsurları barındırmaktadır. Çamur topraktır, toprak

⁷⁸⁰ Ebu Davud, Sünnet, 17/ 4693.

⁷⁸¹ Sâffât, 11.

⁷⁸² Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Beyrut, 2000, XXI, 19.

⁷⁸³ Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XIII, 110.

⁷⁸⁴ İsfehânî, *a.g.e.*, 's-l-l' madd.

⁷⁸⁵ İsfehânî, *a.g.e.*, 's-l-l' madd.

⁷⁸⁶ Hicr, 26.

⁷⁸⁷ Rahmân, 14.

⁷⁸⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 's-l-l' madd.

⁷⁸⁹ Mahmud Besyuni Fude, *et-Tefsîrü'l-Mevdû ve Menhecü'l-Hakk fî Hidâyeti'l-Halk*, Mısır, 1987, s. 63.

ise yerin bir parçası olup kuru çamur olan الصَّلْصَالُ 'salsâl'ı da içine almaktadır. Bunun anlamı Beyumî'nin dediği gibi şudur:

'İlk insanın yaratılışı ile alakalı bahsedilen unsurlar Yüce Allah'ın 'insanın yaratılışına çamur ile başladı' sözünde toplanmaktadır. Yüce Allah, insanı şekillenmiş silikatlı ve pişmiş kuru çamurdan yarattığını ve daha sonra da ona ruh üflediğini ifade etti. Biz ise bu yaratılma hadisesine şahit olmadık. Ancak Yüce Allah'ın rahmeti gereği, her bir şeyin gaybî yönünün yanında bir de hadiseyi aklımıza yaklaştıracak maddî ve görünür yönü de bulunmaktadır. Biz hayatın başlangıcı olan yaratılışı görmedik ancak hayatın sonu ve bozulması demek olan ölümü müşahede etmekteyiz. Bir şeyin bozulması yapılışın zıddıdır. Nitekim bir bina yapmak istediğin zaman birinci kattan başlarsın. Yıkmaq istediğin zaman ise en son yaptığın kattan başlar sonra da ondan önce yapmış olduğun bir önceki kata ve sırasıyla bir önceki kata geçersin. Kahire'den İskenderiye'ye gitmek istediğin zaman seni Kahire'den uzaklaştırıp İskenderiye'ye yaklaştıracak adım ile başlarsın. Dönmek istediğin zaman da en son noktadan başlarsın. Her şeyde durum böyledir. Yüce Allah'ın sözüne göre insan bedenine en son giren şey 'ruh' tur. Böylece hayatın sona ermesi durumunda bedenden ilk çıkacak şey en son giren 'ruh'tur. Sonra ceset şekillenmiş çamur gibi katılaşır, sonra bu katılık pişmiş çamur kıvamına döner ve daha sonra da çürüyerek cıvık çamur olur. En son bu çamurun suyu aktıktan sonra kalan kısımlar kendisini oluşturan toprağa dönüşür. Ve böylece insan kendisinin oluştuğu ilk unsurlarına dönmüş olur. Bu şekilde ölüm bizim için yaratılışın görünür delili olmaktadır. Öyle ki, yaratılışın zıddı olan ölüm bize yaradılışın şahidi olarak maddî bir his vermektedir.⁷⁹⁰

2. İnsanların Tek Tek Yaratılma Merhaleleri

İnsanın tek tek yaratılma merhaleleri hakkında bilgi veren Mü'minûn, 12–14 âyetlerini incelediğimizde, sırasıyla şu merhaleleri görmekteyiz:

A. Toprak veya Süzme Bir Çamur

İnsanın tek tek yaratılma merhalelerini anlatan Hac, 5. âyetindeki تُرَابٍ 'türâb' yani, toprak ve Mü'minûn, 12. âyetindeki سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ 'sülâletin min tîn' yani, çamurdan bir süzme ifadesini Fahrüddîn er-Râzî, meninin oluşmasını sağlayan gıdaların kaynağı olarak değerlendirmektedir.⁷⁹¹

İnsanlığın ilk atası olan Âdem (a.s.)'ın, toprak veya süzme bir çamurdan yaratıldığı ve böyle bir yaratılmanın diğer insanlar için söz konusu olmadığını söyleyen âlimler de vardır.⁷⁹²

⁷⁹⁰ Fude, *a.g.e.*, s.64–65.

⁷⁹¹ Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XI, 169.

⁷⁹² Bkz. İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm*, V, 465.

B. Nutfe (Sperm)

'nutfe', 'taşmış ve dökülmüş berrak su'⁷⁹³ manasında olup, bu manasından dolayı erkeğin suyuna isim olmuştur.⁷⁹⁴ Kur'ân-ı Kerimde bu manasıyla, الْمَاءُ بِكَ نُطْفَةٌ مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَى 'Onun aslı, atılan bir meni damlası değil miydi?'⁷⁹⁵ âyetinde kullanılmıştır. 'netfe', 'kinâyeli olarak inci için kullanılır.' Nitekim kulağında inciden küpe olan çocuğa, صَبِيٌّ مُنْطَفٌ 'sabiyyün münattaf' denir. Çünkü النَّطْفُ 'en-netef' inci demektir. نَطُوفٌ 'netûf' ise, 'sabaha kadar yağmurun yağdığı geceye denir.'⁷⁹⁶

Hız. Âdem (a.s.)'in neslinin çoğalması birçok âyette açıklanmıştır. Bu âyetlerde Yüce Allah insanı, 'nutfe' (sperm)den yarattığını açıklamaktadır.

Bu sebeple, Kur'ân-ı Kerim'de, sperm ile toprak arasında bir bağ bulunmaktadır. Bu durum, ilk insanın yaratılmasından bahseden ve hemen akabinde de diğer insanların spermden yaratıldığını ifade eden âyetlerden anlaşılmaktadır: فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ 'Biz sizi ilkin topraktan, sonra bir nutfeden yarattık.'⁷⁹⁷ وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ 'Allah sizi (atanız Âdemi) topraktan, sonra (ki nesilleri de) nutfeden yarattı.'⁷⁹⁸ وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ 'Şu bir gerçektir ki Biz insanı süzme çamurdan yaratırız. Sonra onu nutfe (sperm) halinde sağlam bir yere yerleştiririz.'⁷⁹⁹

Bütün insanlarda, insanlığın topyekûn babası olan Hız. Âdem (a.s.)'dan bir parça bulunmaktadır. İnsanların nutfeden yaratılmış olması, Yüce Allah'ın parlak sanatının ve kudretinin en sağlam delillerindendir. Bu nutfede, sayılamayacak kadar milyonlarca canlı bulunmaktadır. Nitekim 'nutfe yalnız meninin ismi değil, daha çok meninin içindeki tohumun ismidir.'⁸⁰⁰

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de, insanın hammaddesi olan nutfenin, kadın ve erkeğin döl suyunun karışımı olduğunu bildirmektedir: إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ 'Biz insanı katışık

⁷⁹³ el-Ahterî, *a.g.e.*, 'n-t-f' madd.

⁷⁹⁴ İsfehânî, *a.g.e.*, 'n-t-f' madd.

⁷⁹⁵ Kıyâme, 37.

⁷⁹⁶ İsfehânî, *a.g.e.*, 'n-t-f' madd.

⁷⁹⁷ Hac, 5.

⁷⁹⁸ Fâtır, 11.

⁷⁹⁹ Mü'minûn, 12-13.

⁸⁰⁰ Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3434.

bir meniden yarattık'⁸⁰¹ Bu âyette geçen اَمْشَاجٌ 'emşâc' kelimesi, 'kadın ve erkeğin suyunun karışıp birleşmesine denir. Sonra bu su, merhaleden merhaleye, halden hale ve şekilden şekle geçer. İkrime, Mücahit, el-Hasen, Rebî' İbn Enes de; اَمْشَاجٌ 'emşâc', 'erkeğin suyunun kadının suyuna karışmasına denir' dediler.⁸⁰²

Bu âyetler, yaratma hadisesinde, bütünüyle Yüce Allah'ın kudretinin hâkim olduğunu vurgulamaktadırlar. Bilinmektedir ki; var olmanın ne yeri, ne zamanı, ne çeşidi, ne de kaynağı hususunda, insanın hiçbir müdahalesi asla söz konusu değildir. Bütün bunlar, Yüce Allah'ın fazlı, hikmeti ve iradesiyle takdir ettiği işlerdir.

İnsanın bu yaratmadaki rolü ise, sadece vesile olmaktır. 'Erkek kadının rahmine meniye bıraktıktan sonra onun ve kadının işi bitmiş olur. Bundan sonra Kudret Eli işi ele alır, bu basit suyu yaratma, geliştirme, heykelini yapma ve ruh üfürülme işinde kullanır. Böylece her devrede mucize peyderpey tamamlanır. Bu işte Allah'a ortak olmaya kalkışmak ise aptallıktır.⁸⁰³

Yüce Allah, insanın rolünü tamamlamasından sonra bu nutfenin halini açıklayarak diyor ki: ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ 'Sonra onu, nutfe (sperm) halinde sağlam bir yere yerleştiririz.⁸⁰⁴ âyetindeki قَرَارٍ 'karar' kelimesi, 'oturaklı bir mekân demektir ki, o mekân rahimde bulunmaktadır. مَّكِينٍ 'mekîn' ise, sağlam bir şekilde korunan mekân demektir. Bu basit ve zayıf nutfe Yüce Allah'ın inayetiyle zayıflığı oranında kuvvetlice korunur.⁸⁰⁵

C. Alaka

Lügatte عَلَقٌ 'alak', 'donmuş kan' manasındadır. Bu manası sebebiyle çocuğun kendisinden oluştuğu şeye عَلَقَةٌ 'alaka' denir.⁸⁰⁶ Zaten Kur'ân-ı Kerim de, عَلَقَةٌ 'alaka' yı bu manasıyla kullanmıştır: خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ 'O, insanı (rahim cidarına) yapışan bir alakadan (donuk kan haline gelmiş hücrelerden) yarattı.⁸⁰⁷

⁸⁰¹ İnsan, 2.

⁸⁰² İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 396.

⁸⁰³ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, IV, 2411.

⁸⁰⁴ Mü'minûn, 13.

⁸⁰⁵ Fude, *a.g.e.*, s. 72.

⁸⁰⁶ İsfehânî, *a.g.e.*, 'a-l-k' madd.

⁸⁰⁷ Alak, 2.

Yüce Allah'ın, insanın yaratılışı olarak açıkladığı merhalelerden bir merhale de, spermden sonraki devre olan, sperm ile ana rahmindeki yumurtanın döllenerek, آمشاج 'emşâc' 'karışık' vasfından sonra, yapışkan ve donuk bir kan pıhtısı halini aldığı 'alaka' merhalesidir. Bu merhale ile ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً 'Sonra nutfeyi (rahim cidarına) yapışan bir hücreye dönüştürür.'⁸⁰⁸

Mütekaddimin müfessirlerden Râzî ve el-Cevzî; 'alaka' için 'donmuş (pıhtılaşmış) ve sağlıklı kan'⁸⁰⁹ tabirini kullanmaktadırlar. el-Cevzî, alaka için دَمٌ عَيْبٌ 'demün abîtün' ifadesini kullanmaktadır ki, عَيْبٌ 'abît', kurunun zıddı olarak yaş, taze, çiğ, sağlıklı, genç, hastalık ve kirlerden arındırılmış⁸¹⁰ manalarına gelmektedir. Alakanın; 'rutubetli ve yanından geçtiği şeylere yapışabilme özelliğinden dolayı bu ismi aldığı da rivayet edilmektedir.⁸¹¹ Ancak müteahhirin müfessirlerden Seyyid Kutub; 'erkeğin spermi ile birleşen ana rahmindeki yumurtanın, annenin kanıyla beslenmesi amacıyla, küçük bir nokta olarak rahmin duvarına yapışan' yumurtaya (zigot) 'alaka' adını vermektedir.⁸¹² Elmalılı ise 'alaka' için, 'erkeğin spermasının kadının yumurtacığını aşıladıktan sonra bir kan pıhtısı şeklinde görünen⁸¹³ ve yapışkan özelliği olan bir madde'⁸¹⁴ tarifini kabul etmektedir.

D. Mudga

Lügatte مُضْغَةٌ 'mudga', 'bir çiğnemlik kadar, çiğ ete denir.'⁸¹⁵ Mütekaddimîn müfessirlerden et-Taberî 'müdga' için; 'bir et parçası',⁸¹⁶ Fahrüddin er-Râzî, 'el içi ayasının çiğnenmiş haline benzeyen bir et parçası'⁸¹⁷ ve el-Cevzî de; 'bir lokma olabilecek kadar (bir ısırım) bir et parçası'⁸¹⁸ tabirini kullanmaktadır. Müteahhirin müfessirlerden Seyyid Kutub ise, 'mudga' için 'karışık, galiz, herhangi bir şekli ve özelliği bulunmayan kandan oluşmuş bir parça'⁸¹⁹ tabirini kullanmaktadır.

⁸⁰⁸ Mü'minûn, 14.

⁸⁰⁹ Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XI, 169; el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V, 406.

⁸¹⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, 'a-b-t' madd.

⁸¹¹ el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V, 406.

⁸¹² Seyyid Kutub, *a.g.e.*, IV, 2409.

⁸¹³ Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3382.

⁸¹⁴ Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3435.

⁸¹⁵ İsfehânî, *a.g.e.*, 'm-d-g' madd.

⁸¹⁶ et-Taberî, *a.g.e.*, XIX, 16.

⁸¹⁷ Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XI, 169.

⁸¹⁸ el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V, 406.

⁸¹⁹ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, IV, 2410.

Bu merhale, 'alaka' merhalesinden sonraki merhaleidir. Bu merhale ile ilgili olarak Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً 'Sonra, bu alakayı da mudgaya (bir çiğnem et görünümündeki varlığa) dönüştürür.'⁸²⁰

E. Mudganın Kemiklere Dönüşmesi ve Sonra da Kemiklere Et Giydirilmesi

Bu merhale, 'mudga' merhalesinden sonraki merhaleidir. Bu merhale ile ilgili olarak Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا 'mudgayı kemiklere dönüştürür, sonra da kemiklere et giydirir.'⁸²¹

Burada, 'alaka' merhalesinden sonra, 'bunu (alakayı) mudgaya, (bir çiğnem et görünümündeki varlığa) mudgayı kemiklere dönüştürür, sonra da kemiklere et giydirir' ayetinde ifade edilen her bir merhalenin başına (ف) harfi getirilmiş ki, Arapça gramerinde buna فَاءٌ تَعْقِيبِيَّةٌ 'fâ-i ta'kibiye' denir. İşte bu (ف) ile iç içe geçmiş ve birbirini takip ederek uzayan, Kur'ân'ın peş peşe sıraladığı gibi bütün beden oluşmaya başlaması devresi olarak dördüncü haftadan dördüncü aya kadar devam eden merhalelerin takibini açıklamaktadır. Ama toprak, sperm ve alaka devreleri ثُمَّ 'sümme' ile atfedilmişlerdir. Bu durum, 'Yüce Allah'ın kudretinin delilleri ve parlak sanatının hak olduğunun göstergesidirler.'⁸²² Bu konuda Seyyid Kutub şunları kaydediyor:

İnsan işte bu yerin oğludur. Onun toprağından çıktı, toprağında oluştu ve toprağıyla yaşıyor. Onun bedeninde bulunan her elementin aynısı, toprak anasında da mevcuttur. Ancak Yüce Allah'ın insanın içine yerleştirdiği ve ruhundan bir soluk olarak üflediği o sır hariç... Aslı, bedeni, gıdası ve her unsuruyla topraktan geldiği halde; nerede bu insan, nerede bu toprak? Nerede bu dönüp duran basit ve bilinçsiz atomlar ve nerede bu düzenli şekillenmiş, aktif, cevap veren, etkileyen, etkilenen, ayağını yere koyduğu halde kalbi ile göklere açılabilen, düşüncesi ile aralarında toprak olmak üzere, tüm maddeleri ve ötelere düşünebilen insan? Canlı sperm hücreleri (nutfe) ile basit ve cansız elementler arasında çok farklar mevcuttur. Bu dönüşümün merhaleleri arasında hayat sırrı yatmaktadır. Milyonlarca yıldır süren bu sır hakkında insanlar hâlâ bir şey bilmemektedirler. Bunun yanında bir de, spermin embriyoya, embriyonun bir et parçasına ve bu et parçasının da insana dönüşmesinin sırrı! Nedir menî? Bir damlasında binlerce sperm barındıran erkeğin suyudur. Bunlar arasında bir tanesi rahimdeki suda bulunan kadın yumurtasını döller, onunla bütünleşir ve rahmin duvarına yapışıp kalır. Sperma tarafından döllen bu yumurtada... Her şeye gücü yeten kudretin, onu kendi iradesi ile oraya yerleştiren gücün yardımı ile rahmin duvarına asılı kalan bu küçücük noktada... İlerde oluşacak

⁸²⁰ Bkz. Mü'minûn, 14.

⁸²¹ Mü'minûn, 13.

⁸²² Fude, a.g.e., s.66.

insanın tüm bedensel özellikleri; uzunluğu, kısalığı, şişmanlığı, zayıflığı, çirkinliği, güzelliği, hastalığı, sağlığı v.s. hepsi mevcuttur. Ayrıca bu noktacıta onun, eğilimleri, ihtirasları, karakterleri yönelişleri, saplantıları, yetenekleri gibi, asabî, aklî ve psikolojik özellikleri de yatmaktadır.⁸²³

إنسان 'insan' ve طين من طين 'sülâletin min tîn (süzülmüş çamur)'dan ne kastedildiği hususunda ulema üç görüş etrafında ihtilaf etmişlerdir: 'Birincisi, 'insan'dan kasıt Hz. Âdem (a.s.)'dır. İkincisi, 'insandan' kasıt, Âdemoğlu, طين den kasıt da, Hz. Âdem (a.s.)'dır. Üçüncüsü, 'insandan' kasıt, erkeğin nutfesi ve kadının yumurtacığı olup her ikisi de topraktan meydana gelen gıdadan oluşmaktadır.⁸²⁴

İlk İnsan Hz. Âdem (a.s.) da, onun soyundan gelen çocukları da topraktan süzülüp alınmışlardır. Yani, Hz. Âdem (a.s.), من سُلالة من طين 'çamurdan süzülerek' hem de; من طين 'yapışkan bir çamurdan'⁸²⁵ yaratılmıştır. Onun çocukları ise, من سُلالة من طين ثم جعلناه نُطفة في قرار مكين 'çamurdan süzülerek alınan ve rahimde yerleşen bir spermden'⁸²⁶ yaratılmıştır. İlk insan Hz. Âdem (a.s.)'in hammaddesinin, من سُلالة من طين 'çamurdan süzülerek alınması'⁸²⁷ gibi; evlatlarının hammaddesi de, çamurdan süzülerek alınmış olan ve ماء مهين 'değersiz su' olarak tarif edilen, من سُلالة من ماء مهين 'meniden süzülerek alınmıştır.'⁸²⁸ âyetinde ifade edildiği gibi, süzülerek alınan 'sperm'den yaratılmıştır. Bu da gösteriyor ki, Âdem (a.s.) çamurdan süzülüp alınmıştır. Şu farkla ki, Âdem (a.s.)'in hammaddesi, cıvık çamurun içinden alınırken; evlatlarının hammaddesi ise yine topraktan süzülüp alınmış olan ve cıvık çamur özelliğindeki meninin içinden süzülüp alınan spermden alınmıştır. Âdem (a.s.)'in bu hammaddesi, herhangi bir anneye ihtiyaç duymadan ve bilemediğimiz bir şekilde oluşurken; evlatlarının hammaddesi ise anne rahmindeki suyun içindeki yumurta ile buluştuktan sonra gelişebilmektedir. Evlatların bu gelişme şekli ve yaratılma kuralı, yine Yaratıcı tarafından ve hilkat vesileleri olarak konulmuştur. Yüce Yaratıcının, yaratması için aslında hiçbir vesileye ihtiyacı yoktur. Yasin suresindeki إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ 'Bir şeyi dilediğinde O'nun buyruğu, sadece 'Ol!' demektir, hemen olur.⁸²⁹ âyeti bunu ifade etmektedir. Çünkü

⁸²³ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, IV, 2409–10.

⁸²⁴ Bkz. Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XI, 169; Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3432; İbn Kesir, *Tefsîr*, V, 465.

⁸²⁵ Sâffât, 11.

⁸²⁶ Mü'minûn, 12–13.

⁸²⁷ Mü'minûn, 12.

⁸²⁸ Secde, 8.

⁸²⁹ Yâsîn, 82.

بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ 'her şey üzerindeki hâkimiyet O'nun elindedir.'⁸³⁰ Bunun uygulamadaki örneği de Hz. İsa (a.s.)'in yaratılmasıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de; إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ 'İN Mَثَلِ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ 'Allah yanında İsa'nın durumu, aynen Âdem'in durumu gibidir. Allah Âdem'i topraktan yaratıp 'ol!' dedi, o da derhal oluverdi.'⁸³¹

F. Ruh Üflenmesi

Bu merhale, anne karnındaki oluşumun en son merhalesidir. İnsanın yaratılış merhaleleri en güzel ve detaylı bir şekilde; الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ 'Yarattığı her şeyi güzel ve muhkem yapıp insanı ilkin çamurdan yarattı. Sonra onun neslini, önemsiz bir suyun özünden, meniden üretti. Sonra ona en uygun şeklini verdi, ona ruhundan üfledi. Size kulaklar, gözler, gönüller verdi. Ne az şükrediyorsunuz!'⁸³² âyetinde anlatılmaktadır. Bu âyette, en uygun şekil verilmesi hadisesinden sonra ruhun üflenmesinden bahsedilmektedir. Yukarıda, rûh bahsinde de ifade ettiğimiz gibi rûh, âlem-i emre ait bir latife-i rabbanî olarak beden ile irtibata geçmekte ve çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu faaliyetlerin gerçekleşmesi için, bedenin fizikî yapısı ile uygun durumda olması lazımdır.

Nefh-i rûh (rûh üfürülmesi) hadisesinden sonra, سَمْعٌ 'sem', (duyma)', أَبْصَارٌ 'ebsâr, (görme)' ve أَفْئِدَةٌ 'efide (gönül) kavramları ile ifade edilen vasıfların insana verilmiş olması dikkat çekicidir. سَمْعٌ 'sem' ve أَبْصَارٌ 'ebsâr', rûhun dışı açılan pencereleri, en ayırt edici faaliyetleri ve özelliklerindedir. Mutlak duyma ve görme, başka canlılarda da vardır. Ancak duyduğunu ve gördüğünü anlayan, anladığını şuur ve akıl melekeleriyle idrak eden sadece insandır. أَفْئِدَةٌ 'efide' kavramı ise, bu idrâkin âleti olan akıl bahsinde de anlatıldığı gibi, 'sadr' da bulunan 'kalb'in içinde, akıl ve idrâkin irtibat alanı, beyinden sonraki ikinci mekânı ve faaliyet alanıdır.

Rûhun bedende iki faaliyet alanı vardır: Biri beyin diğeri de kalbdir. Nitekim kalbde, nefis ve vicdanın mücadelelerinin, yani şeytan ile meleğin, kendilerine ait 'lemme' de faaliyet göstermelerinin varlığı gibi; beyinde de, duygularımızın dengelenmesi için ruhî faaliyetlerin bir sonucu olarak akıl teşekkül etmektedir.

⁸³⁰ Yâsîn, 83.

⁸³¹ Âl-i İmrân, 59.

⁸³² Secde, 7-9.

'ثمَّ سَوَّيَهُ وَتَفَخَّ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ' 'Sonra ona en uygun şeklini verdi, ona ruhundan üflledi. Size kulaklar, gözler, gönüller verdi'⁸³³ âyetinin ifadesi; 'ثمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ' 'Sonra onu yeni bir yaratılışa mazhar ederiz.'⁸³⁴ âyetindeki ifadenin karşılığıdır. Çünkü 'cenine ruh üflendikten sonra خَلْقًا آخَرَ 'başka bir mahlûk' olmuş olur. Bu mahlûk artık duyan, gören, idrak sahibi olan, hareket eden ve acı duyan bir mahlûktur.⁸³⁵ Sem', basar ve gönül sahibi olmak, diğer mahlûklardan başka, bambaşka bir mahlûk olmak demektir. Bu özelliklere sahip olmanın rûh üfürülmesi hadisesinden sonra gerçekleşmiş olması dikkate değerdir.

1.2.2. Sünnet'in İnsana Bakışı

Sünnet de Kur'ân gibi, insanın beden ve ruhtan meydana geldiğini ifade etmektedir. Yukarıda Kur'ân'ın ışığında verdiğimiz, insanın yaratılış merhalelerinin benzerlerini hadis-i şeriflerde de bulmak mümkündür. İnsanın yaratılışı ve ona rûh üfürülme sürecinde, yukarıdaki ayetleri açıklayan ve asrımız jinekoloji ilminin uzmanlarını hayrette bırakan⁸³⁶ hadis-i şerif şöyledir: عَلَّقَهُ فِي بَطْنِ أُمَّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا ثُمَّ يَكُونُ عَلَقَةً إِنَّ أَحَدَكُمْ يُجْمَعُ خَلْقُهُ فِي بَطْنِ أُمَّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا ثُمَّ يَكُونُ عَلَقَةً مِثْلَ ذَلِكَ ثُمَّ يَكُونُ مُضْغَةً مِثْلَ ذَلِكَ ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ مَلَكًا فَيُؤَمِّرُ بِأَرْبَعِ كَلِمَاتٍ وَيُقَالُ لَهُ أَكْتَبْ عَمَلَهُ وَرِزْقَهُ وَأَجَلَهُ وَشَقِيٌّ أَوْ سَعِيدٌ ثُمَّ يَنْفَخُ فِيهِ الرُّوحُ 'Sizden her birinizin anne karnındaki yaratılışı kırk günde tamamlanır (döllenme tamamlanıp alaka oluşur) Kırk gün sonra da alaka et parçasına dönüşür. Mudga oluşuktan kırk gün sonra da Yüce Allah bir melek gönderir ve ona 'ceninin ne ameller yapacağını, rızkını, ecelini ve iyi veya kötü biri olduğu hususundaki dört kelimeyi yaz' diye söylenir. Sonra da ona ruh üflenir.'⁸³⁷ Böylece kendisine ruh üflenerek dünyaya gönderilen insan, iyiyi ve kötüyü yapmaya müsait ve eğitime hazır bir nefse sahiptir. Bu nefis bir beyaz kâğıt gibi üzerine her şey yazılabilecek bir vasıftadır. Ayrıca, 'güzel bir iş ortaya koyabilecek mi?'⁸³⁸ diye imtihana tâbi tutulmuş ve imtihanın bir sırrı olarak hâricî faktörler olan melek, şeytan⁸³⁹ ve çevresine muhatap kılınmıştır.

⁸³³ Secde, 9.

⁸³⁴ Mü'minûn, 14.

⁸³⁵ İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 208.

⁸³⁶ Cevat Babuna, *İlimden İmana*, İstanbul, 2001, I, 26.

⁸³⁷ Buhârî, *Bedü'l-Halk*, 6/2969.

⁸³⁸ Mülk, 2.

⁸³⁹ Tirmizî, *Tefsir*, 3/3256.

Çevre unsurunun en ilk ve en küçük parçası olarak çocuğun fitratında en çok etkili olanlar, hadis-i şerifin de ifadesiyle ebeveynlerdir: مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ وَيُمَجِّسَانِهِ كَمَا تُنْتَجُ الْبَهِيمَةُ بِهَيْمَةِ جَمْعَاءَ هَلْ تُحْسِنُونَ فِيهَا مِنْ جَدْعَاءَ ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ وَأَقْرَأُوا إِنَّ فِيهَا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ 'Her doğan fitrat-ı selime ile doğar. Sonra anne ve babalarının tesiri ile Yahudi, Hristiyan ve Mecusi olurlar. (sakat da olsa) hayvanların sağlam hayvan doğurdukları gibi... Hiç uzuvlarında eksiklik görebilir misiniz? Sonra (ravi) Ebu Hüreyre (r.a.) dedi ki; isterseniz 'Allah'ın insanları yaratmasında esas kıldığı o fitrata uygun hareket et. Allah'ın bu hilkatini kimse değiştiremez. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların ekserisi bunu bilmezler.⁸⁴⁰ âyetini okuyunuz.⁸⁴¹ Bu hadis-i şerif, aynı zamanda, 'çevre faktörünün, karakterin oluşmasına etkisi' konusunda, psikoloji ve sosyoloji ilimlerine ışık tutmakta olduğunu da ifade edelim.

Sünnette ifade edilen fitrattan kaynaklanan, fizyolojik ihtiyaçları yok saymak ve eğitilmesi gereken nefsi, bu ihtiyaçları helâl dairesinde tatmin etmekten mahrum etmek suretiyle, ruhban hayatı yaşamak, dinimizin yasakladığı bir hayat şeklidir. Her gecesini namaz kılarak, her gününü oruç tutarak geçirmek veya hanımından uzak durmayı takva sayanlar için Efendimiz (s.a.s.) şu nasihatte bulunuyor: وَاللَّهِ إِنِّي لأُحْسِنُكُمْ لِلَّهِ وَأَتَّقَاكُمْ لَهُ لِكَيْتِي 'Vallahi ben sizden daha çok Yüce Allah'tan korkar ve onun yasaklarını çiğnemekten sakınırım. Ancak ben, oruç tutar iftar da ederim; namaz kılar, istirahat da ederim ve kadınlarla da evlenmişim. O zaman her kim de benim sünnetimden yüz çevirirse o benden değildir.⁸⁴² Yine Efendimiz (s.a.s.) gecelerini namaz gündüzlerini de oruçla geçiren Abdullah İbn Ömer (r.a.)'a: 'بِوَيْدِكَ عَلَيَّ حَقًّا وَإِنَّ لِرَوْحِكَ عَلَيَّ حَقًّا' 'Böyle yapma! Bazen oruç tut bazen tutma; bezen namaz kıl bazen de uyu. Çünkü cesedinin sende hakkı vardır, gözlerinin sende hakkı vardır ve eşinin sende hakkı vardır'⁸⁴³ şeklinde talimat veriyor. Efendimiz (s.a.s.), fizyolojik güduları helal yoldan tatmin etmeyi, imkân bulunmadığı takdirde de bu güduları, ibadetle kontrol altına almayı tavsiye etmişlerdir. Çünkü her bir ibadetin birçok hikmetinin yanında belki de en önemli hikmeti, nefsi terbiye ettirip sahibini olgun bir insan haline getirmektir. İbadetten sadece

⁸⁴⁰ Rûm, 30.

⁸⁴¹ Müslim, Kader, 6/6926.

⁸⁴² Buhârî, Nikâh, 1/5063.

⁸⁴³ Buhârî, Nikâh, 89/5199.

İslâm'ın beş farzını kastetmiyoruz. Çünkü farzların yanında haramlardan sakınmak da, farz bir ibadettir. Nitekim Efendimiz (s.a.s.) gençlere, يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ مَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمُ الْبَاءَةَ، فَلْيَنْزَوْجْ وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ فَإِنَّهُ لَهُ وَجَاءٌ 'Gençler! Sizden evlenmeye gücü yetenler evlensin! Evlenemeyenler de oruç tutsun! Çünkü oruç onu (zinadan) korur.'⁸⁴⁴

İnsanın davranışlarını ortaya çıkaran ve onu faaliyete sevk eden fizyolojik güdülerinin yanında rûhî ihtiyaçları ve psikolojik güdülere de vardır. Efendimiz (s.a.s.), fizyolojik ve rûhî ihtiyaçları nefsinde dengeleyen örnek bir insandı. O (s.a.s.) bir yandan ruh berraklığı içinde sabahlara kadar ibadet eder, diğer taraftan da yer, içer, uyur ve eşleri ile beraber olurdu. Bu dengeyi ifade eden bir sözü şöyledir: حُبَّبَ إِلَيَّ مِنَ الدُّنْيَا الطَّيِّبُ وَالنِّسَاءُ: 'Dünyadan bana kadın ve güzel koku sevdirdi. Namaz da gözümün nuru kılındı.'⁸⁴⁵

Gerek Kur'ân ve gerekse Sünnet, bu karmaşık yapıya sahip olan insanın hem beden hem de ruh yönünden sağlıklı kalabilmesi için dengeli bir hayat (sırat-ı müstakimi) yaşamasını insana tavsiye etmişlerdir. Bu tavsiyelerle, fizyolojik güdü denilen nefsin istekleri helâl dairesinde tatmin edilebilir. Yine bu tavsiyelerle, insanın damarlarında dolaşan şeytan ile işbirliği yapan bu nefsin karakterlerinden olan duygular eğitilebilir. Nefsin kuvvelerinden olan bu duygular, ifrat ve tefrit noktalarından kurtarılıp, olması gereken dengeye oturtulduklarında Kur'ân ve Sünnet'in istemiş oldukları sırat-ı müstakime girilmiş olur.

Kur'ân ve Sünnet'in beden ve ruh arasındaki dengeyi sağladıklarına en güzel delil, bazı farzların edalarının, vücuda zarar vermeleri durumunda, terk edilmelerinin mubah görülmesidir. Nitekim bu husus; لَيْسَ عَلَى الضُّعْفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَىٰ وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ 'Allah ve Resulüne sadık kalmak, onlar hakkında iyi düşünceler taşımak şartıyla zayıflara, hastalara ve savaşta harcama imkânı bulamadığından dolayı savaşa katılmayanlara sorumluluk yoktur.'⁸⁴⁶ ve لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ 'Gazaya katılmama konusunda âmâyâ

⁸⁴⁴ Buhârî, Nikâh, 2/5065.

⁸⁴⁵ Ebu Abdurrahman Ahmed İbn Şuayb en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, Halep, 1986, İşretü'n-Nisâ, 1/3940.

⁸⁴⁶ Tevbe, 91.

sorumluluk yok, topala sorumluluk yok, hastaya sorumluluk yoktur.⁸⁴⁷ âyetlerinde ifade edilmiştir.

1.2.3. Psikolojik Yönden İnsan

Kur'ân'ın objesi, insan ve onun davranışları olduğu gibi; psikolojinin de objesi, 'insan ve onun davranışlarıdır.'⁸⁴⁸ Tarih boyunca ilim adamları, bu davranışların sebepleri üzerinde kafa yormuşlardır. Ancak, bu sebepleri tesbit konusunda, bir ittifaktan söz etmek mümkün değildir. Her biri ayrı bir yaklaşımda bulunmuştur. Bu yaklaşımları şöyle özetlemek mümkündür:

1. Nörobiyolojik Yaklaşım: Bu yaklaşıma göre insan davranışlarının sebepleri, 'insanın içinde yer alan fizyolojik ve nörolojik süreçlere dayanır.'⁸⁴⁹

2. Bilişsel Yaklaşım: Bu yaklaşımı gösteren bilim adamları, insanı şuur, idrak ve duygu sahibi, aktif bir varlık olarak görürler. Onlara göre, insanı diğer canlılardan ayıran en belirgin özellik, insanın anlama ve anladığını anlatabilme özelliğidir.⁸⁵⁰ Bu grup bilim adamının kurdukları bilişsel psikoloji, 'nesnel yöntemlerle deneysel olarak bireyin zihninde yer alan bilişsel süreçleri inceler, bireyin dış dünyayı nasıl içselleştirip, 'iç dünya' olarak temsil ettiğini anlamaya çalışır.'⁸⁵¹

3. Davranışsal Yaklaşım: Bu yaklaşıma göre de insan davranışlarının sebepleri, 'zihnin işleyişi, duygular ve çevredeki uyarıcı şartlara dayandırır.'⁸⁵²

4. Psikoanalitik Yaklaşım: Bu yaklaşımın kurucusu Sigmund Freud'dur. Freud'a göre,

'insanoğlunun doğuştan getirdiği iki temel kuvvetli eğilim vardır: cinsellik (sexuality) ve saldırganlık (agression)... Toplum tarafından hoş karşılanmayan cinsiyet ve saldırganlık duyguları bilinçaltına (subconscious) itilirler, çünkü bu tür düşünce ve istekleri sürekli bilinçte tutmak bireyde gerginlik ve rahatsızlık yaratır. Bilinçaltına itilmiş arzuların farkında olamayız, ancak onlar bizim davranışımızı etkilemeye devam ederler. Psikoanalitik yaklaşım dil sürçmesi, unutmalar, hatalar ve buna benzer davranışları bilinçaltındaki isteklerin ifadesi

⁸⁴⁷ Fetih, 17.

⁸⁴⁸ Kasapoğlu, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, İstanbul, 1997, s. 13; Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranış Psikolojinin Temel Kavramlar*, İstanbul, 2008, s. 8.

⁸⁴⁹ Cüceloğlu, *a.g.e.*, s. 26.

⁸⁵⁰ Bkz. Cüceloğlu, *a.g.e.*, s. 29.

⁸⁵¹ Cüceloğlu, *a.g.e.*, s. 30.

⁸⁵² Cüceloğlu, *a.g.e.*, s. 28.

olarak kabul eder... Bilinçaltına itilme zorunda kalan istekler orada kaybolup gitmezler; şu veya bu biçimde toplumca kabul edilebilen davranış kılıfına bürünerek (sanat, bilim, spor alanlarında) kendilerini ifade ederler.⁸⁵³

Freud'un bu görüşleri, –bizdeki bazı taklitçilerini saymazsak– bilim çevrelerinde artık 'modası geçmiş iddialar' olarak değerlendirilmektedir. Çünkü Freud'un keşfettiğini zannettiği 'bilinçaltı' mefhumunu; insanoğlu, ilk insan Hz. Âdem (a.s.)'dan beri, 'nefis' adıyla zâten biliyordu. Onun libidal enerji olarak tarif ettiği şeyi, peygamberler, 'nefsin kuvve-i şeheviyesi'⁸⁵⁴ olarak zaten bildirmişlerdi. Kimsenin bu kuvvesini herhangi bir şeyin altına ittiği falan da yok. Bu nefsin, kuvvelerini insana devamlı dikte ettiğini, binlerce yıl öncesinde, peygamberler zaten söylemişti.⁸⁵⁵ Freud'un iddia ettiği gibi, 'kişinin annesinin sütünü emerken, ona şehevî arzu duyduğu ve libidosunun oluştuğu'⁸⁵⁶ şeklindeki bir inanç tamamen fasit bir zanna dayanmaktadır. Çünkü 'libidal enerji' diye ifade edilen kuvve-i şeheviye, annesini hiç emmeden, değişik gıdalarla beslenen çocuklarda da mevcuttur. Dolayısıyla, kimsenin annesini veya başka bir yakınına şehevî arzularla düşündüğü veya arzuladığı söz konusu değildir. Fakat nahoş görüntüleri ve mukaddes değerlere karşı arzu edilmeyen düşünceleri, bütün peygamberlerin ittifakla 'şeytan' dedikleri bir etken, insanın hatıratına atar. Kişinin bu durumdan rahatsız olması, bu tür düşüncelerin kendisinden kaynaklanmadığının göstergesidir. Bilgisizce, 'eyvah! Bu düşünceler bana aittir' diyen, gerginlik yaşar ve bu durum onu hasta eder. Ancak şeytan faktörü bilinirse, panik yapılmadan tedbir alınır ve hasta olmak manasında rahatsız olunmaz. İddia edildiği gibi, 'dil sürçmesi, unutmalar ve hatalar' ise, bilinçaltımıza yerleşen hadiselerden dolayı değil; fizyolojik arızalar hariç, yine bünyemize yerleşmiş ve bilinçaltı denilebilecek nefsi etkilemeye çalışan şeytandan kaynaklanmaktadır. Nitekim 'وَمَا أَسَانِيَهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ' 'onu sana söylememi unutturan da şeytandan başkası değildir.'⁸⁵⁷ 'فَأَنسِيَهُ الشَّيْطَانُ' 'şeytan, ona unutturdu'⁸⁵⁸ ve 'اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ' 'şeytan onların akıllarını çelmiş de onlara, Allah'ı hatırlamayı unutturmuştur.'⁸⁵⁹ âyetleri bu hakikati ifade etmektedirler.

⁸⁵³ Cüceloğlu, *a.g.e.*, s. 31.

⁸⁵⁴ Bkz. Özakkaş, *a.g.e.*, s. 55.

⁸⁵⁵ Bkz. Yusuf, 53.

⁸⁵⁶ Bkz. Freud, *Musa ve Tek Tanrıcılık*, s. 82.

⁸⁵⁷ Kehf, 63.

⁸⁵⁸ Yusuf, 42.

⁸⁵⁹ Mücâdele, 19.

Yine nefse verilmiş olan kuvve-i gadabiyeyi ve verilmiş hikmetlerini kavrayamayan Freud, ferdin doğuştan saldırgan olduğuna da inanır. O 'insanoğlunun 'öldürme' içgüdüsünün etkisi altında birey ve toplum olarak sürekli savaş içinde yaşayacağına inanır. İnsanlar ile hayvanlar arasında bu açıdan bir farklılık görmez.⁸⁶⁰ Oysa kuvve-i gadabiye, zararlı şeylerin def'i için insana verilmiştir. Freud'un iddia ettiği gibi insanların işledikleri kabalıklar, çevre faktörünün etkisiyle sonradan edinilmiş karakterlerdir. Çünkü her doğan dengeli ve sağlıklı bir karakter ile doğar. Ancak bu tertemiz karakter korunamayıp bozulursa, hayvan gibi olmak bir tarafa, hayvandan daha da aşağı bir seviyeye düşülmüş olunur.⁸⁶¹

Freud'un, Hz. Âdem (a.s.)'in çocuklarını örnek gösterip, 'insanda doğuştan bir vahşet vardır' iddiası tamamen yanlıştır. Çünkü Hz. Âdem (a.s.)'in oğullarından katil olanı bu vahşeti sergilerken, her ne kadar nefsi (ihtirasları) onu o işe ittiyse de, bunun yanında şeytan da önemli bir etkendi. Çünkü maktul kardeş de nefis sahibi olmasına rağmen, لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَىٰ يَدِكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لَأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ 'yemin ederim ki, sen beni öldürmek için el kaldırırsan, ben seni öldürmek için sana el kaldırmam. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.'⁸⁶² demişti. Eğer iddia doğru olsaydı, aynı anne ve babadan doğmuş olan maktul kardeş de, aynı vahşeti sergilerdi. Hâlbuki maktul kardeşin davranışı ve ifadeleri, bu ifadenin çürük olduğunu göstermektedir.

5. Fenomenolojik Yaklaşım: İnsanoğlu, hayatındaki çeşitli seçenekler karşısında hürdür ve bu hürriyetinin de farkındadır. Bu hürriyeti ve hürriyetinin farkında olma özelliği, onu hayvanlardan ayıran en belirgin farkıdır. Bu yaklaşımda bulunan bilim adamlarına göre,

'insan, davranışını denetleyebilen özgür bir yaratıktır. İnsanoğlu seçme özgürlüğünü sürekli kendini gerçekleştirme (self actualization) yönünde kullanır. Bireyin temel doğasını, Freud'un öne sürdüğü gibi biyolojik yapıyla toplum yapısının çatışması değil, kişinin kendi tüm potansiyelini gerçekleştirmek, geliştirmek ve yaşamını anlamlandırmak çabası oluşturur. İnsanın temel doğası, Freud'un inandığının aksine, sınırsız bir şekilde olumludur.'⁸⁶³

⁸⁶⁰ Cüceloğlu, *a.g.e.*, s. 32.

⁸⁶¹ Bkz. A'râf, 179.

⁸⁶² Mâide, 28.

⁸⁶³ Cüceloğlu, *a.g.e.*, s. 34.

İnsan davranışlarında, tek başına ne fizyolojik ve nörolojik yapı ne zihin ve iç dünyası ne doğuştan gelen karakterler ne de insanın hür iradesi etkilidir. İnsan bütün bu yönleriyle ve bir bütün olarak insandır. Meselâ, elektrikli bir ev aleti, mekanik aksamıyla, motoruyla, kablolarıyla, düğmeleriyle, gövdesiyle ve değişik aksamlarıyla birlikte bir bütünlük arz eder. Varsayalım ki, her şeyiyle sağlam bir fırınımız var ama elektrik yok ya da elektriğin faaliyet alanı olan motor veya kablolarda bir arıza var. Bu durumda diğer sağlam olan aksam bir işe yaramaz. Bizim bir an önce bu aksamda bir tamir faaliyetine girişmemiz lazımdır. Elektrikte arıza olmaz. Böyle bir ifade ancak galat-ı meşhur olarak kabul edilir. Çünkü biz elektriğin ne olduğunu bilmiyoruz ancak yaptıklarını biliyoruz. Böyle bir durumda, yapılacak iş elektriği diğer aksama, bilhassa ana faaliyet alanı olan motora iletme. Karşılaştığımız bu problemi çözmeye çalışırken, ne olduğunu bilmediğimiz elektrikle uğraşmak bizim işimiz değil; bilakis bizim işimiz, elektriğin faaliyet alanı olan aksamı sağlıklı hale getirmektir. İşte bu sağlıklı yapıyı elde etmenin yolu mühendisin yazmış olduğu kataloga göre hareket etmektir.

Misalimizde insanı elektrikli bir ev aletine benzettik. Bu durumda çalıştırma kılavuzu, yani katalog ise Kur'ân-ı Kerim'dir. İşte Kur'ân açıkça, bir bütün olarak insan ve onun maddî ve manevî unsurları üzerinde, yani insan psikolojisi hakkında düşünmeyi emreder: 'Kesin inanmak isteyenler için وَفَى الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ وَفَى أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ' Kesin inanmak isteyenler için yeryüzünde birçok deliller vardır. Bizzat kendi varlıklarınızda da böyle deliller vardır. Hâlâ görmeyecek misiniz?⁸⁶⁴ âyetleriyle, سَتَرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَقَاقِ وَفَى أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَبَيِّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ, 'Biz onlara delillerimizi gerek dış dünyada, gerek kendi varlıklarında göstereceğiz; ta ki Kur'ân'ın, Allah tarafından gelen gerçeğin ta kendisi olduğu onlar tarafından da iyice anlaşılacak.⁸⁶⁵ âyeti bu hususu açıkça ifade etmektedirler.

İnsanın içyapısını, manevî varlığını inceleyen, onun arzu, yöneliş, öfke, sevgi, zekâ, şuur ve irade türünden tezahürlerini ele alıp değerlendiren psikoloji ilmidir. Kur'ân-ı Kerim, bu ilme işarette bulunmuş ve insan için ana fikir niteliğinde bir takım misaller sunmuştur. Meselâ; 'وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّيْنَاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا' Her bir nefis ve onu düzenleyen, ona hem kötülük hem de ondan sakınma yolu ilham eden

⁸⁶⁴ Zâriyât, 20–21.

⁸⁶⁵ Fussilet, 53.

hakkı için, nefsinin maddî ve manevî kirlere arındırılması, felaha erer. Onu günahlarla örten ise ziyana uğrar.⁸⁶⁶ âyetleri, 'وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ ضَعِيفًا' 'Allah sizin yükünüzü hafifletmek ister, çünkü insan hilkatçe zayıf yaratılmıştır.'⁸⁶⁷ âyeti ve 'وَلَكِنْ آدَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ' 'Eğer insana tarafımızdan bir rahmet tattırır, sonra o nimeti geri alırsak o, son derece ümitsiz, son derece nankör olur. Fakat başına gelen bir dertten sonra kendisine bir nimet tattırırsak: 'Artık bütün dertler ve belalar bir daha gelmemek üzere bitti gitti!' der, sevinir, övünür durur.'⁸⁶⁸ âyetleri, bu misallerden sadece bir kaçınıdır.

Malumdur ki, 'Kur'ân-ı Kerim bir nazariyeler kitabı değil, bir eğitim ve yönetim kitabıdır. Bu eğitimi gerçekleştirmek ve yönetimi sağlamak için, insanı doğuştan beri bir takım ruhî sırları, psikolojik hakikatleri izah eder. Ona kendi nefsindeki psikolojik ve ahlâkî sırları araştırıp öğrenerek hak yola girmesini salık verir.'⁸⁶⁹

1.2.3.1. Kur'ân-ı Kerim'de Davranış Güdülleri

Güdü, davranışlarımızın meydana gelmesini sağlayan, 'saik, sebep, muharrik, mucip, müessir, dâi, bahane, mülahaza'⁸⁷⁰ ve 'iradî bir fiilin sebebi, sanat eserlerinin meydana gelmesinde içten gelen sevk edici etki' manasındadırlar. Bunlar 'neden' değildirler. 'Çünkü 'neden', dıştan gelen bir etki için kullanılır. Hâlbuki güdü veya saik, tamamen ruhsal (psikolojik) bir etkidir ve içten gelir.'⁸⁷¹

Bunun yanında, insanın iç âlemini (nefsini) etki altına alıp dolaylı olarak güdü olan haricî (melek, cin, şeytan, çevre vs.) muharriklerden bahsetmek mümkündür. Haricî muharrikler, dıştan gelen birer etki gibi görünseler de, hakikatte öyle olmayıp, psikolojik birer etkidirler. Çünkü bu haricî muharriklerin her biri nefsi etkileyerek harekete geçirirler. Doğrudan olmasalar da dolaylı olarak birer psikolojik etkidirler.

İnsanın davranışlarını ortaya çıkaran ve onu faaliyete sevk eden açlık, susuzluk, cinsellik, yorgunluk, soğuk ve sıcaktan kaçınma gibi fizyolojik güdülerinin yanında,

⁸⁶⁶ Şems, 7–10.

⁸⁶⁷ Nisâ, 28.

⁸⁶⁸ Hûd, 9–10.

⁸⁶⁹ Muhammed Kutub, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, (trc. Bekir Karlığa), İstanbul, 1987, s. 13.

⁸⁷⁰ Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, 'güdü' madd.

⁸⁷¹ Bolay, *a.g.e.*, 'güdü' madd.

yaşlılığınızdan önce gençliğinizin, hastalığınızdan önce sağlığınızın, fakirliğinizden önce zenginliğinizin, meşguliyetinizden önce boş zamanınızın ve ölümünüzden önce hayatınızın kıymetini bilin.⁸⁷⁶

İnsan akıl, idrak, konuşma, öğrenme, gülme ve ağlama gibi çeşitli kabiliyetlerle mücehhez yaratılmıştır. Ancak, onun acizliğine vesile olan ve onun küçücük gücüne karşılık, ihtiyaçlarını arttıran yeme, içme, uyku ve cinsellik gibi biyolojik; korku, ümit, öfke ile kadın, çocuk ve mal sevgisi gibi psikolojik zaafı ve dürtüleri vardır.

Bütün bu dürtüler ona, kendi neslini devam ettirebilmesi için verilmiştir. O bu duygularla birlikte kendi nefsinin de –ölçülü olmak şartıyla– sevme hakkına sahiptir. Çünkü o bu sevgi ve dürtüler sayesinde neslini devam ettirebilecek ve أَنَا 'ene'sini tatmin edecektir. Ancak o, bu gayeden inhiraf ederek, bu duyguları hevânın arzu ve direktifleri doğrultusunda kullanırsa, enaniyete, yani bencillığe düşmüş olur ve tabi tutulduğu biyolojik, psikolojik ve ekonomik bütün imtihanları kaybeder. Çünkü tabi tutulduğumuz imtihan tek çeşit bir imtihan değildir. Her insanın kendi durumuna göre bir imtihanı vardır. Bu hakikat Kur'ân-ı Kerim'de şöyle anlatılmaktadır: وَالنَّبَلُوتَكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالنَّفْسِ وَالنَّمَرَاتِ وَيَشْرُ الصَّابِرِينَ 'Biz mutlaka sizi biraz korku ile biraz açlık ile yahut mala, cana veya ürünlere gelecek noksanlıkla deneriz. Sen sabredenleri müjdele!⁸⁷⁷ Bu ayette ifade edilen korku, psikolojik; açlık, biyolojik; nefse (cana) gelen noksanlık, her çeşit hastalık; mala ve ürünlere gelen noksanlık ise, ekonomik imtihan olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca, eğitilmeleri ile ruhu kemale erdirecek, diğer bazı karakterler de vardır ki bunlar da psikolojik imtihanın birer parçası sayılırlar. Meselâ; terbiye edilmedikleri takdirde, onu zora sokacak olan nankörlük, acelecilik, kıskançlık, katı kalplilik, tartışmacılık, sıkıntıda Allah'a yalvardığı halde; rahata erince O'ndan yüz çevirme, nimet karşısında şımarıp Allah'tan yüz çevirdiği halde, zarar dokununca yalvarma O'na yalvarma, cimrilik, haset, kibir, sabırsız olmak gibi kötü karakterleri vardır. Bütün bu biyolojik ve psikolojik zaafının kaynağı, zayıf olarak yaratılmış olan⁸⁷⁸ insan tabiatıdır. Bütün bunların yanında Şeytanın da bu zaafı ve zayıf tabiata etkisi söz konusudur.

⁸⁷⁶ Ahmed Haşimî, *Muhtârü'l-Ehâdîsü'n-Nebeviyye ve'l-Hikemi'l-Muhammediyye*, Beyrut, t.y., s. 25.

⁸⁷⁷ Bakara, 150.

⁸⁷⁸ Bkz. Nisâ, 28.

Kur'ân-ı Kerim, insanın davranışlarını ortaya çıkaran ve onu faaliyete sevk eden fizyolojik güdülerinin yanında, fizyolojik olmayan güdülerini de anlatır. 'Kur'ân açlık ve susuzluğun insanı faaliyete sevk eden önemli fizyolojik motivler olduğunu açıklar. Fizyolojik motiv olarak cinsel güdü de Kur'ân'da yer alır. Aynı şekilde Kur'ân'ın 'nefis' adını verdiği psikolojik yapı, bir çeşit fizyolojik motiv olarak ele alınabilir. Batı'ya dayalı günümüz psikolojisinin konuları arasında yer almayan, kaynağı fizyolojik olmayan, fakat insan davranışlarını etkileyen motivler de zikredilir. Kur'ân-ı Kerim'de Şeytan, insan davranışlarına etkide bulunan güçlü bir unsur olarak değerlendirilir. Kur'ân ayetleri arasında insan davranışlarını yönlendiren sosyal motivlere rastlarız.⁸⁷⁹

1.2.3.1.1. Dâhilî Güdüler

İnsanı çeşitli fiillere sevk eden çeşitli güdüler vardır. Bunları dâhilî ve haricî olarak ikiye ayırmak mümkündür. Şimdi dâhilî güdülerini sırasıyla görelim:

1.2.3.1.1.1. Nefis

Yukarıda kavramları incelerken, nefis hakkında bilgi vermiştik. Ancak biz burada psikoloji ilmi ışığında ve bir güdü olarak, nefsi tekrar ama kısaca değerlendireceğiz.

Kur'ân-ı Kerim'de sözü edilen 'nefis', insanı faaliyete sevk eden bir çeşit güdüdür. Nitekim 'nefis, insanların yaşamını devam ettirebilmesi, ilerleyip yükselebilmesi, beslenip büyüebilmesi, üreyip çoğalabilmesi amacıyla gayret ve enerji kaynağı olarak, Allah'ın yarattığı bir mahlûktur. Psikologlar, ruh bilimciler Kur'ân'ın 'nefis' adını verdiği unsuru, tekrar tekrar bulup ortaya çıkarmakla, sanki keşfedilmiş bir şeyi yeniden keşfetmeye çalışmaktadırlar. Psikanalizcilerin 'alt şuur' tabiri; içgüdüler, enstenkler; refleksçilerin şartlı ve şartsız refleksleri veya davranışçıların 'otomatik-assosiye' davranışları, bütün bunlar İslam'ın 'nefis-i emmâre' telâkkisini başka başka isimlerle ifade etmekten öte bir şey değildir.⁸⁸⁰

Kavramları incelerken nefsin, kan manasında kullanıldığını ifade etmiştik. Açlık, susuzluk ve cinsel güdülerin kaynağı ve mekânı olarak da 'nefis' zikredilir. Nefsin birer fonksiyonu olan bu fizyolojik güdüler ise, tamamen kan değerleri ile ilgilidirler. Çünkü

⁸⁷⁹ Kasapoğlu, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, s. 69.

⁸⁸⁰ Ayhan Songar, *Çeşitleme*, İstanbul, 1981, s.25.

açlık güdüsü, kandaki değerlerle ilgili olduğu gibi; cinsellik güdüsü de kandaki değerlerle de tesbit edilebilen 'libidal enerji' ile ilgilidir. Bunun yanında kaynağı fizyolojik olmayan, fakat insan davranışlarını etkileyen ve Kur'ân-ı Kerim'de, güçlü bir motiv olarak ifade edilen şeytanın⁸⁸¹ vücuttaki hareket kabiliyetini sağlayan da kandır. Nitekim hadis-i şerifte 'şeytanın hareket alanı olan damarlarınızı⁸⁸² oruç ile daraltınız⁸⁸³ buyrulmaktadır.

Nefis, Kur'ân'da da insanı faaliyete sürükleyen bir etken olarak açıkça zikredilir: قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً 'Hayır! Nefisleriniz sizi aldatmış, bu işe sevk etmiş' dedi.⁸⁸⁴ âyeti, وَفَقَاتِلْهُ نَفْسَهُ فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ⁸⁸⁵ âyeti, وَمَا أَبْرَأُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ 'doğrusu, ben nefsimi temize çıkarmam. Çünkü nefis daima fenalığı ister, kötülüğe sevk eder.'⁸⁸⁶ âyeti ve وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلْمُ مَا تُوسَّوْسُ بِهِ 'insanı Biz yarattık. Onun için, nefsinin kendisine neler fısıldadığını, neler telkin ettiğini de Biz pekiyi biliriz. Çünkü Biz ona şahdamarından daha yakınız.'⁸⁸⁷ âyeti, nefsin bir güdü olduğuna dair delil olarak gösterilebilirler.

Dâhili bir muharrik olarak değerlendirdiğimiz nefis, insan bedeninde fizyolojik (organik) ve psikolojik (duygusal) olarak birçok faaliyette bulunabilmekte ve insan kanını faaliyet alanı olarak kullanmaktadır. Çünkü insanı harekete geçiren nefsi duygular, beynin değişik merkezlerinde, kan hücrelerinin tesiriyle üretilen kimyasal maddelerin, merkezi sinir sistemine etkisi ile oluşurlar.⁸⁸⁸ Şimdi nefis güdüsü içinde değerlendirebileceğimiz fizyolojik ve psikolojik güdülerini görelim:

1.2.3.1.1.1.1. Fizyolojik Güdüler

Daha çok organik bir yapıya sahip olan fizyolojik güdüler, hayatın devamı için gerekli olan güdülerdir. Bu güdüler, daha çok bedeninin varlığını devam ettirebilmesi için, zarurî ihtiyaçlarından meydana gelirler. Bu ihtiyaçlar, Yüce yaratıcı tarafından, nefse kuvve olarak verilmişlerdir. Bu kuvveler doyum için, nefsi arzular olarak ortaya çıkarlar. Bu

⁸⁸¹ Bkz. Yâsîn, 60.

⁸⁸² Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 11/3107; İtikâf, 11/1933.

⁸⁸³ el-Gazâlî, İhyâ, I, 841.

⁸⁸⁴ Yusuf, 18.

⁸⁸⁵ Mâide, 30.

⁸⁸⁶ Yusuf, 53.

⁸⁸⁷ Kâf, 16.

⁸⁸⁸ Bkz. Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 80.

arzularla bedenine neye ihtiyaç duyduğu anlaşılır. İhtiyaçlar doğrutusunda hareket edildiğinde de doyum gerçekleşir. Fizyolojik güdüler arasında açlık, susuzluk, yorgunluk, ızdırab, sıcak ve soğuktan korunma ile cinsellik gösterilebilir.

İnsanın bütün yönlerini görüp değerlendiren, Kur'ân-ı Kerim, bir hüküm ortaya koyarken, insan davranışını etkileyen, açlık güdüsünü göz önünde bulundurmaktadır. Meselâ, normal şartlar altında şiddetle yasaklanmış olan domuz eti, açlık ve çaresizlik durumunda, –başkasının hakkına tecavüz etmemek ve zaruret sınırını aşmamak şartıyla– helal kılınmıştır: *قُلْ لَا أُجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أَلْهَلَّ لِعَٰبِلٍ غَيْرَ بَٰغٍ وَلَا عَادٍ* 'De ki: Bana vahyolunanlar içinde, bu haram dediklerinizin, yemek isteyen kimseye haram kılındığını görmüyorum. Ancak leş yahut akıtılmış kan yahut pis olduğunda hiç şüphe olmayan domuz eti veya Allah yolundan çıkarak Allah'tan başkası adına kesilen hayvan olursa başka (bunlar haramdır). Fakat kim çaresiz kalırsa başkasının hakkına tecavüz etmemek ve zaruret sınırını aşmamak üzere bunlardan yiyebilir.'⁸⁸⁹

A. Yeme ve İçme Güdüsü

İnsan hayatında, açlık önemli bir yer tutar. İnsan, hayatının önemli bir kısmını iaşesini elde etme yolunda sarf eder. Yüce Allah, açlığın insan hayatındaki kötü etkisini ifade etmekte ve bundan kurtulmanın tek yolunun, kendisine ibadet etmek olduğunu belirtmektedir: 'Kureyş'in güven ve barış anlaşmalarından faydalanmalarını sağlamak için, kış ve yaz seferlerinde faydalandıkları anlaşmaların kadrini bilmiş olmak için, yalnız bu Ev'in (Kâ'be'nin) Rabbine ibadet etsinler. O Rab ki, kendilerini açlıktan kurtarıp doyurdu ve korkudan emin kıldı!'⁸⁹⁰

'Yüce Allah'ın, yeminleri bozmanın kefareti olarak, on fakiri doyurmayı veya giydirmeyi takdir etmesi,⁸⁹¹ açlık motivinin doyurulmasının insan yaşamındaki önemini dile getirmektedir.⁸⁹²

Kur'ân-ı Kerim, korkunun, açlığın, fakirliğin ve ölüm hadiselerinin, birer imtihan vesilesi; *وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ* 'Biz mutlaka sizi

⁸⁸⁹ En'am, 145.

⁸⁹⁰ Kureyş, 4.

⁸⁹¹ Mâide, 89.

⁸⁹² Osman Necati, *el-Kur'ân ve İlmü'n-Nefs*, (trc.: Hayati Aydın), Ankara, 2004, s.25.

biraz korku ile biraz açlık ile yahut mala, cana veya ürünlere gelecek noksanlıkla deneriz.⁸⁹³ ve cezalandırma çeşidi olduğunu ifade etmektedir: وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِيَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ 'Allah şöyle bir temsil getirir: Bir şehir halkı vardı: Güvenlik ve huzur içinde idi, rızıkları her yandan bol bol rahatça geliyordu. Derken Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler. Allah da halkının işlediği suçlar sebebiyle o şehre açlığı ve korkuyu tattırdı (açlık ve korku elbise gibi kaplayıverdi bütün vücutlarını)⁸⁹⁴ Hatta fakirlik endişesinin, çocukları öldürme eyleminde de etkili olduğu vurgulanmaktadır: وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ حَسْبِيَ إِمْلَاقٍ 'Fakirliğe düşme korkusu ile evlatlarınızı öldürmeyiniz!⁸⁹⁵

B. Yorgunluk Güdüsü

İstirahat ve uyku ihtiyacını beraber yorgunluk güdüsü içinde değerlendirmek mümkündür. Nitekim ayetlerde gecelerin istirahat ve uyku zamanları olduğu ifade edilmiştir: 'Allah, sükûnet bulup dinlenmeniz için geceyi yarattı. Etrafınızı görüp çalışabilmeniz için de aydınlık olan gündüzü var etti.⁸⁹⁶ 'Onlar anlamıyorlar mı ki Biz, insanların dinlenip sükûnet bulmaları için geceyi, çalışsınlar diye de gündüz aydınlığını yarattık. Elbette bunda iman edecek kimseler için ibretler vardır.⁸⁹⁷ âyeti bu gerçeği ortaya koymaktadırlar.

C. Korunma Güdüsü

Fizyolojik motivler ya da diğer ifadesiyle fizyolojik güdüler, ferdi ve onun neslini koruyup devam ettirmekle alakalı olup, insan olsun hayvan olsun her canlıda mevcuttur. Bu güdülerin –farklı bir şekliyle de olsa– bitkilerde de bulunduğu söylenebilir. Çünkü yaratılan her canlı varlık, kendi varlığını devam ettirmeye müsait ve gerekli şartları yüklenmiş vaziyette yaratılmıştır.

Sözü edilen bu şartlar, her varlıkta bulunan, psikoloji ilminin 'ego' dediği, dilimizde de 'benlik' olarak ifade edilen, أنا 'ene' duygusu tarafından sevk ve idare edilmektedirler.

⁸⁹³ Bakara, 155.

⁸⁹⁴ Nahl, 112.

⁸⁹⁵ İsrâ, 31.

⁸⁹⁶ Mü'min, 61.

⁸⁹⁷ Neml, 86.

Ancak bu duygu iyi idare edilmezse, kişide 'ene' duygusu kabırır ve narsist bir kişilik oluşturulmuş olur. Bu konuyu ilerde, ruhî hastalıklar bölümünde detaylı olarak inceleyeceğimiz için, şimdilik bu kadarıyla yetiniyoruz.

D. Cinsellik Güdüsü

Cinsellik güdüsü, soyun devam etmesi için önemli bir görevi yerine getirir. Ailelerin ve dolayısıyla halkların meydana gelmesi, cinsellik güdüsünün tatmini sayesinde. Her ihtiyaç gibi, onun da tatmin edilmesi, bu ihtiyacın giderilmesi gerekir. Kur'ân bu güdünün varlığına birçok ayette temas eder: 'Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirinizi tanıyıp sahip çıkmanız için milletlere, sülâlelere ayırdık. Şunu unutmayın ki Allah'ın nazarında en değerli, en üstün olanınız, takvada (Allah'ı sayıp haramlardan sakınmada) en ileri olandır. Muhakkak ki Allah her şeyi mükemmelen bilir, her şeyden hakkıyla haberdardır.'⁸⁹⁸

Bu güdünün de Yüce Allah tarafından, soyun devamı ve imtihan gayesiyle verildiği bilincini her zaman taşımak lazımdır.⁸⁹⁹

İnsan, her yerde ve her zaman, hemcinsleriyle birlikte yaşamak durumundadır. Çünkü o, yaratılıştan itibaren sosyal bir varlıktır. Tek başına kaldığı durumda insan, huzursuz olur ve stres yaşar. Onun böyle bir duruma düşmemesi için, Yüce Allah, kendisine bir eş yaratmıştır: هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّيْهَا حَمَلًا خَفِيًّا 'O'dur ki sizi bir tek candan yarattı ve bundan da, gönü k kendisine ısınsın diye eşini inşa etti. Erkek eşini sarıp bürüdü, o da hafif bir yük yüklendi, hamile kaldı.'⁹⁰⁰

Yüce Allah, varlığının ve kudretinin bir delili olarak, eşler yaratmış ve insan neslinin devam etmesi için de eşler arasında gerekli kıldığı cinsî alakanın ve diyalogun devamını sağlamak gayesiyle de, kendilerine sevgi ve şefkat duygularını vermiştir. Bu husus Kur'ân'da da vurgulanmıştır: وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً 'O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerinden biri de:

⁸⁹⁸ Hucurât, 13.

⁸⁹⁹ Âl-i İmrân, 14.

⁹⁰⁰ A'râf, 189.

Kendilerine ısınmanız için, size içinizden eşler yaratması, birbirinize karşı sevgi ve şefkat var etmesidir. Elbette bunda, düşünen kimseler için ibretler vardır.⁹⁰¹

Âyette de ifade edildiği gibi, cinsellik güdüsü, eşlerden her birinin diğerine ısınıp sükûnet ve rahatlık bulmaları, güven ve huzur hissetmeleri, hayatlarını güven ve huzur içinde sürdürmeleri, çocuklarının yetişmeleri için uygun ortam oluşturmaları ve bu uygun ortam için lazım olan muhabbet ve şefkati meydana getirmeleri için kendilerine verilmiştir.

1.2.3.1.1.1.2. Psikolojik Güdüler

İnsanı meydana getiren maddî unsurlarının yanında manevî unsurları da vardır. O bedeninin yanında; duygularıyla, ihtiyaçlarıyla ve zaaflarıyla da insandır. Çünkü o, bedeniyle zayıf yaratıldığı gibi,⁹⁰² duygularıyla da nefis ve şeytan gibi, dâhilî ve haricî şartların etkisinde, fitratına aykırı davranabilecek kadar zayıftır. İşte bu zaafı ile içinde bulunduğu dâhili ve harici şartlar, psikolojik güdüler olarak, onu çeşitli davranışları sergilemeye itmektedir.

Yukarıda, açıklamaya çalıştığımız, fizyolojik güdülerin yanında; ruhun eğitilerek kemale ermesi ve imtihana tâbi tutulması için, bazı duygular da, nefse verilmiş olan şehvet ve gadab kuvvelerinin içine yerleştirilmişlerdir. İşte bu kuvvelerin içine yerleştirilen duyguların kaynaklık ettiği psikolojik güdüler:

A. Aidiyet Güdüsü

İnsan bir kimliğe sahip olmak ister. Kimlik oluşumu, doğuştan getirilen ve sonradan kazanılan çok sayıda faktörün etkileşimlerinin bir sonucudur. Bu nedenle, genel olarak iman ile kimlik arasında karşılıklı bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Çünkü iman, bütün benliği kapsayıcı bir özelliğe sahiptir. Bu iman, kimliği oluşturan ve her şeyi kuşatabilen tek ruhî faktördür. İman, toplumla ilişkiler içinde kendini gösteren bütün psikolojik hayatı ve dolayısıyla kimliği etkiler. Fakat kimliği etkileyen bu imanın, sağlam ve tahrif edilmemiş olması lazımdır. Nitekim يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ 'Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekirse

⁹⁰¹ Rûm, 21.

⁹⁰² Nisâ, 28.

öylece sakının! Ona lâayık olduğu tazimi gösterin ve ancak O'na teslim olan Müslüman olarak can verin!⁹⁰³ âyeti iman edenler için sadece 'Müslüman' kimliğini öngörmektedir. Ancak insan, bu kimliğe 'kendi başına değil de, daha çok diğer bir kişiyle, bir gurupla ya da bir kurumla özdeşleşerek ulaşmayı sağlayabilir.⁹⁰⁴

İnsanlık tarihi boyunca gönderilen bütün peygamberler, insan topluluklarını, ümmet ve millet kavramıyla ifade edilen cemaatle bütünleşmeye ve 'Müslüman ismini almaya davet etmişlerdir: وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِّلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ 'Allah yolunda gereği gibi cihad edin! Sizi insanlar içinde bu emanete ehil bulup seçen O'dur. Din konusunda, size hiçbir zorluk da yükledi. Haydin öyleyse babanız İbrahim'in milletine ve yoluna! Bundan önce de, bu Kur'ân'da da, size Müslüman adını veren O'dur.⁹⁰⁵ âyeti ve وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ 'Allah yoluna çağırın, makbul ve güzel işler işleyen ve 'Ben Müslümanlardanım' diyen kimseden daha güzel söz söyleyen kim olabilir?⁹⁰⁶ âyeti, bu kimlikle ve sadece bu isimle bütünleşmeyi vurgulamaktadır.

B. Sahiplenme Güdüsü

İnsan; kendisine güven duygusu veren, toplumda nüfuz, makam ve güç sağlayan mal ve mülke karşı sevgi besler sahiplenmek için hırs gösterir. Bu hususu Kur'ân-ı Kerim şöyle dile getirmektedir: زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ 'Kadınlar, oğullar, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüş, güzel cins atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin hoşuna giden şeyler insanlara cazip gelmektedir. Bunlar dünya hayatının geçici bir metaından ibarettir. Asıl varılacak güzel yer ise, Allah'ın katındadır.⁹⁰⁷

Kur'ân-ı Kerim, insan benliğini bürüyen bu güdüyü helâl ile sınırlamayı ve haramdan sakınmayı emretmektedir. Başkasına ait olanı yememenin ötesinde, miskini yedirmek ve yetime ikramda bulunmak da Kur'ân'ın emirlerindedir: كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ وَلَا تَحَاضُّونَ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ وَتَأْكُلُونَ التَّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا 'Hayır! (Siz Allah'tan hep ikramı devam ettirmesini istersiniz ama) yetime değer vermezsiniz! Muhtaçları doyurmaya

⁹⁰³ Âl-i İmrân, 102.

⁹⁰⁴ Kasapoğlu, *Kur'ân'da Kişilik Psikolojisi*, s. 36.

⁹⁰⁵ Hac, 78.

⁹⁰⁶ Fussilet, 33.

⁹⁰⁷ Âl-i İmrân, 14.

teşvik etmezsiniz. Mirasları helâl haram demeden ne gelse yersiniz. Mal mülk sevgisi ise bütün benliğinizi kaplamış!⁹⁰⁸

Süs, bir şeyin aslından olmayıp arızî bir durumdur. Ama asıl arzulanın şey ise, ebed arzusunda olan insanın fitratı gereği, süsün zevali ile zail olacak şey değil; baki kalacak şeydir. Yüce Allah, insanın bu ebed arzusunu bildiği için, onun süse kanıp geçici olan dünya hayatını değil; baki kalacak olan ahireti istemesini tavsiye etmektedir: *الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَّا* 'Mal mülk, çoluk çocuk... Bütün bunlar dünya hayatının süsleridir. Ama baki kalacak yararlı işler ise Rabbinin katında, hem mükâfat yönünden, hem de ümit bağlamak bakımından daha hayırlıdır.⁹⁰⁹

Bu güdünün doğuştan mı, yoksa sonradan mı kazanıldığı konusunda günümüz psikologları ihtilaf içindedirler:

'Mc. Dougall gibi bazı psikologlar, sahiplenme motivinin bir içgüdü (instinet) olduğu görüşündedirler. Ancak bunun aksine antropolojik ve modern psikolojiye ait etüdler, bu tarz görüşü desteklemeyerek sahiplenme motivinin kazanılmış psikolojik motiv olduğunu ortaya koymaktadır. Şeytanın Âdem (a.s.)'a vesvese aşılıyarak, olmayacak bir hükümlanlığa yönlendirmesinden, sahiplenme motivinin Âdem (a.s.) ve çocuklarında doğuştan var olduğu sonucunu çıkarmamızı gerektirmez. Belki bu ifadeden, İblis'in o vakitte bilfiil Âdem (a.s.)'da bulunmayan bir motivinin onun nefesine yerleşmeye çaba sarf etmiş olduğunu anlamamız mümkündür. Böylece Âdem (a.s.), sahiplenme motivini İblis'in fısıldaması ve etkisi ile öğrenmiş olmaktadır.⁹¹⁰

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, diğer güdüler gibi bu güdü de, insana doğuştan verilmiş değildir. İnsan hayatını devam ettirmek istediği için bu güdüyü sonradan öğrenmektedir. Bu öğrendiği şeyin gereğini yapmasında da –helâl sınırını aşmadığı müddetçe– bir sakınca bulunmamaktadır. İnsana düşen şey ise, şeytan gibi muharriklere kanıp aşırıya gitmemesidir.

C. Ebedi Yaşama Güdüsü

İnsanın hayat şartları ne olursa olsun, akli başında olduğu müddetçe, hiçbir zaman ölmek istemez. Burada intihar edenlerin durumu bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak intihar edenlerin akıllarının başlarında olup olmadığı hususu İslam

⁹⁰⁸ Fecr, 19–20.

⁹⁰⁹ Kehf, 46.

⁹¹⁰ Osman Necati, *el-Kur'an ve İlmü'n-Nefs*, s. 36–37.

hukukçuları arasında tartışma konusu olmuştur. Müftabih görüş intihar edenin intihar esnasında aklının başında olmadığı görüşüdür.⁹¹¹

Ebedi yaşama duygusu, hayat şartlarının bütün zorluklarına rağmen, insanın hayata tutunmasını sağlar. Bu duygu ilk insan Hz. Âdem (a.s.)'da da mevcuttur. O, cennette yaşadığı halde, 'ebedi yaşama ve mala mülke sahip olma güdülleri, şeytanın onun nefesine telkini ile kabarmış',⁹¹² ve yasak bitkiden yiyerek, Yüce Allah'ın koyduğu yasağı çiğnemiştir: قَوْسُوسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا أَدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبْلَى فَأَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتَ لُهُمَا ' Ama şeytan ona vesvese verip: 'Âdem! Dedi, 'ister misin sana ebediyet (ölümsüzlük) ağacını, zamanın geçmesiyle zeval bulmayan bir devlet ve saltanatı göstereyim? Derken ikisi de o ağacın meyvesinden yediler. Bunun üzerine edep yerlerinin açık olduğunu fark ettiler. Derhal cennet yapraklarıyla üzerlerini örtmeye başladılar.⁹¹³

İnsandaki bu bitmez tükenmez ebed arzusu, ebedin varlığının yegâne delilidir. Çünkü olmayan bir şey, hiçbir zaman, insan zihnine konu olamaz. Eğer bir mefhum insan zihnine, konu oluyorsa o şey vardır ve oluşması mümkündür. Hatta bu hakikat meşhur bir darb-ı meselde şöyle ifade edilmiştir: 'Yüce Allah eğer vermek istemeseydi, istemek vermezdi.'

D. Düşmanlık Güdüsü

Kur'ân-ı Kerim'de insandaki kan dökücülük zaafı hususunda, şunlar ifade edilmektedir: 'Rabbin meleklerle: 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' dediği vakit onlar: 'Â! Oradaki nizamı bozacak ve yeryüzünü kana bulayacak bir mahlûk mu yaratacaksın? Oysa biz sana devamlı hamd, ibadet yapıp, Sen'i tenzih etmekteyiz!' dediler. Allah: 'Ben, sizin bilmediğiniz pek çok şey bilirim' buyurdu.⁹¹⁴ Hz. Âdem (a.s.)'in çocuklarından Kabil'in, kardeşi Habil'i öldürmesi hadisesi de göz önünde bulundurularak, bu ayette ifade edilen kan dökme zaafının, insanda tabî olarak bulunduğu ifade edilmişse de⁹¹⁵ bu tamamen yanlış bir anlayıştır. Çünkü bu zaaf,

⁹¹¹ Bu konuda daha fazla bilgi edinmek isteyenler, fıkıh kitaplarının 'intihar edenin cenaze namazı' konularına bakabilirler.

⁹¹² Seyyid Kutub, *a.g.e.*, V, 139.

⁹¹³ Tâhâ, 120–121.

⁹¹⁴ Bakara, 30

⁹¹⁵ Hayati Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, İstanbul, 2001, s. 243.

hayatın devam etmesi için gerekli olan 'gadab' duygusunun terbiye edilmeyerek, nefis ve şeytan muharriklerinin de katkılarıyla ulaştığı ifrat noktasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim katil kardeşten bahsederken, 'nefsi, onu kardeşini öldürmeye itti.'⁹¹⁶ buyurmaktadır. Eğer bu zaaf doğuştan itibaren insanda bulunmuş olsaydı, diğer kardeşin de bir saldırı da bulunması lazım gelirdi. Hâlbuki maktul kardeş, 'لَنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ' Ben seni öldürmek için sana el kaldırmam. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım'⁹¹⁷ diyerek bu zaafın kendinde bulunmadığını isbatlamaktadır. Eğer bu zaaf doğuştan itibaren insanda mevcut olmuş olsaydı, Kur'ân böylelerini kınamazdı. Oysa Kur'ân, gadab duygusunu dizginlemeyip ifrat noktasına ulaşanları şiddetle kınamıştır: 'مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ' İşte bundan dolayı İsrail oğullarına kitapta şunu bildirdik: 'Kim katil olmayan ve yeryüzünde fesat çıkarmayan bir kişiyi öldürürse sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir adamın hayatını kurtarırsa sanki bütün insanların hayatını kurtarmış olur. Resullerimiz onlara açık ayetler ve deliller getirmişlerdi. Ne var ki onların çoğu bütün bunlardan sonra, hâla yeryüzünde fesat ve cinayette aşırı gitmektedirler.'⁹¹⁸

Kur'ân-ı Kerim, kâfirlerin vahyi kabul etmemelerini, düşmanlığı oluşturan sebepler arasında zikretmektedir: 'يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ لِقُومٍ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ حَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَعْلَمْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ إِنْ يَتَّقَوْكُمْ يُكْفُوا لَكُمْ 'Ey iman edenler! Benim de sizin de düşmanlarınızı dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği reddettikleri halde, siz onlara sevgi sunuyorsunuz. Resulullah'ı ve sizi, sırf Rabbiniz olan Allah'a inandığınız için, vatanınızdan kovuyorlar. Siz Benim yolumda cihad etmek ve Benim rızamı kazanmak için yurdunuzdan çıkarılmayı göze aldıysanız, nasıl olur da onlara sevgi gösterip sır verirsiniz? Hâlbuki Ben gizlediğiniz ve açıkladığınız her şeyi bilmekteyim. Doğrusu içinizden kim bunu yaparsa, artık doğru yoldan sapmış olur. Eğer size karşı ellerine bir

⁹¹⁶ Mâide, 30.

⁹¹⁷ Mâide, 28.

⁹¹⁸ Mâide, 32.

fırsat geçerse, size düşman kesilirler. Ellerini de, dillerini de size fenalık etmek için uzatırlar ve sizin de kâfir olmanızı can-u gönülden isterler.⁹¹⁹

Düşmanlık güdüsünün de, doğuştan mı yoksa sonradan mı edinildiği hususunda psikolog ve psikanalizciler görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Freud ve Lorenz gibi bazılarının, bu güdü insanda doğuştan vardır demelerine mukabil; Fromm ve Maslov gibi bazı psikologlar insanın tabiatında medenilik, müsbetlik, yardımlaşma ve iyilik bulunduğunu ifade ile böyle bir güdünün doğuştan var olamayacağını ifade etmişlerdir. Morris Charles da eserlerinde şu ifadelere yer vermektedir:

'Son dönemlerde yapılan deneye dayalı etütler, küçük çocuklarda organik olarak başarısızlığa neden olan bedensel hareketlerinin engellenmesiyle düşmanca davranışın ortaya çıktığını, daha sonra da çocuğun gelişimi esnasında sosyal, hukuki, iktisadi, siyasi ve psikolojik bir takım engeller sonucunda bu düşmanlığın ayrışarak çeşitlendiğini ortaya koymuştur. Bu duruma, çocuğun terbiyesi, anne babasıyla ilişkileri ve başarısızlığına karşı düşmanca tavır takınmasını öğreten önceki kişisel deneyimleri gibi özel etkenlerin pek çoğu da etki etmektedir. Buna bağlı olarak çağdaş psikologların birçoğu, düşmanca tavırların bir tür sonradan edinilen davranışlar olduğuna kani olmuşlardır.⁹²⁰

Charles, Fromm ve Maslov gibi çağdaş psikologların görüşleri, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Kur'ân ve Sünnet ile uyum arz etmektedir. Çok tekrar yapmamak gayesiyle burada da ayrıca nakletmiyoruz ancak, 'her doğan selim fitrat üzere doğar'⁹²¹ hadis-i şerifini hatırlatmakla yetiniyoruz.

İnsan doğuştan itibaren, hayır ve şerri yapma gücüne (istitaat) sahiptir: وَهَدَيْنَاهُ وَيْلًا وَبِرًّا 'Biz ona iki yol gösterdik'⁹²² âyetinin de ifade ettiği gibi insana hayır ve şer yolu açıklanmış ve o hayrı seçmeye elverişli kılınmıştır. Ancak insan, çoğu zaman hayırlı işleri zor görüp kolayına geleni, yani tahribi seçmektedir.

E. İnanma Güdüsü

İnsan, Yüce Allah tarafından, iman etmeye ve ibadet etmeye muhtaç bir fitratta yaratılmıştır. Zaten وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ 'Ben cinleri ve insanları sırf Beni tanıyıp

⁹¹⁹ Mümtetine, 1–2.

⁹²⁰ Osman Necati, *el-Kur'ân ve İlmü'n-Nefs*, s. 39.

⁹²¹ Müslim, Kader, 6/6926.

⁹²² Beled, 10.

yalnız Bana ibadet etsinler diye yarattım.⁹²³ âyetinin ifadesiyle onun yaratılmış olmasının başka bir sebebi de bulunmamaktadır.

Tarihte, ilkel topluluklar da dâhil, hiçbir topluluğun dinsiz kalmadığının sebebi insanda yaratılmış bulunan işte bu ihtiyaçtır. İman ışık gibi, gıda gibi, hava gibi, insanların muhtaç olduğu bir şeydir. Yüce Allah, fizyolojik ihtiyaçlar için dünyayı çeşitli rızıklarla donattığı gibi, bu ihtiyacı da karşılamak için de hem insanı başıboş bırakmayıp zaman zaman peygamberler göndermiş hem de sağlıklı bir imanı elde etmeye müsait yaratmıştır. Bütün bunlara rağmen sağlıklı kaynaklardan bu ihtiyacını karşılamayan birisi, yeterince gıda alamayıp toprak yiyen bir çocuk gibi yanlış yollara sapar.

1.2.3.1.2. Haricî Güdüler

Hadis-i şerifte 'insan kalbinde iki lemme bulunduğu; bunlardan birinin melek, diğerinin de şeytan tarafından kullanıldığı ve insanın hayatı boyunca bu iki telkinle karşı karşıya kaldığı' daha önce ifade edilmişti.⁹²⁴ Yine hadis-i şerifte; 'doğan her canlının sağlam bir fitrat üzere doğduğu, ancak bilahare ebeveynin, dolayısıyla çevrenin etkisiyle inançların oluştuğu' ifade edilmişti.

Şimdi, hayat boyunca insanı ve davranışlarını etkileyen melek, cin ve şeytan gibi haricî güdüler hakkında bilgi verelim:

1.2.3.1.2.1. Melek

Meleklerle iman İslâm'ın şartlarından biri sayılmıştır. Çünkü meleklerin varlığı Kitap ve Sünnet ile sabit olup⁹²⁵ nurdan yaratılmış⁹²⁶ ve kendi aslî suretleriyle görünmeyen ancak insan suretinde görünebilen⁹²⁷ nuranî varlıklardır. Onlar, şeytanların kalpteki kendilerine ait lemmeye attıkları kötü telkinlere mukabil, insanların kalbinde bulunan kendilerine ait lemmeye iyi şeyleri ilhâm ederler.⁹²⁸

⁹²³ Zâriyât, 56.

⁹²⁴ Tirmizî, Tefsir, 3/3256.

⁹²⁵ Müslim, İman, 1/102.

⁹²⁶ Müslim, Zühd, 11/7687.

⁹²⁷ Müslim, İman, 1/102.

⁹²⁸ Tirmizî, Tefsir, 3/3256.

Kur'ân'a göre melekler, Allah'a ibadeti, ne gurur meselesi yapar, ne de yorulurlar. Gece gündüz, usanmadan, ara vermeden tesbih ederek⁹²⁹ Allah'a secde eder ve asla kibirlenmezler. Rab'lerinden korkar ve kendilerine ne emredilirse onu yaparlar.⁹³⁰ Onlar bir anda, bir yerden diğer bir yere intikal edecek kabiliyette olup, iki, üç, dört kanatlıdırlar.⁹³¹ Yemez ve içmezler.⁹³² Erkeklik ve dişilikleri de yoktur. Normal vasıflarıyla görünmedikleri için, 'görünmez' manasında, الْجِنَّةُ 'el-cinne' kavramıyla ifade edilmişlerdir.⁹³³ Sırf iyilik timsali ve çok değerli kâtiplerdir.⁹³⁴ Arşı taşıyıp, devamlı olarak Rab'lerini zikir ederler. O'na gerçekten inanır ve müminler için af dileyip dua ederler.⁹³⁵ Melekler, sıkıntıya düşüp daralan mü'minlere, Yüce Allah'ın izniyle yardım ederler.⁹³⁶ Onlar asla Allah'a isyan etmez ve kendilerine verilen bütün emirleri tam yerine getirirler.⁹³⁷

1.2.3.1.2.2. Cin ve Şeytan

Cinler, iman ve ibadetle sorumlu varlıklardır.⁹³⁸ Cin ve şeytanları aynı madde altında incelememizin sebebi, ayrı guruplar zannedilen bu varlıkların aslında aynı cinsten oluşlarıdır. Çünkü Kur'ân-ı Kerim, şeytanın cin tairesine ait ve asıl adının da İblis olduğunu ifade eder: *وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ* 'Hani bir zaman Biz meleklerle: 'Âdem'e secde edin!' deyince, onlar da derhal secdeye kapanmışlardı. Ne var ki İblis eğilmemişti. O cinlerden idi. Rabbinin emrinin dışına çıktı. Ey Âdem'in evlatları! Onlar size düşman oldukları halde, siz kalkıp Benden ayrı olarak onu ve onun evlatlarını mı dost ediniyorsunuz? Zalimler için ne fena bir bedel! Ne zararlı bir takas!⁹³⁹ Bu âyetten de anlaşıldığı gibi, en büyük şeytan olan İblis ve onun soyundan gelen âsî cinler, insanoğluna düşman kesilirler. Hatta bu düşmanlıklarını icrâ etmek ve şeytanlık görevini ifa etmek için, kendileri gibi âsî bazı insanlarla işbirliği içine de

⁹²⁹ Bkz. Enbiyâ, 19–20.

⁹³⁰ Bkz. Nahl, 49–50.

⁹³¹ Bkz. Fâtır, 1

⁹³² Bkz. Zâriyât, 24–28.

⁹³³ Bkz. Sâffât, 149–159.

⁹³⁴ Bkz. Abese, 15–16.

⁹³⁵ Bkz. Mü'min, 7.

⁹³⁶ Bkz. Fussilet, 30 ve Al-i İmran, 124.

⁹³⁷ Bkz. Tahrîm, 6.

⁹³⁸ Bkz. Zâriyât, 56.

⁹³⁹ Kehf, 50.

girebilmektedirler.⁹⁴⁰ Bu düşmanlıklarının gereği de, insanları hak yoldan saptırır, ayaklarını kaydırır ve sonra da yüzüstü bırakırlar.⁹⁴¹

Cinler, insanlar gibi dünyada yaşamalarına rağmen,⁹⁴² melekler gibi hızlı hareket etme kabiliyetlerine sahip,⁹⁴³ insanlar gibi ağırlık sahibi olup⁹⁴⁴ göz, kulak ve kalpleri (gönül) vardır.⁹⁴⁵ onlar bu vasıflarıyla insanların hizmetine girer ve gayb-ı asla bilmezler.⁹⁴⁶

Kendilerine sorumluluklarını anlatmak için, onlara da peygamberler gelmiştir: يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رَسُولٌ مِنْكُمْ يَفْصُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَىٰ أَنْفُسِنَا وَغَرَّبْنَاهُمْ
الْحَيَوَةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ 'Ey cin ve insanlar topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu gününüzle karşılaşacağımızı bildirerek sizi uyan peygamberler gelmedi mi?' 'Ey Yüce Rabbimiz! Kendi aleyhimize şahidiz.' diyecekler. Dünya hayatı onları aldatmıştı. Böylece kendilerinin kâfir olduklarına, yine kendileri şahitlik ettiler.⁹⁴⁷

'Cinler (şeytanlar), insanın kalbinde bulunan lemnesinden insanı etkilerler.'⁹⁴⁸ 'Onlar bilhassa namazda, kişi ile kalbinin arasına girer ve şunu hatırla, bunu düşün diye aklında daha önce hiç olmayan şeylerle vesvese verirler. Bu düşüncelere kapılan kişi kaç rekât kıldığını bilmeyecek hale gelir.'⁹⁴⁹ 'Şeytanlar çok şüpheli ve aşırı bir kavrayış ve sezgiye sahiptirler. Vücutta, kanın ulaştığı bütün noktalara ulaşır ve insanların kalbine kötü şeyler atarlar.'⁹⁵⁰ 'Bütün insanların arasına fitne sokmakla onları kandırmaya çalışırlar.'⁹⁵¹

Nâs sûresinin ifâdesiyle, cinler de insanın kalbine vesvese verebilirler. Ancak bu hususta daha çok şeytanlar meşhur olmuştur. Bu sebeple, vesvese verici haricî bir muharrik olarak sadece şeytan kelimesini kullanmanın daha yerinde olacağı kanaatindeyiz.

⁹⁴⁰ Bkz. Nâs, 6.

⁹⁴¹ Bkz. Furkân, 29. ve Bakara, 36.

⁹⁴² Bkz. Rahmân, 33.

⁹⁴³ Bkz. Nrml, 39-40.

⁹⁴⁴ Bkz. Rahmân, 31.

⁹⁴⁵ Bkz. A'râf, 179.

⁹⁴⁶ Bkz. Sebe, 12-14.

⁹⁴⁷ En'am, 130.

⁹⁴⁸ Tirmizî, Tefsir, 3/3256.

⁹⁴⁹ Buhârî, Ezân, 4/608.

⁹⁵⁰ Müslim, Selâm, 9/5808.

⁹⁵¹ Müslim, Sıfatü'l-Kıyame, 17/7281.

Şeytan, nefis gibi insanın kendi varlığı içindeki eğilimler değil, insanın dışında, ona yabancı ve düşman bir varlıktır. Şeytan insana olan yakınlığı dolayısıyla, onu kollar; iyiliğe yöneleceği sırada nefsi (kanı) aracılığıyla bütün bedenini kaplayarak, onu iyilikten alıkoyar. Kötülüğe yöneleceği sırada ise teşvik eder, yapacağı şeyi süsler, güzel gösterir. Bunu, nefse yaptığı vesvese ile gerçekleştirir. Kötülük ve hayâsızlık yolunda insanı etkilemek şeytanın görevidir: قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ 'Öyle ise' dedi, 'Sen beni azgınlığa mahkûm ettiğin için, ben de onları gözetlemek üzere Senin doğru yolunun üzerinde pusu kurup oturacağım. Sonra onların gâh önlerinden, gâh arkalarından, gâh sağlarından, gâh sollarından sokulacağım, vesvese verip pusu kuracağım, Sen de onların ekserisini şükreden kullar bulmayacaksın.'⁹⁵²

Ancak, şeytan her insana etki edip nüfuzu altına alamaz: إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ 'Aslında iman edip Rab'lerine güvenen ve dayananlar üzerinde onun bir nüfuzu yoktur. Onun nüfuzu, ancak onu dost edinenler ve onu Allah'a, ortak sayanlar üzerindedir.'⁹⁵³ Şeytanın Âdem'e düşman oluşu da yine Allah'ın kanunu gereğidir. Âdem iki etken arasındadır. Kendisine dost olan meleklerle, düşman olan şeytan; düşmanı olan şeytan, onu makamından düşürmek için ona kötü telkinler, düşünceler aşılamağa çalışır. Dostu olan melekler ise kalbine düşürdükleri iyi düşüncelerle, ilhamlarla onu iyilik yönüne sevk ederler. İnsan psikolojisinde bu iki güç de vardır. Bunlar da Allah'ın, insanda yarattığı kanunlardır.⁹⁵⁴

1.2.3.1.2.3. Çevre

İnsan, doğuştan itibaren toplum içinde yaşamak zorundadır. Bunun sonucu olarak da kişi, içinde yaşadığı toplumun örf, adet ve inançlarını benimser. Bu örf, adet ve inançlarda yanlışlıklar yoksa ne a'lâ. Ancak toplumun inanç ve adetlerinde yanlışlıklar varsa, her bir fert de bu yanlışlardan payını almış olur. Efendimiz (s.a.s.)'in الرَّجُلُ عَلَىٰ دِينِ كَلْبِهِ 'Kişi, dostunun dini (inanç, adet ve davranışları) üzeredir.

⁹⁵² A'râf, 16–17.

⁹⁵³ Nahl, 99–100.

⁹⁵⁴ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1988, III, 324.

Öyleyse her birerleriniz kimi dost edindiğine baksın!⁹⁵⁵ hadisi bu hakikati ifade etmektedir.

Çevrenin ve onu oluşturan fertlerin, birbirlerinden etkilendikleri de bir hakikattir. Nitekim يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ 'Ey iman edenler! Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakının ve dürüst insanlarla beraber olun.'⁹⁵⁶ âyeti bu hususu vurgulamaktadır.

İki dost ve arkadaş arasındaki etkileşim, en hızlı bulaşan bulaşıcı hastalıklardan daha hızlı olmaktadır. Efendimiz (s.a.s.)'in مَثَلُ الْجَلِيسِ الصَّالِحِ وَالْجَلِيسِ السَّوِّءِ كَمَثَلِ صَاحِبِ الْمِسْكِ وَكَبِيرِ الْحَدَّادِ لَا يَجِدُ مِنْهُ رِيحًا إِلَّا رِيحًا نَيِّبَةً وَلَا يَجِدُ مِنْ صَاحِبِ الْمِسْكِ إِلَّا تَشْتَرِيهِ أَوْ تَجِدُ رِيحَهُ وَكَبِيرُ الْحَدَّادِ يُحْرِقُ بَدَنَكَ أَوْ تَوْبَكَ أَوْ تَجِدُ مِنْهُ رِيحًا خَبِيثَةً 'İyi birisi ya da kötü birisiyle oturanın misali, misk satanın yanında bulunan ile demirci körüğünün yanında bulunan gibidir. Misk satanın yanında bulunman, seni mahrum bırakmaz. Ya ondan satın alırsın ya da kokusunu duyarsın. Demir körüğüne gelince, ya bedenini ya elbiseni yakar, ya da ondan pis bir koku duyarsın'⁹⁵⁷ hadisi, insanların birbirlerini görerek de etkileyebildiklerini ifade etmektedir. Zira 'uyuşturucuyla ilgili yapılan istatistikler göstermektedir ki, alışanların büyük bir çoğunluğu arkadaş vesilesiyle almışlardır.'⁹⁵⁸

İnsan fiillerinde, iyi ya da kötü bazı hasletleri kazanmasında, hatta Yüce Allah tarafından af edilmesinde bile çevrenin rolü küçümsenemez. Nitekim her insan, selim bir fitrat üzere yaratılmıştır. Ancak ebeveyn, çevrenin en küçük parçası olarak, çocuğun dinî anlayışını bile değiştirecek kadar güçlü bir etki oluşturabilirler.⁹⁵⁹ Bir bütün olarak çevre ise, ferдин tüm davranışlarında etkili olur. Efendimiz (s.a.s.)'in, çevrenin davranışlar üzerine etkisinin anlatıldığı hadisinde; büyük günahlardan sonra ıslah-ı nefis için, yüz adam öldüren katilin şahsında şu nasihatte bulunuyor: وَمَنْ يَحُولُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ التَّوْبَةِ: 'Kim seninle tövbe arasına girebilir? Sen şöyle şöyle (iyi) bir yere git! Çünkü orada Allah'a ibadet eden insanlar vardır. Sen de onlarla beraber ibadet et ve kendi yerine geri dönme!

⁹⁵⁵ Tirmizî, Zühd, 45/2378.

⁹⁵⁶ Tevbe, 119.

⁹⁵⁷ Buhârî, Büyu', 38/2101.

⁹⁵⁸ Muhittin Akgül, *Kur'an İnsan ve Toplum*, İstanbul, 2001, s. 270.

⁹⁵⁹ Bkz. Müslim, Kader, 6/6926.

Çünkü senin yerin kötü bir yerdir.'⁹⁶⁰ Burada اَرْضُ 'yer', içinde bulunulan toplumu ifade etmektedir. Çünkü bir yer, mutlak manada iyi veya kötü olmaz. Ancak içindeki insanların iyi veya kötülüğünden değerini alır. Nitekim meşhur darb-ı meselde; شَرَفُ الْمَكَانِ بِالْمَكِينِ 'yerin şerefi orda bulunandan kaynaklanır' denilmiştir. Yukarda bir pasajını verdiğimiz hadis-i şerifin devamında, ıslah-ı nefis arzusunda olan bu şahsın, iyi çevreyi kasd etmesinden ve oraya yönelmesinden dolayı, rûhunun rahmet melekleri tarafından kabzedildiği ifade edilmektedir.

İnsanı etkileyen çevreyi, tabiat ve toplum olarak iki boyutta değerlendirmek mümkündür:

A. Tabiat

İnsan, zayıf yaratıldığı için, sahip olduklarını kaybeder korkusunu, tarih boyunca hep yaşamıştır. Bu korku, batıl bir inanç ve nefsin hevâsıyla da bir araya gelince, bu zayıf insan, gölgesinden bile korkar olmuştur. Bu korkuları ve batıl inançları dolayısıyla da, tabiatta güç yetiremediği hadiseler karşısında ser fûru olmuş ve sapkınlıklara düşmüştür.

Kur'ân-ı Kerim, bu tür sapkın kavimlerin hayatlarını, ibret alırsız diye, bize anlatmaktadır. Bunlardan bir tanesi, belki de en önemlisi Hz. İbrahim (a.s.)'ın kavmi ile yaşadığı diyalogdur: فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْإِفْلِينَ فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِعًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِن لَّمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِعَةً قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِن لَّمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ 'Gece bastırınca İbrahim bir yıldız gördü, '(İddianıza göre) Rabbim budur!' dedi. Yıldız sönünce de 'Ben öyle sönüp batanları Tanrı diye sevmem!' dedi. Sonra ayı, dolunay halinde doğmuş vaziyette görünce '(İddianıza göre) Rabbim budur!' dedi. Sonra o da batınca: 'Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, mutlaka sapmışlardan olurum!' dedi. Daha sonra güneşi doğarken görünce (iddianıza göre) 'Rabbim, her hâlde budur, bu hepsinden daha büyük!' Batıp kaybolunca da: 'Ey halkım, ben sizin Allah'a şerik koştüğünüz şeylerden beriyim' 'Ben batıl dinlerden uzaklaşarak, yüzümü, gökleri ve yeri yaratan Rabbülâlemin'e yönelttim, ben asla sizin gibi müşrik değilim!' dedi.'⁹⁶¹

⁹⁶⁰ Müslim, Tevbe, 8/7184.

⁹⁶¹ En'am, 76-78.

Yüce Allah pek çok âyette kâinattaki varlıklara dikkat çeker. Çünkü insanın kâinattaki varlıklar karşısında etkilenmemesi mümkün değildir. Kâinattaki coğrafi yapının insanın duygu ve davranışları üzerindeki etkisinden dolayı, âyetlerde bu hususa sık sık vurgu yapılmaktadır: *الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَافُوتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ* 'Yedi kat göğü birbiriyle tam uyum içinde yaratan O dur. Rahman'ın yaratmasında hiçbir nizamsızlık göremezsin. Gözünü çevir de bak: Herhangi bir kusur görebilir misin? Sonra tekrar tekrar gözünü çevir de bak, gözün bir kusur bulamadığından, eli boş ve bitkin geri döner.'⁹⁶²

B. Toplum

İnsan fitratı gereği, toplum denilen sosyal bir çevre içinde dünyaya gelir, yaşar ve ölür. Tarihte, toplum olmadan yaşamının mümkün olmadığı bilinmektedir. Toplumu meydana getiren en küçük unsur ve çekirdek yapı, insanın en yakın çevresi olan ailedir. Bu aile, başta insanın inanç yapısı olmak üzere her çeşit düşünce ve tutumunu etkiler.

Kur'ân-ı Kerim, ilk insan Hz. Âdem (a.s.)'in, yalnız yaşayamadığını, yanında sükûn bulması için kendisine eş yaratıldığını, eşiyile beraber çocuklara da muhtaç oldukları için, Yüce Allah'tan, salih ve kusursuz evlat istediklerini, 'bu istekleri yerine geldiği takdirde de kendisine şükredeceklerini' ifade ettiklerini bildirmektedir.⁹⁶³ Bu âyet, tarihin başlangıcından beri, insanın hiçbir zaman yalnız yaşayamadığını, bir aileye ve beraber yaşayacağı bir insan gurubuna ihtiyaç duyduğunu vurgulamaktadır.

En küçük insan gurubundan meydana gelen ailelerden daha büyük bir sosyal yapı ve daha yakın akrabalarından oluşan *قَبِيلَةٌ* 'kabile';⁹⁶⁴ kabilelerden de, daha uzak akrabalarından oluşan *شَعْبٌ* 'şa'b'⁹⁶⁵ meydana gelecektir ki, bunun yegâne sebebi ve hikmeti *تَعَارُفٌ* 'te'arûf' yani 'tanışıp sahip çıkmak'⁹⁶⁶ içindir.

Meşhur darb-ı meselde de ifade edildiği gibi; *الْإِنْسَانُ عَبِيدٌ لِلْإِحْسَانِ* 'insan iyilik yapana meftundur.' Bu onun zayıf yapısı gereğidir. İnsanın bu yapısı gereği, kendisine sahip çıkan ailesini ve kabilesini sevmesi pek tabîi hatta gereklidir. İnsan yapısı itibariyle

⁹⁶² Mülk, 3-4.

⁹⁶³ A'râf, 189.

⁹⁶⁴ el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, V, 336.

⁹⁶⁵ el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, V, 336.

⁹⁶⁶ Suat Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, İstanbul, 1998, s. 516.

zayıf olduğu gibi, zayıf olan bu yapıyı korumak için, kendisini ve kendisini koruyanı sevmesi de onun yapısı gereğidir. Buraya kadar olan her şey normaldir. Normal olmayan şey, kişinin bu sevgisinde aşırı gidip, korumak durumunda olduğu 'ben'ini 'bencillik' noktasına taşıyıp, bu 'ben'e sahip çıkan ailesini yüceltmesidir. Bu davranış, kişiyi narsizm (bencillik) hastalığına mübtelâ kılar. Narsizm hastalığı ise, ırkçılık hastalığını doğurur. Bu tür hastalıklar, zayıf kişilikli ve menfaat düşkünü insanlarda bulunur. Bu tür hastalıklara düşmemek için Kur'ân-ı Kerim, fert ile onun içinde yaşadığı toplum arasındaki münasebetini, konumunu düzenlemiş ve insanların ancak takva ile üstün olabileceklerini bildirmiştir: **يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا** 'Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirinizi tanıyıp sahip çıkmanız için milletlere, sülâlelere ayırdık.'⁹⁶⁷

⁹⁶⁷ Hucurât, 13.

BÖLÜM 2: KUR'ÂN-I KERİM'İN RÛHÎ HASTALIKLARA BAKIŞI

Varlık âleminde gördüğümüz her şeyin bir nefsi, yani bir benliği vardır. Bu nefislere, Yüce Allah tarafından, kendi varlıklarını sürdürme kabiliyetleri verilmiştir. Nitekim bu varlıklar, zor hayat şartlarına karşı, sahip oldukları özelliklerini koruyarak bir şekilde varlıklarını devam ettirebiliyorlar.

İbn Sina gibi bazı filozoflar, tabiî, nebatî, hayvanî, insanî ve felekî olmak üzere beş çeşit nefisten bahsetmektedir.⁹⁶⁸

Tabiî nefis, câmid varlıklarda bulunup onların varlıklarını devam ettirebilmek için kendilerine verilmiş olan çeşitli vasıflardır. Taş veya değişik madenlere verilen çeşitli vasıflar gibi...

Nebatî nefis, bitkilerde bulunmaktadır. Bu mertebedeki nefis tabiî nefisten farklı bir vasıftadır. Çünkü bu mertebedeki nefsin, varlığını devam ettirebilmek için kendisine verilmiş bulunan vasıflar tek başına yetmez. Bu vasıflar, başkalarının da yardımına ihtiyaç duymaktadır. Yani bu nefis, varlığını devam ettirebilmek için havaya, suya, ışığa, ısıya ve en önemlisi de kendi türünden karşıt cins ile çiftleşmeye muhtaçtır.

Hayvanî nefis ise, bir yönüyle insanlarda da bulunmakla beraber; tek başına ve tümüyle sadece hayvanlarda vardır. Hayvanlar, bu nefse yerleştirilmiş olan şehvet ve gadab duygularını tatmin etmek suretiyle varlıklarını devam ettirirler. Tek başına bu nefse sahip olanlar canlıdır ama ruhları yoktur. Çünkü ruhun tezahürleri olan akıl, şuur, idrak gibi; iyiyi ve kötüyü tesbit edebilip iyilikte emredici, kötülükte de engelleyici vasıfları bunlarda bulmak mümkün değildir. İnsanlarda da bulunan bu hayvanî nefis; tıpkı bilgisayara yüklenen bir yazılım programı gibi, dimağa yüklenmiş olan ve dizgini elinde tutan, hâkim vâsıfına sahip, akıl programı sayesinde, idrâk ve şuur vasıflarını kazanır ve insanı hayvanlardan ayırır.

⁹⁶⁸ Bkz. Durusoy, *a.g.e.*, s. 36.

Bu nefis çeşitleri hakkında daha detaylı bilgi vermekle araştırmamızın amacının dışına çıkacak değiliz. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi; insan nefsi de dâhil her nefis, kendi varlığını devam ettirebilme kabiliyeti ile yaratılmıştır. Nitekim insanın nefsinde de kuvve olarak bulunan şehvet ve gadab duyguları; hayatının devam etmesi için faydalı olanı celb, zararlı olanı da def' etmek için kendisine verilmiş iki âlettir.

Biz ruhun mâhiyetini tam manasıyla bilemiyoruz ancak; onun faaliyet alanı olan dimağdan yayılan akıl ve idrâk gücü sayesinde yaptıklarını görüyor ve anlıyoruz. Ruhun tezâhürleri olan akıl ve idrâk gücünün, sadece insanlarda bulunması sebebiyle anlıyoruz ki ruh, sırf insanlarda vardır. Çünkü hayvanlarda yeme, içme, hareket etme faaliyetleri gibi canlılık vasıfları gösterdikleri halde, Yüce Allah sadece insan için, وَكَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي 'içine ruhumdan üfledim.'⁹⁶⁹ buyurmuştur. Fakat –bir galat-ı meşhur olarak– bazı âlimler bu ruha da nefis demişlerdir. Böyle olması söz konusu olamaz. Çünkü hayvanlarda da bulunan ve en bariz özelliği şehvet ve gadab olan hayvanî nefsi frenleyerek arzularını dizginleyip dengede ve makul sınırdaki tutmak ancak akıl, şuur, idrak gibi bazı engelleyici duyguların varlığı ile mümkündür. Kur'ân'ın 'emanet' dediği 'akıl, idrâk ve sorumluluk', işte bu 'ruh' dediğimiz şeyin tezahürüdür ki, böyle bir şey diğer canlıların aksine sadece insanlarda mevcuttur.

Kur'ân ve Sünnet'te kalb, ruh, nefis ve akıl kelimeleri, ayrı şeyler için de, bir tek şey için de kullanılmışlardır. Ancak bu tek şey, his ve bilgi kaynağı olan, Yüce Allah'ın marifet ve muhabbetini kazanabilen manevî bir latîfedir. Yoksa bazı âlimlerin yaptığı karışıklık gibi bir karışıklık değildir. Çünkü şehvet ve gadab gibi, belli gayeler için insana verilen duygular, nefsi meydana getirirler. Bu sebeple nefis, insanın maddî/cismanî yönünü teşkil etmektedir. İrade, idrak, şuur gibi hisler de vicdan mekanizmasını meydana getirirler. Böylece vicdan da insanın ruhî yönünü oluşturmaktadır. Bu iki mekanizma sürekli ilişki içindedirler. Şu kadar ki, vicdan mekanizmasının galebesi halinde, nefis mekanizması da müsbete dönüşür ve insanın yücelip yükselmesine hizmet eden bir sistem haline gelir.⁹⁷⁰ Ayrıca insan bütün mahlûkat arasında en üstün olanıdır.⁹⁷¹ İnsanı

⁹⁶⁹ Hicr, 29.

⁹⁷⁰ Bkz. Gülen, *Kalbin Zümürüt tepeleri*, III, 226.

⁹⁷¹ İsrâ, 70.

üstün kılan en belirgin vasfı, onun sahip olduğu ilim vasfı ile Yüce Allah'ı tanıma kabiliyetine sahip olmasıdır. 'Yüce Allah'ı tanımanın yeri ise kalptir.⁹⁷²

Uzuvlarla icra edilen ibadetler ve yapılan iyilikler kalbin dışarıya yansıyan nurları; uzuvlarla işlenen günahlar ve yapılan kötülükler de onun açığa çıkan karanlıklarıdır. Bundan dolayı Resulüallah (s.a.s.), *أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضَغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ* 'Dikkat edin! Bedende bir parçacık et vardır. O parça iyi olunca bütün beden iyi, kötü oluca da bütün beden kötü olur. Dikkat edin! O kalbdır'⁹⁷³ buyurmuştur. Bu kalb, insanın 'his ve idrâk kaynağı olan manevî bir latifedir. Bu latife, onun his ve duygularını, düşünce ve fikirlerini üretir. Bu latîfenin verdiği sinyallerle hem göğüsteki kalb, hem de baştaki dimağ çalışır. Bu latîfe insanın özü ve hakikatidir. Bu kalb ruhtur veya ruhun terki bindeki en önemli unsurdur. Ruhun mahiyeti ise meçhuldür.⁹⁷⁴ Nitekim Kur'ân'da; *وَمَا أَوْتِيْتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا* 'Size bu konuda az bilgi verilmiştir.'⁹⁷⁵ buyrulmuştur.

Bahsimizin konusu olan kalb; çam kozalağı büyüklüğünde ve göğüsün içinde bulunan kalbin maddî yönü olmamakla birlikte, onunla sıkı münasebet halindedir. Bu münasebet, tıpkı ışığın ateş ve yanan odunla olan münasebeti gibidir. Çünkü maddî kalb, manevî olan kalbin bu şekilde bir kılıfı, zarfı, kaynağı ve faaliyet alanıdır.

Kalbin Yüce Allah'a kulluk etmek gibi, vücudu korumak görevi de vardır. Bu görevi yapması için de ona iki duygu verilmiştir: Bunlar, şehvet ve gazap duygularıdır. Bu duygular İslâm Hukukunun da temelini teşkil eden, 'Celbü'l-Menâfi' ve Def'u'l-Mefâsid' sisteminin uygulamasında ihtiyaç duyulan şeylerdir. Nitekim kalb şehvet duygusuyla, vücudun muhtaç olduğu şeyleri alır; gazap duygusu ile de ona zarar veren şerleri defeder. Fakat kalb, şeytanın telkinlerine uyduğu zaman, birer âlet hükmünde olan bu iki duyguyu gayr-i meşru ve dolayısıyla vücuda da zarar veren işlerde de kullanabilir. Böylece Yüce Allah tarafından hayır için yaratılan şehvet ve gazap duyguları, nefis tarafından şerre âlet edilmiş ve şer hâline getirilmiş olur. Yoksa hiçbir şer vasıf, doğuştan insana verilmiş değildir.

⁹⁷² el-Gazali, *İhyâ*, I, 844.

⁹⁷³ İbn Mâce, *Fiten*, 14/4119.

⁹⁷⁴ el-Gazali, *İhyâ*, I, 845.

⁹⁷⁵ İsrâ, 85.

Kalbin şehvet, gazap duygularının yanında ilim ve idrâk gibi vasıfları da vardır. Şehvet ve gadab vasıfları hayvanlarda da bulunmakla beraber, ilim ve idrâk vasıfları sadece insanlara mahsus özelliklerdir. Kalbin bu iki vasfı sayesinde insan, faydalı ve zararlı şeyleri tarafsız bir şekilde birbirinden ayırma ve şehvetle gazap duygularının aşırılıklarına engel olup faydalı olan şeyleri yapma, yani amel imkânına sahiptir.

İnsanın, varlığını devam ettirebilmesi için kendisine verilmiş olan bu duyguların baskısıyla oluşan arzu ve istekleri, aklın rehberliğinde frenleyememesi ve meşru sınırı aşması durumunda, ruhun faaliyet alanı olan beden, özellikle beynin kimyası bozulmakta, insanı hayvanlardan ayıran ve ruhun tezahürleri dediğimiz özellikler, ruhun bedende olan icraatları ile birlikte kaybolmakta ve 'RUH' hastalandı denilmektedir.

Küfre girme veya günah işleme esnasında, vicdan mekanizmasını oluşturan o latifeler baskı altına alınır ve tesir icra edemez duruma düşerler. İnsan fenalıklara açık olunca, cismaniyete ait duyguların tesirinde kalınca; şehvet ve gadab gibi duygular geçici tesir icra ederler. Bazen de insan tamamen bunların tesirinde kalır ve vicdan mekanizması çalışmaz duruma düşer⁹⁷⁶ ve bizim 'Rûhî Hastalıklar' dediğimiz hastalıklar baş gösterir.

2.1. Hastalık Kavramı

Arapçada hastalık, مَرَضٌ 'maraz' kavramıyla ifade edilmektedir. İnsana mahsus, yaratılıştaki sağlam olarak bahsedilen, maddî ve manevî dengesinin bozulması ve normların dışına çıkılması anlamında olan 'maraz', maddî ve manevî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan birinci çeşidi bedenî ikinci çeşidi ise cehalet, korkaklık, cimrilik ve iki yüzlülük gibi ahlakî rezillikler olarak manevî hastalıkları teşkil etmektedirler.⁹⁷⁷

Kur'ân-ı Kerim'de ifade edilen hastalıklar, beden ve kalb hastalıkları olmak üzere iki türdür. لَيْسَ عَلَى الْاَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْاَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ 'Görme özür, topal veya hasta gibi özürler için güçlük yoktur.'⁹⁷⁸ gibi ayetlerle, bedenî hastalıklara sadece işaret edilirken; فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا 'Kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da

⁹⁷⁶ Bkz. Gülen, *Kalbin Zümürüt tepeleri*, III, 227–28.

⁹⁷⁷ İsfehânî, *a.g.e.*, 'm-r-z' madd.

⁹⁷⁸ Nûr, 61.

onların hastalıklarını daha da ilerletti.⁹⁷⁹ ve daha birçok ayet ile de konumuz olan manevî hastalıklar detaylı bir şekilde açıklanmış, sebepleri ve tedavi şekilleri de uzun uzadıya anlatılmıştır.

Ayrıca, وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ 'Fakat o sureler, kalplerinde küfür ve nifak hastalığı bulunanların inkârlarına inkâr kattı.⁹⁸⁰ âyetiyle, bu hastalıkların birer manevî pislik (mikrop) olduklarına ve أَفَىٰ قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمْ ارْتَابُوا أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ 'Sahi, kalplerinde bir inkâr hastalığı mı var bunların? Yoksa imanda şüpheye mi düştüler yahut Allah'ın ve Resulünün kendilerine zulüm ve haksızlık yapacağından mı endişe ediyorlar?⁹⁸¹ âyetiyle de bu hastalıkların, kalpteki şüphe ve korkulardan kaynaklandıklarına işaret edilmiştir.

Bu kalb hastalıkları da, yukarıda zikrettiğimiz Bakara, 10. âyeti ile وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِّلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيَقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَيَزِدَّ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا وَلَا يَرْتَابَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ وَيَقُولَ 'Onların sayısını da kâfirler için imtihan ve sıkıntı sebebi yaptık ki Ehl-i Kitaptan olanlar Peygambere imanda yakîn sahibi olup, daha kesin inansınlar. Mü'minlerin imanlarındaki yakınleri artsın. Ehl-i Kitap ve müminler tereddüde düşmesinler. Kalplerinde hastalık olan münafıklar ile kâfirler de neticede: 'Allah, bu misal ile ne anlatmak istemiş olabilir?' desinler.⁹⁸² âyetinde ifade edildiği gibi şekk (şüphe); 'Takva sizin sıfatınız olduğuna göre, namahrem erkeklere hitab ederken tatlı ve cilveli bir eda ile konuşmayın ki kalbinde hastalık bulunan bir şahıs, şeytanî bir ümide kapılmasın.'⁹⁸³ âyetinde ifade edildiği gibi şehvet (zina), مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرِ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ 'Rab'leri tarafından kendilerine gelen her yeni uyarıyı, alaya alıp kalpleri eğlenceye dalarak dinlerler.'⁹⁸⁴ ve أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَنُّونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ الذَّانُّ يَسْمَعُونَ 'Peki bu inkârcılar biraz olsun dünyayı gezip dolaşmazlar mı ki, hiç değilse bu sayede düşünüp duygulanacak gönüllere, gerçeğin sesini işitecek kulaklara sahip olsunlar. Ne var ki onlarda kör olan, gözler

⁹⁷⁹ Bakara, 10.

⁹⁸⁰ Tevbe, 125.

⁹⁸¹ Nûr, 50.

⁹⁸² Müddesir, 31.

⁹⁸³ Ahzâb, 32.

⁹⁸⁴ Enbiyâ, 2-3.

değil, asıl kör olan sinelerindeki gönüller!⁹⁸⁵ âyetlerinde ifade edildiği gibi eğlence ve basiret körlüğü hastalıklarıdır.

Kur'ân'ın ifadesiyle kalbdaki hastalıktan kasıt; 'şüphe, iki yüzlülük ve korkunun verdiği acı'⁹⁸⁶, 'fitrattaki bozulma'⁹⁸⁷, 'bir şeydeki herhangi bir eksiklik ve sıhhati ortadan kaldıran her türlü illettir. Bu hastalık öyle bir hastalıktır ki kalblerde bulunabilen şiddetli hased ve aşırı düşmanlıktan kaynaklanmaktadır.'⁹⁸⁸

Konumuzun asıl çekirdeğini teşkil eden *فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَرَّادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا* 'Kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını daha da ilerletti.'⁹⁸⁹ âyetinden hemen önceki ayet, *وَمَا يَشْعُرُونَ* 'farkında değiller.'⁹⁹⁰ ifadesiyle bitmektedir. Dolayısıyla biz, kalbî hastalıkların şuarsuzluktan ya da şuurun sağlıklı çalışmamasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Nitekim müfessir Zemahşerî de şuuru, 'bir şeyin hissî duygularla bilinmesi'⁹⁹¹ şeklinde tarif etmektedir. Böylece, şuarsuzlukları onların gözlerini kör ettiği için hakikati görüp idrak edememektedirler. Bu cehaletleri de onları samimiyetsizliğe ve yalan yere inkâra götürmektedir. Bu yalancılıkları ve samimiyetsizlikleri sebebiyle de Kur'ân, onların hasta olduğunu ifade ediyor. O zaman 'hastalık' kavramından 'hissizlik, duygusuzluk, samimiyetsizlik, gaflet içinde olmak' anlamı çıkmaktadır. İşte şimdi inceleyeceğimiz hastalıklar, ayette işaret edilen ve insanın belirleyici özelliklerinden olan (hased, kin, kıskançlık ve buğz gibi) duyguların aşırılığı veya zayıflığı durumunda meydana gelen kalbî/rûhî hastalıklardır.

Kur'ân'ın ifadesine göre, böyle hasta bir kalbe şeytan daha çok müdahale edebilmektedir: *لِيَجْعَلَ مَا يُلْقَى الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةَ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ* 'Yine de Allah'ın bu vesveseye fırsat vermesi, şeytanın attığı vesveseyi kalplerinde bir hastalık, bir şüphe olanlar ve kalpleri katılaştıranlar hakkında bir imtihan vesilesi

⁹⁸⁵ Hac, 46.

⁹⁸⁶ el-Cezâirî, *a.g.e.*, I, s. 10.

⁹⁸⁷ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, I, 15.

⁹⁸⁸ eş-Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr*, I, 35.

⁹⁸⁹ Bakara, 10.

⁹⁹⁰ Bakara, 9.

⁹⁹¹ ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 32.

faaliyetidir: لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْتَلُونَ بِهَا 'kendileri için akıllanmalarına sebep olacak kalbler',⁹⁹⁹ yani kendileri aracılığıyla akıllarını kullanabilecekleri kalbler vardır.¹⁰⁰⁰ Bu sebeple kalb hastalığı, bir yönüyle de akıl hastalığıdır. Çünkü akıl, afakî ve enfüsî delilleri gereği gibi kullanarak, sahibinin hidayete gitmesine vesile olur ve nefsin iki ana duygusu olan şehvet ve gadabın ifrât ve tefrît derecelerine engel olur.¹⁰⁰¹

Hiçbir hastalık doğuştan gelmez. Çünkü insan yaratılırken sağlam bir fıtrat üzere yaratılmaktadır. Dolayısıyla ne Hz. Âdem (a.s.)'in çocuklarının kavgası ne de başka bir menfilik doğuştan gelmemektedir. Yeri geldikçe –tekrar da olsa– temas edeceğimiz gibi, hiçbir insan hastalıklı olarak –genetik hastalıklar bizim konumuz değildir– doğmaz. Şimdiye kadar edinmiş olduğumuz bilgiler, bize gösteriyor ki;

'insana ait şahsiyet vasıflarından hiçbirinin doğuştan geldiği görülmemiştir. Hiç kimse doğuştan şu veya bu şahsiyet tipine sokulamaz. Ama unutmamalıyız ki, hemen hiçbir şahsiyet vasfının soyaçekimden etkilenmemiş olması da imkânsızdır. Her şeyden önce, insan zekâsı doğuştan gelen, yani sonradan kazanılmamış olan bir yetenektir... Tıpkı zekâmız gibi, cinsiyetimiz de doğuşumuzla getirdiğimiz bir özelliktir. Bir insanın kadın veya erkek olması, güzel veya çirkin olması, bünyesinin sağlam veya sağlıklı olması, onun şahsiyetine dolaylı bir şekilde etki eder. Bütün bu özellikler insanların gerek sosyal çevrelerini, gerekse toplumun onlara karşı tutumlarını belirleyeceğine göre, irsiyetimizin şahsiyetimizle çok yakın ilgisi var demektir. Fakat bu ilgi doğrudan doğruya değil, dolaylı bir şekildedir... Şahsiyetin meydana gelişinde irsiyetten ziyade biyolojik faktörlerin rolünden bahsetmek daha doğru olur. Biyolojik faktörler insanın gelişmesini doğrudan doğruya belirlemez, fakat bu gelişmeye birtakım sınırlar koyar... Meselâ, tiroit bezi iyi çalışmadığı takdirde, metabolizma yavaşlar ve kan basıncı düşer, insan kolayca yorulur, devamlı bir rûhî çöküntü halindedir. Aynı bezin fazla çalışması ise, tersine bir netice verir ve insan daima sinirli, hemen patlamaya hazır bir vaziyette olur... Yukarıda gördük ki, insan ahlâkî davranışları bilmiş olarak doğmuyor. Bu davranışların değişik

⁹⁹⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, ilgili âyetin meâli.

¹⁰⁰⁰ Hac, 46.

¹⁰⁰¹ Bkz. Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, VII, 267.

toplumlarda değişik şekiller alması ve farklı olarak değerlendirilmesi de onların sonradan öğrenilmiş şeyler olduğunu gösteriyor.¹⁰⁰²

Elmalılı'nın da dediği gibi 'sıhhat asıl, maraz tâlidir. İlk yaratılışta her kalb sıhhatlidir.'¹⁰⁰³ Fakat kalbin sıhhatinin muhafazasına bakılmazsa, kalb büyük hastalıklara mübtelâ olur.

Kur'ân'ın iyi anlaşılması için, önce onun sunulduğu dili iyi bilmenin lüzumunu ifade etmiştik. Tefsir İlminin otoriteleri tarafından makbul eserler olarak değerlendirilen vücûh ve nezâir kitaplarından مَرَضٌ 'maraz' kavramının aşağıdaki manalarını öğrendik:

1. Şek ve Şüphe Manasında Kullanılması:¹⁰⁰⁴ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَرَّادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا 'Onların kalplerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırmıştır.'¹⁰⁰⁵ âyeti ile فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ 'Kalplerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe mi ettiler?'¹⁰⁰⁶ âyetinde; مَرَضٌ 'maraz' kavramı 'şek ve şüphe' manasında kullanılmıştır.

2. Şehvet ve Fısk-u Fücür Manasında Kullanılması:¹⁰⁰⁷ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ 'Takva sizin sıfatınız olduğuna göre, nâmahrem erkeklere hitab ederken, tatlı ve cilveli bir eda ile konuşmayın ki kalbinde hastalık (fücur duygusu) bulunan bir şahıs, şeytanî bir ümide kapılmasın.'¹⁰⁰⁸

3. Fütur Göstermek Manasında Kullanılması: 'Mafsalları gevşemek, yumuşamak, fersizleşmek, zayıflamak, anlamına gelen 'fütur' ayrıca işten bıkmak, ihmal etmek anlamlarına da gelir.'¹⁰⁰⁹ Bu manasıyla fütur, 'hakkı kabul etmekten yüz çevirmek ve olması gerekeni ihmal etmek demektir. Marazın aslı da gevşemek ve zayıflamaktır. Nitekim beden hastalığı, organların fersizleşmesi ve hareketleri yapamaması, gözlerin hastalığı, göz kapaklarının gevşeyip görmeyi engellemesi ve kalbin hastalığı ise (gevşeklik ve bıkkınlık göstererek) hakkı kabul etmeyi ihmal etmesidir. Meselâ; فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ 'Kalbinde hastalık (fücur duygusu) bulunan bir şahıs, şeytanî bir ümide

¹⁰⁰² Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, İstanbul, 2000, s. 13–16.

¹⁰⁰³ Elmalılı, *a.g.e.*, I, 227

¹⁰⁰⁴ ed-Dâmeğânî, *a.g.e.*, 'm-r-z' madd.; el-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yün*, 'm-r-z' madd.

¹⁰⁰⁵ Bakara, 10.

¹⁰⁰⁶ Nûr, 50.

¹⁰⁰⁷ ed-Dâmeğânî, *a.g.e.*, 'm-r-z' madd.; el-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yün*, 'm-r-z' madd.

¹⁰⁰⁸ Ahzâb, 32.

¹⁰⁰⁹ el-Yesûî, *el-Müncid*, 'f-t-r' madd.

kapılmasını.¹⁰¹⁰ âyetindeki مَرَضٌ 'maraz' kavramı, 'emredilen ve nehiy edilen şeyleri, kalbin kabul etmemesi ve bu hususta gevşeklik göstermesidir.'¹⁰¹¹

4. Cerahat ve Maddî (Cimânî) Hastalık Manasında Kullanılması:¹⁰¹² وَإِنْ كُنْتُمْ مَرَضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ 'Eğer hasta veya yolculukta iseniz...'¹⁰¹³

2.2.Hastalık Çeşitleri

İnsanlar sırf etten ve kemikten oluşmamışlar, bu maddî unsurların yanında; ruhun ortaya çıkardığı fonksiyonları olan, kalb (gönül), nefis, vicdan ve akıl gibi manevî unsurları da bünyelerinde taşımaktadırlar. İnsan bedeniyle ve ruhuyla bir bütünlük oluşturur. Bu sebeple, insanların karşılaştıkları hastalıkları, sadece maddî ve bedenî hastalıklar olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Dolayısıyla hastalıkların, bedenî olanlarının yanında ruhî olanları da vardır. Bu sebeple hastalıkları, maddî/bedenî ve mânevî/rûhî olmak üzere iki grupta değerlendirmek lazımdır.

2.2.1.Bedenî Hastalıklar

Bu çeşit hastalık, 'vücudun tabîi mecrasından çıkmasıdır. Diğer bir tarifile; vücudun yapı, işleyiş veya fonksiyonlarında bozukluk ortaya çıkaran durumlardır.'¹⁰¹⁴ Bu hastalık çeşidine Kur'ân-ı Kerim'de şu ayetle işaret edilmiştir: لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَىٰ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ 'Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya güçlük yoktur. (Bunlar savaşa katılmak zorunda değildirler)'¹⁰¹⁵

Bedenî hastalıklar da umumiyetle ikiye ayrılır:¹⁰¹⁶

2.2.1.1. Uzvî Hastalıklar

İnsan vücudundaki herhangi bir uzvun vazifesini biraz veya tamamen yapamaması durumudur. Bu da, ya vücuda herhangi bir hastalık mikrobuunun girmesi ve o uzvu telef

¹⁰¹⁰ Ahzâb, 32.

¹⁰¹¹ İbn Ebî Bekir er-Râzî, *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân*, 'm-r-z' madd.

¹⁰¹² ed-Dâmeġânî, *a.g.e.*, 'm-r-z' madd.; el-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yün*, 'm-r-z' madd.

¹⁰¹³ Nisâ, 43.

¹⁰¹⁴ Aydüz, *Kur'ân-ı Kerim'de Besinler ve Şifâ*, s. 20–21.

¹⁰¹⁵ Fetih, 17.

¹⁰¹⁶ Aydüz, *Kur'ân-ı Kerim'de Besinler ve Şifâ*, s. 19.

etmesiyle ya da fizikî bir etki sonucu, vücudun herhangi bir uzvunun yaralanması ve zarar görmesi şeklinde olabilir.

Bu çeşit hastalıklar ile tıp ilmi ilgilenmektedir. Dolayısıyla bizim bu konuda söyleyecek herhangi bir sözümüz yoktur. Çünkü bu alan bizim uzmanlık alanımız değildir.

2.2.1.2. Psikolojik Hastalıklar

Psikolojik hastalıklar, mide, karaciğer, kalp, bağırsak veya kemik hastalıklarından farkı olmayan hastalıklardır. Bu hastalıklar beyin hücrelerinde meydana gelen bir çalışma bozukluğundan kaynaklanır. Çünkü 'beyin duygu, düşünce ve davranışları yöneten organ olduğu için beyin hastalıklarında da duygu, düşünce ve davranışlar bozulur.'¹⁰¹⁷

Bu çeşit hastalıklar ile de tıp ilmi ilgilenmektedir. Çünkü 'psikiyatrik hastalıklar kişilik zayıflığı değildir, irade eksikliği değildir, karakter kusuru değildir. Şizofreni olsun, depresyon olsun, panik bozukluğu olsun, obsesif kompulsif bozukluk olsun hepsi beyin fonksiyonundaki bozuklukların eseri olan birer organik veya bedensel hastalıklardır.'¹⁰¹⁸

Ancak bu hastalıkların ortaya çıkmasıyla ruh, faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde gerçekleştirememektedir. Bu nedenle psikolojik hastalıklara –galat olarak– rûhî hastalıklar da denilmiştir. Hâlbuki –aşağıda da göreceğimiz gibi– ruhun faaliyetlerine engel olan ve çoğu zaman da psikolojik hastalıkların oluşmasına neden olan rûhî hastalıklar, tamamen farklı hastalıklardır. Çünkü bu hastalıklar, yaradılıştan itibaren insanın fitratında bulunan şehvet ve gadab gibi duyguların, dengesiz bir şekilde yaşanmasından ve aklın hakemliğinin kabul edilmeyişinden kaynaklanmaktadır.

2.2.2. Rûhî Hastalıklar

Rûhî hastalıklar olarak bilinen hastalıkları incelemeden önce, şu soruya cevap vermek lazımdır: Rûh Hastalanır mı?

İnsanın faaliyetlerini iki kısma ayırmak mümkündür. Birincisi yürümek, konuşmak, yemek ve içmek gibi bedenî faaliyetler. İkincisi ise duygu, idrâk, üzülme ve

¹⁰¹⁷ Tan, *Takıntılar*, s. 102.

¹⁰¹⁸ Tan, *Takıntılar*, s. 112.

neşelenmek gibi rûhî faaliyetlerdir. Bu faaliyetlerin hepsi beyinde temsil edilen ve belli merkezleri olan fonksiyonlardır.

Akıl ve ruh hastalıkları olarak bilinen hastalıklar, adı geçen bu manevî yönlerin hastalanması değil, bilakis tamamen davranış bozukluklarıdır. Bu davranış bozuklukları da beynin metabolik bozuklukları ile bağlantılıdır. Aslında, akıl ve ruh doktoru olarak bilinen psikiyatristler, sadece kimyası bozulan beyni tedâvî edebilmektedirler. Çünkü 'akıl hastalığı, ruh hastalığı olarak gördüğümüz şeyler onların hastalanması değil, beynin ruhsal fonksiyonlarının bozulması hadisesidir.'¹⁰¹⁹ Bu fonksiyonların bozulması sonucu meydana gelen 'hastalık tamamen enzimatik seviyede dediğimiz yani bu beyin hücreleri arasındaki elektrik alışverişini idare eden enzim dediğimiz maddelerin bozukluğudur.'¹⁰²⁰ Hastalanıp hastalanmayacağı bir tarafa, ne olduğunu bile tam bilemediğimiz 'ruh'u, nasıl tedâvî etmeye kalkışalım. Bu sebeple, 'ruh hastalanır mı, ruh hastalanınca tedâvî edilebilir mi?' gibi sorular tamamen anlamsızdır. Çünkü hastalanan ruh değil, beyindir.'¹⁰²¹

Yukarda da ifade edildiği gibi insan, medenî davranışlar sergileyebilmenin yanında, çevresinden haberdar olan, geçmişi ile ilgili bilgileri ilim yoluyla öğrenebilen, geleceği hakkında tahminler yapabilen 'şuurlu' bir mahlûktur. Ayrıca insan, çevresindeki uyarıcılardan aldığı bilgileri değerlendirebilme, bu bilgileri daha önce edindiği bilgilerle mukayese edip bu şekilde bir hüküm çıkarabilme yani 'muhakeme' gücüne sahiptir. Bütün bu özelliklerinin yanında onu diğer canlılardan ayıran, belki en önemli özelliği, irade sahibi oluşudur.

Şimdiye kadar anlattıklarımız, insanın davranışlarına yön veren, iç dünyasını teşkil etmektedir. Bir de onun davranışlarını etkileyen, içinde yaşadığı dış dünyası da mevcuttur. Evet, her insan, davranış sergilerken, yaşadığı toplumun normlarını da göz önünde bulundurmalıdır. Çünkü 'insan içinde yaşadığı toplumun normlarına uymakla ancak 'normal' olabilir.'¹⁰²² Akıl, idrâk, şuûr, muhâkeme ve toplum normları süzgecinden geçirilen davranışlara normal, bunun dışında kalan davranışlara da anormal

¹⁰¹⁹ Bkz. Özakkaş, *a.g.e.*, s. 77-80.

¹⁰²⁰ Özakkaş, *a.g.e.*, s. 37.

¹⁰²¹ Özakkaş, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁰²² Özakkaş, *a.g.e.*, s. 180.

davranışlar denir. İşte, 'böyle anormal davranışları bulunan ve bunların anormal olduğunu da idrâk edemeyen'¹⁰²³ kimselere psikiyatri dilinde 'akıl hastası' denilmektedir.

'Akıl hastası, dış dünyayı farklı bir biçimde idrak eder, bu idraklerini patolojik, hastalıklı bir mantıkla değerlendirir ve sonunda yine hastalıklı, sakat hükümler çıkarır. Akıl hastası için dış dünyada olup bitenlerle onun davranışları arasındaki sebep-sonuç ilişkileri bozulmuştur. Bütün bunların yanında, akıl hastası bu bozukluğun farkında da değildir.¹⁰²⁴ Kur'ân-ı Kerim'in, konumuz olan kalbî hastalıklardan bahsederken, bu hastalığa mübtelâ olanları, وَمَا يَشْعُرُونَ 'farkında değiller' şeklinde tavsif etmesi anlamlıdır.

Daha önce de tarif ettiğimiz gibi ruh, beyni faaliyet alanı olarak kullanan, bu yolla varlığını çeşitli fonksiyonlarla gösteren ve mahiyetini de bilmediğimiz 'âlem-i emr'e ait, hayatın kendisiyle devam ettiği, 'beynin üzerinde, onu hareket ettiren bir kuvvet'¹⁰²⁵ ve komuta merkezidir.¹⁰²⁶ Akıl ise, duyu gibi, bu ruhun bir tezahürü olmakla beraber, bu duyu ile beraber düşünmeyi sağlayan¹⁰²⁷, beyinde bulunan, kalbi aydınlatıcı, latîf bir idrâk aracıdır.¹⁰²⁸ Psikiyatride, ruhun faaliyet alanı olan beynin fonksiyonları olarak tanımlanan akıl, ruhun beyin ile olan ilişkileri sonucu ortaya çıkan bir güçtür. Duyguda akıl olduğu zaman bu duyu insan gerçeğini ortaya çıkarmış olur. 'Ancak aklın olmadığı bir duyu, belirsizlik doğurur.'¹⁰²⁹ İşte duygulardaki bu belirsizlikler ve dengesizlikler beyin kimyasının bozulmasına ve çeşitli rahatsızlıklara sebep olmaktadır.¹⁰³⁰ Bunun yanında insan bedeninde, ruhun faaliyetlerini sağlayan milyonlarca sinirler mevcuttur.¹⁰³¹ Bu sinirlerin fiziki rahatsızlıkları durumunda da asabî (nörolojik) hastalıklar meydana gelir.

Tıp tarihinde henüz yeni sayılan psikiyatri ilminden kaynaklanan, kavram kargaşasının da sebep olduğu, bir terminolojik karışıklık söz konusudur.¹⁰³² Bu karışıklığın sebep

¹⁰²³ Özakkaş, *a.g.e.*, s. 185.

¹⁰²⁴ Özakkaş, *a.g.e.*, s. 185.

¹⁰²⁵ Saygılı, *Ruh Hastalıkları ve Korunma Yolları*, s. 11.

¹⁰²⁶ Bkz. Elmalılı *a.g.e.*, V, 3198–99.

¹⁰²⁷ Bkz. Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 169.

¹⁰²⁸ Birgivi Muhammed İbn Ali, *Ravdâti'l-Cennât ft Üsûli'l-Akâid*, İstanbul, 1305 (h), s. 2.

¹⁰²⁹ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 162.

¹⁰³⁰ Bkz. Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 169–170; Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 80.

¹⁰³¹ Özakkaş, *a.g.e.*, s. 185.

¹⁰³² Bkz. Özakkaş, *a.g.e.*, s. 74–77.

olduğu ve belli bir süreçte meşhur olmuş galatlar mevcuttur. Yoksa ruh ve aklın hastalanması söz konusu değildir. Ancak 'galat-ı meşhûr, lügati fasîhten daha evlâdır' fehvâsınca, rûh ve akıl hastalıkları tabiri kullanıla gelmiştir. Hâlbuki ruh hastalıkları olarak sayılan hastalıkların tümü, ruh hastalıkları olmayıp, sinir ve beyin hastalıklarıdır. Böyle bir galatın birçok sebeplerinden birincisi, dilimizde de kullanılan 'psikiyatri' deyiminin hem ruh, hem akıl, hem de asabî hastalıklar hekimliği için kullanılmasıdır. Her ne kadar bu deyim 'Yunancada ruh anlamına gelen 'psyche' ve hekim anlamına gelen 'iatreia' terimlerinin birleşmesinden meydana gelmiş¹⁰³³ ise de, hem asabî, hem aklî, hem de rûhî hekimlik anlamında kullanıla gelmiştir. İkinci sebebi ise;

'bilgisayardaki devrelerde sorun olduğu zaman işlevinin kaybolması ve görüntülerin karışması gibi insanda da sevgi, nefret, öfke ya da diğer duyguların gizli kalması veya gereğinin üzerinde varlık göstermesiyle, beyindeki elektronik ve kimyasal devrelerin bozulmasıdır. Burada ruhun kendisinden öte, rûh programı bozulmuştur. Yazılımda hata olmadığı halde elektronik devrelerdeki hata, rûh hastalığı şeklinde algılanmaktadır. Hekimlerin tavsiyesiyle alınan ilaçlar, beyindeki elektronik devreleri düzelttiğinde, program yeniden çalışır hale gelir.

Tıpkı bilgisayarların zaman zaman resetlenmesi gibi, insanın da kimi zaman yeniden yapılanması gerekmektedir. Bu yenilenme, kişinin evrendeki kozmik enerjiyle devamlı bağlantı kurması ve bağlantı sırasında, programda oluşacak virüsleri temizlemesiyle mümkün olur. Virüslerin bilgisayardaki programları sabote etmesi gibi, insanın ruh programını da sabote eden virüsler vardır. Yalan söylemek, hile yapmak, haksızlıkta bulunmak, saldırganlık gibi çevreye zarar veren her şey bir virüstür. Virüslerin en kötü özelliği, amaca giden yolda insanı geri planda bırakmasıdır. Belli bir hedefe yönelik olarak gerçekleşen hayat yolculuğunda, şeytanî virüsler bir engelleyici niteliği taşır ve hatta hayatı bloke eder. Virütik düşünceler, kişiyi zevk tuzaklarına düşürür. Bitmez tükenmez arzular ve bencil bir yaşam tarzı olarak özetlenebilecek virüsler, ana programın düzgün çalışmasını engellediğinden, temizlenmesine ihtiyaç vardır. Fakat temizlik bir defaya mahsus değildir. Tek defalık temizlik, insanın bütünüyle kurtulması anlamına gelmez. Doğru olan, koruma programları ve antikorlar geliştirerek bundan sonraki süreçte gerçekleşebilecek saldırılara karşı da tedbir almaktır. Dinamik bir varlık olan insan bu çabasını devam ettirilebilirse, kendisine ve yaratıcısına karşı görevini yapmış ve insan olmanın gereğini yerine getirmiş olur. Aynı zamanda bu durum 'Büyük İrade' tarafından da ödüllendirilir.¹⁰³⁴

Psikiyatrik hastalıkların, uzun süre 'rûh hastalıkları' şeklinde tarif edilmiş olmasının başka bir sebebi ise, ruhun psikiyatride, 'beynin ve sinir sisteminin fonksiyonları'¹⁰³⁵ olarak tarif edilmesi ve felsefedeki tarifinin de bu fonksiyonların tezahürleri olan 'akıl,

¹⁰³³ Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, 'psikiyatri' maddesi, s. 287.

¹⁰³⁴ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 131–132.

¹⁰³⁵ Saygılı, *Ruh Hastalıkları ve Korunma Yolları*, s.11.

zihin ve şuur anlamlarını da kapsamaktadır.¹⁰³⁶ Hâlbuki psikiyatrik hastalık olarak bilinen hiçbir hastalık ruh ve akıl hastalığı değildir. Çünkü bu hastalıklar, beyin kimyasının bozulması sonucu meydana gelen psikotik hastalıklar¹⁰³⁷ ile obsesyonların (vesvese) sebep olduğu nevrotik hastalıklardır. Buna rağmen, bu hastalıklar idrak ve irade kabiliyetini görünmez kıldıklarından, bu kabiliyetin tezâhürü olan akıl kavramıyla ifade edilmişlerdir. Kaldı ki geçmişte tıp tarafından psikiyatrik hastalık olarak sayılıp, gerçekten psikiyatrik hastalık olmayan ve görünmeyen varlıkların (cinlerin) telkini ile oluştuğu, bugün bilimsel olarak tesbit edilmiş, birçok hastalık mevcuttur.¹⁰³⁸

Arapçada duygu, 'şuur' kavramı ile ifade edilir. Bu duyguların her biri bir hikmete binaen insana verilmiştir. Ancak bunlar yanlış yerlere yönlendirilir, dozu ayarlanamaz ve ifrat ve tefrite düşülürse şuurun çalışmasını sağlayan kimyasalların dengesi bozulur. Şuur beynin dimağ denilen bölgesindeki kimyasallar aracılığı ile ruh tarafından çalıştırılır.¹⁰³⁹ Dimağdaki kimyasalın bozulması durumunda ruh faaliyet alanından çekilir veya sağlıklı çalışmaz. Bu durumda beynin çeşitli kimyasallar ile tedavisi gerekebilir. Dolayısıyla meydana gelen hastalıklar ruh hastalıkları değil; ruhun faaliyet alanı olan beyin hastalıklarıdır. Bu sebeple, bu hastalıklara rûhî hastalıklar denilmesi yanlıştır.¹⁰⁴⁰ Ancak bu hüküm, –galat-ı meşhur– olarak doğru mesabesinde kabul görmüştür.

Burada ruhun beden ile irtibatı elektriğin aletle olan irtibatı gibidir. Hiçbir zaman elektriğin arızalanması söz konusu değildir. Bir arıza varsa elektriğin faaliyet alanı olan kablolarda veya herhangi bir parçadadır.

Şimdi –galat-ı meşhur olarak da olsa– Ruh Hastalıkları olarak tarif edilen hastalıkların çeşitlerini görelim:

2.2.2.1. Cinnî Hastalıklar

¹⁰³⁶ Bkz. Haçerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, 'psikiyatri' madd., s. 287.

¹⁰³⁷ Bkz. Tarhan, *Kendinizle Barışık Olmak*, İstanbul, 2007, s. 87.

¹⁰³⁸ Bkz. Hamdi Kalyoncu, *Görünmeyen Varlıklar ve Psikiyatrik Hastalıklar*, İstanbul, 2006, s. 23–37.

¹⁰³⁹ Bkz. Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 50.

¹⁰⁴⁰ Bkz. Özakkaş, *a.g.e.*, s. 76.

Arapçada 'bir şeyi duyu organlarından gizlemek olan 'cin' kelimesi insanın zıddı olarak göze görünmeyen her şeye denir.¹⁰⁴¹ 'Setretmek, örtmek, kapamak manalarına da gelen cin kelimesi, gizlilik ifade eder.¹⁰⁴² Âdemoğluna 'insan' denmesinin sebebi, gözle görünmeleri ve görüntülerinin gözde oluşması¹⁰⁴³ iken cinlere 'cin' denmesinin sebebi ise insan gözü ile görülemeyip gizlenmiş olmalarındandır.

Ayrıca *إِتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جَنَّةً* 'onlar yeminlerini siper edindiler.'¹⁰⁴⁴ âyetindeki *جَنَّةً* 'siper edinip gizlenmek' anlamındadır. Kalbe (gönül) 'cinân' denmesinin sebebi de onun duyu organlarından gizlenmiş olmasındandır. Ormanlık ve yeşilliği bol olan yerlere 'cennet' denmesinin sebebi bu bitkilerin toprağı örtüp gizlemesindedir. Ahiretteki nimetlere 'cennet' denmesinin sebebi, bu nimetlerin böyle güzel ortamlara benzetilmek istenmesinin yanında verilecek olan nimetlerin ve hazzedilecek zevklerin bizlerce bilinmeyip gizlenmiş olmasındandır. Nitekim ayette de *فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ* 'İşte onların dünyada yaptıkları makbul işlere mükâfat olarak gözlerini aydın edecek, gönüllerini ferahlatacak hangi sürprizlerin, hangi nimetlerin saklandığını hiç kimse bilemez'¹⁰⁴⁵ buyrulmuştur. Anne karnında olduğu müddetçe, henüz doğmamış olan bir çocuğa 'cenin' denmesinin sebebi de bu insanın henüz görünmemiş olmasındandır.¹⁰⁴⁶

İsfehanî, görünmeyen varlıkları sınıflandırmadan önce meleklerin de bu özelliklerinden dolayı cinlerden sayılabileceklerini ve her meleğin bir cin olduğunu ancak her cinnin bir melek olmadığını ifade eder. O görünmeyen ruhanî varlıkları hayırlılar (melekler), şerliler (şeytanlar) ve hayırlıları ve şerlileri bulunanlar (cinler) olmak üzere üç guruba ayırmaktadır.¹⁰⁴⁷ Kur'ân-ı Kerim'de de, görünmediklerinden dolayı melekler için 'cinnet' ifadesi kullanılmıştır: *وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ نَسَبًا وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ* 'Bir de tutup Allah ile melekler arasında bir soy bağı uydurdular! Ama o melekler, bunu iddia eden müşriklerin yargılanıp cehenneme tıklacaklarını pekiyi bilirler.'¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴¹ İsfahanî, *a.g.e.*, 'c-n-n' madd.

¹⁰⁴² Mehmet Şeker, *Metafizik Âlemin Sâkinleri Melekler ve Cinler*, İzmir, 2007, s. 83.

¹⁰⁴³ İbn Ebî Bekir er-Râzî, *Tefsiru Ğarîbi'l-Kur'âni'l-Azim*, s. 257.

¹⁰⁴⁴ Mücâdele, 16.

¹⁰⁴⁵ Secde, 17.

¹⁰⁴⁶ İsfahanî, *a.g.e.*, 'c-n-n' madd.

¹⁰⁴⁷ Bkz. İsfahanî, *a.g.e.*, 'c-n-n' madd.

¹⁰⁴⁸ Sâffât, 158.

Cinlerin musallat olmaları sonucu oluşmuş hastalıklar, gerçek manada rûhî hastalıklar olmayıp, bilgisayara musallat olan ve dosyaları bozan virüsler gibi, bu görünmeyen varlıkların, rûhun faaliyetlerini, özellikle de zihin ve akıl melekesini, bozmaları sonucunda meydana gelen sıkıntılardır. Fakat ya bilgisizlikten ya da cinlerin varlığına inanmamaktan dolayı bu haricî etkilenmeler, psikolojik hastalıklar ile aynı kategoride değerlendirilmişlerdir. Maalesef bu yanlış değerlendirmeler ilim adına yapılmış, cin ve şeytanların varlığı hurâfe olarak görülmüştür.

Bunun yanında insanın kendi fiillerinden kaynaklanan ya da başka bir insanın veya cinnin müdahalesiyle oluşan sihir ve nazar gibi haricî etkilenmeler de hastalık olarak anılmaktadırlar.

Bu tür haricî etkilenmeler sonucu oluşmuş ve adına rûhî hastalık denilen ve bugünkü tıbbın teşhis ve tedavisinde aciz kaldığı hastalıklar çoktur. Pozitivizmin esaretinden kurtulamayan ve bütün bilgi kaynağı laboratuvar olan bu günün tıbbı, bu tür rûhî hastalıkların sebepleri arasında cinleri kabul etmemekte ve bu rahatsızlığı 'beynin ürettiği halüsinasyonlar' olarak tarif etmektedir.

Yapılan bilimsel araştırmalar sonucu cin gördüğünü (psikiyatride halüsinasyon) söyleyen ve şizofren tanısı konmuş hastalar ile aynı hastalığa mübtela ancak halüsinasyon görmeyen hastalardaki psikotik belirtilerin ve tedaviye tepkilerinin farklı olduğu isbatlanmıştır.¹⁰⁴⁹

Psikiyatrinin 'beynin ürettiği görüntüler' adını verdiği halüsinasyonlara karşı üretilen ilaçların hiç biri etkili olamamakta ve en ağır tedavi şekli olan 'elektroşok' da beklenenin aksine hiçbir sonuç vermemektedir. Çünkü bu ilaçlar ve şoklar hastanın beynine yöneliktir. Şayet olaylar hastanın dışında cereyan eden arızî bir gerçekliğe bağlı ise, şok ve ilaçlardan bir etki beklenemez.¹⁰⁵⁰ Yukarda da ifade edildiği gibi bu tür hastalıkların altında yatan sebep yanlış değerlendirildiği için uygun görülen tedaviler müsbet sonuç vermemektedir.

Kötü muamele ve şiddete maruz kalma, sıkıntılı aile ortamı, aile içi ters ilişkiler, yalnızlık duygusu, ateşli hastalıklar, çocuklarda izah edilemeyen rahatsızlıklar, kişinin

¹⁰⁴⁹ Bkz. Kalyoncu, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁰⁵⁰ Bkz. Kalyoncu, *a.g.e.*, s. 20–21.

inancına ters düşen davranışlar, aşırı fakirlik ve can emniyetinin olmayışı gibi durumlarda insanların ve bunun tabîî bir sonucu olarak da toplumların hayatında kaoslar meydana gelmektedir. Kötü niyetli insanların bu kaotik durumdan yararlanarak insanların ümitlerini sömürmesi ve sahte dinler ve tarikatlar oluşturmaları gibi; böyle bir ortamda bulunan hassas ve safî kalpli insanlara da kötü niyetli cin ve şeytanlar musallat olup verdikleri vesveseler (obsesyon) ile onların temiz fitratlarından doğan duygularını etkilemekte¹⁰⁵¹ ve bu duyguların ifrat ve tefrit noktalarına sürüklenerek olması gereken dengeyi bozulmaktadırlar. Nitekim 'insandaki ruhî bunalımların, akıl hastalıklarının nedenleri arasında, ruhla, bazılarının nefis dediği hevâ (şeytanın gıdıkladığı kötü duygu ve aşırı istekler) arasındaki dengesizlik ve ilişki bozukluğu gösterilir.'¹⁰⁵²

Cin tâifesinden olan şeytanların, insan ile olan mücadelesinde iki ana hedefi vardır: Delirtmek veya dalâlete sokmak...¹⁰⁵³ Her iki durumda da kişi, yaratılışının en temel hedefi olan ibadetten mahrûm kalacaktır. Zirâ dalâlette olan ibâdet yapmayacağı gibi; deli de ibâdetle mükellef değildir.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, cinlerin varlığını kesinlikle kabul etmektedir. Cinlerin varlığı ve keyfiyetleri ile ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim'de onlarca ayet bulmak mümkündür. Cinlerin dumansız ve kavurucu ateşten yaratıldıkları¹⁰⁵⁴ ve Yüce Allah'a iman ve ubudiyetle mükellef tutuldukları¹⁰⁵⁵ ifade edilmektedir.

Bunun yanında cinlerin insanlarla diyalog kurup yardımcı oldukları ve gaybı bilmedikleri¹⁰⁵⁶ buna rağmen yine de insanlar tarafından ilâh addedildikleri¹⁰⁵⁷ bildirilmektedir. Şuur ve akıl sahibi olup sorumluluk sahibi oldukları için de Kur'ân dinledikleri, Müslüman ve kâfir olabildikleri dolayısıyla ahirette de diriltilecekleri, tıpkı insanlar gibi su ve diğer gıdalardan rızıklandırıldıkları, büyük şeytan İblis ve diğer şeytanların cinnî oldukları¹⁰⁵⁸ vurgulanmaktadır.

¹⁰⁵¹ Bkz. Bediuzzaman, *Lemalar*, İstanbul, 1995, s. 75–76.

¹⁰⁵² Kasapoğlu, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, s.227.

¹⁰⁵³ Bkz. Bediuzzaman, *Lemalar*, s. 76.

¹⁰⁵⁴ Bkz. Hicr, 27 ve Rahmân, 15.

¹⁰⁵⁵ Bkz. Zâriyât, 56.

¹⁰⁵⁶ Bkz. Sebe, 12–14.

¹⁰⁵⁷ Bkz. En'am, 100.

¹⁰⁵⁸ Bkz. Cin, 1–27.

Kur'ân-ı Kerim'de 'cinnet' ve cin çarpmış anlamında kullanılan 'mecnun' kavramları daha çok 'akıl hastalığı' ve 'delilik' anlamlarında kullanılmışlardır: مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ 'Arkadaşlarında (Hz. Muhammed (s.a.s.)'de) delilikten hiçbir eser yoktur.'¹⁰⁵⁹ âyeti ile 'Firavun) 'Dikkat edin! Size gönderilen bu elçi kesinlikle bir deli!' dedi.'¹⁰⁶⁰ âyeti buna misal gösterilebilir.

İslam hukukunda ehliyeti sınırlayıcı bir durum olarak değerlendirilen 'ateh' de, 'aklı etki altına alan ve cinlerden kaynaklanan'¹⁰⁶¹ bir hastalık olarak tarif edilmektedir.

Sihir ve nazar gibi etkilenmeleri de bu gurup hastalıklar arasında zikretmek mümkündür. Çünkü sihir yapan bu konuda cinlerden yardım almakta ve onları bu konuda kullanmaktadır. Ehl-i Sünnet itikadında sihir haktır.¹⁰⁶² Nitekim Efendimiz (s.a.s.)'e büyü yapıldığı, bir keresinde de bunda başarılı olduğu ve bunun üzerine de Felak ve Nâs surelerinin nazil olduğunu ifade edilmiştir.¹⁰⁶³

Kur'ân-ı Kerim sihrin şeytan tarafından öğretildiğini, fakat Allah'ın izni olmadıkça hiç kimseye bu yolla zarar verilemeyeceğini, (büyülerin, Yüce Allah'a sığınma manasında olan dualarla engellenebileceğini) büyüye müşteri olan kimsenin âhiretten nasibinin olmayacağını (Bakara, 102) ifade etmektedir. Kur'ân sihrin, bilgisayara musallat olan ve dosyaları bozan virüs gibi, insanın zihnini bozduğunu dolayısıyla ruhun faaliyetlerinin engellendiğini ve ruhun en önemli penceresi olan 'basarı' kapattığını böylece de hakikatin insanlar tarafından ya görülmediğini ya da yanlış görüldüğünü vurgulamaktadır.¹⁰⁶⁴

Kur'ân, Allah'tan başka dostlar edinen ve onların zayıf, cılız güçlerini güç zanneden, hasta veya ölü kalpli kâfirlerin yaptığı sihirleri, hakikatte çok zayıf olan, ancak kocaman cisimleri örtüp görünmesini engelleyen, örümcek ağı gibi bir göz boyamaya benzettirir.¹⁰⁶⁵ Ayrıca Kur'ân, şeytanlarla irtibat kurup insanları etkileyen

¹⁰⁵⁹ A'râf, 184.

¹⁰⁶⁰ Şuara, 27.

¹⁰⁶¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, 'a-t-h' madd.

¹⁰⁶² Bkz. Buhârî, Tıb, 47/5763.

¹⁰⁶³ Bkz. İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 502.

¹⁰⁶⁴ A'râf, 116.

¹⁰⁶⁵ Bkz. Ankebût, 41.

sihirbazların iflah olmayacaklarını ve Yüce Allah'ın onların sihirlerini iptal edeceğini bildirmektedir.¹⁰⁶⁶

Nazara gelince o, bir mikrop hükmünde olan, hased duygusundan kaynaklanmaktadır. Ancak,

'hased kuvvede kaldıkça, hâsidin kendinden başkasına zararı yoktur. Hased galeyan edip de hased edilen şeye karşı kin gadab düşmanlık kasdıyla kötü nefisini yönelttiği vakit, 'göz değme' tabir olunan halet ve afet de çoğunlukla o anda olur. Onun için hased ile göz değmek sebep-sonuç olarak mülâhaza olunur. O sırada hâsidin nefsi öyle kötü bir şekilde şekillenir ki o his ile fırlattığı çirkin bakışların kötülükleri, hased edileni zayıf bulduğu takdirde bazen onu yıldırım gibi çarpar. Nice hâsidler ve kötü gözlüler vardır ki hased gözüyle baktıkları zaman bazı yılanların gözleriyle bakışlarındaki acı gibi acı verirler. Bu hisle harekete geçen kötü nefis, her hileye başvurur ve ellerinden gelen her fenalığı göze alırlar. Onlar için hased ettikleri şeyin helâkından başka bir suretle teselli mümkün olmadığından dolayı o yolda içlerini yiye yiye kendilerini de yakar helâk ederler. Ancak hasedin gereklerini icraya kalkışmayıp da yalnız kendi nefsinde sakladığı ve bu yolda nefsi ile mücadelesinden dolayı me'cur bile olursa da gönlünde o hased hissi devam ettikçe kendi kendini yer, zararı sırf kendine olur.¹⁰⁶⁷

'Efendimiz (s.a.s.), Felak ve Nâs sûreleri nazil oluncaya kadar insanların ve cinlerin gözlerinden sakınmak için şu ayeti okurdu: *وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُزِلُّوكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ* 'O kâfirler Zikri (Kur'ân'ı) işittikleri zaman, hırslarından neredeyse seni bakışlarıyla kaydıracak, âdeta gözleriyle yiyecekler! Hâlâ da: 'O, delinin teki!' derler. Delilik nerede, o nerede? Kur'ân'ın hiç delilikle ilgisi mi olur? Kur'ân olsa olsa, sadece bütün insanlara bir derstir.'¹⁰⁶⁸ Ancak Felak ve Nâs sureleri nazil olunca artık bunlarla Yüce Allah'a sığınıp geri kalan ayetleri okumayı terk etti'¹⁰⁶⁹

Ehl-i sünnet, tıpkı sihir hususunda olduğu gibi, nazarı da hak olarak görmektedirler. Ulema, nazarın hak olduğuna dair Kalem, 51. âyeti ile¹⁰⁷⁰ Efendimiz (s.a.s.)'in, *الْعَيْنُ حَقٌّ* 'göz değmesi (nazar) haktır'¹⁰⁷¹ hadisini delil olarak göstermektedirler.

¹⁰⁶⁶ Bkz. Yunus, 77–81.

¹⁰⁶⁷ Elmalılı, *a.g.e.*, IX, 6403.

¹⁰⁶⁸ Kalem, 51–52.

¹⁰⁶⁹ Bkz. İbn Kesir, *a.g.e.*, IV, 357.

¹⁰⁷⁰ Bkz. İbn Kesir, *a.g.e.*, IV, 357.

¹⁰⁷¹ Buhârî, Tıb, 47/5740.

Cin, sihir ve nazar gibi haricî etkilenmeler neticesinde meydana gelen hastalıklar; çeşitli psikolojik hastalıklara benzemektedirler. Bu benzerlikten dolayı, aklî faaliyetleri engelleyen her türlü hastalığa 'cünûn' denmiştir. Nitekim cünûn kavramı, 'örtünmek, gizlenmek; aklını kaybetmek'¹⁰⁷² ve 'aklı örten söz ve fiillerin nâdir haller dışında normal cereyan etmesini engelleyen akıl bozukluğu'¹⁰⁷³ şeklinde tarif edilmiştir.

Bunun yanında sırf cinlerden kaynaklanan rahatsızlık durumları da vardır ki, Kur'ân-ı Kerim, bunları حَبَالٌ 'habâl' kavramı ile ifade etmektedir.

Arapçada حَبْلٌ 'habl', 'organların yürüyemeyecek kadar bozulması, felç olması,¹⁰⁷⁴ hercümercün oluşması ve cünun olmaksızın aşırı ahmaklık manasında iken;¹⁰⁷⁵ حَبْلٌ 'habl' ve حَابِلٌ 'hâbil', 'bozguncu cin ve şeytan'¹⁰⁷⁶ manasındadır. حَبْلٌ 'habl', kalbde bulunan ve cünuna benzer bir rahatsızlığa denildiği gibi; ayakların hastalanıp yürüyememesine ve felç olmasına da denir. Bu hastalık haricî etkilerle oluşan bir hastalıktır. Ancak bu haricî etkiler, kavramın tarifinden de anlaşılacağı üzere, cin ve şeytanlardan kaynaklanabileceği gibi, insanlardan da kaynaklanabilir. Nitekim hadis-i şerifte, مَنْ أُصِيبَ بِقَتْلِ أَوْ حَبْلٍ فَإِنَّهُ يَخْتَارُ إِحْدَى ثَلَاثٍ إِمَّا أَنْ يَفْتَصَّ وَإِمَّا أَنْ يَعْفُوَ وَإِمَّا أَنْ يَأْخُذَ الدِّيَةَ 'Kime bir öldürülür ya da bir organı sakat kalacak şekilde yaralanırsa, o adam (varisleri) kısas istemek, affetmek ya da diyet almak şeklinde üç hususta tercih yapma hakkına sahiptirler.'¹⁰⁷⁷ buyrulmuştur.

حَبْلٌ 'habl'in asıl manası, hayvanlarda oluşarak kalıcı bir ızdırab haline gelen, akli ve zihni te'sir altına alan 'cünun' hastalığına benzer bir hastalıktır.¹⁰⁷⁸ حَبْلٌ 'habl' ise, cin çarpması ve aklın bozulmasına denir. Nitekim مُحَبَّبٌ 'muhabbel', cin çarpmış manasındadır.¹⁰⁷⁹

Aslında حَبْلٌ 'habl', ihtiyarlık, cin, şeytan, sevgi, üzüntü ve hastalık gibi akli, düşünceyi, bünyeyi ve davranışları bozan¹⁰⁸⁰ çeşitli hatalıklara yol açan bir rahatsızlık halidir.¹⁰⁸¹

¹⁰⁷² İbrahim Kâfi Dönmez, *DİA*, 'cünûn' madd.

¹⁰⁷³ el-Cürçânî, *a.g.e.*, 'c-n-n' madd.

¹⁰⁷⁴ ez-Zebidî, *a.g.e.*, 'h-b-l' madd.

¹⁰⁷⁵ el-Ahterî, *a.g.e.*, 'h-b-l' madd.

¹⁰⁷⁶ ez-Zebidî, *a.g.e.*, 'h-b-l' madd.

¹⁰⁷⁷ Ebû Davûd, *Diyât*, 3/4498

¹⁰⁷⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'h-b-l' madd.

¹⁰⁷⁹ ez-Zebidî, *a.g.e.*, 'h-b-l' madd.

¹⁰⁸⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'h-b-l' madd.

Kur'ân-ı Kerim'de de خَبَلٌ 'habel' kavramı bu manalarıyla kullanılmıştır: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةَ مَنْ دُونَكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفَى صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ 'Ey iman edenler! Siz Müslümanlardan başkasını sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar size şer ve fesat çıkarmada ellerinden geleni bırakmazlar. Dâima sizin sıkıntıya düşmenizi isterler. Size olan düşmanlıkları, zaten ağızlarından taşıyıp meydana çıkmıştır. Kalplerinin gizlediği düşmanlık ise daha fazladır. Âyetlerimizi size iyice açıkladık. (Eğer akıllarınızı kullanırsanız, onlardan yararlanırsınız)¹⁰⁸² âyetinde geçen خَبَالًا 'habâla' kavramı, 'görüş zayıflığı,¹⁰⁸³ akıl bozukluğu,¹⁰⁸⁴ fitne-fesad,¹⁰⁸⁵ sarpa sarmak,¹⁰⁸⁶ korkaklık ve cünûn¹⁰⁸⁷ manasındadır.

el-Âlûsî'nin de ifade ettiği gibi; خَبَالٌ 'habâl' kavramı bazen, kafa karışıklığı ve bunun sonucunda da toplumda meydana gelecek fitne ve fesat manasında da kullanılmıştır: لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَلَوْلَا وُضْعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ (kafanızı karıştırıp) fitne çıkarmaktan, fesat ve fenalığı artırmaktan başka bir iş yapmazlardı. Sizi fitneye düşürmek arzusuyla aranıza sokulup entrikalar çevirirlerdi.¹⁰⁸⁸ Nitekim fitneye tutulmuş olan birisi için; 'cin ve şeytanların musallat olmasıyla veya deliliğe uğramak suretiyle belaya uğramış kimse',¹⁰⁸⁹ denilir.

Hadis-i şerifte de kullanılan خَبَالًا 'habâla' kavramı, عَصَارَةُ أَهْلِ النَّارِ أَوْ صَدِيدُ أَهْلِ النَّارِ 'cehennemliklerin vücutlarından çıkan ter, kan,¹⁰⁹⁰ ya da irin¹⁰⁹¹ gibi sıvılar manasında kullanılmıştır.

2.2.2.2. Asabî Hastalıklar

Ruhun faliyet alanı olan beynin ve onun bedeninin tüm zerrecileriyle irtibatını sağlayan sinir sisteminin bozulması, hastalanması veya yaralanması ile oluşup tamamen maddî

¹⁰⁸¹ İsfehânî, *a.g.e.*, 'h-b-l' madd.

¹⁰⁸² Âl-i İmrân, 118.

¹⁰⁸³ Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, VIII, 45.

¹⁰⁸⁴ el-Ahterî, *a.g.e.*, 'h-b-l' madd.

¹⁰⁸⁵ el-Âlûsî, *a.g.e.*, III, 186.

¹⁰⁸⁶ Elmalılı, *a.g.e.*, II, 1162.

¹⁰⁸⁷ el-Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, I, 419.

¹⁰⁸⁸ Tevbe, 47.

¹⁰⁸⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'f-t-n' madd.; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, 'f-t-n' madd.

¹⁰⁹⁰ Nesâî, Eşribe, 49/5727.

¹⁰⁹¹ Ebu Davud, Eşribe, 5/3682; Ekdiye, 14/3599.

sebeplere dayanan ve adına nörolojik veya nöropsikotik hastalıklar denilen ve rûhun faaliyetlerini örten hastalıklar da mevcuttur.

Bu tür hastalıklar bizim değil, tamamen tıbbın konuları içerisinde yer almaktadırlar. Dolayısıyla bizim bu hastalıklar ile alakalı konuşmamız söz konusu olamaz. Ancak bu sinirler, ruhun hareket ettirme özelliğini vücudun organlarına ulaştırdıkları ve kısmen de olsa ruhun faaliyet alanları içine girdikleri için bunlara işaret etmeden de geçemedik.

Bu çeşit hastalıklar, tıpkı kabloları yanmış elektrikli bir aletin elektriksizlikten çalışmaması gibidir. Meselâ, Kur'ân'ın *أرذل العُمُر* 'ömrün en fena dönemi'¹⁰⁹² diye tarif ettiği ve yaşlanmaya bağlı olarak, ruhun faaliyet alanı olan beyin kimyası ile sinir sisteminin bozulması sonucu oluşan bunama gibi haricî etkilenmeler, bu hastalık gurubunda zikredilebilir. Şimdi bu gurupta bulunan hastalıkları görelim:

2.2.2.2.1. Demans veya Alzheimer

Kur'ân-ı Kerim'de, *أرذل العُمُر* 'erzeli'l-umur', 'ömrün en fena dönemi ve hayatın en düşkün biçimi', yani halk arasında 'bunama ve tıp dilinde de, beynin küçülmesi olarak tarif edilen atrofiden kaynaklanan alzheimer'den'¹⁰⁹³ bahsedilmektedir: *وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا* 'Çinizden kimileri –bilgi sahibi olmasından sonra çocuk gibi, bir şey bilmesin diye– ömrün en fena dönemine vardırırlar.'¹⁰⁹⁴ Bu her iki âyette de, bunama (demans/alzheimer) hastalığının bu döneme bırakılmanın sebebi, *لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا* 'bilgi sahibi olmasından sonra, çocuk gibi, bir şey bilmesin diye' şeklinde açıklanmıştır.

Birçok müfessir, Tîn, 5. âyetindeki *أَسْفَلَ سَافِلِينَ* 'esfele safilin' 'en aşağı dereke' kavramını tefsir ederken bunun *أرذل العُمُر* 'erzeli'l-umur' olduğunu ifade etmişlerdir. Bu görüş, 'Dehhâk, el-Kelbi'¹⁰⁹⁵, 'İbrahim en-Neha'î, Katâde'¹⁰⁹⁶, İkrime ve İbn Abbas (r.a.)'tan'¹⁰⁹⁷ nakledilmiş olup, Taberî ve Zühaylî gibi müfessirler tarafından da benimsenmiştir. Bu görüşte olanlara göre, 'iman edenler (uzun yaşasalar bile) bunaklığa düşmezler.' Çünkü İbn Abbas (r.a.); 'Kur'ân okuyanlar bunamazlar'¹⁰⁹⁸ demiştir. Bu görüşte olanlar ayrıca

¹⁰⁹² Nahl, 70.

¹⁰⁹³ Tan, *Depresyon*, s. 208.

¹⁰⁹⁴ Nahl, 70 ve Hac, 5.

¹⁰⁹⁵ el-Kurtûbî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 115.

¹⁰⁹⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zadü'l-Mesir*, IX, 173.

¹⁰⁹⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyan fi Te'vîli'l-Kur'ân*, XXX, 157.

¹⁰⁹⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zadü'l-Mesir*, IX, 173.

Efendimiz (s.a.s.)'in şu hadis-i şerifini de kendilerine delil olarak gösteriyorlar: إِذَا مَرَضَ الْعَبْدُ أَوْ سَافَرَ كَتَبَ اللَّهُ تَعَالَى مِنَ الْأَجْرِ مِثْلَ مَا كَانَ يَعْمَلُ صَاحِبًا مُقِيمًا 'Kul hastalandığı veya yolculuğa çıktığı zaman, Yüce Allah onların mukim ve sağlıklı oldukları zamanlarındaki gibi, ecirlerini tam yazar.'¹⁰⁹⁹ Diğer bir rivayette de; Resulüllah (s.a.s.) bu ifadesinden sonra, فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ 'Onlar için arkası kesilmeyen bir ecir vardır.'¹¹⁰⁰ âyetini okudu' deniliyor.'¹¹⁰¹

Nörolojide Demans, 'öğrenme, bellek, oriyantasyon, dil fonksiyonları ve kişilik gibi mental fonksiyonların bozulması ile karakterize, sosyal ve iş hayatını etkileyen, çoğunlukla geri dönüşsüz ilerleyici bir beyin hastalığıdır. Bir başka ifadeyle demans; beyin kabuğuna ilişkin üst düzey işlevlerin genel olarak bozulmasıdır.'¹¹⁰² Halk arasında 'bunama' olarak bilinen hastalık, beyindeki hasardan kaynaklanan ve ilerleyen bir bozukluk olup kişide yaşından beklenen beyin faaliyetlerini gösterememesi durumudur. Özellikle etkilenen bölgeler bellek, günlük yaşama aktiviteleri, konuşma alanlarıdır. Hasta zaman-mekân uyumunun kaybını yaşar, anlama ve karar verme gücünü çekerek ailesine bağımlı bir hale gelir.'¹¹⁰³

Bunama ya da demans, günlük yaşamın her zamanki gibi sürdürülmesini engelleyen ilerleyici, kronik bir beyin hastalığıdır. Demans, beyin kabuğuna ilişkin üst düzey işlevlerin genel olarak bozulmasıdır. Bunlar, kişinin bilinç, bellek, günlük hayatın ihtiyaçlarıyla mücadele kabiliyeti, idrâk ve duygusal tepkilerin kontrolünün bozulması şeklinde sıralanabilir. Büyük çoğunlukla geri dönüşsüz ve ilerleyici bir durumdur.'¹¹⁰⁴

Alzheimer hastalığı ise, 'yaşlılarda görülen depresyonun da önemli sebeplerinden biridir.'¹¹⁰⁵ Yine bir beyin hastalığı olan 'parkinson', alzheimerin sebepleri arasında zikredilebilir.'¹¹⁰⁶ Alzheimer Hastalığı en yaygın demans türlerinden biridir.'¹¹⁰⁷ Alzheimer hastalığı, kronik demansın en sıkça rastlanan sebebidir.'¹¹⁰⁸

2.2.2.2.2. Tevettür (Stres ve Sinir Gerginliği)

¹⁰⁹⁹ Buhârî, Cihad ve's-Siyer, 132/2834.

¹¹⁰⁰ Tîn, 6.

¹¹⁰¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tıbyân fî Aksâmi'l-Kur'an*, Mısır, 1968, s. 31.

¹¹⁰² <http://www.gata.edu.tr/dahilibilimler/noroloji/demans.htm>.

¹¹⁰³ <http://www.gata.edu.tr/dahilibilimler/noroloji/demans.htm>.

¹¹⁰⁴ Safiye Bilgin, <http://www.safiyebilgin.com/alzheimer.html>.

¹¹⁰⁵ Tan, *Depresyon*, s. 208.

¹¹⁰⁶ Bkz. Tan, *Depresyon*, s. 208.

¹¹⁰⁷ Bilgin, <http://www.safiyebilgin.com/alzheimer.html>.

¹¹⁰⁸ Bilgin, <http://www.safiyebilgin.com/alzheimer.html>.

Daha çok 'teessür' manasında kullandığımız¹¹⁰⁹ التَوَثُّرُ 'et-Tevettür' kavramı, وَثَرَ 'v-t-r' den türemiştir. Bu fiilin وَثَرَ ve وَثْرٌ ve وَثْرٌ vezinlerinde masdarları mevcuttur. Bunlardan وَثْرٌ 'vitr' 'bir ve tek' manalarına gelirken; وَثْرٌ 'vetr', 'gerginlik, düşmanlık ve kin'¹¹¹⁰ manalarına gelmektedir. وَثْرٌ 'vetr', bazen 'hoşa gitmeyen bir duruma düşmek'¹¹¹¹ manasına da kullanılır. Nitekim ayette; وَلَنْ يَتَرَكَكُمْ أَعْمَالَكُمْ 'O, asla sizin gayretinizi kuvvetten düşürmez, emeklerinizi zayi etmez (sizi asla zillete düşürmez).'¹¹¹² buyrulmuştur.

Yukarıdaki tariflerin ışığında, 'teessür' manasını da göz önünde bulundurarak, tevettür kavramına stres manasını verebiliriz. Çünkü 'Türkçe karşılığı 'yüklenme ve zorlanma' olan stres',¹¹¹³ bir yönüyle 'teessür' ile de ifade edilebilir. Dış etkenler karşısında müteessir olan insanlar belli bir seviyede stres yaşarlar. Bu stersi yaşamak ise normal, hatta gereklidir:

'stersin olmaması, sinir sisteminin ölümü demektir. Buna karşı aşırı uyarı olursa, uyum kapasitesi aşıldığında stres hastalıkları hatta ölümü ortaya çıkabilir... Organizmamız stres karşısında karmaşık tepkiler geliştirir. Solunum ritmi artar, daha çok oksijen sağlanır, kalp ritmi artar, metabolizma kamçılanır. Beyin ritmi hızlanır, uyanıklık artar. Oksijen ve şekerin artışı ile kaslar uyarılır. Bağışıklık sistemi uyarılır, savunma hücreleri ortaya çıkar... Adrenalin ve Noradrenalin acil enerji ihtiyacında devreye girer. Adrenalin sıkıntı, korku, depresyonda, Noradrenalin kızgınlık, öfke, saldırganlık durumlarında daha çok yükselir.'¹¹¹⁴

Asırlarca, 'insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik, onun akıllı olmasıdır' tezi savunulmuştur. Ancak bunun böyle olmadığını, insanların hayvanlardan farklı olarak, aklın dışında bir de çeşitli duygulara sahip olduğunu gören ünlü sinir bilimci R. A. Damasio, 'Dekart'ın Yanılgısı' adlı kitabını yazmıştır. Damasio bu kitabında, aklın her şey olmadığını ve duyguları da idare etmek gerektiğini vurgulamaktadır.¹¹¹⁵ Evet, insan sadece akıllı bir yaratık değildir. O, öyle bir beyne sahiptir ki bu beyin, duygular, heyecanlar, neşe, sevinç, öfke, kıskançlık, elem, keder gibi tepkileri üretmektedir.¹¹¹⁶ Bu beyin, ürettiği tepkileri, sinirlerin aracılığıyla vücudun en ücra noktasına kadar iletebilmekte ve vücutta bir uyarı (alarm) oluşturmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, bu uyarı aşırı olursa, uyum kapasitesi aşıldığından dolayı stres depresyon

¹¹⁰⁹ İsfahanî, *a.g.e.*, 'v-t-r' madd.

¹¹¹⁰ Bkz. ez-Zebîdî, *a.g.e.*, 'v-t-r' madd.

¹¹¹¹ İsfahanî, *a.g.e.*, 'v-t-r' madd.

¹¹¹² Muhammed, 35.

¹¹¹³ Tarhân, *Mutluluk Psikolojisi*, s. 10.

¹¹¹⁴ Tarhan, *Mutluluk Psikolojisi*, s. 66–67.

¹¹¹⁵ Bkz. R. A. Damasio, *Descartes'in Yanılgısı*, (trc. B. Atlamaz), İstanbul, 1998.

¹¹¹⁶ Bkz. Tarhan, *Mutluluk Psikolojisi*, İstanbul, 2004, s. 15.

hastalığına dönüşür. Depresyonun sürekli yaşandığı 'kronik depresyon halinde beyin seneler içinde düşünceyi kullanma becerisini kaybedebilmektedir. Mamafih Alzheimer hastalığının önemli sebeplerinden birisi de kronik depresyondur.'¹¹¹⁷

2.2.2.3. Akî Hastalıklar

Akıl hastalıklarını meydana getiren sebepler çoktur. Seviyesizlik, topluma ayak uyduramama, toplu yaşamının gereklerini yerine getirememe, ilgisizlik, insanî değerlerden yoksunluk, terkedilmişlik hissi, saygısızlık, empati yokluğu, insanlar arasındaki –özellikle aile ortamındaki– sevgisizlik, ebeveynin hatalı yaklaşımları, fertler arasında yanlış anlamalar, ailede istikrarsızlık, eşlerin birbirlerini terk etmeleri, işsizlik ve uysuz evlilikler gibi sebepleri zikretmek mümkündür.

Akıl, nefsin şehvet ve gadab duygularını frenlemek ve bir hâkim edasıyla bu duygulara hacir koymak için¹¹¹⁸ Yüce Allah tarafından insana verilmiş, Kur'ân'ın 'emanet'¹¹¹⁹ dediği ve 'sorumluluk duygusu',¹¹²⁰ 'şuur ve idrak'¹¹²¹ olarak tefsir edilen manevî bir şeydir. Kur'ân-ı Kerim'de de akıl için حجر 'hicr' kavramı kullanılmış ve akıl sahibi olanlar için ذي حجر 'zî hicr'¹¹²² denilmiştir. Akıl için bu tabirin kullanılması, 'akıl sahibini çirkin ve akıbeti muzır şeylerden men etmesi',¹¹²³ yani hacr etmesi sebebiyledir.

Ruhun beyindeki faaliyetinin bir tezâhürü olan akıl,

'kalbin kendisiyle görebildiği 'yetenek', eşyaya yönelik gözü, kavrama ve bilme aracıdır. Bu akıl gözünün görmesi, 'hakikat'i algılaması ise, ışığa; 'Din Işığı'nın aydınlatmasına bağlıdır. Bu itibarla, akıl sınırlı bir bilgi boyutuna ulaşabiliyorken, bilinenlerin hakikatini kabûle, yaratılışı gereği hazır olan kalb, bağımlı değildir. Bu sebeple, ilhâm kaynağını oluşturan kalb, akıl tavrının ötesindedir. Böylece de, 'Hakk'ın gerçekten bilinmesi, ancak kalb ile olur. Bilgi edinme tarzı olarak sürekli sorgulayan ve irdeleyen akıl, 'quantitatif' mahiyetli olmayan değerler ve bilgi türlerini sınavıp doğrulama hususunda, geçersizliğini

¹¹¹⁷ Tarhan, *Mutluluk Psikolojisi*, s. 45.

¹¹¹⁸ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, VII, 267.

¹¹¹⁹ Ahzâb, 72.

¹¹²⁰ el-Cezâirî, *a.g.e.*, III, 307.

¹¹²¹ Ebussuud, *a.g.e.*, V, 355.

¹¹²² Fecr, 5.

¹¹²³ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, VII, 267.

kendisi açısından mümkün olmayan bir şeyin ancak 'tasdik'e konu olacağını da, 'makûl' saymalıdır.¹¹²⁴

Eğer ruh-gönül irtibatı zayıflamış ve akıl, kalbin en iç kısmında bulunan لُب 'lüb'be yerleşemeyip şehvet ve gadab duygularına hacir koyamıyorsa çeşitli hastalıklar baş gösterir ki, bu hastalıklara 'Aklî Hastalıklar' denir.

Daha önce ruhun hastalanmadığını ifade etmiştik. Aslında akıl da ruh gibi âlem-i emre ait bir latîfe olduğu için hastalanmaz. Ancak onun da faaliyet alanı olan beyinde herhangi bir hasar oluşursa, akıl faaliyetlerini gerçek manada icra edemez. Aklın faaliyetini icrâ edemediği bu durumlar, akıl hastalıkları olarak tarif edilmektedirler.

Aklın duyguları yönettiği yer 'ön beyindir.' Kur'ân'ın ناصية 'nâsiye' dediği alnın ön kısmı, yani 'perçem aklın faaliyet alanıdır. Bilgileri işleme süreci burada gerçekleşir. Ön beyin alanı gelişmiş bir insan, mantık ile duygu dengesini sağlayabilir. Sağ ve sol beyni yöneten ön beyindir. Beynin sol lobu mantıksal süreçlerden, sağ lobu duygusal süreçlerden, ön kısmı da bunları eyleme dönüştürmekten sorumludur.¹¹²⁵

Ön beyinin işlevleri ve önemi konusunda literatüre geçmiş, açıklamalarımıza ışık tutacak olan ve GAGE vakası olarak bilinen vaka şöyledir:

'XIX. Yüzyılda Amerika'da demiryolları yapımında çalışan, çok becerikli, tuttuğunu koparan, kendini geliştirmiş, dinamitlerle tünel açma konusunda parmakla gösterilen bir ustadır Gage. 30 cm'lik bir demir çubuğu vardır ve bu çubukla barutları yerleştirip patlatarak tünel açmaktadır. Bir gün tam elindeki demiri ateşleyerek, barutu patlatmaya hazırlanırken, birinin kendisine seslendiğini duyar. Seslenen kişiye başını çevirdiği sırada barut patlar ve demir fırlayıp bir gözünden içeri girer, beyninin ön kısmından geçip dışarı çıkar. Gage, hastaneye yetiştirilene kadar kısa bir baygınlık geçirir. Ameliyatla beyne giren demir çıkarılan Gage, tek gözünü kaybetse de felç olmaktan kurtulmuştur. Ancak ortada çok ilginç bir durum vardır: Kazayı yaşadığı güne kadar dürüst, çalışkan, sözünde duran, sorumluluk sahibi bir kişi olan Gage gitmiş, yerine yalancı, kontrolsüz, sorumsuz, laubali, karakteri bozulmuş bir insan gelmiştir.¹¹²⁶

Daha önce aklın, değişik ilim adamı tarafından çeşitli tariflerini verdik. Ancak burada, akıl hastalıkları ile ilgisini hatırlamamız gayesiyle özet olarak tarif edilecek olursa akıl için şöyle öz bir tarif yapılabilir: Akıl, hayatın süzölmüş en

¹¹²⁴ Sadık Kılıç, *Mitoloji Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm*, İzmir, 1993, s. 39-40.

¹¹²⁵ Tarhan, *Duyguları Dili*, s. 33.

¹¹²⁶ Tarhan, *Duyguları Dili*, s. 37-38.

sâfi hülasası¹¹²⁷ ve bu hayatta doğruyu bulması için insana verilmiş 'bir âlettir.'¹¹²⁸ İşte bu âlet olması gereken biçimde kullanılmazsa, kullanıcı hem kendine hem de âlete zarar verir. Şimdi bu zarardan meydana gelmiş hastalıkları görelim:

2.2.2.3.1. Cerbeze ve Gabavet

Şehvet ve gadab duygusunun, hayat için zarûrî olanı yapmak ve zararlı olanı da engellemek için, Yüce Allah tarafından insana verildiğini ifade etmiştik. Bu duygular, İslam Hukukunun temelini teşkil eden 'celbü'l- menafi' ve def'u'l-mefâsid' prensibinin gerçekleşmesi için insana lâzım olan iki mühim âlettirler.

Mâlumdur ki, bir şeyi istemek ve arzulamak, ancak şehvet duygusuyla gerçekleşebileceği gibi; istememek ve engellemek de, ancak gadab duygusuyla gerçekleşebilir. Bu noktada İslam Hukuku şehvet ve gadab duygularına 'faydalı' ve 'zararlı' sınırını koymuş bulunmaktadır. Ancak burada 'faydalı' ve 'zararlı' olanı nasıl bileceğimiz problemi ile karşılaşmaktayız. İşte bu problemi çözmek işi ve hâkimlik görevi akla verilmiştir ki insan 'şehvet' ve 'gadab' duygusunun faaliyetlerini ancak akıl âletini kantar olarak kullanıp doğru olanı bulabilir.

Peki, bu akıl neyi, nasıl ve ne kadar ölçebilir?

Akıl, fizikî ve tecrübî sahada idrâk edebilme kabiliyetine sahip olsa da, Allah, âhîret ve melek gibi aklın sınırları dışında kalan metafizik konularda idrâk edebilme kabiliyetine sahip değildir. Çünkü aklın, henüz göremediği bir şeyi idrâk edebilmesi için; gördüğü herhangi bir şey ile mukayese yapması gerekir. Meselâ, görmediğimiz ve henüz yemediğimiz bir meyvenin bize anlatılması; ancak şeklinin, renginin, tadının ve kokusunun, bildiğimiz diğer bir meyveyle mukayesesi ve ortak vasıflarının anlatılmasıyla mümkündür. Aksi takdirde bilinmeyen o meyve hakkında, zihnimize herhangi sağlıklı bir bilgi oluşamaz.

Fizik âlemde göremediğimiz, metafizik âleme ait varlıklar hakkında da, hele hele zihnimize yaklaştırıcı bir benzeri de yoksa –ki Kur'ân-ı Kerim'de Yüce Allah hakkında,

¹¹²⁷ Bediuzzaman, *Sözler*, s. 103.

¹¹²⁸ Bediuzzaman, *Sözler*, s. 25.

'Onun benzeri hiçbir şey yoktur'¹¹²⁹ buyrulmuş– o varlık hakkında somut bir bilgiye sahip olmamız mümkün değildir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi akıl, insanoğlunun hayatını devam ettirebilmesi, faydalı ve zararlı olanı ayırt edip faydalıyı yapması ve zararlıdan sakınması için kendisine verilmiş ancak fizik âlemin dışındaki metafizik âlem hakkında idrâk kabiliyetine sahip olmayan bir âlettir. Bu kabiliyetinin olmayışından dolayı da, onun elinden tutacak bir rehber ihtiyacı vardır. İşte o rehber vahiydir. Çünkü 'şeriat ancak akılla anlaşılır ama akıl da şeriatı doğru yolu bulamaz.'¹¹³⁰ Nitekim son derece akıllı olan Ömer İbn Hattab, vahyin rehberliğini kabul ettikten sonra, hayatını sağlam bir dengeye oturtabilmiş ve dengenin diğer bir adı olan 'sırat-ı müstakîm'e girmiş ve adaletin sembolü olmuştur. Aynı seviye akla sahip olan Amr İbn Hişâm ise, vahyin bu rehberliğini red ettiği için, adaletin zıddı olan cehâletin sembolü olarak Ebu Cehil olmuştur. Bu sebeple 'sırat-ı müstakîm'e girememiş ve hayatını sağlam bir dengeye oturtamadan 'esfel-i sâfilîn'e düşmüştür.

Akıl tek başına acizdir ve çok noksandır. Noksan olduğu için de, kâinatın küllî güzelliklerini ihata edemez ve her şeyi kavrayamaz. Kavrayamadığı hakikat için de, hakikat değil der ve red eder. İknâ olmak için sürekli olarak delil ister. Bu sebeple akıl her bir şeyi tartamaz.¹¹³¹

Hal böyleyken akıl, bu sınırlı gücüne rağmen zekâ ve zihin gücünü aşırı derecede kullanıp, sırf merakını tatmin için, üstüne vazife olmayan işlere yorum getirmeye kalkışırsa, hakkı bâtıl; bâtılı hak suretinde gösterecek kadar aldatıcı bir zekâ mertebesine ulaşabilir ki, bu duruma 'cerbeze'¹¹³² hastalığı denir. Bu çeşit bir hastalığa mübtelâ olan kişilerde, felsefe ilimlerine meyil ve muhabbet çok olur. Çünkü bu cerbeze hastalığı, insanları aklî ilimlere teşvik ve sevk eder. Akliyat ile işigal eden de, kalbî hastalıklara mübtela olur.¹¹³³

¹¹²⁹ Şûrâ, 11.

¹¹³⁰ el-Gazâlî, *İhyâ*, I, 200.

¹¹³¹ Bkz. Bediuzzaman, *Muhakemât*, İstanbul, 1991, s. 66–67.

¹¹³² Bkz. Bediuzzaman, *İşârâtü'l-İ'caz fî Mîzâni'l-İcâz*, (tah.: İhsan Kasım Salihî), İstanbul, 1999, s. 23.

¹¹³³ Bkz. Bediuzzaman, *Mesnevi-i Nuriye*, İstanbul, 1996, s. 60.

Bunun yanında nefiste bulunan kuvve-i gadabiye ve kuvve-i şehviye, vahiyden mahrûm akıl ile birlikte ifrat ve tefrit derecesinde kullanılırsa rûhî, kalbî ve aklî hastalıklar baş gösterir.

Akıl âciz ve noksan olduğu için, Yüce Allah'ın yarattıklarının mâhiyetini tek başına kavrayamaz. Kavrayamadığı şeyler için; 'bunlar hakikat değildir' der ve red eder. İknâ olmak için de, sürekli olarak delil arar. Bulabildiği deliller ile de kolay kolay iknâ olamaz. Bu sebeple akıl, her şeyi tek başına tartamaz. Hal böyleyken akıl, bu sınırlı gücüne rağmen zekâ ve zihin gücünü aşırı derecede kullanıp, sırf merakını tatmin için, üstüne vazife olmayan işlere yorum getirmeye kalkışırsa, hakkı bâtıl; bâtılı hak suretinde gösterecek kadar aldatıcı bir zekâ mertebesine ulaşabilir ki, bu durum 'cerbeze' hastalığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yüce Allah'ın kendisine hikmet verdiği insan sahip olduğu aklıyla bilir ki o, her şeyin yorumunu yapabilecek kapasitede değildir. Çünkü her şeyin yorumu ve bilgisi ancak Allah'ın yanındadır.¹¹³⁴ Yine hikmet sahibi olan insan bilir ki, Yüce Allah, sadece faydalıyı ve zararlıyı ayırt edecek kadar kendisine bilgi vermiştir. Ayetin ifadesiyle bu bilgi de, Allah'ın ilmi yanında yok denecek kadar azdır: وَمَا أوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا 'Size sadece az bir ilim verilmiştir.'¹¹³⁵

Bu şekilde sınır tanımaz bir anlayışla, her şeyi akıl ile çözeceğini zanneden ve cerbezeye tutulan kişi, bu hastalığının yanında çeşitli başka hastalıklara da dûçar olur. Çünkü akıl sahibi mahiyetini çözemediği hadiseler karşısında, korkuya kapılır, huzursuz olur ve kendini güvende hissetmez. Nitekim Yüce Allah, وَمَا تُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ فَمَنْ آمَنَ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ 'Biz peygamberleri sadece müjdeciler ve uyarıcı olarak gönderiyoruz. O halde kim iman eder, kendisini ve işlerini düzeltirse onlara asla korku yoktur. Onlar hiçbir üzüntüye de mâruz kalmayacaklardır.'¹¹³⁶ buyuruyor. Yani, Yüce Allah'a teslim olmayan ve davranışlarında bu teslimiyetin eseri görünmeyenler, korku içinde ve hüznle yaşarlar. Korku ve hüzn ise, –yukarıda da açıkladığımız gibi– hem psikolojik hem aklî hem de kalbî birçok hastalığın sebebidir. Bu hastalıklar arttıkça afakî şeylere olan alaka da o nisbette artar. Böylece kişi, bu

¹¹³⁴ Bkz. Âl-i İmrân, 7 ve Mülk, 26.

¹¹³⁵ İsrâ, 85.

¹¹³⁶ En'am, 48.

hastalık sebebiyle aklî meselelere ve konulara çok fazla merak duyar ve gereğinden fazla ilgilenir. Bunun neticesinde aklıyla ve aklî ilimlerle çok fazla meşgul olan insanlarda da, kalb ve maneviyat ciheti noksan kalır. Böylece bu insanlar çeşitli manevî hastalıklara dūçar olurlar. Çünkü 'her şeyi maddede arayanların akılları gözlerindedir. Göz ise maneviyatta kördür.'¹¹³⁷

Kalbin ve nefsin hatta aklın hastalığı demek; aklın, nefsin kuvveleri olan 'şehvet' ve 'gadab' kuvvelerini kontrol edememesi demektir. Akıl eğer vahiyden ders alamayıp sırf gözün burhanlarıyla ile iştilgal ederse ebetteki kalbe hükmedecektir. Bunun neticesinde de, vahye dayalı iman nuru yerine, sırf akla dayalı felsefeye meyil ve muhabbet artacağından, hile ve şüpheye düşme ihtimali de büyüyecektir.

Olgunlaşmayı sağlayan şey, insanların ruh boyutunda saklı güç ve imkânların fiil halinde ortaya çıkmasıdır. Bu gerçekleşmediği sürece, haricî bilgi ve uygulamaların değeri fazla abartılmamalıdır.¹¹³⁸ Dinî ilimler salt aklî değerlere indirgenemez. Allah'ı bulmanın yolu 'kalb'ten geçer. Ancak 'aklın prensiplerini de hepten ihmal edersek, o zaman da din saçma ve gülünç duruma düşer.'¹¹³⁹ Çünkü

'vicdanın ışığı, dinî ilimler, aklın ışığı da fennî ilimlerdir. İkisinin buluşmasıyla hakikat tecelli eder. O iki kanat ile ilim talebelerinin himmeti artar. Ayrıldıkları vakit, birincisinde taassup, ikincisinde hile ve şüphe meydana gelir... İnsanda asıl olan ruh, kalb ve vicdandır. Akıl bunlara bağlı hareket etmezse belki de daha çok aklî ilimlerle iştilgal ederek manevî açlığını aklî ilimlerle doldurma gibi bir gayretle felsefede terakki etmeye meyilli olacaktır. Tabii ki aklî ilimler o kişiyi manevî hastalıklara müptela edecek ve belki de daha dönülmeyecek bir yola girerek kalbî hastalıklar ile yaralanacak belki de dalalete düşecektir.'¹¹⁴⁰

Gayemiz herhangi bir ilim dalını hedef almak değildir. Fakat bilinmektedir ki, 'her filozof felsefî düşüncesini kendi bilgi ve yetişme tarzı, aklî ve mantıkî muhakemesine göre oluşturmakta ve farklı felsefî görüşlerin doğmasına sebep olmaktadır.'¹¹⁴¹ Herkesin

¹¹³⁷ Bediuzzaman, *Muhâkemât*, s. 15.

¹¹³⁸ Bkz. Kılıç, *Mitoloji Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim*, s. 29..

¹¹³⁹ Kılıç, *Mitoloji Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim*, s. 31.

¹¹⁴⁰ Bkz. Bediuzzaman, *Mesnevî-i Nuriye*, İstanbul, 1996, s. 66-83.

¹¹⁴¹ Mehmet Şahin, *Bediuzzaman'a Göre Felsefe*, İstanbul, 2006, s. 63.

yetişme tarzı, bilgisi, akli ve muhakeme gücü farklı olduğundan, varılan hüküm de farklı olacak ve doğruyu bulmak zor bir hal alacaktır.

Felsefe hikmeti, yani insanlığa faydalı bilgiyi elde etmek için yapıldığı zaman faydalı olduğu söylenebilir. Ancak batılların yaptığı felsefe, bilgelik taslamak ve dalalettir. Çünkü batıda 'her filozof kendi felsefî sistemini ve düşüncesini belli maksatlar gözeterek yapmaktadır.'¹¹⁴²

Bu filozoflardan kimi 'cisimlerin mevcut olmadığını, her şeyin tasavvurda yaşadığını iddia eder; kimi maddeden başka varlık olmadığını ileri sürer ve Allah dünyanın kendisidir der; birisi isbata kalkar ki; dünyada iyilik ve kötülük yoktur, hayır ve şer birer kuruntudan ibarettir; öteki der ki; insanlar birer canavardır, birbirlerini parçalayıp yemeleri cürüm sayılmaz.'¹¹⁴³

Muaz İbn Cebel (r.a.)'a nisbet edilen merfû' bir hadiste şöyle buyrulmuştur: أَحَدَرُكُمْ زَيْعَةٌ 'Sizi filozofların saptırmalarına karşı uyarıyorum! Çünkü şeytan, sapıklığa düşürücü ifadeleri, bazen filozofların diliyle, yani onlara iğvâ vererek söyler. Bazen de münafıklar hakikati söylerler.'¹¹⁴⁴

Çoğunlukla filozofların söyledikleri şeyler; kendi felsefî sistemlerini ve düşüncelerini korumak gayesi güttüğünden, dengesizlikleri, ifratları ve tefritleri telkin etmekte, insanların inançlarını sarsmakta, kalblerini bozmakta, imanını zayıflatmakta, ibadet, ahlak ve iffetini kaybettirmektedir. Kur'ân-ı Kerim ise, ifrat ve tefritten uzak olarak, insanın aklî ve rûhî istidât ve kabiliyetlerinin صِرَاطُ الْمُسْتَقِيمِ 'sırâtü'l-müstakîm' doğrultusunda olmasını istemekte ve insanlık tarihi boyunca, Yüce Allah'ın bir nimeti olarak bu doğrultuda yaşayan Nebîler, siddîklar, şehidler ve sâlihleri model olarak göstermektedir: وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ 'Kim Allah'a ve resulüne itaat ederse işte onlar, Allah'ın nimetlerine mazhar ettiği nebîler, siddîkler, şehidler, salih kişilerle beraber olacaklardır. Bunlar ne güzel arkadaşlar!'¹¹⁴⁵ Bu modellerden Efendimiz (s.a.s.), Kur'ân'ın فَاسْتَقِيمُوا كَمَا

¹¹⁴² Şahin, *a.g.e.*, s. 76.

¹¹⁴³ Şahin, *a.g.e.*, s. 63–64.

¹¹⁴⁴ Ebu Dâvud, Sünne, 7/4613.

¹¹⁴⁵ Nisâ, 69.

'Sana nasıl emredilmişse öyle dosdoğru hareket et!'¹¹⁴⁶ emrine imtisâlen dosdoğru yaşamış ve yine Kur'ân'ın رَسُولِ اللَّهِ أَسْوَدَ حَسَنَةً 'Allah'ın Resulünde sizler için, en mükemmel bir nümune vardır.'¹¹⁴⁷ ifadesiyle de örnek gösterilmiştir. Çünkü O'nun (s.a.s.),

'bütün ef'âl, akvâl ve ahvâlinde istikamet kat'î bir surette görünüyor. Meselâ kuvve-i akliyenin fesat ve zulmeti hükmündeki ifrat ve tefrîti olan gabâvet ve cerbezeden müberrâ olarak, hadd-i vasat ve medâr-ı istikâmet olan hikmet noktasında kuvve-i akliyesi daima hareket ettiği gibi; kuvve-i gadabiyenin fesadı ve ifrat ve tefriti olan korkaklık ve tehevürden münezze olarak, kuvve-i gadabiyenin medâr-ı istikameti ve hadd-i vasatı olan şecaat-i kudsiye ile kuvve-i gadabiyesi hareket etmekle beraber; kuvve-i şehviyenin fesadı ve ifrat ve tefrîti olan humûd ve fücürdan musaffâ olarak, o kuvvenin medâr-ı istikameti olan iffette, kuvve-i şehviyesi daima iffeti, azâmî masumiyet derecesinde rehber ittihaz etmiştir. Ve hâkezâ... Bütün Sünen-i Seniyyesinde, ahvâl-i fitriyesinde ve ahkam-ı Şer'iyyesinde hadd-i istikameti ihtiyar edip, zulüm ve zulûmât olan ifrat ve tefrîtten israf ve tebzirden ictinâb etmiştir.'¹¹⁴⁸

Bizim burada eleştirdiğimiz felsefe, metod ve açıklamaları belli olan felsefe değildir. Bilakis 'felsefenin metod ve açıklamalarından yaralanmak kaçınılmazdır. Zâten, 'gerçek ve boyutlu felsefe' bizi, dinin üstün hakikatlerine götürecektir.'¹¹⁴⁹ Ancak bizim eleştirdiğimiz felsefe, Gazâlî'nin de dediği gibi, 'Hakkı taklit zerâfetini göremeyip, bâtili taklit etmenin güzellik olduğunu sanarak bir taklitten öbürüne geçmenin delilik ve cahillik olduğunun farkına varamayanların'¹¹⁵⁰ sergiledikleri felsefedir. Gazâlî, 'delilik ve cahillik' olarak tecüme ettiğimiz bu durumu 'حُرْقُ' 'hurk' ve 'حَبَالُ' 'habâl' kelimeleriyle ifade etmektedir ki; 'حُرْقُ' 'hurk' 'akılsızlık ve cahillik';¹¹⁵¹ 'حَبَالُ' 'habâl' da, –yukarıda da açıkladığımız gibi– cinnî bir hastalık olarak, Âl-i İmrân, 118. ve Tevbe, 47. âyetlerinde de geçtiği gibi, 'görüş zayıflığı, akıl bozukluğu, fitne, fesâd, cin ve şeytanların musallat olmasıyla veya deliliğe uğramak suretiyle belaya uğramış kimse, korkaklık, delilik' manasında olup akıllı, düşünceli, bünyeyi ve davranışları

¹¹⁴⁶ Hûd, 112.

¹¹⁴⁷ Ahzâb, 21.

¹¹⁴⁸ Bediuzzaman, *Lem'alar*, s. 61.

¹¹⁴⁹ Kılıç, *Mitoloji Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim*, s. 26.

¹¹⁵⁰ el-Gazâlî, *Tehâfütü'l-Felâsife*, (tah.: Süleyman Dünya), Kahire, 1972, s. 74.

¹¹⁵¹ el-Ahterî, *a.g.e.*, 'h-r-k' madd.

bozan ve çeşitli hastalıklara yol açan bir rahatsızlık halidir.¹¹⁵² Felsefenin riskli taraflarına vurgu yaparak filozofların tutarsızlıklarını ortaya koymaya çalışan Gazâlî, Tehafütü'l-Felâsife adlı eserinin te'lif sebebini şöyle açıklamaktadır:

'Kendi emsallerinden, anlayış ve zeka bakımından, daha üstün olduklarını zanneden bir gurub insan gördüm. Bunlar İslâm'ın emrettiği vazifelerden olan ibadetleri reddediyor, dinin şeâirlerini hafife alıyor, namaz kılmak ve yasaklardan korunmayı küçümsüyor, şeriatın 'teabbüdî' olarak yapılmasını istediği işleri küçümsüyor, çizdiği sınırları önemsemiyor, dinin 'dur' dediği yerde durmayarak çeşitli zan ve şübhelere dayanan ilimleriyle (teorilerle) dinden tamamen kopmuş bulunuyorlardı. Onlar الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ 'O zalimler ki insanları Allah yolundan çevirirler ve onu eğri göstermek isterler. Âhireti de inkâr ederler.'¹¹⁵³ (âyetinde ifade edilen) bir topluluğa tâbî oluyorlardı. Onların inkarlarının dayanağı, Yahudi ve Hırtıyanların inkarları gibi, (ata babadan) duyma ve adetlerden kaynaklanan taklitten başka bir şey değildir... Onların inkara düşmelerinin asıl kaynağı, Sokrat, Hipokrat, Eflatun ve Aristoteles gibilerin isimlerini duymuş olmaları ve bunları izleyerek sapıtan bir gurubun, bunların akıl güçlerini; üsullerinin güzelliğini; geometri, mantık, fen ve ilahiyat hakkındaki ilimlerinin inceliğini; üstün zeka ve anlayışa sahip oldukları için gizli meseleleri ortaya çıkardıklarını mübalağa ile anlatmalarındır... Bu aptalların nabzının ahmaklıkla çarptığını görünce, eski filozofların ilahiyat ile ilgili sözlerinin çelişkili ve akidelerinin tutarsız olduğunu göstermek için, bu kitabı yazmayı görev bildim.'¹¹⁵⁴

Cerbezenin tefrit mertebesine ise, 'gabavet' denir ki, bu mertebede aklını kullanmayan bir kişi; faydalıyı zararlıyı bilmek bir tarafa, böyle bir insanın hiçbir şeyden haberi olmaz. Bu iki mertebenin arzulanan vasat mertebesi ise, 'hikmettir' ki; bu mertebede olan bir insan hakkı hak bilip imtisal eder ve bâtulı da bâtul bilip ictinâb eder.¹¹⁵⁵ Nitekim Yüce Allah, 'hikmet' mertebesini şöyle methetmektedir: وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا¹¹⁵⁶ 'Kime hikmet nasib edilmişse, doğrusu ona pek çok hayır verilmiştir.'

¹¹⁵² Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'h-b-l' ve 'f-t-n' maddeleri; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, 'f-t-n' madd.; el-Ahterî, *a.g.e.*, 'h-b-l' madd.; el-Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, I, 419 ve İsfehânî, *a.g.e.*, 'h-b-l' madd.;

¹¹⁵³ Hûd, 19.

¹¹⁵⁴ el-Gazâlî, *Tehâfütü'l-Felâsife*, s. 73–75.

¹¹⁵⁵ Bkz. Bediuzzaman, *İşârâtü'l-İ'caz*, s. 23.

¹¹⁵⁶ Bakara, 269.

Yüce Allah'ın kendisine hikmet verdiği insan sahip olduğu aklıyla bilir ki o, her şeyin yorumunu yapabilecek kapasitede değildir. Çünkü her şeyin yorumu ve bilgisi ancak Allah'ın yanındadır.¹¹⁵⁷ Yine hikmet sahibi olan insan bilir ki, Yüce Allah, sadece faydalıyı ve zararlıyı ayırt edecek kadar kendisine bilgi vermiştir. Ayetin ifadesiyle bu bilgi de, Allah'ın ilmi yanında yok denecek kadar azdır: وَمَا أَوْتَيْتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا 'Size sadece az bir ilim verilmiştir.'¹¹⁵⁸

2.2.2.3.2. Sefeh

Arapçada سَفَهٌ 'sefeh', her ne kadar 'beden hafifliği için de kullanılır'¹¹⁵⁹ denilmişse de, bu kavram daha çok 'hal, hareket ve ahlakta hafiflik manasındadır.'¹¹⁶⁰ Bu kavram bazen de 'görüş ve akıl zayıflığı (ahmaklık) ya da yoksunluğu manasında kullanılmıştır.'¹¹⁶¹ Bu kavram Kur'ân-ı Kerim'de; وَمَنْ يَرْعَبْ عَنْ مِئَةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ 'Kendini bilmeyen ahmaktan başka kim İbrâhim'in dininden yüz çevirir ki?'¹¹⁶² âyetindeki gibi; fiil olarak nefis için ve 'görüşünde aldanan, hayatında şımaran, arzuları yerine gelen, tuzu kuru ama gönlü de rahat olmayan, sürekli bir gönül ızdırabı çekenler'¹¹⁶³ manasında kullanılmıştır.

İslam Hukukunda سَفَهٌ ve سَفَاهَةٌ 'sefeh' ve sefâhet,

'malı beyhude, faydasız yere sarf etmek, masraflarda israf ve tebzîr ile sahip olunan malı itlaf ve zayi etmektir. Böyle yapana سَفِيهٌ 'sefih' denir. Sefih'in cem'i سَفَاهَةٌ 'süfehâ'dir. Hevâsına uyup şer'i şerifin ahkâmı gereğince amel etmeyen kimse de süfehâdan sayılır. Ebleh ve sade dil olmak yüzünden kazanç yolunu bilmeyip alışverişlerinde aldanan kimse de sefih demektir. Malını kötülük uğruna dağıtan bir şahıs, hacr edileceği gibi, bütün mallarını hayra sarf edip de fakir kalacak kimse de hacr edilir.'¹¹⁶⁴

Buhârî, *İdareci Tarafından Hacir (tasarrufuna kısıtlama) Getirilmemiş, Sefih ve Aklı Zayıf olanın Aldığını Geri Çevirme*

¹¹⁵⁷ Bkz. Âl-i İmrân ve Mülk, 26.

¹¹⁵⁸ İsrâ, 85.

¹¹⁵⁹ İsfehâni, *a.g.e.*, 's-f-h' madd.

¹¹⁶⁰ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, 's-f-h' madd.

¹¹⁶¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 's-f-h' madd.

¹¹⁶² Bakara, 130.

¹¹⁶³ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, 's-f-h' madd.

¹¹⁶⁴ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, VII, 269.

Babı' adlı bir bâb açmış ve babın altında şu hadis-i şerifi nakletmiştir: Bir adam Resulü Allah (s.a.s.)'e gelerek, alış-veriş yaparken kendisinin sürekli aldatıldığını söyledi. Bunun üzerine Resulü Allah (s.a.s.): إِذَا بَايَعْتَ فَقُلْ لَا خِلَابَةَ 'Kimden alış-veriş yaparsan ona 'İslâm'da aldatma yoktur!' de' buyurdu.¹¹⁶⁵

Sefih için, 'câhil, haktan uzaklaşmış, doğru bir karar veremeyen ve akli ermeyen'¹¹⁶⁶ manası da zikredilmiştir. Nitekim وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا 'Allah'ın sizin maişetinizin başlıca vesilesi kıldığı mallarınızı, akli ermeyen kimselerin ellerine vermeyin. Bu malları işleterek elde edeceğiniz gelirle onların ihtiyaçlarını sağlayın, giyeceklerini temin edin ve onlara tatlı sözler söyleyin, güzel tavsiyelerde bulunun.¹¹⁶⁷ âyetindeki السُّفَهَاءُ bu manada kullanılmıştır. 'Câhil ve hafif akıllı olmaları ve kazançlarını iyi idare edememeleri sebebiyle, âyetteki السُّفَهَاءُ 'es-süfehâi' kavramından 'kadın ve çocukların kastedildiği' rivayet edilmiştir.¹¹⁶⁸

Sefih kavramı, Kur'ân-ı Kerim'de on bir defa zikredilmiş; 'kendini bilmeyen, ahmak,¹¹⁶⁹ bilgisiz, düşüncesiz, beyinsiz,¹¹⁷⁰ çılgın,¹¹⁷¹ akli noksan,¹¹⁷² beyinsiz (İblis için),¹¹⁷³ akılsız¹¹⁷⁴ ve akli ermeyen kimseler¹¹⁷⁵ manasında kullanılmıştır.¹¹⁷⁶

Yukarıdaki nakillerin ışığında diyebiliriz ki, وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ 'mallarınızı, akli ermeyen kimselerin ellerine vermeyin.¹¹⁷⁷ âyeti dünya işlerinde sefih olanları; وَأَنَّهُ كَانَ 'Meğer içimizden birtakım cahiller, Allah hakkında gerçek olmayan sözler söylüyormuş!¹¹⁷⁸ âyeti de ahiret işlerinde sefih olanları anlatmaktadır. Dikkat edilirse dünya işlerinde sefih olanlar, yaratılışları itibariyle câhil ve zayıf olarak nitelendirilmişler. Bunlar için kınanacak hiçbir durum söz konusu değildir. Ancak, gerçekten bilgili ve dirayetli oldukları halde, kibirleri ve hasetlerinden dolayı ahiret

¹¹⁶⁵ Buhârî, Hüsûmât, 3/2414.

¹¹⁶⁶ ez-Zebîdî, a.g.e., 'a-t-h' madd.

¹¹⁶⁷ Nisâ, 5.

¹¹⁶⁸ ez-Zebîdî, a.g.e., 'a-t-h' madd.

¹¹⁶⁹ Bkz. Bakara, 130.

¹¹⁷⁰ Bkz. En'am, 140; Bakara, 13 ve A'raf, 155.

¹¹⁷¹ Bkz. A'râf, 66.

¹¹⁷² Bkz. Bakara, 282.

¹¹⁷³ Bkz. Cin, 4.

¹¹⁷⁴ Bkz. Bakara, 142.

¹¹⁷⁵ Bkz. Nisâ, 5.

¹¹⁷⁶ İlgili âyetler için bkz. Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*.

¹¹⁷⁷ Nisâ, 5.

¹¹⁷⁸ Cin, 4.

işlerini berbat eden sefipler vardır ki, asıl sefipler ve kınananlar bunlardır. Nitekim İblis, Yüce Allah'ın yaratıcılığını bilmekte,¹¹⁷⁹ hem âhiret gününe,¹¹⁸⁰ hem de Yüce Allah'ın izzet ve kudretine inanmaktadır.¹¹⁸¹ Bütün bunlara rağmen, kibir ve hased duygularına yenik düşmüş, aklını kullanmayıp 'sefih', yani beyinsiz vasfını kazanmıştır.

Yüce Allah böyleleri için, وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَجْعَلُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ 'Allah'ın izni olmadıkça hiç bir kimsenin iman etmesi mümkün değildir. (O, akıl ve iradelerini iman tarafına kullananlara iman nasib eder) Fakat akıllarını çalıştırmayanlara ise şeytanı musallat eder, o pislikte bırakır.'¹¹⁸² buyurmuş ve inanmanın da ötesinde, şeytan gibi hakikati bildikleri halde, sefâheti bırakmayıp hakiki manada iman etmeyenlerin de bu pislikten kurtulamayacaklarını bildirmiştir: كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ 'Allah, iman etmeyenlerin üstüne işte böyle pislik çökertir.'¹¹⁸³

Bunlar ahiretlerinden ümitlerini kestiklerinden dolayı, ızdıraplı bir haldedirler ve aklın varlığı bunlara acı vermektedir. Bu acıdan kurtulmanın tek çaresi kalmıştır artık; akıldan istifa etmek, yani necis olan içki ve uyuşturucu...

2.2.2.3.3. Sehiv (Unutkanlık)

Sehiv kavramı, 'dalgınlıkla yapılan hata manasında olup iki kısma ayrılır. Birincisi, insandan kaynaklanmayan hatadır. Bir mecnunun birine küfretmesi gibi... İkincisi, insandan kaynaklanan hatadır. Birinin içki içip de sonradan kasdı olmaksızın bir kötülük yapması gibi... Birincisi affedilir, ikincisi ise cezayı gerektirir.'¹¹⁸⁴ Nitekim Kur'ân'da قِيلَ الْخَرَّاصُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ سَاهُونَ يَسْئَلُونَ أَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ 'O kahrolası yalancılar sarhoşluk ve cehalet içinde ne yaptıklarını bilmeden atıp tutarlar. Bir de alay ederek: 'Ne zaman o hesap günü?' diye sorarlar.'¹¹⁸⁵ âyetleriyle bu ikinci çeşit hata yerilmiştir.

Normal şartlarda insan beyni öğrendikçe eski bilgileri unuttur. Bu onun tabî bir faaliyetidir. Ancak lazım olan bilgileri unutmak ise, Kur'ân'ın ifadesiyle şeytanın müdahalesi sonucu olmaktadır. Kur'ân-ı Kerim –herhangi bir özürden kaynaklanması

¹¹⁷⁹ Sâd, 76.

¹¹⁸⁰ Bkz. Sâd, 79.

¹¹⁸¹ Bkz. Sâd, 82.

¹¹⁸² Yunus, 100.

¹¹⁸³ En'am, 125.

¹¹⁸⁴ İsfehânî, *a.g.e.*, 's-h-v' madd.

¹¹⁸⁵ Zâriyât, 10–12.

hali hariç– bu şekilde, önemsememek ve nankörlük sonucu olan bütün unutmaları yermiş ve genel olarak unutmanın şeytandan kaynaklandığını ifade etmiştir: *وَمَا يُنْسِيَنَّكَ وَمَا أُنْسَانِيَهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أذْكَرَهُ*,¹¹⁸⁶ 'Eğer şeytan bunu sana bir an unutturursa',¹¹⁸⁷ *فَأَنْسِيَهُ*,¹¹⁸⁷ 'Muhakkak ki onu sana söylememi unutturan da şeytandan başkası değildir.',¹¹⁸⁸ *وَأَسْحَوْدَ عَلَيْهِمْ* ve *فَأَنْسِيَهُ* 'Fakat şeytan, efendisine söylemeyi ona unutturdu.'¹¹⁸⁸ *الشَّيْطَانُ فَأَنْسِيَهُمْ ذَكَرَ اللَّهُ* 'Şeytan onların akıllarını çelmiş de onlara, Allah'ı hatırlamayı unutturmuştur.'¹¹⁸⁹ Bu âyete dikkat edilirse 'akıl çelmenin' de şeytandan kaynaklandığı ifade edilmektedir ki, bu durum, beyin kimyasının bozulduğu ve rûhun faaliyetlerinin aksadığı durumların dışında da, aklın zaafa uğradığı durumdur.

Bunun yanında, *وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ* 'Nasıl yaratıldığını unutarak, bir de misâl fırlattı Bize: 'O çürümüş kemikleri kim diriltecek!' diye'¹¹⁹⁰ âyetinde ifade edilen unutmanın, nankörlük ve inad, yani küfür vasfından dolayı oluştuğu¹¹⁹¹ vurgulanmıştır.

Ayrıca *فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ* 'Vay haline şu namaz kılanların ki, onlar namazlarından gafilidirler (kıldıkları namazın değerini bilmez ve namaza gereken ihtimamı göstermezler)'¹¹⁹² âyetinde de, namazı önemsememekten kaynaklanan sehiv bildirilmekte ve bu tarzda namaz kılanlar tehdit edilmektedirler.

Buna rağmen Kur'ân-ı Kerim, nişyan neticesinde işlenen işlerden dolayı, muaheze edilmemek için dua etmemizi emretmekte ve duanın şeklini de öğretmektedir: *رَبَّنَا إِنَّا أِخْطَاْنَا إِنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَا*,¹¹⁹³ 'Ya Rabbena! Eğer unuttuk veya kasıtsız olarak yanlış yaptysak bundan dolayı bizi sorumlu tutma!'¹¹⁹³ Efendimiz (s.a.s.)'de, *يُوعَى اللَّهُ هَاتَا، وَالتَّسْيَانِ وَمَا اسْتُكْرَهُوا عَلَيْهِ* 'Yüce Allah hata, unutma ve zorlanma sonucu yapılan işlerden dolayı ümmetimi muaf tutmuştur'¹¹⁹⁴ buyurmuştur.

¹¹⁸⁶ En'am, 68.

¹¹⁸⁷ Kehf, 63.

¹¹⁸⁸ Yusuf, 42.

¹¹⁸⁹ Mücâdele, 19.

¹¹⁹⁰ Yâsîn, 78.

¹¹⁹¹ el-Âlûsî, *a.g.e.*, XVII, 41.

¹¹⁹² Mâûn, 5.

¹¹⁹³ Bakara, 286.

¹¹⁹⁴ İbn Mâce, Talak, 16/2121.

Hadis-i şerifte, biri şeytana diğeri de meleğe ait olmak üzere, iki lemmeden (telkin kaynağı) bahsedildiğini daha önce ifade etmiştik.¹¹⁹⁵ Şeytan o kadar hararetle bu lemme üzerinde çalışmaktadır ki, kendi ilkâları ile yetinmeyerek meleğin ilkâsına da müdahale etmektedir. Bu bütün insanlar için geçerli bir durumdur. Ancak Yüce Allah, şeytanın peygamberlerin kalbine attığı ilkâyı giderdiğini, sonra da ayetlerini sapasağlam, muhkem kıldığını ifade etmektedir: وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَّتْ أَلْفَى الشَّيْطَانُ فِي أَيْتِهِ 'Senden önce hiç bir resul veya nebi göndermedik ki, halkının hidayetini umarak gayret gösterdiğinde, Şeytan onun temennisi hakkında bir vesvese vermek, ümidini kırmak istemesin. Ama Allah, şeytanın attığı o vesveseyi giderir, sonra da ayetlerini sapasağlam, muhkem kılar.'¹¹⁹⁶

2.2.2.4. Kalbî Hastalıklar

İnsanın bedeninin mükemmel yaratıldığı ve her organının kendine göre hayatî bir kıymet arz ettiği malûmdur. Ancak bütün bu organların içinde, en fazla hayatî önem arz eden iki önemli organ vardır: Beyin ve Kalb...

Sadece beyin ve kalbimizin elektrik yaydıkları ve bu elektrik dalgalarının (EEG ve EKG) ölçülebildiği bilinmektedir.¹¹⁹⁷

Daha önce, beynin ruhun faaliyet alanı olduğunu; ruhun bir tezahürü olarak da aklın ortaya çıktığı ve bu çıkışın da beynin ön kısmı (nâsiye) ile ilgili olduğunu, zikrettiğimiz Gage vakası ile açıklamaya çalışmıştık. Öte taraftan kalbin ve onun pompaladığı kanın da, nefsin faaliyet alanı olduklarını; nefsin iki temel kuvvesi olan 'şehvet' ve 'gadab' duygularının bulunduğunu; şeytanın, kanın dolaşım yolları olan damarları kullanarak, vücudun her noktasına ulaşabildiğini de açıklamıştık. Ayrıca kalbin, 'iyi ve kötüye dönebilen' manasında değişken olduğunu; daha çok kendi faydasını öngören فُوَادُ 'fuâd'ın, kalbin içinde bulunduğunu, bu fuadın içinde de, ruhun temsilcisi, insanın hâkimi, vahiyden ışık alarak şehvet ve gadab duygularına hacir koyabilen aklın, mekânı olmaya müsait لُبُ 'lüb'ün bulunduğunu da ifade etmiştik. İşte akıl, 'lüb'be yerleştikten sonra, fuad faydacılığı bırakıp gönül ismini alır ve aklın asıl görevi olan Ruh-Gönül işbirliği

¹¹⁹⁵ Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 3/3256.

¹¹⁹⁶ Hac, 52.

¹¹⁹⁷ Bkz. Tan, *Takıntılar*, s.116–117.

sağlanmış olur. Bu işbirliğinden sonra artık beynin yanında kalbte ruhun faaliyet alanı olmuş olur ki, bu durumda kalb bütün hastalıklardan arınmış olur.

Her ne kadar bu tasnifimizde, aklî ve kalbî hastalıkları ayrı ayrı zikretmişsek de, her bir kalbî hastalık aynı zamanda aklî hastalık olma özelliğini de taşımaktadır. Çünkü Kur’ân-ı Kerim *وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا آتَيْنَا عَلَيْهِ الْبَآءَنَا أَوْ لَوْ كَانَ بِآؤُهُمْ لَأَيُّهَا لَمْ يَنْفَعُوا* ‘Onlara: ‘Gelin Allah’ın indirdiği buyruklara tâbi olun!’ denildiğinde: ‘Hayır, biz babalarımızı hangi inanç üzerinde bulduysak ona uyarız.’ derler. Babaları bir şeye akıl erdirememiş ve doğruyu bulamamış olsalar da mı onlara uyacaklar?’¹¹⁹⁸ âyetiyle Allah’ın indirdiklerini reddederek körü körüne ata-baba inançlarını taklit etmek; *وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوءًا وَلَعِبًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ*; ‘Siz ezan okuyarak namaza dâvet edince, bunu alay ve eğlence konusu yaparlar. Onların böyle yapmalarının sebebi, akıllarını kullanmayıp bu güzelliği anlamamalarıdır.’¹¹⁹⁹ âyetiyle dinî değerlerle alay etmek; *قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّيَ كَمَا تَشْرِكُوا بِهٖ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ أِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرِزُقُهُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطْنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّيْتُكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ* ‘De ki: ‘Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını ben okuyup açıklayayım: O’na hiçbir şeyi ortak yapmayın, anneye babaya iyi davranın, fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin, çünkü sizin de onların da rızkını veren Biz’iz. Kötülüklerin, fuhşiyatın açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Allah’ın muhterem kıldığı cana haksız yere kıymayın. İşte aklınızı kullanırsınız diye Allah size bunları emrediyor.’¹²⁰⁰ âyetiyle haramlara düşmek; *وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا أَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ*; ‘Şeytan, içinizden nice nesilleri saptırdı. Bunu düşünmeli değil miydiniz?’¹²⁰¹ âyetiyle dalâlet; *أَفَلَا تَعْقِلُونَ* ‘Yuh size de, Allah’tan başka o taptıklarınıza da! Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?’¹²⁰² âyetiyle şirk; *وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمُّ بُكْمٌ عُمْىٰ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ* ‘İnkârcıları hakka çağırmanın durumu, tıpkı bağırp çağırmandan başka bir şeyden anlamayan hayvanlara haykıran çobanın durumuna benzer. Onlar sağır, dilsiz ve kördürler. Bundan ötürü akıllarını kullanıp gerçeği anlayamazlar.’¹²⁰³ âyetiyle küfür ve *لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي فُرَىٰ مُّحْصَنَةٍ أَوْ مِنْ وَّرَآءِ جُدُرٍ بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسِبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّىٰ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ* ‘Onlar sizinle toplu durumda savaşmazlar, ancak sağlam kaleler içinden veya

¹¹⁹⁸ Bakara, 170.

¹¹⁹⁹ Mâide, 58.

¹²⁰⁰ En’am, 151.

¹²⁰¹ Yâsîn, 62.

¹²⁰² Enbiyâ, 67.

¹²⁰³ Bakara, 171.

duvarların arkasından sizinle savaşmak isterler. Kendi aralarındaki çatışmaları pek şiddetlidir. Sen dışardan onları birlik içinde sanırsın. Halbuki kalpleri darma dağınıktır. Böyledir, çünkü onlar aklını kullanmayan, düşünmeyen bir gürühtür.’¹²⁰⁴ âyetiyle de nifak gibi bazı vasıfların akli kullanamamaktan kaynaklandığını ifade etmektedir.

Bu âyetlerde ifade edilen ‘aklı kullanamamak’ ifadesi; –daha önce de açıkladığımız gibi– aklın, ‘hacir’ görevini ifâ edemeyip, şehvet ve gadab duygularını kontrol altına alamamasıdır. Duyguların kontrolsüz yaşanması da bir hercümerci ve huzursuzluğu meydana getirir ki, bu durum hem maddî hem de manevî hastalıkların sebeplerindedir. Çünkü *وَيَجْعَلُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ* ‘Akıllarını çalıştırmayanlara şeytanı musallat eder, o pislikte bırakır.’¹²⁰⁵ âyetinde de ifade edildiği gibi, akli kullanmanın neticesi, ‘rics’e maruz kalmaktır. Rics ise, ‘şeytan, içinde hayır bulunmayan şey, günah, azab, öfke,¹²⁰⁶ düşmanlık,¹²⁰⁷ küfür, azaba sebep olan aşırılık,¹²⁰⁸ iğrenç rûhî kirler ve pislikler’¹²⁰⁹ manasındadır. Böylece ‘rics’in, maddî ve manevî her türlü kiri, pisliği ve çirkinliği karşıladığı görülmektedir. Fizikî darb sonucu meydana gelen yaralanmalar hariç her türlü maddî ve manevî hastalıkların, maddî ve manevî kir ve pisliklerden kaynaklandığı herkesin malumudur. ‘Rics’ ile ilgili detaylı bilgiyi ilerde vereceğimiz için, burada bu kadar bilgi ile yetiniyoruz.

Asıl konumuz olan *فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَرَّادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا* 'Onların kalplerinde hastalık vardır. Allah'ta onların hastalıklarını artırmıştır.'¹²¹⁰ âyetindeki hastalık 'hiç görülmedik yok edici manevî ve ahlakî bir hastalıktır.'¹²¹¹ Ancak unutulmamalıdır ki maddî (bedenî) hastalıklar ile manevî ve ahlakî (ruhî) hastalıklar tamamen iç içe girmiş ve girift bir hal almış hastalıklardır. Çünkü her bir psikolojik hastalığın sebep olduğu, ülser ve kanser gibi psikosomatik (bedenî) hastalıklar mevcuttur. Yetişme tarzı ve korkular, psikolojik hastalıklara sebep olmaktadır. 'Bu korku ve endişeler ruhta stres meydana getirmekte ve bunun sonucunda da beyindeki kimyasal dengeler değişmektedir. Özellikle de

¹²⁰⁴ Haşır, 14.

¹²⁰⁵ Yunus, 100.

¹²⁰⁶ el-Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, II, 452.

¹²⁰⁷ el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IV, 68.

¹²⁰⁸ eş-Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr*, III, 416.

¹²⁰⁹ Kutub, *a.g.e.*, IV, 184.

¹²¹⁰ Bakara, 10.

¹²¹¹ Elmalılı, *a.g.e.*, I, 227.

beyindeki 'serotonin', 'dopamin' ve 'noradrenalin' miktarının değişmesiyle psikolojik hastalıklar meydana gelmektedir.¹²¹²

şimdi konumuz olan ve kalbe musallat olup, ruhun tezâhürü olan akılın, nefsin şehvet ve gadab duygularından doğan ikinci derece duyguları, frenlemesini engelleyen hastalıkları üç ana grupta toplamak mümkündür: Nefis (Şehvet ve Gadab) Hastalıkları; Basiret Körlüğü Hastalıkları ve Şek-Şüphe Hastalıkları

2.2.2.4.1. Nefis Hastalıkları

Nefis hastalıklarını meydana getiren en birinci sebep, dinden uzaklık ve fitrata uygun bir yaşayıştan mahrumiyettir. Bu durum da, Kur'ân ve Sünnet'in gereklerini yerine getirmemek, şehevî arzulara tâbi olmak ve haramları işlemek şeklinde ortaya çıkmaktadır. İşte bu ana sebeplerin oluşmasını sağlayan, fitratın üstünü örten tek unsur, şehvet ve gadab duygularını içinde barındıran nefis denilen mekanizmadır.

Nefsin, Yüce Allah'ın Zatı, Sıfatları ve ruh anlamlarının dışında, 'kan' anlamını da biliyoruz. Kan, akıl ve duygular gibi manevî yönümüzün ve maddî tüm organlarımızın, ruhun bedenle irtibatını sağlayan sinirlerimizin hayatiyetinde rol oynayan bir varlıktır. Nitekim nefis hastalıklarının önemli bir kısmı sayılan 'gadab', 'kalbdeki kanın intikam isteğiyle kabarması'¹²¹³ şeklinde tarif edilmiştir.

Biz burada tıbbın bakışı ile kanı inceleyecek değiliz. Çünkü bu hem bizim konumuz değil hem de bu durumda yapmakta olduğumuz tefsir bir tıp ansiklopedisi halini alacaktır. Ancak yine de unutulmamalıdır ki, bir tek kan tahlili ile maddî ve manevî birçok hastalığın varlığı ve şiddeti belirlenebilmektedir. 'Şeker, böbrek, karaciğer ve kalb gibi tüm organların çeşitli hastalıkları; bakteri ve virüslerin sebep oldukları bütün bulaşıcı hastalıklar; bütün tümör oluşumları ve psikolojik hastalıklara da yol açan tiroit gibi çeşitli hormonal hastalıklar kan tahlili ile biline bilmektedirler. Hatta bu bedeni hastalıkların yanında, psikiyatride nevroz ve psikoz olarak tarif edilen tüm psikolojik hastalıklar ile cinsel arzuyu oluşturan libidal enerji düzensizlikleri de kan tahlili ile

¹²¹² Bkz. Tan, *Takıntılar*, s. 101–142.

¹²¹³ İsfehâni, *a.g.e.*, 'g-d-b' madd.

bilinebilmektedirler. Bunun yanında insanın gadab duygusunu dengeleyen hormonlar da kanda bulunan adrenalin hormonundan kaynaklanmaktadır.¹²¹⁴

Hastalık dediğimiz şey, kanda bu hormonların bulunması değildir. Aksine bu hormonlar hayatın devam etmesi için gerekli birer âlettirler. Ancak hastalık; bu âletlerin dengesiz ve kuralsız kullanılmaları ve aklın hakemlik rolünü yapamaması durumudur.

Özellikle asrımızda gelişen Genetik ve Biyokimya ilimleri sayesinde anlaşılmıştır ki, kemiklerin, damarların, kasların, sinirlerin ve hatta vücudun kıllarına varıncaya kadar tüm özelliklerinin kanda var olan DNA'larda gizlenmiştir. Hatta bazı bilim adamları bundan hareketle daha da ileri giderek 'insanın tüm faaliyetlerinin (kaderinin) bu DNA'larda şifrelendiğini, fotoğrafının adeta bu hücrelere nakşedildiğini, bu şifrelerin çözülmesi durumunda kişinin hayatında karşılaşılabileceği hastalıkların bilinebileceği ve bu hastalık daha başlamadan tedavi edilebileceğini¹²¹⁵ ileri sürmüşlerdir.

Nefis dediğimiz kan, şeytan ile meleğin faaliyet alanı olarak kullandıkları, damarlar ve sinirler yoluyla vücudun tüm noktalarına kadar etki edebildikleri, bir âlettir.¹²¹⁶ Nitekim Efendimiz (s.a.s.); *إِنَّ الشَّيْطَانَ يَبْلُغُ مِنَ الْإِنْسَانِ مَبْلَغَ الدَّمِّ وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يُفْدَفَ فِي فُلُوبِكُمْ شَيْئًا*; 'Muhakkak ki şeytan, kanın insan bedenide ulaşabildiği en ücra tüm yerlere ulaşır. Ben de onun, sizin kalbinize bir şey atmasından korktum.'¹²¹⁷ Buyurmuştur. Buradaki مَبْلَغُ 'mebleğ' kavramı, 'ulaşılabilinecek son sınır demektir.' Nitekim ayette de bu ifade, ذَلِكَ 'Onların bilgi seviyesi ancak bu kadardır; bildikleri bilecekleri budur.'¹²¹⁸ aynı manada kullanılmıştır. Başka bir rivayette de; *إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنَ الْإِنْسَانِ مَجْرَى الدَّمِّ*; 'şeytan, kanın ulaşabildiği bedeninin tüm yerlerine, damarlar aracılığıyla gider'¹²¹⁹ buyurmuş ve *فَيُضِيقُوا مَجَارِيَهُ بِالْجُوعِ* 'o halde onun geçiş yollarını açlık (oruç) ile daraltın'¹²²⁰ emrini vermiştir. Bu sebeple de Efendimiz (s.a.s.); *مَنْ اسْتَطَاعَ الْبَاءَةَ فَلْيَنْزَوْجْ فَإِنَّهُ*; 'Kimin nikâhlanmaya gücü yeterse nikâhlansın. Çünkü o gözü harama bakmaktan alı kor ve zinadan korur. Kimin

¹²¹⁴ Bkz. Adnân eş-Şerîf, *a. g. e.*, s. 38–50.

¹²¹⁵ Bkz. Haluk Nurbaki, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler ve İlmî Gerçekler*, Ankara, 2001, s. 306–310.

¹²¹⁶ Bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Muhtasar Zâdü'l-Meâd fi Heydi Hayri'l-İbâd*, Mekke, 2005, s. 80.

¹²¹⁷ Buhârî, İtikâf, 8/1930.

¹²¹⁸ Necm, 30.

¹²¹⁹ Buhârî, İtikâf, 11/1933.

¹²²⁰ el-Gazâlî, *İhyâ*, I, 844.

de gücü yetmezse oruç tutsun! Çünkü o zinadan koruyucudur.¹²²¹ Orucun bu koruyuculuk özelliği şu şekilde ifade edilmiştir: الصَّيَّامُ جَنَّةٌ 'Oruç (günahlara karşı bir örtü gibi) koruyucudur.'¹²²²

Diğer bir hadiste de, oruç ibadetinin, şeytanların hareket alanları olan damarları daralttığından kinaye ile de Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: إِذَا جَاءَ رَمَضَانُ فَتُحْتَبَرُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ وَتُغْلَقُ أَبْوَابُ النَّارِ وَتُغْلَقُ أَبْوَابُ الشَّيَاطِينِ 'Ramazan geldiği zaman Cennetin kapıları açılır, Cehennem kapıları kapatılır ve Şeytanlar da bağlanır.'¹²²³

Nefsin tarifinde de ifade edildiği gibi; her türlü şehvi arzu ve kaprisler, kin, nefret, öfke, inat gibi belli hikmet ve gayeler için insana verilen duygular nefis mekanizmasını oluştururlar. Kalb, ruh, gibi âlem-i emre ait Rabbanî latifeler, irade, idrak, şuur, his ve duygular da vicdan mekanizmasını meydana getirirler. Bu iki mekanizma kalb kabında birbirleriyle mücadele ederler. Bazen nefis şeytanın hareket kabiliyetini arttırmak için yol olur. Buna karşılık vicdan doğruyu bulmak için meleğin ilhamatına kulak kabartır. Hayat boyunca kalb, şeytanın ve meleğin mücadele alanı haline gelir. Vicdanın galip gelmesi halinde nefis teslim olur, müsbete dönüşür ve insanın yücelip yükselmesine hizmet eden bir sistem haline gelir.¹²²⁴ Böylece 'mutmainne' sıfatını kazanan bu nefis ruhlaşır ve ayn-ı ruh olarak telakki edilir.¹²²⁵ Nitekim ayette de يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّاتِي 'Ey gönül huzuruna ermiş ruh! Sen Rabbinden razı, O senden razı olarak dön Rabbine! Sen de katıl has kullarımın içine, gir cennetime!'¹²²⁶ Ayrıca şu ayette de 'nefis' ruh manasında kullanılmıştır: رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ 'Rabbiniz nefislerinizdeki (ruhlarınızdaki duygularınızı) pekiyi bilir.'¹²²⁷

Nefis, 'mutmainne (gönül huzuruna erme)' vasfını elde edince de, âdeta ruhun görevlerini üstlenir, gönlü mekân edinir, meşru bir huzura erer. Bundan sonra da, vicdan ile aralarındaki mücadele, yerini yardımlaşmaya bırakır.

¹²²¹ Buhârî, Savm, 10/1905.

¹²²² Buhârî, Siyâm, 30/2761.

¹²²³ Müslim, Siyâm, 1/2547.

¹²²⁴ Gülen, *Kalbin Zümriit Tepeleri*, III, 226.

¹²²⁵ ed-Dâmeğânî, *a.g.e.*, 'n-f-s' madd; Ebubekir el-Cezâirî, *Eyseriit-t-Tefâsîr*, I, 419.

¹²²⁶ Fecr, 27–30.

¹²²⁷ İsrâ, 25.

İçinde sağlıklı bir vicdan taşıyan kalbin, ruhun sem' ve basar gibi özelliklerine benzer, ilâhî ahlakı bir ayna gibi aksettirme özelliği vardır. Nefsin hevâsına uyması sonucu günah işlemesiyle vicdanda var olan bu özellik baskı altına alınır ve tesir icra edemez duruma düşer, Kalb aynasının yüzü kirlenir, pas tutar ve bu ilâhî ahlakı aksettiremez. Bu açıklamalarımıza delil olan ve Mutaffifîn, 14. âyetini tefsir eden bir hadis-i şerifi daha önce nakletmiştik.¹²²⁸

Böylece insan fenalıklara düşünce; şehvet, gazap, hiddet, hırs gibi duygular geçici tesir icra ederler. Bazen de insan tamamen bunların tesirinde kalır. Bunların yönlendirmesiyle, vicdan mekanizması dermansız düşer ve hastalanır.¹²²⁹ Bu durumdaki vicdan ve dolayısıyla içinde bulunduğu bir kalb kaskatı kesilir, duymaz ve duygulanmaz hale gelir. Muhasebe yapamaz hale gelir. Kirlenmiş olan bu kalb artık iyi ve kötüyü birbirinden ayırt etmeye yaranan, akıl nurundan da ışık alamaz hale gelir. Kur'ân-ı Kerim bu durumdaki kalbi şöyle tavsif etmektedir: *ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ النَّهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَّا يَنْسَقُقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَّا يَنْسَقُقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَّا يَنْسَقُقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَّا يَنْسَقُقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ* 'Sonra bunun arkasından kalpleriniz katılaştı, artık onlar taş gibi, hatta ondan da katı! Çünkü öyle taş var ki içinden ırmaklar fışkırır. Öylesi var ki çatlar da bağrından su kaynar. Ve öylesi var ki Allah'a olan tazimi sebebiyle yukarıdan düşüp parçalanır.'¹²³⁰ Böyle bir kalb bütün canlılık özelliklerini kaybetmiş, duymaz, görmez ve idrâk edemez hale gelerek var oluş gayesinin dışına çıkmış olur ve sahibi de cehenneme yakıt olmaya layık hâle gelmiş olur. Bu süreç Kur'ân-ı Kerim'de şöyle anlatılmaktadır: *وَلَقَدْ دَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا* 'Biz cehennem için cinlerden ve insanlardan öyle kimseler yarattık ki onların kalpleri vardır ama bu kalplerle idrak etmezler, gözleri vardır onlarla görmezler, kulakları vardır onlarla işitmezler. Hâsılı onlar hayvanlar gibi, hatta onlardan da şaşkındırlar. İşte asıl gafil olanlar onlardır.'¹²³¹

2.2.2.4.1.1. Şehvî Hastalıklar

¹²²⁸ Tirmizî, Tefsir, 74/3654.

¹²²⁹ Gülen, *Kalbin Zümürüt Tepeleri*, III, 220.

¹²³⁰ Bakara, 74.

¹²³¹ A'râf, 179.

Şehvet, 'nefsin arzuladığı şeylere meyletmesi'¹²³² manasıyla Kur'ân-ı Kerim'de de kullanılmıştır: وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا 'Evet Allah sizin yuvanıza dönüş yapıp tövbenizi kabul buyurmak istiyorken, Şehvetlerinin ardına düşenler ise, büsbütün yoldan çıkmanızı isterler.'¹²³³ فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا 'Kendilerinden sonra yerlerine öyle bir nesil geldi ki namazı zâyi ettiler, şehvetlerinin peşine düştüler. İşte bunlar da azgınlıklarının cezasını bulacaklardır.'¹²³⁴

Şehvetin ifade ettiği bu mana Kur'ân-ı Kerim'de, kalbte bulunan bir hastalık olarak ifade edilmiştir: يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنَّ أُنثَىٰ تَقِينَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا 'Ey peygamber kadınları, siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer (Allah'ın buyruğuna karşı gelmekten) korunuyorsanız, sözü yumuşak (tatlı bir eda ile) söylemeyin ki, kalbinde hastalık bulunan kimse tamah etmesin; güzel, (kuşkudan uzak bir biçimde) söz söyleyin.'¹²³⁵ Bu âyetteki 'kalbinde hastalık bulunan kimse'den maksat; 'kalbinde şehvet ve zina hastalığı bulunan kimse'¹²³⁶ demektir.

Şimdi bu şehvet duygusunun sebep olduğu hastalıkları görelim:

2.2.2.4.1.1.1. Hırs

Arapçada hırs, 'zayıf bir irade ile nefsi arzulara ve kötülüklere aşırı bir şekilde düşkün olmaktır.'¹²³⁷ Hırs, aşırı istek ve bir şeye düşkün olmak manasıyla, kötülüklerin dışındaki mefhumlar için de gösterilmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de, Efendimiz (s.a.s.)'in, müşriklerin hidâyetine aşırı düşkün olması da, حِرْصُ 'hırs' kavramıyla ifade edilmiştir: 'Sen onların hidayete gelmelerine ne kadar düşkün olsan da, Allah dalâlette bıraktığı kimselere hidayet vermez.'¹²³⁸

Konumuz olan حِرْصُ 'hırs', وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَىٰ حَيَاتِهِ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعْمَرُ الْفَ 'İnsanlar içinde dünya hayatına en hırslı olanların onlar olduğunu görürsün. Hatta bu

¹²³² İsfehânî, *a.g.e.*, 'ş-h-v' madd.

¹²³³ Nisâ, 27.

¹²³⁴ Meryem, 59.

¹²³⁵ Ahzâb, 32.

¹²³⁶ Aydüz, *Kur'ân-ı Kerim'de Besinler ve Şifâ*, s. 20.

¹²³⁷ İsfehânî, *a.g.e.*, 'h-r-s' madd.

¹²³⁸ Nahl, 37.

hırsta müşriklerden bile daha ileridirler. Onlardan her biri bin yıl yaşamak ister.¹²³⁹ âyetinde bahsi geçen hırstır. İşte bu hırsın en temel özelliği, âyette de anlatıldığı gibi, dünyada kalıcı olmak isteğidir.

Böyle bir hırs, din ve dünyayı mefsedete götüren bir hastalıktır. Hırsın ne kadar dehşetli ve öldürücü bir hastalık olduğunu, Efendimiz (s.a.s.)'in şu ifadelerinden anlamak mümkündür: 'İki aç kurdun bir koyun sürüsüne saldırması esnasında verdiği zarar, hırsın kişinin malına ve dininin şerefine verdiği zarardan daha fazla değildir.'¹²⁴⁰ Bu mukayeseyi bir parça anlayabilmek için kurdun koyun sürüsüne yaptıklarını çok iyi bilmek lazımdır: Aç kurtlar bir sürüye musallat olduklarında önce sırayla tüm sürüyü boğarlar. Sonra da en sona kalan bir koyunun gırtlakını ısırarak kuyruklarını da koyunun kuyruğuna dokundurarak onu istedikleri yöne sürerler. Bu arada kurdun korkusundan dehşete düşen koyun, gözleri yuvasından çıkacakmış gibi ileri fırlamış vaziyette, kurdun her isteğine boyun eğerek onun istediği yöne gider. Bunu en iyi bilen Efendimiz (s.a.s.)'dir. Çünkü O (s.a.s.) gençliğinde çobanlık yapmıştır.

Hadis-i şerifte de benzetildiği gibi; hırs, sürüye giren kurt gibi, insanın kalbine yerleşti mi, bütün diri ve sağlıklı duyguları yok eder, sona bıraktığı iradeyi de kurdun yakalaması gibi yakalar ve sadece bir kuyruk dokunuşu ile iradeyi ve sahibi olan insanı istediği yöne götürür.

Hırs, bulunduğu kalbte tek başına kalmaz, yanında başka zararlı duyguları da besler ve geliştirir. Çünkü hırs, 'genellikle gurura eşlik eden, onu besleyen bir duygudur. 'Kifayetsiz Muhterisler' çoğunlukla gururludurlar. Çok hırslı bir insan aynı zamanda gururlu değilse narsistik yaralanma yaşar ve depresyona girer.'¹²⁴¹

2.2.2.4.1.1.2. Dünya Sevgisi

¹²³⁹ Bakara, 96.

¹²⁴⁰ Tirmizî, Zühhd, 43/2550.

¹²⁴¹ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 154.

Arapçada 'dünya, دُنُو 'dünüvvün' veya دَنَاةٌ 'denâet' den, اَدْنَى 'ednâ' ism-i tafdilinin müennesi olup en yakın yahut pek alçak manasında bir sıfattır.¹²⁴² دُنُو 'dünüv' kavramı, 'bizzat veya hükmen yakın olmaktır.

Bu kelime Kur'ân-ı Kerim'de mekân, zaman ve mertebe için kullanılır: ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى 'Sonra yaklaştı ve iyice sarktı.¹²⁴³ اَدْنَى 'ednâ' kavramı da 'daha iyi' nin karşıtı olarak 'daha kötü' anlamında kullanılır: اَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ اَدْنَى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ 'Siz, daha üstün olanı vererek daha düşük olanı mı almak istiyorsunuz?¹²⁴⁴ اَدْنَى 'ednâ' kavramının müennesi olan دُنْيَا 'dünya' ise, 'son' un (ahiretin) karşıtı olarak 'evvel/ilk' anlamında kullanılır: خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ 'Dünyayı da âhireti de kaybeder.¹²⁴⁵ âyetindeki gibi...¹²⁴⁶

Kur'ân-ı Kerim'de kullanılan الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا 'el-hayâti'd-dünyâ', dünyanın hayatı manasında değildir. Çünkü bu terkipteki الدُّنْيَا kavramı, الْحَيٰوةِ isminin sıfatı' olup 'süflî, alçak hayat ve en yakın bulunan hayat'¹²⁴⁷ manasındadır. Dünya hayatı bu manasıyla Kur'ân-ı Kerim'de de kullanılmıştır: اَعْلَمُوا اَنَّهَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْمٰوَالِ وَالْاَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ اَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرٰهُ مُضْفَرًا ثُمَّ يَكُوْنُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيْدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُوْرِ 'İyi bilin ki (âhirete yer vermeyen) dünya hayatı, bir oyundur, bir oyalanmadır, bir süstür. Kendi aranızda karşılıklı övünme, mal ve nesli çoğaltma yarışıdır. Tıpkı o yağmura benzer ki bitirdiği ürün, çiftçilerin hoşuna gider. Ama sonra kurur, sen onu sapsarı kurumuş görürsün. Sonra da çerçöp haline gelir. İşte dünya hayatı da böyledir. Âhirette ise kâfirler için şiddetli bir ceza, müminler için ise Rab'leri tarafından bir mağfiret ve rıza! Evet, dünya hayatı bir aldanma metaından başka bir şey değildir.¹²⁴⁸

Şeytan ise oyun, eğlence ve süs olan bu dünya hayatını oltanın ucuna yem olarak takmakta, bu çer çöpü süsleyerek sevgisini birçok insanın kalbine yerleştirip bununla onları saptırabilmektedir. Şeytana aldanan bu insanlar, ancak dünya hayatı ile tatmin olacaklarını sanmakta ve dört elle ona sarılıp tüm sevgilerini dünyaya hasretmektedirler. İnsanlar, dünya sevgisini öyle ileri noktaya götürmüşler ki, ona sahip olmak için, bir

¹²⁴² Elmalılı, *a.g.e.*, I, 403.

¹²⁴³ Necm, 8.

¹²⁴⁴ Bakara, 61.

¹²⁴⁵ Hac, 11.

¹²⁴⁶ İsfehânî, *a.g.e.*, 'd-n-v' madd.

¹²⁴⁷ Bkz. Elmalılı, *a.g.e.*, I, 403.

¹²⁴⁸ Hadîd, 20.

yarış içine girmişler ve bu sebeple birbirlerine karşı buğz, hased ve kin besleyerek şeytana koz vermişlerdir. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerimde, şeytanın; 'dünyayı insanlara süslü göstereceğini ve –onlardan samimi olan kullar hariç– tüm insanları bu yolla kandıracağını' söylediğini ifade etmektedir: قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَا أَغْوِيَهُمْ إِلَّا أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ 'İblis dedi ki: 'Ya Rabbi! Beni azdırmama karşılık, yemin ederim ki ben de dünyada onlara günahları süsleyeceğim ve senin ihlâsa erdirdiğin kulların müstesna, onların hepsini azdıracam.'¹²⁴⁹ Kur'ân-ı Kerim'in hidayet yönü burada açıkça görünmektedir ki, Yüce Allah insanları, düşmanları şeytan ile baş başa bırakmıyor ve ondan kurtulmanın yolunu 'ihlâs' olarak gösteriyor.

Kur'ân'ın bu hidâyet yönüne benzer bir yönü Sünnet'te de bulmak mümkündür. Nitekim Resulullah Efendimiz (s.a.s.); şeytanın Hz. Ebu Hüreyre (r.a.)'a; 'yatağına girdiğin vakit Âyetü'l-Kürsî'yi sonuna kadar oku. Bunu yaparsan Allah senin başına koruyucu bir melek diker, sabah oluncaya kadar sana şeytan yaklaşamaz' şeklindeki tavsiyesinin doğru olduğunu tasdik etmiştir.¹²⁵⁰

Allah'ın ipine sarılıp O'na iltica eden samimi mü'minler hariç, Kur'ân ve Sünnet'in bu hidâyetine sırt çeviren birçok insan, şeytanın oltasına taktığı 'dünyâ' yemini yutmuş ve ona tâbi olmuşlardır: وَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ 'Hakikaten İblis onlar hakkındaki zan ve temennisini gerçekleştirdi, muradına erdi. Müminlerden bir kısmı hariç, onun peşine düştüler. Aslında şeytanın onlar üzerinde bir sultası, zorlayıcı gücü yoktu. Ancak âhirete iman edeni, o konuda şüphe eden kimselerden ayırt edip ortaya çıkaralım diye ona bu fırsatı verdik. Rabbin her şeyi hakkıyla gözetlemektedir.'¹²⁵¹

Efendimiz (s.a.s.)'in dünyayı ve onun nimetlerini yerdiği birçok ifadeleri bulunmaktadır. Özet sadedinde bir kaçını buraya nakledeceğiz: Efendimiz (s.a.s.), evlerin saçaklarının altında oturan insanların yanından geçtiğinde, yolda gördüğü murdar bir oğlağın kesik kulağından tutup kaldırarak şöyle dedi: 'kim bunu bir dirheme almak ister?' Dediler ki: 'hiçbir şey verip almak istemeyiz çünkü o bir şeye yaramaz. Hem sonra onu ne yapalım ki... Vallahi o sağ olsaydı bile ayıplı sayılırdı. Çünkü kulakları kesiktir. Kaldı ki, biz

¹²⁴⁹ Hicr, 39–40.

¹²⁵⁰ Buhârî, Vekâle, 10/2311; Fedâilü'l-Kur'ân, 10/5010; Bed'ü'l-Halk, 11/3275.

¹²⁵¹ Sebe, 20–21.

onun ölüsünü ne yapalım?' Bunun üzerine Efendimiz (s.a.s.) şöyle dedi: 'Vallahi Allah katında dünya, bunun yanınızdaki değersizliğinden daha da değersizdir.'¹²⁵²

Yine Efendimiz (s.a.s.): لَوْ أَنَّ لَآئِنَ آدَمَ مِلءَ وَادٍ مَالًا لِأَحَبَّ أَنْ يَكُونَ إِلَيْهِ مِثْلُهُ وَلَا يَمْلَأُ نَفْسَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا: 'Şayet Âdemoğlunun bir vadi dolusu malı bulursa, o bir o kadarının da olmasından hoşlanır. Âdemoğlunun nefsinin ancak toprak doyurur. Allah bu (duygusundan) tövbe edenin tövbesini kabul eder'¹²⁵³ buyurarak bizi dünyadan sakındırmaktadır.

Bu kadar değersiz olan dünya metanın ümmetin gözünde kıymetli sayılacağı ve hırsla mal toplama sevdasının kalplerde yer edeceği hususu, Efendimizi ümmeti adına endişelendirmiştir. Buhârî ve Müslim'in rivayet ettiği bir hadiste O (s.a.s.) şöyle buyuruyor: فَوَاللَّهِ مَا الْفَقْرَ أَخْشَى عَلَيْكُمْ وَلَكِنِّي أَخْشَى عَلَيْكُمْ أَنْ تُبْسَطَ الدُّنْيَا عَلَيْكُمْ كَمَا بُسِطَتْ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ 'Vallahi ben, sizin fakirleşeceğinizden korkmuyorum ama sizden öncekilerin dünyaya dalıp onu elde etmek için yarıştıkları ve dünyanın onları helak ettiği gibi; sizin de dünyaya dalıp onu elde etmek için yarışacağınızdan ve dünyanın sizi helak etmesinden korkuyorum.'¹²⁵⁴ Bununla beraber Efendimiz (s.a.s.), endişe ettiği bu durumun gerçekleşmemesi için ümmetini eğitmiş ve aldatici dünya karşısında alınması gereken tavrı öğretmiştir: 'Muhakkak ki dünya tatlı bir yeşilliktir. Yüce Allah sizi orada vekil tayin etmiş ve sizin nasıl amel ettiğinize bakıyor. Öyleyse siz dünyadan ve kadından sakının! Nitekim İsrail oğullarının ilk imtihanı kadın ile olmuştur.'¹²⁵⁵

Efendimiz (s.a.s.) bununla Hz. Yusuf (a.s.) ile Züleyhâ hadisesine işaret etmiş olabilir. Nitekim bu hâdise Kur'ân-ı Kerimde şöyle anlatılmaktadır: 'Doğrusu, hanım ona sahip olmayı iyice aklına koymuş ve buna yeltenmişti de. Eğer Rabbinin bürhanını görmeseydi o da kadına meyledecekti. İşte böylece Biz fenalığı ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için bürhanımızı gösterdik. Çünkü o, Bizim tam ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı.'¹²⁵⁶ Hz. Yusuf (a.s.) gibi bir peygamberin bile kadına meyledebileceği, ancak masumiyeti gereği Yüce Allah tarafından korunduğu ifade edilmektedir. Hz.

¹²⁵² Müslim, Zühd, 1/2957.

¹²⁵³ Müslim, Zekat, 40/2465.

¹²⁵⁴ Müslim, Zühd ve'r-Rekâik, 1/7614; Buhârî, Cizye, 1/2988.

¹²⁵⁵ Tirmizî, Fiten, 26/2350.

¹²⁵⁶ Yusuf, 24.

Yusuf (a.s.) da buna işareten; وَمَا أُبْرِيُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَكَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي 'Doğrusu, ben nefsimi temize çıkarmam. Çünkü Rabbimin merhamet edip korudukları hariç, nefis daima fenalığı ister, kötülüğe sevk eder.'¹²⁵⁷ demiştir.

Demek ki şeytan, dünyayı ve onun çer çöpünü insanlara sevdirmenin peşindedir. Çünkü bu sevgi şeytanın diğer işlerini de kolaylaştıracaktır. Dünyaya dört elle sarılıp dayanan, tırnaklarıyla kazıyıp kazandığını ve onunla tatmin olacağını zanneden, onu elde etmek için yarışan, onun için buğz eden ve onun için kıskanan insan, şeytan için zaten elde edilmiş bir avdır. Maalesef şeytan, bir gurup mü'min hariç, insanları azdırmayı ve dünyaya bağlamayı başarmıştır.¹²⁵⁸ Eğer insanlar dünyanın hakikatini bilselerdi hiç kıymetli görmezler, kalblerinde ona yer vermezler, adını bile ağızlarına almazlardı.

İmam Şafî (rh. a.)'ye isnad edilen bir metinde o şöyle nasihatte bulunmuştur: 'Dünya zillet yurdudur. Binaları yıkılmaya, sakinleri kabirlere girmeye mahkûmdur. Tüm ehl-i dünya ayrılığı tadacak, zenginlikleri fakirlikle sonlanacaktır. Çokluğu zorluk çıkarır. Zorlukları da kolay geçer. Allah'tan kork ve O'nun verdiği rızka razı ol! Dünyadan borçlu olarak âhirete gitme! Unutma ki senin hayatın geçici bir gölgelik ve yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar gibidir. O halde sen ibadetlerini çoğalt ve emelini kısa tut!'¹²⁵⁹

Dünya sevgisi ve uzun emeller peşinden koşmak, insanoğlunun hiçbir zaman yakasını kurtaramadığı iki tehlikeli hastalıktır. İnsanın ihtiyarlamasıyla bile azalmayan bu iki kötü hastalık sürekli olarak kalbdeki tazeliğini koruyabilmektedir. Efendimiz (s.a.s.)'in; 'yaşlının kalbi dünya sevgisi ve tulü'l-emel hususunda yaşlanmaz'¹²⁶⁰ sözü bu hakikati ifade etmektedir. Hatta başka bir rivayette; 'Âdemoğlu yaşlandıkça ondaki mal ve çok yaşama hırsı çoğalır'¹²⁶¹ buyrulmuştur.

Bu duyguların eğitimi ve nefisle şeytanın elinden yara almadan kurtulmak için Efendimiz (s.a.s.)'in İbn Ömer (r. anhüma)'ya yaptığı şu nasihati, uygulanması gereken zorunlu bir ilaçtır: 'Dünyada bir yabancı ya da bir yolcu gibi yaşa!'¹²⁶² Bu reçeteyi çok iyi uygulayan İbn Ömer (r.anhüma) da şöyle diyor: 'Akşam olduğunda sabaha

¹²⁵⁷ Yusuf, 53.

¹²⁵⁸ Bkz. Sebe, 20.

¹²⁵⁹ Vahid Abdüsselâm Baliyy, *Vikayetü'l-İnsan mine'l-Cinni ve's-Şeytan*, Kahire, 2008, s. 167.

¹²⁶⁰ Müslim, Zekât, 38/1046; Buhârî, Rikâk, 5/6057.

¹²⁶¹ Müslim, Zekât, 38/1047.

¹²⁶² Buhârî, Rikâk, 3/6053.

'Kartalın avını yakalamasına, avın tilkilik (ölü numarası) yaparak kaçmasına ve bu avı takip etmeye,¹²⁶⁸ annenin evladını kaybetmesine de 'hevâ' denir.¹²⁶⁹ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ 'Sakin onların keyiflerine uyma ve şöyle de: 'Allah hangi kitabı indirmişse ben ona inandım.'¹²⁷⁰ şeklinde sık sık Efendimiz (s.a.s.) ve O'nun şahsında tüm ümmetin uyarıldığı ayetlerin çoğunda 'hevâ' kavramı çoğul olarak zikredilmektedir. Çünkü her bir insanın diğer insanın hevasına benzemeyen hevaları vardır. Sonra bir tek insanın bile sonu gelmeyen hevaları vardır.

Kur'ân-ı Kerim, hevânın zıddı olarak, bazı ayetlerde 'beyyine' kelimesini kullanır: قُلْ لَّا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَكُمْ قَدْ ضَلَلْتُ إِذًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَكَذَّبْتُمْ بِهِ 'De ki: 'Sizin keyfi arzularınıza uymayacağım; yoksa sapmış olurum. De ki: 'Ben Rabbinden gelen apaçık bir delile dayanmaktayım. Siz ise, onu yalan saydınız.'¹²⁷¹ âyetinde geçen beyyine; 'hakkın/gerçeğin ortaya çıkmasına delâlet eden tüm belge, kanıt, ilim, akli ve duygusal deliller¹²⁷² ve Kur'ân'ın gösterdiği mu'cizeler'¹²⁷³ demektir. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerim bir beyyinedir.¹²⁷⁴

Kur'ân, hevâ kelimesinin karşıtı olarak bazen 'ilim' kelimesini de kullanır: وَلَكِنَّ أَتَّبَعْتُ 'Faraza, sana gelen bunca ilimden sonra onların keyiflerine uyacak olursan'¹²⁷⁵ âyeti ile بَلْ أَتَّبَعِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَهْوَاءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ 'Fakat zalimler bir bilgiye dayanmaksızın, körü körüne heva ve heveslerine tâbi oldular.'¹²⁷⁶ âyeti buna misal verilebilir.

Bu âyetlerde geçen ilim; 'eşyanın gerçek hakikatini idrak etmek ve o bilgi karşısında müsbet veya menfi olarak tavır almaktır.'¹²⁷⁷ Bu ilmin karşısında zikredilen hevâ ise, 'insanı doğru yoldan saptırması kaçınılmaz olan şer bir temayülü ve ilmin, yani hakikatten beyan olunan bilginin zıddını oluşturmaktadır.'¹²⁷⁸

¹²⁶⁸ el-Feyumî, *el-Misbâhü'l-Münir*, II, 643.

¹²⁶⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'h-v-y' madd.

¹²⁷⁰ Şûrâ, 15.

¹²⁷¹ En'am, 56–57

¹²⁷² İsfahanî, *a.g.e.*, 'b-y-n' madd.

¹²⁷³ el-Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, II, 120.

¹²⁷⁴ Abdullah İbn Abbas, *Tenvîrû'l-Mikbâs min Tefsîri İbn Abbas*, (tah.: Fîrûzâbâdî), Beyrut, t.y., s. 110.

¹²⁷⁵ Bakara, 145.

¹²⁷⁶ Rûm, 29.

¹²⁷⁷ İsfahanî, *a.g.e.*, 'i-l-m' madd.

¹²⁷⁸ İzutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 191.

Hevâya dayalı yaklaşım ise, eşyanın bulunduğu hal ve durumun aksine davranmaktır. Hevâ bu tarifi ile 'olması gereken yerde, olması gereken davranışı sergileyememek'¹²⁷⁹ manasında olan zulüm ile örtüşmüş olur. Böyle bir zulümü işlememek için bâtil olan her şeyden uzaklaşarak, benliği kararlı bir şekilde hak olan dine çevirmek ve Allah'ın insanın bünyesine naksettiği fitrata uygun davranış sergilemek lazımdır. Aksi bir davranış 'hevâ'ya uygun davranış olur ki, bu da ilmin ve adaletin zıddı olarak cehalet ve zulüm olur.

Hevâya tâbi olmak, Kur'ân-ı Kerim'de kâinatın düzeninin yıkılışı ve kaosu sebebi olarak gösterilmiştir: 'فَكَتَبَحُوا لِقَاءِ رَبِّهِمْ لَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ' 'Fakat gerçek onların keyiflerine tâbi olsaydı göklerin de, yerin de, oralarda yaşayanların da düzenleri bozulur, yıkılıp giderlerdi.'¹²⁸⁰ Kâinatın yaratıcısının, insanların hevâsına uyması durumunda, kâinatın bozulması gibi; kendi hevâsına uyan insan da, kendi nefisini (maddî ve manevî bünyesini) bozar ve bünyede kaos oluşturur. Her ne kadar bazıları 'hevâ' için 'nefis' ifadesini kullanmışsa da¹²⁸¹ bu daha çok hevâya esir olmuş ve hevânın her arzusunu yerine getiren ve hevânın rengine bürünmüş nefisler için geçerlidir.

İslam düşüncesinde hevâ, 'iman gibi hayırlı işlerin önündeki engel ve aklın zıddı'¹²⁸² olarak telâkki edilmektedir. Daha önce, aklın, 'nefsî arzuları yani hevâyı bağlayan, engel olan' anlamında olduğunu ifade etmiştik.

Hevâ, helâl haram dinlemeden, arzuladığı her şeyi ister. Yüce Allah ise helâl dairesinin dışındaki istekleri الرَّجْسُ 'er-rics' kavramıyla ifade etmiş ve özellikle de bu isteklerin putlaştırılmış halinden sakınılmasını istemiştir: 'فَاجْتَنِبُوا الرَّجْسَ مِنَ الْكُوفَاتَانِ' 'O halde Allah'ın yasakladığı her şeyden, özellikle pis putlardan kaçınınız.'¹²⁸³ Âyette geçen الْكُوفَاتَانِ 'el-evsân'ın, ilâhlaştırılmış yani, putlaştırılmış hevâ, ya da hevânın putlaştırdığı şeyler olduğu açıktır. Ayrıca şu âyetleri de, hevânın putlaştırıldığı hususuna delil olarak göstermek mümkündür: 'أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ' 'Kendi istek ve tutkularını (hevâsını) ilah edineni gördün mü?',¹²⁸⁴ 'أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى' 'Baksana kendi heva ve hevesini ilah edinen, ilmi

¹²⁷⁹ İsfahanî, *a.g.e.*, 'z-l-m' madd.

¹²⁸⁰ Mü'minûn, 71.

¹²⁸¹ Bkz. Kasapoğlu, *Kur'ân'da İman Psikolojisi*, s. 227.

¹²⁸² el-Maverdî, *Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn*, y.y., t.y., s. 13.

¹²⁸³ Hac, 30.

¹²⁸⁴ Furkân, 43.

olduğu halde Allah'ın kendisini şaşırtıp, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözlerine de perde çektiği kimsenin haline! Hakkı görmemekte ve azgınlıkta ısrar etmesi sebebiyle Allah'ın şaşırttığı bu kimseyi kim yola getirebilir? Düşünmüyor musunuz?¹²⁸⁵ Âyette geçen, 'Allah'ın şaşırttığı bu kimseyi kim hidâyete getirebilir?' ifadesinden hevânın; hidâyetin zıddı olduğu ve bunun da, 'dalâlet' olarak tarif edilebileceği¹²⁸⁶ anlaşılmaktadır.

Âyette geçen, 'ilmi olduğu halde, hevâsına uyduğu için, Allah'ın kendisini şaşırtıp, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözlerine de perde çektiği' ifadesinden de; kalbin fonksiyonlarından olan sem' ve basarın yitirilmesi neticesinde, çeşitli kalbî hastalıkların oluştuğunu anlamaktayız. Ayrıca var olan bir ilme rağmen, 'kişinin kendi hevâsına uyması, netice olarak, Allah ve vahiy hakkında tahminlerde bulunmasından başka bir şey değildir. Bu sebeple de biz hevânın yerini bazen, eğer en çarpıcı misâli değiştirmek gerekirse, zann gibi ifadelerin aldığına şahit olmaktadır.'¹²⁸⁷ Nitekim Kur'ân'da, ilmin ve vahyin zıddı olarak 'zann' hevâ ile aynı manada kullanılmıştır: *وَأَنْ تَطْعَ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ* 'Eğer dünyada bulunan insanların çoğuna uyarısan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar. Onlar sırf zanna uyarlar ve kafadan atarlar.'¹²⁸⁸ 'O halde bütün Ehl-i kitabın aralarında, Allah'ın sana indirdiği ile hükmet, sana gelen bu hakikati terk edip de onların keyiflerine uyma!'¹²⁸⁹

Hevâ aynı zamanda; kalbi hasta hale getiren, ihtiyaç duyulmayan, insana bir şey kazandırmayan, sonu gelmez ve uyulduğu takdirde de iman ve vicdanın baskısıyla huzursuzluğa sebep olan yalancı arzulardır. Meselâ; câzip bir güzelliğe sahip bir kadına bakan bir kişi, bu fiilinden sonra bir muhasebe yapacak olursa, acaba nasıl bir sonuca varır? İhtiyaç olmayan bir zevkin peşine düşüldü, elde edilemedi, kalbe şehvet mikrobu bulaştı, imân veya vicdanın baskısıyla hâsıl olan kocaman bir hüznün oluştu ve bu hüznün sebep olduğu çeşitli hastalıklar meydana geldi... Böylece içine düşülen bu pis durum tedavi edilmezse; pislik her tarafı sarar ve istenmeyen ölüm gerçekleşir: *وَأَمَّا الَّذِينَ* 'Kalblerinde hastalık olanların ise,

¹²⁸⁵ Câsiye, 23.

¹²⁸⁶ İsfehânî, *a.g.e.*, 'd-l-l' madd.

¹²⁸⁷ İzutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 192.

¹²⁸⁸ En'am, 116.

¹²⁸⁹ Mâide, 48.

iğrençliklerine iğrençlik (murdarlık) ekleyip arttırmış ve onlar kâfir kimseler olarak ölmüşlerdir.¹²⁹⁰ Bu âyetlere dikkat edilirse الرَّجْسُ 'er-rics' kavramı, 'aklın ve imanın zıddı olarak',¹²⁹¹ kendini şahsın hayatında putlaştırmakta¹²⁹² ve pis bir mikrop gibi kalbleri hasta etmektedir.

2.2.2.4.1.1.4. Hayâsızlık

Arapçada حَيَّ 'h-y-y' fiili, 'sıkılmak, çekinmek, utanmak'¹²⁹³ ve 'kınanmak korkusuyla bir şeyi terk etmek'¹²⁹⁴ manasındadır. Bu fiil Kur'ân-ı Kerim'de de bu manasıyla kullanılmıştır: إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا 'Allah gerçeği açıklamak için bir sivrisineği, hatta onun ötesinde olan bir şeyi misal getirmeyi terk etmez.'¹²⁹⁵

Ulemâ 'hayâ'yı iki kısma ayırmıştır: 'Birincisi nefsânî ki; Yüce Allah onu nefislerde yaratmıştır. İnsanların yanında avretini açmamak bu çeşit hayâdandır ki bu tamamen fitrîdir. İkincisi de îmânî dir ki; mü'min olan kimsenin, Allah'ın azabından çekinmesi sebebiyle, isyanları terk etmesidir.'¹²⁹⁶

'Bu hareketiniz Peygamberi rahatsız ediyor, lâkin utandığınan, size karşı bir şey söylemiyordu. Oysa Allah, gerçeği açıklamaktan çekinmez.'¹²⁹⁷ âyetinde ifâde edildiği gibi; başkası için kullanılınca 'utanmak', Yüce Allah için kullanılınca da, 'çekinmek ve terk etmek' manasındadır. 'Burada söz konusu olan hayâ, kişinin çekinmesi türünden değildir; çünkü Yüce Allah böyle nitelendirilmekten münezzehtir. Bundan kastedilen, onu azaba atmayı terk etmesidir. إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ حَيٌّ سَتِيرٌ يُحِبُّ الْحَيَاءَ وَالسَّتْرَ فَإِذَا اغْتَسَلَ أَحَدُكُمْ فَلْيَسْتِرْ 'Yüce Allah hayâ sahibidir ve (hataları) örtendir. (Bu sebeple) hayâyı ve örtünmeyi sever. O halde, sizden biriniz yıkanacağı zaman örtünsün!'¹²⁹⁸ hadisinde, Yüce Allah için söylenen 'hayâ' vasfı bu manadadır. Çünkü الْحَيَاءُ 'el-hayâ' kavramının

¹²⁹⁰ Tevbe, 125.

¹²⁹¹ Bkz. Yunus, 100 ve En'am, 125.

¹²⁹² Bkz. Hac, 30.

¹²⁹³ İsfehânî, *a.g.e.*, 'h-y-y' madd.

¹²⁹⁴ el-Cürcânî, *a.g.e.*, 'h-y-y' madd.

¹²⁹⁵ Bakara, 26.

¹²⁹⁶ el-Cürcânî, *a.g.e.*, 'h-y-y' madd.

¹²⁹⁷ Ahzâb, 53.

¹²⁹⁸ Ebu Dâvud, Hamam, 2/4014.

lügat manası, 'insanın kötülüklerden sakınması ve onları terk etmesidir.'¹²⁹⁹ Yüce Allah da, kötülükleri terk eden, iyilikleri yapandır.

Dilimizde ar, edep, namus olarak ifade edilen hayâ duygusu, 'beynin ön bölgesinde, sosyal becerileri kapsayan alana kaydedilmiş bir duygudur. Utanmanın tersi, duyarsızlık, yüz­süzlük ve sorumsuzluktur. Utanmaktan ve sorumluluktan yoksun, yüz kızartıcı suçları, rahatlıkla işleyen, başkalarından çekinmeyen insanlar, kendilerini kolay kolay kontrol edemezler.'¹³⁰⁰

Kur'ân-ı Kerim'de utanma duygusuna sahip insanlar övülmüş ve onların; ufak tefek hatalar hariç kebâir günahlardan ve hayâsızlıklardan kaçındıkları bildirilmiştir: وَيَجْزَىٰ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَىٰ الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ 'İyi hareket edenlere en güzel mükâfatı verecektir. O iyiler, ufak kusur ve günahlardan olmasa da, büyük günahlardan, aşikâr hayâsızlıklardan kaçınırlar.'¹³⁰¹ Kur'ân'ın birçok yerde 'fahşâ' olarak da ifade ettiği¹³⁰² hayâsızlık durumunda,

İlişkilerdeki ölçüyü tutturmak zorlaşır. Bu yapıcı (utanma) duygusunu yok etmek, insanın bencilleşmesine, empati yoksunluğuna, sorumsuzluğa sebep olacağından kişiyi yalnızlaştırır. Utanma duygusu az olan veya olmayan kişiler, genellikle anti sosyaldirler. Anti sosyal kişilik tipindeki insanlar çoğunlukla kurallara uymaz, yalan söyler, trafikte kuralları çiğner ve sosyal sınırları ihlal ederler. Sergiledikleri davranışlar, kişiliklerinin bir parçası olduğu için vicdanî kaygı hissetmezler.'¹³⁰³

Böyle olmaları çok tabiidir. Çünkü Kur'ân'ın ifadesiyle onlar şeytanın hayâsızlık tuzağına düşmüşlerdir: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ 'Ey iman edenler! Sakın şeytanın izinden gitmeyin! Her kim şeytanın peşinden giderse bilsin ki o kendisinden hep fena ve çirkin (hayâsızlıklar) ile meşrû

¹²⁹⁹ İsfehânî, *a.g.e.*, 'h-y-y' madd.

¹³⁰⁰ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 166.

¹³⁰¹ Necm, 31–32.

¹³⁰² Bkz. Necm, 32; Nahl, 90; Nur, 21; Neml ve 54.

¹³⁰³ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 167.

olmayan şeyleri yapmasını ister'¹³⁰⁴ Buna mukabil Yüce Allah ise, وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ 'Hayâsızlığı, çirkin işleri, zulüm ve tecavüzü yasaklar.'¹³⁰⁵

Yukarıdaki âyetlerden de anlaşılacağı gibi; 'el-lemem', yani ufak tefek hatalar hariç– Lût (a.s.)'ın kavminin, sağlam fitrata ters düşen, iğrenç davranışları da dâhil, menhiyâtın her türlü'sü الْفَحْشَاءُ 'el-fahşâ', yani hayâsızlık olarak tarif edilmiştir.¹³⁰⁶ وَلَوْ طَا إِذْ 'Lût'u da halkına resul olarak gönderdik. O da onlara dedi ki: 'Siz göz göre göre pek çirkin ve hayâsız bir iş yapıyorsunuz ha!'¹³⁰⁷ Şu hadis-i şerif te, Kur'ân-ı Kerim'in bu tarifini destekler mahiyettedir: إِذَا لَمْ تَسْتَحِ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ 'Eğer utanmayacaksan, istediğini yap!'¹³⁰⁸ Her yerde olduğu gibi, burada da Kur'ân-ı Kerim'in hidâyet yönü karşımıza çıkmakta ve bizim bu hastalıktan kurtulmamızın reçetesini sunmaktadır: إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ 'Muhakkak ki namaz, insanı, ahlâk dışı davranışlardan, meşrû olmayan işlerden uzak tutar.'¹³⁰⁹

2.2.2.4.1.1.5. Fücûr ve Humûd

Arapça da فُجُورٌ 'fücûr', 'din duygusunun parçalanması ve yok olması' manasında olup, nefiste bulunan 'kuvve-i şehviyenin ifrat mertebesi dir ki, (be derece şehvetine düşkün olan insan) namusları ve ırzları pâyimal etmek iştihasında olur. (Kuvve-i şehviyenin) tefrit mertebesi, humûddur ki, (bu mertebede olan insan) ne helâle, ne de harama şehveti ve iştihası yoktur.'¹³¹⁰

Kur'ân-ı Kerim فُجُورٌ 'fücûr' vasfını küfür vasfına yakın bir manada ve küfür ile beraber zikretmiştir: أُولَئِكَ هُمُ الْكٰفِرَةُ الْفَجْرَةُ 'İşte bunlar kâfir, günaha dadanan, haktan sapan kimselerdir.'¹³¹¹ Âyette geçen 'haktan sapma' vasfı kâfir için de geçerli olup bu manayı ifade etmek için, فُجُورٌ 'fücûr', kavramının farklı bir sîgası da Kur'ân'da kullanılmıştır: بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ يَسْئَلُ أَيَّانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ 'Fakat insan suç işleyip durmak için önündeki kıyameti inkâr etmek ister de, 'Ne zamanmış o kıyamet günü? (diye alay eder.)'¹³¹²

¹³⁰⁴ Nûr, 21.

¹³⁰⁵ Nahl, 90.

¹³⁰⁶ İlgili âyetlerin meâli için bkz. Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*.

¹³⁰⁷ Neml, 54.

¹³⁰⁸ Buhârî, Edeb, 78/6220.

¹³⁰⁹ Ankebût, 45.

¹³¹⁰ Bediuzzaman, *İşârâtü'l-Îcâz*, s. 33.

¹³¹¹ Abese, 42.

¹³¹² Kıyâme, 5–6.

Her nefis yaratıldıktan sonra, ona bütün kötülüklerin ve iyiliklerin yolları öğretildiği Kur'ân-ı Kerim'de bildirilmiştir: *فَالهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوِيهَا* 'Ona hem kötülük, hem de ondan sakınma yolu ilham etti.'¹³¹³ Âyette zikredilen *فُجُورٌ* 'fücûr' vasfı bütün kötülüklerin kaynağı iken; onun zıddı olan *بِرٌّ* 'birr' ve *تَقْوَى* 'takvâ' vasfı da bütün iyiliklere kaynaklık etmektedir. Bu şekilde iyi ve kötünün yolları öğretildikten sonra, nefis ve kalbin ibreleri hangi tarafa dönerse âkıbet ona göre son bulur: *إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفَجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ* 'İyiler naîm cennetinde, nimetler içindedirler. Yoldan sapan kâfirler ise ateştedirler.'¹³¹⁴

2.2.2.4.1.1.6. Eğlence

Arapçada 'oyun oynamak, hoşlanmak,¹³¹⁵ meftûn olup bağlanmak, saz ve şarkı dinleyerek onunla meşgul olup eğlenmek manasında kullanılan *لَهُوٌ* 'lehv',¹³¹⁶ oyun oynamak manasında olan *لَعِبٌ* 'la'b' kavramından daha umumî bir mana ifade etmektedir. Çünkü *لَعِبٌ* 'la'b'de, bir şeyle oynayıp bırakmak söz konusu iken; *لَهُوٌ* 'lehv'de oynamak ve meşgul olmak meftûnluk derecesinde süreklilik arz eder.

Ayrıca *لَعِبٌ* 'la'b', fizikî organlarla olabilirken; *لَهُوٌ* 'lehv' sadece kalbin bir işlevidir. Çünkü *مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرِ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ* 'Rab'leri tarafından kendilerine gelen her yeni uyarıyı, alaya alıp kalpleri eğlenceye dalarak dinlerler.'¹³¹⁷ âyetlerindeki *لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ* 'kalpleri eğlencededir' ifadesi, 'onların kalpleri Kur'ân'dan gafil ve dünyanın batıl şeyleri ve şehvetleriyle meşgul olduğundan, onda ne olduğunu anlamıyorlar'¹³¹⁸ manasındadır. O insanlar, Yüce Allah'ın uyarılarını, yani Kur'ân-ı Kerim'i dikkate almayıp şirk hastalığına düşüp isyanları birer eğlence olarak benimseyen; şer, fesat ve bâtil şeylerle meşgul olanlardır. *إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ* 'alaya alıp dinlerler' ifadesi,

'kâfirler için bir kınamadır. Çünkü söylenen şeyleri duyup bir fayda elde etmek, ancak onları tefekkür için kalbe yerleştirmekle mümkündür. Çünkü alaya alarak dinlemek, anlamayı engeller. Bu şekilde dinleyenin hayvan ya da insan olması arasında fark yoktur. Sonra Yüce Allah, *لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ* 'kalpleri eğlencededir'

¹³¹³ Şems, 8.

¹³¹⁴ İnfîtâr, 13–14.

¹³¹⁵ el-Cürcânî, *a.g.e.*, 'l-h-v' madd.

¹³¹⁶ Asım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, 'l-h-v' madd.

¹³¹⁷ Enbiyâ, 2–3.

¹³¹⁸ el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, III, 436.

ifadesiyle, bu kınamayı pekiştirmiştir. Manası 'gaflet' olan *اللاهية* 'el-Lâhiye' kavramının, manası 'alaya almak' olan *اللعب* kavramından sonra zikredilmesi; alaya alıp eğlenmenin gafletten kaynaklandığını ifade etmek içindir. Nitekim bunun bir benzeri de şu âyettir:¹³¹⁹ *إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ* 'Dünya hayatı sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir.'¹³²⁰

Dünya sevgisini ilke edinenlerde, yani 'hiç ölmeyecekmiş gibi yaşama psikozu' olanlarda bu 'genellenmiş eğlence bozukluğu' hastalığının görülme ihtimali daha da yüksektir. Bu bozukluğu gösteren kişiler, hayatı bir oyun ve eğlenceden ibaret zannederler.¹³²¹ Bu sebeple 'ciddî konuların konuşulduğu ortamlardan çok çabuk sıkılırlar. En ciddî konuları bile hemen sulandırırılar... Sürekli eğlenebilecekleri kutlama günleri icâd ederler: Yılbaşı günü, doğum günü, sevgililer günü, evlilik yıldönümü vb. gibi...'¹³²²

2.2.2.4.1.1.7. Buhl (Cimrilik)

Dilimizde 'cimrilik' olarak ifade ettiğimiz *بُخْلٌ* 'buhl' kavramı, 'kazancın hak edildiği yere harcanmasından imtina edilmesine'¹³²³ denir. 'Buhl'un zıddı 'cûd' (cömertlik) olup, cimriliğin aşırı derecesi ise *بَخِيلٌ* 'bahîl' kavramı ile ifade edilmektedir.

'Kur'ân'daki bu manasıyla cimrilik iki türdür: Birisi kişinin kendi kazancında cimrilik yapması; diğeri de başkasının kazancında cimrilik yapmasını istemektir. Bu ikincisi daha da kötülenmiştir. Bunun delili ise şu âyettir:¹³²⁴ *الَّذِينَ يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ* 'O cimrilik eden, üstelik etrafındaki insanlara da cimriliği tavsiye eden ve Allah'ın lütfü fazlından kendilerine verdiği nimetleri gizleyen nankörler yok mu, işte Biz onları zelil ve perişan edecek bir azap hazırladık.'¹³²⁵

¹³¹⁹ Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, X, 493.

¹³²⁰ Muhammed, 36.

¹³²¹ Bkz. Gültekin, *Psikolojik Tehlike*, s. 215.

¹³²² Gültekin, *Psikolojik Tehlike*, s. 215.

¹³²³ İsfehânî, *a.g.e.*, 'b-h-l' madd.

¹³²⁴ İsfehânî, *a.g.e.*, 'b-h-l' madd.

¹³²⁵ Nisâ, 37.

Kur'ân, bu hastalığın sebebini şeytanın insanları fakirlikle korkutması olarak göstermektedir: الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ ' Şeytan sizi (hayırda harcamakla) muhtaç olacaksınız diye korkutur, sizi cimriliğe ve çirkin şeylere teşvik eder.¹³²⁶

Cimriliğin âhiretteki cezası ise şu âyetlerde ifade edilmiştir: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لِيَآكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا ينفقونها فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَبَسْرُهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فُتُكُلَىٰ بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وظهورهم هَذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ 'Ey iman edenler! Doğrusu hahamların ve rahiplerin çoğu halkın mallarını haksız yollardan yerler ve insanları Allah'ın yolundan uzaklaştırırlar. Altını, gümüşü yığıp Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onları acı bir azabın beklediğini müjdele! Yığılan bu altın ve gümüş cehennem ateşinde kızdırılarak, bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün onlara: 'İşte! Denilecek, sizin nefisleriniz için yığıp hazineye tıktıklarınız! Haydi, tadın bakalım o tıktığınız şeyleri!'¹³²⁷

Buhârî'nin rivayet ettiği bir hadiste Efendimiz (s.a.s.) cimriliğin ahiretteki cezasının çok şiddetli olduğunu söylüyor: Yüce Allah'ın kendisine mal verip de zekâtını vermeyenin kıyamet gününde malı, kel ve kafasının kabuğu soyulmuş, gözlerinin üzerinde iki siyah benek olan bir yılan şeklinde görünür. Bu yılan onun bedenine dolanır ve onu iki çene kemiği ile kaldırır. Sonra da ona; 'ben senin malınım, ben senin hazinelerim' der. Efendimiz (s.a.s.) sonra da şu ayeti okudu:¹³²⁸ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا أَنبَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخُلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ مِيرَاثُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ 'Allah'ın kendilerine lütfü ile bol bol verdiği nimetlerde cimrilik edip harcamayanlar, sakın bu hali kendileri için hayırlı sanmasınlar. Hayır! Bu, onların hakkında şerdir. Cimrilik edip vermedikleri malları kıyamet günü boyunlarına dolacaktır. Kaldı ki göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah ne yaparsanız hepsinden haberdardır.¹³²⁹

Yukarıdaki tariflerde ifade edilen بخلُ 'buhl' ile حرصُ 'hırs' bir araya geldiler mi Kur'ân literatüründe buna شحُ 'şühh' denir.¹³³⁰ الَّذِينَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِن قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَن هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَن يُوقَ شِحْنًا نَفْسَهُ قُلُوبًا هُمْ الْمُقْلِحُونَ 'Bunlardan önce Medine'yi yurt edinip imana sarılanlar ise, kendi beldelerine

¹³²⁶ Bakara, 268.

¹³²⁷ Tevbe, 34-35.

¹³²⁸ Buhârî, Zekat, 3/1338.

¹³²⁹ Âl-i İmrân, 180.

¹³³⁰ İsfehânî, a.g.e., 'ş-h-h' madd.

hicret edenlere sevgi besler, onlara verilen ganimetlerden ötürü içlerinde bir kıskanma veya istek duymazlar. Hatta kendileri ihtiyaç duysalar bile o kardeşlerine öncelik verir, onlara verilmesini tercih ederler. Her kim nefsinin hırsından ve mala düşkünlüğünden kendini kurtarırsa, işte felah ve mutluluğa erenler onlar olacaklardır.¹³³¹ âyetinde geçen شَحُّ 'şühh' kavramı ayetin bütünlüğü içinde ele alındığında, mekâmı kalb olan nefsin bir hastalığı olduğu açıkça anlaşılır.

Yakın anlamları olan 'hırs', 'buhl' ve 'şühh', mal sevgisi duygusunun ifrat derecesini teşkil etmektedirler. Bu duygunun tefrit noktası ise 'israf' ve 'savurganlık' olarak adlandırılmaktadır. Bu duygunun methedilen vasat, yani 'sırat-ı müstakîm' derecesi ise cömertliktir.

Kur'ân-ı Kerim'de, duyguların ifrat derecesindeki durumlarının yerilmesi gibi tefrit derecesindeki durumları da yerilmiş ve cömertlik emredilmiştir. Kur'ân'da 'buhl' ve 'şühh'ün yerilmesi gibi; israf ve savurganlıkta şiddetle yerilmiştir: *وَأْتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تَبْذُرْ نَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبْدِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا* 'Yakınlarına, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver, sakın saçıp savurma! Çünkü savurganlar şeytanların kardeşleri olmuşlardır. Şeytan ise Rabbine karşı pek nankördür.'¹³³² Yüce Allah başka bir ayette de, *يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا* 'Ey Âdem'in evlatları! Her namaz vaktinde mescide giderken, süsünüz olan elbisenizi giyinin. Yiyin, için fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri asla sevmez.'¹³³³ buyurarak, süslenmeyi, yemeyi ve içmeyi tavsiye etmiş ancak israf edenleri tehdit etmiştir.

Efendimiz (s.a.s.) birçok defa cimriliği yermiş ve ümmetini israfa da kaçmadan infakta bulunmalarını emretmiştir: *أَيُّكُمْ مَالٌ وَآرِثُهُ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنْ مَالِهِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا مِنَّا أَحَدٌ إِلَّا مَالُهُ أَحَبُّ إِلَيْهِ قَالَ فَإِنَّ مَالَهُ مَا قَدَّمَ وَمَالٌ وَآرِثُهُ مَا أَخَّرَ* 'Hanginiz varisinin malını kendi malından daha çok seviyor? Dediler ki: 'Ya Resulallah hepimiz de kendi malını varisinin malından daha çok severiz.' Bunun üzerine Resulullah (s.a.s.) dedi ki: 'Sizin malınız sizin infak ettiğiniz maldır. Geride kalanlar da sizin varislerinizin malıdır.'¹³³⁴

¹³³¹ Haşr, 9.

¹³³² İsrâ, 26–27.

¹³³³ A'râf, 31.

¹³³⁴ Buhârî, Rikâk, 12/6442.

Dilimizde kullandığımız cimrilik Arapçada, 'cimrilik ve pintilik anlamında kullanılan¹³³⁵ مَنُوعٌ 'menû' ve هَلُوعٌ 'helû' kavramlarıyla da ifade edilmiştir. Ancak مَنُوعٌ 'menû' kavramı, 'cimrilik ve pintilik' manasında iken; هَلُوعٌ 'helû' kavramı, 'şiddetli hırs ve sıkıntı ile beraber sızlanmak manasına olan جَزَعٌ 'ceza' ile aynı manadadır.¹³³⁶ Çünkü جَزَعٌ 'ceza' kavramı, daha çok musibetlerin hatırlanması esnasında söz konusu olan sızlanmanın ve hasretle üzülmünün adıdır. Öyle bir üzüntü ki, kaybedilen şeyin, hiçbir zaman dengi bulunamaz. Bu üzüntü Arapçada 'depresyona girecek kadar hadiseler karşısında sabırsızlık göstererek, ızdırap duyup sızlanmak ve üzülmek¹³³⁷ manasında kullanılan الْجَزَعُ 'el-ceza' kavramının yanında الْقَلَقُ 'el-kalak' ve الْإِكْتِابُ 'el-iktiâb' kavramlarıyla da ifade edilmektedir. Ancak جَزَعٌ 'ceza' kavramı, مِنْ 'min' harf-i cer'i ile kullanılınca, مَنُوعٌ 'menû' gibi, 'alıkoymak, vermemek ve cimrilik yapmak' anlamında kullanılmaktadır.¹³³⁸

Bu hastalığın diğer bir çeşidi belki de en geneli ise, 'musibetler ve elden giden nimetler karşısında sabırsızlık gösterip şikâyetçi olmak¹³³⁹ anlamına gelen شَكْوَى 'şekvâ'dır.

Bu vasıflar Kur'ân-ı Kerim'de şu şekilde anlatılmaktadır: إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا إِلَّا الْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ وَالَّذِينَ هُمْ لِقُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ أُولَٰئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُّكْرَمُونَ

Gerçekten insan cimri olarak yaratılmıştır. Başu derde düştü mü sızlanır durur. Ama servet sahibi olunca da pinti kesilir. Ancak namazlarını devamlı kılanlar böyle değildir. Onlar o kimselerdir ki mallarında isteyen ve yoksun olanların haklarını ayırırlar. Onlar hesap gününü tasdik ederler. Onlar Rab'lerinin cezasından korkarlar. Çünkü Rab'lerinin azabından kimse emin olamaz. Onlar edep yerlerini, eşleri ve cariyelerinden başkasından korurlar. Yalnız bunlarla münasebeti olanlar ayıplanamazlar. Ama bu sınırın ötesine geçenler haddi aşmış, zulüm işlemiş olurlar. Onlar üzerlerine aldıkları emanetlere ve verdikleri sözlere riayet ederler. Onlar

¹³³⁵ İsfehânî, *a.g.e.*, 'm-n-a' madd.

¹³³⁶ et-Taberî, *a.g.e.*, XXIII, 610.

¹³³⁷ el-Ahterî, *a.g.e.*, 'c-z-a', 'k-l-k' ve 'k-e-b' maddeleri.

¹³³⁸ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, 'c-z-a' madd.

¹³³⁹ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'ş-k-v' madd; İbn Ebî Bekir er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 'ş-k-v' madd.

şahitliklerini dürüstçe ifa ederler. Onlar namazlarına tam dikkat ederler. İşte bunlar cennetlerde ikrama nail olacaklar.¹³⁴⁰

Yukarıdaki âyetlerde ifade edilen hastalıklar gerçekten var olan hastalıklardır. Ancak bu hastalıklar bütün insanlarda bulunmamaktadır. Çünkü الْإِنْسَانُ 'el-insan' kavramıyla, kâfirler kastedilmiştir.¹³⁴¹ Bu ayetlerden önce geçen âyetler, bir bütün olarak değerlendirilecek olurlarsa, bu görüşün sahîh olduğu anlaşılır.

Bu kavram ile bütün insanlar kastedilmiş olsa bile اِلَّا 'illa' istisna edatıyla bu hastalığın dışında tutulan ve yaptıkları sâlih amellerle bu hastalıktan korunan insanların varlığını âyetlerin devamından anlamaktayız. Nitekim bu hastalıktan korunmanın yollarını âyetlerden öğrenmekteyiz: Namazı devamlı kılmak, zekât vermek, âhirete inanmak, Allah'ın azabından emin olmayıp korkmak, zina yapmamak, emanete riayet etmek, verilen sözü tutmak, şahitlikleri dürüstçe yapmak ve namazı tam ve eksiksiz kılmak.

2.2.2.4.1.1.8. İsrâf

Arapçada إِسْرَافٌ 'israf', سَرَفَ 's-r-f' fiilinin إِفْعَالٌ 'ifâl' babından masdar olup, harcama konusunda daha yaygın kullanılıyorsa da bu kavram daha çok, 'her fiilde, her harekette sınırı aşmak, gerek kemiyet gerek keyfiyet olarak vasat olanı geçmek' demektir.¹³⁴²

'Rahman'ın o has kulları, harcamalarında ne israf eder, ne de eli sıkı davranırlar; bu ikisinin arasında bir denge tuttururlar.¹³⁴³ De ki: 'Ey çok günah işleyerek kendi öz canlarına kötülük etmede ileri giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz.'¹³⁴⁴ âyeti de israfın keyfiyet (davranışlar) için kullanıldığına misal teşkil etmektedir.

İsraf ister malda olsun ister davranışlarda olsun, her halükarda Allah'ın sevmediği ve şiddetli azâb vaad ettiği bir davranıştır: وَأَثُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ 'Devşirildiği gün hakkını (öşrünü) da verin, israf etmeyin, çünkü O müsrifleri

¹³⁴⁰ Meâric, 19–35.

¹³⁴¹ Bkz. Ebü'l-Hasan Ali İbn Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*, y.y., t.y., VI, 161.

¹³⁴² Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, s. 304.

¹³⁴³ Furkân, 67.

¹³⁴⁴ Zümer, 53.

sevmez.¹³⁴⁵ âyeti, هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ 'Şu kesin ki: hepimizin dönüp varacağı yer Allah'ın huzurudur ve haddi aşanlar cehennemde boylayacaklardır.¹³⁴⁶ âyeti ve إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ 'Şu bir gerçektir ki Allah haddi aşan, yalancı kimseleri iflah etmez.¹³⁴⁷ âyeti israfın değişik davranış alanlarında olabileceği ve her çeşidinin de şiddetle kınandığının ve bu müsriflerin şiddetli azaba çarptırılacaklarının delilleridirler.

Lût (a.s.)'in kavmi, نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ 'Eşleriniz sizin nesil yetiştiren tarlanızdır. Tarlanıza dilediğiniz şekilde varın!¹³⁴⁸ âyetinde belirtilen helâl yolu değil de; إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النَّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ 'Siz kadınların ötesinde, şehvetle erkeklere gidiyorsunuz ha! Yok, yok anlaşıldı! Siz haddini aşmış bir milletsiniz!¹³⁴⁹ âyetinde ifade edildiği gibi; haram ve fitrata aykırı olan çirkin yolu tercih ettikleri için müsrif diye isimlendirilmişlerdir.

Kıyasla ilgili; فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ 'artık o da öldürme (kıyas) hususunda aşırı davranmasın, (meşru hakla yetinsin)¹³⁵⁰ 'âyetindeki israf, maktul velisinin, katilden başkasını öldürmesidir. Bu da, cahiliye dönemi insanların yaptıkları gibi, ya katili değil de ondan daha değerli birini öldürmek ya da katili öldürmekle yetinmeyip, yakınlarından başkasını da öldürmek şeklinde olur.¹³⁵¹

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى الْوَعْدِ 'Ve böylece sizi dengeli ve ölçülü bir toplum olmanızı istedik ki, (yaşantınızla) (yanlışlık yapan insanların aleyhinde) şahit olasınız ve Peygamber de sizden (yanlışlık yapan insanların aleyhinde) şahitlik yapsın.¹³⁵² âyetiyle dengeli yaşayan bir ümmet olduğu bildirilmiştir. Her konuda olduğu gibi, harcamalarda da ölçülü ve dengeli olmak gereği ayette emredilmiştir: وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْيَسْرِ فِى الْيَمِينِ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْيَسْرِ فِى الشَّمَالِ 'Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma ki herkes tarafından ayıplanan, kaybettiklerine hasret çeken bir hale düşmeyesin.¹³⁵³ Bu ayetteki hükmü يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ

¹³⁴⁵ En'am, 141.

¹³⁴⁶ Mü'min, 43.

¹³⁴⁷ Mü'min, 28.

¹³⁴⁸ Bakara, 223.

¹³⁴⁹ A'râf, 81.

¹³⁵⁰ İsrâ, 33.

¹³⁵¹ İsfahânî, a.g.e., 's-r-f' madd.

¹³⁵² Bakara, 143.

¹³⁵³ İsrâ, 29.

المُسْرِفِينَ 'Ey Âdem'in evlatları! Her namaz vaktinde mescide giderken, süsünüz olan elbisenizi giyinin. Yiyin, için fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri asla sevmez.¹³⁵⁴ âyeti her türlü harcamanın çerçevesini çizmiş durumdadır.

Konulan ölçüyü kaçırma hususundaki tenkit ise, hiçbir müslümanın düşmek istemediği bir durumdur. Kur'ân-ı Kerim'de, Yüce Allah'ın nimetlerini, onun rızasının dışında harcamak, tebzîr (israf) olarak tarif edilmiş ve bu davranışta bulunanların şeytanların nankörlüğü ile eşdeğer bir nankörlük sergiledikleri ifade edilmiştir: *وَأْتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا* 'Yakınlarına, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver, sakın saçıp savurma! Çünkü savurganlar şeytanların kardeşleri olmuşlardır. Şeytan ise Rabbine karşı pek nankördür.¹³⁵⁵ Müfessirler buradaki 'tebzîr' kavramını iki şekilde yorumlamışlardır:

Birincisi, malı haram yollarda harcamak demektir. İbn Mes'ud, İbn Abbas, Mücahid ve Zeccâc bu görüştedirler. Bu gurub müfessirlere göre; 'kişi malının tümünü hak yolunda harcasa bile mübezzir sayılmaz. Ancak bir avucunu bile şer yolunda harcasa mübezzir olur. Nitekim cahiliye döneminde develer kesilir ve mallar saçılırdı. Bunu yapanlarda kibir ve riya için yaparlardı.¹³⁵⁶

İkincisi ise, malı telef etmek ve bozup israf etmek demektir. Nitekim şeytan da, Yüce Allah'ın nimetlerini bilerek görmemezlikten gelmiş ve nankörlerden olmuştu. Bu da gösteriyor ki, 'müsrif, nimetlere karşı nankörlük yapmış¹³⁵⁷ ve bu davranışı ile şeytanların yoluna girmiştir. Yani, 'sıfatları ve fiilleriyle şeytanlara uymuşlardır. Çünkü şeytan, Rabbine karşı nankörlük yapmıştı. Nitekim savurgan da Rabbine karşı nankörlük yapmış olmaktadır.¹³⁵⁸ Yüce Allah mü'minlerin vasıflarını sıralarken şöyle buyurmaktadır: *وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا* 'Rahman'ın o has kulları, harcamalarında ne israf eder, ne de eli sıkı davranırlar; bu ikisinin arasında bir denge tuttururlar.¹³⁵⁹ Bu dengeyi en güzel bir şekilde şu kelâmı kibarda anlatmak mümkündür: *لَا خَيْرَ فِي الْإِسْرَافِ وَلَا إِسْرَافَ فِي الْخَيْرِ* yani, israfta hayır olmadığı gibi, hayırda da israf olmaz.

¹³⁵⁴ A'râf, 31.

¹³⁵⁵ İsrâ, 26–27.

¹³⁵⁶ el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V, 27.

¹³⁵⁷ el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V, 28.

¹³⁵⁸ Zemahşerî, *a.g.e.*, X, 38–39.

¹³⁵⁹ Furkân, 67.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, 'israf', hemen her ölçsüz ve aşırı davranış için kullanılır: رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا 'Ey bizim kerîm Rabbimiz, günahlarımızı ve işlerimizdeki aşırılıklarımızı affet!'¹³⁶⁰ âyetinde israfın bu manası açıktır.

Böylece 'ölçü tanımamak, küfe kadar varan bir davranış biçimidir; bu bakımdan, israfın Kur'ân'da müşrikler ve kafirlerin tabîî vasıfları olarak kullanıldığını görmek mümkündür':¹³⁶¹ وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَانٌ لَمْ يَدْعُنَا 'İnsan bir sıkıntıya mâruz kalınca gerek yan yatarken, gerek otururken veya ayakta iken, Bize yalvarıp yakarır. Fakat biz sıkıntısını giderdik mi, sanki uğradığı deritten dolayı Biz'e yalvaran kendisi değilmiş gibi eski haline döner. İşte (hayat sermayelerini boşuna harcayıp) haddini aşanlara, yaptıkları işler, kendilerine böyle süslenmiş, hoşlarına gitmiştir.'¹³⁶²

İster malda olsun ister davranışlarda olsun israf, 'genellenmiş tüketim sendromu' olarak 'modern toplumlarda görülen en yaygın hastalıklardan birisidir. Okul öncesi dönemden itibaren bu hastalığın yerleştiği düşünülmektedir.'¹³⁶³ Bu hastalığın tüketmekten zevk alma, tüketirken yeteri kadar alım gücü olmayan diğer insanları umursamama, tükettiğiyle övünme ve tüketmediği günlerde agresifleşme, strese girme gibi belirtilerinin olduğu söylenmektedir.¹³⁶⁴

2.2.2.4.1.2. Gadabî Hastalıklar

Gadab gerçek manada akıl hastalığı olmayıp akılı örten, devre dışı bırakan nefsî bir hastalıktır. Dilimizde kızgınlık olarak ifade ettiğimiz 'gadab', 'kalbdeki kanın intikam isteğiyle kabarmasıdır.'¹³⁶⁵ Gadab, 'intikâm' manasıyla, Yüce Allah hakkında da kullanılmıştır: كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي 'O halde size verdiğimiz rızıkların en hoş ve temiz olanlarından yiyin, ama bu hususta taşkınlık yapmayın, yoksa

¹³⁶⁰ Âl-i İmrân, 147.

¹³⁶¹ Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, s. 306.

¹³⁶² Yunus, 12.

¹³⁶³ Gültekin, *Psikolojik Tehlike*, s. 212.

¹³⁶⁴ Mücahit, *Psikolojik Tehlike*, s. 212.

¹³⁶⁵ İsfehâni, *a.g.e.*, 'g-d-b' madd.

gazabım tepenize iniverir.¹³⁶⁶ âyetindeki gibi Yüce Allah 'gadab' ile vasıflanınca, bu sadece 'intikam' manasını ifade eder.¹³⁶⁷

Gadab duygusunun insanda meydana getirdiği fizikî durumu ve kurtulma yolunu, Efendimiz (s.a.s.) şöyle tarif etmiştir: *وَإِنَّ الْعُصْبَ جَمْرَةٌ فِي قَلْبِ ابْنِ آدَمَ أَمَا رَأَيْتُمْ إِلَى حُمْرَةِ عَيْنَيْهِ* 'Öfke Âdemoğlunun kalbinde bir kordur. Gözlerinin kızarmasını ve avurtlarının şişmesini görmüyor musunuz? Kim öfkeden bir şey hissederse yere yaslansın.'¹³⁶⁸

Şiddetli kızgınlık esnasında, kanın kaynamasından mütevellid, kara bir duman yükselerek düşüncenin mekânı olan beyni kaplamaktadır. Bu duman çoğu zaman duyguların mekânına da sirayet etmektedir. Beyni kaplayan bu duman, göremeyecek kadar gözleri kör eder ve sahibinin dünyasını karartır. Beyin içinde yanan ateşten dolayı simsiyah dumanla dolan bir mağara gibi olur. Bazen de kızgınlık ateşinin kuvvetinden dolayı kalb yanıp ölebilir.¹³⁶⁹

Kütüb-i Sitte şarihi İbrahim Canan öfke ile ilgili hadisleri rivayet ettikten sonra şu açıklamalara yer veriyor:

'...öfke, kalpte kin ve hased hâsıl eder ve çok çeşitli kötülükleri içe yerleştirir. Hatta denebilir ki, öfke ile ilk hâsıl olan şey batnın çirkinleşmesidir. Dıştaki değişme de aslında içteki değişimin neticesi ve semeresidir. Bütün bu söylenenler öfkenin bedendeki eseridir. Dildeki eserine gelince, bu da çoktur: Aklı başında bir kimsenin söylemekten hayâ edeceği, öfkesi geçince pişman olacağı kötü kaba çirkin sözlerin söylenmesi gibi... Keza öfkenin fiildeki eseri dövme, öldürmedir. Eğer öfkelenilen kişinin kaçmasıyla bunlar yapılamazsa, öfkelenen kendine yönelir, elbisesini yırtar, yüzünü tokatlar, bazen yıkılır düşer, bazen de bayılır kalır. Kap kacak kırar, bu işle hiç ilgisi olmayan kimseyi döver...'¹³⁷⁰

Psikiyatristler öfkeyi 'kısa süreli delilik' olarak tanımlamaktadırlar. Çünkü öfke; akıl kontrolünün belli bir müddet yok olmasıdır.¹³⁷¹ Psikiyatri âlimleri ile İslam âlimlerinin bu konuda söylediklerinin örtüşüğünü göstermek için Psikiyatrist Nevzat Tarhan'ın ifadelerini aynen naklediyoruz:

¹³⁶⁶ Tâhâ, 81.

¹³⁶⁷ İsfehânî, *a.g.e.*, 'ğ-d-b' madd.

¹³⁶⁸ Tirmizî, Fiten, 26/2350.

¹³⁶⁹ Bkz. Bâliyy, *a.g.e.*, s. 158.

¹³⁷⁰ İbrahim Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, İstanbul, t.y., XII, 297–300.

¹³⁷¹ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 183.

'Öfke duygusu dışı vurulan ve içte yaşanan; diğer bir anlatımla 'insanın rengini kızartan öfke' ve 'rengini beyazlatan öfke' olarak ikiye ayrılır. Yüzünü kızartan öfke, kişinin kızgın olduğu taraf için daha tehlikesizdir, ancak insanın uzun sürede kazandığı saygınlığa zarar verebilir. Rengini beyazlatan öfke daha tehlikelidir. Çünkü kızgın kişi öfkesini belli ettiğinde çevresi onu anlar. Ama insanın simasını beyazlatan öfke, korkuyla karışık olduğundan onu savunmaya iter ve hem kendisine hem de başkalarına zarar verebilir. Bastırılan öfke depresyonu arttırır, psikosomatik hastalıklar ortaya çıkar.

Öfke anında beynimiz üç tane kimyasal zehir salgılar. Bunların çeşitli oranlarda karışımı, kılcal damarlarda hasar oluşturur. Bu zehrin birkaç saat boyunca salgılanması durumunda ise, vücutta 'sempatik aktivasyon' durum ortaya çıkar. Eğer bu adrenalin öfkesiyse, tansiyon yükselmesi, kalb atım hızının artması, omuz ve boyun kaslarının kasılması, göz bebeklerinin büyümesi gibi vücudun savaş durumuna geçtiği tepkiler görülür. Bunun zıddı olan 'kaç' durumunda da tansiyon düşmesi, rengin beyazlaması gibi savunmadan kaçan haller ortaya çıkar.

Öfkelenen insanın vücudu oluk oluk zehirli kimyasal fıskırtır. Eğer bu anlık bir kızgınlık ise parasempatik sinir sistemi devreye girerek beyne, 'rahatla, sakin ol tehlike geçti' mesajını verir. Öfkeyi yenmeyi başarabilirsek, parasempatik sinir sistemi devreye girerek vücuttaki zehirli kimyasalları temizleyip, huzur ve esenlik duygusu oluşturur. Kendimizi tehlikeye karşı korumakla beraber bu durumdan bir şeyler öğrenmeye başlarız. Fakat öfke uzun sürdüğünde beyin zehirli kimyasalları salgılamaya devam edeceğinden damarlar büzülür ve hipertansiyon oluşur. Enerji kaynakları kana karışarak kolesterol ve şekerin yükselmesine sebep olabilir. Beynimiz kızgınlık anında savaşma moduna ayarlandığından, bütün enerji kaynaklarını harekete geçirir. Nasıl ki harbe giren bir ülkenin bütün kaynakları savaşa yönlendirilir, ikmaller ve lojistik destekler artarsa; öfke esnasında da vücuttaki enerji depoları kana pompalandığından, yağ asidi, kolesterol ve şeker yükselmeye başlar. Anlık öfkelerde durum hemen normale döndüğü halde uzun süreli öfkelerde kronik tansiyon, kronik şeker, kronik kolesterol hastalıkları ortaya çıkmaktadır. Bu durumun çaresi, insanın kendini rahatlaması ve sinirlerini gevşetmesinden geçer. Bütün bu sebeplerle öfke duygusu beden ve ruh sağlığının en büyük düşmanıdır. Öfke duygusuna korku eşlik ettiğinde öfkenin şekli değişir ve saldırganlık eğilimi ortaya çıkar.¹³⁷²

Kızgınlık hâli, İslam hukukunda da göz önünde bulundurulmuş ve kulun fiillerinde ehliyeti yok edici bir arıza olarak değerlendirilmiştir.¹³⁷³ Nitekim bir hadis-i şerifte Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyuruyor: لا طلاقَ وَلَا عَتَاقَ فِي غَلَاقٍ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ الْعَلَاقُ أَطْنُهُ فِي الْعَضْبِ. 'Kızgınlık esnasında kölenin azâd edilmesi ve boşama geçerli değildir.'¹³⁷⁴ Bu hadisi rivayet eden Ebû Davud, 'zannedersem الْعَلَاقُ kızgınlık esnasında (oluşan bir hal) dir' diyor. Muasır fakihlerden Yusuf el-Karadavî de الْعَلَاقُ kavramının 'zorlama ve kızgınlık' olarak açıklandığını ifade etmektedir.¹³⁷⁵

¹³⁷² Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 183–185.

¹³⁷³ Yusuf el-Karadavî, *Fetâvâ Muasıra*, Kahire, 2003, s. 344.

¹³⁷⁴ Ebu Davud, Talak, 8/2195.

¹³⁷⁵ el-Karadavî, *a.g.e.*, s. 344.

Öfkeyi tutmanın ve öfkeli iken nefesine hâkim olmanın ehemmiyetine Kur'ân'da yer verildiğini ve böylelerinin övüldüğünü görmekteyiz: *وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا* *وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا* *وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا* 'Onlar öyle kimselerdir ki büyük günahlardan ve hayâsız çirkin işlerden kaçınırlar, kızdıkları zaman öfkelerini yutar, karşıdakinin kusurlarını affederler.'¹³⁷⁶ *وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا* 'O muttakiler ki bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, kızdıklarında öfkelerini yutar, insanların kusurlarını affederler. Allah da böyle iyi davrananları sever.'¹³⁷⁷ ve *وَلَا تَسْتَوِى الْحَسَنَةُ وَلَا* *وَلَا تَسْتَوِى الْحَسَنَةُ وَلَا* *وَلَا تَسْتَوِى الْحَسَنَةُ وَلَا* 'İyilikle kötülük bir olmaz. O halde sen kötülüğü en güzel tarzda uzaklaştırmaya bak. Bir de bakarsın ki seninle kendisi arasında düşmanlık olan kişi candan, sıcak bir dost oluvermiş!¹³⁷⁸ âyetindeki *أَحْسَنُ* 'ahsenu' kavramını Buhârî, 'kötülük karşısında affedici, kızgınlık anında da sabırlı olmak' şeklinde yorumlamıştır.¹³⁷⁹

Bu hâl başlamadan önce, bu duygunun frenlemeye muvaffak olanları ise, Efendimiz (s.a.s.) şöyle övmüştür: *عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا تَعُدُّونَ الصُّرْعَةَ* (s.a.s.) şöyle övmüştür: *عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا تَعُدُّونَ الصُّرْعَةَ* *عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا تَعُدُّونَ الصُّرْعَةَ* 'İbn Mes'ud (r.a.) anlatıyor: Resulullah (s.a.s.); 'Siz aranızda kimi pehlivan addedersiniz?' diye sordu. 'Erkeklerin yenmeye muvaffak olamadığı kimseyi!' dedik. Resulullah (s.a.s.): 'Hayır, dedi, gerçek pehlivan öfkelenildiği zaman nefesine hâkim olabilen kimsedir.'¹³⁸⁰

Gadab duygusu karşısında alınması gereken tavır hususunda, Efendimiz (s.a.s.) ile asrımız psikiyatristlerinin tavsiyeleri örtüşmektedir. Çünkü psikiyatristler;

'Öfkeyi kontrol edebilmenin yolu, öfkeyi eyleme dönüştürmekten geçer. Bunu yenmenin en güzel yöntemi, sorunu ertelemektir. 'Şu anda çok kızgıyım o yüzden bu konuda karar vermemeliyim' diyebilen ve hiddetlendiği konuyu sakınleşeceğini ve doğru düşüneceğini öngördüğü saate kadar erteleyebilen, ortamı değiştiren insan duygularını dengelemekte zorluk çekmez.'¹³⁸¹

şeklinde tavsiyelerde bulunmadan asırlarca önce Efendimiz (s.a.s.) şu tavsiyelerde bulunmaktadır: *إِنَّ الْعُزْبَ مِنَ الشَّيْطَانِ وَإِنَّ الشَّيْطَانَ خُلِقَ مِنَ النَّارِ وَإِذَا تَطَفَأَ النَّارُ بِالمَاءِ فَإِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ* 'Öfke şeytandandır, şeytan da ateşten yaratılmıştır, ateş ise su ile

¹³⁷⁶ Suara, 37.

¹³⁷⁷ Âl-i İmrân, 134.

¹³⁷⁸ Fussilet, 34.

¹³⁷⁹ Buhârî, Tefsir, Tefsîru Sure 68, 41/4537.

¹³⁸⁰ Müslim, Birr, 30/6807.

¹³⁸¹ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 185

söndürülmektedir; öyleyse biriniz öfkelenince hemen kalkıp abdest alsın.¹³⁸² Burada tavsiye edilen abdestin, anlayamayacağımız onlarca hikmetinin yanında, belki de en önemli hikmeti kızgın insanın kızgınlık esnasında yapmayı tasavvur ettiği işi bir süreliğine ertelemesidir. Başka bir hadis-i şerifte de efendimiz (s.a.s) şöyle buyurmuştur: إِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ وَهُوَ قَائِمٌ فَلْيَجْلِسْ فَإِنْ ذَهَبَ عَنْهُ الْغَضَبُ وَإِلَّا فَلْيَضْطَجِعْ 'Biriniz ayakta iken öfkelenirse hemen otursun. Öfkesi geçerse ne âlâ geçmezse yatsın.'¹³⁸³ Çünkü kızgın insan ayakta iken her türlü saldırıyı yapmaya hazırdır demektir. Oturması hatta daha ileri safhasında uzanması saldırı pozisyonundan uzaklaşması ve ortamını değiştirmesi demektir.

2.2.2.4.1.2.1. Tehevvür ve Cebânet

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi gadab duygusu, nefsin iki kuvvesinden birisidir. Bu duygu, Yüce Allah tarafından insana, sahip olduğu değerleri, diğer canlılar arasında koruması için verilmiştir. Ancak denge sağlanamayıp aşırılıklar yaşandığı zaman zarar görülür. Kur'ân-ı Kerim, her şeyin aşırılığından kaçınıp vasat nokta olan 'sırat-ı müstakim' noktasını tavsiye etmektedir.

Ancak nefisteki bu duygular için, Kur'ân-ı Kerîm tarafından bir sınır konulmuşsa da, fitraten bu duyguların herhangi bir sınırı bulunmamaktadır. Bu sebeple, bu duygunun da diğer duygular gibi ifrat ve tefrît noktaları bulunmaktadır. Bu duygunun 'ifrât mertebesi, tehevvürdür ki, (bu duyguyu bu mertebede yaşayan bir insan), ne maddî ve ne mânevî hiçbir şeyden korkmaz. Bütün istibdatlar, tahakkümler, zulümler bu mertebenin mahsulüdür.¹³⁸⁴

Bu duygunun tefrît mertebesi de, 'cebânettir ki, (bu duyguyu bu mertebede yaşayan bir insan), korkulmayan şeylerden bile korkar... Bu duygunun vasat mertebesi ise, şecaattir ki, hukuku diniye ve dünyeviyesi için canını feda eder; meşru olmayan şeylere karışmaz¹³⁸⁵

İslâm'ın ortaya koyduğu prensiplerde; olur-olmaz şeylere kızmak, yani tehevvüre kapılmak caiz olmadığı gibi; din, namus, vatan, şeref, haysiyet gibi değerlerin

¹³⁸² Ebu Davud, Edeb, 4/4786.

¹³⁸³ Ebû Dâvud, Edeb, 4/4784.

¹³⁸⁴ Bediuzzaman, *İşârâtü'l-İ'câz*, s. 33.

¹³⁸⁵ Bediuzzaman, *İşârâtü'l-İ'câz*, s. 33.

çiğnenmesi durumlarında bile ses çıkarmayıp korkan, yani cebânet göstermek de caiz değildir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim, bu duygunun gereken yerde ve gereken dozda gösterilmesini tavsiye etmektedir. *فَاسْتَقِمَّ كَمَا أَمَرْتُ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْعَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ*. 'Öyleyse ey Resulüm, sen beraberinde olup tövbe edenlerle birlikte, sana nasıl emredilmişse öyle dosdoğru hareket et. Aşırı gitmeyin. Çünkü O, yaptığımız her şeyi görmekte olup işlerinizin karşılığını da size verecektir.'¹³⁸⁶

Bu âyette geçen *فَاسْتَقِمَّ كَمَا أَمَرْتُ* 'Sana nasıl emredilmişse öyle dosdoğru hareket et!' ibaresi,

'itikâdî ve amelî her işi içine almaktadır... Nitekim kuvve-i gadabiye ve kuvve-i şehviyenin kötülenen ifrât ve tefrît noktaları bulunmaktadır. İfrat ve tefrit noktalarına meyletmeden orta yolda bulunmak ve amel etmek zordur. Böylece *الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ* 'es-Sırâtü'l-Müstakîm'in bilinmesinin ve gereğince amel etmenin zorluğu da ortaya çıkmış oldu. Nitekim İbn Abbas (r.a.)'ın rivayet ettiği bir hadiste Efendimiz (s.a.s.) *فَاسْتَقِمَّ كَمَا أَمَرْتُ* ifadesini işaretle: *هُدًى شَيْبَانِي هُوْدُ وَأَخْرَأْتَهَا* 'Hûd ve benzeri sureler beni ihtiyarlattı' buyurmuştur.'¹³⁸⁷

Kur'ân, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in ümmetinin vasıflarını anlatırken onların, kâfirlere karşı şiddetli ve kendi aralarında merhametli olduğunu vurgulamaktadır: *مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ* 'Muhammed Allah'ın resulüdür. Onun beraberindeki müminler de kâfirlere karşı şiddetli olup kendi aralarında şefkatlidirler.'¹³⁸⁸ Âyette ifade edildiği gibi, ümmet arasındaki 'ilişkilerde duygu aktarımı doğru yapılır ve her his dengede tutulursa, hem özgür hem de iyi giden ilişkiler kurulabilir.'¹³⁸⁹

Gadab duygusunun ifrat derecesi olan tehevür, şiddet göstermek manasında bir zulüm olduğu gibi; tefrit derecesi olan cebânet de, zulmü kabullenmek ve korkaklıktır. Efendimiz (s.a.s.) dualarında bu iki durumdan da Yüce Allah'a sığınmıştır: *اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ* 'Allah'ım! Fakirlikten, azlıktan, zilletten sana sığınırım. Yine zulmetmekten ve zulme uğramaktan da sana sığınırım.'¹³⁹⁰

¹³⁸⁶ Hûd, 112.

¹³⁸⁷ Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, VIII, 481.

¹³⁸⁸ Fetih, 29.

¹³⁸⁹ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 196.

¹³⁹⁰ Ebu Davud, Vitri, 32/1546.

Korkaklığın da zikredildiği başka bir hadis-i şerifte ise Efendimiz (s.a.s.) şöyle dua etmektedir: اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ وَالْجُبْنِ وَالْبُخْلِ وَضَلَعِ الدَّيْنِ وَغَلَبَةِ الرِّجَالِ 'Allah'ım! Kederden, üzüntüden, tembellikten, korkaklıktan, cimrilikten, borcun sıkıntısından ve başkasının zorlamalarından sana sığınırım.'¹³⁹¹

2.2.2.4.1.2.2. Zulüm

Günlük konuşmalarımızda sıkça kullandığımız zulüm, adaletin zıddı olarak,¹³⁹² 'bir şeyi olması gereken doğru yere değil de, yanlış yere koymak'¹³⁹³ manasındadır. Çünkü adalet, 'bir şeyin olması gereken yere konması' şeklinde tarif edilmiştir. Yani adalet, 'iki şey arasındaki ölçü ve miktardaki denge, denklik'¹³⁹⁴ ve 'ifrat ile tefrit arasındaki orta yoldur'¹³⁹⁵ Nitekim birbirinin dengi olan iki şey için 'muâdil' kavramı kullanılır.¹³⁹⁶ Bu sebeple, hayatın devamı için, gerekli ölçü ve miktarda insana verilen bütün duyguların dengesini koruma durumunu, 'adalet' olarak tarif edebiliriz.

Lazım olan bir âletin var olması ayrı bir şeydir, o âletin yanlış kullanılarak, hoş olmayan şeylerin yaşanması da ayrı bir şeydir. Zulüm, insanın hayatının devam etmesi için zarurî olan mal, can, nefis, nesil ve aklın korunması için insana verilen ve sahip olma duygusuna kaynaklık eden gadab duygusunun ifrata götürülmüş halidir.

Dolayısıyla 'zulüm duygusu doğuştan itibaren, içgüdü-sevk-i tabîî olarak insanlarda vardır. Zira ilk zulüm Âdem'in çocuklarından Kabil'in Habil'i öldürmesiyle ortaya çıkmıştır.'¹³⁹⁷ iddiası yanlıştır. Çünkü 'insanların kötü davranışları, sonradan kazanılmışlardır.'¹³⁹⁸ Ayrıca yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, zulüm adaletin zıddıdır. Adalet ise, 'iki şey arasındaki ölçü ve miktardaki denge ve denklik'¹³⁹⁹ olarak tarif edilmiştir. Hz. Âdem (a.s.)'in çocuklarının hikâyesi ise, böyle bir iddiaya asla delil olamaz. Zira maktul kardeş katil olacak olan kardeşine hitaben 'Yemin ederim ki, sen beni öldürmek için el kaldırırsan, ben seni öldürmek için sana el kaldırmam. Çünkü ben

¹³⁹¹ Buhârî, Daavât, 40/6369

¹³⁹² el-Cevherî, *a.g.e.*, 'a-d-l' madd.

¹³⁹³ el-Cevherî, *a.g.e.*, 'z-l-m' madd.; el-Cürcânî, *a.g.e.*, 'z-l-m' madd.; İsfahânî, *a.g.e.*, 'z-l-m' madd.

¹³⁹⁴ el-Feyûmî, *a.g.e.*, 'a-d-l' madd.

¹³⁹⁵ el-Cürcânî, *a.g.e.*, 'a-d-l' madd.

¹³⁹⁶ el-Cevherî, *a.g.e.*, 'a-d-l' madd.

¹³⁹⁷ Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, s. 234.

¹³⁹⁸ Şerafeddin Gölcük, *Kur'ân ve İnsan*, Konya, 2009, s. 36.

¹³⁹⁹ Feyûmî, *el-Misbâhü'l-Münir*, 'a-d-l' madd.

âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım¹⁴⁰⁰ demiştir. Böyle bir iddia doğru olsaydı, maktulün de katile –ufak da olsa– bir saldırıda bulunması lazım gelirdi. Çünkü

'zulmün hâkim olduğu yerlerde insanlar bir yere kadar dayansalar da, tahammül sınırı aşıldığında zalimle mazlum arasında çatışma çıkar. Bu da insanlığın sonu demektir. Her ne kadar insanın genetik programında acıma duygusu bir eğilim olarak var olsa da, bu duygu ancak bireysel çaba gösterilirse geliştirilebilir. Ama bir karınca ya da kuş, bu duygular kendisinde var olarak doğar.¹⁴⁰¹

Hem sonra Yüce Allah, insanı selim bir fitratta yaratmış ve ona hidayetini de vermiştir: قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى 'Dedi ki: Rabbimiz, her şeyi yaratan, sonra da onu yaratılış gayesine uygun yola koyan, Yüce Yaradandır (buna iyice inan)¹⁴⁰² ve سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى 'Tenzih et Rabbinin yüce adını. O seni yaratıp, mükemmel yaratılış vereni! O her canlıyı bir ölçüye göre yapıp hayatının devamını, sağlayacak yolları göstereni!¹⁴⁰³ âyetleri bu hakikati ifade etmektedirler. Çünkü âyetlerde geçen هَدَى 'hedâ', 'her şeyi yaratılış gayesine uygun yola koyan ve hayatının devamını sağlayacak yolları gösteren' manasındadır.¹⁴⁰⁴

Bunun yanında hayat devam ederken, bu dengenin sarsılmaması için, Yüce Allah insandan, günde kırk defadan fazla, إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ 'Bizi doğru yola, Sana doğru varan yola ilet!¹⁴⁰⁵ şeklinde dua etmesini ve yalvarmasını istemektedir.

Ayrıca 'zulüm duygusu doğuştan itibaren, içgüdü-sevk-i tabîi olarak insanlarda vardır.¹⁴⁰⁶ iddiasında bulunanlar, aynı zamanda 'zalimlik bir küfür sıfatıdır¹⁴⁰⁷ açıklamasını da yapmaktadırlar ki, bu durum tamamen bir çelişkidir ibarettir. Eğer zülüm bir küfür sıfatı olarak doğuştan, içgüdü-sevk-i tabîi olarak insanda varsa, o zaman 'doğuştan itibaren selim bir fitratla yaratılıp kendisine hidayet verilmesi¹⁴⁰⁸ hakikati nasıl yorumlanacaktır.

¹⁴⁰⁰ Mâide, 28.

¹⁴⁰¹ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 98–99.

¹⁴⁰² Tâhâ, 50.

¹⁴⁰³ A'lâ, 1–3.

¹⁴⁰⁴ İlgili âyet için bkz. Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*.

¹⁴⁰⁵ Fatiha, 6.

¹⁴⁰⁶ Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, s. 234.

¹⁴⁰⁷ Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, s. 235.

¹⁴⁰⁸ Tâhâ, 50. ve A'lâ, 1–3.

Zulüm için 'haddi aşarak başkasının mülkünde tasarrufta bulunmaktır'¹⁴⁰⁹ tarifi de yapılmıştır. Bu tecavüz ister çok olsun, ister az olsun, konulan sınırı aşıp tecavüzde bulunana 'zalim' denir. Aralarında çok büyük farklar olmasına rağmen, Hz. Âdem (a.s.)'ın zellesi için, 'zulüm' dendiği gibi,¹⁴¹⁰ İblis'in yaptıklarına da 'zulüm' denmiştir.¹⁴¹¹ Nitekim Hz. Âdem (a.s.)'a hitaben; وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ 'Ey Âdem! Eşinle birlikte cennete yerleşin, oradaki nimetlerden istediğiniz şekilde bol bol yiyin, sadece şu ağaca yaklaşmayın. Böyle yaparsanız zalimlerden olursunuz.'¹⁴¹² denilmiş ve Hz. Âdem (a.s.) da bu yasağı çiğnedikten sonra kendisi ve eşi için; قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ 'Ey bizim Rabbimiz, kendimize yazık ettik. Şayet Sen kusurumuzu örtüp, bize merhamet buyurmazsan, en büyük kayba uğrayanlardan oluruz!' diye yalvarıp yakardılar.¹⁴¹³ demiştir. İblis'e gelince o da, Yüce Allah'ın, 'Âdem'e secde edin!' emrine isyan etmiş ve Rabbinin emrinin dışına çıkmıştı. Bu nedenle de, kendisi ve kendisini dost edinenler, fena ve zalim olarak nitelendirilmişlerdir: وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا 'Hani bir zaman Biz meleklere: 'Âdem'e secde edin!' deyince, onlar da derhal secdeye kapanmışlardı. Ne var ki İblis eğilmemişti. O cinlerden idi. Rabbinin emrinin dışına çıktı. Ey Âdem'in evlatları! Onlar size düşman oldukları halde, siz kalkıp Benden ayrı olarak onu ve onun evlatlarını mı dost ediniyorsunuz? Zalimler için ne fena bir bedel! Ne zararlı bir takas!¹⁴¹⁴ Zulüm kavramının bu geniş yelpazesinden dolayı, âlimler zulmü üç kısma ayırmışlardır:¹⁴¹⁵

1. Kişi ile Yüce Allah arasındaki sınırı aşarak, O'nun mülkünde yani ulûhiyyet ve rübûbiyyet haklarında tasarrufta bulunmaktır ki, Kur'ân-ı Kerim'de bu duruma şirk denmiş ve en büyük zulüm olarak nitelendirilmiştir: إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ 'Şirk pek büyük

¹⁴⁰⁹ el-Cürçânî, *a.g.e.*, 'z-l-m' madd.

¹⁴¹⁰ Bkz. Bakara, 35 ve A'râf, 23.

¹⁴¹¹ Kehf, 50.

¹⁴¹² Bakara, 35.

¹⁴¹³ A'râf, 23.

¹⁴¹⁴ Kehf, 50.

¹⁴¹⁵ İsfehânî, *a.g.e.*, 'z-l-m' madd.

bir zulümdür.¹⁴¹⁶ Bu guruptaki zulüm, 'hakkı bırakıp batılın tarafına geçmek' olarak tarif edilmiştir ki, bunun şeriattaki adı 'cevr' dir.¹⁴¹⁷

2. Kişi ile diğer insanlar arasında hak ihlalden meydana gelen zulümdür ki, Kur'ân-ı Kerim bu şekilde zulüm işleyenlerin şiddetli azaba çarptırılacaklarını ve zulme uğrayanların da dünyada ve ahirette Yüce Allah'tan destek göreceklarını bildirmiştir: وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا فَلَا يَسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا 'Haklı bir gerekçe olmaksızın Allah'ın muhterem kıldığı cana kıymayın! Bir kimse zulmen öldürülürse onun velisine (mirasçısına) bir yetki vermişizdir; artık o da kısas hususunda aşırı davranmasın, (meşrû hakla yetinsin). Zaten kendisine yetki verilmekle gerekli destek sağlanmıştır.¹⁴¹⁸

3. Kişinin nefesine yaptığı zulümdür ki, şirk ve kul hakkı hariç geri kalan günahlar bu gurupta değerlendirilir. Nitekim Hz. Âdem, (a.s.) hatasını zulüm olarak değerlendirdiği gibi,¹⁴¹⁹ Hz. Yunus (a.s.) da yaptıklarını zulüm olarak değerlendirmiştir: فَتَادَى فِي الظُّلُمَاتِ 'Sonra karanlıklar içinde şöyle yakarmıştı: 'Ya Rabbi! Sensin İlah, Senden başka yoktur ilah. Sübhansın, bütün noksanlardan münezzehsin, Yücesin! Doğrusu kendime zulmettim, yazık ettim. Affımı bekliyorum Rabbim!¹⁴²⁰

'En büyüğünden en küçüğüne kadar, insanın gerek Allah'a, gerek başkalarına, gerekse kendine karşı her türlü yanlış, yersiz, zamansız, eksik ve fazla hareketi zulüm kavramının içine girmektedir.¹⁴²¹

Şirk ve kul hakları hariç, peygamberlerin çizdiği çizginin dışına çıkmak suretiyle, işlenen her türlü hatanın, nefse yapılmış bir zulüm olduğu Kur'ân-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir: وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ جَاؤُكَ فَاسْتَعْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ الرَّحِيمًا 'Biz hiç bir peygamberi, Allah'ın izni ile kendisine itaat olunmaktan başka bir gaye ile göndermedik. Eğer onlar kendilerine zulmettikleri vakit

¹⁴¹⁶ Lokmân, 13.

¹⁴¹⁷ el-Cürcânî, *a.g.e.*, 'z-l-m' madd.

¹⁴¹⁸ İsrâ, 33.

¹⁴¹⁹ Bkz. Bakara, 35.

¹⁴²⁰ Enbiyâ, 87.

¹⁴²¹ Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, s. 310.

sana gelip de Allah'tan af dileseler, sen de resul olarak onların affedilmelerini isteseydin, elbette Allah'ı tövbeleri kabul eden, pek merhametli bulacaklardı'¹⁴²²

'Z-l-m' kökünden türeyen ظلمة 'zulmet' kavramı ise, نُور 'nûr' un zıddıdır. Kur'ân-ı Kerim'de geçen zulmet kavramı, karanlığı ifade etmesinin yanında, birçok ayette 'cehalet, şirk ve fîsk olarak tabir edilmiştir:¹⁴²³ اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمُّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَن يَشَأِ اللَّهُ يُضِلَّهُ¹⁴²⁴ ve وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمُّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَن يَشَأِ اللَّهُ يُضِلَّهُ¹⁴²⁵ 'Ayetlerimizi yalan sayanlar, karanlıklar içinde olan birtakım sağırlar ve dilsizlerdir. Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola koyar.'¹⁴²⁵ âyetlerinde zulmet ile nurun birbirlerinin zıddı olarak, sapıklıkla hidayeti ifade ettikleri görülmektedir.

Kur'ân-ı Kerim, Hz. Âdem (a.s.)'ın sürçmesini zulüm olarak ifade ettiği gibi,¹⁴²⁶ şekk ve şüphe hastalığının en somutu olan şirk hastalığını da, zulmün en zirve noktası olarak göstermektedir: إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ¹⁴²⁷ 'Şirk pek büyük bir zulümdür.'

Bunun yanında Kur'ân-ı Kerim'de, imana zarar verecek her türlü günah da zulüm olarak değerlendirilmiştir: الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ النَّامُوسُ وَهُمْ مُّهْتَدُونَ¹⁴²⁸ 'İman edip imanlarına zulüm bulaştırmayanlar var ya, işte korkudan emin olma onların hakkıdır, doğru yolda olanlar da onlardır.'

Netice olarak zulüm, –en küçüğünden en büyüğüne kadar– bütün kalbî hastalıkların genel adıdır. Çünkü dengesizlikleri durumunda, nefsî hastalıkları meydana getiren 'kuvve-i gadabiye ve kuvve-i şehviyenin ifrât ve tefrît derecelerinden, bütün istibdât, tahakküm ve zulümler meydana gelir.'¹⁴²⁹

2.2.2.4.1.2.3. Tatayyur (Falcılık)

¹⁴²² Nisâ, 64.

¹⁴²³ İsfehâni, *a.g.e.*, 'z-l-m' madd.

¹⁴²⁴ Bakara, 257.

¹⁴²⁵ En'am, 39.

¹⁴²⁶ Bkz. A'râf, 23.

¹⁴²⁷ Lokmân, 13.

¹⁴²⁸ En'am, 82.

¹⁴²⁹ Bediuzzaman, *İşârâtü'l-İ'câz*, s. 33.

Falcılık, öteden beri Arapların uyguladıkları ve kendilerince gaybtan haber aldıklarını zannettikleri bir yoldu. Onlar cahiliye döneminde, Kur'ân'ın الْاَزْلَامُ 'el-Ezlâm' yani, fal okları (Mâide, 90) dediği bir fal şekliyle falcılık yaparlardı. 'Müşrikler, bir putun önüne koydukları bir kovanın içine, uçlarında 'غُفْلٌ' 'رَبِّىْ، نَهَانِىْ رَبِّىْ' 'rabbim bana emretti, rabbim bana yasakladı ve kapalı'¹⁴³⁰ gibi yazılar bulunan oklar koyar, sonra da bir işe karar vermeden önce, bir ok çekme hakkını elde etmek için, bu put adına kurban keserlerdi. Eğer 'رَبِّىْ نَهَانِىْ' 'rabbim bana emretti' yazılı ok çıkarsa o işi yapar, 'رَبِّىْ نَهَانِىْ' 'rabbim bana yasakladı' yazılı ok çıkarsa o işi yapmaktan imtina eder ve 'غُفْلٌ' 'ğuf'l', yani 'kapalı' yazılı ok çıkarsa, kurbanı ve dolayısıyla da çekilişi yenilerlerdi.¹⁴³¹

Onların bu cehaletine karşı Yüce Allah, إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنزِلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِى الْاَرْحَامِ وَمَا تَدْرِى نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِى نَفْسٌ بَاىُّ اَرْضٍ تَمُوْتُ 'Kıyamet saatinin ne zaman geleceğini yalnız Allah bilir. Yağmuru da O indirir, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Her şeyi mükemmel tarzda bilen ve her şeyden haberdar olan, Allah'tır.'¹⁴³² buyurarak, hiç kimsenin gaybı bilmeyeceğini ifade etmiştir.

'يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ' 'Ey iman edenler! Şarap, kumar, putlara kurban kesilen sunaklar, fal okları, şeytana ait murdar işlerden başka bir şey değildir. Bunlardan geri durun ki felâh bulasınız.'¹⁴³³ âyetiyle, diğer üç davranışın yanında falcılık da رَجْسٌ 'pislik' olarak değerlendirilmiştir. حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أَهَلَ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ وَالْمُنْخَفَّةُ وَالْمَوْفُوْدَةُ. 'Size şunlar haram kılındı: Kendiliğinden ölen hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkasının adına kesilen, henüz canı çıkmadan yetişip şartına uygun tarzda kestikleriniz müstesna; boğulmuş, bir şey vurularak öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanmış, boynuzlanmış yahut canavar tarafından parçalanmış olup da ölen hayvanların etleri, putlara ait sunaklarda kesilen hayvanların etleri ve zar atarak, kumar oynayarak elde edilen etler. Bütün bunlar itaat dışına çıkıştır.'¹⁴³⁴ âyetin de, on bir çeşit et ile birlikte (fal için) putlara sunulmak üzere kesilen hayvanların etlerinin de فَسَقٌ 'haram' olduğu bildirilmiştir.

¹⁴³⁰ Bkz. el-Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, II, 11–12.

¹⁴³¹ Bkz. el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 284.

¹⁴³² Lokmân, 34.

¹⁴³³ Mâide, 90.

¹⁴³⁴ Mâide, 3.

Falcılığın nasıl bir hastalık olduğunu anlayabilmek için, Kur'ân'ın benzetme yaptığı 'rics' ve 'fısk' kavramlarını incelemek lazımdır.

'rics', lügatte 'pislik' demektir... Domuz eti gibi madî ve manevî yönden 'rics' olan şeylerin yanı sıra, işledikleri ameller ve inançları da rics olduğundan, kafirler ve münafıklar ricsin kendisi haline gelirler. Çünkü insanın gerçek benliği ve zâhirini kuşatan bâtını kalbde olduğundan, kalbini 'rics'in kapladığı insanlar da bütünüyle 'rics' olma noktasına gelmişlerdir; bu bakımdan, bâtınlarının yansıması olan zâhirleri de 'rics' olur.¹⁴³⁵

Bu manalarıyla 'rics', maddî ve manevî 'pislik' olarak hem hastalık hem de hastalığa sebep olan bir şeydir. Falcılık da bir 'rics' olduğundan kendisi kalbî bir hastalık olduğu gibi, başka kalbî hastalıklara da sebep olmaktadır. 'fısk' ise, 'emir emirden itaatten dışarı çıkmak'¹⁴³⁶ manasında olup şeytanın Allah'a karşı isyana götüren dehşetli bir hastalıktır: *وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ*: 'Hani bir zaman Biz meleklere: 'Âdem'e secde edin!' deyince, onlar da derhal secdeye kapanmışlardı. Ne var ki İblis eğilmemişti. O cinlerden idi. Rabbinin emrinin dışına çıktı.¹⁴³⁷

Araplar arasında geçerli olan başka bir falcılık şekli de, 'kuş uçurma' şekli ile yaptıkları falcılık idi. Falcının uçurduğu kuş, eğer sağ tarafa uçarsa bunu hayra yorar ve o işi yapmakta bir sakınca görmezlerdi. Şayet kuş sol tarafa uçarsa bunu şerre yorar ve bu uçma işini uğursuz sayarlardı. Onların bu şekilde yapmış oldukları falcılık işine de *تَطِيرُ* 'tatayyur' denirdi.¹⁴³⁸ Hâlbuki bir işte iyilik veya kötülük olduğunu Yüce Allah'tan başkası bilemez. O da kullarına neyin iyi ve neyin kötü olduğunu, zaten vahiy yoluyla bildirmiştir. Bunun da ötesinde bir şeyde iyilik veya kötülüğün bulunması ancak Yüce Allah'ın yaratmasıyla olur. İslam Hukukunun temel prensiplerinden birinde de ifade edildiği gibi: *الأصلُ في الأشياءِ الإباحةُ* 'eşyada asıl olan mubahlıktır.' Yani, hiçbir şey kendiliğinden kötü değildir. Kötü olan şey insanların, bazı şeyleri uğursuz saymalarındır.

¹⁴³⁵ Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, s. 398.

¹⁴³⁶ Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, s. 320.

¹⁴³⁷ Kehf, 50.

¹⁴³⁸ Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, 't-y-r' madd.

Nitekim Yüce Allah şöyle buyuruyor: *أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ* 'Haberiniz olsun, Allah katında asıl uğursuz olanlar kendileridir; ama onların çoğu bilmezler.'¹⁴³⁹

Bu uğursuzluk inancının câhiliye öncesi toplumlarda da mevcut olduğunu görmekteyiz. Kur'ân-ı Kerim'in bize anlattığına göre, Salih (a.s.) zamanındaki asî topluluk ona, *قَالُوا أَطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِئْسَ مَا مَعَكَ قَالَ طَائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِئُونَ* 'Biz dediler, senin ve sana bağlı olanların yüzünden uğursuzluğa uğradık' demişler, bunun üzerine Salih (a.s.) da onlara; *قَالَ طَائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِئُونَ* 'Uğursuzluk dediğiniz şey Allah katında takdir edilmiştir. Doğrusu siz imtihana tutulan bir toplumsunuz' demiştir.¹⁴⁴⁰

Kur'ân-ı Kerim'de uğursuzluk, *تَطَّيَّرَ* 'tatayyur' kavramının yanında *نَحَسٌ* 'nahs' kavramıyla da ifade edilmiş ve bu tür sapık inançlara takılıp kalanların, ahiretteki cezaları mahfuz olmakla beraber, dünyada da azap görecekleri bildirilmiştir: *فَارْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَّحَسَاتٍ لِّئَلَّيْقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَخْزَىٰ وَهُمْ لَا يُنصَرُونَ* 'Biz de onların üzerine, o uğursuz günlerde bir kasırga gönderdik. Bunu onlara dünya hayatında bir rezillik ve rüsvaylık tattırmak için yaptık. Âhiret azabı ise daha çok rüsvay eder. Hem orada hiç kimse kendilerine yardım edemez.'¹⁴⁴¹

Arapçada *النُّحَاسُ* 'en-nühas' kavramı, bakırın ismi olmakla beraber, renk benzerliğinden dolayı, Kur'ân-ı Kerim'de 'dumansız ateş' manasında kullanılmıştır.¹⁴⁴² *النَّحْسُ* 'en-nahs' ise, mutluluğun zıddı manasındadır: *إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمٍ نَّحَسٍ مُّسْتَمِرٍّ* 'Biz onların üstüne o pek talihsiz (mutsuz)¹⁴⁴³ günde, her şeyi söküp atan bir kasırga gönderdik.'¹⁴⁴⁴ Bu kavramın aslı, güneş battıktan sonra ufkun, dumansız ateş gibi, kıpkırmızı kesilmesine denir: *يُرْسَلُ عَلَيْكُمْ شَوَاطِئُ مِنْ نَارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنْتَصِرُونَ* 'Üzerine ateşten yalın bir alev ve bakır gibi erimiş kıpkızıl bir ateş salıverilir de kendinizi savunamazsınız.'¹⁴⁴⁵ Böylece bu kavram, uğursuzluğu ifade etmektedir.

Efendimiz (s.a.s.) de, câhiliye döneminden kalan bu yanlış inancın şirk olduğunu vurgulamış, bu hatalı davranışın yerine, tevekkülü tavsiye etmiştir: *الطَّيْرَةُ شِرْكُ الطَّيْرَةِ شِرْكُ*

¹⁴³⁹ A'râf, 131.

¹⁴⁴⁰ Neml, 47.

¹⁴⁴¹ Fussilet, 16.

¹⁴⁴² İsfahanî, *Müfredat*, 'n-h-s' madd.

¹⁴⁴³ İsfahanî, *a.g.e.*, 'n-h-s' madd.

¹⁴⁴⁴ Kamer, 19.

¹⁴⁴⁵ Rahm3an, 35.

الطَّيْرَةَ شِرْكٌ وَمَا مِنَّا إِلَّا وَلَكِنَّ اللَّهَ يُدْهِبُهُ بِالْوَكْلِ (Fal için) kuş uçurmak şirktir, kuş uçurmak şirktir, kuş uçurmak şirktir. Kim böyle yaparsa bizden değildir. Ancak Yüce Allah bu (hatayı) tevekkül ile siler.¹⁴⁴⁶

2.2.2.4.1.2.4. Merah (Bencillik)

Lügatte 'şiddetli sevinç, neşe ve kendini üstün görüp beğenmek'¹⁴⁴⁷ olarak tarif edilen مَرَحٌ 'merah' kavramı, Kur'ân-ı Kerimde, 'Kibirli davranarak insanlara yüzünü dönmek, çalılı çalılı davranmak ve kendini beğenmek'¹⁴⁴⁸ manasındadır. Nitekim وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ 'Kibirli davranarak insanlara yüzünü dönme, yerde çalılı çalılı yürüme! Çünkü Allah kibirle kasılan, kendini beğenmiş, övünüp duran kimseleri asla sevmez.'¹⁴⁴⁹ âyetindeki مَرَحٌ 'merah' kavramı, 'şiddetli sevinç, şımarıklık ve kendini beğenmişlik'¹⁴⁵⁰ manasındadır.

مَرَحٌ 'merah' kavramıyla ifade edilen duygu, 'kibir' ve ilerde de açıklayacağımız gibi 'ırkçılık' hastalığına sebep olan, 'kendini üstün görüp beğenmek'¹⁴⁵¹ duygusudur. Nitekim şeytan da Yüce Allah'ın, Âdem'e secde edin!' emrini kendini beğenip üstün gördüğü için yerine getirmemiş ve manevî olan bu duygu, kibir ve isyân olarak müşahhas hale gelmiştir: قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ 'Allah buyurdu: 'Söyle bakayım, Sana emrettiğim halde, secde etmene mani nedir?' İblis: 'Ben ondan daha üstünüm; çünkü Sen beni ateşten, onu ise bir çamur parçasından yarattın.' 'Çabuk in oradan!' buyurdu Allah, 'Öyle orada kurulup da büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çabuk çık, çünkü sen alçağın tekisin!'¹⁴⁵²

Böylece مَرَحٌ 'merah' kavramı ile ifade edebileceğimiz 'kendini beğenmişlik ve bencillik, kişinin sadece kendisini hayatın merkezine alması ve 'ben' merkezli davranmasıdır. Bencillik kişinin zafiyetinden kaynaklanmaktadır. Yani bencillik acziyetin ve zaafının

¹⁴⁴⁶ Ebu Davud, Tıp, 24/3912.

¹⁴⁴⁷ el-Ahterî, *a.g.e.*, 'm-r-h' madd.

¹⁴⁴⁸ Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, s. 411.

¹⁴⁴⁹ Lokmân, 18.

¹⁴⁵⁰ el-Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, IV, 339.

¹⁴⁵¹ el-Ahterî, *a.g.e.*, 'm-r-h' madd.

¹⁴⁵² A'râf, 12–13.

dışarıya aksetmesidir. Bencillik daha yoğun olarak çocuklarda bulunan bir duygu olduğu için, erişkin bir insan hâlâ bencilce davranıyorsa, bu onun kişiliğinin gelişmemiş olduğunun göstergesidir.¹⁴⁵³

Bu duygu, insanı veren el değil; alan el konumuna düşürmektedir. Oysa kişiliği gelişmiş insanlar sürekli veren el olmayı hedef edinmişlerdir.

İslam dini, daha çok bu duyguyu terbiye etmek için, oruç, zekât, fitre, kurban ve sadaka gibi ibadetlerle kullara veren el olmayı öğretmekte ve başkasıyla empati kurmayı alıştırmaktadır. Hâlbuki bencil insan 'başkalarının arzu ve isteklerini önemsemeden menfaatlerinin peşine düşer. Dolayısıyla empati yoksunudur.'¹⁴⁵⁴

Psikiyatride 'narsizm' olarak da ifade edilen bencilliğin, ciddî bir psikiyatrik hastalık olduğu uzmanları tarafından da ifade edilmiştir:

'Bencillik mutluluğun en büyük düşmanıdır. Zira mutluluğun önündeki en büyük engel, insanın kendini merkeze alarak yaşamasıdır. Bencilliğin arttığı oranda olumsuz duygular da çoğalır. Tersine, narsisizmin azalması, menfi duyguları yok ederek, olumlu hislerin artmasını sağlar. Bencil insanlar yaptıklarının sonucu olarak bir müddet sonra yalnız kaldıkları için mutsuzdurlar. Yalnızlık ise insanı depresyona götürür... İnsan vücudundaki en bencil hücreler, kanser hücreleridir. Otlar içerisindeki en bencil ot ise ayrık otudur. Bu ikisinin arasında bir benzerlik vardır. Ayrık otu, bahçe yalnız kendisine aitmiş gibi çoğalırken, kanser hücresi de vücuda gelen glikozu acımasızca tüketir. Her ikisi de buldukları yerde hızla yayılırlar. Bencil insan da toplumdaki kanser hücresi gibidir... Bencillik, topluma bütün kötülüklerin girdiği kapıdır.'¹⁴⁵⁵

Hayat bir mücadele değil; yardımlaşmadır. Hatta kâfir ile Müslüman arasında bile bir yönüyle yardımlaşma söz konusudur. Çünkü İslam hem beraber yaşama sanatıdır hem de kâfire hidâyet telkini ile onun cehennemden kurtulması için bir yardım eli uzatmadır.

2.2.2.4.1.2.5. Hamiyet (İrkçılık)

Lügatte حَمِيَّة 'hamiyet' kavramı, 'ateş ve güneş gibi kızgın cevherlerden ve canlıların bedenlerindeki sıcak kuvveden doğan sıcaklık demektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de, يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ (Yığılan bu altın ve gümüş) cehennem ateşinde kızdırılacağı

¹⁴⁵³ Bkz. Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 143.

¹⁴⁵⁴ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 144.

¹⁴⁵⁵ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 144–45.

gün¹⁴⁵⁶ buyrularak, bu kavramın sıcaklık manasında olduğu bildirilmiştir. Koruyuculuk manası da bulunan¹⁴⁵⁷ 'hamiyet' kavramı, bu manasıyla hadis-i şerifte de kullanılmıştır: لا حِمَىٰ لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ 'Allah ve Resulünün dışında hiçbir kimse için himaye (koruma) yoktur.'¹⁴⁵⁸

'Kinayeli olarak, kuvve-i gadabiyenin coşma ve çoğalması hali diye de ifade edilen 'hamiyet' kavramı¹⁴⁵⁹, Kur'ân-ı Kerim'de, daha çok cahiliye döneminin bir hasleti olarak, kalbde bulunan 'taassub ve tarafgirlik'¹⁴⁶⁰ manasında kullanılmıştır: إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةَ 'kâfirlerin kalplerine taassubu, cahiliye taassup ve tarafgirliğini yerleştirdikleri o sırada...'¹⁴⁶¹

Doğuştan itibaren insanın kalbinde var olan ve hayatın devamı için gerekli olan 'himaye' etme duygusu; taassub ve cahiliyet anlayışıyla, yaşanırca, buna حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ 'cahiliye taassub ve tarafgirliği' denir ki, bu noktaya gelmiş olan bu 'hamiyet', عُنْصُرِيَّةٌ 'unsuriyyet' yani ırkçılık¹⁴⁶² hastalığına dönüşmüş olur.

Mezkûr ayetin nüzul sebebinde de ifade edildiği gibi, bu hamiyet, Hudeybiye anlaşmasında, Mekke müşrikleri tarafından gösterilmiştir. Çünkü onlar, bu taassub ve tarafgirlikleriyle, putlarının dışında başka bir ilaha ibadet etmek istememişler¹⁴⁶³ ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'in anlaşma metnine yazdırdığı بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ cümlesi ile هَذَا مَا صَلَّحَ عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ أَهْلَ مَكَّةَ 'bu Allah resulü Muhammed (s.a.s.) ile Mekke ehlinin üzerine vardıkları anlaşmadır' ifadesini reddetmişlerdir.¹⁴⁶⁴ Bunu da, atalarına bağlılıkları ve onlara muhalefet edip başkalarına itaat etmek istememeleri sebebiyle yapmışlardır.¹⁴⁶⁵ Nitekim Kur'ân-ı Kerim onların bu davranışlarını şu mantıkla savunduklarını bildiriyor: إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ 'Biz babalarımızı bir dine bağlanmış gördük. Biz de onların izlerine uyduk!'¹⁴⁶⁶

¹⁴⁵⁶ Tevbe, 35.

¹⁴⁵⁷ İsfehâni, *a.g.e.*, 'h-m-y' madd.

¹⁴⁵⁸ Buhârî, Cihad, 144/2850.

¹⁴⁵⁹ İsfehâni, *a.g.e.*, 'h-m-y' madd.

¹⁴⁶⁰ İlgili âyet meali için bkz. Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*,

¹⁴⁶¹ Fetih, 26.

¹⁴⁶² Safsafî A. Mursî, *Türkçe Arapça Büyük Lügat*, İstanbul, 1983, 'ırkçılık' madd.

¹⁴⁶³ el-Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, V, 320.

¹⁴⁶⁴ ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, VI, 357.

¹⁴⁶⁵ el-Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, V, 320.

¹⁴⁶⁶ Zührüf, 23.

Yüce Allah, Hz. Âdem (a.s.)'ı yarattıktan sonra, 'ona secde etmeleri için meleklerle emrettiğini' ve İblîs'in kibirlenerek bu emri yerine getirmekten imtinâ' ettiğini ifade etmektedir: 'وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ' 'O vakit meleklerle: 'Âdem'e secde edin!' dedik. İblis dışındaki bütün melekler secde ettiler. İblis bunu yapmadı, kibrine yediremedi ve kâfirlerden oldu'¹⁴⁶⁷ Yüce Allah, bu itaatsizliğin sebebini şöyle açıklamaktadır: 'قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيْدِيَّ اسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ' 'Allah buyurdu: 'İblis! Benim ellerimle yarattığım mahlûkuma neden secde etmedin? Gururlandın mı, yoksa kendini çok yükseklerde mi görüyorsun?' İblis: 'Ben ondan üstünüm, çünkü beni ateşten, onu ise topraktan yarattın' dedi.¹⁴⁶⁸ Böylece İblîs, kendini üstün görerek ırkçılık yapan ilk kişi olarak Yüce Allah'ın rahmetinden kovulma cezası ile karşı karşıya kalmış oldu: 'قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَاتَّكَ رَجِيمٌ' 'Allah; 'Defol oradan! Sen artık kovulmuş birisin. Lânetim de, hesap gününe kadar senin üstündedir' dedi.¹⁴⁶⁹ Halbuki İblîs, hem Yüce Allah'ı biliyor, tanıyor ve âhiret gününe de kesinlikle inanıyordu. Çünkü o, bu hadise üzerine şöyle yalvardı: 'قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ' 'Ya Rabbi! Bana insanların dirileceği güne kadar mühlet verir misin?' dedi.¹⁴⁷⁰

Yukarıdaki âyetlerden; ırkçılık hastalığının, herhangi tutarlı bir delile dayanmaksızın üstünlük taslama ve fâsit bir mantıkla, hakkı bâtil olarak gösterme vasfı olduğu anlaşılmaktadır. Yüce Allah bu fâsit mantığı şu hakikat ile çürütmektedir: 'هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ: 'O sizi topraktan yaratırken ve siz annelerinizin karınlarında döl halinde iken mayanızın ne olduğunu gayet iyi bilir. Öyleyse kendinizi temize çıkarmayın, övünüp durmayın. Çünkü kimin Allah'ı daha çok sayıp O'na karşı gelmekten sakındığını O pekiyi bilmektedir.'¹⁴⁷¹

Hamiyetin başka bir ifade şekli olan ve dilimizde de kullandığımız 'العرق' 'el-ırk' kavramı, 'damar ve kök' manalarında.¹⁴⁷² Bu sebeple aralarında kan bağı olanlar, mecâz yoluyla, 'ırk' olarak isimlendirilmişlerdir.¹⁴⁷³

¹⁴⁶⁷ Bakara, 34.

¹⁴⁶⁸ Sâd, 75–76.

¹⁴⁶⁹ Sâd, 77–78.

¹⁴⁷⁰ Sâd, 79.

¹⁴⁷¹ Necm, 32.

¹⁴⁷² el-Ahterî, *a.g.e.*, 'a-r-k' madd.

¹⁴⁷³ Bkz. Ali el-Cârim ve Mustafa Emin, *el-Belâğatü'l-Vâdha*, İstanbul, 1984, s. 110.

Efendimiz (s.a.s.), bir adamı öven birini uyarılmış ve bu durumu övülen için çok tehlikeli görerek şu uyarıda bulunmuştur: وَيَلِكَ قَطَعْتَ عُنُقَ أَخِيكَ ثَلَاثًا مَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَا جَحًا لَا مَحَالَةَ فَلْيُقِلْ أَحْسِبُ: 'Sana yazıklar olsun! Kardeşini öldürdün' diyerek üç defa tekrarlamış ve şöyle nasihatte bulunmuştur: Sizden birisi, eğer bilerek birini övecekse şöyle söylesin: Allah onu iyi biliyor. Ben onu Allah'ın bilgisine rağmen temize çıkaracak değilim. Ancak ben onun (şöyle, şöyle) olduğunu zannediyorum.¹⁴⁷⁴

Övmek bu derece yaralayıcı zarar veriyorsa, övünmenin de aynı şekilde yaralayıcı ve manevî hayatı yok edici bir hastalık olduğu söylenebilir.

Fıkıh literatüründe usûl ve fîrû' olarak da tarif edilen, 'atalardan ve evlatlardan meydana gelen soya ve bu soyun meydana getirdiği yakın akraba topluluğuna ve kavme, الْعَصْبَةَ 'el-asabe' denir. الْعَصْبَةَ 'el-usbe' ise, yaklaşık kırk civarındaki akraba topluluğuna denir.¹⁴⁷⁵ Bu tarife göre الْعِرْقُ 'el-ırk' kavramı, الْعَصْبَةَ 'el-asabe' kavramından daha kapsamlıdır.

Sahabe Efendilerimiz (r. anhüm), الْعَصْبِيَّةُ 'el-asabiyet' nedir?' diye sormuş, Efendimiz (s.a.s.) de, الْعَصْبِيَّةُ أَنْ تُعِينَ قَوْمَكَ عَلَى الظُّلْمِ 'Zulmetmelerine rağmen, kavmine yardımcı olmandır' şeklinde cevap vermiştir.¹⁴⁷⁶

Efendimiz (s.a.s.), üstünlük taslayarak ırkçılık yapmayı yasakladığı gibi; –zulümlerine rağmen– yakın akrabanın tarafını tutmak demek olan asabiyeti de kınamıştır: لَيْسَ مِمَّا مَنْ دَعَا إِلَى عَصْبِيَّةٍ وَلَيْسَ مِمَّا مَنْ قَاتَلَ عَلَى عَصْبِيَّةٍ وَلَيْسَ مِمَّا مَنْ مَاتَ عَلَى عَصْبِيَّةٍ 'Kavmiyetçiliğe davet eden bizden değildir, kavmiyetçilik uğruna çarpışan bizden değildir ve kavmiyetçilik uğruna ölenler bizden değildir.'¹⁴⁷⁷

Mekke'nin fethi günü, Efendimiz (s.a.s.) Harem'e gelirken, Hz. Abbas (r.a.), ondan sikâye görevine ek olarak, Osman'ın elinde bulunan sidâne görevini de istemişti. Çünkü o, bir müşrikti. Bunun üzerine; zulmü ortadan kaldıran, din, dil, ırk ve bölge farkı gözetmeden, gerçek adaleti tesîs eden şu âyet nâzil oldu:¹⁴⁷⁸ إِنَّ اللَّهَ بِأَمْرِكُمْ أَنْ تُوَدُّوا اللَّامَنَاتِ إِلَى

¹⁴⁷⁴ Buhârî, Edeb, 95/6162.

¹⁴⁷⁵ el-Ahterî, *a.g.e.*, 'a-r-k' madd.

¹⁴⁷⁶ Ebu Davud, Edeb, 122/5121.

¹⁴⁷⁷ Ebu Davud, Edeb, 122/5123.

¹⁴⁷⁸ el-Cezâirî, *Eyserü't-Tefâsîr*, I, 274.

'Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adalete uygun tarzda hüküm vermenizi emreder.'¹⁴⁷⁹

Bu manaları te'yid eden ve ırkçılığın her türlüünü nehyeden; birlik, beraberlik ve dayanışmanın mihengi olarak tevhid inancını yerleştiren onlarca âyet zikretmek mümkündür.¹⁴⁸⁰

Cahiliye devrinde Araplar arasında kavmiyetçilik ve kabilecilik had safhada idi onlar bu yanlış düşünceleri uğruna savaşlar yapıyor ve hiç sıklımadan birbirlerinin kanını akıtıyorlardı. Bu durumu ifade ve tedavisini göstermek için yüce Allah şöyle buyurdu: *وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءَ فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا* 'Hepiniz toptan, Allah'ın ipine (dinine) sımsıkı sarılın, bölünüp ayrılmayın. Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah kalplerinizi birbirine ısındırmış ve onun lütfu ile kardeş oluvermiştiniz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oraya düşmekten de sizi O kurtarmıştı.'¹⁴⁸¹

Körü körüne ata baba dinini ve töresini takip edenlerin âhiretteki pişmanlıkları ise artık fayda vermeyecektir: *وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكِبْرَاءَنَا فَاصْلُبْنَا السَّبِيلَا رَبَّنَا إِنَّا إِتْمَعْنَا مِنْ الْعَذَابِ* 'Ey ulu Rabbimiz! derler, 'sözün doğrusu, biz önderlerimizin ve büyüklerimizin dediklerine uyduk, ama onlar bizi yoldan saptırdılar.' Ey ulu Rabbimiz! Onlara azabın katmerlisini ver ve dehşetli bir lânetle onları rahmetinden uzaklaştır!'¹⁴⁸²

Adaleti teşîs etmekle görevlendirilen Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyuruyor: *مَنْ نَصَرَ قَوْمَهُ عَلَىٰ غَيْرِ الْحَقِّ فَهُوَ كَالْبَعِيرِ الَّذِي رُدِّيَ فَهُوَ يُنْزَعُ بِدَنْبِهِ* 'Haksız olduğu halde kavmine yardımcı olan adam, yuları kopmuş devenin kuyruğuna asılıp yönlendirmek gibidir.'¹⁴⁸³

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, bir şeytan hastalığı olan ve ırkçılık hastalığına da sebep olan; 'kendini üstün görüp beğenmek, yani bencillik' hastalığı, psikiyatride 'narsizm' olarak da ifade edilmektedir.¹⁴⁸⁴

¹⁴⁷⁹ Nisâ, 58.

¹⁴⁸⁰ Bkz. Mücadile, 22; Tevbe, 23–24; Hüd, 42–47.

¹⁴⁸¹ Âl-i İmrân, 103.

¹⁴⁸² Ahzâb, 67–68.

¹⁴⁸³ Ebu Davud, Edeb, 122/5119.

¹⁴⁸⁴ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 144.

Psikiyatristler, narsistik kişiliğe sahip olanların özelliklerini şöyle sıralamaktadırlar:

'Gururlu ve kibirlidirler, kendilerini özel ve önemli görürler, övgüyle beslenirler. Menfaatçidirler. Kendi çıkarları için kuralları değiştirirler. Beklentileri karşılanmazsa sinirlenirler, eleştiriye hiç tahammül etmezler. İnsanları çok iyi kullanırlar ve sömürürler. Başkalarının duygu, düşünce ve ihtiyaçlarına empati duymazlar. En çok kafa yordukları konular zenginlik, güç, şöhret, başarı, güzellik ve aşk gibi konulardır. Son derece kıskanç, kinci ve nankördürler. Çıkarları biten insanı bir anda unuturlar, vefa duygusu beslemezler... En akıllı, en yetenekli, en iyi insan olarak sadece kendilerini görürler... Sezarların çoğu, Napolyon, Mussolini, Kleopatra, Nemrud, Firavun, Stalin gibi kişilerin hepsi heykeli dikilecek narsistlerdi. Bunlardan biri olan Hitler, Darwin'den etkilenerek kendi ırkının üstünlüğünü, diğer ırkların değersizliğini doktrin (Nazizm) haline getirdi...

Bilindiği gibi Hitler, Alman ırkını üstün görüyordu. Diğer ırklar üzerine hakimiyet kurma hakkı olduğunu savunuyordu. Hitler, Mussolini, Franco gibi çağdaş tiranların temel dünya görüşü 'çatışma ve savaş' kavramlarına olan inançlarıydı. Savaş ve çatışmanın bir milletin gelişmesinde mutlaka gerekli olduğu tezini, filozof F. Nietzsche'den almışlardı... Ve 20. yy'da ulus devlet anlayışı adı altında ırkçılık güçlendi. Azınlık ırklar asimile edilmeye çalışıldı, direnenler ise yok edilmeye başlandı. Nietzsche 'The Anti Christ' kitabında 'Sert olun, acıma hissini unutun, Tanrıya ihtiyacımız yok, kötülük insanın en büyük gücüdür. Şefkat, merhamet gibi kavramlar terk edilmelidir' düşüncelerini 'üstün insan ahlakı' olarak öne sürüyordu. Sonuçta ideal dünya düzeninin, üstün insanların kuracağı aristokratik bir dünya düzeni olacağını savundu. Bencilliği, etnik narsizm olan ırkçılığı, yöntem olarak şiddeti, Darwin'in biyolojik bilimlerdeki tezine dayandırarak bilimle pagan kültürünün birleşmesine yol açtı.¹⁴⁸⁵

2.2.2.4.1.2.6. Hıkd (Buğz)

Buğz kelimesi, 'istenilmeyen şeye karşı nefsin duyduğu nefrettir. Buğz, sevginin (aşkın) zıddıdır. Çünkü sevgi, nefsin istenilen şeye karşı duyduğu çekiciliktir.'¹⁴⁸⁶ Buğz, وَالْقَيْنَا

¹⁴⁸⁵ Bkz. Tarhan, *Psikolojik Savaş*, İstanbul, 2009, s. 93–216.

¹⁴⁸⁶ İsfahanî, *a.g.e.*, 'b-ğ-z' madd.

بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ 'Biz onların aralarına, kıyamete kadar sürüp gidecek bir kin ve nefret bıraktık.¹⁴⁸⁷ âyetinde de nefret manasında kullanılmıştır. Bu manada kullanıldığına dair diğer bir örnek de şu ayettir: إِمَّا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ 'Şarap ve kumarla şeytanın yapmak istediği tek şey, sizin aranızda düşmanlık ve kin salmak, sizi Allah'ı zikretmekten ve namazdan alıkoymaktır. Artık bu habis şeylerden vazgeçtiniz değil mi?¹⁴⁸⁸ âyetinde geçen الْبَغْضَاءُ 'el-bağdâ' kavramı, 'dinî hayatı bozan kin duygusu' manasındadır. Nitekim bu kavramdan sonra, وَيَصِدُّكُمْ عَنِ الذِّكْرِ وَالصَّلَاةِ 'sizi Allah'ı zikretmekten ve namazdan alıkoymak' ifadesi yer almaktadır.¹⁴⁸⁹ Bu kin ve nefret duygusu da bencillikten kaynaklanmaktadır. Çünkü 'kendi benliğini merkeze alan kişilerde, kendinden üstün olan ve bu sebeple de kendini küçük hissettiği kişilere karşı nefret uyanır.'¹⁴⁹⁰

Her bir duygu, insan hayatının gelişmesi ve terakkisi için kendisine verilmiştir. Nefret duygusu da, insanı uyarır. Eğer dengede tutulursa, insanı tehlikelerden korur ve savunmasına katkıda bulunur.¹⁴⁹¹ Ancak bu duygunun eğitilmesi ve terbiye edilmesi lazımdır. 'Uzun süreli nefrete çözüm üretilmediği takdirde, zarar görme endişesi kalıcı hale gelerek, insanı karşısındakini yok etme davranışına iter. Bir müddet sonra da kin duygusu nefrete eşlik etmeye başlar.'¹⁴⁹² Bu nefret duygusunun üzerinden uzun zaman geçmemesi ve kîn hastalığına dönüşmeden eğitilmesi gayesiyle, Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثِ 'Müslüman'ın diğer Müslüman kardeşinden üç günden fazla dargın durması haramdır.'¹⁴⁹³

2.2.2.4.1.2.7. Şenâe (Kin)

Kin, Kur'ân-ı Kerim de شَنَاةُ 'şeneân' kavramıyla ifade edilmektedir. Nitekim ayette وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاةُ قَوْمٍ عَلَىٰ آلَا تَعْدِلُوا 'Bir topluluğa karşı, içinizde beslediğiniz kin ve öfke, sizi

¹⁴⁸⁷ Mâide, 64.

¹⁴⁸⁸ Mâide, 91.

¹⁴⁸⁹ Bkz. eş-Şevkânî, *a.g.e.*, II, 354.

¹⁴⁹⁰ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 195.

¹⁴⁹¹ Bkz. Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 196.

¹⁴⁹² Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 197.

¹⁴⁹³ Buhârî, İsti'zân, 9/6237.

adaletsizliğe sürüklemesin'¹⁴⁹⁴ buyrulmuştur. Arapçada, شَنَّانٌ 'şeneân' kavramı, 'buğz ve düşmanlık yapmak'¹⁴⁹⁵ ve 'buğz ile uzaklaşmak'¹⁴⁹⁶ manalarına gelmektedir.

Kin aslında kaynağını öfkeden almaktadır. Çünkü 'insanın birikmiş bir öfkesi varsa, bir müddet sonra, kendisine acı çektiren kişiye/nesneye/olaya karşı kin duymaya başlar. Kin duygusu öç almayı amaçlayan düşmanlık duygusudur.'¹⁴⁹⁷ Bu düşmanlık duygusu zamanla kişiyi adaletten uzaklaştırır. Zâten Mâide, 8. âyetteki 'bir topluluğa karşı, içinizde beslediğiniz kin ve öfke, sizi adaletsizliğe sürüklemesin' ifadesi kinin, adaletten uzaklaşıp öç almaya sürükleyici yönüne vurgu yapmaktadır.

Ayrıca 'bu âyet, müşriklerin daha önce revâ gördükleri iftira, kadın ve çocukları öldürme, sözleşmeleri bozma ve işkenceden dolayı, Müslümanların kalblerindeki, müşriklere karşı olan kinlerinin şifa bulmasını sağlamakta ve tedâvî olarak da 'adaleti' emr etmektedir.'¹⁴⁹⁸

'Kin ve nefret, aynı guruba dâhil olan ve birbirine yakın duygulardır. Ancak nefretin önemli farklarından birisi, aşkın zıddı olmasıdır. Nefret duygusu belli oranda düşmanlık içerse de, kendiliğinden öç alma hissi taşımaz.'¹⁴⁹⁹ Ancak 'öç alma da diyebileceğimiz kin duygusu, inatçı ve zihinsel yük yapan bir duygudur. Kin güden kimse, psikolojik bir yük taşıdığı için hep gergindir... Ateşin odunu yediği gibi insanın içini yiyip bitiren, eriten, yok eden bir duygudur, kin.'¹⁵⁰⁰

Kin güden birisi haklı da olsa, bu duygusu paylaşılmamalıdır. Çünkü 'olumsuz duyguların en önemli özelliklerinden birisi, paylaşıldıkça pekişmesidir.'¹⁵⁰¹ Bu duyguyu paylaşanlar bilerek veya bilmeyerek şeytana yardım etmiş olup, Kur'ân'ın ins şeytanları dediği vasfı kazanmış olurlar: وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحَىٰ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ 'Böylece biz her peygambere, insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. Onlardan kimi kimine, aldatmak için birtakım yaldızlı

¹⁴⁹⁴ Mâide, 8.

¹⁴⁹⁵ el-Ahterî, *a.g.e.*, 'ş-n-e' madd.

¹⁴⁹⁶ İsfehânî, *a.g.e.*, 'ş-n-e' madd.

¹⁴⁹⁷ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 190.

¹⁴⁹⁸ el-Beydâvî, *a.g.e.*, II, 50.

¹⁴⁹⁹ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 196.

¹⁵⁰⁰ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 190.

¹⁵⁰¹ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 191.

sözler fısıldayıp telkin ederler. Eğer Rabbin dileseydi, bunu yapamazlardı. O halde onları, düzmekte oldukları yalanlarıyla baş başa bırak!¹⁵⁰²

2.2.2.4.1.2.8. Hased

Hased, 'nimeti hak etmiş olan kimseden o nimetin zevalini ve o kimsenin mahrum kalmasını temenni edip bu yolda çalışmaktır.'¹⁵⁰³ Hased bazen o nimetin zevalini isteyen kişinin, bu nimete kendisinin sahip olmasının temennisi olarak da tezahür eder.¹⁵⁰⁴

Hased, dilimizde 'kıskançlık' ve 'çekememezlik' olarak ifade edilmektedir. Ancak Elmalılı'nın da ifade ettiği gibi;

'şer olan hasedin asıl manası, başkasında bir nimet görmekten rahatsız olup onun zevalini istemektir ki bizim çekememezlik tabir ettiğimiz, bir takımlarının zannettiği ve hayli şayi olduğu vecihle kıskançlık demek değildir. Kıskançlık bazen hased demek dahi olursa da daha ziyade Arapçada gayret tabir olunandır. Mesela erkeğin karısını başkasından kıskanması, kezalik karının kocasını başkasından kıskanması hased değil, 'gayret' ve 'hamiyet'tir, bu memduhtur.'¹⁵⁰⁵

Tıpkı tevazu ile tezellül, vakar ile tekebbür, cömertlik ile israf ve iktisat ile cimrilik gibi, dilimizde de kullandığımız ve ölçülü olanı tavsiye edilen, gıptanın aşırı derecesi olan 'hased' de; Kitap ve Sünnet'te büyük günahlardan sayılmıştır. Saydığımız bu duygular zahiren benzermiş gibi görünseler bile hakikatte birbirlerine tamamen zıttırlar. Birinciler övülmüş iken ikinciler yerilmişlerdir.

İnsanın diğer insanlar arasında şahsiyetini koruyarak yaşayabilmesi için fitratına 'vakar' duygusu yerleştirilmiştir. Ancak insan, sahip olduğu bu duyguyu iyi eğitemez ve kendisini heva ve şeytanın arzusuna kaptırırsa, bu duygunun ifrat ve tefrit dereceleri olan tezellül ve tekebbür sıfatlarına sahip oluverir. Yani menfaatleri adına korktukları karşısında zelil ve zayıflar karşısında da kibirli olur. Aynı şekilde cömert olması istenen insan aşırı mal sevgisinden dolayı cimri ya da şehvî arzuları için müsrif olabilir. Bunun gibi, sahip olduğu namus ve diğer değerleri için gayretli olması istenen insan, bu duygunun da ifrat derece si olan hased ve tefrit derecesi olan deyyusluk sıfatlarına sahip olabilir. İşte hayat için gerekli olan ve fitrata Yüce Allah tarafından yerleştirilmiş olan

¹⁵⁰² En'am, 112.

¹⁵⁰³ İsfehânî, *a.g.e.*, 'h-s-d' madd.

¹⁵⁰⁴ el-Cürcanî, *a.g.e.*, 'h-s-d' madd.

¹⁵⁰⁵ Elmalılı, *a.g.e.*, IX, 6405.

'gayret' duygusunun olması gereken derecede tutulamaması halinde, ilkel ve eğitilmesi gereken bir duygu seviyesi olan hased derecesi oluşur. Bu gayret duygusu iyi yönetildiği takdirde insanı gelişmeye sevk eder. Fakat aşırılığı durumunda, kişi kıskandıklarına karşı saldırgan davranır. Aklı devre dışı kalır; korku, kaygı ve üzüntü duyguları artar.

Bu duygunun, aklı örten ve muhakeme gücünü zayıflatan bir yönü de vardır. Hased, açık bir gerçeği bile reddetme ihtimali doğurduğu için, hâsid insanlar, gerçeği tam anlamıyla göremez ve yanlış algılamada bulunabilirler. Dolayısıyla hâsid bir insanın verdiği hükümlerin sıhhati sorgulanmaya muhtaçtır. Bütün olumsuz duygular gibi 'hased' duygusunun da altında yatan asıl sebep, enaniyet/bencilliktir. Bencillik ve hased duyguları israfı da kamçılar. 'Ben her şeyin en iyisine layığım. Şu insanlarda olan eşyanın daha iyisi bende olmalı' duyguları israfın temel sebeplerinden sayılır.¹⁵⁰⁶

Hased hissi ile harekete geçenler, her türlü hileye başvurabilir ve ellerinden gelen her fenalığı göze alırlar. Hased edenler için,

'hased edilenin yok olmasından başka bir suretle teselli kâbil olmadığından dolayı, o yolda içlerini de yiye yiye kendilerini de yakar helâk ederler. Ancak hasedin muktezasını icraya kalkışmayıp da yalnız kendi nefsinde sakladığı ve bu yolda nefsi ile mücadele edebildiği takdirde hased edilene bir kötülüğü dokunmaz ve nefsiyle mücadelesinden dolayı me'cur bile olursa da gönlünde o hased hissi devam ettikçe kendi kendini yer, zararı sırf kendine olur. Hasedde asıl olan mana bir nimetin, bir faziletin, bir kemalin, sahibinden zevalini arzu etmek, kendisine geçmesini gerek istesin, gerek istemesin başkasında bulunmasını mutlaka çekememektir. Öyle ki, 'onunki onda dursun da sana da verelim' deseler memnun olmaz, keşke onunki mutlaka gitse de kendisine hiçbir şey verilme bile hoşlanır.'¹⁵⁰⁷

İnsanın fitratında bulunan kıskançlık, aslında kusur değil, bilakis bir gerekliliktir. Kıskançlık belki de, birçok beşerî terakkinin sebebidir. Ancak akıl ve irade ile bu duygunun ifrat derecesinden korunmak lazımdır. Bu ifrât derecesi olan hased, akıl ve irade ile seviyeli tutulduğu zaman, 'gıpta' olarak adlandırılır ki bu, başkasında bulunan bir nimetin sahibinin elinden zail olmadan, aynısının kendisinde de olmasını istemektir. Gıptada, başkasının o nimetten mahrumiyetini temenni etmek yoktur. Hâlbuki hased, kendisinde olmayan nimeti başkasında görünce, onun bu nimetten mahrûm kalarak

¹⁵⁰⁶ Bkz. Tarhan, Nevzat, *Duyguların Dili*, s. 177–180.

¹⁵⁰⁷ Elmalılı, *a.g.e.*, IX, 6403–404.

kendi seviyesine düşmesini istemektir. Bu sebepten dolayı gıpta mü'minin, hased münafığın vasfıdır. Münafık, 'kendinde var olanı gizleyip, olduğu gibi görünmeme gayretinde olan hasta ruhlu kişidir.' Hased de, 'insanın en çok utandığı ve gizlediği duygulardan biridir... Var olan duygunun gizlenmesi de insanda gerilim ortaya çıkarır.'¹⁵⁰⁸ 'Hased, 'insanın iyiliklerini yiyip bitirdiği'¹⁵⁰⁹ gibi;

'insanı da yer bitirir. Bu sebeple kıskanç insanlar hiç rahat değildirler. Kıskançlık, insanların olayları değerlendirme gücünü etkileyebilir. Kıskanç bir insan, varlıklı birini gördüğünde, o kişiyi haksız yere 'bencil, cimri, kimseyi düşünmeyen birisi' olarak değerlendirebilir. Hatta eğer kıskanç kişiye başkasında gördüğü zaman imrendiği ama kendisinde olmayan herhangi bir şeyden bahsederseniz, onu öfkelenirsiniz. Bunun altındaki düşünce, 'onda var, bende yok. O halde onda da olmasın'dır ve bu düşünce, kıskanan kişiyi karşısındakine zarar vermeye götürür.'¹⁵¹⁰

Bu hased öyle kötü bir hastalıktır ki sadece bir ferdi değil, o ferdin içinde bulunduğu toplumu da bozar ve çökertir. Efendimiz (s.a.s.) de, toplumu ayakta tutan kardeşlik duygusunun önündeki en büyük engelin hased olduğunu ifade etmektedir: **إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ** **الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ وَلَا تَحَسَّسُوا وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا تَحَاسَدُوا وَلَا تَدَابَرُوا وَلَا تَبَاغَضُوا وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا** 'Zanndan sakının! Çünkü zann, sözün en yalan olanıdır. Haberlere kulak kabartmayın ve gizli kalmış haberleri araştırmayın. Birbirinize hased ederek sırt dönüp buğz etmeyin. Allah'ın kulları kardeş olun!'¹⁵¹¹

Bir mü'min, diğer mü'minde bulunan güzel hasletlere sadece gıpta edebilir. Kaldı ki bu gıpta da her zaman caiz değildir. Çünkü dünyanın nimetlerini arzulamak, kişiyi dünyaya bağlar ve şeytanı sevindirir. Efendimiz (s.a.s.) bu hususa şöyle işaret etmiştir: **لَا حَسَدَ إِلَّا فِي** **اِثْنَيْنِ رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَسَلَّطَ عَلَى هَلَكْتِهِ فِي الْحَقِّ وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ الْحِكْمَةَ فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا** 'Şu iki kişi dışında hiç kimseye gıpta etmek caiz değildir: Biri, Allah'ın kendisine, hak yolunda sarf edilen, bir mal verdiği zengin kimse, diğeri de Allah'ın kendisine verdiği hikmetle hükmeden ve bunu başkasına da öğreten hikmet sahibi kimse.'¹⁵¹² Ancak yine de meşru kılınan bu temenni, başkasındaki nimetin zevalini temenni etmemek şartıyla kayıtlıdır. Bu hususta gösterilecek hırsa, Arapçada 'münafese', dilimizde de 'yarışmak' denir.

¹⁵⁰⁸ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 177.

¹⁵⁰⁹ Ebu Davud, Edeb, 52/4905.

¹⁵¹⁰ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 177-178

¹⁵¹¹ Buhârî, Edeb, 57/6064.

¹⁵¹² Buhârî, İlim, 15/73.

Münâfese, ibadet hususunda memduhtur, zira ayette; *وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ* 'İyi şeyler için yarışanlar, bunun için yarışsınlar.'¹⁵¹³ buyrulmuştur.

2.2.2.4.2. Şekk-Şüphe Hastalıkları

'Şekk' kavramı, Kur'ân-ı Kerim'de 15 yerde zikredilmiş ve hepsinde de şüphe manasında kullanılmıştır. Bunlardan yedi tanesi 'rayb' kavramıyla birlikte zikredilmiş¹⁵¹⁴ ve şüphenin şiddetinin yüksekliliğini ifade etmişlerdir.¹⁵¹⁵ 'Şekk, herhangi bir emarenin varlığından dolayı, iki alternatifin varlığının ve yokluğunun, insan zihninde eşit hale gelmesidir. Şüphe bazen bir şeyin varlığı hakkında olduğu gibi, bazen var olan o şeyin cinsi ve sıfatlarında da olabilir. Şekk, bir çeşit cehalettir. Ancak şekk, cehaletten daha geneldir. Çünkü her şekk cehalettir ama her cehalet şekk değildir.'¹⁵¹⁶

'Şübhe' kavramı da Kur'ân-ı Kerim'de 12 yerde, *مُتَشَابِهٌ، تَشَابَهٌ، شُبَّهٌ* 'şübbihe', 'teşâbehe' ve 'müteşâbih' siygalarıyla zikredilmiş ve hepsinde de, 'kuşku' değil; 'benzetme' manasında kullanılmıştır. Zaten bu kelimenin asıl manası, 'renk, tat, adalet ve zulüm gibi keyfiyet açısından olan benzerliktir. 'Somut veya soyut olan herhangi iki şey arasındaki benzerlikten dolayı, birinin diğerinden ayırt edilememesidir.'¹⁵¹⁷

Daha çok dilimizdeki şek ve şüpheyi ifade eden ve daha önce açıkladığımız 'rayb' kavramı ise, Kur'ân-ı Kerim'de 36 yerde, *مُرْتَابٌ، رَبِّبٌ، مُرْبِبٌ، مُرْتَابٌ* 'mürtâb', 'mürîb', 'rayb' ve 'irtâb' siygalarıyla kullanılmış ve hepsinde de 'kalb'in bir vasfı ve hastalığı olarak zikredilmiştir: *أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمْ ارْتَابُوا؟* 'Kalplerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe mi ettiler?'¹⁵¹⁸

'Onların kalplerinde hastalık vardır.'¹⁵¹⁹ âyetinde geçen, *مَرَضٌ* 'hastalık',

'tüm müfessirlerin açıklamalarıyla inançsızlık, şüphe ve münafıklık hastalığı olup bütün kötü niyetlerin de başıdır. Buna mübtelâ olan nefis, hak tanımaz ve Allah hakkında şüphe ettiği gibi Allah'ın hakkında *لَارْيَبَ فِيهِ* 'onda şüphe yoktur' dediği kitabından, peygamberinden, mü'min kullardan hatta kendinden bile şüphe eder. Benlik şuurundan hiç çıkmaz. Herkes ve her şey onu kandırıyor zanneder ve

¹⁵¹³ Mutaffifin, 26.

¹⁵¹⁴ Bkz. Şura, 14; Fussilet, 45; Mü'min, 34; Sebe, 54; İbrahim, 9; Hud, 62 ve 110.

¹⁵¹⁵ İlgili âyet mealleri için bkz. Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*.

¹⁵¹⁶ İsfehâni, *a.g.e.*, 'ş-k-k' madd.

¹⁵¹⁷ İsfehâni, *a.g.e.*, 'ş-b-h' madd.

¹⁵¹⁸ Nûr, 50.

¹⁵¹⁹ Bakara, 10.

'suizan' ile dolar. Her şeyden kuşkulandır. Zevk, sefa ve şehvetine o kadar taliptir ki, 'bunun sonu ne olacaktır?' demez. Hepsine sarılır ki, onun için 'hayır' yok, 'zevk' vardır ve bu zevk her şeydir. Her şey de kendisi içindir. Onu bu şüpheleri içinde, benlik derdi, kibir, mevki ve makam hırsı sarmıştır. Onun için imansız iken 'imanlıyım' zanneder. Aldatmayı ve entrika çevirmeyi dirayet telâkki eder, mü'minle mü'min, kâfirle kâfir görünür. Bu işlerin, kendisinden başka bir varlıktan (şeytandan) kaynaklanan bir tazyik olduğunu fark etmez. Bu insanlar dünyanın nimetlerine gark olsalar bile yine de iğneli beşikte gibi yaşarlar.¹⁵²⁰

Bedenî hastalıklardan saydığımız psikolojik hastalıkların en temel sebeplerinden sayılan korkunun,¹⁵²¹ Kur'ân'ın nüzulü esnasında, şekk ve şüphe hastalığı ile hastalanmış bulunan münafıkların kalblerinde çoğaldığını yine Kur'ân'dan öğrenmekteyiz: *فَإِذَا أَنْزَلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَعْشِيَةِ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ* 'Hükümü açık bir sure indirilip de onda savaştan söz edilince, kalplerinde (şekk ve şüphe) hastalığı olanların, (savaş korkusuyla)¹⁵²² sana ölümden bayılıp düşen kimsenin bakışı gibi, baktıklarını görürsün.'¹⁵²³

Biz burada 'şekk ve şüphe'yi bir hastalık olarak kabul etmekten öte, aşağıda sıraladığımız hastalıkların sebebi ve şeytanın kullandığı bir mikrop şeklinde ele alacağız. Yoksa psikiyatride ifade edildiği gibi, takıntı haline gelmiş bir şüpheciliği burada inceleyecek değiliz. Çünkü takıntı halini almış 'aşırı şüphe sinirsel bir hastalıktır.'¹⁵²⁴

Kur'ân aklı delilleri ortaya koyduktan sonra, şu veya bu sebepten dolayı inanmayanlara hitaben, *قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ* 'De ki: 'İddianızda tutarlı iseniz haydi delilinizi ortaya koyun!'¹⁵²⁵ şeklinde meydan okumaktadır. Buna rağmen şüphe duyanları Kur'ân, *مُسْرِفٌ مُّرْتَابٌ* 'haddi aşan, şüpheci'¹⁵²⁶ olarak nitelemektedir.

Kur'ân-ı Kerim, beşeriyetin en büyük kalbî ve ahlakî hastalıklarının, şekk ve şüphe kaynaklandıklarına ve insanlığın mutluluğunun ancak bu hastalıkların sebebini izale etmekte olduğuna, en başta *ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ* 'İşte Kitap! Şüphe yoktur onda. Rehberdir muttakilere!'¹⁵²⁷ diyerek işaret etmekte ve reçetenin, ismi 'şifa' olan bir önceki

¹⁵²⁰ Elmalılı, *a.g.e.*, I, 227.

¹⁵²¹ Bkz. Tan, *Depresyon*, s. 26.

¹⁵²² el-Cezâirî, *Eyserü't-Tefâsîr*, IV, 92.

¹⁵²³ Muhammed, 20.

¹⁵²⁴ Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, s.155.

¹⁵²⁵ Bakara, 111.

¹⁵²⁶ Mü'min, 34.

¹⁵²⁷ Bakara, 2.

surede ifade edilen الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ 'doğru yol' olduğunu göstermektedir. Şimdi bu mikrobun sebep olduğu hastalıkları görelim:

2.2.2.4.2.1. Müdahene (Dalkavukluk)

Sözlükte دُهْنٌ 'dühn', 'yağ' manasında olup çoğulu أَذْهَانٌ 'edhân'dır. دَهَنٌ 'd-h-n' kavramın أَفْبَهْدًا babındaki vezni olan إِذْهَانٌ 'idhân'; دُهْنٌ 'dühn' gibi 'yağ' manasındadır:¹⁵²⁸ أَفْبَهْدًا 'Şimdi siz, bu kelâma mı yağ (leke) süreceksiniz ve (küçümseyecek)siniz?'¹⁵²⁹

دَهَنٌ 'd-h-n' kavramın تَفْعِيلٌ babındaki vezni olan تَدْهِينٌ 'tedhîn'; 'ciddiyetsizlik, hafifmeşreplik, yağcılık ve dalkavukluk', مُدَاهَنَةٌ babındaki vezni olan مُدَاهَنَةٌ 'müdahene' ise, تَدْهِينٌ 'tedhîn' ile yakın mana taşımakla beraber, daha çok yaranmak manasındadır.¹⁵³⁰ مُدَاهَنَةٌ 'müdahene' bu manasıyla da şu ayette kullanılmıştır: وَدُّوا لَوْ تَدْهِنُونَ 'Onlar, kendilerine yaranmanı arzu ettiler; o zaman onlar da sana yaranıp uzlaşacaklardı.'¹⁵³¹

Aslında مُدَاهَنَةٌ 'müdahene', 'gönülde olanı gizleyip yapmacık davranmak'¹⁵³² ve hakikatin hilafına konuşup münafıklık yapmak ve aldatmaktır.¹⁵³³ Bu vasıftaki insanlar, 'güçleri yettiği halde, menfaatlerine dokunduğu için, isyan ve zulüm karşısında susmayı tercih etmekte ve Efendimiz (s.a.s.)'in 'haksızlık karşısında susan dilsiz şeytandır' tavsifine uymaktadırlar.

Türkçe'deki karşılığı 'yağcılık' olan müdahene, 'bir kimsenin başkalarıyla ilişkilerinde güzel gördüğü davranış biçimlerini ortaya koyarken karşı tarafın hoşuna gitmek için bu davranışlara Allah'ın hoşlanmayacağı söz ve hareketler katmasıdır'¹⁵³⁴ ki bu bir nevî şirktir. Diğer bir tarife göre müdahene, 'kötülüğü görüp de önlemeye gücün yettiği halde, kötünden veya başka birinden çekindiği ya da dinî duyarsızlığından dolayı, kötülüğü engellememendir.'¹⁵³⁵

¹⁵²⁸ İsfehânî, *a.g.e.*, 'd-h-n' madd.

¹⁵²⁹ Vakıa, 81.

¹⁵³⁰ İsfehânî, *a.g.e.*, 'd-h-n' madd.

¹⁵³¹ Kalem, 9.

¹⁵³² ez-Zebidî, *a.g.e.*, 'd-h-n' madd.

¹⁵³³ Asım Efendi, *a.g.e.*, 'd-h-n' madd.

¹⁵³⁴ Mustafa Çağrıncı, *DİA*, 'müdahene' madd.

¹⁵³⁵ el-Cürçânî, *a.g.e.*, 'el-müdâhene' madd.

Özetle müdahene, 'temel inanç ve ilkelerden ödün verecek derecede sahte davranışlar sergileme'¹⁵³⁶ manasındadır. Kur'ân-ı Kerim Müslümanın, diğer Müslümanlara karşı alçakgönüllü, kafirlere karşı da şiddetli olmaları gerektiğini ve davranışının dalkavukluktan uzak en onurlu davranış olduğunu ifade ederek övmektedir: مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ 'Sizden kim dininden dönerse bilsin ki, Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorludurlar. Allah yolunda mücadele eder ve bu hususta dil uzatan hiçbir kimsenin ayıplamasından korkmazlar.'¹⁵³⁷

2.2.2.4.2.2. Sû-i Zann

Dilimizde de kullandığımız 'sû-i zann' sıfat tamlamasını açıklamadan önce, 'sû' ve zann kavramlarını ayrı ayrı incelemenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Arapçada 'sû' kavramı, 'insana üzüntü veren her türlü pürüz, engel ve kusura denir.'¹⁵³⁸ 'sû' âyette de bu manasıyla kullanılmıştır: بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةً أُخْرَى 'Pürüzsüz, başka bir mucize olarak, bembeyaz bir durumda, parlak mı parlak!'¹⁵³⁹

Genel olarak 'sû' kavramı, 'Sonra, o fenalık yapanların âkıbetleri, en fena bir âkıbet oldu'¹⁵⁴⁰ âyetinde olduğu gibi; 'her türlü kötülük' olarak ifâde edilmektedir.

'zann' kavramı ise, 'herhangi bir emâreden dolayı (zihinde) hâsıl olan şeye denir. Zanna vesile olan bu emare, kuvvet buldukça ilim; zayıfladıkça da vehim ismini alır.'¹⁵⁴¹ Bu manasıyla 'zan', 'şüphe' ile aynı manadadır. Çünkü 'zann, şüphe duygusunun,

¹⁵³⁶ Çağrıncı, *DİA*, 'müdahene' madd.

¹⁵³⁷ M3aide, 54.

¹⁵³⁸ İsfehânî, *a.g.e.*, 's-v-e' madd.

¹⁵³⁹ Tâhâ, 22.

¹⁵⁴⁰ Rûm, 10.

¹⁵⁴¹ İsfehânî, *a.g.e.*, 'z-n-n' madd.

kuvvetli veya zayıf hallerinden birini, herhangi bir tercih sebebinden dolayı tercih etmektedir.¹⁵⁴²

Aslında şüphe duygusu, diğer duygular gibi, insan için faydalı bir duygudur. Çünkü şüphe, 'kaygıyı ve korkuyu artıran bir duygudur. Bu duygu eğer olumlu yorumlanırsa, insana faydalı olur. Ayrıca şüphe, insanı korku ve kaygı duyduğu, kendisini üzen şeylere karşı diri tutar. Akli ve savunma düşüncelerini harekete geçirir.'¹⁵⁴³ Ancak şüphe duygusu iyi eğitilmeyip dozu kaçırılırsa,

'her şeyden şüphe eden, hiçbir şeye inanmayan insan, ayağını dayayacağı sağlam zemini kaybeder. Her şeyden şüphe etmenin sonu, 'agnostizm' dediğimiz bilinmezliğe gider... Şüphe duygusunu yoğun olarak yaşayan kişilerin başlıca vasıflarından birisi, alıngan olmalarıdır. Olayları kendilerine kötülük yapılacağı şeklinde anlam çıkararak değerlendirirler... Şüphe duygusu, psikolojik hastalıklar içerisinde en çok paranoid bozukluk denilen rahatsızlıkta görülür. Paranoid kişilik özellikleri gösterenler, kuşkucu, güvensiz ve alıngandırlar... Bir diğer özellikleri de çok kıskanç olmalarıdır.'¹⁵⁴⁴

İşte sû' sıfatı ile vasıflanan sû-i zann, yani herhangi bir emareye dayanmayan aşırı şüphe, sadece ferdi değil; toplumu top yekûn bozan bir hastalıktır. Çünkü sû-i zann insanlar arasındaki alakayı bitirdiği gibi, toplumu ayakta tutan ve fertleri birbirine kenetleyen sevgiyi de yok eder. İçinde sû-i zann bulunan bir kalbde şeytan için bir menfez açılmış demektir. Efendimiz (s.a.s.), bu menfezi kapatmanın yolunu şöyle gösteriyor: *وَأَيُّكُمْ وَالْفِرْقَةَ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ مَعَ الْوَاحِدِ وَهُوَ مِنَ الْإِثْنَيْنِ أْبَعْدُ مَنْ أَرَادَ بُحْبُوحَةَ الْجَنَّةِ فَلْيَلْزِمِ الْجَمَاعَةَ*: 'Toplumdan uzak durmayın! Çünkü şeytan, birlikte olan iki kişiye yaklaşamazken tek kalanın kanına daha rahat girer. Kim cennetin ortasına girmek isterse, cemaatten ayrılmasın.'¹⁵⁴⁵ Bu hadis-i şerifin manası dilimizde de darb-ı mesel olmuş ve 'yalnız kalan koyunu kurt kapar' denilmiştir. Toplum ile birlikte ve onun yapıcı gönüllü bir neferi olmanın gerekliliğini Efendimiz (s.a.s.) şöyle açıklamaktadır: *إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا تَحَسَّسُوا وَلَا تَبَاغَضُوا وَكُونُوا إِخْوَانًا* 'Zandan sakının! Çünkü zann, sözün en yalan olanıdır. Birbirinizin hatalarını araştırmayın! Birbirinizden hased

¹⁵⁴² el-Cürcânî, *a.g.e.*, 'z-n-n' madd.

¹⁵⁴³ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 170.

¹⁵⁴⁴ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 171.

¹⁵⁴⁵ Bkz. Tirmizî, Fiten, 7/2318.

etmeyin! Birbirinizden buğz etmeyin! Birbirinize küsmeyin! Allah'ın kulları kardeş olun!¹⁵⁴⁶

Toplumun temeline konmuş bir dinamit gibi tehlikeli olan bu duyguyu, Yüce Allah Kur'ân'da, yine o kadar tehlikeli olan bir davranış olan tecessüs ve gıybetle beraber zikretmiş; bu duygu ve davranışların çirkinliğini, insanların nezdinde ölü eti yemenin çirkinliğine benzetmiştir: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَEy iman edenler! Zandan çok sakının. Çünkü zanların bir kısmı günahtır. Birbirinizin gizli hallerini araştırmayın. Kiminiz kiminizi gıybet etmesin. Hiç sizden biriniz ölmüş kardeşinin cesedini dişlemekten hoşlanır mı? İşte bundan hemen tiksindiniz!¹⁵⁴⁷ Ölü eti yemek bilinen ve bilinmeyen birçok hastalığa sebep olduğu gibi sû-i zann, tecessüs ve gıybet de cemiyeti bozan, bildik ve bilinmedik birçok hadiselere sebep olur.

Ayette ifade edilen zann ve tecessüs, gıybetle sebep olan kötü bir hastalıktır. Çünkü sû-i zanda bulunan bir insan içini kemiren bu duygudan kurtulmak için tecessüse kalkışacak ve elde ettiği yalan yanlış bilgileri, içini rahatlatmak için, gıybet yapmak suretiyle topluma yayacaktır. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerim hem sebepten hem de sonuçtan sakındırmaktadır.

Efendimiz (s.a.s.)'i, Hz. Aişe (r. anhâ) annemizi ve Hz. Ebu Bekir (r.a.)'i en çok üzen ve adeta sarsan 'ifk' hadisesi de, bir münafığın sû-i zannı sonucu, annemizin gıybetini yapması, bazı Müslümanların da bu gıybetle inanıp hadiseyi dillerine dolmaları ile oluşmuştu. Kur'ân bu dehşetli durum karşısında Müslümanlara şu tavsiyede bulunuyor: لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ 'Siz ey müminler, bu dedikoduyu daha işitir işitmez, mümin erkekler ve mümin kadınlar olarak birbiriniz hakkında iyi zan besleyip: 'Hâşâ, bu besbelli bir iftiradan başka bir şey değildir!' demeniz gerekmez miydi?¹⁵⁴⁸

Bazen insanın elinde olmadan çeşitli düşünceler, insanın hâtıratına gelebilir. Ancak, böyle bir durumda bu düşünceleri su-i zann noktasına ulaşmadan bırakmak lazımdır.

¹⁵⁴⁶ Buhârî, Nikâh, 46/5143.

¹⁵⁴⁷ Hucurât, 12.

¹⁵⁴⁸ Nûr, 12.

Şayet bundan kurtulmak mümkün değilse bu zann sahibi gizli kalmış günahlarını ve ayıplarını hatırlaması gerekir. Çünkü

‘insanların ayıpları ile uğraşmaktansa kişinin kendi ayıpları ile uğraşması daha iyidir. Bu da mümkün olmazsa su-i zann ile ilgili konuşmamak ve tecessüste bulunmamak lazımdır. Bu şekilde günden kurtulmuş olunur.¹⁵⁴⁹

Nitekim Efendimiz (s.a.s.); إِنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ عَنْ أُمَّتِي مَا حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسَهَا مَا لَمْ تَعْمَلْ أَوْ تَتَكَلَّمْ 'Yüce Allah, yapmadıkları ve konuşmadıkları müddetçe, ümmetimin kalbine gelen düşünceleri affeder'¹⁵⁵⁰ buyurmuştur.

'Zan' hastalığına mübtelâ olanların ortaya koydukları bilgiler varsayıma dayanmaktadır. Laboratuvar, kuram, hipotez, deney, gözlem, araştırma, bulgu, varyans, analiz gibi kutsal saydıkları bir takım kavramları vardır. Bu sebeple, gözlemleyemedikleri ve ölçemedikleri şeylere inanmazlar. Sıklıkla önceki yıllarda söylediklerinin tersine ifadeler kullanırlar. Bu çelişkiyi bilimin ilerlemeci özelliği, bilimin kendini eleştirmesi vb. gibi savunma mekanizmaları kullanarak açıklama eğilimindedirler.¹⁵⁵¹

2.2.2.4.2.3. Şirk

Arapçada شِرْكَةٌ 'şirket' ve مُشَارَكَةٌ 'müşareket', 'iki malın birbirine karıştırılmasıdır.'¹⁵⁵² Şirket, ister maddî, ister manevî olsun bir şeyin iki ve daha fazla kişiye ait olmasıdır. İnsanın dininde şirk düşmesi iki çeşittir:¹⁵⁵³

1. Büyük Şirk: Yüce Allah'ın ortağı olduğunu iddia etmektir. Bu durum küfrün en büyüğüdür. Nitekim Yüce Allah, إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ 'Şirk pek büyük bir zulümdür.'¹⁵⁵⁴ buyuruyor.

2. Küçük Şirk: Yüce Allah'ın yanında başka şeyleri de gözeterek davranmaktır. Riyâ ve nifak bu çeşit şirkten sayılmaktadır: وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ 'Onların ekserisi, şirk koşmaksızın Allah'a iman etmezler.'¹⁵⁵⁵ Yani, 'onların çoğu, hakikatte Yüce Allah'a

¹⁵⁴⁹ Bâliyy, *a.g.e.*, s. 206.

¹⁵⁵⁰ Buhârî, Talak, 10/5269.

¹⁵⁵¹ Gültekin, *Psikolojik Tehlike*, s. 214.

¹⁵⁵² İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'ş-r-k' madd.

¹⁵⁵³ İsfahânî, *a.g.e.*, 'ş-r-k' madd.

¹⁵⁵⁴ Lokmân, 13.

¹⁵⁵⁵ Yusuf, 106.

inanmadıkları halde, kalblerindeki riyâ ve nifaktan dolayı, gösteriş için inandıklarlar.¹⁵⁵⁶

Kur'ân'ın şiddetle reddettiği ve insanları sakındırdığı şirkin temelinde, hevâ ve hevesine, nefsinin tutkularına kul olan insanların Tevhîd'e başkaldırışı yatar. Bütün müşrikler ve müşrik toplumlar, çoğunlukla ahlaksız, arzularının ve tutkularının peşinde, zulüm, bağıy ve fesat içindedirler. Çünkü bu müşrikler,

'tabiat hadiselerinin sebeplerini adeta bizatihî müsebbib haline getirerek, gerçek tasarruf sahibini unuturlar; bu hadiselere, netice üzerinde hakîkî tesir, yaratıcılık ve bağımsız etkide bulunma gücü vererek, onlara sığınmaya, şerlerinden kurtulmak için onlara el açmaya, kurbanlar kesmeye yönelirler; hayatlarında son derece yararlı olan bir takım varlıklara olağanüstülükler atfetmeğe ve onları kutsallaştırmağa girişir; temelde Allah'tan başkasına yönlendirilmemesi gereken sevme, korkma; rızık, başarı ve şifa isteme, korkudan emin olma gibi ihtiyaç ve duyguları başka mecralara, başka muhataplara yönelterek, bu muhatapları adeta birer ilâh veya Allah'la aralarında birer vasıta haline getirirler.¹⁵⁵⁷

Kur'ân-ı Kerim müşriklerin, dünya zevklerine düşkün ve muhteris olduklarını şöyle ifade etmektedir: وَلْتَجِدْنَهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاتِهِ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِتَلْمِذَةٍ لَتَبْتَ أَنَّ يَوْمَهُمْ كَالْيَوْمِ الْأَوَّلِ 'İnsanlar içinde dünya hayatına en hırslı olanların onlar olduğunu görürsün. Hatta bu hırsta müşriklerden bile daha ileridirler. Onlardan her biri bin yıl yaşamak ister. Fakat uzun ömür onu cezadan uzaklaştıracak değildir. Allah, onların bütün yaptıklarını görür.¹⁵⁵⁸ Ayrıca müşriklerin, korkak oldukları ve korktuklarından emin olabilmek için de, korktukları bu nesnelere üluhiyet atfederek taptıklarını bildirilmektedir: وَحَاجَّةُ قَوْمِهِ قَالَ أُنْحَا جُؤَيْ فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَيْتَنِي وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يُشَاءَ رَبِّي شَيْئًا وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ 'Halkı kendisi ile tartışmaya girişti: O dedi ki: 'Allah, bana doğru yolu göstermişken, siz hâlâ benimle O'nun hakkında tartışıyor musunuz? Sizin O'na ortak saydığınız şeylerden ben hiç bir zaman korkmam. Rabbim ne dilerse o olur. Rabbimin ilmi her şeyi kapsar. Hâlâ kendinize gelip ders almayacak mısınız? Hem siz, Allah'ın size tanrı oldukları hakkında

¹⁵⁵⁶ el-Cevzî, *Zâdî'l-Mesîr*, IV, 294.

¹⁵⁵⁷ Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, s. 325–326.

¹⁵⁵⁸ Bakara, 96.

hiçbir delil indirmedeği şeyleri O'na ortak saymaktan korkmuyorsunuz da, nasıl ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkarım? Şimdi biliyorsanız söyleyin, bu iki taraftan hangisi korkudan emin olmakta haklıdır?'¹⁵⁵⁹

Fıkıhçıların çoğu, *فَاَقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ* 'Müşrikleri nerede bulursanız öldürün!'¹⁵⁶⁰ âyetindeki *الْمُشْرِكِينَ* 'lafzını', bütün kâfirlere hamletmişlerdir. Zira Zümer, 3. âyeti de şirki, '(itikat hususunda) yalancılık, nankörlük ve kâfirliği huy edinmek' olarak tavsif etmiştir. Bazıları da bu lafızdan kastedilenlerin Ehl-i Kitab'ın dışındakiler olduğunu söyler. Zira şu âyette müşrikler Yahudi ve Hıristiyanlardan ayrı olarak zikredilmişlerdir: *إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ* '(Kâmil ve makbul şekliyle) iman edenler, Yahudiler, Sâbiîler, Hıristiyanlar, Mecûsiler ve Müşrikler... Allah kıyamet günü büyük duruşmada onlar arasındaki kesin hükmünü verecektir.'¹⁵⁶¹

Her bir günahın kalbi kirleten,¹⁵⁶² Yüce Allah ile irtibatını kesme manasında bir zulüm olduğunu hatta peygamberlerin sürçmelerinin bile –kendi ağızlarıyla– zulüm olarak değerlendirildiğini¹⁵⁶³ yukarıda anlatmıştık.

Yüce Allah her günahı affedeceğini¹⁵⁶⁴ ancak şirki asla affetmeyeceğini belirtmiştir.¹⁵⁶⁵ Zirâ şirk, apaçık bir dalâlet¹⁵⁶⁶ ve en büyük zulüm, yani günahdır.¹⁵⁶⁷ Bu günah ise, küfür ile aynı vasıftadır.¹⁵⁶⁸ Çünkü şirk, zanna tâbî olmaktan öteye geçmeyen bir şekk ve şüphe hastalığıdır: *وَمَا يَبْعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ* 'Allah'tan başka birtakım şeriklere ibadet edenler de gerçekte o putlarına tâbî olmazlar. Onlar sadece birtakım zanlara uymakta ve sırf kafadan atmaktadırlar.'¹⁵⁶⁹

Yetersiz bilgi sonucu, bazı şüphelerle zanna tâbî olmanın, bir çeşit paranoid rahatsızlık olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Bu rahatsızlığa bir de korkaklık eşlik etti mi, kişi bu

¹⁵⁵⁹ En'am, 80–81.

¹⁵⁶⁰ Tevbe, 5.

¹⁵⁶¹ Hac, 17.

¹⁵⁶² Tirmizî, Tefsir, 74/3654.

¹⁵⁶³ Bkz. A'râf, 23.

¹⁵⁶⁴ Bkz. Zümer, 53.

¹⁵⁶⁵ Bkz. Nisâ, 48 ve 146.

¹⁵⁶⁶ Bkz. Nisâ, 146.

¹⁵⁶⁷ Bkz. Lokmân, 13.

¹⁵⁶⁸ Bkz. Zümer, 3.

¹⁵⁶⁹ Yunus, 66.

korktuklarının çarpmasından emîn olmak için onlara üluhiyet affetmekte ve onlara tapmaktadır. Kur'ân-ı Kerim, Hûd (a.s.)'in kavminden bahisle, onların şirklerinin sebebini ve peygambere karşı savunma mantıklarını şöyle ifade etmektedir: **إِن نَقُولُ إِلَّا** **اعْتَرَيْكَ بَعْضُ الْهَيْئَاتِ بِسُوءٍ**¹⁵⁷⁰ 'Galiba tanrılarımızdan biri seni pek fena çarpmış!'

Nefsin hevâsına uymak, korkaklık, şekk ve şüphe gibi bazı sebeplerin yanında, Yüce Allah'ı hakkıyla tanıyamamak demek olan 'cehâlet'in de şirkin sebeplerinden olduğu, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir: **وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ** **وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ** 'Ama onlar, Allah'ın kudret ve azametini hakkıyla takdir edemediler, O'na lâyük tazimi göstermediler. Halbuki bütün bir dünya kıyamet günü O'nun avucunda, gökler âlemi de bükülmüş olarak elinin içindedir. Böyle bir azamet ve hâkimiyet sahibi olan Allah, onların uydurdıkları ortaklardan yücedir, münezzehdir.'¹⁵⁷¹

Şirkin akı kullanamamaktan kaynaklandığını ifade eden¹⁵⁷² âyetini yukarda zikretmiştik. Kur'ân şirk koşanların aklını kullanamadıklarını ifade ederken şirk koşulan şeylerin de akılsız olduklarını vurgulamaktadır: **أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ شُفَعَاءَ فَلَوْ كَانُوا لَأ** **يَمْلِكُونَ شَيْئًا وَلَا يَعْقِلُونَ** 'Bilakis onlar kalkmış, Allah'tan başka birtakım sözüm ona şefaatçiler bulmuşlar! De ki: 'Onların hiçbir yetkileri olmasa, akıl ve şuurdan mahrum olsalar da mı onlara ibadet edeceksiniz?''¹⁵⁷³

Netice itibariyle şirk ilme ve akla değil de zan ve tahmine dayandığı için, müşrik de sürekli bir çelişki içinde bulunmakta ve doğru olanı akıl edememekte ve içinde bulunduğu çelişkiyi doğrunun yerine koymaktadır. Nitekim Yahudiler Hz. İbrahim (a.s.)'ı Yahudi, Hıristiyanlar da onu Hıristiyan olarak görüyor ve bu konuda tartışıyorlardı. Halbuki Yüce Allah, bu çelişkinin akı kullanamamaktan ileri geldiğini bildirmektedir: **يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنزِلَتِ التَّوْرَةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ** 'Ey Ehl-i kitap! Tevrat da, İncil de kendisinden çok sonra gönderildikleri halde, ne diye İbrâhim hakkında iddialaşıyorsunuz? Buna da mı akıl erdiremiyorsunuz?''¹⁵⁷⁴

¹⁵⁷⁰ Hûd, 54-56.

¹⁵⁷¹ Zümer, 67.

¹⁵⁷² Bkz. Enbiyâ, 67.

¹⁵⁷³ Zümer, 43.

¹⁵⁷⁴ Âl-i İmrân, 65.

Âyette ifade edildiği gibi müşriklerde görülen bu tutarsızlığın ‘doğru delil getirmeye yarayan aklın kullanılmamasından kaynaklandığı görülmektedir.’¹⁵⁷⁵ Düşünce ve davranışlardaki tutarsızlık ise, birçok aklî hastalığın en belirgin özelliğidir.

2.2.2.4.2.4. Riyâ

Arapçada رِيَا 'riya', görmek manasına gelen رَأَى 'r-e-y' kökünden gelir. 'Görmek, görünen şeyi anlamak yani, fark etmektir. Bu fark etmek de nefsin kuvvelerine (güçlerine) göre kısımlara ayrılır.¹⁵⁷⁶

1. Duyu organlarıyla görmek: لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ 'Siz cehennemi göreceksiniz. Evet, evet, onu mutlaka gözlerinizle göreceksiniz!'¹⁵⁷⁷

2. Hayal ve tasavvur ile görmek: وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ يَتَوَقَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةَ يَصْرُبُونَ وُجُوهُهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ وَذُوفا عَذَابِ الْحَرِيقِ 'Melekler o kâfirlerin yüzlerine ve arkalarına vurarak 'Tadın bakalım cayır cayır yanmanın acısını!' diyerek canlarını alırken bir görmeliydin!'¹⁵⁷⁸

3. Tefekkür ile görmek: وَإِذْ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمْ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَّكُمْ فَلَمَّا تَرَأَتِ الْقُوَاثِ نَكَصَ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْكُمْ إِنِّي أَرَىٰ مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ 'Hani şeytan onlara yaptıkları işi güzel gösterip şöyle demişti: 'Bugün insanlardan size galip gelecek kimse yoktur. Ben de yanınızdayım!' Fakat iki ordu birbirini görececek hale gelip karşılaşınca gerisin geri dönüverdi ve: 'Ben, dedi, sizden uzağım, ben sizin göremediğiniz şeyleri görüyorum, ben Allah'tan korkarım. Öyle ya, Allah'ın azabı çok şiddetlidir.'¹⁵⁷⁹

4. Akıl ile görmek: مَا كَذَّبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ 'Gözlerinin gördüğünü kalbi (aklı) yalan saymadı.'¹⁵⁸⁰

بَرَوْنَهُمْ مِّثْلِهِمْ 'er-re'y', nefsin, zann-ı galip ile iki zıt alternatiften birine inanmasıdır. رَأَىٰ 're'y'in bu manada kullanıldığını göstermektedir. Yani onları, gözle görmenin gerektirdiği ölçüde,

¹⁵⁷⁵ Mustafa Şentürk, *Kur'ân'da Akıl*, İstanbul, 2004, s. 190.

¹⁵⁷⁶ İsfahânî, *a.g.e.*, 'r-e-y' madd.

¹⁵⁷⁷ Tekâsür, 6–7.

¹⁵⁷⁸ Enfâl, 50.

¹⁵⁷⁹ Enfâl, 48.

¹⁵⁸⁰ Necm, 11.

¹⁵⁸¹ Âl-i İmrân, 13.

kendilerinin iki katı olduklarını zannediyorlardı.¹⁵⁸² تَرْوِيَةٌ 'terviye', 'bir şey hakkında düşünmek, kanaat sahibi olmak için akla gelen düşünceler arasında tercih yapmaktır.'¹⁵⁸³ رِئَاءُ 'riâu' ise, 'karşılıklı görünme'¹⁵⁸⁴ manasındadır. Bu kavramın 'gösteriş' manası da vardır. Nitekim الْمِرْآةُ 'el-mirât' 'eşyanın sûretinin görüldüğü şeydir.'¹⁵⁸⁵

رِئَاءُ 'riâu' kavramı, يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ 'sırf insanlara gösteriş yapmak için malını harcıyor.'¹⁵⁸⁶ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ¹⁵⁸⁷ ve خَرَجُوا 'Mallarını halka gösteriş için harcıyorlar.'¹⁵⁸⁷ مِنْ دِيَارِهِمْ بَطْرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ 'Memleketlerinden çalım satarak ve halka gösteriş yaparak savaşa çıktılar.'¹⁵⁸⁸ gibi âyetlerde; görünme, gösterme ve gösteriş yânî, 'riyâ' manasında kullanılmıştır. Zâten riyâ da, 'Allah'tan başkasının hoşnutluğunu kazanma düşüncesiyle amelde ihlâsı terk etmek'¹⁵⁸⁹ manasındadır.

Ayrıca bu vasıf; إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كَسَالَى يُرَآؤْنَ النَّاسَ وَلَا يُرَآؤْنَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا 'Münafıklar Allah'ı aldatmaya çalışırlar, Allah da onların hilelerini ve oyunlarını bozar. Onlar namaza kalkarken üşene üşene kalkarlar, müminlere gösteriş yaparlar. Yoksa aslında Allah'ı pek az hatırlarlar.'¹⁵⁹⁰ âyetinde münafıklık vasfı olarak gösterilmiş ve فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَآؤْنَ 'Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarından gafildirler (Kıldıkları namazın değerini bilmez, namaza gereken ihtimamı göstermezler). İbadetlerini gösteriş için yapar.'¹⁵⁹¹ âyetlerinde de bu vasfa sahip olanlar kınanmışlardır.

Bu hakikat Efendimizden rivayet edilen uzunca bir hadiste şöyle dile getirilmiştir: 'Kıyamet günü ilk çağrılacaklar; Kur'ân'ı ezberleyen biri, Allah yolunda öldürülen biri ve bir de çok malı olan biridir. Yüce Allah Kur'ân okuyana: 'Ben Resulüme indirdiğimi sana öğretmedim mi?' diye sorar. Adam: 'Evet Ya Rabbi!' der. Yüce Allah ona: 'Bildiklerinle ne amelde bulundun?' diye sorar. Adam: 'Ben onu gece ve gündüz okurdum' der. Yüce Allah ona: 'Yalan söylüyorsun' der. Melekler de ona: 'Yalan

¹⁵⁸² İsfehânî, *a.g.e.*, 'r-e-y' madd.

¹⁵⁸³ İsfehânî, *a.g.e.*, 'r-e-y' madd.

¹⁵⁸⁴ İsfehânî, *a.g.e.*, 'r-e-y' madd.

¹⁵⁸⁵ İsfehânî, *a.g.e.*, 'r-e-y' madd.

¹⁵⁸⁶ Bakara, 264.

¹⁵⁸⁷ Nisâ, 38.

¹⁵⁸⁸ Enfâl, 47.

¹⁵⁸⁹ el-Cürcânî, *a.g.e.*, 'r-e-y' madd.

¹⁵⁹⁰ Nisâ, 142.

¹⁵⁹¹ Mâûn, 4–6.

söylüyorsun' derler. Yüce Allah ona: 'Bilakis sen, 'falanca Kur'ân okuyor' densin diye okudun ve bu da söylendi' der. Sonra mal sahibi getirilir. Yüce Allah ona: 'Ben sana bolca mal vermedim mi? Hatta o kadar çok verdim ki, kimseye muhtaç olmadın' der. Zengin adam, 'Evet Ya Rabbi!' der. Yüce Allah da ona: 'Sana verdiklerimle ne amelde bulundun?' diye sorar. Adam: 'Sıla-i rahimde bulunur ve tasadduk ederdim' der. Yüce Allah ona: 'Yalan söylüyorsun' der. Melekler de ona: 'Yalan söylüyorsun' derler. Yüce Allah ona: 'Bilakis sen, 'falanca cömerttir' densin diye bunu yaptın ve bu da denildi' der. Sonra Allah yolunda öldürülen getirilir. Yüce Allah ona: 'ne için öldürüldün?' der. Adam: 'Senin yolunda cihadla emr olundum. Ben de öldürülünceye kadar savaştım' der. Yüce Allah ona: 'Yalan söylüyorsun' der. Melekler de ona: 'Yalan söylüyorsun' derler. Yüce Allah ona: 'Bilakis sen, 'falanca cesurdur' densin istedin ve bu da denildi' der. Sonra Efendimiz (s.a.s.), Hz. Ebu Hüreyre'nin dizine vurup şöyle buyurdu: 'Ey Ebu Hüreyre bu üç kişi, Yüce Allah'ın yarattığı, kıyamet günü cehennemini kendilerini yakarken alevleneceği, ilk üç kişidir.'¹⁵⁹²

Riyâ, her zaman ve zeminde kötü görülmüş ve kınanmıştır. Çünkü riyâ, 'hakikatte olmadığı halde iyi görünmek manasındadır. Dilimizdeki karşılığı gösteriştir. Dinî bir tabir olarak da ibadetlerde ve diğer amellerde samimiyetten uzaklığı ve ihlâssızlığı ifade eder.'¹⁵⁹³

Riyâ, insanların kınamalarından korkup methiyelerine nail olmak için davranış sergilemeye yönelen kötü bir duygunun da adıdır. Yüce Allah bu duygu ile yapılan ibadetlerin hiçbirini kabul etmeyeceğini Kur'ân'ın değişik ayetlerinde ifade etmektedir. Bu ibadetlerin kabulü şöyle dursun, bu duygularla yapılan ibadetler yapanının sırtında adeta yüküdür. Çünkü bu ibadetler Allah için değil çeşitli menfaatler için yapılmıştır. Böyle olunca da bu menfaatler Yüce Allah'a ortak kılınmış olur.¹⁵⁹⁴

Efendimiz (s.a.s.), riyâyı 'gizli şirk' olarak tavsif etmiş ve bu hastalığın mü'minler için 'deccâl'dan daha tehlikeli olduğunu ifade etmiştir: *أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِمَا هُوَ أَخْوَفُ عَلَيْكُمْ عِنْدِي مِنَ الْمَسِيحِ* 'Uyanık olun! *الدَّجَالُ قِيلَ بَلَى فَقَالَ الشَّرْكَ الْخَفِيُّ أَنْ يَوْمَ الرَّجُلِ يُصَلِّي فَيُرَى صَلَاتَهُ لِمَا يَرَى مِنْ نَظَرِ رَجُلٍ* Sizin için 'deccâl' tehlikesinden daha fazla korktuğum şeyi bildirmeyeyim mi? Denildi

¹⁵⁹² Tirmizî, Zühd, 48/2382.

¹⁵⁹³ Canan, *Hadis Ansiklopedisi*, VI, 329.

¹⁵⁹⁴ Bkz. Müslim, Zühd, 5/2985.

ki; 'bilakis bildirin.' Dedi ki: 'Başkasının görmesi için, kişinin namaz kılarken namazını süslemesi ve böylece 'gizli şirk'e düşmesidir.'¹⁵⁹⁵

Başka bir hadis-i şerifte de riyâ 'küçük şirk' olarak tavsif edilmiş ve Yüce Allah'ın riyâkarları huzurundan kovacağı bildirilmiştir: *إِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَا فُ عَلَيْكُمْ الشَّرْكَ الْأَصْغَرَ قَالُوا وَمَا الشَّرْكَ الْأَصْغَرُ؟ الرِّيَاءُ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَقُولُ يَوْمَ تُجَازَى الْعِبَادَ بِأَعْمَالِهِمْ إِذْهَبُوا إِلَى الَّذِينَ كُنْتُمْ تُرَاوْنَ بِأَعْمَالِكُمْ الشَّرْكَ الْأَصْغَرُ؟* 'Sizin için en çok korktuğum şey 'küçük şirk'tir. Dediler ki; 'küçük şirk nedir?' Dedi ki; 'riyâ'dır. Çünkü Yüce Allah, kulların amellerinin karşılığını vereceği günde şöyle diyecek: 'Dünyada amellerinizi gösteriş olsun diye kimin için yaptysanız gidin onu arayın, bakalım bulabilecek misiniz?'¹⁵⁹⁶ Bu sebeple 'İslâm âlimleri tarafından da riyâ gizli şirk ve münafıklık sayılmıştır.'¹⁵⁹⁷

2.2.2.4.2.5. Hıyanet ve Nifak

Aslı *خَوْن* 'h-v-n' olan *خِيَانَةٌ* 'hıyanet', 'güvensizlik ifade etmektedir.'¹⁵⁹⁸ 'Hıyanet, nifak ile aynı manaya gelmekle beraber nifak; dine bir girip bir çıkmak,¹⁵⁹⁹ iman konusunda güvensizlik içinde olmak manasında iken; hıyanet 'hem verilen sözde hem de diğer emanetler konusunda güvensizlik içinde olmak' manasındadır.¹⁶⁰⁰ Nitekim *يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ* 'O, gözlerin hain bakışını ve kalplerin sakladığı bütün şeyleri dahi bilir.'¹⁶⁰¹ âyetindeki 'gözlerin hain bakışı' sözü, 'kadınlara gizli ve işaret şeklinde bakmayı ifade etmektedir'¹⁶⁰² ki, böyle bakan birisi, 'kadınla zina yapmaya gücünün yetip yetmediği' düşüncesini göğsündeki kalbinde gizler.'¹⁶⁰³ Ayetteki bu manasıyla hıyanet; 'hakka muhalefet edip emaneti ve verilen sözü gizlice nakz etmek olup 'emanet'in, yani güvenin zıddıdır.'¹⁶⁰⁴

Hıyanet bu manasıyla Kur'ân'ın birçok ayetinde zikredilmiştir: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ* 'Ey iman edenler! Allah'a ve Resulüne hıyanet etmeyin,

¹⁵⁹⁵ İbn Mâce, Zühd, 21/4344.

¹⁵⁹⁶ İbn Hanbel, V, 429.

¹⁵⁹⁷ Mustafa Çağrı, *DİA*, 'riya' madd.

¹⁵⁹⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'h-v-n' madd.

¹⁵⁹⁹ İsfehâni, *a.g.e.*, 'n-f-k' madd.

¹⁶⁰⁰ İsfehâni, *a.g.e.*, 'h-v-n' madd.

¹⁶⁰¹ *Gâfir*, 19.

¹⁶⁰² el-Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, IV, 33.

¹⁶⁰³ el-Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, IV, 33.

¹⁶⁰⁴ İsfehâni, *a.g.e.*, 'h-v-n' madd.

bile bile aranızdaki emanetlerinize de hıyanet etmeyin!¹⁶⁰⁵ ve *وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا دُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ* 'İşte o Yahudileri, verdikleri kesin sözü bozduklarındandır ki lânetledik, onların kalplerini katılaştırdık. Böylece onlar kelimeleri yerlerinden oynatarak tahrif ederler. Kendilerine tebliğ edilen hususlardan pek çoğunu unuttular. Onların pek azı hariç olmak üzere, onlar tarafından devamlı olarak hainlik görürsün.'¹⁶⁰⁶ âyetleri bu manayı vurgulamaktadırlar.

Müslümanlar, 'nefsin sürekli kötülüğü emrettiğini'¹⁶⁰⁷ bildikleri için, nefislerine güvenmiyorlar. Bu güvensizliklerini Yüce Allah şöyle dile getirmektedir: *عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ* 'Allah nefsinize hıyanet edeceğinizi (hıyânet isteyeceğinizi) biliyor.'¹⁶⁰⁸ Buradaki *تَخْتَانُونَ* 'tehtânûn' kavramı, 'hıyanet olmayıp, 'hıyaneti dilemek' manasındadır. Çünkü *إِحْتِيَانٌ* 'insan şehvetinin tahriki sonucu, hıyanete yönelmedir.'¹⁶⁰⁹

Hıyanet kavramı Kur'ân-ı Kerim'de 16 yerde geçmekte, bunlardan ikisinde mübalağalı ism-i fail olarak kullanılmakta ve yine mübalağalı ism-i fail olan *كَفُورٌ* 'nankör'¹⁶¹⁰ ve *أَثِيمٌ* 'günahkârlıkta çok aşırı olanlar.'¹⁶¹¹ kavramlarını sıfat olarak almıştır. Kur'ân-ı Kerim, Efendimiz (s.a.s.)'den, Allah hainleri sevmediği için¹⁶¹² asla onların müdafaacısı olmamasını¹⁶¹³ istemektedir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi hıyanet, nifak ile aynı manaya gelmekle beraber hıyanet, nifakın sebeplerinden sayılmış ve hayatın her alanında güven duyulmayacak bir vasıf olarak görülmüştür. Ancak, bu güvensizlik iman konusunda olunca, hıyanet nifaka dönüşmüş olur. *نِفَاقٌ* 'nifak' masdarından türemiş olan *مُنَافِقٌ* 'münafık' sıfatı ise, 'inanmadığı halde kendisini mü'min gösteren kimse demektir.'¹⁶¹⁴

Efendimiz (s.a.s.) de hainliği nifakın belirtilerinden bir olarak değerlendirmiştir: *آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا أُؤْتِمِنَ خَانَ* 'Münafıklığın belirtileri üçtür: Konuştuğu

¹⁶⁰⁵ Enfâl, 27.

¹⁶⁰⁶ Mâide, 13.

¹⁶⁰⁷ Bkz. Yusuf, 53.

¹⁶⁰⁸ Bakara, 187.

¹⁶⁰⁹ İsfehâni, *a.g.e.*, 'h-v-n' madd.

¹⁶¹⁰ Bkz. Hac, 38.

¹⁶¹¹ Bkz. Nisâ, 107.

¹⁶¹² Bkz. Enfâl, 58.

¹⁶¹³ Bkz. Nisâ, 107.

¹⁶¹⁴ Hülya Alper, *DİA*, 'münafık' madd.

zaman yalan konuşur, söz verdiği zaman yerine getirmez ve bir şey emanet edildiği zaman hıyanet eder.¹⁶¹⁵ Ancak nifak, hainlikten daha kapsamlı olduğu için, başka bir hadis-i şerifte bu husus şöyle ifade edilmiştir: مَنْ كَانَتْ فِيهِ خَصَلَةٌ وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ 'Dört haslet, bir arada, kimde bulunursa o kişi halis bir münafık olmuş olur. Ancak bunlardan bir tanesi bulunursa, o hasletini terk etmedikçe, o kişide münafıklığın belirtilerinden bir belirti bulunmuş olur: Bir şey emanet edildiği zaman hıyanet eder, konuştuğu zaman yalan konuşur, söz verdiği zaman yerine getirmez ve düşmanca davranışlarında aşırıya gider.'¹⁶¹⁶

Kur'ân-ı Kerim'de, iki münafık gurub ile karşılaşmaktayız: Birinci gurub; gerçekten kâfir oldukları halde, 'biz de imân ettik' deyip, gerçek mü'minleri kandırmaya çalışan münafıklardır: وَمَنْ النَّاسُ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَيَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يُخَادِعُونَ اللَّهَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ 'Öyle insanlar da vardır ki 'Allah'a ve âhiret gününe inandık.' derler; Oysa iman etmemişlerdir. Akılları sıra Allah'ı ve iman edenleri aldatmayı kurarlar. Kendilerinden başkasını aldatamazlar da farkında değiller. Kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını daha da ilerletti. Bu yalancılık (ve samimiyetsizlikleri) sebebiyle bunlara gayet acı bir ceza vardır.'¹⁶¹⁷ İkinci gurub ise; 'zihin karışıklığı, ruh bozukluğu veya irade zayıflığı yüzünden imanla küfür arasında gidip gelen, şüphe içinde bocalayan imandan çok küfre yakın olan çifte şahsiyetli insanlardır.'¹⁶¹⁸

'Onlar müminlerle kâfirler arasında bocalayıp dururlar: Ne onlara bağlanırlar, ne de bunlara. Her kimi de Allah şaşırtırsa sen ona hiçbir yol bulamazsın.'¹⁶¹⁹

Kur'ân-ı Kerim, münafıkların menfaatleri uğruna çifte şahsiyet kullandıklarını, sadece menfaat icabı Efendimizi kabul ettiklerini ifade etmektedir: أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا فَكَيْفَ إِذَا

¹⁶¹⁵ Buhârî, İman, 23/33.

¹⁶¹⁶ Buhârî, İman, 23/34.

¹⁶¹⁷ Bakara, 8–10.

¹⁶¹⁸ Alper, *DİA*, 'münafık' madd.

¹⁶¹⁹ Nisâ, 143.

'Baksana hem sana indirilen hem de senden önce indirilen kitaplara inandığımı iddia eden o münâfıkların yaptıklarına! Kalkıp azgın şeytanın önünde muhakeme olmak istiyorlar. Halbuki onlara o şeytanı reddetmeleri emri verilmişti. Şeytan da onları haktan büsbütün saptırmak ister. Kendilerine 'Haydi Allah'ın indirdiği Kur'ân'ın ve Resulün hükmüne gelin!' denildiğinde münafıkların senden iyice geri durduklarını görürsün. Fakat işlediklerinin cezası olarak başlarına bir musîbet geldiği zaman ne olur? Onlar hemen sana gelir, yemin billah ederek 'Vallahi maksadımız sırf iyilik yapmak ve arabulmaktan ibaret idi' derler.¹⁶²⁰ Daha birçok âyette münafıkların durumları anlatılmakta ve m'üminlerin onlar gibi olmamalarına işaret edilmektedir. Meselâ; dış görünüşlerinin aksine onların birer kukla gibi içleri boş, korkak, yalancı ve kibirli oldukları,¹⁶²¹ namazı bile riyâ duygusuyla kıldıkları¹⁶²² ve mü'minlere karşı kin besledikleri¹⁶²³ ifade edilmektedir.

2.2.2.4.3. Basîret Körlüğü Hastalıkları

Arapçada بَصَرَ 'basar', göze isnad edilen ve 'gözün kendisiyle ışığı renkleri ve şekilleri gördüğü görme gücüne'¹⁶²⁴ denir. بَصِيرَةٌ 'basîret' ise, Yüce Allah'ın nurundan ışık almış kalbin, bu nur ile eşyânın hakikâtini ve iç yüzünü anlaması ve idrâk etmesidir.¹⁶²⁵ Nitekim eşyanın mahiyetini anlamak için gerekli olan 'nur'un Allah'tan geldiği, şu âyet ile ifade edilmiştir: قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ 'Rabbinizden size muhakkak ki deliller gelmiştir. Artık kim gözünü açar görürse kendi lehine, kim de hakkı görmeyip batılı seçerse kendi aleyhinedir. (Sen de ki) 'Ben sizin üzerinizde bekçi değilim.'¹⁶²⁶

Basîret kavramı Kur'ân-ı Kerim'de 'özellikle 'hakikati keşfetme, doğru yolu tanıma, gerçeği yanlıştan ayırma yeteneği' manalarında kullanılmış ve bu bakımdan mânevî körlük veya dalaletin zıddı olarak gösterilmiştir.¹⁶²⁷ مَثَلُ الْفَرِيِّنِ كَالْعَمَى وَالصَّمِّ وَالْبَصِيرِ 'Bu iki zümrenin durumu, tıpkı âma ve sağıra kıyasla,

¹⁶²⁰ Nisâ, 60–62.

¹⁶²¹ Bkz. Münâfikûn, 1–5

¹⁶²² Bkz. Nisâ, 142.

¹⁶²³ Bkz. Âl-i İmrân, 119.

¹⁶²⁴ el-Cürcânî, *a.g.e.*, 'b-s-r' madd.

¹⁶²⁵ el-Cürcânî, *a.g.e.*, 'basîret' madd.

¹⁶²⁶ En'am, 104.

¹⁶²⁷ Süleymân Uludağ, *DİA*, 'basîret' madd.

gören ve işiten kimsenin durumu gibidir. Bunların hali hiç eşit olur mu? Artık düşünüp ibret almaz mısınız?¹⁶²⁸ âyeti bu zıtlığı ortaya koymaktadır.

Kur'ân-ı Kerim küfür ve nifaktan dolayı kalbi hastalanmış kimseleri, sağır, dilsiz ve körler olarak vasıflandırmaktadır: *صُمُّ بَكْمٌ عُمَىٰ فَهَمَّ لَا يَرْجِعُونَ* 'Sağır, dilsiz ve kördürler onlar. Onun için hakka dönmezler.'¹⁶²⁹ Bu vasıf, Kur'ân'ı kabullenmeme sebebiyle kör kalanların vasfıdır. Çünkü Kur'ân, küfür ve şirk karanlıklarında kalmış kimselerin yolunu aydınlatan mânevî bir göz, yani bir 'besâir'dir: *وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بَآيَةٌ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْنَاهَا فَلَوْلَا إِنَّمَا* 'Onlara keyfî olarak istedikleri bir âyet veya mûcize getirmediğin zaman 'Hiç değilse bir şeyler bulup buluştursaydın yâ!' derler. De ki: 'Ben, sadece Rabbinden ne vahyolunursa ona tâbi olurum. Bütün bu Kur'ân Rabbinizden gelen basiretlerdir, gönül gözlerini açan, gerçekleri gösteren nurlardır. İman edecek kimseler için hidâyet ve rahmettir.'¹⁶³⁰

Hayatları boyunca oyun ve eğlencede olan ve âhîret hayatını kavrayamayan gafillerin kulaklarına ve kalblerine Kur'ân'dan bir şey girmez. Çünkü bu insanlar iman tarafına meyledip yumuşayacakları yerde onu alaya alıyorlar. Hâdiselerden bir ibret de almıyorlar bir nasihat da çıkarmıyorlar. Onların nefislerinde hakka karşı bir inad var ve gözleri görmüyor çünkü kalbleri katılaştırmıştır: *أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَنُكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ* 'Peki bu inkârcılar biraz olsun dünyayı gezip dolaşmazlar mı ki, hiç değilse bu sayede düşünüp duygulanacak gönüllere, gerçeğin sesini işitecek kulaklara sahip olsunlar. Ne var ki onlarda kör olan, gözler değil, asıl kör olan sinelerindeki gönüller!'¹⁶³¹ buyrularak bu gerçeğe vurgu yapılmıştır.

Bedendeki göz eşyanın şeklini, rengini ve dış kısmını görme gücüne sahip olduğu gibi; kalb de eşyanın iç yüzünü ve manevî âlemdeki hakikatini görür.¹⁶³² Yüce Allah her insanı selim bir fitrat ile yaratırken, kalbini de 'basîret' kuvvesine sahip olarak yaratmıştır. Ancak, daha önce naklettiğimiz hadis-i şerif'te de ifade edildiği gibi, insanlar her günah işledikçe kalblerine siyah bir nokta değmekte ve bu noktalar

¹⁶²⁸ Hûd, 24.

¹⁶²⁹ Bakara, 18.

¹⁶³⁰ A'râf, 203.

¹⁶³¹ Hac, 46.

¹⁶³² Bkz. el-Cürçânî, *a.g.e.*, 'basîret' madd.

çoğaldıkça da kalbin yüzü paslanıp diğer faaliyetleriyle beraber, görebilme özelliğini de kaybetmektedir. İman edenler ise, Rablerinden kendilerine gönderilen basâir ve nurlar ile kalblerinde zaten var olan bu 'basîret' kuvvesini faaliyete geçirebilmekte, gerçekleri görebilmekte¹⁶³³ ve 'basîret'lerini kalıcı hale getirebilmektedirler. İşte bu basîret, 'Allah'ın mü'min kulunun kalbine attığı öyle bir nurdur ki insan Peygamberin verdiği haberin kesin şekilde gerçeği ifade ettiğini bu nur sayesinde kavrar; böylece şüphe, tereddüt ve hayretten kurtulur.¹⁶³⁴ Şimdi, kalbi kör eden bu kir ve pasın sebep olduğu hastalıkları görelim:

2.2.2.4.3.1. Cehâlet

Arapçada جَهْلٌ 'cehl' ve جَهَالَةٌ 'cehâlet', 'ilmin zıddı olarak bilmezlik¹⁶³⁵ ve yanlış itikat¹⁶³⁶ manasında olup üç kısma ayrılır: 'Birincisi; nefsin bilgiden yoksun olmasıdır. Bu cehâletin asıl manasıdır. İkincisi; bir şeye, olduğu şeklinin dışında başka bir biçimde inanmaktır. Üçüncüsü ise; bir şeyi, hak ettiğinden başka bir şekilde yapmaktır.'¹⁶³⁷

Bu iş yapılırken cehâlet sayılması için; doğru veya yanlış bir inanca sahip olunması; istemeyerek veya isteyerek yapılması arasında bir fark yoktur. Nitekim قَالُوا اتَّخَذْنَا هُزُؤًا قَالَ 'Ay! Sen bizimle alay mı ediyorsun' diye cevap vermişlerdi. Mûsâ da 'Öyle cahillere katılmaktan Allah'a sığınırım' demişti.¹⁶³⁸ âyetinde, 'alay etme' fiili, cahilliğin mukabili olarak ifade edilmiştir.

Başka bir âyette de اِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا اِنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصِحُّوا عَلٰى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ 'Herhangi bir fâsık size bir haber getirecek olursa, onu iyice tahkik edin, doğruluğunu araştırın. Yoksa gerçeği bilmeyerek, birtakım kimselere karşı fenalık edip sonra yaptığınıza pişman olursunuz.'¹⁶³⁹ her türlü bilgisizlik 'cehâlet' olarak tavsif edilmiştir.

Cehâlet kavramı çoğunlukla yerilen bir vasıf olmakla beraber, bazen de normal bir vasıf olarak değerlendirilir: قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمُ آلِهَةٌ قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ 'Mûsâ! Bunların tanrıları olduğu gibi bize de bir tanrı yapiver!' dediler. O ise: 'Siz gerçekten cahil bir

¹⁶³³ Bkz. A'râf, 203.

¹⁶³⁴ Uludağ, *DİA*, 'basîret' madd.

¹⁶³⁵ el-Ahterî, *a.g.e.*, 'c-h-l' madd.

¹⁶³⁶ el-Cürcânî, *a.g.e.*, 'c-h-l' madd.

¹⁶³⁷ İsfehânî, *a.g.e.*, 'c-h-l' madd.

¹⁶³⁸ Bakara, 67.

¹⁶³⁹ Hucurât, 6.

milletsizsiniz!¹⁶⁴⁰ âyetindeki cehâlet yerilen cehâlet iken; *يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ* 'Halktan istemekten geri durmaları sebebiyle, onların gerçek hallerini bilmeyen kimse, onları zengin sanır.'¹⁶⁴¹ âyetindeki 'cehâlet' de, 'onların hallerini bilmeyen' manasında olup, yerilmiş olan cahillik değildir.

Birçok muasır araştırmacıya göre cehâlet, 'azgınlık, serkeşlik, arzuların etkisinde kalma, hayvanî içgüdülere boyun eğme, kısaca barbarlık manasındadır.'¹⁶⁴² Bu sebeple 'cehâlet', bütün hastalıkların sebebi ve belki de en büyüğüdür. Çünkü câhil bilmediği gibi bilmediğini de bilmemektedir. 'Câhil neyin hayır neyin şer, neyin ibadet neyin uydurma bir saçmalık olduğunu bilmez. Hatta câhil bazen işlediği kötülükleri hayır olarak da telakki edebilir.'¹⁶⁴³ Nitekim âyette, *الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيَّهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا*, 'De ki: 'İşleri yönünden âhirette en büyük kayba uğrayanların kimler olduklarını bildireyim mi? Onlar o kimselerdir ki dünya hayatında yaptıkları işlerin karşılıkları hep boşa gidecektir. Hâlbuki kendilerinin güzel güzel işler yaptıklarını sanırlar.'¹⁶⁴⁴ buyrulmuştur.

Cehâlet kalbin dışı açılan penceresi olan basireti kör eder ve kalbi hastalandırır. Böylece câhil adam şeytanın hedefi haline gelir. Şeytan, artık şehvet zehirine bulanmış şüphe oklarını atacak hasta bir kalb bulmuştur. Bu hasta kalbe artık şeytanın musallat olmasına gerek kalmayacaktır. Çünkü şehvetin esiri olmuş bir kalb, hevâ tarafından öldürülmekten kendini kurtaramaz. Böylece tâbi olduğu hevası ve şeytanı ile birlikte; *إِسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَلِيَهُمْ نَكَرَ اللَّهُ أَوْلِيَّكَ حِزْبَ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ* 'Şeytan onların akıllarını çelmiş de onlara, Allah'ı hatırlamayı unutturmuştur. İşte onlar şeytanın takımıdır ve şunu unutmayın ki şeytanın takımı ziyan ve hüsrana mahkûmdur.'¹⁶⁴⁵ âyetinde de ifade edildiği gibi, hüsrana uğrar.

2.2.2.4.3.2. Fitne

¹⁶⁴⁰ A'râf, 138.

¹⁶⁴¹ Bakara, 273.

¹⁶⁴² Uludağ, *DİA*, 'basîret' madd. (Goldziher, *Muslim Studies*, s. 202-206'dan naklen)

¹⁶⁴³ Bâliyy, *a.g.e.*, s. 157

¹⁶⁴⁴ Kehf, 103–104.

¹⁶⁴⁵ Mücâdele, 19.

Arapçada 'yakmak'¹⁶⁴⁶ manasına gelen فِتْنَةٌ 'fitne' kavramının aslı; 'altının saflaşması için ateşe sokulmasına denir. Bu manası sebebiyle kuyumcuya فَتَّانٌ 'fettân' denir.¹⁶⁴⁷ Böylece insanın ateşe girmesi için de 'fitne' kavramı kullanılmıştır.¹⁶⁴⁸ Fitne bu manasıyla âyette de kullanılmıştır: يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ 'O gün, onların ateşin üzerinde kıvrandırılacakları gündür!'¹⁶⁴⁹

فِتْنَةٌ 'fitne' kavramının, 'kandırmak, gönlünü çelmek, pusu kurarak yol kesmek, aklını karıştırıp ahlakını bozmak ve cezaya müstahak olmaya sebep olmak' manaları da vardır. Bu sebeple şeytan için فَتَّانٌ 'fettân' ismi kullanılmıştır.¹⁶⁵⁰ Fitnelerin en büyük sebebi olan ve فَتَّانٌ 'fettân' sıfatıyla muttasıf şeytandan sakınmak gerektiğini Kur'ân-ı Kerim emretmektedir: يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا 'Ey Âdem'in evlatları! Şeytan, edep yerlerini açığa çıkarmak için, annenizle babanızı –üzerlerindeki takvâ elbiselerini çıkarttırmak sûretiyle– cennetten uzaklaştırdığı gibi, sakın sizi de belaya uğratmasın. Çünkü o da, askerleri de sizin kendilerini göremeyeceğiniz yerlerden sizi görürler. Doğrusu Biz şeytanları iman etmeyenlerin dostları yapmışızdır.'¹⁶⁵¹

Hadis-i şerifte de فَتَّانٌ 'fettân' kavramı, 'fitneci' manasında kullanılmıştır. Nitekim imamlık yaparken namazı uzattığı için kendisinden şikâyetçi olunan Hz. Muaz (r.a.)'a Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: أَتُرِيدُ أَنْ تَكُونَ فَتَّانًا يَا مُعَاذُ 'Ya Muaz! Fitneci mi olmak istiyorsun?'¹⁶⁵²

فَتَّانٌ 'fettân' kavramının 'fitneci' manasının yanında, 'muazzib', yani azab ve işkence veren manasına da dikkat çekilmiştir.¹⁶⁵³ Nitekim فِتْنَةٌ 'fitne' kavramı, إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ 'Mümin erkeklere ve mümin kadınlara işkence edenler...'¹⁶⁵⁴ âyetinde de bu manada kullanılmıştır.

¹⁶⁴⁶ el-Ahterî, *a.g.e.*, 'f-t-n' madd.

¹⁶⁴⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'f-t-n' madd.

¹⁶⁴⁸ İsfehâni, *a.g.e.*, 'f-t-n' madd.

¹⁶⁴⁹ Zâriyât, 13.

¹⁶⁵⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'f-t-n' madd.

¹⁶⁵¹ A'râf, 27.

¹⁶⁵² İbn Mâce, İkâme, 48/1039.

¹⁶⁵³ Bkz. Canan, *Hadis Ansiklopedisi*, VIII, 283.

¹⁶⁵⁴ Bürûc, 10.

Küfür için فِتْنَةٌ 'fitne' kavramı kullanıldığı gibi, bir şeyi aşırı derecede istemeye de فِتْنَةٌ 'fitne' denir. Nitekim herhangi bir şeye çok düşkün olan için, مَقْتُونٌ 'meftûn' denir. Kendisine düşkün olduğu ve insanın gönlünü çeldiği için kadına da فَتَانٌ 'fettân' denilmiştir. Kadınlara işlenmesi arzu edilen 'fücûr' için de فِتْنَةٌ 'fitne' kavramı kullanılmıştır.¹⁶⁵⁵

Kur'ân-ı Kerim'de değişik vecihlerde kullanılan bu kavramın, vücûh ve nezâir kitaplarında çok geniş bir mana yelpazesine sahip olduğunu görmekteyiz. Ancak biz burada konumuza ışık tutacak sadece iki tanesini nakledeceğiz: Bu manalardan bir tanesi, لِيَجْعَلَ مَا يُلْقَى الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ 'Yine de Allah'ın bu vesveseye fırsat vermesi, şeytanın attığı vesveseyi kalplerinde bir hastalık, bir şüphe olanlar ve kalpleri katılaştıranlar hakkında bir imtihan vesilesi yapmak içindir. Gerçekten, zalimler, pek derin bir muhalefet ve düşmanlık içindedirler.' (Hac, 53) âyetinde zikredildiği gibi vesvese,¹⁶⁵⁶ diğeri de; بَايَكُمُ الْمَقْتُونُ 'Hanginizde imiş o dertler, o delilikler.' (Kalem, 6) âyetindeki gibi 'cünûn (delilik) manasıdır.'¹⁶⁵⁷

Konumuz olan fitnenin, ciddî bir kalb hastalığı olduğunu, kalbdeki زَيْغٌ 'zeyğ', yani eğrilikten kaynaklandığını ve insanları saptırmak manasında olduğunu Kur'ân-ı Kerim'den öğrenmekteyiz: فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ 'Kalplerinde eğrilik olanlar sırf fitne çıkarmak, insanları saptırmak ve kendi arzularına göre yorumlamak için müteşabih kısmına tutunup onlarla uğraşır dururlar.'¹⁶⁵⁸

2.2.2.4.3.3. Günahları Önemsememek

Günahları önemsememek şeytanın en bariz özelliğindedir. Onun Yüce Allah'ın rahmetinden kovulmasının sebebi, secde etmekten imtina etmesinden sonra, hatasının avukatlığını yapıp bu çirkin günahını haklı çıkarmaya çalışmasıdır: وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ قَالَ أَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا قَالَ أَرَأَيْتَكَ هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا 'Bir zaman meleklerle: 'Âdeme secde edin!' dedik, onlar da hemen secdeye kapandılar, yalnız İblis secde etmeyip: 'Çamurdan yarattığın kimseye secde mi ederim!' 'Benden üstün kıldığın adam bu mu? Eğer kıyamet gününe kadar bana bir mühlet

¹⁶⁵⁵ Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'f-t-n' madd.

¹⁶⁵⁶ Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, s. 337.

¹⁶⁵⁷ el-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzir*, 'f-t-n' madd.; İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'f-t-n' madd.

¹⁶⁵⁸ Âl-i İmrân, 7.

versen, gör bak nasıl da onun soyunu pek azı dışında kumandam altına alacağım!' dedi.¹⁶⁵⁹ Oysa Hz. Âdem (a.s.) ve onun eşi, Yüce Allah'a karşı olan bu sürçmelerini önemsemişler, ızdırabını duymuşlar ve nefislerine zulmettiklerini itiraf etmişlerdir: قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ 'Ey bizim Rabbimiz, kendimize yazık ettik. Şayet Sen kusurumuzu örtüp, bize merhamet buyurmazsan, en büyük kayba uğrayanlardan oluruz!' diye yalvarıp yakardılar.¹⁶⁶⁰ Bunun üzerine de Yüce Allah, Hz. Âdem (a.s.) ve eşini affetmesine karşın, şeytanı affetmemiştir. Çünkü Yüce Allah, günahlarda ısrar etmeyip, hemen tevbe edeni muttaki olarak vasıflandırmaktadır: وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظِ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرِ اللَّهُ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ 'Rabbiniz tarafından mağfirete, genişliği göklerle yer kadar ve muttakiler için hazırlanmış bir cennete doğru yarışırçasına koşuşun! O muttakiler ki bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, kızdıklarında öfkelerini yutar, insanların kusurlarını affederler. Allah da böyle iyi davrananları sever. O muttakiler ki çirkin bir iş yaptıklarında veya kendi nefislerine zulmettiklerinde, peşinden hemen Allah'ı anar, günahlarının affedilmesini dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim affeder ki? Bir de onlar, bile bile işledikleri günahlarda ısrar etmez, o günahları sürdürmezler.¹⁶⁶¹ Âyette ifade edilen 'günahlarda ısrar', günahları önemsememek demektir. Bu durumun dehşetini ve doğurduğu kötü sonuçları Efendimiz (s.a.s.) şöyle ifade ediyor: إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أَخْطَأَ خَطِيئَةً نُكِنَتْ فِي قَلْبِهِ نُكْتَةٌ سَوْدَاءٌ فَإِذَا هُوَ نَزَعَ وَاسْتَغْفَرَ وَتَابَ صُوِّلَ قَلْبُهُ وَإِنْ عَادَ زِيدَ فِيهَا حَتَّىٰ تَعْلُوَ قَلْبُهُ وَهُوَ الرَّانُ الَّذِي ذَكَرَ اللَّهُ (كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَىٰ هُوَ نَزَعَ وَاسْتَغْفَرَ وَتَابَ صُوِّلَ قَلْبُهُ وَإِنْ عَادَ زِيدَ فِيهَا حَتَّىٰ تَعْلُوَ قَلْبُهُ وَهُوَ الرَّانُ الَّذِي ذَكَرَ اللَّهُ) 'Kul bir hata yaptığı zaman kalbinde siyah bir iz meydana gelir. Eğer kişi, o hatadan vazgeçip istiğfar edip tövbe ederse (leke silinir) kalbi cilalanır. Aynı günahı işlemeye devam ederse kalbdeki leke arttırılır. Hatta bir zaman gelir, kalbi tamamen kaplar. İşte bu pas Yüce Allah'ın 'Hayır! Gerçek öyle değil! Onların yapa geldikleri kötü işler, gitgide kalplerini paslandırmıştır.'¹⁶⁶² mealindeki ayette zikrettiği pastır.¹⁶⁶³

¹⁶⁵⁹ İsrâ, 61–62.

¹⁶⁶⁰ A'râf, 23.

¹⁶⁶¹ Âl-i İmrân, 133–135.

¹⁶⁶² Mutaffifîn, 14.

¹⁶⁶³ Tirmizî, Tefsir, 74/3654.

Bilinmelidir ki, 'günahları hafif görmek imanın zayıflığından kaynaklanmaktadır. Çünkü iman kuvvetlendikçe Allah korkusu artar ve günahlardan korunması artar.'¹⁶⁶⁴ Buhârî'nin naklettiği bir rivayette Hz. Enes (r.a.) şöyle diyor: 'Siz bazı şeyler yapıyorsunuz ki bu işler sizin gözünüzde bir kıl gibi hafif görünüyor. Oysa biz Resulullah (s.a.s.)'in döneminde bu işleri felakete götüren büyük günahlardan sayıyorduk.'¹⁶⁶⁵

2.2.2.4.3.4. Emn (Affedileceğinden Emin Olmak)

'Korkunun dağılıp nefsin sükûnete ermesi anlamında kullanılan 'emn', 'emânet' ve 'emân' birer masdardırlar.'¹⁶⁶⁶ Bu kelimenin Yüce Allah'ın azabına izafeti halinde de, 'bu azâb için herhangi bir korku yaşamayıp, günahları önemsemeden, rahat olarak yaşamak'¹⁶⁶⁷ manası ortaya çıkmaktadır. Belki de günahları önemsememenin bir sonucu olarak bazı insanlar 'Allah ğafûr ve rahîmdir' düşüncesiyle, günahlarda ırar etmekte ve bu ısrarıyla beraber de affedileceğini garantili gibi görmektedir. Elbette Yüce Allah ğafûr ve rahîm dir. Çünkü O Kur'ân-ı Kerim'de; اَنَا الْعَفُورُ الرَّحِيمُ 'Kullarıma haber ver ki (günahları örten) ğafûr, (ihsanı bol olan) rahîm Ben'im.'¹⁶⁶⁸ buyurmuştur. Ancak hemen peşindeki âyette de; وَ أَنْ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ 'Bununla beraber azabım da elîm mi elîm!'¹⁶⁶⁹ buyurmuştur.

Yüce Allah tevbe edenler için ğafûr, Mü'minler için de rahîmdir. Ancak asîlere de acıklı bir azabı vardır. Bu sebeple O'nun azabından emin olunmamalıdır. Çünkü O Kur'ân'da şöyle buyuruyor: أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يُأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ 'Yoksa onlar Allah'ın ansızın kendilerini azapla bastırmasından emin mi oldular? Ama şu muhakkak ki, kendilerine yazık eden kimselerden başkası, Allah'ın ansızın bastırırvermesinden emin olamaz.'¹⁶⁷⁰

¹⁶⁶⁴ Bâliyy, *a.g.e.*, s. 209.

¹⁶⁶⁵ Buhârî, Rikâk, 32/6128

¹⁶⁶⁶ İsfehânî, *a.g.e.*, 'e-m-n' madd.

¹⁶⁶⁷ Bâliyy, *a.g.e.*, s. 210

¹⁶⁶⁸ Hicr, 49.

¹⁶⁶⁹ Hicr, 50.

¹⁶⁷⁰ A'râf, 99.

Allah'ın azabından emin olmak insanı gaflete sürükler. Gaflette bulunan ise işleri, özellikle de günahları, önemsiz görür. Bu durum ise dünya ve ahiret hüsrânını doğurur. Şeytan, Allah'ın yasaklarında her hangi birini önemsiz gören kişiyi, daha büyüğüne sürükler.

Mü'min'in imanı kuvvetlendikçe, korkusu ve sakınma arzusu da artar. İşte bu arzudur ki insanı dehşetli akıbetten kurtarır: *قَالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا وَوَقَّيْنَا عَذَابَ السَّمُومِ* 'Biz dünyada, ailemiz içinde iken sonumuzdan endişe ederdik. Ama şükürler olsun ki Allah bize lütfetti ve bizi, o kavuran ateşten korudu.'¹⁶⁷¹ âyetleri bu hakikati ifade etmektedir. Evet, 'mü'min ibadetine rağmen, Yüce Allah'a karşı korku ve haşyet içindedir. Ancak fâcir isyanlarına rağmen kendini Yüce Allah'ın azabı karşısında emniyette görür.'¹⁶⁷²

Bu konuda bizlere örnek olan sahabe efendilerimiz, (r.anhüm) günahlardan o kadar ictinâb ediyorlardı ki, her biri kendisinin münafık olabileceği korkusu ile yaşıyordu. İmam Buhârî İbn Ebî Müleyke'nin şöyle dediğini rivayet etmektedir: 'Kendisinin münafık olduğundan korkan otuz tane sahabe biliyorum'¹⁶⁷³ Sahabe efendilerimiz, Kur'ân ve Sünnet'in manalarını en iyi bildikleri için bu korkuyu ciddî manada yaşıyorlardı. Çünkü rahle-i tedrisinden geçtikleri Efendimiz (s.a.s.) onlara: 'Uyanık olun! Âdemoğlu tabaka tabaka yaratılmıştır: Kimisi vardır, mü'min olarak doğar, mü'min olarak yaşar ve kâfir olarak ölür. Kimisi vardır, kâfir olarak doğar, kâfir olarak yaşar, mü'min olarak ölür. Kimisi vardır, kâfir olarak doğar, kâfir olarak yaşar, kâfir olarak ölür'¹⁶⁷⁴ şeklinde tembihte bulunmuştu.

2.2.2.4.3.5. Ye's (Affedileceğinden Ümitsiz Olmak)

'Ümidin tükenmesi'¹⁶⁷⁵ manasında kullanılan ye's, Kur'ân literatüründe daha çok, 'Allah'ın mağfiretinden ümit kesmek' anlamında kullanılmış¹⁶⁷⁶ ve bu manasıyla, kâfirlerin vasfı olarak gösterilmiştir: *وَلَا تَأْتِسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَأْتِسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ*

¹⁶⁷¹ Tûr, 26–27.

¹⁶⁷² İbn Kesîr, *a.g.e.*, II, 234.

¹⁶⁷³ Buhârî, İman, 2/35

¹⁶⁷⁴ Tirmizî, Fiten, 26/2350.

¹⁶⁷⁵ İsfehânî, *a.g.e.*, 'y-i-s' madd.

¹⁶⁷⁶ Bkz. İsfehânî, *a.g.e.*, 'y-i-s' maddesi

الكافرون 'Allah'ın rahmetinden asla ümidinizi kesmeyiniz. Çünkü kâfirler güruhu dışında hiç kimse Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez.¹⁶⁷⁷

Şeytan, 'Allah'ın azabında emin olma' duygusunu kalbe atma konusunda başarılı olamayınca, bu sefer de, 'günahları Allah'ın mağfiretinden büyük gösterme' duygusunu kalbe atar. Bu duyguya sahip bir insan, günahlarını Allah'ın avf ve mağfiretinden daha büyük görür ve Allah'ın kendisini affetmeyeceğini düşünerek ye'se düşer. Böylece şeytan kendisine; 'nasıl olsa Allah seni affetmeyecek, bari istediğin gibi dünyada yaşa' telkinini yapar. Kalbde var olan ye's, bu telkini kolay kabul eder ve öldürücü mikrobu kapmış olur.

Yüce Allah bu duygularla küfre düşmemesi için kullarını uyarmış, Allah'ın rahmetinden ümitlerini kesmemelerini ve Allah'ın affedemeyeceği hiçbir günahın bulunmadığını vurgulamıştır: قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ 'De ki: 'Ey çok günah işleyerek kendi öz canlarına kötülük etmede ileri giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, gafur ve rahîmdir (çok affedicidir, merhamet ve ihsanı fazladır)¹⁶⁷⁸

Yüce Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek gerektiğini vurgulayan diğer bir âyet gurubunda da şöyle buyrulmaktadır: وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخَلَّدُ فِيهِ مُهًّأً إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا قَبْلَ ذَلِكَ يُبَدِّلِ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا 'Onlar, Allah'la beraber başka bir tanrıya yalvarmazlar. Allah'ın muhterem kıldığı bir canı haksız yere öldürmezler. Zina etmezler. Kim de bunları yaparsa günahının cezasını bulur. Kıyamette, o büyük duruşma gününde onun cezası katmerli olur ve azapta, zillet içinde ebedî kalır. Ancak şu var ki dönüş yapıp iman edenler güzel ve makbul işler işleyenler bundan müstesnadır. Allah onların kötülüklerini iyiliklere, günahlarını sevaplara çevirir. Çünkü Allah gafurdur, rahîmdir (çok affedicidir, merhamet ve ihsanı boldur)¹⁶⁷⁹

Allah'ın azabından emin olmak (emn) ile Allah'ın rahmetinden ümit kesmek (ye's), tamamen birbirlerine zıd duygulardır. Bu iki zıd kutbun orta noktasını, 'beyne'l-havfi ve'r-recâ' denilen, ifrat ve tefritten uzak, ümit duygusu oluşturmaktadır.

¹⁶⁷⁷ Yusuf, 87.

¹⁶⁷⁸ Zümer, 53.

¹⁶⁷⁹ Furkân, 68–70.

2.2.2.4.3.6. Fısk

Lügatte فَسَقٌ 'fısk', 'herhangi bir şeyden çıkmak manasında da kullanılmıştır. Fıskın bu manasından dolayı, –deliğinden çıktığı için– fareye de الْفُؤَيْسِقَةُ 'elfüveysika' dendiği gibi; kabuğundan çıkan yeşil bitkiler için de; فَسَقَتِ الرَّطْبَةُ 'fesehati'r-ratbetü' denir.¹⁶⁸⁰

Istilahatta ise فَسَقٌ 'fısk' kavramı, 'Yüce Allah'ın emrinden çıkmak ya da mutlak olarak imandan çıkıp küfre girmek'¹⁶⁸¹ manasında olup bu manasıyla Kur'ân-ı Kerim'de de kullanılmıştır: فَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ (İblîs) Rabbinin emrinin dışına çıktı.¹⁶⁸²

Birçok kavram gibi, bu kavramın da, Kur'ân-ı Kerim'de değişik vecihlerde kullanıldığı ve 6 değişik vücûhundan bahsedilmektedir:¹⁶⁸³

1. Münafık Manasında Kullanılması: إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ 'Şüphesiz ki münafıklar, hep itaat dışına çıkan fâsık kimselerdir.'¹⁶⁸⁴

2. Şirk Manasında Kullanılması: أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَّا يَسْتَوُونَ أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَى نُزُلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوِيهِمُ النَّارُ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ دُفِعُوا فِيهَا النَّارُ أَلَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ 'Öyle ya, mümin olan, hiç fâsık (müşrik) gibi olur mu? Bunlar asla bir olamazlar. İman edip, güzel ve makbul işler işleyenlere, yaptıklarına karşılık konukluk olarak Me'vâ cennetleri vardır. Yoldan çıkmış fâsıkların (müşriklerin) ise barınakları cehennemdir. Her ne zaman oradan çıkmak isteseler yine oraya itilirler. Onlara: 'Cehennem azabını yalan sayıyordunuz. Tadın da görün bakalım!' denir.'¹⁶⁸⁵

3. Şirkin Dışındaki Masiyetler Manasında Kullanılması: فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ 'Sen artık o yoldan çıkmış kimseler için kendini üzme!'¹⁶⁸⁶

4. Yalan Manasında Kullanılması: وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ 'İffetli kadınlara zina isnad edip de buna dair dört

¹⁶⁸⁰ Bkz. el-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzir*, 'f-t-n' madd.

¹⁶⁸¹ İbn Ebî Bekir er-Râzî, *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'âni'l-Azîm*, 'f-s-k' madd.

¹⁶⁸² Kehf, 50.

¹⁶⁸³ ed-Dâmeğânî, *a.g.e.*, 'f-s-k' madd.

¹⁶⁸⁴ Tevbe, 67.

¹⁶⁸⁵ Secde, 18–20.

¹⁶⁸⁶ Mâide, 26.

şahid getiremeyen herkese seksen değnek vurun ve bundan böyle, onların şahitliklerini artık ebediyyen kabul etmeyin. Çünkü bunlar gerçekten fâsıkların ta kendileridir!¹⁶⁸⁷

5. Günah Manasında Kullanılması: 'Bunu yapar, zarar verirseniz, doğru yoldan ayrılmış, Allah'a itaatın dışına çıkmış olursunuz.'¹⁶⁸⁸

6. Sövme Manasında Kullanılması: 'Hac esnasında ne cinsel yaklaşma, ne günah sayılan (söz ve) davranışlarda bulunma, ne de tartışma ve sürtüşme caiz değildir.'¹⁶⁸⁹

Fısk İblîs'in kibri neticesinde mübtelâ olduğu mânen öldürücü bir hastalıktır. Çünkü فِسْقُ 'fısk', İblîs'in yaptığı gibi; Yüce Allah'ın emrinden dışarı çıkmak iken, bu vasıf ile vasıflanmak manasında olan فُسُوقُ 'füsûk' ise, 'dinden çıkmak'¹⁶⁹⁰ manasındadır.

Hadis-i şeriflerde fare için فُوَيْسِقَةٌ 'füveysika' denilmesinin¹⁶⁹¹ sebebi, 'farenin deliğinden çıkıp insanları ifsâd etmesi sebebiyledir.'¹⁶⁹² فِسْقُ 'fısk'ın aslı, 'istikametten ayrılıp, işlenmesi zulüm sayılan çeşitli günahlara düşmektir. Bu sebeple âsî kişilere فَاسِقُ 'fâsık' denilmektedir.¹⁶⁹³

Sünnet'te فِسْقُ 'fısk' kavramı, insanın maddî ve manevî yapısına zarar veren –bilhassa hastalık bulaştırıcı– şeyler için kullanılmıştır. Nitekim insanın sağlığına zarar veren beş hayvan için, hadis literatüründe 'fevâsık-ı hamse' denmiştir: حَمْسٌ مِنَ الدَّوَابِّ كُلُّهُنَّ فَاسِقٌ يَفْتُلُهُنَّ: 'Hayvanlardan beş türü fâsık, yani zarar vericidir. Harem'de bile olsa öldürülmeleri gereken hayvanlar şunlardır: Karga, çaylak, akrep, fare ve kuduz köpek.'¹⁶⁹⁴ Dikkat edilirse bu hayvanlardan akrep zehirleyici, fare veba, kuduz köpek de kuduz hastalıklarını bulaştırıcı hayvanlardır. Karga ve çaylak ise, cahiliye döneminde Arapların etlerini yedikleri hayvanlardandı. Nitekim hadis-in râvîsine 'karga eti'nden sorulmuş, o da: 'Resulüllah (s.a.s.)'in, 'karga fâsıkadır' sözünden

¹⁶⁸⁷ Nûr, 4.

¹⁶⁸⁸ Bakara, 282.

¹⁶⁸⁹ Bakara, 197.

¹⁶⁹⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'f-s-k' madd.

¹⁶⁹¹ Bkz. İbn Mâce, Sayd, 19/3372.

¹⁶⁹² İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'f-s-k' madd.

¹⁶⁹³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'f-s-k' madd.

¹⁶⁹⁴ Buhârî, Sayd, 7/1828.

sonra kim onu yesin¹⁶⁹⁵ demiştir. Buhârî'nin başka bir rivâyetinde de, Efendimiz (s.a.s)'in وَرَعٌ 'zehirli keler' için de 'fâsık' dediği ancak onu öldürmeyi emretmediği bildirilmiştir.¹⁶⁹⁶

Efendimiz (s.a.s.) başka bir ifadesinde, zarar veren her şeyi, hatta cinleri ve şeytanları bile –Yüce Allah'ın emrinden çıktıkları yönleriyle değil– zarar verdikleri yönleriyle حَمَرُوا الْأَنْبِيَةَ وَأَوْكُوا الْأَسْفِيَةَ وَأَجِيْفُوا: 'füveysika' olarak nitelemiş ve şöyle buyurmuştur: الْأَبْوَابَ وَآكَفُوا صَبِيَانَكُمْ عِنْدَ الْعِشَاءِ فَإِنَّ لِلْحِنَّ أَوْ لِلشَّيَاطِينِ إِنْتِشَارًا وَخَطْفَةً وَأَطْفُوا الْمَصَابِيحَ عِنْدَ الرَّقَادِ فَإِنَّ الْفُؤَيْسَةَ الْفُؤَيْسَةَ رُبَّمَا اجْتَرَّتِ الْفَتِيلَةَ فَأَحْرَقَتْ أَهْلَ الْبَيْتِ 'Kaplarınızın kapağını örtün, su kırbalarınızın ağzını düğümleyin, kapılarınızı kilitleyin, akşam saatlerinde çocuklarınızı dışarı çıkmasını engelleyip onları eve alın! Çünkü cinlerin ya da şeytanların (râvî tereddüttedir) dağılma ve yayılma (zamanları) vardır. Kandilleri de söndürün çünkü çoğunlukla bu zararlılar fitilleri çektirir ve ev halkını yaktırlar.'¹⁶⁹⁷

فِسْقُ 'fisk' kavramı, Kur'ân-ı Kerim'de de hem maddî hem de manevî kir ve pislikler için kullanılmıştır. Nitekim yenilmesi durumunda çeşitli hastalıklara sebep olan meyte, kan, domuz eti gibi maddî olarak necaset sayılan şeylerin فِسْقُ 'fisk' sayılmasının yanında; Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların etleri ile kumar oynayarak elde edilen etler de manevî olarak necaset sayılmış ve فِسْقُ 'fisk' olarak nitelendirilerek sakınılması gerektiği bildirilmiştir.¹⁶⁹⁸

Kur'ân'da, insanın dualarının kabul olmasını engelleyen, ruh ve vicdanının paslanmasına sebep olan haram yiyeceklerin¹⁶⁹⁹ فِسْقُ 'fisk' kavramıyla ifade edildiğini öğrendikten sonra 'fisk'ın, maddî ve manevî hastalık veya hastalık yapıcı şeyler olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü ölü ve bu vasıftaki kanda görülen mikrop ve zararlı maddeleri Kur'ân-ı Kerim haram kıldığı gibi, kitâb-ı mukaddes'ten Tevrat da yasaklamıştır. Bugünkü tıp da aynı hükmü teyit etmektedir.¹⁷⁰⁰

Dünya sevgisi ve aynı duygunun farklı bir tezahürü olan uzun emel ise, bulunduğu kalbde zamanla fisk ve fasık sevgisine dönüşür. Asrımızda psikoloji ilmi ile meşgul

¹⁶⁹⁵ İbn Mâce, Sayd, 19/3372.

¹⁶⁹⁶ Bkz. Buhârî, Sayd, 7/1831.

¹⁶⁹⁷ Buhârî, Bed'ül-Halk, 16/3316.

¹⁶⁹⁸ Mâide, 3.

¹⁶⁹⁹ Bkz. Aydın, Kur'ân-ı Kerim'de Besinler ve Şifa, s. 182.

¹⁷⁰⁰ Bkz. Aydın, Kur'ân-ı Kerim'de Besinler ve Şifa, s. 183.

olanlar; 'hiç ölmeyecekmiş gibi yaşama psikozu' adını verdikleri bu hastalığı, modern toplumların en belirgin hastalıklarından saymışlardır. Onlara göre bu hastalığa yakalanmış olanlar, 'hayatın tadını çıkaracaksın' tarzındaki klişeleşmiş ifadeleri sıklıkla kullanırlar.¹⁷⁰¹ Bu çarpık mantığı benimsemiş olanlar, helâl-haram gözetmeden şeytanın adımlarını takip edip onun gibi 'fâsık' sıfatını elde etmiş olurlar. Nitekim Kur'ân-ı Kerim, 'يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ' 'Ey insanlar! Yeryüzünde olan bütün nimetlerimden helâl hoş olmak şartı ile yiyiniz; Fakat şeytanın peşinden gitmeyiniz. Çünkü o sizin besbelli düşmanınızdır.' (Bakara, 168) âyetiyle yeryüzünde yetişen yiyeceklerden; وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا 'Davarlardan da çeşit çeşit yarattı: kimi yük taşır, kiminin yününden ve kılından sergi yapılır. Allah'ın size verdiği rızkindan yiyin, fakat şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o sizin besbelli bir düşmanınızdır.'¹⁷⁰² âyetiyle de, hayvanlardan elde edilen yiyeceklerden, sadece helâl olanlarından yenmesini ve diğerleri hususunda da şeytana uyulmamasını emretmektedir.

2.2.2.4.3.7. Küfür

Arapçada كَفَرَ 'k-f-r' kavramının, الْكَفْرُ 'el-kefr' ve الْكُفْرُ 'el-küfr' olmak üzere iki ayrı vezinde masdarı bulunmaktadır ki bu iki masdar, iç içe geçmiş iki ayrı mana ifade etmektedirler. Bu masdarlardan الْكَفْرُ 'el-kefr', bir şeyi örtmek, gizlemek, manasındadır. Bu sebeple; her şeyi örttüğü için geceye, güneşi örttüğü için buluta,¹⁷⁰³ tohumu örttüğü için çiftçiye ve güneşin battığı yere¹⁷⁰⁴ كَافِرٌ 'kâfir' denmiştir. الْكُفْرُ 'el-küfr' ise, الْكَفْرُ 'el-kefr'in örtmek ve gizlemek gibi manalarını içermekle beraber; ayrıca 'inad' manasını da içermektedir.¹⁷⁰⁵

الْكَفْرُ 'el-kefr' kavramının 'örtmek ve gizlemek' manalarından dolayı; 'mücerred olarak nimeti ve nimet vereni görmemezlikten gelme' vafına, الْكَفْرُ 'el-kefr' kavramının ism-i fâili olarak كَافِرٌ 'kâfir' denmiştir ki, bu bizim dilimizde de kullandığımız 'nankörlük' manasındadır.¹⁷⁰⁶ Nitekim إِذَا آذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً فَارْحَبْهَا وَإِنْ تُصِيبْهُمْ سَيْئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَاِنَّ الْإِنْسَانَ كَفُورٌ 'Biz insana tarafımızdan bir nimet tattırırsak o ferahlar, şımarır. Ama

¹⁷⁰¹ Gültekin, *Psikolojik Tehlike*, s. 214.

¹⁷⁰² En'am, 142.

¹⁷⁰³ Tantâvî, *a.g.e.*, I, 20.

¹⁷⁰⁴ Ebu Hayyân Muhammed İbn Yusuf, *Tefsîrül-Bahri'l-Mühîd*, y.y., t.y., I, 51.

¹⁷⁰⁵ el-Cezâirî, *a.g.e.*, I, 9.

¹⁷⁰⁶ Tantâvî, *a.g.e.*, I, 20.

başlarına, yine kendi işledikleri hatalar sebebiyle bir sıkıntı gelirse insan hemen nankörleşir.¹⁷⁰⁷ âyetindeki كَفُورٌ 'kefûr' kavramı bu manada kullanılmıştır.

'Küfr' kavramı, أَرَيْتُ النَّارَ فَإِذَا أَكْثَرُ أَهْلِهَا النَّسَاءُ يَكْفُرْنَ قِيلَ أَيَكْفُرْنَ بِاللَّهِ قَالَ يَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ وَيَكْفُرْنَ الْإِحْسَانَ 'Küfr' kavramı, 'Bana cehennem gösterilince orda bulunanların çoğunun inkârcı kadınlar olduğunu gördüm. Denildi ki, 'onlar Allah'ı mı inkâr etmişlerdi?' Dedi ki; 'kocalarının iyiliklerini inkâr etmişlerdi. Eğer onlardan birine her zaman iyilikte bulunsan ve sonra senden (hoşlarına gitmeyen) herhangi bir şey görseler, 'senden hiç hayır görmedim' der ve iyilikleri inkâr ederler¹⁷⁰⁸ hadis-i şerifinde de olduğu gibi bir 'nankörlük ve kadir bilmezlik' olarak tarif edilmiştir. Bu kadir bilmezlik vasfı, kalbleri kaskatı kesilmiş¹⁷⁰⁹ Yahudilerin de vasfıdır. Nitekim Kur'ân'da, وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ فُلْ مِنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ يُبَدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا وَعُلَّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَكِنَّا ابْتِغَاءً لِنُفُوسِكُمْ قُلِ اللَّهُ تَعَالَى يَخْتَارُ بَعْضَ النَّاسِ عَلَى بَعْضٍ لِيُخْبِرَهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ 'Bazı Yahudiler de Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Çünkü 'Allah hiçbir insana hiçbir şey indirmemiştir.' dediler. Sen onlara de ki: 'Peki, Mûsâ'nın insanlara bir nûr ve rehber olmak üzere getirdiği ve sizin de parça parça kâğıtlar haline koyup işinize geleni gösterdiğiniz, fakat çoğunu gizlediğiniz ve sizin de babalarınızın da bilmediğiniz birçok şeyleri sayesinde öğrendiğiniz o kitabı kim indirdi?' Ey Resulüm sen: 'Allah indirdi.' de! Sonra bırak daldıkları batıllarında oynaya dursunlar.¹⁷¹⁰ buyrulur nankörlüğün, küfür gibi bir kalbî faaliyet olduğu vurgulanmaktadır.

En büyük şekk ve şüphe hastalığı küfürdür. Aslında küfrü bir hastalık olarak değerlendirmek doğru bir sınıflandırma olmayabilir. Çünkü küfür, kalbin hastalıktan sonraki, yani ölmüş durumunun bir tezahürüdür. Fakat hem ölmüş cesetlerden yayılan hem de ölüme sebebiyet veren mikroplar gibi; bu kötü hastalıklar da hem ölmüş kalblerden ortaya çıkmakta hem de –tedbir alınmadığı takdirde– ölmemiş kalblerin ölümüne sebep olmaktadır. Bu sebeple, küfrü de küfre götüren hastalıklar arasında saymak lazımdır. Çünkü kalbin ölümünün, yani küfrün sebebi, kalbin çeşitli şekk ve şüphe hastalıklarıyla hasta oluşudur.

¹⁷⁰⁷ Şûrâ, 48.

¹⁷⁰⁸ Buhârî, İmân, 21/29.

¹⁷⁰⁹ Bkz. Bakara, 74.

¹⁷¹⁰ En'am, 91.

'el-küfr'; 'Allah'ı ve onun gönderdiği peygamberleri, ya tamamen ya da kısmen yalanlayıp¹⁷¹¹ kasten, inaden ve nankörlükle görmemezlikten gelerek inanmamaktır.¹⁷¹²

Bu manasıyla küfür, 'en tipik biçimde, çeşitli küstahça, hoyratça ve düşüncesizce eylemlerde kendini belli eder.'¹⁷¹³ Bu eylemler, kibir, nankörlük, riyâ v.b. kavramlarla ifâde edilen kalbî hastalıklardır.

Bu nankörlük vasfının içinde, 'el-küfr' kavramının manası olan 'inâd' vasfının bulunması durumuna da, 'el-küfr' kavramının ism-i fâili olarak 'kâfir' denir.

A. Küfrün Sebepleri

Tarifinden de anlaşılacağı gibi; küfre götürücü iki temel unsurdan bahsedebiliriz. Bunlardan birisi 'nankörlük' diğeri de 'inâd'dır. Şimdi bu iki unsuru inceleyelim:

1. Nankörlük

Nankörlük, 'Farsça'da 'ekmek' anlamındaki 'nân' ile 'görmeyen, kör' manasındaki 'kûr' kelimelerinden oluşan ve 'yediği ekmeğin gördüğü iyiliğin kıymetini bilmeyen, nimeti inkâr eden' (kâfir-i nimet) anlamına gelen 'nânkûr'den türetilmiştir.¹⁷¹⁴ Bu manasıyla nankörlük, 'şükürün zıddı'¹⁷¹⁵ ve 'küfür' olarak da tarif edilmiştir.¹⁷¹⁶ Nankörlüğün şükürün zıddı ve küfür ile aynı manada olduğuna dair, birçok ayet bulmak mümkündür: فَادْكُرُونِي فَادْكُرُونِي وَادْكُرُونِي 'Öyleyse siz Ben'i zikredin ki Ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın küfrân-ı nimet (nankörlük) etmeyin'¹⁷¹⁷ âyeti ile وَادْكُرُونِي رَبُّكُمْ لِيُنْ شَكْرْتُمْ 'Ve düşünün ki: Rabbiniz şöyle ilan buyurdu: 'Eğer şükrederseniz, Ben nimetlerimi daha da artırırım, ama nankörlük ederseniz haberiniz olsun ki azabım pek şiddetlidir!'¹⁷¹⁸ âyeti ve اِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ اِمَّا شَاكِرًا وَاِمَّا كٰفِرًا 'Ona yolu da gösterdik: Artık ister şükreder, ister nankör ve kâfir olur.'¹⁷¹⁹ âyeti şükür ile nankörlüğün birbirlerin zıddı olduklarının ve nankörlüğün bir çeşit küfür olduğunun delilleridirler. Ayrıca, قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِّنَ الْكِتَابِ اِنَّا اَتَيْنَكَ بِهِ قَبْلَ اَنْ يَّرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفَاكَ فَلَمَّا رَاَهُ مُسْتَقْبِرًا عِنْدَهُ

¹⁷¹¹ el-Cezâirî, *a.g.e.*, I, 9.

¹⁷¹² Tantâvî, *a.g.e.*, I, 20.

¹⁷¹³ İzutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s.166.

¹⁷¹⁴ Mustafa Çağrı, *DİA*, 'nankörlük' madd.

¹⁷¹⁵ Mehmet Canbulat, *DİB Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 'şükür' madd.

¹⁷¹⁶ İbn Ebî Bekir er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 'k-f-r' madd.

¹⁷¹⁷ Bakara, 152.

¹⁷¹⁸ İbrahim, 7.

¹⁷¹⁹ İnsan, 3.

'Ama nezdinde, kitaptan ilim olan bir zat da: 'Ben, sen gözünü açıp kapamadan onu getirebilirim' der demez, Süleyman, Kraliçenin tahtının yanı başında durduğunu görünce: 'Bu, Rabbimin lütuflarındandır. Bu şükür mü edeceğim, yoksa nankörlerden mi olacağım?' diye beni sınamak içindir. Şükreden sadece kendi lehine olarak şükreder. Nankörlük eden ise bilmelidir ki, Rabbim onun şükründen müstağnidir, şükürüne ihtiyacı yoktur, ihsan ve keremi boldur.¹⁷²⁰ âyetini de bu kavramların birbirlerinin zıddı olduğuna delil göstermek mümkündür. Öte taraftan birçok ayette de nankörlük 'küfür' olarak tarif edilmiştir: قَالَ الْمَلِكُ رَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ وَقَعَلْتَ فَعَلْتَكِ الْتَى فَعَلْتَ وَأَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ 'A! dedi, 'Sen şu bebekken alıp yanımızda büyüttüğümüz çocuk değil misin? Sonra da bizim sarayımızda senelerce kalmış, ömrünün bir kısmını bizimle geçirmiştin?' Sonunda da bildiğin o işi yapmıştın. Sen doğrusu nankörün tekisin!¹⁷²¹ âyetleri ve وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا كَذَلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَافِرٍ 'Kâfirlere ise cehennem ateşi var. Ne ölüm hükmü verilir ki ölsünler, ne de ateşin azabı hafifletilir. Biz işte Allah'ı ve nimetlerini inkâr eden her nankörü böyle cezalandırırız.¹⁷²² âyeti buna misal olarak verilebilir.

Nankörlük ile küfrün aynı manada kullanılması tabiidir. Zira lügatte küfür, 'bir şeyi örtmek, perdelemek gizlemek ve nimete nankörlük etmek',¹⁷²³ küfran ise, 'bilerek nimet vereni görmemek ve O'na herhangi bir fiil ile muhalefet etmek'¹⁷²⁴ manasındadır. Birçok âyette küfür 'küfür', nankörlük ile aynı manada kullanılmıştır: يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا 'Müşrikler Allah'ın nimetini bilmekle beraber, bunları kendilerine veren Allah'tan başkasına ibadet etmekle bu nimetleri inkâr ederler. Onların çoğu işte böyle nankördürler!¹⁷²⁵

Kur'ân-ı Kerim'e göre hiçbir insan kınanmış bir karakter ile yaratılmış değildir. Zira insan, 'ahsen-i takvîm' surette yaratılmıştır.¹⁷²⁶ Bu nankörlük vasfı da, onun sağlam bir fitrat üzere yaratılmasından sonra, yetişme tarzı ve sonradan edindiği korkularından kaynaklanmaktadır. Nitekim kınanan nankörlük, aşağıda vereceğimiz Hûd, 9 ve 10.

¹⁷²⁰ Neml, 40.

¹⁷²¹ Şuara, 18–19.

¹⁷²² Fâtır, 36.

¹⁷²³ İsmail Karagöz, *DİB Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 'küfür' madd.

¹⁷²⁴ el-Cürcânî, *a.g.e.*, 'küfran' madd.

¹⁷²⁵ Nahl, 83.

¹⁷²⁶ Bkz. Tîn, 4.

âyetlerinde zikredildikten sonra, akabindeki Hûd, 11. âyetinde de, nankörlük yapmayıp sabır ve salih amelle imtihanı kazananlardan bahsedilmektedir.

'Eğer insana tarafımızdan bir rahmet tattırır, sonra o nimeti geri alırsak o, son derece ümitsiz, son derece nankör olur.'¹⁷²⁷

Yani, 'ilerisi hakkında bütün ümidini keser, Allah yine verir demez, geçmişi de hemen unuttur. 'Bu gün vermedi ise dün verdi ya' demez ve şükretmez. Bütünü bir nankör kesilir, hepsini inkâra kadar gider, küfürler eder, tevbe ve istiğfar hatırına gelmez.'¹⁷²⁸

'Fakat başına gelen bir dertten sonra kendisine bir nimet tattırırsak: 'Artık bütün dertler ve belalar bir daha gelmemek üzere bitti gitti!' der, sevinir, övünür durur.'¹⁷²⁹ Allah korkusu, böyle bir insanın hatırına bile gelmez, rahat bir şekilde gururlanır, o nimetin hakkını eda etmek için şükredeceği yerde onunla şuna buna karşı gururlanır durur.

'Hâsılı insan, dünyada ya iyi ya da kötü bir vaziyettedir. Gâh onunla gâh bununla imtihan olunur. İnsan fitraten iyi durumdan ve devamından zevk alır. Bu durumun zevalinden de acı çeker. İyi hâlin devamında da zevalinde de, Yüce Allah'ın hikmetini ve azabını tefekkür ederek, gereğince iyi amel etmek gerekirken, birçok insanda öyle zalim ve cahil bir halet-i ruhiye vardır ki, nimet vereni düşünmez. Bu insanlar nimet ve sıkıntının hikmetiyle alakadar olmazlar da, kendilerine daha önce nimet verildiği halde, o elinden alındığı zaman her şeyi unuttur, ümitsizliğe düşer ve nankör kesilirler. Sıkıntıya düştükten sonra bir nimet tadınca da, bir daha acı görmesi imkân ve ihtimali kalmamış, o nimet sırf kendi güçlerinin eseriymiş, gibi gelecekte emin olarak ferahlanır ve gururlanır dururlar. Bu inkâr ve alaylar da bu halet-i ruhiye ile alakadardır.'¹⁷³⁰

Bu halet-i ruhiye, insanda doğuştan itibaren bulunmamaktadır. Nimete şükür ve belâya sabır gösterenlerde nankörlük duygusunun bulunmadığının, sâlih amel ve sabırdan yoksunluğun nankörlük duygusunu oluşturup geliştirdiğinin delili şu ayettir: *إِنَّا الَّذِينَ صَبَرُوا* 'Ancak her iki halde de sabredip makbul ve güzel işler yapanlar başka! İşte onlar için pek geniş bir mağfiret ve pek büyük bir mükâfat vardır.'¹⁷³¹ Nitekim başka ayetlerde de bu vasfa sahip olanlar kâfir olarak nitelendirilmiş ve bundan dolayı şiddetli bir azabın bulunduğu bildirilerek samimi mü'minlerde bu vasfın bulunmadığına işaret edilmiştir: *لَا يَسْتَمُّ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَإِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيُوسُ قَنُوطٌ وَلَئِنْ*

¹⁷²⁷ Hûd, 9.

¹⁷²⁸ Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2767.

¹⁷²⁹ Hûd, 10.

¹⁷³⁰ Bkz. Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2768.

¹⁷³¹ Hûd, 11.

أَذَقْنَاهُ رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعْدِ ضَرَاءٍ مَسَّئُهُ لِيُقُولَنَّ هَذَا لِي وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِن رُجِعْتُ إِلَى رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ
 لِلْحُسْنَى فَلَنُنَبِّئَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِمَا عَمِلُوا وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ
 ama kendisine maddî sıkıntı dokununca hemen ye'se düşer, ümitsiz olur. Başına gelen
 bir sıkıntıdan sonra, tarafımızdan ona nimet tattırırsak: 'Bu benim hakkımdı zaten,
 Kıyametin geleceğini de pek zannetmem. Ama olur da (müminlerin dediği gibi),
 Rabbimin huzuruna götürülecek olsam bile, O'nun yanında en güzel ne varsa o da
 benim olur, (hiç tereddüdünüz olmasın)!' der. Biz elbette o kâfirlere, dünyada yapmış
 oldukları her şeyi tek tek bildireceğiz ve onlara şiddetli bir azap tattıracağız.¹⁷³²
 وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظَّلْمِ دَعَا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّيَهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمَنَّهُمْ مَقْتَصِدٌ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا
 أَكْفُورٌ
 'Denizde iken onları dağlar gibi dalgalar kapladığında, bütün kalpleriyle
 yalnız Allah'a yalvarırlar. Fakat O, onları kurtarıp karaya çıkarınca bir kısmı işi
 gevşetir, imanla inkâr arasında ortada kalır. Bizim ayetlerimizi gaddar ve nankör
 olandan başkası inkâr etmez.¹⁷³³ âyetini incelediğimiz zaman, 'insanların tümünün
 nankör olmadıklarını, rahatlığa çıkınca sadece bir kısım insanların işi gevşetip imanla
 küfür arasında kaldıklarını ve Allah'ın ayetlerini inkâr ederek nankör olduklarını'
 öğrenmekteyiz.

Nankörlük duygusunun zıddı 'vefâ' duygusudur. Zira nankörlük 'yapılan iyiliğin kadir
 ve kıymetini bilmemek' iken; vefa, iyilik yapanları ve 'iyilikleri unutmamak'¹⁷³⁴ ve
 'gördüğü yardımları hatırdan çıkarmamaktır'.¹⁷³⁵ Nankörlük duygusu insana doğuştan
 verilmediği gibi, vefa duygusu da, 'insana doğuştan verilen bir duygu olmaktan ziyade,
 sosyal öğrenme ile kazanılan bir histir'.¹⁷³⁶

وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا
 Şeytan ise Rabbine karşı pek nankördür.¹⁷³⁷ âyetinin ifadesiyle, bu
 'nankörlük' vasfına sahip bir varlık olan şeytan, insanların bu vasfı sosyal çevreden
 kazanılmasına yardımcı olmakta ve insanları kendi sıfatları taşımalarını telkin
 etmektedir.

¹⁷³² Fussilet, 49–50.

¹⁷³³ Lokmân, 32.

¹⁷³⁴ Mehmet Canbulat, *DİB Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 'vefa' madd.

¹⁷³⁵ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 117.

¹⁷³⁶ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 116.

¹⁷³⁷ İsrâ, 27.

Ayrıca 'Gerçekten insan, Rabbine karşı çok nankördür!'¹⁷³⁸ âyetinde zikredilen 'كَنُودٌ' 'kenûd' kavramı da, müfessirler tarafından 'nankör' olarak yorumlanmıştır. Çünkü 'كَنُودٌ' 'kenûd',

'bir şey bitirmeyen verimsiz araziye, kocasının hukukuna ve iyiliklerine nankörlük eden kadına, yemeğini misafirden sakınarak yalnız yiyen cimriye, hak sahibine hakkını vermeyen kınayıcıya, kimsesiz cimriye, inadına günah ve isyanda bulunana ve yanında bulunan kölesi ve hizmetçisini çokça döven kimseye denir. Burada insan fitratına ait olmak üzere, çokları tarafından bu kavrama, 'nimetlere nankörlük etmek' manası verilmiştir.¹⁷³⁹

Daha önce psikiyatrik hastalıkların, yetişme tarzı ve yaşanan korkulardan kaynaklandığını ve güvenlik ve huzurun azalması ile bu tür hastalıkların yaygın hale geldiğini ifade etmiştik. Nankörlüğün de böyle korkulara, güvensizlik ve huzursuzluklara, dolayısıyla psikiyatrik hastalıklara nasıl sebep olduğu şu ayette açıkça görülmektedir: وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُّطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ 'Allah şöyle bir temsil getirir: 'Bir şehir halkı vardı. Güvenlik ve huzur içinde idi, rızıkları her yandan bol bol, rahatça geliyordu. Derken Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler, Allah da halkının işlediği suçlar sebebiyle o şehre açlığı ve korkuyu tattırdı, (açlık ve korku elbise gibi kaplayıverdi bütün vücutlarını).¹⁷⁴⁰ Âyette açlık ve korku için 'elbise' benzetmesinin yapılması; tıpkı giyilen soluk ve pejmürde bir elbisenin fakirlikten kaynaklandığını göstermesi gibi, bu açlık ve korkunun da onların nankörlüklerinden kaynaklandığını göstermesi sebebiyledir.¹⁷⁴¹

Böylece açlık, korku ve güven ortamının bozulması gibi dünyevî sıkıntılara sebep olan 'nankörlük', korkunun sebep olduğu rahatsızlıklara da dolayısıyla sebep olmaktadır. Meselâ; güven ortamının bozulması veya herhangi bir sebepten dolayı yaşanan

'korkular insanda şizofrenik dağılmaya sebep olur. Sevdiğinin yok edileceği, zehirleneceği korkusu, çocuğuna zarar verileceği endişesi insanı çıldırtma ve aklını kaybetme aşamasına getirebilir... Toplumsal korkular da toplumu dağılmaya götürür. Sosyal şizofreninin sebeplerinden biri de yersiz korkulardır.

¹⁷³⁸ Âdiyât, 6.

¹⁷³⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, IX, 6021.

¹⁷⁴⁰ Nahl, 112.

¹⁷⁴¹ Bkz. el-Mâverdî, III, 217.

Meselâ gece yarısı mezarlıktan geçen sağlıklı bir insan bildiği duaları okuyarak geçer, sağlıklı bir insan ise hayalet çıkacak korkusuyla çıldırabilir.¹⁷⁴²

2. İnâd

Arapçada kullanılan عِنْدَ 'inde' edatı, 'mekân ve inanç hususlarında yakınlık bildirmektedir.¹⁷⁴³ Konumuz olan inad kavramı, Kur'ân-ı Kerim'de ism-i failin mübalağa siygasıyla, فَعِيلٌ 'feîl' vezninde, عَنِيدٌ 'anîd' olarak ifade edilmektedir. Bu kavram lügatte, 'kişinin yanında bulunan yani, sahip bulunduğu meziyetlerden dolayı ucb içine girerek muhalefet etmesi; مُعَانِدٌ 'muânid' ise, bu meziyetlerle övünerek muhalefet etmesi demektir. عَنِيدٌ 'anîd' aynı zamanda hükmen konulmuş olan bir yoldan çıkmak anlamında da kullanılmaktadır.¹⁷⁴⁴ İnâd kavramı bu manasıyla Kur'ân-ı Kerim'de de ifade edilmiştir: كَلَّا إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عَنِيدًا 'Hiç heveslenmesin! Çünkü o Bizim ayetlerimize karşı inatçı kesildi.'¹⁷⁴⁵

عَنِيدٌ 'anîden' kavramının içinde bulunduğu ayet gurubunun, Velîd İbn Muğîre hakkında nâzil olduğu rivayet edilmiştir.¹⁷⁴⁶ Nitekim o, kendisine mal, servet, oğullar ve her türlü imkân verildiği halde, hâlâ da açgözlülükle imkânlarını daha da arttırmaya heveslenen bir aç gözlüdür. O, sahip olduğu bu nimetlere rağmen ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'in hak peygamber, Kur'ân'ın da Allah kelâmı olduğunu bildiği halde, Kur'ân'ı inatçılıkla inkâr etmiştir. Onun bu inadı, kabaran kibrinden kaynaklanmış ve Kur'ân için; 'Bu, büyücülerden nakledilen büyüden ibarettir. Bu, beşer sözünden başka bir şey değildir.'¹⁷⁴⁷ demiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de ifade edilen عَنِيدًا 'anîden' kavramı, nankör kâfir, hayra mani olan, haddi aşır azan, şüpheye dalan ve şirk sıfatlarıyla beraber zikredilmiş ve böyle insanların cehenneme atılacakları bildirilmiştir.¹⁷⁴⁸

B. Küfrün Eş Anlamları

¹⁷⁴² Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, İstanbul, 2010, s. 39.

¹⁷⁴³ İsfehânî, *a.g.e.*, 'a-n-d' madd.

¹⁷⁴⁴ İsfehânî, *a.g.e.*, 'a-n-d' madd.

¹⁷⁴⁵ Müddesir, 16.

¹⁷⁴⁶ el-Cezâirî, *a.g.e.*, IV, 332.

¹⁷⁴⁷ Müddesir, 11–25.

¹⁷⁴⁸ Kâf, 24–26.

Gaflet, dalâlet, ameh ve ğavâ gibi vasıfların, nankörlük ve inâdın sebep olduğu 'küfür' ile yakın manada oldukları ifade edilmiştir.¹⁷⁴⁹ Şimdi bu vasıfları sırasıyla görelim:

1. Gaflet

Lügatte غَفْلَةٌ 'gaflet', 'teyakkuz ve hafıza azlığından oluşmuş sehivdir.'¹⁷⁵⁰ Bu tarife göre diyebiliriz ki, gaflet ve sehiv aynı şeydir. 'Yanında bulunan şeylerin hesabını bilmeyen ya da tecrübesiz adama رَجُلٌ غُفْلٌ 'recülün ğüflün' denir.'¹⁷⁵¹ Aynı şekilde yol işareti bulunmayan yere أَرْضٌ غُفْلٌ 'erdün ğüflün' denildiği gibi, lügatsiz kitaba da إِغْفَالُ الْكِتَابِ 'iğfâlül-kitab' denir.¹⁷⁵² İstılahta ise غَفْلَةٌ 'gaflet', 'nefsin arzularına tâbî olması ya da vakti boşa harcamak'¹⁷⁵³ olarak tarif edilmiştir. Bir şeyden gaflette olmak ise, 'o şeyi gönülden çıkarıp hatırlamaktır.'¹⁷⁵⁴

غَفْلَةٌ 'gaflet' kavramı kalb için kullanılınca, 'içine iman yazılmamış manasındadır. Nitekim وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا 'Kalbini Bizi zikretmekten gafil bıraktığımız, heva ve hevesine uyan ve işi hep aşırılık olan kimselere itaat etme!'¹⁷⁵⁵ âyetinde geçen أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ ifadesi, 'içine iman yazmadan kalbini bıraktık'¹⁷⁵⁶ manasındadır. Çünkü bu mana şu ayetten anlaşılmaktadır: أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُم بِرُوحٍ مِنْهُ 'İşte Allah onların kalplerine imanı nakşetmiş ve Kendi tarafından bir rûhla onları desteklemiştir.'¹⁷⁵⁷

Bu tariflere göre 'gaflet', teyakkuz azlığından, bir belirsizliğin, cehâletin ve karanlığın içinde bulunmaktır: اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مَعْرُضُونَ 'İnsanların hesap verme vakti yaklaştı. Ama onlar hâlâ koyu bir gaflet içinde haktan yüz çevirmekteler.'¹⁷⁵⁸

Görüldüğü gibi, Kur'ân-ı Kerim'de de kullanılan bu kavram, lügat manasındakinden daha ziyade, 'âhiret ve ilâhî mesajlardan haberdar olmamak anlamında olan gaflettir.' Bundan dolayı Kur'ân'da gafleti ikiye ayırmak lazımdır: 'Birincisi bilgisizlikten

¹⁷⁴⁹ İzutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 187–188.

¹⁷⁵⁰ İsfehânî, *a.g.e.*, 'ğ-f-l' madd.

¹⁷⁵¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'ğ-f-l' madd.

¹⁷⁵² İsfehânî, *a.g.e.*, 'ğ-f-l' madd.

¹⁷⁵³ el-Cürcânî, *a.g.e.*, 'ğ-f-l' madd.

¹⁷⁵⁴ el-Cürcânî, *a.g.e.*, 'ğ-f-l' madd.

¹⁷⁵⁵ Kehf, 28.

¹⁷⁵⁶ İsfehânî, *a.g.e.*, 'ğ-f-l' madd.

¹⁷⁵⁷ Müc3adele, 22.

¹⁷⁵⁸ Enbiyâ, 1.

kaynaklanan gaflet; ikincisi de, duyarsızlıktan kaynaklanan gaflettir.¹⁷⁵⁹ وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَىٰ
'Mûsa, bir gün, halkın habersiz olduğu bir sırada şehre girdi.¹⁷⁶⁰ âyeti
birinci çeşit gaflete misal teşkil etmektedir ki, bu çeşit gafletten dolayı herhangi bir
sorumluluk söz konusu değildir. Yüce Allah'ın kınadığı gaflet, ikinci çeşit gaflettir.
Çünkü bu gaflet, 'işe ehemmiyet vermemek, umursamamaktan kaynaklanmaktadır.¹⁷⁶¹
Bu çeşit gaflet şu ayette ifade edilmiştir: وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ
'Biz cehennem için cinlerden ve insanlardan öyle kimseler yarattık ki onların kalpleri vardır
ama bu kalplerle idrak etmezler, gözleri vardır onlarla görmezler, kulakları vardır
onlarla işitmezler. Hâsılı onlar hayvanlar gibi, hatta onlardan da şaşkıncıdır. İşte asıl
gafil olanlar onlardır.¹⁷⁶²

Kur'ân-ı Kerim'den gâfil olmanın, kibir duygusunun sebep olduğu bir hastalık olduğu da
vurgulanmaktadır: سَاكِرْفُ عَنْ آيَاتِي الَّذِينَ يَكْبُرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَإِنْ يَرَوْا كَلِمًا مِنْ آيَاتِنَا لَا يَحْكُمُونَهَا
وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْعِغْيِ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ
'Dünyada haksız yere büyüklük taslayanları, âyetlerimi gereği gibi anlamaktan
uzaklaştırırım. O kibirlenenler her türlü mucizeyi bile görseler yine de onlara iman
etmezler. Doğru yolu görseler o yolu tutmazlar. Ama sapıklık yolunu görseler o yola
girerler. Öyle! Çünkü onlar âyetlerimizi yalan saymayı âdet haline getirmiş ve onlardan
gafil olagelmişlerdir.¹⁷⁶³

Bu âyette ifade edilen gafletin, kalbin iki ana fonksiyonu, yani gücü olan sem' (duyma)
ve basar (görme) özelliğinin bulunmamasıyla ilişkili olduğu dikkati çekmektedir.
Böylece, kör bir basiretten, idrâk edemeyen ve hakikati duyamayan bir kalbten
kaynaklanan gaflet, 'akl etmeyi önlediği gerekçesiyle, bu tip insanların hareketlerini
hisleri idare eder. Nitekim bu ayet gafilleri maneviyata karşı akl edemez hayvanlara
benzemektedir.¹⁷⁶⁴

¹⁷⁵⁹ Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, s. 194–195.

¹⁷⁶⁰ Kasas, 15.

¹⁷⁶¹ Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, s. 195.

¹⁷⁶² A'râf, 179.

¹⁷⁶³ A'râf, 146.

¹⁷⁶⁴ Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, s. 196.

Kur'ân-ı Kerim, وَلَا تُكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ 'Gâfillerden olma!¹⁷⁶⁵ ifadesiyle, mü'minlerin gâfil olmamalarını istemekte, Efendimiz (s.a.s.) de; Yüce Allah'ın, gâfil ve örtülü bir kalbden gelen bir duayı kabul etmeyeceği vurgulamaktadır.¹⁷⁶⁶

2. Dalâlet

Arapçada ضَلَالَةٌ 'dalâlet', 'doğru yoldan çıkmak ve sapmak manasında olup هِدَايَةٌ 'hidâyet'in zıddıdır.¹⁷⁶⁷ Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de de bu iki kavram, birbirlerinin zıddı olarak da kullanılmışlardır: مَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّٰ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا 'Kim doğru yolu seçerse, kendisi için seçmiş olur; kim de doğru yoldan saparsa, kendi aleyhinde sapmış olur.'¹⁷⁶⁸

Az veya çok, kasten veya unutarak, her türlü kural çiğneme ve yoldan çıkmaya 'dalâl' denmektedir.¹⁷⁶⁹

ضَلَّالٌ 'dalâl', bir yönüyle iki kısma ayrılır:¹⁷⁷⁰ Birincisi; nazarî ilimlerde dalâl içinde olmaktır. Allah'ın varlığı, birliği ve nübüvvet hakkındaki dalâl bu çeşittendir. Bu dalâl Kur'ân'da şöyle ifade edilmiştir: وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّٰ ضَلَالًا بَعِيدًا 'Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, resullerini ve âhret gününü inkâr ederse hakikatten iyice uzaklaşmış, sapıklığın en koyusuna dalmış olur.'¹⁷⁷¹ İkincisi de, amelî ilimlerde dalâl içinde olmaktır ki, bu şer'î ahkâm hakkındaki dalâl bu çeşittendir.

Şimdiye kadar açıklamaya çalıştığımız, 'doğru yoldan çıkmak ve sapmak manasında olup هِدَايَةٌ 'hidâyet'in zıddı olan ضَلَالَةٌ 'dalâlet' kavramının bir de, تَفْعِيلٌ 'tefîl' babından تَضَلُّلٌ 'tadlîl' siygası da Kur'ân'da kullanılmıştır: أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضَلُّلٍ 'Onların hile ve düzenlerini boşa çıkarmadı mı?'¹⁷⁷² Bu âyette kullanıla تَضَلُّلٌ 'tadlîl', إِضْلَالٌ 'idlâl', yani 'doğru yoldan çıkarmak ve saptırmak için kurulan hile ve düzen' manasındadır.¹⁷⁷³ إِضْلَالٌ 'idlâl' bu manasıyla şu iki âyette de kullanılmıştır: يُرِيدُونَ أَن يُتَّحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَن يُرِيدُوا أَن يُكْفَرُوا بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَن يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا 'Kalkıp azgın şeytanın önünde muhakeme olmak

¹⁷⁶⁵ A'râf, 205.

¹⁷⁶⁶ Tirmizî, Daavât, 66/3816.

¹⁷⁶⁷ İsfehânî, a.g.e., 'd-l-l' madd.

¹⁷⁶⁸ İsrâ, 15.

¹⁷⁶⁹ İsfehânî, a.g.e., 'd-l-l' madd.

¹⁷⁷⁰ İsfehânî, a.g.e., 'd-l-l' madd.

¹⁷⁷¹ Nisâ, 136.

¹⁷⁷² Fil, 2.

¹⁷⁷³ İsfehânî, a.g.e., 'd-l-l' madd.

istiyorlar. Hâlbuki onlara o şeytani reddetmeleri emri verilmişti. Şeytan da onları haktan büsbütün saptırmak ister.'¹⁷⁷⁴ 'وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ' 'Keyfine uyma ki seni Allah yolundan saptırmasın. Allah yolundan sapanlara hesap gününü unuttukları için, şiddetli bir azap vardır.'¹⁷⁷⁵

إِضْلَالٌ 'idlâl'da iki kısma ayrılır. Birincisi; ضَلَّالٌ 'dalâl' vasfının sebep olduğu إِضْلَالٌ 'idlâl'dır. 'Deveyi kaybettim' cümlesinde, devenin kaybolması, 'devenin yolunu şaşırmasından', yani ضَلَّالٌ 'dalâl' içinde bulunmasından kaynaklanmaktadır.¹⁷⁷⁶ İkincisi ise, ضَلَّالٌ 'dalâl' vasfının kazanılmasına sebep olan إِضْلَالٌ 'idlâl'dır. 'وَلَا ضَلَّلْنَاهُمْ وَلَا مَنِّيْنَاهُمْ وَلَا مَرْئِيْنَهُمْ فَلْيَغْيِرْنِ خَلْقَ اللَّهِ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرًا مُبِينًا' 'Mutlaka onları saptıracağım, onları birtakım temennilerle oyalayacağım. Onlara davarlarının kulaklarını yarmalarını emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler (doğru yoldan ayrılp sapacaklar) dedi. Her kim Allah'ın yerine şeytani dost edinirse, şüphesiz besbelli bir ziyana girmiştir.'¹⁷⁷⁷

Yüce Allah'ın kullarını saptırması, إِضْلَالٌ 'idlâl'ı ise iki türlüdür:¹⁷⁷⁸ Birincisi, kulun kendi ضَلَّالٌ 'dalâl'ının sebep olduğu إِضْلَالٌ 'idlâl'dır ki, böylece Yüce Allah onu cennetin yolundan uzaklaştırıp cehennem yoluna yaklaştırır.

İkincisi ise, bizzat Yüce Allah'ın saptırması olup şöyle gerçekleşmektedir: Yüce Allah, her insanın fitratına; kendi tuttuğu yolu, yaşadığı örf ve âdeti –iyi olsun kötü olsun– güzel görme, sevmeye, onu savunma ve ondan vazgeçmeme gibi duygular yerleştirmiştir. Bu şekilde örf ve âdetler kişinin tabiatı olup çıkmaktadır. Hatta 'âdetler kişinin ikinci fitratıdır' denilmiştir. Nitekim Efendimiz (s.a.s.), 'her doğan fitrat-ı selime ile doğar. Sonra anne ve babalarının tesiri ile Yahudi, Hıristiyan ve Mecusi olurlar'¹⁷⁷⁹ buyurmuş ve insanın bu zayıf tarafına işaret etmiştir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, çevrenin ve onu oluşturan fertlerin, birbirlerinden etkilendikleri bir hakikattir. İnsan, toplum içinde yaşamak zorundadır. Bunun sonucu olarak da kişi, içinde yaşadığı toplumun örf, adet ve inançlarını benimser. Efendimiz

¹⁷⁷⁴ Nisâ, 60.

¹⁷⁷⁵ Sâd, 26. (İlgili âyet meâli için bkz. Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*.)

¹⁷⁷⁶ İsfehânî, *a.g.e.*, 'd-l-l' madd.

¹⁷⁷⁷ Nisâ, 119.

¹⁷⁷⁸ İsfehânî, *a.g.e.*, 'd-l-l' madd.

¹⁷⁷⁹ Müslim, Kader, 6/6926.

(s.a.s.)'in اَلرَّجُلُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ اَحَدُكُمْ مَن يُخَالِكُ 'Kişi, dostunun dini (inanç, adet ve davranışları) üzeredir. Öyleyse her birerleriniz kimi dost edindiğine baksın'¹⁷⁸⁰ hadisi de, insanın bu zayıf tarafını ifade etmektedir.

İnsanı bu kuvve ile yaratan Yüce Allah'tır. Dolayısıyla 'insandaki bu kuvvenin yaratılmış olması, ilâhî bir fiildir. Bu sebeple 'Allah onu saptırmış' ifadesi kullanılır. Ancak bu ifade cahillerin anladığı gibi değildir. Dolayısıyla denebilir ki; fısk ve küfür, insanın içinde bulunduğu hevesleri ve kendi iradeleri neticesinde oluştuktan sonra, Allah ta o kişiyi kendi fısk ve küfrü içinde bırakır. Bu fısk ve küfür ilerledikçe de, Allah hidayete giden kapıları onun üzerine kapar, kilitler ve mühürler. Nitekim onların dalâleti, zaten daha önce kalblerinde var olan hastalıktan kaynaklanmaktadır: فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ قَرَّاهُمْ اللَّهُ مَرَضًا 'Kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını daha da ilerletti.'¹⁷⁸¹ Böylece Yüce Allah fâsık ile kâfirin sapmalarını kendine nisbet etmekte ve كَذَلِكَ يَضِلُّ اللَّهُ الْكَافِرِينَ 'İşte Allah, kâfirleri böyle şaşırır.'¹⁷⁸² buyurmaktadır.

Buna mukabil mü'min, iman yolunu tercih ettiği ve bu yolda sebat için çaba harcadığı için, ضَلَالٌ 'dalâl'dan kurtulup hidayete ulaşabilmektedir. Ulaşabildiği bu hidâyeti vesilesiyle de, ne inancı ne de ameli için, böyle bir şey olmayacağı vurgulanmaktadır: 'Allah bir topluluğu doğru yola ilettikten sonra, nelerden sakınacaklarını kendilerine bildirmediği, onları dalâlete sürüklemeyiz.'¹⁷⁸³ وَالَّذِينَ قَبِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ '¹⁷⁸⁴ Allah yolunda öldürülenler var ya, Allah onların yaptıklarını asla zayi etmeyecek, boşa çıkarmayacaktır.'

3. Ameh

Arapçada الْعَمَةُ 'el-ameh' kavramı,'hayret içinde kalarak bir işte tereddüt göstermek'¹⁷⁸⁵ manasındadır. Bu kavram kabaca 'gözleri kapalı ve kafası hangi yola gireceği konusunda tamamıyla karışmış olarak sonu belirsiz yollara düşme'¹⁷⁸⁶ şeklinde tarif edilmiştir. الْعَمَةُ 'el-ameh' kavramı Kur'ân-ı Kerimde, يَعْمَهُونَ 'ya'mehûn' siygasıyla yedi

¹⁷⁸⁰ Tirmizî, Zühd, 45/2378.

¹⁷⁸¹ Bakara, 10.

¹⁷⁸² Mü'min, 74.

¹⁷⁸³ Tevbe, 115.

¹⁷⁸⁴ Muhammed, 4.

¹⁷⁸⁵ İsfahânî, a.g.e., 'a-m-h' madd.

¹⁷⁸⁶ İzutsu, Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar, s.188.

defa geçmiş¹⁷⁸⁷ ve 'başıboş dolaşmak, şaşkın olmak, körü körüne yuvarlanıp gitmek, azgınlık içinde bocalamak, azgınlıkta devam edip gitmek ve körelmiş bir vaziyette bocalamak'¹⁷⁸⁸ manalarında kullanılmıştır.

4. Ğavâ

Arapçada غَوَى 'ğ-v-y' fiili ve onun masdarı olan الْعَيَّ 'el-ğayy' kavramı, 'bozuk bir itikattan kaynaklanan cehalettir. Bu cehalet bazen, –doğru veya yanlış– herhangi bir itikadı bulunmayan bir insandan kaynaklandığı gibi; bazen de, doğrudan doğruya yanlış bir itikattan kaynaklanır. İşte bu ikinci kısımda ifade edilen yanlış itikada عَيَّ 'ğayy' denir.¹⁷⁸⁹

Kur'ân-ı Kerim'de عَيَّ 'ğayy', 'yanılma ve aldanma' manasıyla ضَلَّ 'dalâl' ile yakın manada kullanılmıştır: مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى 'Arkadaşınız (Muhammed) yanılmadı, sapmadı, aldanmadı.'¹⁷⁹⁰ Ayrıca, sebep-sonuç ilişkisi neticesinde, bu sapma ve aldanmanın sebep olduğu azaba da, عَيَّ 'ğayy' denir: فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ عَيًّا 'bunlar da 'Gayya'yı boylayacaklar'¹⁷⁹¹

غَوَى 'ğ-v-y' kelimesinin, 'bozulmuş bir hayat şekli'¹⁷⁹² manasında olduğu da ifade edilmiş ve şu âyet delil olarak gösterilmiştir: إِنَّ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ 'Allah sizin helâkinizi dilemişse...'¹⁷⁹³ Âyetteki يُغْوِيَكُمْ 'yüğüyeküm' kavramının, عَيَّ 'ğayy'iniz, sebebiyle Allah'ın sizi cezalandırması' manasının yanında iğvâ veren 'şeytan' manası da söylenmiştir.¹⁷⁹⁴

Ayrıca قَالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَا أَغْوَيْنَاهُمْ كَمَا غَوَيْنَا تَبَرَّأْنَا إِلَيْكَ مَا كَانُوا إِيَّانَا يَعْبُدُونَ '(Şeytanlardan ve insanlardan putlaştırılmış oldukları için) kendileri hakkında azap

¹⁷⁸⁷ Bkz. Bakara, 15; En'âm, 110; A'râf, 186; Yunus, 11; Hicr, 72; Mü'minûn, 75 ve Neml, 4.

¹⁷⁸⁸ İlgili âyetler için bkz. Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâlî*.

¹⁷⁸⁹ İsfehânî, *a.g.e.*, 'ğ-v-y' madd.

¹⁷⁹⁰ Necm, 2.

¹⁷⁹¹ Meryem, 59.

¹⁷⁹² İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'ğ-v-y' madd.

¹⁷⁹³ Hûd, 34.

¹⁷⁹⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'ğ-v-y' madd.

hükmü kesinleşmiş olanlar: 'Ulu Rabbimiz! İşimiz meydanda, azdırdığımız kimseler işte karşımızda, inkâr edemeyiz. Ama sırf kötülük olsun diye değil, kendimiz azdığımız gibi onları da azdırdık. Onları zorlamadık. Onların iddiaları ile onların bizi putlaştırmaları ile hiçbir ilişkimiz olmadığını ilan ediyoruz, Sana sığınıyoruz. Zaten aslında onlar bize tapmıyorlardı, kendi hevalarına tapıyorlardı.¹⁷⁹⁵ âyetindeki gibi, 'غَيِّ' 'ğayy'iniz, sebebiyle sizin hakkınızda hüküm verilmesi'¹⁷⁹⁶ manasında olduğu da söylenmiştir.

2.2.2.4.3.8. Ucb, Kibir ve Fahr

Kişinin kendi sahip olduklarını beğenmesi, başkaları tarafından da beğenilip methedilmesini istemesi 'ucb' olarak ifade edilmektedir. Ucb, 'ahmaklığın bir kıvrıntısı veya ondan geri kalan bir parçası'¹⁷⁹⁷ olarak 'herhangi bir şeyin sebebinin kişi tarafından bilinmemesinden kaynaklanan bir duygudur.'¹⁷⁹⁸ Ucb, bir yönüyle kibirden ayrılmaktadır. Çünkü kibirde, kibir yapan, kendisiyle kibir yapılan ve karşısında kibir yapılan olmak üzere üç unsur lazımdır. Ucb da ise, bu unsurlar iki tanedir: Biri kibri yapan, ikincisi ise kendisiyle kibir yapılandır. Burada kibirlenen kendi ruh dünyasında ve kendi kendine kibirlenmektedir. Bu da en az kibir kadar tehlikelidir. Çünkü bu duygu ile kibrin birinci basamağına çıkılmış olunuyor.

'Her insan yaptıklarını başkalarına beğendirmek ve böylece kabul görmek ister. Beğenilme arzusu, kendiliğinden kötü bir durum değildir. Fakat haklı olmayan gurur (kibir duygusu), bir de yanlış yerde sergileniyorsa zararlıdır.'¹⁷⁹⁹ Bütün duygularda şaşmaz kantar akıl olduğu gibi, gururda da akıl rol üstlenmelidir. Çünkü 'gurur hiçbir zaman insan aklının önüne geçmemelidir. Fakat gururun olumsuz yanlarıyla yaşanması, onu muhakemenin önüne geçirir.'¹⁸⁰⁰

'Tekebbür' ve 'istikbâr' ile yakın anlamda kullanılan kibir; kişinin kendini beğenmesi ve başkasından büyük görmesidir. Kibirde, içteki büyüklük hissi, yani ucb, dışa taşarak, insanın davranışlarına da aksetmektedir. En büyük kibir kişinin Yüce Allah'a karşı kendini büyük görüp hakkı kabul etmeyi ve O'na boyun eğerek ibadet etmeyi

¹⁷⁹⁵ Kasas, 63.

¹⁷⁹⁶ İsfehâni, *a.g.e.*, 'ğ-v-y' madd.

¹⁷⁹⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'u-c-b' madd.

¹⁷⁹⁸ İsfehâni, *a.g.e.*, 'u-c-b' madd.

¹⁷⁹⁹ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 150.

¹⁸⁰⁰ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 152.

reddetmesidir.¹⁸⁰¹ Efendimiz (s.a.s.) de kibri; *بَطَرُ الْحَقِّ وَغَمَطُ النَّاسِ* 'hakkı reddetmek ve insanları hakir görmek'¹⁸⁰² şeklinde tarif etmişlerdir.

Fahr ise, ucb ve kibir hastalığının biraz daha ileri bir seviyesidir. Fahr duygusunu taşıyan bir kimse kendi meziyetleri ile mest olmakta ve başkalarını hakir görmektedir. Psikologların 'fânî olanla gururlanma psikozu' olarak değerlendirdikleri ve bir hastalık olarak değerlendirdikleri bu hastalığın birçok alt tipi olup en önemlileri şunlardır: Mal varlığıyla gururlananlar, makamıyla gururlananlar, soyuyla gururlananlar, güzelliğiyle gururlananlar...¹⁸⁰³

'Kibirli insanlar, genellikle akıllı ve yetenekli kimselerdir. Çok çalışırlar, başarılıdırlar, özel yeteneklere sahiptirler ve kabiliyetleri dolayısıyla herkes onlara saygı gösterir.'¹⁸⁰⁴ Mekke döneminde bu vasıflarından dolayıdır ki Efendimiz (s.a.s.), İslâm'ın iki Ömer'den biri ile güçlenmesini istemiştir. Malumdur ki Ömer İbn Hattab aklını vahyin kontrolüne vermeyi kabul edip adalette zirve olurken; aynı derecedeki vasıflara sahip Amr İbn Hişâm ise aklına uyup kibirlenmiş, sırf bu kibrinden dolayı vahyi reddetmiş ve cehaletin babası olarak yâd edile gelmiştir.

Kibir ve ucbun en temel ve ortak özelliği, ikisinde de nimeti büyük görüp Mün'im'i Hakiki'yi unutmak veya hiç bilmemektir. Kibirli insanlar 'başkalarının ne hissettiğini, neye ihtiyaç duyduğunu anlayamazlar, zaten buna önem de vermezler. Onlar için varsa yoksa kendi egolarıdır. Ayrıca kendilerini övmekten hiç utanmazlar ve alkışlanmaktan da müthiş zevk alırlar.'¹⁸⁰⁵ Bunun ise çok dehşetli ve ölümcül bir hastalık olduğunun da farkında değillerdir.¹⁸⁰⁶

Methodılmekten hoşlanmanın çok tehlikeli bir durum olduğunu ifade eden bir hadis-i şerif de şöyledir: Ebu Musa el-Eş'arî anlatıyor: Efendimiz (s.a.s.) bir adamın diğer bir adamı överek anlattığını duyunca şöyle buyurdu: 'Adamı mahvettiniz ve belini kırdınız.'¹⁸⁰⁷ Birini methetmek, onun fitratında potansiyel olarak var olan

¹⁸⁰¹ İsfahanî, *a.g.e.*, 'k-b-r' madd.

¹⁸⁰² Müslim, İman, 41/275.

¹⁸⁰³ Bkz. Gültekin, *Psikolojik Tehlike*, s. 217.

¹⁸⁰⁴ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 157.

¹⁸⁰⁵ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 157.

¹⁸⁰⁶ Bâliyy, *a.g.e.*, s. 181.

¹⁸⁰⁷ Buhârî, Şehadât, 17/2520; Müslim, Zühd, 14/3001.

'methedilmekten hoşlanmak' duygusunu ortaya çıkaran bir faaliyet olduğu için, bu faaliyet sağlıklı birisinin belini kırmaya benzetilmiştir. Çünkü methetmek, methedilene şaşırtır. Böylece o, ayıplarını göremez ve kendisini çok iyi birisi olarak görür ki, bu durum onu kibir hastalığı ile beraber ibadetleri bırakmaya kadar götürür. Bu da onun maddî ve manevî hayatının heder olması demektir. Nitekim methedilmekten hoşlanmak, bu vesileyle kibirlenip üstünlük duygusuna kapılmak da, bizzat 'paranoid özellikler taşıyan bir akıl hastalığıdır.'¹⁸⁰⁸

'Kibirli kişilere, uzaktan baktığınızda, etkileyici ve çekici olduklarını düşünürsünüz ama yakın olduğunuz zaman, bencillikleri yüzünden onlardan nefret edersiniz.'¹⁸⁰⁹ Bu hakikate Kur'ân-ı Kerim'de de şöyle vurgu yapılmıştır: ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُّسْنَدَةٌ يُحَسِّبُونَ كُلَّ صَاحِبَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قَاتِلْتَهُمُ اللَّهُ إِلَىٰ يُوقُونَ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوَّا رُؤُسَهُمْ وَرَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ 'Onlar önce inandıklarını iddia ettiler, sonra inkâra gittiler. Bu sebeple kalpleri mühürlendi. Artık onlar hakkı anlamazlar. Onları gördüğünde kalıpları kıyafetleri senin hoşuna gider, onları beğenirsin. Konuştuklarında sözlerine kulak verirsin. Gerçekte ise onlar, âdeta duvara dayatılan, ruhsuz kütüklere benzerler. İçleri boş, ödlektiklerinden çıkan her sestene pirelenir, her yeni haberi kendi aleyhlerinde sanırlar. Onlar düşmandır, onlardan sakın! Allah belalarını versin onların! Nasıl da hakikatten vazgeçiriliyorlar. Onlara: 'Gelin, Resulüllah'ın huzuruna varın, sizin için dua etsin, Allah'tan size af dilesin!' denildiğinde, (açıktan bir şey söyleyemediklerinden), kibirlerinden ötürü başlarını sağa sola bükerek, içten içe homurdanırlar ve onların kibirli bir şekilde yan çizdiklerini görürsün.'¹⁸¹⁰ Bu kibirli, en başta 'ben merkezli' düşündükleri için her şeyi mubah görüp iki yüzlülük yaparak münafıklık yaparlar. Bu vasıflarından dolayı, Yüce Allah onların kalblerini mühürler. Onlar da, yere düşmemek için, hayatları boyunca kendilerini ayakta tutacak herhangi bir şeye, şuursuzca dayanırlar. Bundan sonra artık o dayandıkları şeyin de güdümüne girerler.

Müfessirler, kibir ve nifak hastalığına yakalanmış olanlar için, 'dayandırılmış kütük' benzetmesini iki yönden ele almaktadırlar: Birincisi, الخُشْبُ الْمُسْنَدَةُ 'el-huşübü'l-müsennedeh' kavramıyla ifade edilen; 'dayandırılmış kütük; kendisinde hayat kalmadığı,

¹⁸⁰⁸ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 163.

¹⁸⁰⁹ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 157.

¹⁸¹⁰ Münâfikûn, 3–5.

mevye vermediği ve kuruduğu için, sahibi tarafından kesilmiş ve bir kenara atılmıştır. Kibirli münafık da, hayatı 'ben merkezli' olarak değerlendirdiği için; başkasına hiçbir surette fayda vermez. Bu yüzden Kur'ân, 'böylelerini cimriliklerinden dolayı kınamış ve bu benzetmeyi yapmıştır.'¹⁸¹¹

İkincisi, *الْحُسْبُ الْمُسَدَّةُ* 'el-huşübü'l-müsennedeh' kavramıyla ifade edilen; 'dayandırılmış kütük; oyulmuş, yontulmuş ve duvarlara dayandırılmış sanem,¹⁸¹² yani büst¹⁸¹³ gibi sahnelerde oynatılan kuklalardır ki, bunlar cüsseleriyle şaşırtacak sağlamlıkta iken; gerçek manada rûhsuz ve kalbsizdirler. Canlılık adına göstermiş oldukları birkaç hareketleri ise, tamamen başkasının güdümündedir. Çünkü kalb ve rûhunu yitiren bir insan, iradesini de yitirir. Duvara dayandırılan bu kütük, şayet herhangi bir sele de maruz kalırsa, artık selin önündeki kütüktür.

İnsana bütün manevî değerlerini kaybettiren kibir,

'insanı birçok güzellikten mahrum eder. En başta yalnızlığa iter. Yalnızlığa ittiği için de insanın kendisiyle barışmadan, yapay bir sevgi yaşamasına sebep olur. Kibirli kimse, küçük şeylerden zevk alamaz, gözü hep yükseklerde. Kendini değil, dünyayı değiştirmeye çalışır, sıradanlıktan mutluluk duymaz, dolayısıyla mutluluğu bir türlü yakalayamaz. Kendini başkalarından üstün görme durumunun zıddı, değersizlik hissi ve depresif duygulardır. Tevazu ise vasıfsız olduğunu düşünmekle, gurur arasında denge kurabilmektir, yani gerçekçi değer algısıdır. Akıl önden, kıymetli olma duygusu arkadan gider. Tevazuda aklın kontrolünde giden bir değer söz konusudur. Yoksa bu, insanların karşısında eziklik göstermek değildir. Kibirli kişilere karşı mütevazı olmak, tevazuun kendisine yapılan saygısızlıktır. Zira kibirli insana karşı alçakgönüllü davranırsanız, sizi ikinci sınıf görür. Bu kişilerle onların anlayacakları dilinden konuşmak daha yararlıdır.'¹⁸¹⁴

Kibir hakikati itibariyle iki kısımdır: Birincisi, hak etmiş olan kişinin, gerekli yerde ve gerekli zamanda büyümesini istemesidir. Böyle bir duygu övülmüştür. İkincisi ise, hak etmediği ve kendisinde iyi bir meziyet bulunmadığı halde, kişinin kendi nefsinin beğenmesi ve büyük görmesidir. Böyle bir duygu Kitap ve Sünnet'te yerilmiştir. Kur'ân'da; *وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ* 'O vakit meleklere: 'Âdem'e secde edin!' dedik. İblis dışındaki bütün melekler secde ettiler. İblis

¹⁸¹¹ el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VIII, 275.

¹⁸¹² ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, VII, 64.

¹⁸¹³ İsfahanî, *a.g.e.*, 's-n-m' madd.

¹⁸¹⁴ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 158.

bunu yapmadı, kibrine yediremedi ve kâfirlerden oldu.¹⁸¹⁵ buyrularak İblis'in kendisinde bulunmayan vasıfları kendinde varmış zehabıyla Âdem (a.s.)'a karşı kibirlendiği, bu sebepten dolayı da Yüce Allah'ın emrinden yüz çevirdiği ve göz göre göre asi olduğu hakikati belirtilmektedir. Bu da gösteriyor ki 'kibir' şeytanda bulunan ve mü'minlerin sakınmaları gereken, son derece tehlikeli, şeytanî bir hastalıktır. Bu hastalık, şeytandan sonra en bariz bir şekilde Yahudilerde tezahür etmiş, bu kibirleri onları hased bataklığına da sürmüş ve nihayetinde çocuklarını tanıdıkları gibi iyi tanıdıkları bir peygamberi, bile bile reddetmişlerdir.¹⁸¹⁶ Onlar o kadar nefislerinin hevasına düşkünlüdürler ki, onların bu hastalıklarının tetiklediği ikinci bir hastalık olan kibirlerinden dolayı bazı peygamberleri yalanlama, bazılarını da öldürme çirkefliliğine düşebilmişlerdir: وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَقَرِيقًا تَقْتُلُونَ 'Biz Musa'ya kitap verdik. Ondan sonra peş peşe peygamberler gönderdik. Meryem'in oğlu İsa'ya da mucizeler, açık deliller verdik ve onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik. Demek size her ne zaman bir peygamber gelip de nefislerinizin hoşlanmadığı bir şey getirirse kafa tutacak, onların kimine yalancı deyip kimini öldüreceksiniz ha!¹⁸¹⁷

Elbette bu özellik, وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَأَصْرُوا وَآسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا 'Her ne zaman, onları bağışlaman için çağırdıysam, onlar parmaklarıyla kulaklarını tıkadılar. Esvaplarıyla örtündüler, direttiler ve çok kibirlendiler.'¹⁸¹⁸ âyetinde de ifade edildiği gibi sadece Yahudilerde mevcut değildir. Bilakis önceki kavimlerde de bu hastalık söz konusudur. Ancak bu hastalık Yahudilerde daha belirgin ve yaygın olarak seyretmektedir.

Yukarıdaki âyetlerin de ifade ettiği gibi kibir, insanı zillete düşürür, hakkı ve hakikati reddettirir ve batılda ısrarcı yapar. Aslında kibirli insan hakikati bile bile reddettiği halde yine de câhildir. Çünkü kibirli ne nefsinin ne de Rabbi'nin hakikatini bilmemektedir. Eğer Rabbinin kendisini nutfeden yarattığını, çeşitli merhalelerden geçirdiğini, sonra da zayıf ve muhtaç bir insan haline getirdiğini bilseydi kibirlenmesi

¹⁸¹⁵ Bakara, 34.

¹⁸¹⁶ Bkz. Bakara, 146 ve En'am, 20.

¹⁸¹⁷ Bakara, 87.

¹⁸¹⁸ Nuh, 7.

mümkün olur muydu? Hâlbuki insan ne dağlar gibi yükselebilmiş, ne de dünyayı o yaratmıştır.

Kibir, ibadetteki samimî duyguları yok edici bir hastalık olduğu için, Yüce Allah ondan şiddetle sakındırmış,¹⁸¹⁹ kibirli insanları sevmediğini¹⁸²⁰ ve bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak da içinde kibir duygusu bulunan her kalbi mühürleyeceğini¹⁸²¹ ifade etmiştir. Evet, topluma hizmet gayesiyle çalışan bir lokanta, fırın veya her hangi bir iş yeri, halkın sağlığına zarar verecek, bir hastalık saçabilecek bir pozisyona düştü mü, hemen devletin yetkilileri tarafından kapatılma cezasına çarptırılır ve kapısına da mühür vurulur. Mefsedetlerin en büyüğü olan kibir de bir kalbde bulunup, o kalb tevbe ile temizlenmezse Yüce Allah tarafından o kalbe mühür vurulur. Birincisinde dükkân sahibinin 'ben zulme uğradım' deme hakkı olmadığı gibi ikincisinde de kulun böyle bir şikâyette bulunma hakkı yoktur.

2.2.2.4.3.9. İstihzâ (Hakîr Görmek ve Alaycılık)

İslam toplumunun fertleri arasında sevgi ve saygının ehemmiyetini yukarda açıkladık. İşte bu sevgi ve saygının yokluğunda insanların biri diğeri ile alay edebilmekte ve zenci beyazı, zengin fakiri veya falan kavme mensup olan öteki kavme mensup olanı hakîr görebilmektedir. Oysa Efendimiz (s.a.s.); *إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُورِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ وَلَكِنْ إِنَّمَا يَنْظُرُ إِلَى أَعْمَالِكُمْ وَقُلُوبِكُمْ* 'Yüce Allah sizin sûretlerinize ve mallarınıza bakmaz. Fakat O, sizin amellerinize ve kalblerinize (niyetlerinize) bakar.'¹⁸²² buyurarak Yüce Allah'ın insanları renklerine ve mallarına göre değil; yaptıkları amellerine ve bu amelleri işlerken kalblerinde bulunan kibir veya samimiyet gibi duygularına bakacağını vurgulamıştır.

Yine Efendimiz (s.a.s.); *الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لَا يَخُونُهُ وَلَا يَكْذِبُهُ وَلَا يَخْدُلُهُ كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ*; *عَرَضُهُ وَمَالُهُ وَدَمُهُ الْقَوَى هَا هُنَا بِحَسَبِ أَمْرٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْتَوَرَ أَحَاهُ الْمُسْلِمَ* 'Müslüman Müslüman'ın kardeşidir. Ona hıyanet etmez, ona yalan söylemez ve ona yardımı terk etmez. Her Müslüman'ın diğeri Müslüman'a malı, canı ve ırzı haramdır. (Göğsünü işaretle) takvâ buradadır. Kişinin Müslüman kardeşini hakîr görmesi, kötülük olarak ona yeter.'¹⁸²³

¹⁸¹⁹ Bkz. İsrâ, 37.

¹⁸²⁰ Bkz. Nisâ, 36.

¹⁸²¹ Bkz. Ğâfir, 35.

¹⁸²² İbn Mâce, Zühd, 9/4282.

¹⁸²³ Tirmizî, Birr, 18/2052.

Eğer Müslümanlardan iki topluluk birbirleriyle mücadele içinde iseler yapılacak ilk iş, onların aralarını bulmaktır.¹⁸²⁴ Böylece araları bulunan Müslümanlar sadece kardeşlik bağı ile birbirlerine bağlanırlar.¹⁸²⁵ Bu kardeşlik bağı ile bağlananlar da asla birbirlerini hakîr görmez, birbirleriyle alay etmez, birbirlerini karalamaz ve birbirlerine hoşlanmayacakları lakaplar takmazlar. Bilirler ki, iman ettikten sonra, bu işler çok kötü ve tehlikeli işlerdir. Ayrıca alay edilenlerin edenlerden daha hayırlı olabileceği ihtimalini hiçbir zaman göz ardı etmezler.¹⁸²⁶ Böylece bir kimse başka bir kimse hakkında kötü zan beslemez, yaptıklarını araştırmaz, onun gıybetini yapmaz ve bunun çok kötü bir hastalık olduğunu bilir.¹⁸²⁷ Müslüman diğer bir Müslüman ile olan diyalogunu kardeşlik esasına dayandırır, kendisini kimseden üstün görmez ve üstünlüğün sadece takvada olduğunu bilir.¹⁸²⁸

Aslında bu hastalık, Müslüman'da bulunmaması gereken, münafıklık hastalığının tetiklediği bir hastalıktır. Kur'ân'ın ifadesiyle, münafıklara: 'şu güzel insanların iman ettiği gibi siz de iman edin.' Denildiğinde onlar: 'yani o beyinsizlerin inandıkları gibi mi inanalım?' derler.¹⁸²⁹ Ancak Kur'ân-ı Kerim, bu ifadelerin 'beyinsizlik (sefeh) hastalığından kaynaklandığını' ifade etmekte ve bu hastalığa mübtelâ olanların, hastalıklarının farkında olamadıklarını vurgulamaktadır.¹⁸³⁰

2.2.2.4.3.10. Fezâzet (Hoyratlık/Dilbazlık)

Arapça'da *الْفِظْ* 'el-fezz' kavramı, 'kar suyu'ndan kinâye ile kötü ahlak manasındadır. Çünkü kar suyunun içimi ağır olduğundan, zorunlu haller dışında bu sudan içilmez.¹⁸³¹ Bu kavram, 'ağır ve hoş olmayan' manasıyla Kur'ân-ı Kerim'de de kullanılmıştır: *فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَسَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ* 'İnsanlara yumuşak davranman da Allah'ın merhametinin eseridir. Eğer katı yürekli, kaba biri olsaydın, insanlar senin etrafından dağılıverirlerdi. Öyleyse onların kusurlarını affet, onlar için mağfiret dile ve işleri onlarla müşavere et!'¹⁸³² Bu âyette geçen *فَظًّا*

¹⁸²⁴ Bkz. Hucurât, 9.

¹⁸²⁵ Bkz. Hucurât, 10.

¹⁸²⁶ Bkz. Hucurât, 11.

¹⁸²⁷ Bkz. Hucurât, 12.

¹⁸²⁸ Bkz. Hucurât, 13.

¹⁸²⁹ Bakara, 13.

¹⁸³⁰ Bkz. Bakara, 13.

¹⁸³¹ İsfehânî, *a.g.e.*, 'f-z-z' madd.

¹⁸³² Âl-i İmrân, 159.

'fezzen' kavramı nekre bir kelimedir. Arap gramerine göre, nekreden sonra gelen onun sıfatı olur. Bu durumda, غَلِيظُ الْقَلْبِ 'ğalîza'l-kalb' yani, 'katı yüreklilik' ifadesi, فَظًّا 'fezzen' kavramını tavsif etmektedir. Bu durumda فَظُّ 'fezz' kavramı, 'katı yüreklilik' olarak da tarif edilebilir.

Hem فَظُّ 'fezz' hem de غَلِيظُ 'ğalîz' kavramlarının zıddı olarak اللَّيْنُ 'el-lîn' kavramını zikretmek mümkündür. Çünkü فَظُّ 'fezz' ve غَلِيظُ 'ğalîz' kavramlarının eş anlamlısı olan الْخُشُونَةُ 'huşûnet' de, اللَّيْنُ 'el-lîn'in zıddıdır.¹⁸³³ Nitekim âyette, غَلِيظُ 'ğalîz' vasfı kalbe sıfat yapıldığı gibi; اللَّيْنُ 'el-lîn' kavramı da kalbe sıfat yapılmıştır.

Ayrıca âyette, Efendimiz (s.a.s.)'in فَظًّا غَلِيظُ الْقَلْبِ 'kaba ve katı yürekli' biri değil de; اللَّيْنُ 'el-leyyin', 'yumuşak davranan' biri olduğunun vurgulanması da, bu iki kavramın birbirine zıt ve kalbin birer faaliyeti olduklarının göstergesidir.

'el-leyyin' kavramının, kalbin bir faaliyeti olduğunun diğer bir delili de şu âyettir: اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ 'Allah sözlerin en güzelini indirmiştir. Allah'ın vahiy yolu ile gönderdiği bu söz, her tarafı birbirini tutan, gerçekleri, farklı üsluplarla tekrar tekrar beyan eden bir kitaptır. Rab'lerini tazim edenlerin derileri onu okuyup dinlerken ürperdi duyar. Sonra derileri ve kalpleri Allah'ı anmakla ısınır yumuşar, sükûnet bulur.'¹⁸³⁴

Başlıkta 'fezâzet' kavramın verirken, halk arasında kullanılan şekli olan 'dilbâz' manasını da parantez içinde verdik. Dilbâz kavramı Farsça bir tamlama olup 'dil' ve 'bâz' isimlerinin bir araya gelmesiyle, Arapçadaki 'ba'l-i bekke' gibi mürekkebe bir isimdir. Bu isimlerden 'dil', dilimizde de kullandığımız 'gönül' manasındadır. 'Bâz' ise, güvercin avlamak için alıştırılmış, vahşi şahin kuşudur. Dolayısıyla bu mürekkebe ismi 'merhametsiz, acımasız ve katı yürekli' şeklinde tarif edebiliriz.

Efendimiz (s.a.s.)'in insanlara yumuşak davranması, Yüce Allah'ın merhametinin eseridir. Bu yumuşak davranmanın neticesinde de, mü'minlerin kalpleri Allah'ı anmakla ısınır yumuşar ve sükûnet bulur. Eğer Efendimiz (s.a.s.), Ashabına merhametli ve şefkatli değil de; فَظًّا غَلِيظُ الْقَلْبِ 'kaba ve katı yürekli' davransaydı, onlar mutluluk asrı demek olan 'asr-ı saâdet'i yaşayamazlardı. Çünkü mutluluğa ancak, merhamet ve şefkat

¹⁸³³ İsfehânî, *a.g.e.*, 'l-y-n' madd.

¹⁸³⁴ Zümer, 23.

duygularının yoğun olarak yaşandığı ortamlarda ulaşılır. 'Son yıllarda yapılan Fonksiyonel MR araştırmaları, bu (merhamet ve şefkat) duygu şemasının beyinde biyokimyasal kökeninin olduğunu ortaya koymaktadır. Merhamet, şefkat, acıma gibi duygular hissedildiği anda beyinde 'iç morfin' denilen endorfin, serotonin gibi mutluluk hormonlarının salgılandığı belirtilmiştir.'¹⁸³⁵ Şefkatin insan sağlığına katkısı olan, birçok psikolojik ve psikosomatik hastalıklara faydası olan bir duygu olduğu, bilimsel araştırmalarla isbatlanmış bir durumdur.¹⁸³⁶ 'Dolayısıyla şefkat, ruh sağlığının yanı sıra beden sağlığına da ciddî faydalar sağlayan bir duygudur.'¹⁸³⁷

Şefkat duygusu aynı zamanda beden dilimize de yansıyan bir haldir. Hayatta müşfik rolünü oynamak mümkün değildir. Çünkü 'bu duygunun role dökülmesi söz konusu olamaz. Geçici olarak böyle bir rol oynadığımızı zannetsek dahi uzun vadeli ilişkilerde yapmacık davranmak mümkün değildir. Çünkü inançlar, beden diline sözel olmayan aktarımlar şeklinde yansır.'¹⁸³⁸

2.3. İslâm Tıp Tarihinde Rûhî Hastalıkların Tedavisi

İslam Tarihinde tıp çalışmaları, daha Efendimiz (s.a.s.) zamanında ve onun tavsiyeleriyle başlamıştır. Efendimiz (s.a.s.); مَا أَنْزَلَ اللَّهُ دَاءً إِلَّا أَنْزَلَ لَهُ شِفَاءً 'Yüce Allah'ın yarattığı hiçbir hastalık yoktur ki onun şifasını da yaratmış olmasın.'¹⁸³⁹ 'Ancak ihtiyarlığın ilacı yoktur.'¹⁸⁴⁰ 'Fakat haram olan şeylerle tedâvî olmayın!'¹⁸⁴¹ فَرَّ مِنَ الْمَجْدُومِ الْحُمَّى مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ فَأَطْفِئُوهَا بِالْمَاءِ 'Aslandan kaçtığı gibi cüzamlıdan kaç!',¹⁸⁴² إِذَا سَمِعْتُمْ بِالطَّاعُونِ 'Humma, cehennemın kaynamasındandır. Onu su ile söndürün!'¹⁸⁴³ ve إِذَا بَارِضٌ فَلَا تَدْخُلُوهَا وَإِذَا وَقَعَ بِأَرْضٍ وَأَنْتُمْ بِهَا فَلَا تَخْرُجُوا مِنْهَا 'Bir yerde taun hastalığı çıktığını duyduğunuzda oraya girmeyin! Bulduğunuz yerde taun çıktığında oradan ayrılmayınız!'¹⁸⁴⁴ buyurmuş ve 'tibbî bilgisi olmadan tedâvî yapanın sorumlu olacağı'¹⁸⁴⁵ hükmünü koymuştur.

¹⁸³⁵ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 93.

¹⁸³⁶ Bkz. Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 98.

¹⁸³⁷ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 98.

¹⁸³⁸ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 97.

¹⁸³⁹ Buhârî, *Tıb*, 1/5678.

¹⁸⁴⁰ Ebû Dâvud, *Tıb*, 1/3857.

¹⁸⁴¹ Ebû Dâvud, *Tıb*, 11/3876.

¹⁸⁴² Buhârî, *Tıb*, 19/5707.

¹⁸⁴³ Buhârî, *Tıb*, 28/5723.

¹⁸⁴⁴ Buhârî, *Tıb*, 30/5728.

Efendimiz (s.a.s.)'den, tıp ilmiyle ilgili üç yüz civarında hadis rivayet edildiği bildirilmiştir.¹⁸⁴⁶ Hadislerin tedvini döneminde, tıp ile ilgili varid olan hadis-i şeriflerin toplanarak oluşturulan kitaplar, daha çok koruyucu hekimlik diyebileceğimiz, 'Tıbb-ı Nebevî' ismiyle te'lif edilmiştir. İbn Kayyım el-Cevziyye ve Muhyiddîn İbn Şeref en-Nevevî gibi bazı âlimler 'Tıbb-ı Nebevî' başlıklı eserler kaleme almışlardır. Biz bu eserlerin daha sonra, çeviri faaliyetleri, tıp çalışmaları ve hastane yapımında önemli rol oynadığını görmekteyiz...

İncelediğimiz kadarıyla İslâm dünyasında sağlık hizmeti veren veren mekânları; sabit ve 'seyyar çadırlar, manastırlar, halife ve devlet erkanının sarayları, hekim evleri, hekim dükkanları, hasta evleri, hamamlar ve gezici hekimlerin mekânı olan sokaklar',¹⁸⁴⁷ şeklinde sıralamak mümkündür. Nitekim Efendimiz (s.a.s.) zamanında, Hendek savaşı sırasında yaralıların sahabîlerin tedavîsini yapmak üzere 'Rüfeyde'nin Çadırı' adıyla bir çadır hastane kurulmuştu. Buna ilave olarak Mescidü'n-Nebî'de, Gıfaroğullarına ait yaralıların tedavî gördüğü bir çadır daha bulunuyordu.¹⁸⁴⁸

İslâm Tarihinde bilinen ilk hastane, Emevî devletinin başkenti Şam'da bulunan ve yapımı Muaviye İbn Ebî Süfyân (r.a.)'a nisbet edilen 'el-Bîmâristânü's-Sağîr'dir. Ayrıca Emevîler zamanında, Abdullah İbn Zübeyr (r.a) tarafından, Mekke'de Harem sınırları içinde kurulan bir çadır hastanenin var olduğu söylenmektedir.¹⁸⁴⁹

Her ne kadar İslam Tarihinde, ilk hastanenin Mesleme İbn Abdilmelik'in hastalanması üzerine, Hint tıbbının etkisiyle, Şam'da kurulan hastane olduğu söyleniyorsa da,¹⁸⁵⁰ bugünkü anlamda ilk hastane, Halife Harunürreşîd zamanında bizzat halifenin emriyle kurulduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁵¹

Mesleme İbn Abdilmelik'in kurduğu hastaneyi takip eden hastane Kahire'de kurulmuştur. Ancak bu hastane hakkında pek bilgi mevcut değildir. Kahire'deki bu hastaneden sonraki hastane Halife Mansur zamanında (754–775) Bağdat'ta kurulmuştur.

¹⁸⁴⁵ İbn Mâce, Tıb, 16/3595.

¹⁸⁴⁶ Özcan Köknel, *Kötü Ruhtan Ruh Sağlığına*, İstanbul, 1998, s. 88.

¹⁸⁴⁷ Levent Öztürk, *On İkinci Yüzyıla Kadar İslâm Dünyasında Hastaneler*, İstanbul, 2007, s. 67.

¹⁸⁴⁸ Öztürk, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁸⁴⁹ Öztürk, *a.g.e.*, s. 96-97.

¹⁸⁵⁰ E. Kâhya ve D. Erdemir, *Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Ankara, 2000, s. 40.

¹⁸⁵¹ Öztürk, *a.g.e.*, s. 126.

Bu hastane de yoğun Hint etkisi taşır. İslam Dünyasında dördüncü hastane, ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, bugünkü anlamda tam teşekküllü olarak ilk hastane, Harun Reşid zamanında (786–809) Bağdat'ta kurulmuştur. Bu dördüncü hastaneden sonra kurulan beşinci hastane, Halife I. Mütevekkil'in (847–861) Türk komutanlarından Feth İbn Hakan tarafından Kahire'de kurulmuştur. Altıncı hastane ise, yine Kahire'de, Mısır'da kurulan ve Abbasi hilâfetine yalnız ismen bağlı olan Tolunoğulları Devleti tarafından kurulmuştur. 'Bu hastane bazı yönleriyle daha öncekilerden farklılıklar göstermektedir. Örneğin, hastanenin koşulları farklı hastalıklara göre, bir sınıflamaya tabi tutulmuştur. Bu arada verilen bilgilerden, akıl hastalıkları için ayrı bir kısım ayrılmış olduğu anlaşılmaktadır... Daha sonra Bağdat'ta kurulan ve yedinci hastane diye bilinen hastanede de aynı prensipler uygulanmıştır. Bunlara ilave olarak, yedinci hastanede ihtisas dallarının daha iyi ayrılmış olduğu ve bugünkü ifade ile poliklinik uygulaması yapıldığı söylenebilir.¹⁸⁵²

'Ayrıca bu hastanelerden 3, 4, 5, 6 ve 7. hastane sadece tedavi kurumu olarak değil, aynı zamanda birer tıp okulu olarak da görev yapmışlardır. Bu kurumların iyi değerlendirilebilmesi için onları on üç, on dört ve on beşinci yüzyıllarda İtalya ve Fransa'da kurulan hastanelerle karşılaştırsak, bunların hepsinden daha iyi teşkilatlanmış ve düzenlenmiş olduğunu söylemek mümkündür. Bu sadece hastaların hastalıklara göre, farklı koşullara konması, ya da ihtisas dallarının bu yönde etkin olması açısından değil, akıl hastalıklarının hastalık olarak kabul edilip, dini bir cezalandırma olarak nitelendirilmemesinden (ki bu anlayış Batıda on sekizinci yüzyıldan itibaren şekillenmeye başlamıştır), bütün hastalıklar için belli ölçüde sterilizasyon önlemleri uygulanmasından (ki bu anlayış yirminci yüzyıldan itibaren Batıda yaygınlaşmaya başlamıştır) ve bedava tedavi ile (yirminci yüzyıldan itibaren Batıda devlet eliyle hastalara bedava sağlık hizmeti verilmiştir) ve de bu masrafı karşılamak üzere vakıflar kurulması ile (vakıf veya fon adı altında kurulan bu kurumlar daha çok yirminci yüzyılda Batıda görülmekte olup, tam anlamıyla aynı yapılanmayı göstermemektedir) ayrılmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu farklı noktaların ortadan kalkması için yüzyıllar boyu beklemek gerekmiştir. Ayrıca, Batıdaki benzerlerinden farklı olarak, bu hastanelerdeki tedavilerin hepsi de laiktir; dinî herhangi bir yanı yoktur.¹⁸⁵³

İslamiyet'in doğuşundan sonraki muhtelif gelişmelere paralel olarak, çeşitli bilim kurumlarının teşekkül ettiği ve bu kurumların şekillenmesinde, hizmet vermesinde ve devamlılığında Türklerin önemli katkıları bulunmuştur.¹⁸⁵⁴ Doğu Karahan'da yaşayan büyük Türk Şairi Yusuf Has Hacib'in yazdığı Kutadgu Bilig adlı eserde, bedensel ve

¹⁸⁵² Bkz. E. Kâhya ve D. Erdemir, *a.g.e.*, s. 40-43.

¹⁸⁵³ E. Kâhya ve D. Erdemir, *a.g.e.*, s. 43-44.

¹⁸⁵⁴ E. Kâhya ve D. Erdemir, *a.g.e.*, s. 40.

ruhsal hastalıklar, bunların tedavisi; ilaçla tedavinin yanında cinleri ve şeytanları kovan efsuncular hakkında bilgi verilmiştir.¹⁸⁵⁵

Selçuklular döneminde Anadolu'da hastaların bakımı ve tedavisi ile ilgili kuruluşlar yanında, sadece akıl ve ruh hastalarının bakımını ve tedavisini üstlenmiş tekkeler vardı. Bu tekkelerin en meşhurları, Afyon, Burdur, Erzurum dolaylarında olup Osmanlı döneminde de etkinliklerini sürdürmüşlerdir. Bunun dışında, günümüze kadar ulaşan Selçuklu Türklerine ait hastanelerin başında, Halep ve Şam şehirlerinde, 1150'li yıllarda kurulan 'Nureddin Hastaneleri' sayılabilir. Anadolu'da kurulan ve günümüze kadar gelen Selçuklu Türklerine ait ilk hastane Kayseri'deki Gevher Nesibe Hastanesi ve Gıyaseddin Keyhüsrev Tıp Okulu'dur.¹⁸⁵⁶ Selçuklular döneminde, tüm hastalıklara bakan, –bilhassa akıl ve ruh hastalarının bakıldığı, yattığı ve tedavi gördüğü 'tımarhane' bölümlerini de içinde barındıran– Divriği, Çankırı, Tokat, Kastamonu, Amasya ve Sivas gibi merkezlerde kurulu 'Darüşşifa' adlı sağlık kuruluşları mevcuttur.¹⁸⁵⁷

Osmanlı döneminde ise, içinde darüşşifası da bulunan; cami, medrese, imaret, sıbyan okulu ve hamam gibi kısımların da bulunduğu 'külliye' adında bir sistemle karşılaşmaktayız. Külliye sistemi; cemiyetin tüm ihtiyaçlarına cevap verebilecek mekânları bir araya toplamıştır. Bu dönemde, Bursa Orhan Gazi, Bursa Murat Hüdavendigâr, Bursa Yıldırım Beyazıt, Bursa II. Murat, İstanbul Fatih, Amasya II. Beyazıt, İstanbul II. Beyazıt Edirne II. Beyazıt, Manisa Hafsa Sultan ve İstanbul Süleymaniye Külliyelerinden bahsedilebilir.¹⁸⁵⁸

Osmanlıların son dönemi ile Cumhuriyetin ilk yıllarında ise, memleketimizde faaliyet gösteren, Balıklı Rum Hastanesi, Yedikule Ermeni Hastanesi, Şişli Fransız La Paix Hastanesi, Üsküdar Toptaşı Bimarhanesi, Gülhane Askerî Tıp Akademisi, Haydarpaşa Tıp Fakültesi ve Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi gibi sağlık kuruluşları, genel tababetin yanında, –son yıllarda ruh ve sinir hastalıkları olarak da anılan– akıl hastalıklarına bakan kuruluşlardır.

¹⁸⁵⁵ Bkz. Köknel, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁸⁵⁶ Bkz. Köknel, *a.g.e.*, s. 143.

¹⁸⁵⁷ Bkz. Köknel, *a.g.e.*, s. 151–154.

¹⁸⁵⁸ Bkz. Köknel, *a.g.e.*, s. 154–166.

Bugün de ülkemizin tüm teşekküllü hastanelerinin psikiyatri kliniklerinde, akıl, ruh ve sinir hastaları, ciddiyetle ve asrın gereklerine göre tedavi edilmektedirler.

BÖLÜM 3: KUR'ÂN-I KERİM'E GÖRE RÛHÎ HASTALIKLARIN SEBEP VE ÇARELERİ

Yüce Allah bütün insanları, tertemiz ve sağlıklı bir fitrat üzere yarattığı için, dünyaya tertemiz ve sağlıklı bir vaziyette gelir. Ancak o, bu sağlam fitratına aykırı olan, bütün kötü vasıfları sonradan edinir. Doğuştan sağlam olan bu fitrat, geçici olarak insanın dış etkenler, sosyal, tarihî ve coğrafi şartlar, adetler, kültürler, bireysel ve toplumsal kazanımlar gibi, içinde bulunduğu şartlarda ve konumda değişebilir.¹⁸⁵⁹

¹⁸⁵⁹ Gölcük, *Kur'ân ve İnsan*, s. 36.

Ancak tertemiz olarak yaratılıp dünyaya gönderilen insanların nefesine, hangisinin iyiliği kötülüğe tercih edeceği açığa çıksın ve imtihan tahakkuk etsin diye (Mülk, 2), takvâ ve fücûr yolları ilâm edilmiştir. (Şems, 8)

Nefis maddesinde de ifade ettiğimiz gibi; şehvet ve gadab duygularından ibaret olan nefsin faaliyet alanı ve şeytanla bulunduğu yer kan, dolayısıyla da kalptir. Bu sebeple, hem takvânın hem de fücûrun kaynağı kalptir denilebilir. Nitekim hadis-i şerifte; *أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ* 'Şunu iyi bilin ki, insan vücudunda küçük bir et parçası vardır. Eğer bu et parçası iyi olursa, bütün vücut iyi olur; bozulursa, bütün vücut bozulur. İşte bu et parçası kalbdir ¹⁸⁶⁰ buyrulmuştur.

Bunun yanında sevinç ve hüznün gibi duyguların da mahallinin kalb olduğu hadis-i şerifte ifade edilmiştir: *تَدْمَعُ الْعَيْنُ وَيَحْزَنُ الْقَلْبُ* 'Kalb hüznülenir ve göz yaş döker.' ¹⁸⁶¹

'Akıl kalbte midir yoksa başta mıdır?' tartışmalarına girecek değiliz. Fakat aklın; beyinde faaliyet gösteren ruhun bir tezâhürü olduğu açıktır. Bunun yanında aklın, kalbde bulunan لب 'lüb' ile irtibata geçmeden, yaratılış gayesini gerçekleştirecek olan sıhhati bulamayacağını söylemiştik. Ancak ruhun idrâk gücü olan aklın ortaya çıkmasını sağlayan beyin de, kalbin pompaladığı kan ile çalışır, yani beynin çalışması kalbe bağlıdır. Nitekim beyin ölümü gerçekleştikten sonra da kalbin hayatı devam edebilmekte, beden ruhtan yoksun ama kalbdeki nefsin faaliyetleriyle canlılığını sürdürebilmekte ancak kalb öldükten sonra hakikî ölüm gerçekleşmektedir. Bu sebeple, 'akıl beyinde üretilir ve kalbte çalışır.' diyebiliriz. Nitekim bazı müfessirler, insanların taşımayı kabul ettikleri emaneti, ¹⁸⁶² 'akıl' olarak yorumlamışlar ¹⁸⁶³ ve لا إيمان لمن لا أمانة له ¹⁸⁶⁴ 'emaneti olmayanın imânı da yoktur.' demişlerdir. Nitekim Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *مَا تَمَّ إِيمَانُ عَبْدٍ وَلَا اسْتِقَامَ دِينُهُ حَتَّى يَكْمُلَ عَقْلُهُ إِنَّ الرَّجُلَ لِيُذْرِكَ بِحُسْنِ خُلُقِهِ دَرَجَةَ الصَّائِمِ الْقَائِمِ وَلَا يَتِمُّ لِرَجُلٍ حُسْنُ خُلُقِهِ حَتَّى يَتِمَّ عَقْلُهُ فَعِنْدَ ذَلِكَ تَمَّ إِيمَانُهُ وَأَطَاعَ رَبَّهُ وَعَصَى عَدُوَّهُ إِبْلِيسَ* 'Kişinin akli olgunlaşmadıkça imânı tamamlanmaz ve dini de istikamet bulmaz. Muhakkak ki kişi, güzel ahlâkı ile gündüz oruç tutan ve gece namaz kılanların derecesine kavuşabilir. Kişinin akli olgunlaşmadıkça ahlâkı da olgunlaşmaz. (Önce akli sonra da ahlâkı

¹⁸⁶⁰ Buhârî, Îmân 39; Müslim, Müsâkât 107,108; İbn Mâce, Fiten, 14/4119.

¹⁸⁶¹ İbn Mâce, Cenâiz, 53/1657.

¹⁸⁶² Bkz. Ahzâb, 72.

¹⁸⁶³ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 86.

¹⁸⁶⁴ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 84.

düzeldiği) zaman da, kişinin îmânı olgunlaşır, rabbine itaat ve düşmanı İblîs'e muhalefet eder.¹⁸⁶⁵

İşte bu emanetin kalbte bulunduğu ve uyku esnasında da alındığı hadis-i şerifte bildirilmiştir: *أَنَّ الْأَمَانَةَ نَزَلَتْ فِي جَدْرِ قُلُوبِ الرَّجَالِ ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ الْقُرْآنِ ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ السُّنَّةِ يَنَامُ الرَّجُلُ النَّوْمَةَ* 'Emanet, insanın kalbinin tam orta yerine kondu. Bundan sonra, Kur'ân ve Sünnet'i öğrendiler. İnsan uyuyunca emanet onun kalbinden alınır. –beyaz yere konmuş siyah– bir nokta gibi sadece izi kalır.'¹⁸⁶⁶

Cumhurun tercih ettiği görüşe göre emanet; 'itaat, terkiyle ceza, edasıyla sevap elde edilen farzlar ve bütün dinî vazifeler.'¹⁸⁶⁷ olarak tarif edilmiş olsa bile bu tarifin içinden yine 'akıl' karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Efendimiz (s.a.s.); *لِكُلِّ شَيْءٍ دَعَامَةٌ وَدَعَامَةُ الْمُؤْمِنِ*; 'Her şeyin, sevk edici bir yönü bulunduğu gibi, insanları da iman ve ibadete sevk eden bir yönü (bir sâik) vardır ki, o da akıldır. Onun için, Yüce Allah, cehennemdekilerin şöyle dediklerini bildirmiştir:¹⁸⁶⁸ 'Şayet biz gerçeği işiten ve aklını çalıştıran kimseler olsaydık, elbette bu alevli ateşe girenlerden olmazdık!¹⁸⁶⁹ buyurmuştur. Bu yorumu teyid eden başka bir hadis-i şerif de şöyledir: *وَعَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ بِمَ يَتَفَاوَضُ النَّاسُ فِي الدُّنْيَا قَالَ بِالْعَقْلِ قُلْتُ وَفِي الْآخِرَةِ قَالَ بِالْعَقْلِ قُلْتُ إِنَّمَا يُجْزَوْنَ بِأَعْمَالِهِمْ فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا عَائِشَةُ وَهَلْ عَمِلُوا إِلَّا بِقَدَرِ مَا أُعْطَاهُمْ عَزَّ وَجَلَّ مِنَ الْعَقْلِ فَبَقَدَرِ مَا أُعْطُوا مِنَ الْعَقْلِ كَأَنْتِ أَعْمَالُهُمْ وَبَقَدَرِ مَا عَمِلُوا يُجْزَوْنَ* 'Hz. Âişe (r.anhâ) dedi ki; 'insanların dünyadaki üstünlükleri ne iledir?' diye Resulüllah'a, sordum. O da; 'Akıl iledir.' buyurdu. 'Âhiretteki üstünlükleri ne iledir?' diye sordum. Kendisi: 'Bu da akıl iledir.' dedi. 'İnsanlar âhirette amellerine göre üstünlük kazanmazlar mı?' diye sordum. Bu sefer; 'Bunu amellerine göre kazanırlar; fakat amel etmeleri de akılları iledir.' diye açıkladı.¹⁸⁷⁰

Bazı ilim adamlarının, *إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا* 'Gerçekten insan cimri olarak yaratılmıştır. Başı derde düştü mü sızlanır durur. Ama servet sahibi olunca da pinti kesilir.'¹⁸⁷¹ âyetlerini delil gösterip, 'bu tür hastalıklar, doğuştan

¹⁸⁶⁵ el-Gazalî, İhyâ, I, 111.

¹⁸⁶⁶ Buhârî, Fiten, 13/7086; Tirmizî, Fiten, 17/2334; İbn Mâce, Fiten, 27/4189.

¹⁸⁶⁷ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 86.

¹⁸⁶⁸ el-Gazalî, İhyâ, I, 111.

¹⁸⁶⁹ Mülk, 10.

¹⁸⁷⁰ el-Gazalî, İhyâ, I, 111.

¹⁸⁷¹ Meâric, 19–20.

insanların fitratında vardır.' iddialarının doğru olmadığını, *إِنَّا الْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ* 'Ancak namazlarını devamlı kılan musalliler böyle değildir.'¹⁸⁷² âyetlerinin delâletiyle, namaz vb. kalbî amelleri yapan Müslümanların böyle olmadıklarını söylemiştik.¹⁸⁷³ Çünkü âyette geçen *الْإِنْسَانَ* 'el-insan'dan, bütün insanların değil; 'genel olarak kafirlerin kastedildiği'¹⁸⁷⁴ rivâyet edilmiştir. Bu sebeple; 'insanlar kötü hasletlerle yaratılmamıştır. *إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا* 'Gerçekten insan cimri olarak yaratılmıştır.'¹⁸⁷⁵ âyeti de, *خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ* 'İnsan, yaratılışça çok acelecidir.'¹⁸⁷⁶ âyetinin bir benzeridir.

'Bu âyetlerdeki kasıt, 'insanların bu vasıflarla yaratılmış olduğu' değildir. Bunun delili de, 'Yüce Allah'ın bu fiilleri değil; bu fiilleri işleyenleri kınamasıdır. Çünkü Yüce Allah, bu kötü vasıfları terk etmek için nefisleriyle mücadele edenleri, bu kınamadan istisnâ tutmuştur. Eğer bu vasıflar, zarûrî yaratmayla hâsıl olan vasıflar olsalardı, Yüce Allah onları terk etmeyi emretmezdi'¹⁸⁷⁷

Doğuştan sağlam ve sıhhatli olarak yaratılan insanın bu sağlam fitratı, doğuştan itibaren içinde bulunduğu nefsî, ictimâî, tarihî ve ananevî etkenler karşısında değişir. Böylece ortaya çıkan rahatsızlıklara 'Rûhî Hastalıklar' denmektedir. Daha önce ruhun hastalanmayacağını ifade etmiştik. Ancak akıl, ruhun bir tezâhürü olarak, beynin yanında kalbdeki 'lûb'de de faaliyet göstermektedir. Kalbdeki nefsin tesiriyle bozulan kalb, aklın faaliyetlerine tam manasıyla izin vermemekte, dolayısıyla aradan çıkan akıl, ruhun da devre dışı kalmasına sebep olmaktadır. Aklın devre dışı kaldığı bu durumda da 'ruh hastalandı' denilmektedir.

Rûhî Hastalıklar, maddî/bedenî hastalıklardan daha da tehlikelidirler. Çünkü maddî hastalıkların hedefi bedeni ölüme götürmek iken; rûhî hastalıkların hedefi de nefsi, aklı ve kalbi ölüme götürmektir ki, bu ikincisi ebedî şakâveti netice verir. Bu hastalıklara yakalanmamak için korunmak lazımdır. Ancak herhangi bir şekilde edinilmiş olan bu hastalıkların tedâvisi ise öncelikle sebepleri ortadan kaldırmak daha sonra da, gerekli tedâviyi aramak lazımdır. Şimdi bu sağlam fitratın sıhhatini tedhit eden ve rûhî hastalıklara sebep olan etkenler ile korunmak için alınması gereken tedbirleri ve tedâvî yollarını sırasıyla görelim:

¹⁸⁷² Meâric, 22–23.

¹⁸⁷³ Bkz. Meâric, 24–34.

¹⁸⁷⁴ İbn Abbas, *Tenvîrül-Mikbâs*, s. 485.

¹⁸⁷⁵ Meâric, 19.

¹⁸⁷⁶ Enbiyâ, 37.

¹⁸⁷⁷ Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XVI, 30.

3.1. Rûhî Hastalıkların Sebepleri

Kibir, ucb, riya ve şöhret düşkünlüğü gibi kalbî hastalıklar, birer mikrop gibi, sahibinin fark edemeyeceği kadar gizli ve sinsidirler. Bu sebeple kolaylıkla anlaşılamiyorlar. Eğer anlaşılırsalardı, –zor da olsa– tedavi edilirdiler. Tedavi için zor vasfını kullanıyoruz, çünkü bütün bu hastalıkların tedavisi, nefsî arzu diye tarif edebileceğimiz şehevî arzulara düşkünlük olan 'nefsî hevâ'ya muhalefettir. Birçok ameli içine sığdırdığımız 'hevâyaya muhalefet', bu hastalıkların çaresi olduğu gibi; 'kalbî amelleri' terk etmek te; genelde bu hastalıkların sebebidirler. Sağlıklı olan bir kalbin, kalbî amelleri terk etmesiyle direnci düşer ve herhangi bir haram karşısında hemen hastalanıverir. Vücudun mikroplara antikor üretip korumaları gibi; kalbî ameller de kalbi koruyacak duyguların artmasına vesile olur ve onu korurlar.

Kalbî amellerden yoksun olan bir kalb; şehevî arzuları, gayr-i meşru ve sınırsız olarak yaşayınca hastalanır. Bu gayr-i meşru hayat, mikropların bedende yaptıkları tahribat gibi, kalpte tahribat yapar. Çünkü işlenen her bir günah kalbi hastalandırır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de, 'فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ قَرَّادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ' 'Kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını daha da ilerletti. Bu yalancılık (ve samimiyetsizlikleri) sebebiyle bunlara gayet acı bir ceza vardır.'¹⁸⁷⁸ Kalbî amellerin arasında, en esas ve en temel olan faaliyet olarak حُشُوعٌ 'huşu' vasfını zikretmek mümkündür. Nitekim 'saygı ve tevazu'¹⁸⁷⁹ olarak tarif edebileceğimiz حُشُوعٌ 'huşu', الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ¹⁸⁸⁰ 'Onlar namazlarında tam bir saygı ve tevazu içindedirler.'¹⁸⁸⁰ âyetinde, mü'minin en aslî vasıfları olarak bildirilmiştir. Burada حُشُوعٌ 'huşu', 'tevazu ile gönülden yalvarmak'¹⁸⁸¹ manasındadır. Yani huşu, kalp yumuşaklığı, inkisarı, tevazusu ve inceliği demektir. 'Kalb huşu vasfına sahip olunca, bütün azâlar da bu duyguyu yaşarlar. Çünkü kalp, diğer organların kendisine uydukları, lider vasfında bir organdır.'¹⁸⁸²

Şimdi kalbin huşuunu kaybettirip hasta ettiren sebepleri görelim:

3.1.1. Bid'atlar

¹⁸⁷⁸ Bakara, 10.

¹⁸⁷⁹ İlgili âyet için bkz. Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*.

¹⁸⁸⁰ Mü'minûn, 2.

¹⁸⁸¹ İsfehânî, *a.g.e.*, 'h-ş-a' madd.

¹⁸⁸² İbn Recep el-Hanbelî, *a.g.e.*, s. 41.

Arapçada اِبْدَاعٌ 'ibda' kavramı, 'bir şeyi, herhangi bir plan ve model kullanmadan yapmak olup daha çok 'yeni' manasında kullanılır. Bu kavram Yüce Allah için kullanıldığında 'bir şeyi herhangi bir alet, hammadde, zaman ve mekân kullanmadan var etmek' manasını ifade eder. اِبْدَاعٌ 'İbda' kavramı, bu manasıyla sadece Yüce Allah için kullanılır. اِبْدَاعٌ 'el-Bedî' ise, 'bir işi eşsiz yapan manasındadır.'¹⁸⁸³ Bu kavram bu manasıyla şu âyette kullanılmıştır: 'O, gökleri ve yeri yoktan var edendir. Bir şeyi yaratmak isteyince sadece 'ol!' der, oluverir.'¹⁸⁸⁴

قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ 'De ki: 'Peygamber olarak gelen ilk insan ben değilim ki!'¹⁸⁸⁵ âyetindeki بِدْعًا 'bidan' kavramı ise, 'sanki peygamber olduğunu söyleyen ilk insan benmişim gibi nedir bu kadar tepkiniz?' manasındadır.¹⁸⁸⁶

Dinde ve inançlarda bid'at ise, 'kişinin, şeriatın sahibini ve âlimleri dinlemeden, dinin sağlam usullerini gözetmeden herhangi bir söz veya iş yapmasıdır.'¹⁸⁸⁷ Bu manasıyla bid'at; Efendimiz (s.a.s.)'den sonra dini konularda, daha çok da ibâdetler konusunda ortaya çıkan her iştir. Nitekim hadis-i şerifte; اَوْصِيكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ وَالسَّمْعِ وَالطَّاعَةِ وَإِنْ عَبْدًا حَبِشِيًّا 'Fâîhü min yecûş minkümmü be'dü fesi'rî axtilâfâ küthîrâ fe'leiküm bisünnetî وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الْمَهْدِيِّينَ الرَّاشِدِينَ تَمَسَّكُوا بِهَا وَعَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ وَإِيَّاكُمْ وَمُحَدَّثَاتِ الْأُمُورِ فَإِنَّ كُلَّ مُحَدَّثَةٍ بِدْعَةٌ وَكُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ 'Size, 'Allah'tan korkmayı, başınıza Habeşli bir köle gelse dahi, o'nun emirlerini dinleyip itaat etmenizi tavsiye ederim. Benden sonra hanginiz yaşarsa birçok ihtilaflar görecektir. Sizin, benim ve râşid halifelerimin sünnetine uymanız gerekir. O sünnetlere dört elle sarılın! Sonradan uydurulmuş işlerden de sakının! Çünkü sonradan dine sokulan her şey bid'attır ve her bid'at da sapıklıktır'¹⁸⁸⁸ buyrulmuştur.

Efendimiz (s.a.s.), hem iyi hem de kötü yolu gösterdikten sonra, ümmetine hayırlı yolu tavsiye etmiştir: اِنَّ خَيْرَ الْأُمُورِ كِتَابُ اللَّهِ وَخَيْرَ الْهَدْيِ هَدْيُ مُحَمَّدٍ وَسَرَّ الْأُمُورِ مُحَدَّثَاتُهَا وَكُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ 'İşlerin en iyisi Allah'ın Kitâbı'na göre yapılandır. Yolların en iyisi de Muhammed'in yoludur. İşlerin en kötüsü de sonradan uydurulan bid'alardır. Her bid'at da sapıklıktır.'¹⁸⁸⁹

¹⁸⁸³ İsfehânî, a.g.e., 'b-d-a' madd.

¹⁸⁸⁴ Bakara, 117.

¹⁸⁸⁵ Ahkâf, 9.

¹⁸⁸⁶ Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, s.502.

¹⁸⁸⁷ İsfehânî, a.g.e., 'b-d-a' madd.

¹⁸⁸⁸ Ebu Dâvud, Sünne, 6/4609.

¹⁸⁸⁹ İbn Mâce, Mukaddime, 7/47.

Sonradan dine sokulan şeyler hangi isimle olursa olsun merduddur. Meselâ; Recep ayının ilk Perşembe'sini Cuma'ya bağlayan Reğâib gecesi ile ilgili olarak, herhangi sahîh bir haber olmadığı halde, bazı mutasavvıflar, 'Reğâib Namazı' adı altında yüz rekâtlık bir namaz ihdâs etmişlerdir.¹⁸⁹⁰ Buna karşın fıkıhta bu namaz hakkında; 'şiddetle yasaklanması gereken çok kötü ve birçok âlim tarafından hakkında eserler yazılıp zemmedilen bir bidattir.'¹⁸⁹¹ denilmektedir. Çünkü Efendimiz (s.a.s.) مَنْ أَحَدَّثَ فِي 'Kim bizim bu işimize (dinimize), onda olmayan herhangi bir şeyi sokarsa, o şey reddedilir. 'Kim bizim işimizin (dinimizin) dışında –ek olarak– bir şey yaparsa, o şey reddedilir.'¹⁸⁹² buyurmuştur.

Reddedilen bu bid'at sahibinin, hiçbir ibadetinin kabul edilmeyeceği, hadis-i şerifte bildirilmiştir: لَا يَقْبَلُ اللَّهُ لِصَاحِبِ بَدْعَةٍ صَوْمًا وَلَا صَلَاةً وَلَا صَدَقَةً وَلَا حَجًّا وَلَا عُمْرَةً وَلَا جِهَادًا وَلَا صِرْفًا 'Yüce Allah bid'at sahibinin orucunu, namazını, zekâtını, haccını, umresini, cihadını, Allah yolundaki harcamalarını ve ahlâkî davranışını kabul etmeyecektir. Kılın hamurdan kolaylıkla çekilip çıkarılması gibi; bid'at sahibi de İslâm'dan kolaylıkla çıkar.'¹⁸⁹³ Bu dehşetli durumdan kurtulmanın tek yolu, bid'at sahibinin bid'atları terk etmesidir. Çünkü Efendimiz (s.a.s.); أَبِي اللَّهِ أَنْ يَقْبَلَ عَمَلٌ 'Bid'at sahibi bid'atlarını terk etmedikçe, Yüce Allah onu affetmez'¹⁸⁹⁴ buyurmuştur.

Dinin, insanın rûhî ve bedenî sağlığına olan katkısı açıktır.¹⁸⁹⁵ Tüm dinlerde –değişik şeklerde de olsa– bir ibadet şekli olduğu mâlûmdur.

İlerde de açıklayacağımız gibi; İslâm dininde, ibadetin beyni hatta kendisi sayılan dua; insan sağlığı –bilhassa ruh sağlığı– için vazgeçilmez bir ilaçtır.¹⁸⁹⁶

Ancak, duanın sağlığa katkı yapabilmesi için, bid'a bulaşmamış, yani 'kanıta dayalı bir din'¹⁸⁹⁷ den kaynağını alması lazımdır. Kanıttan yoksun ve bid'alardan oluşmuş bir 'din' ve bu dinin öngördüğü 'dua' ilaç olmaktan ziyâde, ferdin ve toplumun hayatını katleden

¹⁸⁹⁰ el-Gazâlî, *İhyâ*, I, 202.

¹⁸⁹¹ Alâüddîn İbn Attâr, *el-Mesâilü'l-Mensûre*, (tah.: Muhammed el-Haccâr), Beyrût, 1996, s.57.

¹⁸⁹² Ebu Dâvud, *Sünne*, 6/4608.

¹⁸⁹³ İbn Mâce, *Mukaddime*, 7/51.

¹⁸⁹⁴ İbn Mâce, *Mukaddime*, 7/52.

¹⁸⁹⁵ Bkz. Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, s. 61; Nurbaki, *Kur'ân-ı Kerim'den Âyetler ve ilmî Gerçekler*, s. 78.

¹⁸⁹⁶ Bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, *ed-Dâ' ve'd-Devâ'*, Mısır, t.y. s. 10.

¹⁸⁹⁷ Bkz. Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 95.

bir zehir olur. Çünkü ilacı yapanın hem hastayı, hem hastalığı, hem de ilacın kimyasal yapısını bilmesi lazımdır. İlaç kullanılırken de, hastanın yaşını, kilosunu ve diğer hastalıkları taşıyıp taşımadığı da bilinmeli ve verilecek doz buna göre ayarlanmalıdır. Bu bilgilere sahip olmayan birilerinin, 'ilaç' diye hazırlayacakları şeyler de, ilaçtan ziyâde zehir hükmünde olurlar.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bid'atlar; Efendimiz (s.a.s.)'den sonra, ibadetler konusunda ortaya çıkan uydurma işlerdir. Bu işleri uyduranlar da, ne insanın maddî ve manevî yapısını, ne toplumu, ne de faydalı olacak işleri bilmekten âcizdirler.

Bu sebeple bid'atlar fert ve toplum hayatını bozan, maddî ve manevî hastalıkların artmasına vesile olan, 'sahte ilaçlar' mesabesinde dirler.

3.1.2. Hurâfeler

Arapçada خَرَفَ 'h-r-f' fiilinin masdarı olan الخَرْفُ 'el-haraf', 'yaşlılıktan dolayı, kişinin aklî melekelerinin bozulması manasında iken; خُرَافَةٌ 'hurâfe', 'cinlerin kandırıp kontrolleri altına aldıkları ve her gördüğünü anlatan ve yalanlanan adama denir.'¹⁸⁹⁸

Kur'ân-ı Kerim'de bulunmayan الخَرْفُ 'el-haraf' kavramı hadis-i şerifte; 'yaşlılıktan dolayı aklî melekelerin bozulması' manasında kullanılmıştır: رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثَةٍ عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَعْقَلَ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ رَوَاهُ ابْنُ جُرَيْجٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَادَ فِيهِ وَالْخَرْفُ 'Üç kişinin sorumluluğu yoktur: Uyanıncaya kadar uyuyanın, bulûğ çağına erinceye kadar çocuğun ve akıllanıncaya kadar mecnûnun (delinin). Ebû Dâvud dedi ki: İbn Cüreyc Kasım İbn Zeyd'den, o da Hz. Ali (k.v.)'den; Resulü Allah (s.a.s.)'in; 'yaşlılıktan dolayı aklî melekeleri bozulana' da eklediğini rivâyet etti.'¹⁸⁹⁹

Dinler tarihine baktığımız zaman cehalet ve menfaatlerin, 'mantıkî tabanı olmayan, gerçek hayatla ilişkisi bulunmayan inanç ve uygulamalar, iyilik veya kötülük getirebileceğine inanılan kuvvetler'¹⁹⁰⁰ olarak tarif edilen ve putperestliğin başka bir uygulaması olan hurafelerin kaynağı olduğunu görmemiz hiç de zor olmayacaktır.

¹⁸⁹⁸ İbn Ebî Bekr er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 'h-r-f' madd.

¹⁸⁹⁹ Ebu Dâvud, *Hudûd*, 17/4405.

¹⁹⁰⁰ Yusuf Şevki Yavuz, *DİA* 'hurafe' madd.

Çünkü bilgiye dayanmadan ortaya konan bu inançlar peygamberlerin getirdikleriyle bağdaşmadıkları gibi tamamen menfaatlere dayanmaktadırlar. Gönderilen bütün peygamberler, insanları bu yanlış inançlardan uzaklaştırmak ve hakikate ulaştırmak için mücadele vermişlerdir. Efendimiz (s.a.s.)'in hak peygamber olduğunu bildikleri halde sırf kibir, kıskançlık ve iktisadî menfaatleri uğruna hakikate cephe alan Ebu Cehil'ler ve zamanın Yahudi ve Hıristiyanları bunun en güzel örnekleridirler.

Günümüzde de menfaat, şöhret ve ihtiras gibi duygularla ortaya çıkan şahısların insanları kandırıp menfaat elde etmek ve kendi sapık duygularını tatmin etmek için başvurdukları saçma ve asılsız düşünceler ve kurdukları sıra dışı cemaat ve tarikatlar da hep bu sapıklığın uzantıları değil mi? 'Dinî metinlerin zamanla yok olmasının sonucunda bu tür hurafe ve sapıklığın ortaya çıktığı'¹⁹⁰¹ ve menfaatlerin kutsallaştırıldığı hakikatine rağmen, kendilerinin yaptığı din, vahiy ve hakikat düşmanlığına bilimsellik adını veren, karışıklıklardan ve halkın rahatsızlığından menfaat umanların, ihtiras ve şöhret uğruna her şeyi yapabilenlerin, tarihteki emsalleri gibi 'fetişist' olmadıklarını kim iddia edebilir?

Hurafelerin de bid'alar gibi, aklî ve mantıkî hiçbir temelleri olmadığı gibi, Kur'ân ve Sünnet'te göre de herhangi bir temelleri yoktur. Birçok âyette; gaybı bildiğini iddia etmek,¹⁹⁰² falcılık yapmak,¹⁹⁰³ arrâflık (gaybı bildiğini iddia etmek) ve kâhinlik yaparak gaybtan haber vermek¹⁹⁰⁴ yasaklanmış ve Efendimiz (s.a.s.) de bu davranışları, 'Yüce Allah'a eş koşup kendisinin getirdiklerini inkâr etmekle bir tutmuştur: مَنْ أَتَى كَاهِنًا أَوْ عَرَّافًا 'Kim bir kâhine ya da arrâfa gidip de onun söylediklerini tasdik ederse, Muhammed (s.a.s.)'e indirileni inkâr etmiş olur.'¹⁹⁰⁵

Hurafeler de bid'alar gibi, fert ve toplum hayatını bozan, maddî ve manevî hastalıkların artmasına vesile olan, 'sahte ilaçlar' mesabesinde dirler. Çünkü 'daha çok inanç boşluğundan kaynaklanan ve insanları Allah'tan başka varlık ve güçleri kutsallaştırmaya

¹⁹⁰¹ Yavuz, *DİA* 'hurafe' madd.

¹⁹⁰² Bkz. Cin, 26–27.

¹⁹⁰³ Bkz. M3aide, 90.

¹⁹⁰⁴ Bkz. Âl-i İmrân, 179.

¹⁹⁰⁵ Ahmed İbn Hanbel, 2, 429.

götüren hurafeler, dinî hayatı zayıflattığı gibi ruh sağlığını da olumsuz yönde etkilemekte, ayrıca insanları bilimsel alanda geri kalmaya mahkûm etmektedir.¹⁹⁰⁶

3.1.3. Bâtil Dinler

İnsanların bedenlen çeşitli gıdalara ihtiyacı sebebiyle, nefsine yerleştirilmiş bulunan açlık dürtüsü gibi; ruhen de ihtiyaç duyduğu huşuu elde etmek için, nefsine inanma dürtüsü yerleştirilmiştir. Gıdasız kalan çocukların toprağı gıda zannedip yemeleri gibi; doğru bir inanca ulaşmamış insanlar da, inanma dürtülerini sağlıklı bir kaynaktan tatmin edemezlerse, kendilerince din zannettikleri bozuk kaynaklara yönelir ve bâtil inançlara saplanırlar. Böylece de manevî buhranlar geçirir ve manen hastalanır. Vahye dayanmayan bâtil dinler; inanma ihtiyacının, insanların korku, endişe ve ruh hâletleri sonucunda, sosyal çevrede oluşan bu bâtil inanç ve hurafelerle karşılanmaya çalışıldığı birer faaliyettirler. Zaten Commt, Frazer, Marx ve Freud gibilerin tenkit ettikleri, kabullenemedikleri, basit ve ilkel gördükleri 'din' de budur. Kaynağı vahye dayanan 'Hak Din' ise, tarih boyunca bu tür ifrat ve tefrît noktalarındaki sapıklıklarla mücadele etmiş ve bu aşırılıkları terbiye etmeye çalışmıştır.

Bütün inanç sistemleri, insanın içinde var olan inanma ihtiyacının, şekillenmesinden oluşmaktadır. Ancak bu şekillenmeler vahye dayanmamışlarsa; insanların korkuları, endişeleri ve menfaatleri bu inançları şekillendirmektedir. Tarih boyunca insanların 'izm'lerle ifade ettikleri inanç sistemleri hep bu şekilde oluşmuşlardır. Şimdi bu 'izm'leri dinler tarihinin yardımıyla inceleyelim

1. Animizm: 'Bağımsız bir ruhsal varlığın insanda ve doğa nesnelerinde yerleşik olduğuna inanan ilkel dinsel görüş'¹⁹⁰⁷ olarak tarif edilmiştir. 'Animizm nazariyesine göre uyku, rüya ve nefes alma gibi durumlarda bedeni yöneten ve ölümle ondan ayrılan manevî, hayat verici bir cevher vardır. İlkel insanlar; hareket eden, canlılık gösteren ırmak, Güneş, Ay, ağaç gibi varlıklarda da bu cevherin varlığını kabul edilmiştir. Böylece insan; onlara korkusu, saygısı, ihtiyacı ölçüsünde tapınmaya başlamıştır. Önce bedenden ayrı bir ruh fikrine ulaşan insan, sonra çevresindeki hayvan ve maddelere, daha sonra da tabii olaylara bu düşünüşünü uygulamıştır. Buradan çoktanrıcılık

¹⁹⁰⁶ Yavuz, *DİA* 'hurafe' madd.

¹⁹⁰⁷ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1975, s. 38

(politeizm) doğmuştur. Birçok tanrının kuvvetinin bir tek tanrıya verilmesiyle de tektanrıcılık (monoteizm) meydana gelmiştir.¹⁹⁰⁸ Bu nazariyenin fikir babalığını yayınladığı 'Primitiv Culture' (İlkel Kültür) adlı kitabıyla Edward Būrnette Tylor yapmıştır.

2. Animatizm: 'Bir taraftan maddelerin hususî bir kuvvete sahip olduğuna, diğer taraftan ruhlara inanılmasıdır. Bu terim, bütün tabiatın canlı olarak kabul edildiğini ifade etmektedir.'¹⁹⁰⁹

3. Totemizm: 'İlkel budunlarda, özellikle Amerika ve Avustralya yerlilerinde belli insan topluluklarının kendilerinin bir hayvan türüyle bazen de bir bitki ile veya doğal bir nesne ile soyca akraba oldukları inancı. Bu hayvan türü ya da nesne (totem) sonradan kutsal sayılmıştır.'¹⁹¹⁰

Totemci görüşe göre, 'bütün insanlar, bir noktada, bu merhaleden geçmişlerdir. Çeşitli kabileler, kendilerini belli bir hayvan veya bitki (totem) ile kan bağı içinde akraba telakki etmişlerdir. Toteme tapınılır ve özel ayinlerle belli zamanlarda yenilir. Böylece zamanla ilâhî varlıklara tapınma ve kurban gelişmiştir.'¹⁹¹¹ Bu nazariyenin fikir babalığını, Totem ve Tabu adlı kitabıyla Sigmund Freud yapmıştır.

4. Natürizm: 'Tabiat kuvvetlerinin ve hadiselerinin zamanla insan şekillerinde tasavvur edilmesiyle ve onlara karşı duyulan korku neticesinde dinin ortaya çıktığını ileri süren görüş'¹⁹¹² olarak tarif edilmiştir. Onlara göre, ilk insan için tabiat; büyük bir korku ve hayret sebebi, eşsiz bir mucize ve sonsuz bir harikadır. Dinî düşünceye ilk hız veren şeyi, bu hayret, korku ve saygıda aramak gerekir. Dinin kaynağı tabiatçılık olup bu daha sonra 'atalara tapınma'ya yol açmıştır. Böylelikle de diğer safhalar ortaya çıkmıştır.¹⁹¹³

5. Büyü: Bu görüşe göre insan, varlık güçlerine karşı ilk tepkisini hatalı bir düşünüş tarzına dayanan 'büyü' hareketleriyle gösterip onları kontrol altına almaya çalışır. Büyü vasıtaları da etkisiz kalınca dine dönülür.¹⁹¹⁴ Bu görüşün fikir babalığını yayınladığı

¹⁹⁰⁸ Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara, 1997, s. 28.

¹⁹⁰⁹ Tümer ve Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 28.

¹⁹¹⁰ Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, s. 167.

¹⁹¹¹ Tümer ve Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 29.

¹⁹¹² Bolay, *a.g.e.*, 'natürizm' madd.

¹⁹¹³ Bkz. Tümer ve Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 30.

¹⁹¹⁴ Bkz. Tümer ve Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 29.

'The Golden Bough The Roots of Religion and Folklore' (Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri) adlı kitabıyla James G. Frazer yapmıştır.

6. Monoteizm: Bütün bunlara rağmen dinin kaynağının yegâne ve tek tanrı (monoteizm) inancı olduğu Endriyu Lang tarafından iddia edilmiştir. Lang'a göre son araştırmalar güneydoğu Avustralya ilkel kabilelerinde animizmin değil, ahlâkî âdâba uyulup uyulmadığını denetleyen ve gökte bulunan bir Yüce Tanrı inancının varlığını ortaya koymaktadır.¹⁹¹⁵

3.1.4. Efsaneler

Efsane, Avrupa dillerinde mytos (Almanca) ve miythe (İngilizce ve Fransızca)¹⁹¹⁶, Arapçada da, (أَسْطُورَةٌ جِ اسَاطِيرُ) 'üstûra' çoğulu 'esâtîr' olarak ifade edilen efsane; 'kahramanlar, ilâhî varlıklar, Yunan ilâhları hakkında anlatılanlar, tarihi hikâyeler, masallar, hayal mahsulü olarak estetiğin konusu olan hikâyeler, milletlerin çok eski hayat tarzlarının sembollerle ifade edilişi',¹⁹¹⁷ 'tanrıların veya tanrısal varlıkların zamanın başlangıcında yaptıklarının anlatısı'¹⁹¹⁸ ve 'yalan yanlış olarak yazılanlar'¹⁹¹⁹ şeklinde tarif edilmiştir. Efsanenin Arapça karşılığı olan أسَاطِيرُ 'esâtîr', Kur'ân'da 'geçmiş kavimler' mânâsında gelen الْاَوَّلِينَ 'el-evvelîn' kelimesiyle birlikte أسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ 'esâtîru'l-evvelîn' şeklinde 9 yerde geçmektedir.¹⁹²⁰ Bu âyetlerde geçen 'esâtîr' tarifte de ifade edildiği gibi 'ilkel ve putperest kavimlerin tanrılarına ilişkin anlattıkları efsaneleri' ifade eder. Kur'ân ise müşriklerin; يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ هَذَا اِلَّا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ 'Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir' derler.¹⁹²¹ âyetindeki gibi, kendisi için de efsane yakıştırmasında bulunmalarına i'câzı ile meydan okuyarak cevap vermektedir: وَانْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَاْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهٖ وَاَدْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ 'Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur'ân'ın Allah'ın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa, haydi onun sûrelerinden birine benzer bir sûre meydana getirin ve Allah'tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın, iddiamızda tutarlı iseniz.'¹⁹²²

¹⁹¹⁵ Bkz. Tümer ve Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 30.

¹⁹¹⁶ Bolay, *a.g.e.*, s. 422.

¹⁹¹⁷ Bolay, *a.g.e.*, s. 423.

¹⁹¹⁸ Mircea Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, (trc. Mehmetali Kılıçbay), Ankara, 1991, s. 74.

¹⁹¹⁹ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 410.

¹⁹²⁰ Abdalbaki, *a.g.e.*, s. 445.

¹⁹²¹ En'am, 25.

¹⁹²² Bakara, 23.

İkel kabilelerin kültürlerinde efsane, 'mutlak kutsallığı ifade etmektedir. Çünkü efsane, tanrıların yaratıcı faaliyetini anlatmakta, onların eserinin kutsallığını ifşa etmektedir.'¹⁹²³ Efsane, kutsalın anlatımı olduğu içindir ki, bu anlatımın gerçekleştiği zaman dilimi de bu ilkel insanlarca kutsal sayılmaktadır. Efsanelerin anlatılmasındaki gaye, 'tanrıların örnek alınacak hareketlerini, onların eylemlerini tekrarlamaktır'¹⁹²⁴ Bu örnek almak da, ilkel insanın 'kutsallık arzusunu, hem de ontolojik özlemine ifade etmektedir.'¹⁹²⁵ Efsanelerin tekrarlanması sonucunda ise anlatılan 'tanrıları taklit ederek, kutsalda ve bunun sonucunda da hakikate tutunmakta; öte yandan, örnek alınacak tanrısal hareketlerin kesintisiz yeniden güncelleştirilmesiyle dünya kutsallaştırılmaktadır.'¹⁹²⁶

Efsane dediğimiz esâtîr, 'hayal ürünü motiflerle dolu olaylar yani mitoslar için ve mitoloji karşılığı olarak kullanılmıştır.'¹⁹²⁷ 'Hayal' ise, 'zannetmek' demektir.¹⁹²⁸ Nitekim 'مُخْتَالٌ' 'muhtâl'; 'kendisinde bir üstünlük bulunduğunu zanneden câhil'¹⁹²⁹ demektir ki, bu 'kibir' hastalığıdır.

Zannın –bilhassa sû-i zannın– bir hastalık olduğunu ifade etmiştik. Ancak burada bahsettiğimiz zan; hakikati efsane, ya da efsaneleri hakikat olarak görüp, 'küfür' ve 'şirk' hastalıklarına sebep olan zandır. Bu zan ise, وَمَنْهُمْ أُمَّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا 'Onların bir kısmı da ümmîdir. Kitap nedir bilmezler. Bütün bildikleri, kendilerine anlatılan birtakım kuruntu ve uydurmalarıdır. Onlar sadece bir zan içindedirler.'¹⁹³⁰ âyetinde müşriklerin bir hastalığı olarak kınanmış, وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا 'Oysa onlar Îsâ'yı öldüremediler, asamadılar da; öldürülen başkası idi, lâkin kendilerine ona benzer gösterildi. Îsâ hakkında ihtilâfa düşenler de bu hususta şüphe içindedirler. Bu konuda kesin bilgileri yoktur, zanna tâbi olmaktan başka bir şeye dayanmazlar. Onu kesinlikle öldüremediler.'¹⁹³¹ âyetinde, şekk-şüphe hastalığı, وَإِنْ تُطِغْ أَكْثَرُ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ 'Eğer dünyada bulunan

¹⁹²³ Eliade, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁹²⁴ Eliade, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁹²⁵ Eliade, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁹²⁶ Eliade, *a.g.e.*, s.79.

¹⁹²⁷ Gölcük, *DİA*, 'esâtîr' madd.

¹⁹²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 'h-y-l' madd.

¹⁹²⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 'h-y-l' madd.

¹⁹³⁰ Bakara, 78.

¹⁹³¹ Nisâ, 157.

insanların çoğuna uyarsan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar. Onlar sırf zanna uyarlar ve kafadan atarlar.¹⁹³² âyetinde de 'sapıklık' olarak nitelenmiş ve 'إِن هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى النَّفْسُ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمْ الْهُدَى' 'Aslında bu putlar sizin ve atalarınızın uydurduğu, kuru isimlerden, boş lafızlardan başka bir şey değildir. Allah onların tanrılıklarına delil olabilecek hiçbir şey indirmemiştir. Onlar sadece zanlarına ve nefislerinin heva ve heveslerine uyarlar. Halbuki onlara Rab'leri tarafından uyacakları mükemmel rehber çoktan gelmiş bulunuyor!¹⁹³³ âyetinde de putperestliğin sebebi olarak gösterilmiştir. Halbuki bu zan Kur'ân'ın karşısında çok zayıftır: 'إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا' 'Sadece ve sadece zanna tâbi oluyorlar. Oysa zan, hakikat karşısında ne ifade eder ki!¹⁹³⁴

3.1.5. Korkular

İnsanlar, hak din (vahiy) den uzaklaştıkça fitratlarında var olan inanma ihtiyacından kaynaklanan inanç boşluğunu doldurmak, korku ve endişelerden emîn olmak için ruhlarına pençe atmış bulunan şeytanlarla el ele verip sapık inanışlara saplanmış ve 'fetişizm' denilen şirke ve putperestliğe düşmüşlerdir. Tecrübelerle sabittir ki; inanç boşluğu nefis ve şeytanın işbirliğiyle doldurulursa, Yüce Allah'tan başka sadece menfaatlere cevap veren varlık ve güçler kutsallaştırılıp hurafelere sapılır. Hurafelerin kol gezdiği bir toplumda da akla ve ilme önem verilmez. Dolayısıyla böyle toplumların ruh sağlığı bozulmakta ve her alanda geri kalınmaktadır. İnsanlık tarihi bunun yüzlerce örnekleriyle doludur. Yoksa Freud'un zannettiği gibi inananlar, doğuştan ruh hastası değil; inanma ihtiyacından hâsıl olan boşluğu menfaatler icabı bilgisizce dolduran toplumlar ruhen hastalanmaktadırlar. Freud'un zannını hakikat kabul edersek, tarih boyunca yeryüzüne gelmiş bütün toplumları ruh hastası kabul etmemiz lazım gelir. Oysa –Freud gibi korku ve endişelerden dolayı ruh hastası olmuş ve cinsel sapıklığa düşmüş birkaç ateist hariç– tarih boyunca hiçbir toplum dinsiz yaşamamıştır. Freud'un ortaya attığı ve dinin kaynağı olduğunu iddia ettiği 'totemciliğin' temelinde korku ve endişelerin ya da cinsel dürtülerin değil; 'iktsâdî sebeplerin bulunduğu¹⁹³⁵ bilimsel bir tesbittir. Hele hele Hanif İslâm Dininin emr ettiği saf imânın kaynağını korkulara

¹⁹³² En'am, 116.

¹⁹³³ Necm, 23.

¹⁹³⁴ Necm, 28.

¹⁹³⁵ Tümer, Günay, *DİA* 'din' madd.

dayandırmak ise tam manasıyla cehalettir. Çünkü Kur'ân'ın ifâdesiyle Hz. İbrahim (a.s.), putperest kavmiyle diyaloga girmiş ve onları tahkikî imâna ulaştırmak ve muhataplarına Hanif Dininin yaklaşımını ifâde etmek için; 'sönüp batanları sevmediğini'¹⁹³⁶ dolayısıyla onlara ulûhiyet atfedilmeyip kutsal sayılmayacaklarını söylemiştir. Bu ifadelerle Hz. İbrahim (a.s.), Rübûbiyete iman ve ubûdiyet için 'muhabbetin üssü'l-esas olduğunu'¹⁹³⁷ göstermiştir. Yani ancak sevilen ma'bud olur. Bu ifâdenin mefhumü'l-muhalefi, 'sevilmeyene iman edilmez' dir. Bu mantıkî yaklaşım ay ve güneş için de ortaya konunca,¹⁹³⁸ anlaşılıyor ki müşrikler, Hz. İbrahim (a.s.)'ın putlar ve yıldızlar tarafından çarpılacağını söyleyip onu psikolojik bir baskı altına alarak korkutmak istemişler ve Hz. İbrahim (a.s.) da onlara şu cevabı vermiştir: وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُم بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ 'Hem siz, Allah'ın size tanrı oldukları hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak saymaktan korkmuyorsunuz da, nasıl ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkarım?' Şimdi biliyorsanız söyleyin, bu iki taraftan hangisi korkudan emin olmakta haklıdır?'¹⁹³⁹ Bu diyalog açıkça gösteriyor ki; putperest ilkel kavimler fevkalade güçlere sahip olan ve karşısında korunmakta âciz kalınan varlıklara uluhiyet atfedip kutsal saymakta ve ancak bu şekilde onlardan emîn olunabileceklerini savunmaktadırlar. Özetleyecek olursak; ilkel insanın kutsallık anlayışını şekillendiren iki unsur vardır: Korku ve endişelerden emîn olmak ve menfaat sağlamak.

İslâm inancının sevgi esaslı olduğunu isbatlayacak onlarca âyet ve hadisi buraya nakletmek imkanlarımızı zorlar. Ancak imân edilenlerin sevilenler içinde en önde olmaması durumunda imânın kabul görmeyeceği şu âyetle aşikârdır: قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَحْسَبُونَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تُرَضُّوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ 'De ki: 'Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım ve akrabanız, ter dökerek kazandığınız mallar, kesada uğramasından endişe ettiğiniz ticaret, hoşunuza giden konaklar, size Allah'tan ve Resulünden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha sevimli

¹⁹³⁶ En'am, 76.

¹⁹³⁷ Elmalılı, *a.g.e.*, III, 1967.

¹⁹³⁸ Bkz. En'am, 77-78.

¹⁹³⁹ En'am, 81.

ve önemli ise... O halde Allah emrini gönderinceye kadar bekleyin! Allah öyle fâsıklar güruhunu hidâyet etmez, umduklarına erişirmez.¹⁹⁴⁰

Korku; 'gerçek bir tehlikenin veya bir tehlike düşüncesinin uyandırdığı endişe duygusudur.'¹⁹⁴¹ Korkular ve kaygılar, günlük hayatta sık sık gösterdiğimiz duygulardır. Psikologlar, 'korku mu kaygıya sebep olur yoksa kaygı mı korkulara sebep olur' hususunu tartışmışlar ancak ikisinin de birbirleriyle yakın ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁹⁴² Her insan bir şekilde 'korku' veya bu korkulardan kaynaklanan 'kaygı' duygusunu yaşayabilir. Bu normaldir. Ancak normal olmayan şey hastalıklara sebebiyet verecek seviyede korku ve kaygıların yaşanmasıdır. Çünkü bu seviyedeki

'korku ve kaygıların arka planında geçmiş yaşantılar, olumsuz tecrübeler, karamsar beklentiler, olumsuz bakış açısıyla üretilmiş kötü senaryolar olabilir... Korku hem kendimize hem çevremize güven duymamızı engeller, kısıtlayıcıdır ve savunma mekanizmalarımızın hatalı çalışmasına hatta hiç kullanılmamasına sebebiyet verebilir. Kendimizi sürekli baskı altında tutup devamlı korktuğumuz için yoğun kaygı yaşayıp neden böyleyim diye kendimizi suçlamamıza da sebebiyet verebilir.'¹⁹⁴³

Bu suçluluk duygusu da fertlerin 'kişisel gelişimini engeller.'¹⁹⁴⁴ Kişisel gelişimi tamamlanamamış insanlar da içinde yaşadıkları topluma fayda yerine zarar verirler. Çünkü bu duygular genelde 'kişilerarası ya da toplumsal uyumsuzluğu ortaya çıkarır.'¹⁹⁴⁵

Efendimiz (s.a.s.) de *اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ وَالْهَرَمِ وَالْجُبْنِ وَالْبُخْلِ وَفِتْنَةِ الْمَسِيحِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ* 'Allah'ım tembellikten, (aşırı) ihtiyarlıktan, korkaklıktan, cimrilikten Deccâl'in fitnesinden ve kabir azabından sana sığınırım.'¹⁹⁴⁶ şeklinde dua ederek 'korku'dan Allah'a sığınmıştır. Çünkü bu tür bir korku, *وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ* 'Fakirliğe düşme endişesi ile evlatlarımızı öldürmeyiniz! Onların da sizin de

¹⁹⁴⁰ Tevbe, 24.

¹⁹⁴¹ Yıldız Burkovik, *Kaygılanacak Ne Var*, İstanbul, 2009, s. 28.

¹⁹⁴² Bkz. Burkovik, *Kaygılanacak Ne Var*, s. 28.

¹⁹⁴³ Burkovik, *Kaygılanacak Ne Var*, s. 30.

¹⁹⁴⁴ Burkovik, *Kaygılanacak Ne Var*, s. 30.

¹⁹⁴⁵ Burkovik, *Kaygılanacak Ne Var*, s. 31.

¹⁹⁴⁶ Tirmizî, Daavât, 71/3822.

rızkınızı veren Biz'iz. Şüphesiz ki onları öldürmek büyük bir suçtur.¹⁹⁴⁷ âyetinde ifade edildiği gibi, hem kalbi öldüren manevî mikroplar mesabesindeki günahlara sebep olmakta hem de işlenen günahlar sebebiyle meydana gelmekte¹⁹⁴⁸ ve birçok maddî¹⁹⁴⁹ ve manevî hastalıklara sebebiyet vermektedir. Nitekim asrın en önemli hastalığı olan satanizmin geçmişteki uzantısı olan Yezîdîler, şeytan'ın kötü olup 'cehenneme atıldığını'¹⁹⁵⁰ bildikleri halde kendisine kudsiyet atfedip 'Melek Tavus'¹⁹⁵¹ adıyla peygamber payesi vermişlerdir.¹⁹⁵²

Aslında Kur'ân-ı Kerim, tezatlarla dolu olan bu sapık akidenin, ta Hz. İbrâhîm (a.s.)'ın kavminin söyledikleri gibi; 'çarpmasından korktukları ve gazabını celp etmemek için, bazı güçlere tapma' felsefesine dayandığına işaret etmektedir. Onların bu düşüncelerini çürütmek için Hz. İbrahim (a.s.) Kur'ân'ın ifadesiyle, onlara şöyle demişti: *وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُم بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ* 'Hem siz, Allah'ın size tanrı oldukları hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak saymaktan korkmuyorsunuz da, nasıl ben sizin O'na ortak koştüğünüz şeylerden korkarım? Şimdi biliyorsanız söyleyin, bu iki taraftan hangisi korkudan emin olmakta haklıdır?'¹⁹⁵³ Bu diyalog açıkça gösteriyor ki; putperest ilkel kavimler fevkalade güçlere sahip olan ve karşısında korunmakta âcîz kalınan varlıklara uluhiyet atfedip kutsal saymakta ve ancak bu şekilde onlardan emîn olunabileceklerini savunmaktadırlar.

Yine günümüzde türbelere yapılan ziyaretlerden sonra adanan adaklar, tutulan dilekler, yakılan mumlar ve bağlanan çaputlar da, hep bu yersiz korku ve kaygıların şekillendiği ilkel kültürlerin kalıntısını taşıyan davranışlardır.

3.1.6. İlâhî İlimden Mahrûmiyet

İlim, 'bir şeyin hakikatini idrâk etmek'¹⁹⁵⁴ olup 'ruhun vasıflarından bir vasıftır.'¹⁹⁵⁵ İlmin, Kur'ân-ı Kerim'de değişik sîgalarla 780 defa zikredilmesi, hak ve adaletten

¹⁹⁴⁷ İsrâ, 31.

¹⁹⁴⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *ed-Dâu ve'd-Devâ*, s. 86.

¹⁹⁴⁹ Bkz. Burkovik, *Kaygılanacak Ne Var*, s. 48–54.

¹⁹⁵⁰ Ethem Ruhi Fırlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, Ankara, 1993, s. 224.

¹⁹⁵¹ Fırlalı, *a.g.e.*, s. 224.

¹⁹⁵² Bkz. Fırlalı, *a.g.e.*, s. 225.

¹⁹⁵³ En'am, 81.

¹⁹⁵⁴ İsfehânî, *a.g.e.*, 'i-l-m' madd.

¹⁹⁵⁵ el-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yün*, 'i-l-m' madd.

ayrılmayanların sahip oldukları ilmin, onlarca âyette övülmüş olması, bu vasfın çok değerli ve lüzumlu bir vasıf olduğunun göstergesidir. Şimdi bu âyetlerden bir kaçını zikrederim: 'شَهَدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ' Allah'tan başka tanrı bulunmadığına şahid bizzat Allah'tır. Bütün melekler, hak ve adaletten ayrılmayan ilim adamları da bu gerçeğe, aziz ve hakîm (mutlak galip, tam hüküm ve hikmet sahibi) Allah'tan başka tanrı olmadığına şahittirler.',¹⁹⁵⁶ 'Ey iman edenler! Siz toplantı halinde iken 'Biraz yer açiverin!' denildiği zaman yer açın ki Allah da size genişlik versin. 'Kalkın!' denilince de kalkıverin ki Allah sizin gibi iman, hele hele bir de ilim nasib edilenlerin derecelerini yükseltsin.',¹⁹⁵⁷ 'De ki: 'Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?' Ancak akl-ı selim sahipleri, sağduyulu olanlar düşünüp ibret alır.',¹⁹⁵⁸ 'Kulları içinde ancak âlimler, Allah'ı gerektiği tarzda tazim ederler.',¹⁹⁵⁹ 'Ama nezdinde, kitaptan ilim olan bir zat da: 'Ben, sen gözünü açıp kapamadan onu getirebilirim' der demez, Süleyman, Kraliçenin tahtının yanı başında durduğunu görünce: 'Bu, Rabbimin lütuflarındandır...' dedi'¹⁹⁶⁰ ve 'وَإِنَّكَ الْآمَنَاتُ لِضَرْبِهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ' 'İşte bazı gerçekleri anlatmak için, Biz bu kabil temsiller getiriyoruz, ama bunları, ancak ibret almasını bilenler anlar.'¹⁹⁶¹

Bütün kalbî hastalıkların cehâletten kaynaklandığı bilinmektedir. Nitekim Efendimiz (s.a.s.); 'قَتَلُوهُ قَتَلَهُمُ اللَّهُ إِلَّا سَأَلُوا إِذْ لَمْ يَعْلَمُوا فَإِنَّمَا شِيفَاءُ الْعِيِّ السُّؤَالُ' Allah onların canını alsın ki, bilmedikleri şeyi sormadıkları için adamı öldürdüler. Cehaletin yani ahmaklığın ve beceriksizliğin¹⁹⁶² ilacı sadece sormaktır.¹⁹⁶³ Efendimiz عِي 'iyy' kavramıyla ifade edilen ahmaklığı bir hastalık olarak kabul etmiş ki, 'onun şifası sormaktır' buyurmuştur.

Kalp hastalıklarının şifasını sağlayacak önemli ilaçlardan bir tanesi de ilimdir. Çünkü bu hastalıklar öyle hastalıklardır ki, 'cehil onu dâvet eder, ilim onu tard eder.'¹⁹⁶⁴ Ancak bu ilim peygamberlerden tevârüs eden faydalı ilimdir. Nitekim Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: 'إِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ وَإِنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَمْ يُورَثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا وَرَثُوا الْعِلْمَ فَمَنْ أَخَذَهُ أَخَذَ بِحِطِّ'

¹⁹⁵⁶ Âl-i İmrân, 18.

¹⁹⁵⁷ Mücâdele, 11.

¹⁹⁵⁸ Zümer, 9.

¹⁹⁵⁹ Fâtır, 28.

¹⁹⁶⁰ Naml, 40.

¹⁹⁶¹ Ankebût, 43.

¹⁹⁶² İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'i-y-y' madd.

¹⁹⁶³ Ebu Dâvud, Taharet, 128/336.

¹⁹⁶⁴ Bediuzzaman, *Sözler*, s. 267.

وَأَفْرٍ 'Muhakkak ki âlimler peygamberlerin varisleridirler. Çünkü peygamberler bir dirhem veya bir dinar miras bırakmazlar. Kim o mirası alırsa bol bir nasip almış olur.'¹⁹⁶⁵

Birçok kalbî hastalığın ilk sebebi sayılan münafıklığın sebeplerinden bir tanesinin de, ilâhî ilimden mahrûmiyet olduğunu Efendimiz (s.a.s.)'den öğrenmekteyiz: *حَصْلَتَانِ لَا يَجْتَمِعَانِ فِي مُنَافِقٍ حُسْنُ سَمْتٍ وَلَا فِقْهٌ فِي الدِّينِ* 'İki vasıf münafıkta, bir arada bulunmaz: güzel ahlak ve dinî bilgi.'¹⁹⁶⁶ Ancak buradaki dinî bilgiden maksadın, mutlak bilgi olmadığı malumdur. Çünkü zamanımızda, dinî bilgiye sahip, nice münafık ilim adamı mevcuttur. Oysa 'dinde fakîh olmanın en aşağı derecesi, âhiretin dünyadan daha hayırlı olduğunu bilmektir. Bu bilginin galib geldiği durumlarda da, riyâ ve nifak olmaz.'¹⁹⁶⁷

Kalbî hastalıkların önemli sebeplerinden bir tanesinin de, ilâhî ilimden mahrûmiyetin sebep olduğu dalâlet olduğunu Efendimiz (s.a.s.) şöyle açıklıyor: *إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبِضُ الْعِلْمَ انْتِزَاعًا يَنْتَزِعُهُ مِنَ النَّاسِ وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بَقْبِضِ الْعُلَمَاءِ فَإِذَا لَمْ يَبْقَ عَالِمًا اتَّخَذَ النَّاسُ رُءُوسًا جُهَالًا فَسُئِلُوا فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا* 'Yüce Allah ilmi insanlarda zorla çekip almaz. Ancak âlimleri vefatıyla ilim de insanlardan alınmış olur. Âlim kalmayınca da insanlar cahilleri önder edinir ve onlara bilmediklerini sorarlar. Onlarda bilmeden fetva verirler. Hem sapar hem de sapıtırlar.'¹⁹⁶⁸

3.1.7. Vesveseler

Arapçada وَسْوَسَةٌ 'vesvese' kavramı, 'kötü hayal, gizli ses, fısıltı',¹⁹⁶⁹ avcı ve köpeklerin çıkardığı hışırtı, nefsin ve şeytanın telkin ettikleri faydasız ve hayırsız söz,¹⁹⁷⁰ hoş giden fiskos,¹⁹⁷¹ kalpte meydana gelen şüphe, tereddüt, vehim, kuruntu, iç üzüntüsü, nefis ve şeytanın akla getirdiği iç karışıklığı' manalarında kullanır. Ayrıca vesvesenin 'dağ' manası da vardır.¹⁹⁷² 'Vesvâs' kelimesinin şeytana isim olması da gizli ses manasıyla alakalıdır ki, şeytan 'vesvesenin kaynağı' demektir.¹⁹⁷³ Böylece وَسْوَسَةٌ

¹⁹⁶⁵ Ebu Davud, İlim, 1/3643.

¹⁹⁶⁶ Tirmizî, İlim, 19/2900.

¹⁹⁶⁷ el-Gazalî, *İhyâ*, I, 26.

¹⁹⁶⁸ İbn Mâce, Mukaddime, 8/54.

¹⁹⁶⁹ İsfehânî, *a.g.e.*, 'v-s-v-s' madd.

¹⁹⁷⁰ Fîrûzâbâdî, *Kamusu'l-Muhit*, 'v-s-v-s' madd.

¹⁹⁷¹ İbn Ebî Bekr er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 'v-s-v-s' madd.

¹⁹⁷² Bkz. Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, 'v-s-v-s' madd.

¹⁹⁷³ el-Cevherî, *Sihâh*, 'v-s-v-s' madd.

'vesvese', ins ve cin şeytanlarının, insanlara faydasız, hayırsız ve çirkin işleri işletmek için kurdukları komplolara, süslü sözlerle, sinsice ve inadına tekrarlayarak iğvâ vermeleri şeklinde tarif edilebilir. Bu iğvâ işini yapan ins ve cin şeytanlarına, Kur'ân-ı Kerim'de الْخَنَّاسُ 'el-Hannâs' ismi verilmiştir.¹⁹⁷⁴ Bu kelime, 'Allah anıldığı zaman geri çekilen, sıvışarak ortadan kaybolan ve bu işi sinsice yapan' demektir.¹⁹⁷⁵ Vesvesenin zıddı tereddütsüz, kararlı, emin ve azimli olmak demektir.

Vesvesenin kaynağı olarak hem nefis hem de şeytan Kur'ân-ı Kerim'de ayrı ayrı zikredilirler. وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَتَعَلَّمَ مَا نُوسُوا بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ 'İnsanı Biz yarattık. Onun için, nefsinin kendisine neler fısıldadığını, neler telkin ettiğini de Biz pekiyi biliriz. Çünkü Biz ona şahdamarından daha yakınız.'¹⁹⁷⁶ (Kaf, 16) âyeti, nefsin vesvesesine işaret ederken; فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ 'Şeytan onlara (Hz. Âdem ve Hz. Havvâ) vesvese verdi' (A'raf, 20) فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ 'Şeytan ona (Hz. Âdem) vesvese verdi' (Taha, 120) manasına gelen âyetler de şeytanın vesvesesine delâlet etmektedir.

'Nefsin vesvesesi' tabiri, bir insanın, kendi kendine söylediği ve gönlünden geçirdiği gizli duygular, kararlar, vehimler, hatıralar ve bunlar gibi bütün batini şuur durumlarını da içine alır. Bunlar o kadar gizli –ve sessizdirler ki, bazılarını melekler dahi bilmekten acizdirler. Nitekim melekler, –oruç ibadetindeki gibi– ihlâs ve samimiyeti bilmekte acizdirler. Onu sadece Yüce Allah bilir. Yani nefisten gelen vesvese, şeytanın vesvesesine kıyasla daha gizlidir. Bu gizlilik, bir cihetten onu kuvvetlendirir. Dolayısıyla nefis, şeytandan daha müthiş bir düşmandır. الْمُجَاهِدُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ 'Mücahid nefsiyle cihad yapandır'¹⁹⁷⁷ buyuran Efendimiz (s.a.s.), bu hususa işaret buyurmuşlardır.

Şeytan, verdiği vesveseler ile insanı Yüce Allah'tan uzaklaştırmak ister. Nefis te, insanın aklını çelip, onu salih amellerden vazgeçirmek ve hevânın peşine düşürerek sefilleştirmek ister.

Nefis, arzu ve isteklerini kalbe fısıldar ve şeytan ile işbirliği içinde, duyguların ifrât ve tefrîte uğramalarını sağlayarak aklın hacr, yani duyguları yönetme görevini yerine getirmesini engeller.

¹⁹⁷⁴ Bkz. Nâs, 6.

¹⁹⁷⁵ İsfehânî, *a.g.e.*, 'h-n-n-s' madd.

¹⁹⁷⁶ Kâf, 16.

¹⁹⁷⁷ Tirmizî, Fedâilü'l-Cihâd, 2/1721

Şeytan da aynı şekilde hevânın arzularını kalbdeki kendisine ait 'lemme'sinde fısıldar. Böylece vesvesenin ilk ma'kes bulunduğu yer kalbdır. O, burada diğer azalara kalb vasıtasıyla yayılır. Şayet kalb, gelen vesveseden dolayı üzülmüyor ve ürperiyorsa, bu durum vesvesenin kalbte kabul görmediğine delâlet eder. Bu durumda vesvese aynadaki görüntünün tesir etmediği gibi sahibine zarar vermez.

'Vesvese imanî meselelere ait ise, bilinmelidir ki gelen vesveseler, sadece hayale uğramıştır ve bunların akıl ve kalp tarafından tasdik edilmiş hükümlerle alakası yoktur. İnsanın, küfrü hayal ve tasavvur etmesi veya dalaleti düşünmesi hiçbir zaman, küfür ve dalaletin kendisi değildir. Tasdik, tasavvurdan başkadır. Çok şey vardır ki, tasdik ettiğimiz halde tasavvur edemeyiz. Ve yine nice şeyler vardır ki, tasavvur ettiğimiz halde tasdik edemeyiz. Zaten imkân da hiç bir zaman yakine zarar vermez. Bir de, yaptığı ibadet ve amellerin en güzelini araştırmadan doğan vesvese çeşidi vardır ki, çok kere bu vesveseye mübtela olanlar, en güzelini ve en iyisini yapayım derken güzel ve iyiyi de terk ettiklerinin farkına bile varmazlar. 'Din bir kolaylıktır; zorlaştıran sonunda mağlup düşer' hadisindeki hikmetli ikazın düstur edinilip yaşanması, herhalde şeytanın bu yolla insanı mağlup etmek istemesine karşı en güzel hareket tarzıdır.¹⁹⁷⁸

İşin en güzelini yapayım diye çırpınan insanların bu 'mükemmeliyetçi' tavırları onları obsesyonlardan (vesveseler) ziyade; takıntılı ve rahatsızlık veren kompülsiyonlara (davranışlar) götürür.¹⁹⁷⁹ Bilhassa ibadetlerle alakalı olarak böyle bir takıntısı olanlar bilmelidirler ki, dinde zorlama yoktur... İslam'ın hükümleri, zahire göredir. Biz, meselelerin iç yüzünü tetkik ve tahkikle mükellef değiliz. Bu gibi durumlarda bilmeliyiz ki şeytan, bizim bir zayıf anımızı kollamakta ve her an hücumu hazır bekleyip durmaktadır.

3.1.8. Yüce Allah'ı Gereği Gibi Tanımamak

Dilimizde 'tanımak' olarak ifade ettiğimiz mefhûm, Arapçada مَعْرِفَةٌ 'marifet' kavramıyla ifade edilmektedir. المَعْرِفَةُ 'el-marifet' ve العِرْفَانُ 'el-irfân', 'bir şeyin eserini tefekkür ve tedebbür ederek o şeyi idrâk etmek olup ilimden daha özel bir manadadır. Ma'rifet bu

¹⁹⁷⁸ Gülen, *Varlığın Metafizik Boyutu*, İstanbul, 1998, s. 388–393.

¹⁹⁷⁹ Bkz. Tan, *Depresyon*, s.47–48.

manasıyla inkarın zıddıdır.¹⁹⁸⁰ Nitekim bu kavram Kur'ân-ı Kerim'de de bu manasıyla kullanılmıştır: *الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ* 'Kendilerine kitap vermiş olduğumuz kimseler, onu (Muhammed'i) tıpkı evlatlarını tanıdıkları gibi tanırlar. Böyle iken, onlardan bir kısmı, bile bile gerçeği gizler.'¹⁹⁸¹

Ma'rifet, *يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ* 'Müşrikler Allah'ın nimetini bilmekle beraber, bunları kendilerine veren Allah'tan başkasına ibadet etmekle bu nimetleri inkâr ederler. Onların çoğu işte böyle nankördürler!'¹⁹⁸² âyetinde hem inkârın zıddı hem de 'Yüce Allah'ı (nimetleriyle) tanımak' manasında kullanılmıştır. Nitekim *فَإِذَا أَقْسَمْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ* 'Arafat'ta vakfeden ayrılıp sel gibi akın ettiğinizde...'¹⁹⁸³ âyetindeki *عَرَفَاتٍ* 'arafât'; 'kulların ibadet ve dualarıyla, Yüce Allah'ı tanıdıkları ve kendilerini O'na tanıttıkları yere isim olmuştur.'¹⁹⁸⁴

الْمَعْرُوفِ 'el-marûf' ise, 'aklen ve şer'an güzel oldukları bilinen şeylere denir. Bunun zıddı ise, *الْمُنْكَرِ* 'el-münker'dir.'¹⁹⁸⁵ *وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَنْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ* 'iyiliği yay, kötülüğü de önlemeye çalış!'¹⁹⁸⁶

Kur'ân-ı Kerim, insanın yaratılış gayesini, 'Allah'ı Tanımak' olduğunu açıkça ifade eder: *وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ* 'Ben cinleri ve insanları sırf Beni tanıyıp yalnız Bana ibadet etsinler diye yarattım.'¹⁹⁸⁷ Âyette geçen *لِيَعْبُدُونِ* 'liya'büdûn (bana ibadet etsinler)' ifadesini, *لِيَعْرِفُونِ* 'liya'rifûn (beni tanısınlar)' şeklinde yorumlanmıştır.¹⁹⁸⁸

Fahrüddîn er-Râzî, *لِيَعْبُدُونِ* 'liya'büdûn' ifadesinin, *لِيَعْرِفُونِ* 'liya'rifûn' manasında olduğunu ifade ederken; sûfîler arasında hadis-i kudsî olarak şöhret bulan şu sözü de nakletmektedir: *كُنْتُ كَنْزًا لَا أَعْرِفُ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ فَخَلَقْتُ خَلْقًا فَعَرَفْتُهُمْ بِي فَعَرَفُونِي* '(Yüce Allah

¹⁹⁸⁰ İsfehânî, *a.g.e.*, 'a-r-f' madd.

¹⁹⁸¹ Bakara, 146.

¹⁹⁸² Nahl, 83.

¹⁹⁸³ Bakara, 198.

¹⁹⁸⁴ İsfehânî, *a.g.e.*, 'a-r-f' madd.

¹⁹⁸⁵ İsfehânî, *a.g.e.*, 'a-r-f' madd.

¹⁹⁸⁶ Lokmân, 17.

¹⁹⁸⁷ Zâriyât, 56.

¹⁹⁸⁸ el-Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, V, 375; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 209; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, VII, 51;

Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XIV, 329.

buyuruyor): Ben bilinmeyen bir hazine idim. Bilinmek ve kendimi onlara tanıtmak için mahlûklar yaratıp kendimi onlara tanıtmaktan hoşnut oldum. Onlar da beni tanıdılar.¹⁹⁸⁹

Fahrüddîn er-Râzî, bu sözü nakletmeden önce, yaratılış gayesinin تَعَارُفٌ 'teârûf' olduğunun delili olarak şu ayeti zikretmektedir: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ 'Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirinizi tanıyıp sahip çıkmanız için milletlere, sülâlelere ayırdık. Şunu unutmayın ki Allah'ın nazarında en değerli, en üstün olanınız, takvâda (Allah'ı sayıp haramlardan sakınmada) en ileri olandır. Muhakkak ki Allah her şeyi mükemmelen bilir, her şeyden hakkıyla haberdardır.¹⁹⁹⁰ Bu âyet aslında لِيَعْبُدُونُ 'liya'büdûn' ifadesinin, لِيَعْرِفُونُ 'liya'rifûn' manasında olduğunun delilidir. Çünkü kişi muttaki olunca, ibadet ve ihlâs bakımından en üstün olmuş olur. Böylece de, kişi en üstün vasıflara sahip olarak, istenen şey gerçekleşmiş olur. Meselâ; su temizlikte kullanmak ve içmek için yaratılmıştır. Ancak duru ve tatlı olanı, yaratılış gayesine daha uygun ve daha faydalıdır.¹⁹⁹¹ Bunun gibi; tanınmak, tanışmak ve tanımak için yaratılan insan, takvâ sahibi olursa, tatlı ve berrak su gibi yaratılış gayesine daha uygun olur. Mârifeti, 'vicdânî bilginin zuhûr ve inkişâfı şeklinde tarif edenlerde olmuştur ki, böyle bir zuhûr ve inkişâf, aynı zamanda insanın kendine has değerleriyle zuhûr ve inkişâfı da sayılır.¹⁹⁹²

Mahlukatın yaratılmalarının gayesinin sadece kulluk olduğunu¹⁹⁹³ öğrendikten sonra, kulların rızık peşinde koşmalarının ana gaye olmadığını, zirâ Yüce Allah'ın, bütün mahlûkların rızıklarını veren 'Rezzâk' olduğunu da öğrenmekteyiz: مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعَمُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ 'Onlardan nafaka istemiyorum, beni yedirip beslemelerini de istemiyorum. Asıl bütün mahlûkların rızıklarını veren, kâmil kuvvet ve tam iktidar sahibi olan Allah Teâlâ'dır.¹⁹⁹⁴

¹⁹⁸⁹ Her ne kadar Fahrüddîn er-Râzî, bu sözü hadis-i kudsî olarak naklediyorsa da (Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XIV, 329); es-Süyûtî (bkz. *ed-Düerü'l-Müntesire fi'l-Ehâdisi'l-Müştehire*, s. 126), İbn Teymiyye, İbn Hacer ve ez-Zerkeşî bu sözün asılsız, sahîh veya zayıf hiçbir senedinin bulunmadığını ifade etmişlerdir. (bkz. İbn Ömer eş-Şeybânî, *Temyüzü't-Tayyib mine'l-Habîs*, s. 126.)

¹⁹⁹⁰ Hucurât, 13.

¹⁹⁹¹ Bkz. Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XIV, 329.

¹⁹⁹² Gülen, *Kalbin Zümürüt Tepeleri*, s. 200.

¹⁹⁹³ Bkz. Zâriyât, 56.

¹⁹⁹⁴ Bkz. Zâriyât, 57.

Tarih boyunca –ilkel veya medenî– hiçbir topluluk dinsiz yaşamamıştır. Her bir dinin de, değişik güçlere sahip olarak tasavvur edilen bir ilahı olmuştur. Çünkü Yüce Allah, yaratmış olduğu kullarının ruh programlarına 'Tanrı'yı Arama Geni' koymuştur.¹⁹⁹⁵ Ancak vahye dayalı bilgiden mahrûm olanlar, arayıp bulduklarını iddia ettikleri ilahlarını tavsif ederken şirkten kurtulamamışlardır. Çünkü bozulmamış vahiyden alınmayan bilgiyle, Yüce Allah'ın sıfatlarını tarif etmek mümkün değildir. akıl ile Allah'ı bilmek mümkün ise de, O'nun sıfatlarını bilmek mümkün değildir. Bu sebeple, kişi sırf akıl ile şirk hastalığından kurtulamaz. Nitekim Yüce Allah, وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ 'Ama onlar, Allah'ın kudret ve azametini hakkıyla takdir edemediler, O'na lââyık tazimi göstermediler. Halbuki bütün bir dünya kıyamet günü O'nun avucunda, gökler âlemi de bükülmüş olarak elinin içindedir. Böyle bir azamet ve hâkimiyet sahibi olan Allah, onların uydurdukları ortaklardan yücedir, münezzehtir.¹⁹⁹⁶

Hiz. Âdem (a.s.)'dan beri vahiyi değiştirip câhil kalan toplumlar Hanif İslâm Dinine, bu câhilliklerinin tesiriyle, kainatta fevkalade ve ulaşılamaz gördükleri varlıklara ya ulûhiyet atfetmiş ya da onları kendi anlayışlarına göre ilâh bildikleri başka varlıklar adına kutsal saymış ve menfaatları icâbı yeni bir din anlayışını ortaya koymuşlardır. Bütün peygamberlerin putperest kavimleriyle yaşamış oldukları diyaloglar bu tablonun apaçık delilleridirler. Nitekim Hiz. İbrâhîm (a.s.) da putperest kavmiyle diyaloga girmiş ve onları tahkikî îmâna ulaştırmak için onların mantığıyla kabullenmelerde bulunmuş, ilk önce en güzel mekânı kaplayan ve zamanı tesbit eden görünen bir yıldız ulûhiyet atfetmiş, daha sonra da bunun battığını görünce muhataplarına Hanif Dinin yaklaşımını ifâde etmek için 'kendisinin sönüp batanları sevmediğini' dolayısıyla onlara ulûhiyet atfedilemeyip kutsal sayılamayacaklarını söylemiştir: فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى الْكَوْكَبَ قَالَ هَذَا رَبِّي 'Gece bastırınca İbrâhîm bir yıldız gördü, '(İddianıza göre) Rabbim budur!' dedi. Yıldız sönünce de 'Ben öyle sönüp batanları Tanrı diye sevmem!' dedi.'¹⁹⁹⁷

3.1.9. Cehaletle Tevessüle Yeltenmek

¹⁹⁹⁵ Bkz. Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 62.

¹⁹⁹⁶ Zümer, 67.

¹⁹⁹⁷ En'am, 76.

Arapçada تَوَسَّلَ 'tevessül', وَسَلَ 'v-s-l' kökünden türemiştir. الوَسِيلَةَ 'el-vesîle'; 'kurbet, vasita, kendisiyle bir şeye ulaşılabilen, yakınlaşma sağlanabilen şey'¹⁹⁹⁸ ve 'bir şeye istek ile ulaşmak'¹⁹⁹⁹ manasındadır. الوَسِيلَةَ 'el-vesîle' kavramı, 'istek ve arzu manası içerdiğinden, الوَصِيلَةَ 'el-vasile' kavramından daha özel mana ifade etmektedir.²⁰⁰⁰

Yüce Allah'a yaklaştıran hakikî vesile; 'ilim ve ibadetle onun yolundan gitmek ve şeriatın güzelliklerini benimseyerek riayet etmektir. Bu manasıyla الوَسِيلَةَ 'el-vesîle', الْقُرْبَةَ 'el-kurbe' kavramı gibi; 'Allah'ı arzularak O'na yaklaşmak' manasındadır.²⁰⁰¹

تَوَسَّلَ 'tevessül', bu manasının dışında, 'hırsızlığa yeltenmek' manasında da kullanılmıştır. نَيْتَكِيمِ فُلَانٍ تَوَسَّلًا 'Falan, falanın devesini çalmaya yeltendi' denilmiştir.

الْوَسِيلَةَ 'el-vesîle' kavramı, Kur'ân-ı Kerim'de iki yerde²⁰⁰² geçmekte ve 'yaklaşma ve yakın olmak için aracı, sebep' manası ifade etmektedir: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَعُوا إِلَيْهِ: 'Ey iman edenler! Allah'ın hukukunu gözetin, onun hukukunu ihlal etmekten sakının, O'na yaklaştırmaya vesile arayın ve O'nun yolunda mücadele edin ki korktuğunuzdan kurtulup umduğunuza kavuşasınız.'²⁰⁰³ İbn Cerîr bu âyeti şöyle tefsir eder: 'Ey Allah'ın ve O'nun Resulünün cezâ ve mükâfat hususundaki vaatlerini tasdik edenler! Allah'a ve Resulüne itaat etmek suretiyle imanınızı sağlamlaştırın! O'na vesile arayın! Yani 'onu hoşnut edecek ameller işleyerek ona yaklaşmayı isteyin!'²⁰⁰⁴

'O'na vesile arayın' ifadesini İbn Zeyd, 'muhabbet' olarak tefsir ederken; İbn Abbas (r.a), 'yaklaşma' diye tefsir etmiştir.²⁰⁰⁵ Mücahid, Ebû Vail, el-Hasen, Katâde, Abdullah İbn Kesir, Süddî ve daha birçok kişi aynı görüşü paylaşıyor. Katâde ayeti şu şekilde tefsir eder: O'na boyun eğerek ve onu hoşnut edecek ameller işleyerek ona yaklaşın. Mezkûr

¹⁹⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, V, 185.

¹⁹⁹⁹ İsfehânî, *a.g.e.*, 'v-s-l' madd.

²⁰⁰⁰ İsfehânî, *a.g.e.*, 'v-s-l' madd.

²⁰⁰¹ İsfehânî, *a.g.e.*, 'v-s-l' madd.

²⁰⁰² Bkz. Maide, 35 ve İsrâ, 57.

²⁰⁰³ Mâide, 35.

²⁰⁰⁴ Muhammed İbn Cerîr et-Teberî, *Tefsîr*, X, 289.

²⁰⁰⁵ el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 206.

imamların söylemek istedikleri de budur ve bu konuda müfessirler arasında herhangi bir görüş ayrılığı yoktur.²⁰⁰⁶

اولئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ 'el-vesîle' kavramını geçtiği ikinci âyet ise şöyledir: 'Onların tanrılaştırıp yalvardıkları kimseler, 'Ne yaparsam O'na daha yakın olabilirim?' diye Rab'lerine vesile ararlar. O'nun rahmetini arar, azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı gerçekten korkunçtur.'²⁰⁰⁷ 'Bu âyet, bir gurup cinne tapan bir gurup Arap hakkında nazil oldu. Cinler Müslüman oldular ancak onlara tapmakta olan insanlar bunu anlayamadılar.²⁰⁰⁸ Diğer bir rivâyete göre de, 'insanlar cinlere ibadeti bırakmadılar' ifadesi vardır.²⁰⁰⁹

İbn Kesir'in ifade ettiği gibi vesile, Yüce Allah'a boyun eğerek ve onu razı kılacak işler yaparak ona yaklaşımdır. Bunun da Kitab ve Sünnet dışında bir yerden anlaşılması imkânsızdır. Nitekim Allah (c.c.) şöyle buyurur: وَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا 'Artık kim Rabbine âhirette kavuşacağını umuyorsa, makbul ve güzel işler işlesin ve sakın Rabbine ibadetinde hiç bir şeyi O'na ortak koşmasın.'²⁰¹⁰

Oysa tarih boyunca insanlar, Allah'ı bırakıp başka varlıkları vesile edinmiş ve böylece şirke düşmekten kurtulamamışlardır: أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا 'İyi bilin ki halis din, yani bütün gönlüyle candan itaat, yalnız Allah'a yapılır. Allah'tan başka birtakım hâmiler edinerek: 'Biz onlara sırf bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz.' diyenlere gelince, elbette Allah, onların hakkında ihtilaf ettikleri hususlarda aralarında hükmünü verecektir. Allah yalancılığı, nankörlük ve kâfirliği huy edinenleri hidâyet etmez, emellerine kavuşturmaz.²⁰¹¹

Yukarıda açıkladığımız gibi ilâhî bilgiden mahrûmiyet, tarih boyunca toplulukları yanlış akidelere sürüklemiştir. Âyette de ifâde edildiği gibi puta tapanların bu tapınmalarında bile kendilerince haklı bir gerekçeleri vardı. İyi bir niyetle –kendilerince iyi saydıkları insanları Yüce Allah'ın katında şefaathçi yapmak için– bunu yaptıklarını söylüyorlardı.

²⁰⁰⁶ İbn Kesîr, *a.g.e.*, III, 103.

²⁰⁰⁷ İsrâ, 57.

²⁰⁰⁸ Müslim, Tefsir, 5/7742.

²⁰⁰⁹ Müslim, Tefsir, 5/7740.

²⁰¹⁰ Kehf, 110.

²⁰¹¹ Zümer, 3.

Onlar bu tapınmalarında kendilerini haklı sanıyorlardı. Hatta çıplak olarak Ka'be'yi ziyaret edenler bile 'kendi niyetlerinin kötü olmadığını, günah işledikleri ve manen kirlendiğine inandıkları elbiseleriyle tavaf yapmak istemediklerini'²⁰¹² söylüyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ 'Ey Âdem'in evlatları! Her namaz vaktinde mescide giderken, süsünüz olan elbisenizi giyinin. Yiyin, için fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri asla sevmez.'²⁰¹³ buyurarak, giyinmek gerektiğini avret yerlerini göstermenin fuhşiyatta ileri gitmemek olduğunu vurgulamıştır.

Daha önce haramlarda ileri gitmenin, Kur'ân literatüründe 'isrâf' adıyla bir hastalık olarak değerlendirildiğini ifade etmiştik. Bu sebeple, putlara tapmanın ve –Yüce Allah'a yaklaşmak gibi iyi bir niyet güdülse bile– değişik haramları işlemenin 'isrâf' olarak birer manevî hastalık olduklarını ifade edebiliriz. Zamanımızda da haramları işlediği halde; türbelerden medet bekleyen ve 'sen bakma kalbim temizdir' deyip, câhiliye insanı gibi cehâletini ortaya koyan, yanlış tevessül yüzünden kalbi hasta, nice hasta kalbli insanları görmek mümkündür.

Yüce Allah vesilenin bu bâtil akîdeden kaynaklandığını ifade ettikten sonra, onu yasaklamıştır: 'Şüphesiz ki mescitler Allah'ındır (secdeler O'na mahsustur). Öyleyse sakın Allah'tan başka hiçbir tanrıya dua ve ibadet etmeyin!',²⁰¹⁴ وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شَفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَنْتَبِّئُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُونَ 'Onlar, Allah'tan başka kendilerine ne zarar ne de fayda veremeyen birtakım nesnelere ibadet ediyor ve 'Onlar Allah katında bizim şefaathilerimizdir' diyorlar. De ki: 'Böyle bir şey olacak da Allah bilmeyecek ha! Ne o, yoksa siz Allah'a göklerde ve yerde olup da bilmediği şeylerin varlığını mı haber vereceğinizi iddia ediyorsunuz? Hâşâ! O, onların iddia ettikleri her türlü ortaktan münezzehtir, yücedir.'²⁰¹⁵

Müfessirlerin üzerinde ittifak ettikleri tarifi dışında, تَوَسَّلَ 'tevessül' ve وَسِيلَةً 'vesile'yi herhangi bir şekilde tarif edip dinin itikat veya ibadet alanlarına bir şey sokmak, kesinlikle merduttur. Nitekim Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: مَنْ أَحَدَّثَ فِي أَمْرِنَا هَذَا

²⁰¹² Bkz. Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, VII, 77.

²⁰¹³ A'râf, 31.

²⁰¹⁴ Cin, 18.

²⁰¹⁵ Yunus, 18.

مَا لَيْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ 'Her kim bizim bu işimizde (dinde) onda olmayan bir şey ortaya koyarsa o merduttur.'²⁰¹⁶ Ayrıca Efendimiz (s.a.s.); وَأَحْسَنُ الْكَلَامِ كَلَامُ اللَّهِ وَأَحْسَنُ الْهَدْيِ هَدْيُ مُحَمَّدٍ الْآلِ وَإِيَّاكُمْ; 'En doğru söz Allah'ın kitabıdır, en güzel yol Muhammed (s.a.s)'in yoludur, işlerin en kötüsü sonradan icad olunanlardır. Sonradan icad edilen her şey bid'attır. Bütün bidatler sapıklık (dalalet)'tır. Her sapıklıkta ateştedir'²⁰¹⁷ buyurmuştur.

3.1.10. Ümit Tacirlerinin Tuzaklarına Düşmek

Ümidin zıddı ye'stir. Kullukta kusurlu davranan, az da olsa kalbinde bir iman taşıyorsa, azabdan korkar ve ye'se düşer. Böyle birinin, affolunmama kaygısı yaşamaması ve ümidini yitirip ye'se düşmemesi gerektiğini Kur'ân-ı Kerim bize bildirilmiştir: قُلْ يَا عِبَادِيَ: أَلَّذِينَ اسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا 'De ki: 'Ey çok günah işleyerek kendi öz canlarına kötülük etmede ileri giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. Allah bütün günahları affeder.'²⁰¹⁸ Âyette geçen قنوط 'kanût' kavramı ye's ve ümitsizlik²⁰¹⁹ demektir.

Günahların affedileceği hususunda ümit taşımanın gerekliliği gibi, mübtelâ olunan bedenî ve rûhî hastalıklardan kurtulmak hususunda da ümit taşımak gerekir. Çünkü Efendimiz (s.a.s.); مَا أَنْزَلَ اللَّهُ دَاءً إِلَّا أَنْزَلَ لَهُ شِفَاءً; 'Yüce Allah'ın yarattığı hiçbir hastalık yoktur ki onun şifasını da yaratmış olmasın'²⁰²⁰ buyurmuştur.

Her ferдин çok tabîi olarak, sıkıntılarını halledebileceği ve arzularını karşılayabileceği şeklinde bir ümit taşımaya ihtiyacı vardır. İnsanın bugünkü dayanma gücü, yani sabrı gelecekteki ümitlerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim hastanın aldığı çeşitli ilaçlarla şifa bulacağına inanması, uzmanların beklemediği şekilde, müsbet etki oluşturmaktadır. Son yıllarda yapılan araştırmalar, 'halk arasında da bilinen, plasebo yani 'yalancı ilaç etkisi'nin biyolojik temeli olduğunu ortaya koymuştur...'²⁰²¹

Çeşitli bedenî ve rûhî hastalıklara mübtela olanların, sağlam inanç, sabırla bekleyiş ve dualarla şifa bulabilecekleri hakikatini ilerde açıklayacağız. Ancak, bu hakikati fırsat

²⁰¹⁶ Müslim, Ekdiye, 8/4589.

²⁰¹⁷ İbn Mâce, Mukaddime, 7/48.

²⁰¹⁸ Zümer, 53.

²⁰¹⁹ el-Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, V, 131; Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'k-n-t' madd.

²⁰²⁰ Buhârî, Tıb, 1/5678.

²⁰²¹ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 64.

bilip, menfaat elde etmek için 'şarlatan'lığı meslek edinmiş, kötü niyetli insanları da unutmamak lazımdır. Hastalıkla pençeleşen insanların sağlıklı bir insan gibi, hâdiseleri muhakeme süzgecinden geçiremeyeceği muhakkaktır. Hastaların bu zayıf ânından faydalanmak isteyen bu şarlatanlar, hastanın bu zafiyetiyle beraber cahilliğini de kullandı mı, hastaya cinnî bir şeytandan daha fazla zarar verebilir.²⁰²²

Çeşitli sıkıntılar yaşayan insanların, bu durumlarından dolayı, çeşitli seviyelerde kaygılar yaşaması, fitratlarında mevcut olan bir durumdur. Bu durum aslında onların savunma mekanizması için gerekli bir şeydir.²⁰²³ Ancak insan, panikleminin verdiği telaşla bu durumu iyi yönetememekte ve bu sıkıntısının yanında başka sıkıntılar da yaşayabilmektedir. Birçok bedenî hastalığın, psikosomatik (psikolojik sebeplere dayanan) hastalıklar olduğunu açıklamıştık.

Bedenî bir hastalık durumunda uzman doktora gidildiği gibi; rûhî bir hastalık durumunda da, şartlatanlara gidilmeyip her hastanın bizzat kendisi tarafından, imân ve ihlâs ile ibadet edilip Kur'ân'ın tavsiye ettiği dualarla Yüce Allah'a dua edilmelidir.

3.1.11. Kötü Çevre ve Günahlar

Ruhsal hastalıklarla ilgili en çok tartışılan konulardan biri de, hastalığın ortaya çıkmasında kişinin içinde yaşadığı çevrenin mi, yoksa ırsiyetin mi daha önemli olduğudur.

Zekâ, cinsiyet ve biyolojik yapımızın, kişiliğimize dolaylı olarak bir tesiri olduğunu ancak insanların ahlakî davranışlarını bilmiş olarak doğmadıklarını, bu davranışların değişik toplumlarda değişik şekiller almasının ve farklı olarak değerlendirilmesinin de onların sonradan öğrenilmiş şeyler olduğunun göstergesi olduğunu ifade etmiştik. Bunun yanında, irsî olarak var olan zekânın gelişmesi de, sosyal çevreye bağlıdır. Çünkü 'çocuğun psikolojik gelişmesi ve bu arada ahlâkî gelişmesi dış dünya ile bilhassa başka insanlarla olan ilişkilerine bağlıdır. Çocuklar kapalı bir odada kimse ile temas etmeden, sadece yiyecek ve içecek verilmek suretiyle yetiştirildikleri takdirde, hem zekâ gelişmesi hem de sosyal bakımdan geri kalırlar.²⁰²⁴

²⁰²² Bkz. Cevat Topkara, *Bir Gerçeğin İtirafı (Büyücülerin İç Yüzü)*, İstanbul, 2005, s. 102–122

²⁰²³ Bkz. Burkovik, *Kaygılanacak Ne Var*, s. 32.

²⁰²⁴ Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s. 49.

Kendi şahsımız hakkındaki bilgi ve tutumlarımızı meydana getiren 'benlik' kavramı da,

'başka insanlarla münasebet sayesinde doğar, çünkü tek başına kalmış bir insanın başka insanlar hakkında herhangi bir fikri olmayacağı gibi, kendi hakkında da hayvan seviyesinden daha yukarıda bir anlayış kazanması beklenemez; tek başına kalmış insan dil bilmeyen, sadece bedenî ihtiyaçları için yaşayan bir kimse demektir. Şu halde benliğin kazanılması sosyal bir hadisedir, toplum içinde olur.'²⁰²⁵

Çocuğun, inanç ve davranışlarında, büyüklerini model olarak kabul ettiklerini, sağlam bir fitrat üzere doğdukları halde, ebeveynin etkisiyle değişik dinleri benimsediklerini ifade etmiştik. Bu sebeple يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ 'Ey iman edenler! Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakının ve dürüst insanlarla beraber olun.'²⁰²⁶ âyetinde de vurgulandığı gibi, kişi beraber olduklarına dikkat etmelidir. Efendimiz (s.a.s.) de bu hakikate işaret ederek الرَّجُلُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ أَحَدَكُمْ مَنْ يُخَالِلُ 'Kişi, dostunun dini (inanç, adet ve davranışları) üzeredir. Öyleyse her birerleriniz kimi dost edindiğine baksın!'²⁰²⁷ buyurmuştur.

Akıl ve ruh hastalıkları, kişinin gerek rûhî, gerekse sosyal bakımdan tutum ve davranışlarının normal hudutlar dışında bulunması, yani kişinin duygularıyla ifrat ve tefrit derecelerini yaşaması ve içinde yaşadığı toplumun normal saydığı değerleri çiğnemesidir. 'Normal'in hudutları hususunda çeşitli tartışmalar yapılmış ve şu pratik ölçü konulmuştur: 'Çevresindeki insanlarla uyum içinde yaşayamayan, davranışlarıyla hem kendine hem de başkalarına zararlı olduğu çoğunlukla kabul edilen kimse normal değildir.'²⁰²⁸

İnsan doğarken ne bir melek olarak doğar, ne de bir şeytan. Ondan her türlü iyilikle birlikte her türlü kötülük de beklenebilir. Bütün kötü davranışlar, intiharlar da dâhil olmak üzere, ferdin, istekleri ile toplumun ona verdikleri arasındaki dengesizlikten doğmaktadır. Ruh sağlığı bakımından rastlanan dengesizlikler, 'sadece saldırganlık

²⁰²⁵ Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s. 26.

²⁰²⁶ Tevbe, 119.

²⁰²⁷ Tirmizî, *Zühd*, 45/2378.

²⁰²⁸ Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s. 53.

şeklinde görülmez. Bazen tamamiyle pasif, hayata küskün, saldırgan olmasa bile içi nefret dolu tipler vardır.²⁰²⁹

İşlenmelerinde, çevrenin büyük ölçüde rol oynadığı günahlar ise, insanın ruh dünyasında yaralar oluşturmaktadır. Bu yaralardan meydana gelen vesvese ve şüpheler de, imanın mekânı olan kalbin derinliklerine ilişip imana zarar vermektedirler. Hadis-i şerifte de ifade edildiği gibi; 'kul bir hata yaptığı zaman kalbinde siyah bir iz meydana gelir. Eğer kişi, o hatadan vazgeçip istiğfar edip tövbe ederse (leke silinir) kalbi cilalanır. Aynı günahı işlemeye devam ederse kalbdeki leke arttırılır. Hatta bir zaman gelir, kalbi tamamen kaplar.'²⁰³⁰ Bu siyahlık, iman nurunu kalbden çıkarıp katılaştırıncaya ve küfre sokuncaya kadar devam eder. Günahlar insanı hemen kâfir yapmaz ama 'her bir günahın içinde küfre gidecek bir yol vardır.'²⁰³¹

Meselâ, utandıracak bir günahı gizli olarak işleyen bir adam, başkasının o günaha vâkıf olmasından çok utandığı zaman, melâike ve rûhâniyâtın varlığı ona çok ağır gelir. Küçük bir emâre ile onları inkâr etmek arzu eder. Aynı şekilde cehennem azabını neticelendirecek büyük bir günahı işleyen bir adam, cehennemin tehdîdâtını işittikçe istiğfâr ile ona karşı siper almazsa, bütün ruhuyla cehennemin olmamasını arzu ettiğinden küçük bir emare ve bir şübhe cehennemin inkârına cesaret verir.²⁰³²

Zehir bedene zarar verdiği gibi, günahlar da büyüklüğüne göre akla²⁰³³ ve kalbe zarar verir. Nitekim Yüce Allah, كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ 'Hayır! Gerçek öyle değil! Onların yapageldikleri kötü işler, gitgide kalplerini paslandırmıştır. (onun için âhireti inkâr ederler.)'²⁰³⁴ buyurmaktadır. Âyetten de anlaşılacağı üzere, haramlarla meşguliyet, kalbin pas tutup kararmasına sebep olduğu gibi, zihnin de pas tutup kararmasına sebep olmaktadır.

'Bir karadelik şeklinde zihinde yer alan bütün bilgileri ve görüntüleri kendisiyle birlikte karanlığa çeken, çekemediklerini de gölgeleyen haram görüntüler, âdetâ birer virüs gibi zihnin işleyişini bozmakta, yaptığı tahribatla zihinde yer alan çok

²⁰²⁹ Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s. 55.

²⁰³⁰ Tirmizî, *Tefsir*, 74/3334.

²⁰³¹ Bediuzzaman, *Lem'alar*, s. 9.

²⁰³² Bkz. Bediuzzaman, *Lem'alar*, s. 9.

²⁰³³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *ed-Dâu ve'd-Devâ*, Mısır, t.y., s. 70.

²⁰³⁴ Mutaffî'n, 14.

kıymetli dosyalara ulaşılmasına âdetâ izin vermemektedir... Dosyalar silinirse de unutkanlık olarak adlandırdığımız hafıza zafiyeti neticesinde dosyalara ulaşılması hususunda kalıcı sorunlar yaşanabilmektedir. Arzu ve isteklerin de dürtüsüyle haram görüntülerin baskısı altında kalan hafızanın hatırlama hiyerarşisinde bir bozulma baş göstermekte ve unutkanlık zihni bir hastalık halini almaktadır... Harama bakma ve neticesindeki bedenî israfatın gençlerde yorgunluk, odaklanmama gibi fiziksel veya narsizm (kendini beğenme) veya tam zıddı kendi vücudundan tikslenme gibi psikolojik hastalıklara yol açtığı gözlemlenmiştir. Yapılan araştırmalar, gayri ahlâkî görüntülerin, seyredenleri geçici bir körlüğe sürüklediğini belirlemiştir. Ahlâk dışı görüntüler bir an için insanın dünya ile ilgisini kesmektedir. Bu tesbit algılama üzerinde araştırma yapan Amerikalı bilim adamlarının keşfidir. Ahlâksız görüntüleri izleyenler kısa bir süre için tüm dikkatleri dağıldığından diğer uyarıları algılayamamaktadır.²⁰³⁵

Kumar, alkol, uyuşturucu, zina v.b. günahların, ahlâkî çöküntüye sebep vermelerinin yanında, bedenî birçok hastalığa da sebep oldukları herkesçe bilinmektedir. Bu ve benzeri haramlar, sebep oldukları bu hastalıklarla sadece failinin değil, toplumun da hayatını da karartmaktadırlar. Çünkü yeryüzünde meydana gelen felâketler, insanların işlemiş oldukları haramlarından kaynaklanmaktadır: *ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ* 'Allah'ın buyruklarını umursamayan şu insanların kendi tercihleri ile yaptıkları işler yüzünden karada ve denizde (bütün dünyada) bozukluk ortaya çıktı, nizam bozuldu. Doğru yola ve isabetli tutuma dönme fırsatı vermek için, Allah, yaptıklarının bazı kötü neticelerini onlara tattırır.²⁰³⁶

3.1.12. Acelecilik

Arapçada *العجلة* 'el-Acele' kavramıyla ifade edilen acelecilik, 'şiddetli arzu ve şehvetin baskısı sonucu, bir şeyi zamanı gelmediği halde ısrarla istemek'²⁰³⁷ manasında kullanılır. Bu sebeple 'acelecilik' sıfatının Kur'ân'da yerildiğini görmekteyiz: *وَيَدْعُ الْإِنْسَانَ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا* 'İnsan, bazen şerri, tıpkı hayrı istercesine ister. Pek acelecidir bu insan!'²⁰³⁸ âyetindeki *عَجُولًا* 'acûlan' vasfı; 'insan peşincidir. Veresiyeden ziyade peşine heves eder, âhireti dünyada görmek ister. Onun için insanların birçoğu

²⁰³⁵ M. Yusuf Güven, *Gözümü Harandan Nasıl Korurum*, İstanbul, 2010, s. 51–60.

²⁰³⁶ Rûm, 41.

²⁰³⁷ İsfehânî, *a.g.e.*, 'a-c-l' madd.

²⁰³⁸ İsrâ, 11.

âhireti bırakır da dünyayı ister, o büyük ecre ehemmiyet vermez. O acıklı azabı hesaba katmaz ve bu suretle kendisine hayır istiyormuş gibi şerri de ister²⁰³⁹ manasına gelmektedir.

Kur'ân'da olduğu gibi Sünnet'te de 'acelecilik' yerilmiştir. Nitekim *لَأْتَاكَ مِنَ اللَّهِ وَالْعَجَلَةُ مِنَ الشَّيْطَانِ* 'Teennî Yüce Allah'tan, acelecilik ise şeytandandır'²⁰⁴⁰ hadis-i şerifinde olduğu gibi,

'pek çok âyet ve hadiste menfî işler hep şeytana nisbet edilmiştir. Teennînin Allah'tan olması, Allah'ın teennili hareket etmekten razı olması, karşılığında sevap vermesi demektir. Acelenin şeytandan olması, şeytanın kişiyi vesvesesi ile acele davranmaya sevk etmesi demektir. Acelecilik, kişiyi titizlik ve neticeyi düşünmekten alıkoyar, attığı adımın veya söyleyeceği sözün zarar mı, kâr mı, hayır mı, şer mi getireceğini hesaplamasına fırsat vermez.²⁰⁴¹

Birçok ilim adamı, *عَجَلَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ* 'İnsan 'acele'den yaratıldı.'²⁰⁴² âyetindeki 'عَجَلَ' 'acel' kavramına 'aceleci' manasını yükleyerek, 'İnsan, yaratılışça çok acelecidir' mealini vermişlerdir. Bazı ilim adamları da, bu sebeple olsa gerek, bu vasfı doğuştan gelen ve fitrî bir zaaf olarak kabul etmişlerdir.²⁰⁴³

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, insan sağlıklı ve tertemiz bir fitrat üzere yaratılmıştır. Bütün zaaf lar ve hastalıklar, tamamen sonradan, yetiştirme tarzından ve çevre şartlarından kaynaklanan yanlışlıklardan kaynaklanmaktadır. Kaldı ki, *عَجَلَ* 'acel' kavramı, acelecilik değil; İbn Abbas (r.a.)'tan da rivayet edildiği gibi, *طين* 'tîn', yani çamur manasındadır.²⁰⁴⁴ Nitekim *عَجَلَ* 'acel' kavramının bu manası şiirde şöyle ifade edilmiştir:

وَالْتَّبَعُ فِي الصَّخْرَةِ الصَّمَاءَ مَبْنِيَهُ وَالنَّخْلُ يَنْبُتُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالْعَجَلِ

'Kayın ağacı sert ve kayalık yerlerde yetişir. Hurma ise, su ile çamur arasında yetişir.'²⁰⁴⁵

عَجَلَ 'acel' kavramı, bu ilim adamlarının iddia ettikleri gibi; 'acele' manasında olsa bile, bu durumda mana, 'insan acele ile yaratılmıştır' şeklinde olur. Çünkü müfessirlere göre,

²⁰³⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3168.

²⁰⁴⁰ Tirmizî, *Sünen*, Birr, 66/2144.

²⁰⁴¹ İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, İstanbul, t.y., XVI, 255.

²⁰⁴² Enbiyâ, 37.

²⁰⁴³ Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, s. 96.

²⁰⁴⁴ İsfahânî, *a.g.e.*, s. 548; İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'a-c-l' madd.; ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 573.

²⁰⁴⁵ Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'a-c-l' madd.; el-Maverdî, *a.g.e.*, III, 45; Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 573.

'Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasındaki bütün varlıkları altı günde yarattık.'²⁰⁴⁶ ve benzeri âyetlerde ifade edilen, 'سِتَّةَ أَيَّامٍ' 'altı gün' zaman dilimi olan altıncı günün yani, Cuma gününün güneş batımına yakın yaratılmış demektir.²⁰⁴⁷

'İnsan 'acele'den yaratıldı.'²⁰⁴⁸ âyeti ile ilgili olarak, Süddî'den gelen bir rivâyete göre 'عَجَلٌ' 'acel'; 'İnsan, (Kâinâtın yaratıldığı altı günün son günü olan) Cuma gününün güneş batımına yakın bir vakitte, acele ile yaratıldı' manasındadır.²⁰⁴⁹

Ayrıca, 'العَجَلَةُ' 'el-aceletü' kavramıyla ifade edilen kuyruk sokumu kemiği manasındadır. Bu görüşü destekleyen ve 'İbn Kuteybe'den nakledilen bir rivâyete göre ibâre şöyle takdir edilir: 'خُلِقَتِ الْعَجَلَةُ فِي الْإِنْسَانِ' 'acele kemiği insanın içine yerleştirilmiştir.'²⁰⁵⁰

Netice olarak diyebiliriz ki, insanın tabiat ve sosyal çevrenin etkisiyle edindiği acelecilik vasfı, onun 'aklını kullanmasına engel olmakta'²⁰⁵¹ ve 'sıhhatli düşünmeye engel olmaktadır.'²⁰⁵² Böylece insan, dünya ve onun zevklerini tanıdıktan sonra, onu âhirete tercih edip âhireti ihmâl etmektedir. Bu hakikat Kur'ân-ı Kerim'de şöyle dile getirilmektedir: 'إِنَّ هَؤُلَاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذُرُّونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا' 'Şu insanlar bu peşin dünya hayatını arzulayıp, önlerinde kendilerini bekleyen o ağır günü ihmal ediyorlar.'²⁰⁵³

'İnsan pek acelecidir. Sonradan olacak şeyi vaktinden evvel olsun ister... Âhireti dünyada görmek ister. Onun için insanların bir çoğu âhireti bırakıp dünyayı ister, o büyük ecre önem vermez, o azabı hesaba katmaz ve bu şekilde hayır istiyormuş gibi şerri ister.'²⁰⁵⁴ Nitekim Kur'ân, 'وَيَذُغُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا' 'İnsan, bazen şerri, tıpkı hayrı istercesine ister. Pek acelecidir bu insan!'²⁰⁵⁵ âyetiyle bu hakikati ifade etmiştir. Yukarıdaki âyetler incelendiğinde 'عَجُولٌ' 'acûl' kavramıyla, daha çok insanın dünya sevgisi ve arzusu ifade edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de, 'مَنْ كَانَ الْعَاجِلَةَ' 'el-Âcile' kavramı, 'dünya ve onun peşin zevkleri' manasında kullanılmıştır:

²⁰⁴⁶ Kehf, 38.

²⁰⁴⁷ el-Cevzî, *Zâdül-Mesîr*, III, 211; Müslim, *Sıfatü'l-Kıyâme*, 1/2789.

²⁰⁴⁸ Enbiyâ, 37.

²⁰⁴⁹ Bkz. Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, III, 447.

²⁰⁵⁰ Bkz. Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, III, 448.

²⁰⁵¹ Emin Sert, *Kur'ân'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, İstanbul, 2004, s. 342.

²⁰⁵² Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, s. 97.

²⁰⁵³ İnsan, 27.

²⁰⁵⁴ Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3168.

²⁰⁵⁵ İsrâ, 11.

'O Mescid-i Dırar'da hiç bir zaman namaz kılma! Ta ilk günden, temeli takvâ üzere kurulan mescidde namaza durman daha münasiptir. Orada, maddî ve manevî kirlerden arınmayı seven kimseler vardır. Allah da temizlenenleri sever.²⁰⁶⁴ Hatta hem maddî hem de manevî temizlik, namazın olmazsa olmaz şartı olarak imanın yarısı sayılmıştır: الطُّهُورُ شَطْرُ الْإِيمَانِ 'Temizlik imanın yarısıdır.'²⁰⁶⁵

Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet'te bahsi geçen bu الطُّهُورُ 'emizlik' kavramı, maddî temizlik ile beraber manevî temizliği de içermektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ 'Onların mallarından zekât al ki, bununla onları temizleyesin ve arındırasın. Onlar için dua da et. Çünkü senin onlar lehine duan, onlar için büyük bir huzur ve tatmin kaynağıdır. Allah her şeyi hakkıyla işitir, bilir.'²⁰⁶⁶ âyetinde ifade edilen temizlik mânevî temizliktir. وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا 'Hem vakarla evinizde durun da, daha önceki Cahiliye döneminde olduğu gibi süslenip dışarı çıkmayın, namazı hakkıyla ifa edin, zekâtınızı verin, hülasa Allah ve Resulüne itaat edin. Ey Peygamberin şerefli hane halkı, ey Ehl-i beyt! Allah sizden her türlü kiri giderip sizi tertemiz yapmak istiyor.'²⁰⁶⁷ âyetinde zikr edilen 'mânevî temizlik', يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزَنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَقْوَامِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ فُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمِ الْآخِرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِينَاهُمْ هَذَا فَخُدُوهُ وَإِنْ لَمْ تُؤْتُوهُ فَاحْذَرُوا وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً أُولَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرَ فُلُوبَهُمْ 'Ey Peygamber! Kalpleri iman etmediği halde ağızlarıyla 'iman ettik' diyen münafıklarla, Yahudilerden kâfirlikte yarışanlar seni üzmesin. Zira onlar yalancılık etmek için dinlerler. Senin yanında olmayan bir grup hesabına casusluk için dinlerler. Kelimeleri konuldukları yerlerden çıkarıp tahrif ederler. 'Size şu fetva verilirse onu kabul edin, o verilmezse onu kabul etmekten geri durun' derler. Allah birini şaşırtmak isterse, sen onun lehinde Allah'a karşı hiçbir şey yapamazsın. Onlar öyle kimselerdir ki Allah onların kalplerini arındırmak istememiştir.

²⁰⁶⁴ Tevbe, 108.

²⁰⁶⁵ Müslim, Taharet, 1/556.

²⁰⁶⁶ Tevbe, 103.

²⁰⁶⁷ Ahzâb, 33.

Onların hakkı dünyada rüsvaylık olduğu gibi, âhirette de müthiş bir cezadır.²⁰⁶⁸ âyetindeki gibi kalbin bir vasfıdır.

Kalbin vasfı olan bu temizlik, *فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ*, âdet sırasında kadınlardan geri durun ve onlar temizleninceye kadar, kendilerine cinsel yaklaşımda bulunmayın! Temizlendikten sonra, Allah'ın izin verdiği şekilde onlara yaklaşın! Allah tövbe ile kendisine dönenleri sever, temizlenenleri de sever.²⁰⁶⁹ âyetinin de ifadesiyle 'ancak' haramlardan sakınmak ve tevbe etmekle mümkündür.

Şimdi mânevî temizliğin tek yolu olan 'tevbe ve istiğfar'ı görelim:

Tevbe ve İstiğfâr

Tevbe, 'en güzel şekilde günahı terk etmek manasında olup özür dilemenin en etkili yoludur. İslâm'a göre tevbe, 'kötülüğünden dolayı günahı terk etmek, yaptığına pişman olmak, bir daha dönmeyeceğine kesin karar vermek, düzeltilebilecek olan amellerinden dönüş yaparak düzeltmektir.'²⁰⁷⁰

Tevbe, *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا*, 'Ey iman edenler! Samimî ve kesin bir dönüşle Allah'a tövbe ediniz!'²⁰⁷¹ âyetinde olduğu gibi *نَصُوحٌ* 'nasûh', yani 'samimî ve kesin' vasfıyla muttasıf olunca, 'yırıtığı, söküğü dikip kapayan, bozulanı ıslah eden ve hiçbir gedik bırakmayacak şekilde onaran tevbe'²⁰⁷² manasına gelir ki, böyle bir tevbe,

'hakikat ehlince, duyguda, düşüncede, tasavvur ve davranışlarda Zât-ı Ulûhiyet'e karşı içine düşülen muhalefetten kurtulup, O'nun emirleri ve yasakları zaviyesinden, yeniden O'nunla muvafakat ve mutabakata ulaşma gayretidir. Tevbe, sırf bir şeyin vicdanda kerih görülmesinden dolayı, o şeye karşı tiksinti duyulması, terk edilmesi değildir. O, Allah'ın sevmediği şeylerden –aklın zâhirî nazarında güzel görünse, yararlı olsa da– uzaklaşıp Hakk'a rücû etmektir.'²⁰⁷³

²⁰⁶⁸ Mâide, 41.

²⁰⁶⁹ Bakara, 222.

²⁰⁷⁰ İsfahânî, *a.g.e.*, 't-v-b' madd.

²⁰⁷¹ Tahrîm, 8.

²⁰⁷² Gülen, *Kalbin Zümürüt Tepeleri*, s. 18.

²⁰⁷³ Gülen, *Kalbin Zümürüt Tepeleri*, s. 18.

Aslında tevbe, işlenen bir günahdan dolayı, pişmanlığı ve bir daha yapmamayı ilan etmekten ziyâde; kalbin bir faaliyeti olarak manevî bir temizlik şeklidir. Kur'ân-ı Kerim'de bu hakikate işareten *إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ* 'Allah tövbe ile kendisine dönenleri sever, temizlenenleri de sever.'²⁰⁷⁴ buyrulmuş, Efendimiz (s.a.s.)'de, *التَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ لَهُ* 'Tevbe eden günah işlememiş gibidir.'²⁰⁷⁵ buyurarak, tevbenin günah kirlerini temizlediğini vurgulamıştır. Nitekim mezkûr âyetin tefsirinde, *el-mütatahhirîn* 'el-mütatahhirîn' ifadesinden, 'su ile maddî kirlerden temizlenmek, kadınlara dübürden yaklaşma çirkinliğinden temizlenmek ve günahların mânevî kirlerinden temizlenmek' olmak üzere üç çeşit temizliğin kast edildiği bildirilmiştir.²⁰⁷⁶

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ 'De ki: 'Ey çok günah işleyerek kendi öz canlarına kötülük etmede ileri giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, gafur ve rahîmdir (çok affedicidir, merhamet ve ihsanı fazladır) Size azap gelip çatmadan önce, Rabbinize dönün ve O'na teslim olun, O'na itaat edin. Yoksa yardım göremezsiniz.'²⁰⁷⁷ âyetlerinde ifade edildiği gibi 'inâbe', 'şirk ve günahlardan (pişmanlık duyarak) Yüce Allah'a dönüş yapmak'²⁰⁷⁸ manasındadır.

Kur'ân-ı Kerim'de, 'şirk ve günahlardan Yüce Allah'a dönüş yapmak' manasındaki 'inâbe', aynı zamanda 'selîm kalbin' bir faaliyeti olarak gösterilmektedir: *مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَنَ* 'İnsanların görmediği yerlerde bile Rahman'a hep saygılı olan ve daima Rabbine dönen bir gönül ile gelen herkese bu mükâfat vardır.'²⁰⁷⁹

Kalbinde bulunması gereken sağlam ve sağlıklı duyguları, günahların tahribkâr vasfı ile kaybeden ferdin,

'bir kısım iç deformasyonlardan sonra yeniden safvet-i asliyesine dönüp özüyle bütünleşmesi veya sık sık kendini yenilemesi manasında tevbe, hemen her mertebesiyle: gönülden nedâmet etmek; eski hataları ürperti ile hatırlamak;

²⁰⁷⁴ Bakara, 222.

²⁰⁷⁵ İbn Mâce, Zühd, 30/4391.

²⁰⁷⁶ Bkz. el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 284.

²⁰⁷⁷ Zümer, 53–54.

²⁰⁷⁸ el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII, 191.

²⁰⁷⁹ Kâf, 32–33.

haksızlıkları gidermek, hakkı tutup kaldırmak; sorumlulukları yeniden gözden geçirip fevt edilen mükellefiyetleri yerine getirmek; hata ve inhıraflarla ruhta meydana gelen boşlukları ibadetü tâat ve gece yamaçlarında seyahatle doldurmak; haslar, haslar üstü haslar itibarıyla, zikr u fikr u şükürün dışında geçen hayat için âh ü enîn edip ağlamak; duygu ve düşüncelerine kasdî olarak mâsivâ bulaşmış olabileceği endişesiyle sarsılıp inlemek... gibi hususları ihtiva eder.²⁰⁸⁰

3.2.2. İmân

Sarf ilmine göre أَمِنَ 'e-m-n' fiilinden türeyen أَلْمَنُ 'el-emn' masdarı; 'gönül huzuru ve korkunun bertaraf olması manasındadır.'²⁰⁸¹ Aslında أَلْمَانَةُ 'el-emânet' ve أَلْمَانُ 'el-emân' da, أَلْمَنُ 'el-emn' gibi birer masdardırlar.

أَلْمَانُ 'el-emân' bazen, 'insanın güven içinde olduğu durumun ismi olarak kullanılırken; bazen de insanın inandığı şeylere isim olarak kullanılır. Meselâ; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَآمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ Ey iman edenler! Allah'a ve Resulüne hıyanet etmeyin, bile bile aranızdaki emanetlerinize de hıyanet etmeyin!²⁰⁸² âyetinde zikredilen أَمَانَاتُ 'emânât' kavramı; 'farzlar, din veya inanılan tüm şeyler'e isim olarak kullanılmıştır. Bu emânetler için sözü edilen خِيَانَةٌ 'hıyânet' de, 'Resulüllah (s.a.s.)'e isyân etmek veya farzlarla sünnetleri terk etmek²⁰⁸³ manasındadır.

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ 'Biz emâneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik.'²⁰⁸⁴ âyetinde zikredilen 'emânet' kavramına ise müfessirler tarafından;

'tevhîd, adalet, alfabedeki harfler ve akıl gibi değişik manalar yüklenmiştir. Ancak bunların içinden en doğru mana 'emânet'in akıl olduğudur. Çünkü akıl olunca, insan onunla tevhidi öğrenir, adaleti gerçekleştirir, alfabeyi öğrenir. Hatta akılla, insanın öğrenebileceği her şey öğrenilebileceği gibi; insan gücünün

²⁰⁸⁰ Gülen, *Kalbin Zümriit Tepeleri*, s. 20–21.

²⁰⁸¹ İsfehânî, *a.g.e.*, 'e-m-n' madd.

²⁰⁸² Enfâl, 27.

²⁰⁸³ el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 345.

²⁰⁸⁴ Ahzâb, 72.

yetebileceği bütün güzel işler de yapılabilir. İşte bu akıl ile insan, mahlûkâtın pek çoğundan üstün kılınmıştır.²⁰⁸⁵

امِنًا 'Kim Beytullah'a girerse korkudan emin olur.'²⁰⁸⁶ âyetinde zikredilen امِنًا 'âminen' kavramı; اَوْلَمَ يَرَوُا اَنَا جَعَلْنَا حَرَمًا امِنًا وَيَتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ 'Görmüyorlar mı ki etraflarında bulunan insanlara saldırılırken, can güvenlikleri yokken, Biz Mekke'yi güvenli, emin bir belde yaptık.'²⁰⁸⁷ âyetindeki gibi; 'saldırıları karşı can güvenliği, dokunulmazlık ve korkulardan emin olmak'²⁰⁸⁸ manasındadır. ثُمَّ اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْعَمِّ اَمْنَةً 'Sonra o kederin peşinden üzerinize bir güven duygusu indirdi.'²⁰⁸⁹ âyetinde ifâde edilen اَمْنَةً 'emeneten' kavramı da, امِنًا 'âminen' manasındadır. Çünkü كَتَبَ 'ketebeten' 'kâtibün' ism-i fâilinin çoğulu olduğu gibi; اَمْنَةً 'emeneten' de, امِنًا 'âminen'in çoğuludur.²⁰⁹⁰ Bu sebeple, وَاِنْ اَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَاجْرُهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ ثُمَّ ابْلِغْهُ مِاْمَنَةً 'Eğer müşriklerden biri senden sığınma hakkı isteyip yanına gelmek isterse, sen ona güvence ver, ta ki Allah'ın kelamını dinlesin, düşünsün. Sonra şayet Müslümanlığı benimsemezse onu, kendisini güvende hissedeceği yere (vatanına) ulaştır.'²⁰⁹¹ âyetinde zikredilen مِاْمَنَةً 'me'meneten' kavramı, 'güvenlik atmosferi ve güvence' manasındadır.²⁰⁹²

اَمِنَ 'e-m-n' fiilinin اِفْعَالٌ 'ifâl' babındaki mazisi olan اَمَنَ 'âmene' fiilinin 'hem müteaddî hem de lâzım manası vardır. Müteaddî olanı Yüce Allah için kullanılır ki, bu durumda mana 'güven vermek ve güvenilir kılmak' olur. Lâzım olanı da, 'güven sahibi olmak ve güven içinde yaşamak' manasına gelir.²⁰⁹³ Bu da daha çok kullar için kullanılır. Bu sebeple mü'min sıfatı kullar için kullanılır; 'inanan, tasdik eden ve güvenen' manalarına geldiği gibi; Yüce Allah için kullanılır da; 'emîn kılan ve güven veren' manasına gelir.²⁰⁹⁴ Nitekim Esmâü'l-Hüsna'dan olan اَلْمُؤْمِنُ 'el-Mü'min' sıfatı; 'kullarını

²⁰⁸⁵ İsfehânî, a.g.e., 'e-m-n' madd.

²⁰⁸⁶ Âl-i İmrân, 97.

²⁰⁸⁷ Ankebût, 67.

²⁰⁸⁸ İlgili âyetler için bkz. Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*.

²⁰⁸⁹ Âl-i İmrân, 154.

²⁰⁹⁰ İsfehânî, a.g.e., 'e-m-n' madd.

²⁰⁹¹ Tevbe, 6.

²⁰⁹² Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s. 186.

²⁰⁹³ İsfehânî, a.g.e., 'e-m-n' madd.

²⁰⁹⁴ Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, İstanbul, 1997, s. 269.

zulümden emîn kılan (güvence veren) ve söz verdiği cezaları da tasdik eden manasındadır.²⁰⁹⁵

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّالِينَ...²⁰⁹⁶ 'âyetinde olduğu gibi 'Hz. Muhammed (s.a.s.)'in getirmiş olduğu Şeriat'a inananlar' manasında; bazen de وَالَّذِينَ 'Allah'a ve resullerine iman edenler, evet işte onlardır Rabbinin nezdinde sıddıklar ve Hakka şahitlik edenler!²⁰⁹⁷ 'âyetinde olduğu gibi 'övme manasında' kullanılır. Bu îmân, insanın tasdik ederek, Hakka boyun eğişini ifade eder. Bu da üç şeyin bir arada bulunmasıyla gerçekleşir: Kalp ile tasdik, dil ile ikrâr ve tasdik ve ikrârın gereği olarak bedenî emellerin yapılışı...²⁰⁹⁸

Kur'ân ve Sünnet'te îman, Efendimiz (s.a.s.)'in; وَاسْتَوْنَ أَوْ سَبَّحُوا بِحَمْدِ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ 'Altmış veya yetmiş küsur derecedir. En aşağı derecesi yoldan herhangi bir engeli kaldırmak, en yüksek derecesi de Allah'tan başka hiçbir ilâhın olmadığını ikrârdır. Hayâ ise, îmandan bir bölümdür²⁰⁹⁹ şeklinde işaret ettiği gibi; herhangi bir amel; kalbin bir faaliyeti veya fitratta bulunan herhangi güzel bir duygudur. Nitekim 'îmân'; وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ 'Allah imanınızı zayi edecek değildir.²¹⁰⁰ 'âyetinde 'namaz',²¹⁰¹ حُبُّ الْأَنْصَارِ إِيمَانٌ وَبَعْضُهُمْ نِفَاقٌ 'Ensarı sevmek îmân, onlardan buğz etmek te nifâktır²¹⁰² hadisinde sevgi, دَعَا فِرَانَ الْحَيَاءَ مِنَ الْإِيمَانِ 'Bırak onu! Çünkü hayâ imandandır²¹⁰³ hadisinde de hayâ olarak zikredilmiştir. Bunun yanında; 'Senin Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, kitaplarına, âhirete ve hayır ve şerr Allah'tandır manasındaki kadere inanmandır²¹⁰⁴ hadis-i şerifinin işaretiyle îmânın, kalbin bir faaliyeti olduğunu öğrenmekteyiz.

²⁰⁹⁵ İbn Ebî Bekr er-Râzî, *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 483.

²⁰⁹⁶ Mâide, 69.

²⁰⁹⁷ Hadîd, 19.

²⁰⁹⁸ İsfehânî, *a.g.e.*, 'e-m-n' madd.

²⁰⁹⁹ İbn Mâce, Mukaddime, 9/59.

²¹⁰⁰ Bakara, 143.

²¹⁰¹ İsfehânî, *a.g.e.*, 'e-m-n' madd.

²¹⁰² İbn Hanbel, 3, 70; Buhârî, îmân, 10/17.

²¹⁰³ Buhârî, îmân, 16/24.

²¹⁰⁴ Buhârî, îmân, 37/50; Tirmizî, îmân, 4/2815; İbn Mâce, Mukaddime, 9/66; İbn Hanbel, 1, 27.

Îmânın namaz olduğunu ifade eden Bakara, 143. âyetinin mefhûmunu te'yid eden şu hadis-i şerifi de zikretmekte fayda görüyoruz: **الْإِيمَانُ شَهَادَةٌ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ**: 'İmân, senin Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed (s.a.s.)'in O'nun kulu ve resûlü olduğuna şahitlik etmen, namaz kılman, zekat vermen, Ramazan orucunu tutman ve ganimetlerden beşte birini vermendir.'²¹⁰⁵ Bununla birlikte Efendimiz (s.a.s.) **الْإِسْلَامُ عَلَانِيَةٌ وَالْإِيمَانُ فِي الْقَلْبِ** 'İslâm alenî işlerdir. Îmân ise kalbedir'²¹⁰⁶ buyurarak, îmanın kalbî yönünün her zaman önde bulunduğunu ortaya koymaktadır.

الْمُ تَرَى إِلَى الَّذِينَ أَوْتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا 'Şimdi biz doğru da söylesek sen bize inanmayacaksın!'²¹⁰⁷ âyetindeki **إِيمَانٌ** 'îmân', 'tasdik eden manasına gelir. Ancak buradaki îmân; güvenmekle birlikte tasdik etmek manasındadır.'²¹⁰⁸

الْمُ تَرَى إِلَى الَّذِينَ أَوْتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا 'Baksana o kendilerine kitaptan bir nasip verilenlere! Putlara, kâhinlere, şeytanlara, ne kadar batıl varsa hepsine iman ediyorlar ve yetmezmiş gibi, bir de kalkıp kâfirler hakkında 'Onlar, Müslümanlardan daha doğru yoldadır' diyorlar!'²¹⁰⁹ âyetindeki **إِيمَانٌ** 'Îmân' ise,

'ehl-i kitabın yerilmesi bağlamında söylenmiştir. Çünkü onlar, emin olunmayacak bir şeyde, eminlik içindeymiş gibi hareket etmişlerdir. Halbuki kalbin, batıl olan bir şeye ile mutmain olması –eğer mühürlenmiş değilse– normal bir durum değildir. Bu ancak **مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيْمَانِهِ إِذَا مِنْ أَكَرَهُ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ** 'Kalbi imanla dolu olarak mutmain iken, dini inkâr etmeye mecbur bırakılıp da yalnız dilleriyle inkâr sözünü söyleyenler hariç, kim imanından sonra Allah'ı inkâr ederek gönlünü inkâra açar, göğsüne küfrü yerleştirirse, onlara Allah tarafından bir gazap, hem de müthiş bir azap vardır.'²¹¹⁰ âyetindeki gibi bir durum olabilir.'²¹¹¹

²¹⁰⁵ Buhârî, îmân, 40/53.

²¹⁰⁶ İbn Hanbel, 3,135.

²¹⁰⁷ Yusuf, 17.

²¹⁰⁸ İsfehânî, *a.g.e.*, 'e-m-n' madd.

²¹⁰⁹ Nisâ, 51.

²¹¹⁰ Nisâ, 106.

²¹¹¹ İsfehânî, *a.g.e.*, 'e-m-n' madd.

İman kelimesinin hangi manaları ifâde ettiğini anlamak için, kendisiyle aynı kökten gelen diğer kelimelerin de tahlîl edilerek aydınlatılmaları ve aynı kökten gelmemekle birlikte, kavram ve mânâ olarak mezkur olguyla aynı mânâyı ifade eden farklı lafızların da karşılaştırılmaları lazımdır. Ayrıca 'irdelenen kelimenin, hangi kelimelerle eş anlamlı; hangi kelimelerle zıt anlamlı kullanıldığı da büyük önem taşımaktadır.²¹¹² Meselâ iman lafzı Kur'ân'da; küfr,²¹¹³ fısk,²¹¹⁴ zulüm,²¹¹⁵ tekzîb,²¹¹⁶ isyan,²¹¹⁷ hatta İslâm'ın²¹¹⁸ zıddı olarak kullanıldığı için; bu lafza hangi kavramın karşıtı olarak kullanılıyorsa o çerçevede anlam verilmelidir.

Kur'ân'ın kabul ettiği imân sadece lügat mânâsıyla bildirildiği gibi bazı şeylere inanıldığıнын ifâdesi değil, bilakis Kur'ân'ın bir bütün olarak yaşanması, Allah'a ve Resûlüne inanmanın yanında güvenilmesi ve bu imân ve güvende sebat edilmesidir. Zirâ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا 'Ey iman edenler! Allah'a, Resulüne, gerek Resulüne indirdiği, gerek daha önce indirdiği kitaplara imanınızda sebat edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, resullerini ve âhîret gününü inkâr ederse hakikatten iyice uzaklaşmış, sapıklığın en koyusuna dalmış olur.²¹¹⁹

Aslında dinî terminolojide tarifini bulan imân kelimesinin, etimolojisi ile ilgili âyetler incelendiğinde, yukarıda da değinildiği gibi, kelimenin çok farklı mânâlarda kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'ın tümünde kelimeye aynı anlam yüklemek doğru değildir. Binaenaleyh bu kadar geniş anlam yelpazesine sahip bu kelimeyi yanlış anlamamak için gerekli titizlik gösterilmelidir. Nitekim 'imân, uhrevî azaba karşı belli ölçüde emniyet telkin ettiği gibi; sahibine gerek imansızlardan gerekse müminlerden gelebilecek dünyevî tehlikelere karşı da güvence vermektedir. Bu manasıyla imân hadisesi, imân eden kişiyle mü'min toplumun emanlaşması manasına gelmektedir.²¹²⁰

²¹¹² Murat Sülün, *Kur'ân-ı Kerîm Açısından İman-Amel İlişkisi*, İstanbul, 2000, s. 66.

²¹¹³ Bkz. Bakara, 108.

²¹¹⁴ Bkz. Âl-i İmrân, 110.

²¹¹⁵ Bkz. En'am, 82.

²¹¹⁶ Bkz. A'râf, 72.

²¹¹⁷ Bkz. Hucurât, 7.

²¹¹⁸ Bkz. Hucurât, 14.

²¹¹⁹ Nisâ, 136.

²¹²⁰ Sülün, *a.g.e.*, s. 82.

Güvence vermek ve güvence almak manasıyla imana yakın bir manada olan bey'at da;

îmânın tazammun ettiği bu emânlaşma anlamını pekiştirmektedir. Kişinin Peygamber'e gelip onun peygamberliğine şahadet etmesi esasen –teknik manada olmasa da– bir bey'attir. Hz. Peygamber'in kendisine iman eden kadın-erkek herkesten bu anlamda bey'at aldığı söylenebilir. Nitekim bey'at aldığı konular: Şirk koşmamak, Allah'tan başkasına kulluk etmemek, teslimiyet göstermek vb. imanın temel ilkeleridir.²¹²¹

Îmân, 'e-m-n' kökünden türeyen lügavî yapısıyla güven ve *أحبُّ الفالين* 'Ben öyle sönüp batanları Tanrı diye sevmem!' dedi.'²¹²² âyetinde de ifade edildiği gibi, sevgi manasındadır. Çünkü Hz. İbrâhîm (a.s.) putperest kavmiyle diyaloga girmiş ve onları tahkikî imâna ulaştırmak ve muhataplarına hanif dininin yaklaşımını ifâde etmek için 'sönüp batanları Tanrı diye sevmediğini', dolayısıyla onlara ulûhiyet atfedilemeyip kutsal sayılmayacaklarını söylemiştir. Bu ifadelerle Hz. İbrahim (a.s.) Rübûbiyete iman ve ubûdiyet için 'muhabbetin üssü'l-esas olduğunu'²¹²³ göstermiştir. Yani ancak sevilen ma'bud olur. Bu ifâdenin mefhumü'l-muhalefi 'sevilmeyene iman edilmez' dir. Bu mantıkî yaklaşım Ay ve Güneş için de ortaya konunca²¹²⁴ anlaşılıyor ki müşrikler, Hz. İbrâhîm (a.s.)'ın putlar ve yıldızlar tarafından çarpılacağını söyleyip onu psikolojik bir baskı altına alarak korkutmak istemişler ve Hz. İbrâhîm (a.s.)'da onlara şu cevabı vermiştir: *وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ* 'Hem siz, Allah'ın size tanrı oldukları hakkında hiçbir delil indirmedeği şeyleri O'na ortak saymaktan korkmuyorsunuz da, nasıl ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkarım? Şimdi biliyorsanız söyleyin, bu iki taraftan hangisi korkudan emin olmakta haklıdır?''²¹²⁵ Böylece îmânın, duygulardan ibaret yapısıyla kalbin bir faaliyeti olduğu anlaşılmaktadır. Bu manasıyla îmân, aynı zamanda irâde ve davranışlara da etki eder.²¹²⁶

İnsan yaratılıştan itibâren, zarûrî ihtiyaçlarını, arzu ve emellerini yerine getiremeyecek vasıfta ve acziyette yaratılmıştır. Maddî ihtiyaçlarını karşılamak için başka insanların desteğine muhtaç olduğu gibi, mânevî ihtiyaçlarını karşılamak, içinde var olan ebedî

²¹²¹ Sülün, *a.g.e.*, s. 85–86.

²¹²² En'am, 76.

²¹²³ Elmalılı, *a.g.e.*, III, 1967.

²¹²⁴ Bkz. En'am, 77–78.

²¹²⁵ Bkz. En'am, 81.

²¹²⁶ Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, İstanbul, 2002, s. 77–147.

yaşama arzusuna cevap verecek, hayatını kontrol duygusunu kaybetme korkusundan kendisini emîn kılacak ve mânevî güce sahip bir yardımcıya ihtiyacı vardır. Çünkü

‘bir insanın en büyük korkusu kontrol duygusunu kaybetme korkusudur. Kendisi ile yakınları ile beden ve akıl sağlığı ile kontrolü kaybedeceği düşüncesi bile o insanı çaresiz, güçsüz yapar. Kendisini kötü hissetmesini netice verir. İnsanoğlu doğaya hâkim olma çabasında iken midesine, kalbine, iç organlarına sahip olamadığı ve kontrol edemediğini fark etmesi onun kendisini kötü hissetmesine neden olur. Bir çocuğa ‘korkulu anın nedir?’ denirse, kendini güvende hissetmediği, kendini yönetemediği anı söyleyecektir. ‘En mutlu anın nedir?’ denildiğinde, korktuğu anda annesinin kucağına sığındığı dakikaları söyleyecektir. İşte insanoğlu da kontrol duygusunu kaybetme korkusu veya gelecek korkusu ile kendini tehlike ve tehdit altında hissettiği anda sığınacak bir liman arayacaktır. İnsanoğlu yüksek bir akıl cihazına sahip, fakat bu cihaz isteklere cevap verecek güce sahip değil. En iyiyi, en güzeli istiyor. Hastalıklar, olaylar, belalar onu bunalıma itiyor. Korkular, kırgınlıklar, aşağılıklar ve suçluluk duyguları mutluluğu engelliyor. Olaylar karşısında güçsüz, çaresiz ve yetersizlik duyguları ile kıvrılırken intihar etmek ve ölmek daha anlamlı hale geliyor. Bu ruh halindeki bir insan eğer depresyonda değilse bile girmek üzeredir. İşte içtenlikle dua etmek alışkanlığına sahipse büyük bir güce sahip olmaktadır.

O çocuğun korktuğu anda annesine sığındığındaki mutlu ve güvenli hali gibi, güçsüz, zayıf ve çaresiz insanın Yüce Yaratıcı’ya sığındığı anda ruh hali güven ve teselliye dönüşecektir. İslam inancında bunun karşılığı tevekküldür. Üzerindeki fazladan yüklenmiş olan yükleri her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve her şeyin kontrolü onda olan Yüce Rabbe sığınarak teslim olmaktır...

Modern dünyamızda bir inanç vardı; tıp pozitif bilimdir, manevî inanç teokratik bir konudur. İkisi birbiri ile hiçbir zaman uyuşmaz. Bu inanç sarsıldı. Çünkü manevî yaşantıların insan beyninde bazı kimyasalları harekete geçirdiği, bu kimyasalların savunma sistemini harekete geçirerek hastalıkları yendiği bilinmektedir...

Nefret, kin, öfke, düşmanlık, suçluluk gibi olumsuz duygular, elem, keder gibi hisler insan beyninin frontal alanlarında limbik sistemde aşırı metabolizma artışı yapıyor. Beyni kemiren düşünceler beyni yoruyor. Beynimiz bize yardım

etmemeye başlıyor. Yüksek beyin işlevleri otonom sinir sisteminin işlevlerini bozuyor, birçok psikosomatik hastalıklar ortaya çıkıyor. Astım, alerji, hipertansiyon, guatr, ülser, kolit... gibi hastalıklar hedef organlarımızın hastalanmasıdır.

Kişinin ümit, sevgi, bağışlama, Yaratıcı'nın ona yardım edeceği, O'nun ellerine kendini bırakma, O'na güvenme, yalnız O'na inanma, yalnız O'ndan yardım isteme, duyguları iyileşme beklentisini artırıyor. Artan iyileşme beklentisi beyinde serotonin, noradrenalin, nöropeptid gibi ruh halini düzenleyen salgıları artırıyor. Bu salgılar limbik sistem, hipotalamus, hipofiz ve hormonal sistem ve kemik iliği yoluyla savunma sistemini kuvvetlendiriyor. Böylece organizmamız kendi kendine yardım ve tamir işlevini başlatıyor. İçimizdeki büyük doktoru ve geniş eczaneyi harekete geçirmek için sağlam manevî inancın somut etkilerini bilimin gözüyle görebiliyoruz.²¹²⁷

3.2.3. İbadet

Sözlükte 'boyun eğme, alçak gönüllülük, itaat, kulluk, tapma' anlamlarına gelen ibâdet, dinî bir terim olarak insanın Allah'a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, O'nun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve gerçekleştirdiği davranışlar için kullanılır.²¹²⁸

Arapçada عِبَادَةٌ 'ubûdiyyet', 'itaat ve boyun eğmeği kabullenmek'²¹²⁹ manasındadır. 'ibadet' ise, 'ubûdiyyet'ten daha genel manadadır.²¹³⁰ Bu manasıyla ibadet, sadece Yüce Allah'a yapılır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de, وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ 'Rabbin şöyle buyurdu: Allah'tan başkasına ibadet etmeyin.'²¹³¹ buyrulmuştur.

Diğer bir ifadeyle عِبَادَةٌ 'ibadet', هِيَ الْفِعْلُ بِمَا يَرْضَىٰ بِهِ الرَّبُّ 'Rabbin râzı olduğu fiiller' şeklinde tarif edilirken; عِبَادَةٌ 'ubûdiyyet' de, هِيَ الرِّضَا بِمَا يَفْعَلُ الرَّبُّ 'Rabbin yaptıklarına rızâ göstermek' şeklinde tarif edilmiştir.²¹³² Bu tarife göre ibadette belli fiiller kastedilirken, ubûdiyyette kalbî ve manevî bir durum söz konusudur. Yani ibâdet,

²¹²⁷ Tarhan, *Mutluluk Psikolojisi*, s. 141–142.

²¹²⁸ Mustafa Sinanoğlu, *DİA*, 'ibâdet' madd.

²¹²⁹ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'a-b-d' madd.

²¹³⁰ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'a-b-d' madd.

²¹³¹ İsrâ, 23.

²¹³² İbn Manzûr, *a.g.e.*, 'a-b-d' madd.

organlar vasıtasıyla gerçekleşen somut davranış ve fiiller iken; ubûdiyet rızâ duygusu olarak, kalbî ve manevî bir faaliyettir. Bu sebeple ubûdiyet duygusundan yoksun olan ibâdet, kulluk vazifesi yönüyle, tek başına bir şey ifade etmez. Çünkü ibâdetin vazgeçilmez şartı olan ihlâs ve samimiyet, ancak ubûdiyet duygusuyla birlikte oluşur.

Ayrıca, ibadet ve ubudiyet arasında şöyle ince bir fark daha söz konusudur: 'Meşakkat ve külfetle edâ edilip, havf ve recâ derinlikleri bulunan, niyet ve ihlas yörüngeli bütün mâlî ve bedenî mükellefiyetler birer ibadet; îfâsında bu türlü buudların söz konusu olmadığı iş ve vazifeler de birer ubûdiyettir.'²¹³³

Bu tarifıyla anlaşılmaktadır ki, mâlî veya bedenî tüm ibâdetlerin kalbî yönleri de vardır. Dolayısıyla bir fiilin 'ibadet' vasfını kazanabilmesi için, 'havf ve recâ derinlikleri bulunan, niyet ve ihlas yörüngeli' olması gerekir. İbadetin bu yönünün tahliline gelince,

İbâdetler, aynı zamanda îmânın görünen unsurunu, yani îmânın davranışlar şeklindeki tezâhürleridir. Sağlıklı îmandan kaynaklanan bu davranışların kalbe faydaları da olacaktır. Çünkü îmân kalbî bir faaliyet ve yöneliştir. Bu sebeple îmân için, 'küllî psikolojik bir hal' tarifi de yapılabilir. Böylece îmân, insan bütünlüğüne ait davranışları da içinde barındırmış olur. Çünkü eğer îmân duygusu amele dönüşmezse bu takdirde îmân, sırf felsefî bir kanat olmuş olur.²¹³⁴

Diğer yandan, insandan sâdır olan davranışların fayda verebilmesi ve ibâdet, yani 'amel' vasfını taşıyabilmeleri için, bu davranışları gerçekleştiren kişinin îmânlı olması şarttır. İnkâr yoluna sapan ve kâfir olarak can veren kimseler, kurtuluş fidyesi olarak dünya dolusunca altın verseler de kabul edilmeyecek ve bunlar kesinlikle cehenneme atılacaklardır.²¹³⁵

Psikolojik açıdan ise ibâdet,

'insanla Tanrı arasındaki ilişki ve iletişimin insana ait söz, beden duruşu ve hareketler gibi sembolik eylemlerle ifadesi olarak anlaşılır. Dua, dinî âyin ve tören gibi tapınma şekillerini de içine alan geniş anlamıyla ibadet, ferdin kendisini Tanrı'ya çok yakın hissettiği O'nunla derûnî münasebetler içinde

²¹³³ Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, s. 86.

²¹³⁴ Alper *İmanın Psikolojik Yapısı*, s. 141.

²¹³⁵ Âl-i İmrân, 91.

bulunduğu hissini veren özel bir tecrübe ve bu tecrübeye dayalı her türlü eylem ve işlemdir, dinî hayatın uygulamaya yönelik ifadesidir... Ayrıca (ibâdet), insanın davet ettiği ve yönlendirdiği ideallerle oluşturduğu cemaat hayatı kişiye bir kimlik kazandırır; cinsellik ve saldırganlık dürtülerinin ıslah edilip faydalı duruma getirilmesine hizmet eder. Ruh sağlığını koruyucu, rûhî meseleleri tedavî edici etkiler yapar...

Jung'a göre dinî inanç, dua ve törenler, bilinçdışının beklenmedik ve tehlikeli etkilerine karşı birer savunma aracı, bilinç dışı güdülerle en güvenli ilgilenme yolu, kişinin ruhsal dengesini koruyucu duvarlardır...²¹³⁶

Dua ve ibâdetin tedavî edici etkileri konusunda çeşitli bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Birçok bilim adamı, ibadeti rûhî tedavî aracı olarak görmektedir. Meselâ, 'Johnson'a göre ibâdet tedavî edici bir tecrübedir.'²¹³⁷

İslâm'ın emrettiği tüm ibadetlerin, bilmediğimiz birçok hikmet ve faydalarının yanında, bugünkü bilim adamlarının tesbit edebildikleri, birçok içtimâî ve tıbbî faydalarını zikretmek mümkündür. Biz tezimizde, bütün ibadetlerin değil de, bir mü'minin her gün kılmak zorunda olduğu beş vakit namaz ile oruç, zekat ve kurbanın tıbbî ve içtimâî faydalarından bahsetmek istiyoruz. Fakat bu ibadetlerin faydaları sadece bu anlattıklarımız şeylerden ibaret değildir. Çünkü her geçen gün, ibadetlerin tıbbî ve içtimâî faydalarını anlatan yeni yeni ilmî araştırmalarla karşılaşılıyor. Ayrıca, tezimizin sınırlarını zorlayacağı ve bizi ana konumuzdan uzaklaştıracaağı endişesiyle, zikredemediğimiz diğer ibadetlerin de birçok faydaları vardır.²¹³⁸

Şimdi bu ibadetleri sırasıyla görelim:

A. Namaz

Namaz Kur'ân-ı Kerim'de medh edilmiş ve insanı bütün kötülüklerden koruduğu bildirilmiştir: إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ 'Muhakkak ki namaz, insanı, ahlâk dışı davranışlardan, meşrû olmayan işlerden uzak tutar.'²¹³⁹ Nitekim yapılan bilimsel araştırmalarda, bütün namazlarını kılanların, 'karşı cinsle ilişki' arzularının

²¹³⁶ Hayati Hökelekli, *DİA*, 'ibadet' madd.

²¹³⁷ Hökelekli, *DİA*, 'ibadet' madd.

²¹³⁸ Geniş bilgi için bkz. Aydüz, *Kur'ân-ı Kerim'de Besinler ve Şifa*, s. 163–178.

²¹³⁹ Ankebût, 45.

kılmayanlara göre çok düşük olduğu tesbit edilmiştir. Bununla beraber, –daha önce ifade ettiğimiz gibi– birçok rûhî hastalığın davetçisi olan ‘suçluluk duygusu’nun da, namaz kılmayanlara oranla, namaz kılanlarda daha düşük olduğu görülmüştür.²¹⁴⁰

Asrımızdaki insanların, ruh sağlığı açısından yeryüzündeki genel görünümelerini uzmanlar şu şekilde göstermektedirler:

'Bütün insanlar çağımızda ateist, materyalist düşüncelerin etkisinde, ekonomik baskıların makine hayat çarkına düşmüş, büyük çoğunluğu da ruh sağlıklarını yitirmişlerdir. Sonuç olarak insanların mutsuzluğu olağan hale gelmiştir. Bunun neticesi olarak tüm insanlar aşağıdaki çıkmazlardan birine düşmüş, acı çekmektedir: Psikosomatik dediğimiz ruhsal sıkıntılardan bedene yansımış hastalıklar içindedir. Üzüntülerin hormon sisteminde yaptığı tahribat; mide ülseri, kalp damarı hastalıkları, çeşitli sindirim sistemi hastalıkları yapmaktadır. Hatta çağımızın hastalığı sayılan kanserde bile streslerin, rûhî sıkıntıların etkisi inkâr edilemeyecek kadar açıktır. Şu halde, sırf ruh sağlığı bozuk olduğu için insanların yarısından fazlası maddî hastalıkların pençesinde kıvranmaktadır. Yine insanların beşte biri bu ruh sağlığı bozukluğu dolayısıyla alkol ve beyaz zehirin pençesine düşmüştür. Gelişmiş ülkelerde rûhî bunalımlar olağan hale gelmiş, herkes çantasında uyuşturucu zehirlerin daha masumu sayılan saadet hapları taşıyor hale gelmiştir. Yine batıda yapılan istatistikler yeni kuşakların yüzde otuza varan bir nisbette rûhî dengenin sınırında olduğu, en ufak bir olay karşısında ruh hastası olduğunu göstermektedir. Baskı ve zulüm altında yaşayan doğudaki toplumlar, açlık sıkıntısı içinde kıvranan geri kalmış toplumlar ise, büsbütün yürekler acısıdır.²¹⁴¹

Kur'ân-ı Kerim, bu buhranları yaşayanlara, içine düştükleri bu durumdan kurtulmalarını sağlayacak bir reçete olarak namazı emretmektedir. Çünkü namaz,

'sinir sistemine rahatlatıcı bir tesir yapar, kalp atışlarını takviye eder, dolaşım aksaklıklarını giderir, buhranı söndürür ve ızdıraplardan rahatlatır. Hatta ızdırapların şiddetinden sinirleri bozulup uykusuzluk rahatsızlığı çekenler için bile yerinde bir tedavî sayılır. Evet, uykuyu tanzim eden en mühim unsur

²¹⁴⁰ Bkz. Veysel Uysal, *Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İstanbul, 1996, s. 96–98.

²¹⁴¹ Halûk Nurbaki, *Kur'ân-ı Kerim'den Âyetler ve İlmî Gerçekler*, Ankara, 2001, s. 153–154.

namazdır. Çünkü ruha ve sınırlara rahatlık, huzur, sükûnet ve güven vermekte, bugüne kadar bilinen en mühim vasıta namazdır.²¹⁴²

Namaz aynı zamanda, maddî ve manevî hastalıklara sebep olan maddî ve manevî kirlerden de temizlenmektir. Zira Efendimiz (s.a.s.), *أَرَأَيْتُمْ لَوْ أَنَّ نَهْرًا بِيَابِ أَحَدِكُمْ يَغْتَسِلُ مِنْهُ كُلَّ يَوْمٍ خَمْسَ مَرَّاتٍ هَلْ يَبْقَى مِنْ دَرَنِهِ شَيْءٌ؟* 'Şayet sizden birinizin kapısının önünden bir nehir akar da, o da günde beş defa o nehirde yıkanır, kirlerinden bir şey kalır mı?' şeklinde etrafındakilere bir soru sormuş, aldığı 'hayır kirlerinden bir şey kalmaz' cevabına karşı da, *فَذَلِكَ مَثَلُ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ يَمْحُو اللَّهُ بِهِنَّ الْخَطَايَا* 'Tıpkı bunun gibi, Yüce Allah beş vakit namaz ile hataları siliyor.'²¹⁴³

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi; namaz, sinir sistemine rahatlatıcı bir tesir yapar ve ızdırapları rahatlatır. Nitekim Efendimiz (s.a.s.) Ebû Hüreyre (r.a.)'a; 'Dişlerin ağrıyor mu?' diye sormuş, 'Evet' cevabını alınca da ona: *فَمُفَصَّلٌ فَإِنَّ فِي الصَّلَاةِ شِفَاءً* 'Kalk ve namaz kıl! Çünkü namazda şifa vardır' buyurmuştur.²¹⁴⁴

B. Oruç

Orucun, şeytanla olan mücadelede, koruyucu yönünü açıklamıştık. Bunu tekrarlayacak değiliz. Ancak şunu belirtmemiz gerekir ki, orucun farzîyetini bildiren âyette bile *تَنْقُورُونَ* 'fenalıklardan korunursunuz.'²¹⁴⁵ ifadesiyle, orucun koruyuculuk vasfına işaret edilmektedir. Bu koruyuculuk özelliğinin yanında orucun sayısız faydaları vardır. Oruç, 'insanın ruhunu kötü etkilerden, hırslardan korur. Bedenine iyi bir perhiz olarak zararlı maddeleri atmasına vesile olur. İnsanlara aç ve fakir insanların sıkıntılarını tattırarak toplumdaki dengesizlikleri gidermeye katkıda bulunur. Haramlardan uzaklaşmaya vesile olarak, kişinin ebedî hayatını korur.'²¹⁴⁶ Orucun bu koruyuculuk yönüne Efendimiz (s.a.s.) de *الصِّيَامُ جُنَّةٌ* 'Oruç koruyucu kalkandır.'²¹⁴⁷ buyurarak vurgu yapmış ve bu koruyuculuğun, şeytanların işlettikleri şehvî arzulara karşı da geçerli olduğuna işaret etmiştir. Nitekim başka bir hadis-i şerifte Efendimiz (s.a.s.); *إِذَا جَاءَ رَمَضَانَ فَتُفْتَحُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ*;

²¹⁴² Saffet Senih, *İbadetin Getirdikleri*, İzmir, 2009, s. 70.

²¹⁴³ Müslim, Mesâcid, 52/1554.

²¹⁴⁴ İbn Mâce, Tıb, 10/3585.

²¹⁴⁵ Bakara, 183.

²¹⁴⁶ Aydüz, *Kur'ân-ı Kerim'de Besinler ve Şifa*, s. 172.

²¹⁴⁷ Buhârî, Sıyâm, 30/2761.

وَعَلَّقَتْ أَبْوَابُ النَّارِ وَصَفَدَتِ الشَّيَاطِينَ 'Ramazan geldiği zaman cennetin kapıları açılır, cehennemin kapıları kapanır ve şeytanlar da bağlanır.'²¹⁴⁸ buyurmuştur.

Orucun sindirim ve dolaşım sistemiyle hücre yapılanması ve kan oluşmasına olan faydasının yanında sinir sistemine de büyük ölçüde faydası vardır. Çünkü

'oruçta sinir sistemi tam bir rahatlama içindedir. Bir ibadeti yerine getirme mutluluğu bizdeki gerginliklerin, huysuzlukların hemen hemen tümünü yok eder. Daha içten bir teslimiyetle kederlerimiz bile kaybolur. Günümüzün en önemli tıb sorunlarından olan stresler böylece büyük ölçüde kalkar. Orucun gün boyu bizi cinsel arzulardan uzaklaştırması da sinir sistemi üzerindeki pek çok olumsuz etkileri kaldırır. Abdest ve orucun müşterek özellikleri ile çok ciddi bir düzene kavuşan beyin dolaşımı sinir sistemindeki sağlığın pek açık bir müjdecisidir. Tüm sinir sistemine etkili iç salgı bezlerindeki dinlenme de, orucun bu sisteme sağladığı yararların bir parçasıdır. Ramazan boyunca ibadet zevki ile huzura kavuşan bilinçaltı adeta yıkanmış gibi sinir sistemindeki gerginlikleri tümü ile siler.'²¹⁴⁹

Oruç ibadetinin; kişilerin tutum ve davranışlarında istikrarlı olmalarında etkili olduğu, 'takvâ' vasfını kazandırmasıyla, ince ruhlu olmayı sağladığı, 'kendine güven' duygusu kazandırdığı, benlik değerlerini yükselterek olumlu kişilik oluşturduğu ve empati duygusunu güçlendirerek özellikle sabır, hoşgörü, merhamet, sevgi, şefkat gibi yardımlaşmada etkili duyguları aşıladığı bildirilmiştir.²¹⁵⁰

C. Kurban

Tezimiz boyunca, hayatın devamı ve zararlı şeylerden korunabilmek için gerekli olan gadab duygusunun, nefiste potansiyel bir kuvve olarak bulunduğunu, önemine binâen birkaç defa tekrarladık. Zorluklar karşısında kullanılmak üzere verilmiş olan bu 'gadab' âletini kullanmak, bir eğitime ve bir ölçüye bağlıdır. Tıpkı hayat için lüzumlu olan ateşi kullanmanın eğitime, ölçülü ve tedbirli davranmaya ihtiyaç duyması gibi...

²¹⁴⁸ Buhârî, Sıyâm, 1/2547.

²¹⁴⁹ Nurbaki, *a.g.e.*, s. 101–102.

²¹⁵⁰ Uysal, *Psikososyal Açıdan Oruç*, Ankara, 1994, s. 152–166

İşte insan, tıpkı ateş gibi; ihtiyaç hissedilen, kullanılması hayat için zorunlu olan ve kuralsız ve tedbirsiz kullanılınca da son derece zararlı olan 'gadab' duygusunu, bilgili, ölçülü ve tedbirli bir şekilde kullanmak zorundadır. Aksi takdirde, yangının tahribkar vasfı gibi, 'gadab' duygusu da tahribkar olabilir.

Yüce Allah, yaratmış olduğu insanın, bu duygusundan zarar görmemesi için eğitim şeklini de öğretmiştir. Bu eğitimi iyi anlayıp uygulayabilmek için Kevser Suresini iyi tahlil etmek lazımdır: Âs İbn Vâil Harem'in girişinde Efendimiz (s.a.s.) ile konuşurken, Ebû Cehil, Ebû Leheb ve Ukbe İbn Ebî Muayt gibi müşrik ileri gelenleri bunu fark etmişler ve Âs İbn Vâil'e 'kiminle konuşuyordun?' diye sormuşlardı. Âs da, –Efendimiz (s.a.s.)'in henüz vefat etmiş olan oğlu Hz. Abdullah (a.s.)'ı kasd ederek– 'şu ebter olanla konuşuyordum' demişti.²¹⁵¹

Efendimiz (s.a.s.)'in, bir beşer olarak, içinde bulunduğu bu üzücü durumuna karşın, çoğu da akrabası olan Kureyş kabilesine mensub müşriklerin yaptıkları bu çirkin davranışlarına karşı, gadablandığı veya gadabın farklı bir tezâhürü olarak üzüldüğü muhakkaktır. İşte bu esnada Yüce Allah, hem teselli hem de eğitim hikmetiyle, Kevser Suresini Efendimiz (s.a.s.)'e indirmiştir: *إِنَّا أَنْعَمْنَا عَلَى الْكَافِرِينَ فَجَاهِدْ لَعَلَّكَ تُبْقَىٰ وَنَجَّىٰ آلَكَ مِنَ الْكُفْرِ وَكَانَ غَدَابَةً يُرَىٰ فِي سَمَوَاتِنَا عِصْيَانَ يُدَاقِقِ الذُّرَىٰ* 'Biz gerçekten sana verdik kevser. Sen de Rabbin için namaz kıl ve kurban kesiver. Doğrusu, seni kötüleyendir ebter!'²¹⁵²

Müşriklerin tazyikleri karşısında, Efendimiz (s.a.s.)'in içinde bulunduğu bu durumda, 'Rabbin için namaz kıl ve kurban kesiver' emri, 'gadab' duygusunun eğitimi hususunda önemlidir. Çünkü tedavi reçetesi durumunda olan bu surede, namaz ve kurban birer ilaç olarak sunulmuştur.

Namazın eğitici rolünü ve faydalarını yukarıda anlattık. Ancak kurbanı da anlayabilmek için, Tarih boyunca kurban kesen ve kesmeyen medeniyetleri iyi etüd edip mukayese etmek lazımdır. Kurban kesmeyen medeniyetlerde; sosyal müesseselerin, sportif faaliyetlerin ve insan davranışlarının temelinde şiddet yatar. Boks, boğa güreşleri ve çeşitli hayvanların dövüştürülmesi buna misal verilebilir. Kurban kesen toplumlarda da sosyal müesseselerin, sportif faaliyetlerin ve insan davranışlarının temelinde sevgi,

²¹⁵¹ el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IX, 250–251.

²¹⁵² Kevser, 1–3.

hoşgörü ve merhamet yatar. Güreş, atıcılık ve atıcılık gibi spor dalları buna misal verilebilir. Ayrıca kurban kesen ve kesmeyen medeniyetlerdeki, akıl hastalıklarını tedavî şekli de dikkate değerdir. Çünkü kurban kesmeyen batı medeniyetlerinde akıl hastaları, kırbaçlanarak ve daha başka işkencelere mârûz bırakılarak, tedavî edilmeye çalışılırdı. Kurban kesen medeniyetlerde ise akıl hastaları, yattıkları odaların duvarları başka başka renklere boyanır, su sesi ve musikî ile tedavî edilirdi.²¹⁵³

İşte kurban kesen toplumlarda; insanın fitratında potansiyel olarak ve bir kuvve olarak var olan 'gadab' duygusu insana değil, hayvana yönlendirilmiş ve bu şekilde bu duygunun zararlı miktarı törpülenmiştir.

3.2.4. Kur'ân-ı Kerim

Kur'ân-ı Kerim, hem getirmiş olduğu hayat düsturlarıyla hem de bizzat kıraâtıyla; hem maddî hem manevî hem de ictimâî hastalıklara şifadır. Çünkü o, cehâlet asrını saadet asrına çevirmiş bir hidâyettir.²¹⁵⁴

Kur'ân-ı Kerim, Yüce Allah'ın rahmetinin neticesi olarak, insanları doğru yola kavuşturan ve kalbî hayatını terbiye edip şifâ veren bir kitaptır. Zirâ *يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ* 'Ey insanlar! İşte size, Rabbinizden bir öğüt, gönüllerdeki dertlere bir şifa, müminlere doğru yolu gösteren bir hidâyet ve rahmet geldi.'²¹⁵⁵ âyetinde geçen *وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ* 'gönüllerdeki dertlere bir şifa' ifadesinden, 'kalbde bulunan, hem bedene hem de ruha ızdırap veren haktan uzaklaşma, küfür, şirk, fısık ve cehâlet hastalıklarından şifâ ve tedavî olma' manasındadır.²¹⁵⁶

وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا 'Biz Kur'ân'ı müminlere şifa ve rahmet olarak indiririz. Ama o, zalimlerin ise sadece ziyanını artırır.'²¹⁵⁷ âyetinde geçen *وَشِفَاءٌ* 'şifâ' kavramı için bir gurub müfessir, 'cehâlet, dalâlet, şekk ve vesvese gibi kalbî hastalıklardan kurtulma ve şifâ bulma kastedilmektedir'²¹⁵⁸ derken; diğer bir gurub müfessir de, 'okuma, istiaze v.b. gibi şeylerle maddî hastalıklardan kurtulma ve şifa

²¹⁵³ Bkz. Ali Murat Daryal, *Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri*, İstanbul, 1994, 41–211.

²¹⁵⁴ Bkz. Bakara, 2.

²¹⁵⁵ Yunus, 57.

²¹⁵⁶ el-Cezâirî, *Eyserü't-Tefâsîr*, II, 137.

²¹⁵⁷ İsrâ, 82.

²¹⁵⁸ el-Cezâirî, *Eyserü't-Tefâsîr*, II, 362.

bulma kastedilmektedir²¹⁵⁹ demişlerdir. Nitekim Efendimiz (s.a.s.); خَيْرُ الدَّوَاءِ الْقُرْآنُ; 'İlacın en güzeli Kur'ân'dır'²¹⁶⁰ buyurmuştur.

Kalbinde şekk, şüphe, şehvet ve basîret körlüğü gibi kalbî hastalıklar bulunan Arap müşrikleri, bu hastalıkları sebebiyle Kur'ân-ı Kerim'i dinlemek istemiyorlar ve bu tavırlarından dolayı da Kur'ân'ın hidâyet ve şifâ yönünden faydalanamıyorlar. Çünkü Kur'ân, وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَعْرَبِيٌّ وَعَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءً وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي الذِّهَانِ مُضْمَرٌ وَمَهُوَ عَلَيْنَا عَمًى أُولَٰئِكَ يُنَادُونَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ 'Eğer biz Kur'ân'ı yabancı bir dille gönderseydik derlerdi ki: 'Neden, onun âyetleri açıkça beyan edilmedi? Dil yabancı, muhatap Arap! Olur mu böyle şey?' De ki: 'O, iman edenler için hidâyet ve şifadır.' Ama iman etmeyenlerin kulaklarında ağırlıklar vardır. Kur'ân, onlara kapalı ve karanlık gelir. Onların, çok uzak bir yerden sesleniliyor da söyleneni hiç anlamıyorlar gibi bir halleri vardır.²¹⁶¹ âyetindeki gibi sadece mü'minlerin kalblerine,²¹⁶² şüphelerine, hastalıklarına ve ızdıraplarına şifadır.²¹⁶³ Yoksa müşrikler, Kur'ân-ı Kerim'i kabul etmedikleri için, kulakları sağır ve şekk hastalığına mübtelâdırlar.²¹⁶⁴

Kur'ân-ı Kerim'in emir ve yasaklarına uymanın bedenî, kalbî ve ictimaî hastalıklara şifa olması gibi, okunması da bedene ve kalblere şifadır. Bilhassa

'sabahları, aç karnına ve yavaş sesle Kur'ân okumak, vücut ve ruh sağlığı bakımından da çok faydalıdır. Okurken kafasının içinde titreşimler olur. Bunlar beyin için iyi bir masaj gibidir. Bu yüzden beyindeki damarlar çevresini daha iyi besler. Yavaş sesle ve münasip bir makamla Kur'ân okumak, boğazdaki ses tellerini terbiye eder, kuvvetlendirir, bir nevi boğaz jimnastiği olur. Her gün bu suretle Kur'ân okumaya alışanların sesleri, ihtiyarlıkta bile bozulmaz. Ruha ferahlık veren tesiri, beyne yakın olan hipofiz bezesinin daha iyi işlemesine yardım eder. Diğer bezeleri de, burası idare ettiği için böylece iç salgı muntazam bir hal alır. Sağlık üzerine iyileştirici bir tesir yapar. İnsanın karamsarlığı gider; vücut canlılık ve bakış aydınlık kazanır. İnsanı yaratanla Kur'ân'ı gönderen aynı Zât olduğu için, vücut hassasiyetimize uygun olarak, çeşitli şifrelerle dolu olduğu yeni yeni anlaşılan Kur'ân harflerini ahenk içinde indirmiş, kalb ve kafamıza

²¹⁵⁹ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 346.

²¹⁶⁰ İbn Mâce, *Tıb*, 28/3630.

²¹⁶¹ Fussilet, 44.

²¹⁶² el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, V, 187.

²¹⁶³ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 360.

²¹⁶⁴ el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII, 263.

maddî ve manevî yönden bitmez tükenmez bir nimetler hazinesi olarak hazırlamıştır.²¹⁶⁵

3.2.5. Zikir ve Dua

'ez-zikr' kavramı, 'medih ve senânın dil ile ifadesi ve şeref manasındadır.'²¹⁶⁶ Zikir bu manasıyla Kur'ân-ı Kerim'de de kullanılmıştır: ص وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ 'Sâd. Bu şanlı şerefli Kur'ân hakkı için!'²¹⁶⁷

'ez-zikr' kavramıyla kimi zaman, 'bir şeyin kalbe gelmesi veya söylenen söz' kastedilir. Bu sebeple, zikrin iki kısma ayrıldığı söylenmektedir: Kalb ile zikir; dil ile zikir. Bunların her birisi de kendi arasında iki kısma ayrılır: Unutulan şeyi zikretmek, yani hatırlamak ve hafızada olanın devamlı olarak hafızada kalması için onu hatırlamak, yani zikretmek. Kimi zaman da insanın, marifet adına sahip olduğu şeyleri, kendisiyle koruyabildiği nefsin bir durumu kastedilir.²¹⁶⁸ Zikrin bu koruma manasının yanında, bizzat koruma vazifesi gördüğü, Hadis-i şerifte ifade edilmiştir: وَأَمْرُكُمْ أَنْ تَذْكُرُوا اللَّهَ فَإِنَّ مَثَلَ ذَلِكَ كَمَثَلِ رَجُلٍ خَرَجَ الْعَدُوُّ فِي أَثَرِهِ سِرَاعًا حَتَّى إِذَا أَتَى عَلَى حِصْنٍ حَصِينٍ فَأَحْرَزَ نَفْسَهُ مِنْهُمْ كَذَلِكَ الْعَبْدُ لَا يُحْرَزُ نَفْسَهُ مِنَ الشَّيْطَانِ إِلَّا بِذِكْرِ اللَّهِ 'Allah'ı zikretmeyi size emrediyorum. Bu tıpkı, düşmanları tarafından süratle takip edilen bir adamın, sağlam bir kaleye girerek kendini kurtarması gibidir. İşte bu şekilde kul, kendini şeytandan sadece Allah'ın zikri ile kurtarır.'²¹⁶⁹

Dua ise sözlükte, 'çağırma ve istemek',²¹⁷⁰ manasındadır. İstilahta ise, 'kulun Allah'ın dergâhına yönelerek, hayır ve rahmet rica ve niyazında bulunmasından ibarettir.'²¹⁷¹ Böylece kul isteklerini Rabbine şerh etmiş ve onunla konuşmuş olur. Bu yönüyle dua vahye benzer. Evet, dua da vahiy gibi, kulun Allah ile konuşmasıdır.

'Ancak bunda konuşma doğrultusu yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya doğrudur. Vahiy gibi bu da fevkalade şartlar altında ve özel bir biçimde meydana gelir. Normal olarak insan, doğrudan doğruya Allah'a hitab etme vasıtasına sahip değildir. Normal kelime alışverişi olabilmek için iki taraf arasında ontolojik

²¹⁶⁵ Senih, *İbadetin Getirdikleri*, s. 77–78.

²¹⁶⁶ el-Ahterî, *a.g.e.*, 'z-k-r' madd.

²¹⁶⁷ Sâd, 1.

²¹⁶⁸ İsfehânî, *a.g.e.*, 'z-k-r' madd.

²¹⁶⁹ Tirmizî, *Emsâl*, 3/3102.

²¹⁷⁰ İsfehânî, *a.g.e.*, 'd-a-v' madd.; el-Ahterî, *a.g.e.*, 'd-a-v' madd.

²¹⁷¹ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'd-a-v' madd.

eşitlik bulunmalıdır. Bu, dilin temel prensibidir. İşte bu prensibi bozacak bir hal vuku bulduğu zaman insan Allah'a hitab edebilir, O'nunla konuşma yeteneğine sahip olur. Bu, öyle fevkalade bir haldir ki bu halde insan, kendi kafasını günlük durumun üstünde bulur. Böyle bir hal vuku bulunca insan kafası gerilir, gerilir kırılma derecesine varır. İşte bu raddeye gelince insan, Allah'a doğrudan doğruya söz söyleme noktasına varmış olur. Böyle bir durumda insan normal manada insan değil; kendi benliğinden üstün bir varlığa dönüşmüştür. İşte fevkalade durum içinde geçen böyle bir konuşma olayına dua denir... İnsan, arzusunun kabul edilmesi amacıyla Allah'a yalvarır. Allah'ın insanların yaptığı duaya cevap verişine Kur'an'da isticâbe denmiştir.²¹⁷²

Efendimiz (s.a.s.)'in الدُّعَاءُ مُحُّ الْعِبَادَةِ 'Dua ibadetin beynidir.'²¹⁷³ başka bir rivayette de الدُّعَاءُ هُوَ الْعِبَادَةُ 'Dua ibadetin kendisidir.'²¹⁷⁴ buyurmuş ve dua etmeyene Allah'ın gadab edeceğini bildirmiştir.²¹⁷⁵ Aynı zamanda Yüce Allah'ın insanları yaratmasının hikmetlerindendir: لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا 'De ki: 'Duanız olmazsa Rabbim size ne diye değer versin ki? Ama siz, ey inkârcılar! Size bildirdiklerimi yalan saydınız, artık bu günahı kurtaramayacaksınız.'²¹⁷⁶

Allah'ın zikrine ve duaya devam edenler, kendilerini şeytana karşı korumaya devam etmiş olurlar. Allah'ın zikrini unutanlar da nefislerini, şeytanların iğvâ mekânları ve oyuncakları haline getirmiş olurlar: وَمَنْ يَعِشْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقِضَ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ وَإِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ 'Kim Rahman'ın hikmetlerle dolu ders olarak gönderdiği zikri (Kur'an'ı) göz ardı ederse, Biz de ona bir şeytan sardırırız; artık o, ona arkadaş olur. Bu şeytanlar onları yoldan çıkarırlar, ama onlar kendilerinin hâlâ doğru yolda olduklarını sanırlar. Ta ki huzurumuza gelinceye kadar böyle devam eder. Huzurumuza çıktığında arkadaşına: 'Keşke seninle aramız doğu ile batı arası kadar uzak olsaydı! Meğer sen ne kötü arkadaşmışsın!' der.²¹⁷⁷

²¹⁷² İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s.244–47.

²¹⁷³ Tirmizî, *Daavât*, 1/3698.

²¹⁷⁴ Tirmizî, *Daavât*, 2/3699.

²¹⁷⁵ Tirmizî, *Daavât*, 3/3700.

²¹⁷⁶ *Furkân*, 77.

²¹⁷⁷ *Zuhruf*, 36–38.

Allah'ı zikretmek cinnî şeytanları bertaraf ettiği gibi insî şeytanları da bertaraf eder: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ 'Ey iman edenler! Savaş esnasında karşı karşıya geldiğiniz düşman birliğine karşı dayanın, sebat edin ve Allah'ı çok zikredin ki felah bulasınız.²¹⁷⁸

İnsî ve cinî şeytanları bertaraf eden Allah'ı zikri unutturmaya çalışanlar da yine şeytan ve onun insî ve cinnî taraftarlarıdır: اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ 'Şeytan onların akıllarını çelmiş de onlara, Allah'ı hatırlamayı unutturmuştur. İşte onlar şeytanın takımıdır ve şunu unutmayın ki şeytanın takımı ziyan ve hüsrana mahkûmdur.²¹⁷⁹

Zikir, Allah'ı anmak ve İslâm'ın bir nuru olarak sağlıklı bir kalbin faaliyetidir. Nitekim katılaşıp ölmüş kalbler, Yüce Allah'ı anmaktan ve hatırlamaktan uzaktırlar: أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ 'Hiç Allah'ın, göğsünü İslâm'a açması sebebiyle, Rabbi tarafından nûra kavuşan kimse, kötü tercihinden ötürü fitratını değiştiren, kalbi katılaştıran, göğsü daralan kimse gibi olur mu? Yazıklar olsun, kalpleri Allah'ı anmak hususunda katılaştırmış olanlara! İşte onlar besbelli bir sapıklık içindedirler.²¹⁸⁰

Efendimiz (s.a.s.)'in ifadesiyle de zikir kalbin bir faaliyetidir: لَا تُكثِرُوا الْكَلَامَ بغيرِ ذِكْرِ اللَّهِ فَإِنَّ كَثْرَةَ الْكَلَامِ بغيرِ ذِكْرِ اللَّهِ قِسْوَةٌ لِلْقَلْبِ وَإِنَّ أْبَعَدَ النَّاسِ مِنَ اللَّهِ الْقَلْبُ الْقَاسِي 'Allah'ı zikir olmaksızın çok konuşmayın. Çünkü Allah'ı zikir etmeksizin çok konuşmak kalbi katılaştırır. İnsanların içinde Yüce Allah'tan en uzak olan insanlar da, katı kalbli olanlardır.²¹⁸¹

Allah'a her türlü kulluk yapmanın, özellikle de namaz kılmanın en önemli hikmeti, Yüce Allah'ı hatırlamaktır: إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي 'Muhakkak ki Ben'im gerçek İlah. Benden başka ilah yoktur. O halde sen de yalnız Bana ibadet et! Beni anmak için namaz eda et!²¹⁸² (Tâhâ, 14)

Bu manasıyla ubudiyeti, namazı ve zikri terk edenlerin cezası, dünyada 'sıkıntılı bir hayat' ve âhirette de 'kör olarak haşr edilmek' olacaktır: وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً

²¹⁷⁸ Enfâl, 45.

²¹⁷⁹ Mücâdele, 19.

²¹⁸⁰ Zümer, 22.

²¹⁸¹ Tirmizî, Zühed, 62/2593.

²¹⁸² Tâhâ, 14.

ضَنْكًا وَتَحْسُرُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ أَعْمَى 'Ama kim Benim zikrimden yüz çevirirse kitabımı dinlemez ve Beni anmaktan gaflet ederse, ona sıkıntılı bir hayat vardır ve Biz onu kıyamet günü kör olarak diriltir, duruşmaya getiririz.²¹⁸³

Beden hastalıklarının çeşitlilikleri gibi kalp hastalıkları da çeşitlidirler. Dolayısıyla her bir hastalığın da ilacı farklılık arz eder. Bu sebeple günahlar terk edildikten sonra, hasta kalbleri diriltmek ve dinç tutmak ancak Yüce Allah'ın zikri ile mümkün olur. Allah'ı zikretmek, çeşitli hastalıklarından dolayı depresyon yaşayıp fırtınalara tutulan bir kalp için, âdeti bir liman durumundadır: الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ 'İşte onlar iman edip gönülleri Allah'ı zikretmekle, O'nu anmakla huzur bulan kimselerdir. İyi bilin ki gönüller ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.²¹⁸⁴

Kur'ân-ı Kerim, mü'minlerin gâfil olmamalarını istemekte ve gaflete düşmemek için 'zikir' reçetesini sunmaktadır: وَادْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ 'Sabah ve akşam Rabbini, içinden yalvararak, ürpererek ve yüksek olmayan, kendin işitebileceğin bir sesle zikret, gafillerden olma!²¹⁸⁵

Hadis-i şerifte de; ادْعُوا اللَّهَ وَأَنْتُمْ مُوقِنُونَ بِالْإِجَابَةِ وَعَلِمُوا أَنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَجِيبُ دُعَاءَ مَنْ قَلْبٍ غَافِلٍ لِأَوْ 'Kabul edeceğine inanarak, Allah'a yalvarın. Biliniz ki Allah, gâfil ve örtülü bir kalbden gelen bir duayı kabul etmez.²¹⁸⁶ 'insanın

Efendimiz (s.a.s.), مَثَلُ الَّذِي يَذْكُرُ رَبَّهُ وَالَّذِي لَا يَذْكُرُ مَثَلُ الْحَيِّ وَالْمَيِّتِ, 'Rabbini zikredenle zikretmeyenin farkı, ölü ile diri arasındaki fark gibidir²¹⁸⁷ buyurarak, ümmetine sürekli olarak, zikir ve dua yapmalarını emretmiştir. Çünkü 'bir kişinin yapabileceği en kuvvetli iş duadır. Dua, dünyanın çekim kuvveti gibi gerçek bir kudrettir. Hiçbir tedavinin fayda vermediği vak'alarda, insanların sadece dua gücü ile hastalıklardan ve melankoliden kurtuldukları görülmüştür.²¹⁸⁸

²¹⁸³ Tâhâ, 124.

²¹⁸⁴ Ra'd, 28.

²¹⁸⁵ A'râf, 205.

²¹⁸⁶ Tirmizî, Daavât, 66/3816.

²¹⁸⁷ Buhârî, Daavât, 66/6407; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 29/1859.

²¹⁸⁸ Senih, a.g.e., s. 18-19. (Alexis Carrel'in 'Readers Digest' dergisindeki yazısından naklen)

Psikiyatristler, sinirlerimiz gergin, ruhumuz ızdırıp içinde olduğu anlarda, dertlerimizi birisine söyleyerek boşalmanın, ilaç yerine geçtiğini söylüyorlar. Çünkü bilimsel araştırmalar, 'üzüntüyü tedavi eden en kuvvetli ilacın dinî inanç olduğunu' göstermiştir.

Kimseye söyleyemeyeceğimiz dertleri bile her şeyi duyan ve her şeye gücü yeten Allah'a söyleyebilir, sırlarımızı sadece O'na açabilir ve yalnız O'ndan imdad bekleyebiliriz. Nitekim Mahatma Gandhi, 'duaların yardımını olmasaydı, kısa zamanda çıldırırdım' diyor.²¹⁸⁹

Kur'ân-ı Kerim, kibri bırakıp dua etmeleri halinde kulların dualarını kabul edeceğini, وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ 'Rabbiniz buyurdu ki: 'Bana dua edin ki size karşılık vereyim. Zira Bana ibadet, yani dua etmeyi kibirlerine yediremeyenler, zelil ve rezil olarak cehenneme gireceklerdir.'²¹⁹⁰ ifade etmiştir.

Hemen her dine mensup olan insanların en önemli ibadet şekli duadır. Bu ibadetin sebebi Allah'a duyulan sevgi olabileceği gibi, dünyevî herhangi bir ihtiyacın sağlanması veya korkulardan emin olma isteği de olabilir. Kur'ân-ı Kerim, Allah'a inanmayanların bile sıkıntılı zamanlarında Allah'a yalvardıklarını ifade etmektedir: وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَا إِلَى ضُرِّ مَسَّهُ كَذَلِكَ زِينٌ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ 'İnsan bir sıkıntıya mâruz kalınca gerek yan yatarken, gerek otururken veya ayakta iken, Bize yalvarıp yakarır. Fakat biz sıkıntısını giderdik mi, sanki uğradığı dertten dolayı Biz'e yalvaran kendisi değilmiş gibi eski haline döner. İşte (hayat sermayelerini boşuna harcayıp) haddini aşanlara, yaptıkları işler, kendilerine böyle süslenmiş, hoşlarına gitmiştir.'²¹⁹¹ Âyette de görüldüğü gibi, normal zamanlarda küfür ve şirk içinde bulunan insanlar bile fevkalade hallerde, kendi normal düşünce ve inançlarının dışına çıkabilmektedirler. Eğer bu dua ibadeti, Yüce Allah'a duyulan sevgiden kaynaklanmıyorsa, böyle bir fevkaladeliliğin meydana gelmesi lazımdır. Zirâ insan kalbi, sadece bu fevkalade durumda bayağı düşüncelerden ve dünyevî gailelerden

²¹⁸⁹ Bkz. Senih, *a.g.e.*, s. 18–19.

²¹⁹⁰ Mü'min, 60.

²¹⁹¹ Yunus, 12.

arınır ve dolayısıyla konuştuğu dil, ruhsal olarak yüksek bir vasıf kazanır ve dua halini alır. Çünkü dua, kalbin Allah ile konuşmasıdır.²¹⁹²

3.2.6. İhlâs

Arapçada خَلَصَ 'h-l-s' fiili 'birinci babdan olup, bir şeyin hâlis,²¹⁹³ yani 'saf, sade ve beyaz olması manasındadır.²¹⁹⁴ خَالِصٌ 'hâlis' kavramı ise, صَافِي 'sâfi' kavramı ile aynı manadadır.²¹⁹⁵ Ancak صَافِي 'sâfi', 'içinde yabancı madde bulunmayan şey' iken; خَالِصٌ 'hâlis', 'daha önce içinde yabancı madde varken bundan kurtulan ve sâfi gibi olan şey'dir.²¹⁹⁶

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ 'Çünkü o, muhlis kullarımızdandı.²¹⁹⁷ âyetinde zikredilen ve Müslümanların bir sıfatı olarak ifade edilen إِخْلَاصٌ 'ihlâs' kavramı, 'Müslümanlar, Yahudilerin iddia ettikleri teşbih ve Hıristiyanların iddia ettikleri teslis inancında uzaktırlar'²¹⁹⁸ manasındadır. Bu itikadî manada ihlâs olup, 'şirkten uzak olan İslâm inancıdır.'²¹⁹⁹ Bu manadaki ihlâslı imânı Yüce Allah emretmektedir: بِالْحَقِّ فَاَعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ لَوْ أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا لَأَصْطَفَىٰ مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ سُبْحَانَهُ هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ 'Biz sana kitabı gerçeğin ta kendisi olarak indirdik. O halde sen de yalnız Allah'a ibadet et! İyi bilin ki halis din, yani bütün gönlüyle candan itaat, yalnız Allah'a yapılır. Allah'tan başka birtakım hâmiler edinerek: 'Biz onlara sırf bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz.' diyenlere gelince, elbette Allah, onların hakkında ihtilaf ettikleri hususlarda aralarında hükmünü verecektir. Allah yalancılığı, nankörlük ve kâfirliği huy edinenleri hidâyet etmez, emellerine kavuşturmaz. Eğer Allah evlat edinmek isteseydi yarattıklarından dilediğini seçerdi. Ama o bunu dilememiş, evlat edinmemiştir. O bundan münezzehtir, yücedir. Tek hâkimdir.²²⁰⁰ İşte

²¹⁹² Bkz. İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 246.

²¹⁹³ İbn Ebî Bekr er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 'h-l-s' madd.

²¹⁹⁴ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'h-l-s' madd.

²¹⁹⁵ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'h-l-s' madd.

²¹⁹⁶ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'h-l-s' madd.; İsfehânî, *a.g.e.*, 'h-l-s' madd.

²¹⁹⁷ Yusuf, 24.

²¹⁹⁸ İsfehânî, *a.g.e.*, 'h-l-s' madd.

²¹⁹⁹ İbn Ebî Bekr er-Râzî, *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân*, 'h-l-s' madd.

²²⁰⁰ Zümer, 2-4.

bu manasıyla ihlâs, 'tevhîd ve samimî duygularla Yüce Allah'a itaât, yani boyun eğmek demektir.'²²⁰¹

İbadette ihlâs ise, 'riyâ ve gösterişi terk etmek'²²⁰² ve Yüce Allah'ın rızâsı için, 'şirk, riyâ, nifâk v.b. gibi, ibâdetlerdeki samimiyeti bulandıracak her türlü şâibeden uzak bir şekilde'²²⁰³ çalışmaktır. Hatta ihlâs sadece Allah rızası için çalışmak değil, 'bununla birlikte başka bütün beklentilere de kalbin kapılarını sürgülemek demektir. Hak hoşnutluğu dışındaki beklentilerin önüne geçmemek ise amellerin kirletilmesi manasına gelir.'²²⁰⁴

Kur'ân-ı Kerim, başka beklentilerle kirletilmeden ibadet yapmayı bu şekilde yaşanan dini de 'sağlam ve dosdoğru din' olarak tarif etmektedir: وَمَا أَمُرُوا إِلَّا لِیَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ 'Halbuki onlara, şirkten uzak olarak yalnız Allah'a ibadet etmeleri, namazı hakkıyla ifâ etmeleri, zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte sağlam, dosdoğru din budur.'²²⁰⁵ Yüce Allah da bu dosdoğru dine tâbî olarak ve samimî duygularla ibadet edenlerden, onlar da Yüce Allah'tan râzı olurlar: رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ 'Allah onlardan, onlar da Allah'tan râzı olmuşlardır. İşte bu rıza makamı da Rabbine saygı duyanlarındır.'²²⁰⁶

Bu şekilde gerçekleşen ihlâs, kendi itirafıyla şeytandan kurtulmanın da tek yoludur. Aksi halde riya duygusuna kapılıp ihlâsı kaybedenler, aynı zamanda şeytanın iğvasına da hedef olmuş olurlar: قَالَ رَبِّ بَمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَزِيدَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ 'İblis dedi ki: 'Ya Rabbi! Beni azdırmama karşılık, yemin ederim ki ben de dünyada onlara günahları süsleyeceğim ve senin ihlâsa erdirdiğin kulların müstesna, onların hepsini azdıracam.'²²⁰⁷

Yüce Allah'ın bize bildirdiği, şeytanın bu itirafından sonra, Resulünün şahsında tüm mü'minlerden, itikâd ve ibadetlerinde göstermeleri gereken duruşun vasfını göstermektedir: قُلْ إِنِّي هَدَيْتَنِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيمًا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قُلْ إِنَّ

²²⁰¹ İbn Ebî Bekr er-Râzî, *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân*, 'h-l-s' madd.

²²⁰² Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'h-l-s' madd.

²²⁰³ İbn Ebî Bekr er-Râzî, *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân*, 'h-l-s' madd.

²²⁰⁴ Mehmet Y. Şeker, *Kullukta Dört Esas*, İstanbul, 2010, s. 16.

²²⁰⁵ Beyine, 5.

²²⁰⁶ Beyine, 8.

²²⁰⁷ Hicr, 39–40.

صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ فَلَا أُغَيِّرُ اللَّهَ أَبْعَى رَبًّا صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ فَلَا أُغَيِّرُ اللَّهَ أَبْعَى رَبًّا

De ki: Rabbim beni doğru yola, İbrâhim'in dimdik ayakta duran, batıldan uzak, tamamen Hakka yönelmiş tevhid dinine iletti. O, asla müşriklerden olmamıştı. De ki: 'Benim namazım da, her türlü ibadetlerim de, hayatım da ölümüm de hep Rabbülâlemin olan Allah'a aittir. Eşi ortağı yoktur O'nun. Bana verilen emir budur. O'na ilk teslim olan da benim. De ki: 'Allah her şeyin Rabbi iken ben O'ndan başka bir rab mi ararım?'²²⁰⁸

İhlâsını kaybedip riyâyâya kendini kaptıran bir insan, mikroplara karşı direncini kaybeden biri gibidir. Böyle birisi sağlığını kaybetmiş ve artık hastalıkla yüz yüze gelmiş demektir. Kur'ân'ın ifadesiyle ihlâs, insanı kötülüklerden ve fuşşiyattan koruyan, vücudun direnci ve kanın mikroplara karşı ürettiği antikor gibidir. Nitekim âyette وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاحْشَاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ 'Doğrusu, hanım ona sahip olmayı iyice aklına koymuş ve buna yeltenmişti de. Eğer Rabbinin burhanını görmeseydi o da kadına meyledecekti. İşte böylece Biz fenalığı ve fuşşu ondan uzaklaştırmak için burhanımızı gösterdik. Çünkü o, Bizim tam ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı.²²⁰⁹ buyrulmuştur.

İhlâsın, kalbin sem' ve basar güçlerinin ortaya çıkan bir faaliyeti olduğunu da, Efendimiz (s.a.s.)'in şu hadisinden öğrenmekteyiz: قَدْ أَفْلَحَ مَنْ أَخْلَصَ قَلْبَهُ لِلْإِيمَانِ وَجَعَلَ قَلْبَهُ سَلِيمًا وَلِسَانَهُ صَادِقًا وَنَفْسَهُ مُطْمَئِنَّةً وَخَلْقَتَهُ مُسْتَقِيمَةً وَجَعَلَ أُذُنَهُ مُسْتَمِعَةً وَعَيْنَهُ نَاطِرَةً فَأَمَّا الْأَذُنُ وَالْعَيْنُ بِمَقَرَّةٍ لِمَا يُوعَى وَالْقَلْبُ وَقَدْ أَفْلَحَ مَنْ جَعَلَ قَلْبَهُ وَأَعْيَا (Allah'ın mahlûkatına hikmetle) bakan, (Allah'ın emirlerini) dinleyen, ahlâkını düzelten, (Yüce Allah'a imân ettiği için) nefsi mutmain olan, doğru konuşan ve kalbini hastalıklardan kurtarıp, sıhhatli bir kalb ile samimî olarak inanan kişi kurtuluşa ermiştir. Çünkü göz (basar) ve kulak (sem'), kalbin idrâk güçleridirler. Kalbi idrâk gücüne sahip olan kişi kurtuluşa ermiştir.²²¹⁰

Ayrıca Efendimiz (s.a.s.); إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبَلُ مِنَ الْعَمَلِ إِلَّا مَا كَانَ لَهُ خَالِصًا وَأَبْغَى بِهِ وَجْهَهُ 'Yüce Allah kendi rızası gözetilerek ve samimî duygularla yapılan amellerin dışında, hiçbir ameli

²²⁰⁸ En'am, 161–164.

²²⁰⁹ Yusuf, 24.

²²¹⁰ Ebu Abdillah Ahmed İbn Muhammed İbn Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, Beyrut, 1994, 5, 147.

kabul etmez²²¹¹ buyurarak ihlâsın, ibadetlerin kabulü için, ne kadar ehemmiyetli olduğunu vurgulamıştır.

3.2.7. İhsân

Sarf ilmine göre, altıncı babdan olan حَسُنَ 'h-s-n', yani 'güzel oldu' manasındaki fiilin masdarı olan الْحُسْنُ 'el-hüsn'; çirkinlik manasında olan الْكُبْحُ 'el-kubh'un zıddı²²¹² bir kavram olarak, 'güzel ve arzu edilen her şeyi ifade eder. Bu arzu ya akıl, ya duygular, ya da nefsî dürtüler (hevâ) tarafından güzel görüldüğü için oluşur.²²¹³

Bu fiilin اِفْعَالُ 'if'âl' babındaki vezni olan اِلْحِسَانُ 'el-ihsân' ise, iki ayrı anlama gelir: Birincisi; başkasına iyilik yapmak, ikincisi de; işin kendisinde mevcut bulunan iyiliktir.²²¹⁴ Nitekim ihsân, bu manasıyla Kur'ân-ı Kerim'de de kullanılmıştır: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ 'Allah adaleti, hatta adaletten de fazla olarak ihsanı, en güzel davranışı ve muhtaç oldukları şeyleri yakınlara vermeyi emreder.²²¹⁵ Âyette ifade edilen اِحْسَانُ 'ihsân' vasfı, adalet vasfından daha üstün ve ileri bir vasıftır. Çünkü 'adalet, kişinin vermesi gerekeni vermesi ve alması gerekeni de almasıdır. İhsân ise, vermesi gerekenden fazlasını vermesi ve alması gerekenden daha azını almasıdır. Bu sebeple ihsân, adaletten daha üstündür. Ancak adaletin gereğini yapmak vacip, ihsanda bulunmak ise, mendubdur. Bununla beraber yüce Allah adaletli davranmayı emretmiş olmakla beraber, daha ilerisine geçip ihsanda bulunanları da methetmiştir: وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا 'Hep iyiliği şiar edinmiş olarak, yüzünü ve özünü Allah'a teslim edip bir de İbrâhim'in tevhid dinine tâbi olan kimsenin dininden daha güzel din olabilir mi? Bundandır ki Allah İbrâhim'i dost edinmiştir.²²¹⁶

İhsân kavramının Kur'ân-ı Kerim'deki, 'iyilikte bulunma ve başkasına bir şeyler verme' manasının yanında; namaz kılmak ve âhirete îmân etmek gibi hem bedenî hem de kalbî amellerle de irtibatlı olduğunu görmekteyiz. Nitekim Yüce Allah'ın âyetlerinin

²²¹¹ Nesâî, Cihâd, 24/3153.

²²¹² İbn Ebî Bekr er-Râzî, *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân*, 'h-l-s' madd.; el-Ahterî, *a.g.e.*, 'h-s-n' madd.

²²¹³ İsfehânî, *a.g.e.*, 'h-s-n' madd.

²²¹⁴ İsfehânî, *a.g.e.*, 'h-s-n' madd.

²²¹⁵ Nahl, 90.

²²¹⁶ Nahl, 125.

muhsinler için hidâyet ve rahmet olduğu ifade edildikten sonra;²²¹⁷ الَّذِينَ يُتِمُونَ الصَّلَاةَ 'İyi davrananlar için hidâyet rehberidir, rahmettir. Onlar namazı hakkıyla ifa ederler, zekâtı verirler, âhirete de tam olarak imân ederler.'²²¹⁸ âyetiyle de; bu muhsinlerin namaz kılanlar, zekât verenler ve âhiret tam manasıyla inananlar olduğu vurgulanmıştır.

Bunun yanında Yüce Allah, kendi uğrunda gösterilen her türlü çaba ve gayrette bulunanları muhsinlerden saymıştır: وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ 'Bizim uğrumuzda gayret gösterip mücahede edenlere elbette muvaffakiyet yollarımızı gösteririz. Muhakkak ki Allah iyi davrananlarla beraberdir.'²²¹⁹

Başka bir âyette de ihsân genel olarak Yüce Allah'ın yasaklarından sakınmak olarak tarif edilmiş ve karşılığında hem dünyada hem de âhirette güzellikler verileceği bildirilmiştir: وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ 'Allah'a karşı gelmekten sakınanlara ise: 'Rabbiniz ne indirdi?' denildiğinde: 'Hayır indirdi' derler. Bu dünyada güzel işler yapanlara güzel bir mükâfat var. Âhiret yurdu cennet, dünyadan ve içindeki her şeyden elbette daha hayırlıdır. Takvâ sahiplerinin yurdu ne güzel yurttur!'²²²⁰

Başka âyette, âdetâ bu âyetin devamı niteliğinde bir mana ile هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ 'Öyle ya, iyiliğin neticesi iyilikten başka mı olacaktı!'²²²¹ buyrulmuş ve ihsanda bulunanlara, bu mükâfata ek olarak, bir de 'Cemâlullah'ı müşahede²²²² mükâfatının verileceği bildirilmiştir: لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ 'İyi ve güzel davranışlarda bulunanlara en güzel mükâfat yani cennet ile daha da fazlası olarak Allah'ın cemalini görmek var. Onların yüzlerine ne bir leke bulaşır, ne de bir zillet! İşte onlar cennetlidir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.'²²²³

Bu şekilde bir ihsana ulaşabilmek için, 'duygu, düşünce ve tasavvurların sağlam bir imana bina edilmesi, iman gerçeğinin İslâmî esaslarla derinleştirilmesi ve kalbin

²²¹⁷ Lokmân, 3.

²²¹⁸ Lokmân, 4.

²²¹⁹ Ankebût, 69.

²²²⁰ Nahl, 30.

²²²¹ Rahmân, 60.

²²²² eş-Şevkânî, *a.g.e.*, III, 370.

²²²³ Yunus, 26.

kadirşinas ölçüleri ile ilâhîleştirilmesi şarttır. Başkalarına ve başka şeylere ihsan duygusu ise Hak murakabesi ile bütünleşmiş böyle bir kalbin tabîî tavrıdır.²²²⁴ Efendimiz (s.a.s.) de, meşhûr Cibrîl hadisinde, Hz. Cebrâil (a.s.)'ın مَا الْإِحْسَانُ 'İhsân nedir?' sorusuna; أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ 'Senin Allah'ı görüyormuşçasına ibâdet etmendir. Sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor ya!²²²⁵ şeklinde cevap verirken, ihsanın bu kalbî yönüne vurgu yapmış ve bizim sürekli olarak bir murâkabe altında olduğumuzu kalbimizden çıkarmamız gerektiğini bize öğretmiştir.

Efendimiz (s.a.s.)'in لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ 'Sizden birisi kendisi için istediği şeyi, kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olamaz.'²²²⁶ ifadeleri ihsânın, empati duygusunu yaşamak olduğunu ortaya koymaktadır. Bu empati sadece insanlar için değil, kâinattaki bütün varlıklar için geçerlidir: إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ فَإِذَا قَتَلْتُمْ إِذَا دَبَّحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذَّبْحَ وَلِيُجِدَّ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ فَيُرْحَ دَبِيحَتَهُ 'Allah, her şeye karşı ihsanı emretmiştir, ; öyle ise öldürürken (ölümü hak etmiş kimseleri) ihsan duygusu ile öldürün! (Bir hayvanı) boğazlarken ihsan hissi ile boğazlayın (yani) bıçağınızı güzelce keskinletin ve keseceğiniz hayvanınızı rahatça, acı vermeden kesin!²²²⁷ Bu hadis-i şeriflerin emirleri, ancak 'empati' duygusuyla tarif edilebilirler. Çünkü 'psikoloji biliminde empati, bir kişinin kendisini duygu, düşünce ve davranış olarak karşısındaki kişinin yerine koyarak hissetmesi, düşünmesi ve hareket etmesidir.'²²²⁸ Her iki hadisten de anlaşılacağı gibi, empati sadece insanlara yönelik bir kavram değildir. Bilakis, ikinci hadiste de ifade edildiği gibi, kâinata yönelik te bir empati vardır. Evrensel bir karaktere sahip olan empati duygusunun 'sevmek, değer vermek ve paylaşmak' gibi basamakları vardır.²²²⁹ Toplumdaki huzur ve refah için fertler arasında lüzumlu olan,

'empati duygusu toplumda sosyal algıyı, toplumsallığı besleyen bir duygudur. empatinin azaldığı yerlerde kişiler benmerkezci olur ve toplumsallık zayıflar, insanlar yalnızlaşır. Empati yoksunluğu yalnızlaşmaya götürür. Bu yoksunluk, duygusal sağırlık ya da duygusal körlük diye de ifade edilir. Gözleri görmeyen insan nasıl renkleri fark etmezse, kulağı duymayan nasıl sesleri fark edemezse, empatiden yoksun kişi de duyguların renklerini ve çeşitlerini fark edemez.

²²²⁴ Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, s. 185.

²²²⁵ Buhârî, *Îmân*, 37/50; Tirmizî, *Îmân*, 4/2815; İbn Mâce, *Mukaddime*, 9/66; İbn Hanbel, 1, 27.

²²²⁶ Buhârî, *Îmân*, 7/13.

²²²⁷ Müslim, *Sayd*, 11/5167.

²²²⁸ Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, İstanbul, 2010, s. 161.

²²²⁹ Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, s. 164.

Duygusal sağırılık en şiddetli şekilde otistiklerde görülür. Otistiklerde empati yoksunluğu da yüksektir. Otistik kavramı, duygusal sağırılık ve körlük olarak tarif edilir. Otistik bir insanın yanında birine işkence yapılsa, ne acı çeker ne de umursar. Aynı şekilde ileri şizofren hastanın yanında birisi öldürülüp, yerde kanlar içinde bırakılsa, voltasını atarak gezer, o sahneyi umursamaz. Otistikler annesini anne olarak görmez. Ona yiyecek veren veya vermeyen, onu koruyan veya korumayan olarak algılar. Korumadığı zaman onu öldürebilir. Çünkü otistik hasta, anneyi duyguları olan ve acı çeken biri olarak öğrenememiştir. O sadece yemeyi, içmeyi, üremeyi düşünür. Bir insan zaten yemek, içmek ve üremek sınırlarında hayatını sürdürüyorsa, sosyal bir varlık olamamıştır ve hayvansal psikolojik bir dinamikle hareket ediyor demektir. Somut zevklerle, ihtiyaçları hayvansal seviyede kalmıştır. Empati duygusu daha soyut ve insana özel bir duygudur. sosyal olarak var olan bir duygudur. bu nedenle empati sadece duygu değil, anlama, düşünme, hissetme ve iletme biçimi olarak da kabul edilir. Empati insanlar arasındaki psikolojik köprüdür ve psikolojik bağ oluşturur.²²³⁰

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ‘İman edip iyi ve yararlı işler yapanlara, bundan böyle Allah’a karşı gelmekten sakındıkları ve imanlarında sebat ile iyi ve yararlı işlerine devam ettikleri, sonra takvâları ve imanları tam sağlamlaşıp kökleştiği, daha sonra da bu takvâ ile beraber, başkalarına iyilik eden ve her yaptığını güzel yapan ihsan mertebesine erdikleri takdirde, daha önce yiyip içtiklerinden dolayı kendilerine bir vebal yoktur. Allah da böyle güzel davrananları sever.’²²³¹ âyetinden de anlaşılacağı gibi, takvânın en üst mertebesi ‘ihsân’dır. İhsân nokrasında yaşayan insan Yüce Allah’ı her zaman ve her yerde hisseder, kendisini gördüğüne ve murâkabe ettiğine inanır. Çünkü ihsân vasfını taşıyan insan, ‘ben Yüce Allah’ı görmüyorsam da O beni görüyor.’²²³² Çünkü ‘رَقِيبًا رَقِيبًا’²²³³ ‘O her şeyi gözetlemektedir’²²³³ O inancını yaşar ve ‘كِرَامًا كَاتِبِينَ’²²³⁴ ‘O muhafızlar değerli, şerefli kâtiplerdir.’²²³⁴ âyetinin ifade ettiği ‘muhafız melekler’in varlığına inanır.²²³⁵

²²³⁰ Tarhan, *Toplum Psikoloji*, s. 167–168.

²²³¹ Mâide, 93.

²²³² Buhârî, Îmân, 37/50; Tirmizî, Îmân, 4/2815; İbn Mâce, Mukaddime, 9/66; İbn Hanbel, 1, 27.

²²³³ Ahzâb, 52.

²²³⁴ İnfîtâr, 11.

²²³⁵ ‘Kirâmen Kâtibîn’ (şerefli kâtipler), ‘insanın yaptığı her şeyi kaydeden meleklerdir. Kerîm olmaları; kin ve nefret gütmeme, tam bir tarafsızlıkla hareket etme, rüşvet gibi ahlak zaaflarından uzak olma,

Böyle bir îmânın, ferd ve toplum hayatında ne kadar gerekli olduğu malûmdur. İhsân vasfıyla inanan insanların, diğer insanlara göre kötülük yapmaları daha zordur. Çünkü ihsân mertebesinde îmân sahibi olanlar, sürekli olarak Yüce Allah tarafından görüldükleri ve yaptıklarının kayıt altına alındıkları iancını taşımaktadırlar. Ferd ve toplumun sağlıklı bir yapıya sahip olması için, Yüce Allah'ın her zaman, her yerde bulunduğu inancına ihtiyaç vardır. Zira 'Allah'ı bilmemezlik tehlikelidir.'²²³⁶ Çünkü 'Allah'ı bilmemezlik' birçok hastalığa davetiye çıkaran 'gaflet' hastalığıdır. Daha önce bu hastalıkla ilgili bilgi verdiğimiz için yeniden bir detaya girmeyeceğiz. Ancak bu hastalığın tedavisinin de 'zikir ve dua' ile birlikte, îmânı 'ihsân' seviyesinde yaşamak olduğunu ifade etmek durumundayız.

3.2.8. Takvâ

'v-k-y' fiilinin masdarı olan الوَقْيُ 'el-vakyu' kavramı, 'sakınmak muhafaza etmek ve korumak manasındadır.'²²³⁷ الوَقَايَةُ 'el-vikâye' de, 'koruyan şey'²²³⁸ ya da 'herhangi bir şeyi ona zarar verecek şeylerden korumak'²²³⁹ manasındadır. Bu fiilin اِئْتِئَالَ 'iftiâl' babı olan اِتِّئَاءُ 'ittikâ' kavramı, 'bir şeyden sakınmak manasındadır.'²²⁴⁰ تَقْوَى 'takvâ' ise, دَعْوَى 'da'vâ' vezninde bir isim olup اِتِّئَاءُ 'ittikâ' gibi 'sakınmak manasındadır.'²²⁴¹

Dinî terminoloji de ise تَقْوَى 'takvâ', 'nefsi günahlardan korumaktır. Bu ise haramı terk ile olur.'²²⁴² Haramları terk etmek ise, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, manevî temizlik olarak, rûhî hastalıklardan korunmanın en önemli şeklidir.

Kur'ân-ı Kerim'de, 'amel-i sâlih' kavramı 'fesad' kavramının zıddı olarak zikr edildiği gibi; تَقْوَى 'takvâ' kavramı da bazen اَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْاَرْضِ اَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ 'Biz hiç, iman edip makbul ve güzel iş yapanlara, ülkede fesat çıkararak nizamı bozanlarla aynı muameleleri yapar mıyız? Yahut Allah'ı sayıp

gözlerinden kaçan hiçbir iş bulunmama gibi özellikleri ifade eder.' (Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, s. 586.)

²²³⁶ Alexis Carrel, *Başarının Sırları*, İstanbul, 2006, s. 88.

²²³⁷ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'v-k-y' madd.

²²³⁸ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'v-k-y' madd.

²²³⁹ İsfelhânî, *a.g.e.*, 'v-k-y' madd.

²²⁴⁰ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'v-k-y' madd.

²²⁴¹ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'v-k-y' madd.

²²⁴² Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, 'takvâ' madd.

kötülüklerden sakınanları, yoldan çıkanlarla bir tutar mıyız?’²²⁴³ âyetinde olduğu gibi وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فُجُورٌ 'fücûr'un bazen de, 'Hem sizden önce Ehl-i kitaba, hem de size, Allah'a karşı gelmekten sakınmanızı emrettik. Eğer inkâra sapıp nankörlük ederseniz bilirsiniz ki göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır.²²⁴⁴ âyetinde olduğu gibi كُفْرٌ 'küfr' kavramının zıddı olarak zikredilmiştir.

'Bu böyledir. Artık kim Allah'ın şearini tazim ederse, şüphe yok ki bu, kalplerin takvâsındandır.²²⁴⁵ ve اُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِتَتَّقُوا 'Allah, içindeki takvâyı ortaya çıkarmak için onların kalplerini sınamıştır.²²⁴⁶ âyetlerinde de ifade edildiği gibi takvâ kalbin bir faaliyettir.

Takvâ öyle bir vasıftır ki, يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ 'Ey insanlar! Hem sizi, hem de sizden önceki insanları yaratan Rabbinize ibadet ediniz. Böyle yapmakla her türlü zarardan korunmayı ümid edebilirsiniz.²²⁴⁷ âyetinde ifade edildiği gibi ancak ibadetlerden sonra kazanılır. Halbuki korku böyle değildir.

Kur'ân-ı Kerimde, 'iyilik ve hayır' olarak da tarif edilen 'takvâ', لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنِينَ بَعْدَهُمْ إِذَا عَاهَدُوا 'İyilik (ve hayır), yüzlerinizi doğuya ya da batıya doğru çevirme değildir. Asıl iyilik; Allah'a, âhret gününe, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman eden, sevdiği malını Allah'ı hoşnud etmek için yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalan gariplere, isteyenlere ve boyunduruk altında bulunup hürriyetine kavuşmak isteyen köle ve esirlere veren, namazı hakkıyla ifa edip zekâtı veren, sözleştiği zaman sözlerinde duran, hele hele sıkıntı ve hastalık hallerinde, savaşın şiddetleri esnasında sabreden kimselerin davranışlarıdır. İşte onlardır imanlarında samimi olanlar ve işte onlardır Allah'ı sayıp günahlardan korunan takvâlîler!²²⁴⁸ âyetiyle çerçevesi çizilmekte ve ibadetlerin sadece

²²⁴³ Sâd, 28.

²²⁴⁴ Nisâ, 131.

²²⁴⁵ Hac, 32.

²²⁴⁶ Hucurât, 3.

²²⁴⁷ Bakara, 21.

²²⁴⁸ Bakara, 177.

'muttakilerden' kabul edileceği bildirilmektedir: قَالَ إِنَّمَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ 'Allah, ancak muttakilerden kabul buyurur.'²²⁴⁹

Din, sağlam bir îmândan sonra, Yüce Allah'ın emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmaktan ibarettir. Emirler ibadetleri, yasaklar da haramları oluşturmaktadırlar. Bu sebeple kişinin sahip olduğu dinî şuûr, 'zihinsel tutarlılık prensibi'nin²²⁵⁰ bir gereği olarak' Allah'ın emirleri yerine getirilir ve yasaklarından kaçınılır. Bunun tabîî sonucu olarak da kişi de dinî şuûr önem kazanacak ve emirleri yerine getirmekten ibaret olan ibadetler yapıldıkça, haramlardan kaçınılmış olunacaktır. Bu takdirde de kişi, dürüst birisi olabilecektir. Dürüst bir insanın da inanç, bilgi, duygu ve davranışları arasında tutarlılık ve bütünlük bulunur. Nitekim اِنَّ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تُنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ 'Sana vahyedilen Kitabı okuyup tebliğ et, namazı hakkıyla ifa et. Muhakkak ki namaz, insanı, ahlak dışı davranışlardan, meşru olmayan işlerden uzak tuta. Allah'ı namazla anmak, elbette en büyük fazilettir. Allah bütün işlediklerinizi bilir.'²²⁵¹ âyetinde de ifade edildiği gibi, Kur'ân okuyarak bilgilenmek ve ibadet etmek kişiyi kötülüklerden uzaklaştırır. O halde 'nefsi günahlardan korumak, yani haramları terk etmekten ibaret olan تَقْوَى 'takvâ', kişiyi bütün manevî hastalıkların sebepleri olan haramlardan uzaklaştırarak korur ve kişinin 'dürüst bir kişilik kazanmasına yardımcı olur.'²²⁵²

3.2.9. Sabır

Arapçada صَبَرَ 's-b-r' fiilinden türeyen الصَّبْرُ 'es-Sabr' kavramı lügatte, 'bir kimseyi bir nesneden alıkoymak ve hapsedmek'²²⁵³ manasındadır. İstilahta ise, 'başa gelen bir musibet karşısında, telâş ve feryâd etmeyip, o belânın bitmesini sükûnetle bekleyip acıya katlanarak, nefsi bu zor durum karşısında şikâyetten alıkoyarak, gönüldeki ümidi kaybetmemek ve gönül darlığı yaşamamak'²²⁵⁴ manasındadır. Bu tarifi yanında sabır için; 'sıkıntı ve darlık zamanında kendini tutmak' şeklinde de tarifler yapılmıştır.²²⁵⁵

²²⁴⁹ M3aide, 27.

²²⁵⁰ Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, İstanbul, 1998, s. 76.

²²⁵¹ Ankebût, 45.

²²⁵² Habil Şentürk, *Din Psikolojisi*, İstanbul, 1997, s. 155.

²²⁵³ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 's-b-r' madd.

²²⁵⁴ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 's-b-r' madd.

²²⁵⁵ İsfehânî, *a.g.e.*, 's-b-r' madd.

'es-Sabr' kavramının zıddı, daha önce rûhî hastalıklar bölümünde verdiğimiz ve 'sabırsızlık' manasındaki الْجَزَعُ 'el-Ceza' kavramıdır.²²⁵⁶

'Sabır' ve 'sabırsızlık' duyguları yaşandıkları yerlere göre değişik isimler alırlar. Nitekim insanların cihâd esnasında yaşadıkları 'sabır' duygusuna 'şecaat'; bunun zıddı olarak yaşadıkları 'sabırsızlık' duygusuna da 'cebânet', yani korkaklık denir.

Kur'ân-ı Kerim, başa gelen belâların da, sahip olunan nimetlerin de Yüce Allah'tan geldiğini bilmek ve ona göre davranmak gerektiğini bildirmektedir: مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ (Üzülmenize veya sevinmenize sebep olacak şekilde) gerek ülkenizde, gerek kendi nefislerinizde, size ulaşan hiçbir şey yoktur ki Bizim onu yaratmamızdan önce bir kitapta yazılı olmasın. Bu, Allah'a göre elbette pek kolaydır. Bu da, elinizden çıkan şeylerden dolayı gam yememeniz, Allah'ın size nasib ettiği nimetlerle de şımarmamanız içindir. Allah övünüp duran, kibirli, kendini beğenmiş kimseleri sevmez.²²⁵⁷

Âyetin مُخْتَالٍ فَخُورٍ 'muhtâlin fehûr' yani, 'övünüp duran, kibirli ve kendini beğenmiş kimse' ifadeleriyle bitmesi; musibete uğrayan kimsenin, üstünlük ve kibir taslayarak, kendini karşılaştığı olduğu bu duruma lââyık görmemesinden dolayı sızlandığına işaret etmektedir. Aşırı şekvâda bulunup sızlananlara, Kur'ân'ın en güzel reçetesi şudur: فَاصْبِرْ 'O halde sen, müşriklerin eziyetlerine güzelce sabret.'²²⁵⁸

İslamî kaynaklar incelendiğinde genellikle dört çeşit sabrın olduğu görülür:

A. Bela ve Musibetlere Karşı Sabır

'Belâ ve musibetlere karşı dayanmak sabırdır. Bunun zıddı ise aceleciliktir.'²²⁵⁹ Kur'ân-ı Kerim'de اَلَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ اِيْنَكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا 'Hanginizin daha güzel iş ortaya koyacağını denemek için, ölümü ve hayatı yaratan O'dur.'²²⁶⁰ buyrulmaktadır. Ölümün de hayatın da yaratılmış olmasının tek sebebi imtihandır. Ancak ayette hayatın sebebi

²²⁵⁶ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 's-b-r' madd.

²²⁵⁷ Hadîd, 22–23.

²²⁵⁸ Mearic, 5.

²²⁵⁹ Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, s. 433.

²²⁶⁰ Mülk, 2.

sayılan imtihan, لِيَمْتَحِنَكُمْ 'liyemtehineküm' kavramının yerine, benzeri olan لِيَبْلُوَكُمْ 'liyeblüveküm' kavramıyla ifade edilmiştir. Elbette bu durumun, bilebileceğimiz ve bilemeyeceğimiz birçok hikmeti vardır. Bunun belki en önemli hikmeti; بَلَى 'belâ' kavramı bir taraftan imtihanı ifade ederken, diğer taraftan imtihanın belâ ve musibetlerle olacağıdır. Çünkü بَلَى 'belâ' kavramı; sırasıyla bilakis, imtihan, belâ ve musibet manasındadır.²²⁶¹ Bu husus Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir: وَالنَّبَلُوتَكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالنَّفْسِ وَالْمَرَاتِ وَيَشْرُ الصَّابِرِينَ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ 'Biz mutlaka sizi biraz korku ile biraz açlık ile yahut mala, cana veya ürünlere gelecek noksanlıkla deneriz. Sen sabredenleri müjdele! Sabırlılar o kimselerdir ki başlarına musibet geldiğinde, 'Biz Allah'a aidiz ve vakti geldiğinde elbette O'na döneceğiz' derler.'²²⁶² Bu manayı Hz. Mevlâna bir beyitte şöyle dile getiriyor:

أَوْ كَوُفَّتِ السُّنْتُ وَتَوَكَّفَتْ بَلَى شَكَرَ بَلَى جَيْسَتْ كَشِيدَنْ بَلَى
سِرٌّ بَلَى جَيْسَتْ كَيْ يَعْنَى مَنَّمْ حَلَقَهُ زَدَنْ دَرْكِهِ فَفَرُّ فَنَّا

'O السُّنْتُ 'ben sizin Rabbiniz değil miyim?' dedi, sen de بَلَى 'bilakis Sen bizim Rabbinizsin' dedin. بَلَى diyebilmiş olmanın şükürü ne iledir? Elbette ki 'belâ' çekmek iledir. Belânın sırrı nedir? Bunun sırrı odur ki, yani ben, fakr-ü fena dergâhının halkasını çalan (o kapıdan girmek durumunda olan) biriyim.'²²⁶³

Belâ ve musibetin Yüce Allah'tan imtihan gayesiyle gönderildiği inancından sonra belalar, müsbet sonuç doğururlar. Nitekim hadis-i şerifte; مَا يُصِيبُ الْمُسْلِمَ مِنْ نَصَبٍ وَلَا وَصَبٍ; Müslüman'ın karşılaştığı hiçbir yorgunluk, hastalık, keder, üzüntü, başkasından gelen eziyet ve gönlü daraltacak gam yoktur ki, Yüce Allah onları o Müslümanın günahlarına kefaret yapmasın.²²⁶⁴ buyrulmuştur.

B. İbadetlerdeki Meşakatlere Karşı Sabır

Tabiatları itibariyle ibadetler zor ve meşakkatlidirler. Uyku ve soğuğa rağmen namaz, sıcak ve uzun yaz günlerinde oruç, bir türlü kazanılmış maldan zekât vermek, hele hele Allah yolunda cihâd nefsin ve hevânın kolay kolay kabulleneceği şeyler değildir. Nefis

²²⁶¹ Bkz. el-Ahterî, a.g.e., 'b-l-v' madd.

²²⁶² Bakara, 155–156.

²²⁶³ Bediuzzaman, *Mektûbât*, İstanbul, s. 23.

²²⁶⁴ Buhârî, Merdâ, 1/5318.

ve hevâya şeytan da eşlik etti mi, artık bu cihâd, en büyük bir cihad haline gelir. Nitekim Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyuruyor: الْمُجَاهِدُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ 'Asıl mücahit nefsiyle mücadele edendir.'²²⁶⁵

Asr Suresi'nde zikredilen sabırdan, hem haramlara karşı sabrın, hem de farzları işlerken karşılaşılan zorluklara karşı sabrın kastedildiği ifade edilmiş ve 'sabrın hak ile yan yana zikredilmesinin hikmetinin, sabrın değerinin, şerefının ve sevabının çok olduğuna işaretler' denilmiştir.²²⁶⁶ Bu yüksek şeref ve sevab, işin zorluğu ile doğru orantılıdır. Çünkü hem ibadetler hem de ibadetleri hakkıyla edâ edebilmek çok zordur: وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ 'Sabır göstererek, namazı vesile ederek Allah'tan yardım dileyin. Gerçi bu çok zor bir iştir, fakat içi saygı ile ürperenlere değil.'²²⁶⁷ Âyette geçen sabır, 'nefsi musibetlere karşı 'ceza', yani halinden şikayetçi olup sızlanmak hastalığından alıkoymak demektir.'²²⁶⁸ Nitekim tarifinde de ifade ettiğimiz gibi sabır, 'alıkoymak' manasındadır.

Bütün zorluklara katlanıp sabır göstererek imtihanı başarmanın karşılığı, Yüce Allah'ın yardımı, merhameti ve şefkati ile sabredenle beraber olmasıdır: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ 'Ey İmân Edenler! Namaz ve sabır ile Allah'tan yardım dileyin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.'²²⁶⁹

C. Şehvî Arzulara Karşı Sabır

Sabrın birçok tarifi yapılmıştır. Bunlardan bir tanesi de; 'aklın ve dinin gerektirdiği hallerde nefsi hapsedme ve kendine hâkim olma'²²⁷⁰ şeklindedir.

Bu manasıyla nefse hâkim olma hali Kur'ân-ı Kerim'de övülmüştür: وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَيِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى 'Ama kim Rabbinin divanında durmaktan korkarsa ve nefsinin heva ve hevese uymaktan dizginlerse, Onun varacağı yer de olsa olsa

²²⁶⁵ Tirmizî, Fedâilü'l-Cihâd, 2/1721.

²²⁶⁶ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, VIII, 56.

²²⁶⁷ Bakara, 45.

²²⁶⁸ el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 115.

²²⁶⁹ Bakara, 153.

²²⁷⁰ Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, s. 433.

cennettir!²²⁷¹ Ayrıca başka bir âyette de, *وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٌ* ‘Rabbinin huzuruna çıkmaktan endişe duyan mü’mine iki cennet var.’²²⁷² buyrulmuştur.

Âyette geçen ‘iki cennet’ için ‘muhtemel manalardan biri de, takvânın kazandırdığı dünya cenneti olabilir veya Râzî’nin muhtemel gördüğü üzere, maddî ve rûhânî zevkler için birer cennet düşünülebilir.’²²⁷³

D. Allah Yolunda Gelebilecek Eziyetlere Karşı Sabır

Allah yolunda mücadele etmek her zaman sabır ister. Yüce Allah, bütün peygamberlere emrettiği gibi, Efendimiz (s.a.s.)’e de, mücadelesi esnasında müşriklerden gelen eziyetlere karşı sabretmesini emretmiştir.

Kur’ân-ı Kerim, *وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا* ‘Senden önce nice peygamberler yalancı sayıldılar da tekzip olunmaya ve her türlü eziyete uğratılmaya karşı sabrettiler.’²²⁷⁴ âyetiyle geçmiş peygamberlerin uğradığı âkibeti anlattıktan sonra, Efendimiz (s.a.s.)’den, *وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يُقُولُونَ* ‘Onların söylediklerine karşı sabret’²²⁷⁵ âyetiyle de sabretmesini emretmiştir.

Psikolojik hastalıklardan olan depresyondan kurtulmanın tedavileri arasında 'sabır' da zikredilmiştir.²²⁷⁶ Çünkü sabır, tedavi sürecini iyi kullanmak ve beklemesini bilmektir.

'Zaman kavramının bize hatırlattığı en önemli duygu, sabırdır. Çünkü sabır bir yönüyle vakti yönetmektir. Sabır, bazı engeller karşısında toleranslı olmasını sağlarken beklemeyi de şart koşar... İnsana duygusal sabrı öğreten şey açlık hissidir. Kan şekeri düşen insan sinirli ve gergin olur. Bu onun en zayıf anıdır. Benzer durum, diğer canlılar için de geçerlidir. Köpek eğiticileri hayvanları aç bırakarak dilediklerini yaptırırlar. İnsanlar açısından açlığın terbiye edici tarafı en çok Ramazan ayında görülür. Çünkü oruç sabrı öğretmekle birlikte empati yeteneğini de geliştirir ve bu şekilde duygu yönetimi gerçekleşir...

²²⁷¹ Nâziât, 40–41.

²²⁷² Rahmân, 46.

²²⁷³ Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, s. 532.

²²⁷⁴ En’am, 34.

²²⁷⁵ Müzemmil, 10.

²²⁷⁶ Tan, *Depresyon*, s. 234–35.

Ümit ve sabır paralel duygulardır. Bu sebeple de ümitsiz insanlar, diğer kişilere göre daha acelecidirler. Sabrın göstergesi olan değiştirilemeyen şeyi kabullenmek, ümidin muhafazasına bağlıdır... Hiçbir çaba sarf etmeden yaşananlara teslim olmak, sabır değil atalettir. Çünkü sonuçta kaderinde olanı yaşayacağını düşünmek, insanın kendini bırakmasına sebep olur. Fakat kadere imanın sabır yönünü gösteren asıl davranış, durumu değiştirmek için sonuna kadar uğraşıp elinden her şeyi yaptıktan sonra sonucu kabullenmektir. Bu aynı zamanda insanı mutlu kılar. Kadere inanan insanın motivasyonu şudur: 'Benim amacım, başarılı olmak değil, elimden gelenin en iyisini yapmak'...

İnsanın sabır ve kadere iman konusunda ruh sağlığının selameti için, kurallara uyup gayret gösterdikten sonra sonucun kendisi açısından iyi olduğunu kabullenmesi gerekir. Neticeye razı olmayan kimseler, kolay kolay mutlu olamazlar. Doğaya ve olaylara hâkim olmadığımız için, zor anlarda çaba göstermenin dışında ancak sonuca razı? olarak mutluluğu yakalayabiliriz.²²⁷⁷

Gelişen teknolojinin insan hayatına getirdiği hızlı değişime ayak uyduramamak ve zarurî ihtiyaçlar karşısında yetersiz kalmak, insanların ruhunda bir boşluk oluşmasına vesile olmaktadır. Bu boşluk ile beraber, dışardan gelen bir baskıya insanın gösterdiği bir reaksiyon olarak 'stres' gündeme gelmektedir. İnsanın dış tesire karşı gösterdiği bu reaksiyon, 'hem bedende hem de ruhta görülür.'²²⁷⁸

Stresli insanlarda korku, endişe, gerilim, çarpıntı, kızarma, sarama, terleme, soğuma ve nefes sıkışması gibi psikolojik ve fizyolojik belirtiler görülür.²²⁷⁹ Bu belirtileri gören kişiler bu stresleriyle mücadele ederler. Ancak,

'düşmanca duyguları ağır basan, aşırı duyarlı, benmerkezci, katı, endişeli, kötümser, içine kapanık, alıngan, huzursuz, kolay kışkırtılan, tepkisel, saldırgan, değişen, aceleci, sabırsız, telaşlı, hırslı, doyumsuz, mükemmeliyetçi, hızlı araba kullanma, sorumluluk duygusu fazla veya vurdumduymaz kişilik özellikleri stresle mücadeleyi zorlaştırır... Bu kişilik özellikleri batı dünyasında başarı için gerekli görülmekte ve ödüllendirilmektedir... Batı tarzı hayat biçimi ürünlerin hayat kalitesini artırdı, milli gelir seviyesini yükseltti. Bireyler ve toplum daha

²²⁷⁷ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 127–134.

²²⁷⁸ Öner, *Stres ve Dinî İnanç*, s. 11.

²²⁷⁹ Tarhan, *Mutluluk Psikolojisi*, s. 150.

zengin oldu ama buna karşı büyük bir bedel ödüyorlar, insanların hem beden, hem akıl, hem de ruh sağlığı daha çok bozuluyor.'²²⁸⁰

Bir de bu kişilik özelliklerinin tam tersi kişilik özellikleri vardır ki, hem toplumun hem de ferdin sağlığı için lüzumlu olan kişilik özellikleridir. Yukarda saydığımız zararlı kişilik özelliklerini, faydalı ve lüzumlu kişilik özelliklerine dönüştürmek mümkündür. Bu dönüşüm ancak sabır eğitimiyle mümkündür. Çünkü ruhsal bir eğitim olan sabır,²²⁸¹ 'olaylar, sıkıntılar karşısında sızlanmadan, şikayet etmeden katlanabilmektir. Buna tahammül gösteren, isyan etmeyen; sonuçta mutluluğun lezzetini tadar.'²²⁸²

3.2.10. Telkîn

Arapçada تَلْكِينُ 'telkîn' kavramı, dördüncü babdan ve 'süratle anladı' manasındaki لَكِنَ 'l-k-n' fiilinin تَفْعِيلُ 'tefil' babından masdar olup, 'bir sözü bir adama söyleyip anlatmak' manasındadır.²²⁸³ Diğer bir tarife göre telkîn, 'bir fikri veya bir tasarımı, bir kimseye, onun etkilenmek istendiği hissine kapılmasına yol açmaksızın, örtülü bir şekilde sunmaya denir.'²²⁸⁴ Telkîn aynı zamanda, 'teklif etmek, iknâ etmek, fikrini celb etmek; gizli mekanizmalarla muhatapı, sunulan fikre râm etmektir.'²²⁸⁵

Telkîn, Kur'ân-ı Kerim'in kabul ettiği tebliğ ve irşat metotlarından. Çünkü Kur'ân, halk yığınlarına tebliğini, 'telkînî bir üslûp içerisinde yöneltti. Bu üslûpla hakikat, her türlü çelişkiden uzak, doğruluğunu gösteren delillerle desteklenmiş, kabul etmeye teşvik eden her türlü vasıtayla pekiştirilmiş bir şekilde sunulmuş olmaktadır. Öyle ki, niyetler hâlis, ruhlar elverişli olduğu ve hakkı aradığı takdirde onu kabul etmeye hiçbir mani yoktur.'²²⁸⁶

Telkîn konumundaki Kur'ân-ı Kerim'in muhatapı 'KALB'dir. Çünkü bu telkîn karşısında açık veya kapalı olmak durumu kalbin vasıflarındandır. Daha önce, Kur'ân'ın irşad amacıyla yapmış olduğu telkîne karşı, sağlıklı kalblerin mutmain²²⁸⁷ olmasına karşın;

²²⁸⁰ Tarhan, *Mutluluk Psikolojisi*, s. 151–153.

²²⁸¹ Hançerlioğlu, *İslâm İnançları Sözlüğü*, İstanbul, 2006, 'sabır' madd.

²²⁸² Tarhan, *Mutluluk Psikolojisi*, s. 153–154.

²²⁸³ Âsım Efendi, *a.g.e.*, 'l-k-n' madd.

²²⁸⁴ Muhammed Çelik, *Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti*, İzmir, 1996, s. 318.

²²⁸⁵ Çelik, *a.g.e.*, s. 318.

²²⁸⁶ Çelik, *a.g.e.*, s. 320.

²²⁸⁷ Bkz. Ra'd, 28.

hasta ve kararmış kalblerin,²²⁸⁸ katı,²²⁸⁹ kılıflı,²²⁹⁰ kilitli²²⁹¹ hatta mühürlü olduklarını²²⁹² ifade etmiştik.

Kalbin sahip olduğu bu değişken vasıflar, onun telkînin muhatabı ve etkiye açık olduğunun göstergesidir. Çünkü telkîn, hakikatin kalb tarafından kabulü için tebliğin, her türlü vasıtayla pekiştirilmiş bir şekilde sunulmasıdır. Bu sunumun muhatabı olan kalb de –isminden de anlaşılacağı üzere– iknâ olma şiddetine göre değişecektir.

Ferdin ahlakî değerleri, doğumundan itibaren çevresinden öğrenmiş olması, telkînin etkisini ve önemini ortaya koymaktadır. Bu konuyu yukarıda ifade ettiğimiz için, tekrar olmaması için yeniden ele almayacağız.

Birçok psikiyatrik hastalıkların tedavisinde etkili olarak kullanılan 'davranışçı psikoterapi' ve 'bilişsel psikoterapi' yöntemleri, tamamen telkîn ve iknâ metotlarıdır.²²⁹³

İslâm, telkinde iknâ unsuruna önem vermiştir. Çünkü insanlara telkîn edilen ve iknâ edilemeyen her bir konu, bilgisayarın masaüstünde açık kalan dosyalar gibidir. Bu

'dosyalar açık kaldığı zaman bilgisayarın çalışması yavaşlar ve verimi düşer. Bir olay hakkında insan beyni iknâ olmadığı zaman veya taklîden inandığı zaman akıl onaylamadığı için o konu ucu açık bir yara gibi durur, mikrop kapar ve hastalık haline dönüşür. Hâlbuki o konu akla uygun hale getirildiği, mantıksal çözüm üretildiği zaman o kişi izin vermediği müddetçe o dosyaya dışarıdan bir şey giremez. Tahkîkî iman, beyinde çözülmüş, kapatılmış, şifrelenmiş bir dosyadır. Tahkîkî iman beynin çalışma mekanizmasına en uygun modeldir. Akılla birlikte kalp ve duygular da ön plana çıkmalıdır. Tasavvufla uğraşanlar akli geri planda tutup kalbi öne çıkarmışlardır. Bir toplumda akli şaşkırtacak vesveseler yoksa kalbî metotla gitmek insanın daha hızlı gitmesine vesile olur. Eski çağlarda akli karıştıracak çok fazla etken yoktu fakat çağımızda bilim ilerledikçe şeytanın baştan çıkarıcı materyali çoğalmıştır.²²⁹⁴

²²⁸⁸ Bkz. Bakara, 10 v3 Mutaffifin, 14.

²²⁸⁹ Bkz. Zümer, 22.

²²⁹⁰ Bkz. Bakara, 88.

²²⁹¹ Bkz. Muhammed, 24.

²²⁹² Bkz. Münâfikûn, 3.

²²⁹³ Bkz. Tan, *Takıntılar*, s. 192–208; Tan, *Depresyon*, s. 132–133.

²²⁹⁴ Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, s. 292

Bu sebeple, 'medenîlere galebe iknâ iledir'²²⁹⁵ denilmiştir. İnsanları iknâ etmede de sözün önemi ve etkisi inkâr edilemez. Çünkü 'insanlara gerçeği ulaştırmanın asıl vasıtası sözdür.'²²⁹⁶

Kur'ân-ı Kerim, konuşma ve sözlü münasebetlerin ölçüsünü şöyle ortaya koymaktadır: 'Söyle o kullarıma: 'Hep en güzel sözleri söylesinler, çünkü şeytan aralarını bozmaya çalışır. Gerçekten şeytan insanın açık düşmanıdır.'²²⁹⁷ Bu âyet, 'mü'minlerin kendi aralarında konuşurken güzel söz söylemeleri gerektiğini bildirildiği gibi, müşriklerle konuşurken de güzel söz söylemelerinin gerektiğini' bildirmektedir.²²⁹⁸ Çünkü sadece güzel söz ile kâfirlerin kalbine bir yol bulunmuş olur.²²⁹⁹ Yüce Allah, اذْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ 'Sen insanları Allah yoluna hikmetle, güzel ve makul öğütlerle dâvet et, gerektiği zaman da onlarla en güzel tarzda mücadele et. Rabbin, elbette, yolundan sapanları en iyi bildiği gibi kimlerin doğru yola geleceğini de pekiyi bilir.'²³⁰⁰ buyurarak bu hakikate vurgu yapmaktadır.

Gelmiş geçmiş en inatçı, azgın ve inkârcılardan biri de Firavun'dur. Öyle ki, bu zâlim her türlü çirkinliği işlemiş hatta اَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى 'Sizin en yüce rabbiniz benim!'²³⁰¹ diyerek rübûbiyet ve مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي 'Ben sizin benden başka bir ilahınız olduğunu bilmiyorum.'²³⁰² diyerek de ulûhiyet davasında bulunmuştur. Buna rağmen Yüce Allah Hz. Mûsâ (a.s.) ve Hz. Hârûn (a.s.)'a, اذْهَبَا إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى 'Gidin. Firavun'a, zira o iyice azdı. Ona tatlı, yumuşak bir tarzda hitab edin. Olur ki aklını başına alır yahut hiç değilse biraz çekinir.'²³⁰³ demiştir.

Kur'ân-ı Kerim'in, teblîğ ve irşâd için ön gördüğü telkînin özellikleri, şefkatli, merhametli, nâzik, kibâr, hoşgörülü, affedici ve azîmli olmaktır: قِيمًا رَحْمَةً مِنَ اللَّهِ لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَعَلَّكَ فَاغْفُ عَنَّهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ كُنْتَ قَطًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَأَنْفَضُوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنَّهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ 'İnsanlara yumuşak davranman da Allah'ın merhametinin eseridir.

²²⁹⁵ Bediuzzaman, *Tarihçe-i Hayatı*, İstanbul, 1991, s. 50.

²²⁹⁶ Çelik, *a.g.e.*, s. 291.

²²⁹⁷ İsrâ, 53.

²²⁹⁸ el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V, 46-47.

²²⁹⁹ el-Cezâirî, *Eyserü't-Tefâsîr*, II, 351.

²³⁰⁰ Nahl, 125.

²³⁰¹ Nâziât, 24.

²³⁰² Kasas, 38.

²³⁰³ Tâhâ, 43-44.

Eğer katı yürekli, kaba biri olsaydın, insanlar senin etrafından dağılıverirlerdi. Öyleyse onların kusurlarını affet, onlar için mağfiret dile ve işleri onlarla müşavere et! Bir kere de azmettin mi, yalnız Allah'a tevekkül et! Allah muhakkak ki Kendisine dayanıp güvenenleri sever.²³⁰⁴

İnsanlar, hem kendi nefislerinin hem de çevrelerindeki diğer insanların tesiriyle, 'çevre unsurlarına karşı, olumlu veya olumsuz bir değer hükmü ifade eden tutum'²³⁰⁵ şeklinde tarif edilebilen çeşitli kanaatlere sahip olurlar.

Kur'ân-ı Kerim'in öngördüğü, bu kanatlerden toplumu ve fertleri bozucu olumsuz olanlarını değiştirmektir. Kanaatlerin değişmesi ise ancak tebliğ ve irşâd ile mümkündür. Tebliğ ve irşâdın da tek metodu vardır: Telkîn.

Kur'ân-ı Kerim'e göre telkîn, sadece tarifinde ifade edildiği şekliyle, 'bir sözü bir adama söyleyip anlatmak' değildir. Çünkü Kur'ân'ın hedefi, telkîn ile muhatabın olumsuz olan kanaatlerini değiştirmektir. Halbuki 'bir şahsın kanaatlerini, bu kanaatlerin yanlış olduğunu söyleyerek değiştiremezsiniz. Korkutmak ise geri tepen bir silah olur.'²³⁰⁶

Telkînde bulunan, yani mübelliğ yumuşak, nâzik ve kibar ifade kullanma, muhataba karşı bir yağcılık, dalkavukluk, münafıklık, hakkı gizlemek, bâtılı süslemek veya ona râzı olmak demek değildir. Yumuşak söz, muhâtabın hakkı kabul etmesine yardımcı olmak için söylenir. Bunda muhatabın hastalığını gizlemek sözkonusu değildir. Mübelliğ doktor gibidir. Doktor, hastanın rahatsızlığını gizlemeyip tedavî yollarını gösterdiği gibi, mübelliğ de tavır ve davranışlarıyla bu hastalıklara parmak basar ve tedavî yollarını gösterir.

Bir doktor, ölmek üzere olan ve ümid kesilmiş kanser hastasına bile 'senin için artık yapılacak bir şey yoktur' ifadesini kullanamayacağı gibi, mübelliğ de muhatabını hasta eden her türlü kanaatini değiştirmek için son ana kadar kırıncı ve ümitsizlik aşılایıcı olmamalıdır.

²³⁰⁴ Âl-i İmrân, 159.

²³⁰⁵ J.A.C. Brown, *Beyin Yıkama*, (çev.: Behzat Tanç), İstanbul, 1994, s. 34.

²³⁰⁶ Brown, *Beyin Yıkama*, s. 48.

Muhatapların psikolojik durumunu gözetererek telkînde bulunmak da başarmanın sebeplerinden sayılmıştır. Çünkü başarının sırrı,

‘muhatapların kafa kafa yapılarının nasıl değişebileceğinin bilinmesindedir. Bunun için de onları iyi tanımak gerekir. Özellikle onların inançlarını, bilgi seviyelerini, ilgi alanlarını bilip tanıdıktan sonra, buna göre kendilerine hitap olunduğu takdirde müessir olunabilir, zihinlerine, gönüllerine çekirdek bırakılabilir. Bir insanın ilgilendiği sahadan bahsetmek, dikkatini çeker, alakasını uyandırır; peşin fikirlerinden sıyrılmasına sebep olabilir ki bu son derece önem arzemektedir. Çünkü ‘kişi bilmediğinin düşmanıdır’ tesbiti meşhurdur.’²³⁰⁷

Kur’ân-ı Kerim bir bilim kitabı değildir. Ancak akı, ilmî delillerle bilmeye sevkeder ve bilimin yollarını, أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ فَذَكِّرْ إِمَّا أَنْتَ مُذَكِّرٌ ‘O kâfirler bakıp düşünmezler mi? Meselâ deve nasıl yaratılmış? Gök nasıl kurulup uçsuz bucaksız yükseltilmiş? Dağlar nasıl da yeri tutup, dengeleyen direkler halinde dikilmiş? Yeryüzü nasıl yayılıp hayata elverişli kılınmış? İşte böyle; Sen insanları irşada devam et, zaten senin görevin sadece irşad edip düşündürmektir.’²³⁰⁸ âyetlerindeki gibi kendisine hatırlatır. Çünkü Kur’ân’ın telkîni esas itibarıyla akla yöneliktir.

²³⁰⁷ Çelik, *Kur’ân’ın İknâ Hususiyeti*, s. 323.

²³⁰⁸ Gâşiye, 17–21.

SONUÇ

İnsan ne bir robot gibi cansız, ne de diğer canlılar gibi sadece yiyip içen ve üreme faaliyetinde bulunan bir varlıktır. O bu maddî varlığının yanında, manevî varlığıyla da ruh, kalb, akıl ve vicdan sahibidir. Onun maddî yönünün zaman zaman hastalanması gibi; manevî yönü de hastalanabilmektedir.

Araştırmamızda insanın bu manevî yönüne işaret ettikten sonra, Kur'ân-ı Kerim'e göre onun yaratılışını ve psikolojik boyutunu inceledik. Daha sonra bedenî hastalıklar olarak sınıflandırdığımız birçok uzvî ve psikolojik hastalıkların yanında, rûhî hastalıklar olarak sınıflandırdığımız birçok cinnî, asabî, aklî ve kalbî hastalıkları inceledik.

Araştırmamızda, insanın belirleyici özelliklerinden olan duyguların ifrat veya tefriti durumunda, aklın –hevâya tâbî olmak gibî dahilî ve çevrenin veya şeytanın etkisi gibi haricî herhangi bir etki sebebiyle– rolünü yerine getirememsinden kaynaklanan, hissizlik ve gaflet belirtileriyle varlıkları anlaşılabilen hastalık çeşitlerini Kur'ân, Sünnet ve asrımızın psikiyatri ilminin bakış açılarıyla inceledik. Ancak araştırmamız bir tıp veya psikoloji araştırması olmadığı için, ilgili kısımlarda bir derinlik görülmeyebilir. Zâten araştırmanın ağırlık noktasını, 'Kur'ân-ı Kerim'e Göre Rûhî Hastalıklar' oluşturmaktadır.

Konunun alabildiğine geniş bir konudur. Ancak –yukarıda da işaret ettiğimiz gibi– konuya felsefe veya tasavvuf ilimlerinin mantığıyla değil; tefsir ilminin bakış açısıyla işaret ettik. Ayrıca bu hastalıkların Kur'ân-ı Kerim'e göre sebep ve çarelerini kısaca sunduk. Çünkü Kur'ân-ı Kerim, nazariyattan daha ziyade, itikadî ve amelî yönü olan ilahî bir kitaptır.

Ayrıca Kur'ân-ı Kerim her şeyi açıklamak için indirilen bir kitap olduğundan klasik usullerle tefsir edilmesinin yanında, pozitif ilimlere de ışık tutabileceği inancıyla, rûhî

hastalıklarla ilgili âyetlere, tıbbî, sosyolojik ve psikolojik açıdan da bakmaya ihtiyaç hissettik.

'Ruh' konusu psikoloji ilminin bakış açılarıyla birlikte Kur'ân ve Sünnet bütünlüğü içinde ele alınıp incelendiğinde, bu ilmin ne kadar eksik ve yanlış değerlendirmelerde bulunduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Çünkü mezkûr ilim hep İslâmiyeti hesaba katmadan değerlendirmelerde bulunmuş, maalesef Hanîf İslâm ile muharref veya bâtil dinler aynı potada görülmüştür. Hâlbuki bu ilmin yanlış gördüğü akideleri İslâm da yanlış görmüş ve tarih boyunca hep bunlarla mücadele etmiştir. Buna rağmen İslâmiyet ile bu bâtil akideleri aynı kategoriye sokmağa çalışmak yetersiz bir bilgiyle yapılmış bir değerlendirmedir.

Kur'ân-ı Kerim ile müsbet bilimler arasında ortak tarafların bulunması, ilk bakışta insanı hayrette bırakır. Zira bu ikisi arasında uyumsuzluk değil, uyum vardır. Bugün –bazı istisnalar dışında– birçok maddeci nazariyelere kendilerini kaptıran bilim adamları, genel olarak, dînî konulara karşı ya ilgisizdirler ya da alay edici bir tavır takınırlar. Onlar ekseriya bu konuların efsanelere dayandığını düşünürler. Batı ülkelerinde dinden bahsedilince, yalnız Yahudilik ve Hıristiyanlık akla gelir, fakat İslâm'ın da bu alana dâhil edilmesi pek düşünülmez. Ayrıca, İslâm hakkında –hem de yanlış anlayışlar üzerine kurulmuş ve Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın farklı bir versiyonu sayılarak– o kadar çok gerçek olmayan hüküm yayılmıştır ki, günümüzde; İslâm'ın gerçek mahiyeti hususunda bir fikir edinmek iyiden iyiye zorlaşmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'de ifade edilen 'ruh', somut bir şey olduğundan ve mahiyeti bizce tam manasıyla bilinmediğinden, varlığı matematiksel isbatlar gibi isbatlanamaz. Yâni pozitif ilimlerle ruh ve ruh ile birlikte var olması gereken 'duygular' açıklanamazlar. Bu ilimlerle 'ruh' ve dolayısıyla 'duygular' isbatlanamazsa inkâr da edilemezler. Kaldı ki, pozitif ilimlerle varlıkları bilindikleri halde tarif edilemeyen nice matematiksel değerler vardır: 0 (sıfır), eksi sonsuz, artı sonsuz... gibi.

Matematik ilminde, sıfır ve sonsuzluk mefhûmları için, 'tanımsız' tabiri kullanılır. Ancak buna rağmen varlıkları inkâr edilemez. Sıfırı ya da sonsuzlardan birini inkâr eden, kaosa girer...

Hem sonra ruh ve duyguları anlayabilmek için, insanların psikolojik yapısını iyi bilmek ve empati yaparak değerlendirmede bulunmak lazımdır. Yoksa empati olmadan bir şeyler iddia etmeye çalışmak, 'sıfır yoktur' diyenlerin iddialarından farklı olmaz.

Var oldukları bilinen değerleri isbat etmek için önce iman etmek lâzımdır. Çünkü Kelâm İlminde 'tekâfüü'l-edille' prensibiyle de ifâde edildiği gibi, inanmanın ve inanmamanın delilleri eşittir. Bu sebeple önce iman edilir sonra da bu iman delillere dayandırılır.

İnsanların iç âleminde varlığı duyulan 'ruh' mefhumunu ve onun tezâhürlerini anlamak, iyice tedkîk etmek ve bundan hareketle sonuca varmaya çalışmak lazımdır. Oysa adına bilimsel dedikleri araştırmalarla Freud ve takipçileri elle tutulur bir şey ortaya koyamamışlardır. Bunların yaptıkları ancak kendi kişiliklerini ifâde etmekten ibarettir. Onun başlıca buluşu olan 'Şuuraltı Teorisi' ve onun psikanalize uygulaması ile dinî hayatın yapısı ve kaynağı konusundaki teorik anlayışların arasını ayırmak gerekmektedir. Psikanalistler ve birkaç heyecanlı amatörler hariç 'Totem ve Tabu'daki takdim edilen teoriyi ilim dünyası kabul etmemiştir.

Teknolojik gelişmenin oluşturduğu hızlı hayat tarzı, yirmi birinci asır insanının yalnızlaştırmış ve ihtiyaçlarının listesini kabartmıştır. Zaten tek başına kendi kendine yetmeyen insan, 'yetersizlik' hissini de zirve noktada yaşamaktadır. İçinde bulunduğu bu huzursuzluğu yaşayan insan, çevrenin de baskısıyla manevî yapısında sarsıntılar geçirmektedir. Bunun neticesinde de, –hem uzmanların hem de halkın galat-ı meşhur olarak kullandıkları– 'rûhî hastalıklar' artmakta ve buna bağlı olarak, 'psikosomatik' hastalıklar da önü alınmaz bir hal almaktadır.

Geçtiğimiz yüzyılda insanları tehdit eden çocuk ishali, verem, difteri, tifo gibi hastalıklar ortadan kalkarken ve buna bağlı olarak da asrımızda ölüm azalırken; rûhî hastalıklarının sayısı artmaktadır. Çalışmamız süresince ziyaret ettiğimiz 'Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastaneleri'nin doluluk oranı bu tesbitimizi doğrular niteliktedir.

Bunun yanı sıra insanların sinir gerginliği ve dengesizliği de gözle görülür bir şekilde artmış bulunmaktadır. Fertlerin mutsuzluğu, yalnızlık hissini son seviyesinde yaşamaları ve bunun neticesinde yaşadıkları sinir gerginlikleri; aile ocaklarının

yıkılmasına vesile olmakta, gün geçtikçe de, ‘fuhuş malzemesi olmaya aday terkedilmiş kadınlarla, köprü altı çocukları’nın sayısında artış gözlenmektedir. Öyle görünüyor ki ruhî hastalılar, günümüz tıbbının meşgul olduğu mikrobik hastalıklardan çok daha tehlikelidir.

Ruh hakkında çok az bir bilgiye sahibiz. Bu bilgilerimiz de, ruhun mâhiyetiyle değil, tezâhürleriyle alakalıdır. Mâhiyetini bilemediğimiz bir şey için, ‘hastalandı’ dememiz doğru değildir. Çünkü hastalığını bildiğimiz şeylerin mâhiyetini de biliriz.

Ancak ruh, akıl, kalb, nefis ve vicdan kavramları birbirlerine yakın anlamlar ifade ettiklerinden, zaman zaman birbirlerinin yerlerine kullanılmışlardır. Yoksa ruhun hastalanmadığını, hastalanan şeyin ruhun faaliyet alanı olan beyin ve nörolojik sistem olduğunu –uzmanlardan nakille– ifade etmiştik. Dolayısıyla psikolojik hastalıklar olarak bilinen hastalıklar, ruhî değil, bedenî hastalıklardır. Ancak bu hastalıklara sebep olan ve kalbî/nefsî hastalıklar dediğimiz birçok hastalıklar mevcuttur.

Bu ve benzerî hastalıklara dûçâr olanlar, bazen günümüz tıbbının bu hastalıklar karşısında çaresiz kaldığını görünce, kendileri de çaresiz kalmakta ve hastalıklarının seviyesi artmaktadır. Tıbbın bu hastalıklar karşısında çaresiz kalması; materyalist felsefe ile birlikte dünyaya yayılan ve birçok insanın maddî ve manevî hayatının heder olmasına vesile olan, ‘tıp pozitif bilimdir, manevî inanç teokratik bir konudur. İkisi birbiri ile hiçbir zaman uyuşmaz’ inancından kaynaklanmaktadır. Tıbbın atılım yaparak, manevî hastalıklara da çare olması için, tıp adamlarının bu yanlış kanaatten vazgeçmeleri gerekiyor. Çünkü îmân ve ibadetin, içimizde uzman bir doktor ve maharetli bir eczacı gibi harekete geçerek, maddî ve manevî hastalıklara somut olarak etki ettikleri artık bilimin gözüyle de görülmüştür. Dolayısıyla bütün maddî ve manevî hastalıkların somut ve cerrahî tedavîsinin yanında, îmân ve ibadetin de maddî ilaçları etkileyen plasebo etkisi ve yardımcı tedavî yönü unutulmamalıdır. İnsanların manevî yanlarını ve ibadet hayatlarını yok saymak, bir hastanın hayatî ilaçlarını elinden alıp kendisini ölüme terk etmeye benzer.

Bu sebeple ‘hastalığın da, şifanın da Yüce Allah’ın elinde olduğu, doktor ve ilacın gerekli ama tek başına yeterli olmayan birer vesile oldukları’ inancı ve şifa duaları tedavinin hızlanmasına ve başarı oranının artmasına vesile olacaktır.

Ancak materyalist felsenin etkisi altındaki dünyada yaşayan asrımız insanı, îmân ve ibadet hususunda, vahiyden yeterli bilgi alamamış, içinde bulunduğu inanç boşluğunu, çeşitli hurafele ve bid'alarla doldurmaya çalışmıştır. Bu tabloyu yaşayan insanın, dûçar olduğu hastalıklar karşısında günümüz tıbbı da çaresiz kalınca, 'mânevî değerleri kötü amaçlarına âlet ederek üfürükçülük ve büyücülüğü meslek edinen şarlatanlar' için gün doğmuş oluyor. İslâm dini, bu şarlatanların yaptıklarını tasvib etmediği gibi; bu davranışları kınamış, büyücüye, kâhine ve arrafa gidip onların söylediklerini doğrulayanları 'müşrik' olarak değerlendirmiştir.

Buna mukabil Kur'ân-ı Kerim, kendisinin kalbî hastalıklara şifa olduğunu söylemekte, Efendimiz (s.a.s.)'de maddî ve manevî hastalıklara karşı, hem korunma hem de tedavî amaçlı çeşitli âyetler okumuş, Kur'ân ifadelerinin dışında kendi ifadeleriyle de dua etmiş ve bu duaları yapmayı ümmetine de emretmiştir. Hiçbir dua bilmeyenler bile kendi analdıkları dil ile kendi dertlerini Yüce Allah'a anlatabilmelidirler. Çünkü başkasıyla dertleşmek ve içini ona dökmek insanı rahatlatır ve tedavîyi kolaylaştırır.

Yüce Allah'a îmânı insanlık için bir eksiklik sayan felsefî hareketler, vahiyden ilhâm alan akl-ı selîm ile yeniden değerlendirmeye tâbî tutulmalı ve Kur'ân-ı Kerim'in düsturları insanlığa sunulmalıdır.

İnsanlığın topyekûn sıhhat ve saadet bulması için, tâkib edilecek en güzel model olan Efendimiz (s.a.s.)'in örnek hayatı sürekli gündemde tutulmalıdır. Câhiliye dönemindeki insanların hastalıklı hayatları, Kur'ân-ı Kerim'in eğitiminden geçtikten sonraki aynı insanların saadetli ve sağlıklı hayatları ile mukayese edilmeli ve bu değişime sebep olan anlayış, eğitim sistemlerinin temelini oluşturmalıdır. Özellikle Efendimiz (s.a.s.)'in, hoş görülü, nâzik, kibar, empatik ve iknâ edici tavrı ve duruşu bütün eğitimciler için örnek olmalıdır.

Câhiliye dönemindeki katı ve mutaassıb toplumun, kısa bir zaman zarfında, yaşadığı bu mucizevî değişikliğin arka planındaki 'âhiret inancı'nın da eğitimciler tarafından dikkate alınması zarûrîdir. Çünkü ulûhiyet ve âhiret inancından yoksun insanlar, kendilerini ıpıssız bir kâinâtın ortasında yapayalnız, garîb ve âciz hissederler. Bu his ise, iç daralması, sıkıntı, rahatsızlık ve huzursuzluk doğurur. Bu durumlar ise, birçok rûhî ve bedenî (psikosomatik) hastalıklara sebep olur.

Saçma felsefî akımlara ve onların ortaya koyduğu gayesiz teorilere karşı; sağlıklı bir beyinde faaliyet gösteren ruhun tezahürleri olan akıl ve vicdanın kalb ile irtibatlandırılması sonucu elde edilebilecek güç ve irâde ile insanî yönümüzü yaşamak için verilmiş tüm araçlarımızı, varlığımızın kalbî ve rûhî boyutunun almış oldukları ilâhî ilhâm ve mesajlarının hizmetine vermemiz gerekir. Bütün mü'minlerin bu şekilde yaşamaları ise elzemdir. Çünkü rûhî yönden yoksun, âdeta tek gözle hâdiselere bakan materyalist felsefeye karşı, topyekûn insanlığı, salt aklın cerbezelerinden kurtarıp, ruhun ve onun madde âlemindeki tezâhürleri olan akıl-ı selîmi ve onun şaşmaz rehberi olan vicdanı içinde taşıyan 'kalb-i selim'in huzurlu kucağına kavuşturmak lazımdır.

KAYNAKLAR

Kur'ân-ı Kerim

ABDULBAKÎ, M. Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, 1996.

ADIVAR, Adnan, Arat R., Ateş A., Kafesoğlu İ. ve Yazıcı T., *MEBİA*, İstanbul, 1964.
el-AHTERÎ, Karahisârî Mustafa İbn Şemseddîn, *Ahteri-i Kebir*, İstanbul, 1310 (h).

AKARSU, Bedîa, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1975.

AKYOL, Mustafa, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Aura/teofizik>.

AKGÜL, Muhittin, *Kur'ân İnsan ve Toplum*, İstanbul, 2001.

ALPER, Hülya, *İmanın Psikolojik Yapısı*, İstanbul, 2002.

—*DİA*, 'münafık' madd.

el-ÂLÛSÎ, Mahmud İbn Abdillâh, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, y.y., t.y.

ÂSİM EFENDİ, *el-Okyânûs (Kâmus Tercümesi)*, İstanbul, 1305 (h).

ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1988.

AYDIN, Hayati, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, İstanbul, 2001.

AYDÜZ, Davut, *Kur'ân-ı Kerim'de Besinler ve Şifâ*, İzmir, 2006.

BABUNA, Cevat, *İlimden İmana*, İstanbul, 2001.

BALİYY, Vahid Abdüsselâm, *Vikayetü'l-İnsan mine'l-Cinni ve's-Şeytan*, Kahire, 2008.

BEDİUZZAMAN NURSÎ, Said, *Hutbe-i Şâmiye*, İstanbul, 2006.

—*İşârâtü'l-İcâz fi Mîzânî'l-İcâz*, (tah.: İhsan Kasım Salihî), İstanbul, 1999.

—*Lemalar*, İstanbul, 1995.

—*Mektûbât*, İstanbul, 1994.

—*Mesnevi-i Nuriye*, İstanbul, 1996.

—*Muhakemât*, İstanbul, 1991.

—*Sözler*, İstanbul, 1993.

—*Ta'likat alâ Bürhâni'l-Gelenbevî fi'l-Mantık*, İstanbul, 1993.

—*Tarihçe-i Hayatı*, İstanbul, 1991.

- el-BEYDÂVÎ, Kâdı Nâsıruddîn Ebu Saîd Abdullah İbn Ömer İbn Muhammed, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, İstanbul, t.y.
- BİLGİN, Safiye, <http://www.safiyebilgin.com/alzheimer.html>.
- BİLMEN, Ömer Nasûhî, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, t.y.
—*Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul, 1993.
—*Yüksek İslâm Ahlakı*, İstanbul, 2007.
- BİRGİVÎ, Muhammed İbn Ali, *Ravdâtü'l-Cennât fî Üsûli'l-Akâid*, İstanbul, 1305 (h).
- BOLAY, Süleyman Hayri, *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara, 1997.
- BROWN, J.A.C., *Beyin Yıkama*, (çev.: Behzat Tanç), İstanbul, 1994.
- BUCAİLLE, Maurice, *Tevrat İnciller Kur'ân-ı Kerim ve Bilim*, (trc.: Suat Yıldırım) İzmir, t.y.
- BUHÂRÎ, Ebu Abdillâh Muhammed, *Sahîhu'l-Buhârî*, (tah.: A. İbn Bâz), Beyrut, 1994.
- BULUT, Mehmet Ali, *Ruhun Deşifresi*, İstanbul, 2008.
- BURKOVİK, Yıldız, *Kaygılanacak Ne Var*, İstanbul, 2009.
- CANAN, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, İstanbul, t.y.
- CANBULAT, Mehmet, *DİB Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 'şükür' madd.
- el-CÂRİM, Ali ve Emin, Mustafa, *el-Belâğatü'l-Vâdiha*, İstanbul, 1984.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara, 1989.
- el-CEVHERİ, Ebu Nasr İsmail İbn Hammâd *Shâh*, y.y., t.y.
- el-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Beyrut, 1987.
—*Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevazir fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezair*, Beyrût, 1987.
- el-CEZÂİRÎ, Ebubekir Cabir, *Eyserü't-Tefâsîr li Kelâmi'l-Aliyyi'l-Kebîr*, Medine, 2003.
- CÜCELOĞLU, Doğan, *İnsan ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramlar*, İstanbul, 2008.
- el-CÜRCÂNÎ, Ali İbn Muhammed İbn Ali, *Kitâbü't-Ta'rifât*, Beyrut, 1996.
- ÇAĞRICI, Mustafa, *DİA*, 'müdahene' madd.
- ÇELİK, Muhammed, *Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti*, İzmir, 1996.
- DALKILIÇ, Mehmet, *İslâm Mezheplerinde Ruh*, İstanbul, 2004.
- DAMASİO, R. A., *Descartes'in Yanılgısı*, (trc. B. Atlamaz), İstanbul, 1998.
- ed-DÂMEĞÂNÎ, Ebu Abdillâh Hüseyin İbn Muhammed, *el-Vücûh ve'n-Nezâir li Elfâzi Kitâbi'l-Lâhi'l-Azîz*, Beyrut, 2003.

- DARYAL, Ali Murat, *Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri*, İstanbul, 1994.
- DEBRAY-RITZEN, Pierre, *Freud Skolâstiği*, (trc. F. Gökdemir ve Ç. Ertürk) Ankara, 1991.
- DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, *DÍA*, 'cünûn' madd.
- DURUSOY, Ali, *İbn Sinâ Felsefesinde İnsan ve Âlemdeki Yeri*, İstanbul, 1993.
—*DÍA*, 'hayal' madd.
- EBU DÂVUD, Süleyman İbn Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvud*, Beyrut, 1988.
- EBU HAYÂN, Muhammed İbn Yusuf, *Tefsîrû'l-Bahrü'l-Mühît*, y.y., t.y.
- EBUSSUUD, Muhammed İbn Muhammed, *İrşadi'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, y.y., t.y.
- ELİADE, Mircea, Kutsal ve Dindışı, (trc.: Mehmetali Kılıçbay), Ankara, 1991.
—*Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, (trc.: Mehmet Aydın), Konya, 1995.
- ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, t.y.
- el-FEYUMÎ, Ahmed İbn Muhammed İbn Ali el-Mükrî, *el-Misbâhü'l-Münir fi Ğarîbi's-Şerhi'l-Kebir li'r-Rafû*, Beyrut, t.y.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, Ankara, 1993.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Muhammed İbn Yakub, *Kâmûsü'l-Muhit*, Beyrut, 1997.
- FREUD, Sigmund, *Metapsikoloji*, (çev. Emre ve Ayşen Tekşen Kapkın), İstanbul, 2002.
—*Dinin Kökenleri*, (çev. Ayşen Tekşen Kapkın), İstanbul, 2002.
- FÛDE, Mahmud Besyunî, *et-Tefsîrû'l-Mevdû ve Menhecü'l-Hakk fi Hidâyeti'l-Halk*, Mısır, 1987.
- el-GAZÂLÎ, Ebu Hâmid Muhammed İbn Muhammed *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Beyrut, 2004.
—*Tehâfütü'l-Felâsife*, (tah.: Süleyman Dünya), Kahire, 1972.
- GÖLCÜK, Şerafettin, *Kur'ân ve İnsan*, Konya, 2009.
—*DÍA*, 'esâtîr' madd.
- GÜLEN, Fethullah, *Kalbin Zümriüt Tepeleri*, İstanbul, 2008.
—*Varlığın Metafizik Boyutu*, İstanbul, 1998.
—*Fatiha Üzerine Mülahazalar*, İzmir, 1997.
- GÜLTEKİN, Mücahit, *Psikolojik Tehlike*, İstanbul, 2008.
- GÜNGÖR, Erol, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, İstanbul, 2000.
—*Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, İstanbul, 1998.

- GÜVEN, M. Yusuf, *Gözümü Haramdan Nasıl Korurum*, İstanbul, 2010.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Ruhbilim Sözlüğü*, İstanbul, 1997, 'psikiyatri' madd.
—*Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 1999.
—*İslâm İnançları Sözlüğü*, İstanbul, 2006.
- HAŞİMÎ, Ahmed, *Muhtârü'l-Ehâdsü'n-Nebeviyye*, Beyrut, t.y.
- el-HÂZİN, Ebü'l-Hasan Ali İbn Muhammed, *Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*, y.y., t.y.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *DİA*, 'ibadet' madd.
- İBN ABBAS, Abdullah, *Tenvîrü'l-Mikbâs min Tefsîri İbn Abbâs*, (tah.: Muhammed İbn Yakub Fîrûzâbâdî) Beyrût, t.y.
- İBN ATÂR, Alâüddîn, *el-Mesâilü'l-Mensûre*, (tah.: Muhammed el-Haccâr), Beyrût, 1996.
- İBN HÂCİB, Ebu Amr Osman İbn Ömer İbn Ebî Bekr, *Molla Câmi*, İstanbul, 1318 (h).
- İBN HANBEL, Ebu Abdillâh Ahmed İbn Muhammed eş-Şeybânî, *Müsned*, Beyrut, 1994.
- İBN KAYYIM EL-CEVZİYYE, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Ebî Bekr, *er-Ruh*, Beyrut, 1994.
—*ed-Dâu ve'd-Devâ*, Mısır, t.y.
—*Zâdü'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, Mekke, 2005.
- İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ İsmail İbn Ömer, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm*, Beyrut, 1999.
- İBN MÂCE, Ebu Abdillâh Muhammed, *Sünenü İbn Mâce*, Beyrut, 1996.
- İBN MANZÛR, Cemalüddin Muhammed İbn Mükrim, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, t.y.
- İBN SÜLEYMAN, Mukatîl, *Kitabü'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, İstanbul, 1993.
- İKBAL, Muhammed, *İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (trc.: A. Asrar), İstanbul, t.y.
- İZUTSU, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (trc.: Süleyman Ateş), İstanbul, t.y.
—*Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, (trc. Selahattin Ayaz), İstanbul, t.y.
- KÂHYA, E., Erdemir, D., *Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Ankara, 2000.
- KALYONCU, Hamdi, *Görünmeyen Varlıklar ve Psikiyatrik Hastalıklar*, İstanbul, 2006.
- el-KARADAVÎ, Yusuf, *Fetâvâ Muasıra*, Kahire, 2003.
- KARAGÖZ, İsmail, *DİB Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 'küfür' madd.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, İstanbul, 1997.

- Kur'ân'da Kişilik Psikolojisi*, İstanbul, 1997.
- KATIPOĞLU, Bedri, *Din Psikolojisi Açısından Freud Psikanalizi ve Din*, İzmir, 1991.
- KAYA, Nihat, *Neden İntihar Ediyorlar*, İstanbul, 1999.
- KILIÇ, Sadık, *Mitoloji Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim*, İzmir, 1993.
- KIRKINCI, Mehmet, *Rahman'ın Misafiri İnsan*, İstanbul, 2006.
- KÖKNEL, Özcan, *Kötü Ruhtan Ruh Sağlığına*, İstanbul, 1998.
- el-KURTÛBÎ, Ebu Abdillâh İbn Ahmed el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân, Beyrut, 1985.
- KUTUB, Muhammed, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, (trc.: Bekir Karlığa), İstanbul, 1987.
- el-MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasan Ali İbn Muhammed, *en-Nüket ve'l-Uyun*, Beyrut, 1992.
- Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn*, y.y., t.y.
- MERTER, Mustafa, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, İstanbul, 2007.
- Meydan Larousse*, y.y., t.y., 'insan' madd.
- MURSÎ, Safsafî A., *Türkçe Arapça Büyük Lügat*, İstanbul, 1983, 'ırkçılık' madd.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin İbn el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Beyrut, 1995.
- NA'ÂN, Ahmed Muhammed, *Tezkiyetü'n-Nüfus ve Terbiyetühâ*, Beyrut, t.y.
- NAÎM, Ahmed, *İlmü'n-Nefs*, İstanbul, 1331 (h).
- NECATİ, M Osman, *el-Hadisü'n-Nebevî ve ilmü'n-Nefs*, (trc.: Mustafa Işık), Ankara, 2000.
- el-Kur'ân ve İlmü'n-Nefs*, (trc.: Hayati Aydın), Ankara, 2004.
- NESÂÎ, Ebu Abdirrahman Ahmed İbn Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, Halep, 1986.
- NURBAKÎ, Haluk, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler ve İlmî Gerçekler*, Ankara, 2001.
- ÖNER, Necati, *Stres ve Dinî İnanç*, Ankara, 1988.
- ÖZAKKAŞ, Tahir, *Ayhan Songar'ın Kayseri Konferansları*, Kayseri, 1995.
- ÖZDEMİR, Gazi, *Din ve Beyin*, İstanbul, 2009.
- ÖZTÜRK, Levent, *On İkinci Yüzyıla Kadar İslâm Dünyasında Hastaneler*, İstanbul, 2007.
- er-RÂĞİB, Hüseyin İbn Muhammed el-İsfehânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, (tah. Safvân Adnan Davudî), Beyrut, 1997.
- er-RÂZÎ, Fahrüddîn Ebu Abdillâh Muhammed İbn Ömer, *Mefâtîhu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Beyrut, 1990.
- er-RÂZÎ, Muhammed İbn Ebî Bekir İbn Abdilkadir, *Muhtarü's-Sihâh*, Beyrut, 1986.

- Tefsiru Ğarîbi'l-Kur'âni'l-Azim*, (tah. Hüseyin Elmalı), Ankara, 1997.
- es-SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Min Künuzi's-Sünne*, İstanbul, t.y.
- es-SAVVÂF, Muhammed Mahmûd, *Fatihatu'l-Kur'ân ve Cüz'ü Amme*, Mekke, 1985.
- SAYGILI, Sefa, *Ruh Hastalıkları ve Korunma Yolları*, İstanbul, 2006.
- Strese Son*, İstanbul, 2008.
- SENİH, Saffet, *İbadetin Getirdikleri*, İzmir, 2009.
- SERT, Emin, *Kur'ân'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, İstanbul, 2004.
- SEYYİD KUTUB, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, Beyrut, 1992.
- SİNANOĞLU, Mustafa, *DİA*, 'ibadet' madd.
- SONGAR, Ayhan, *Çeşitleme*, İstanbul, 1981.
- SÜLÜN, Murat, *Kur'ân-ı Kerîm Açısından İman-Amel İlişkisi*, İstanbul, 2000.
- es-SÜYÛTÎ, Celalüddin Abdurrahman, *ed-Dürerü'l-Müntesire fî'l-Ehâdîsi'l-Müştehire*, Kahire, 1960.
- ŞAHİN, Mehmet, *Bediuzzaman'a Göre Felsefe*, İstanbul, 2006.
- ŞEKER, Mehmet Y., *Kullukta Dört Esas*, İstanbul, 2010.
- *Metafizik Âlemin Sâkinleri Melekler ve Cinler*, İzmir, 2007.
- ŞENTÜRK, Habil, *Din Psikolojisi*, İstanbul, 1997.
- ŞENTÜRK, Mustafa, *Kur'ân'da Akıl*, İstanbul, 2004.
- eş-ŞERİF, Adnan, *İlmü'n-Nefsi'l-Kur'ânî*, Beyrut, 1993.
- eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed İbn Ali, *Fethü'l-Kadîr el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivayeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr*, Mısır, 2003.
- eş-ŞEYBÂNÎ, Abdurrahman İbn Ali İbn Muhammed İbn Ömer, *Kitâbü Temyîzü't-Tayyib mine'l-Habîs fîmâ Yedûru alâ Elsineti'n-Nâs mine'l-Hadîs*, Beyrut, t.y.
- et-TABERÎ, Muhammed İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Beyrut, 2000.
- TAN, Oğuz, *Depresyon*, İstanbul, 2009.
- Takıntılar*, İstanbul, 2009.
- et-TANTÂVÎ, Muhammed Seyyid, *et-Tefsîrü'l-Vasît*, y.y., t.y.
- TARHAN, Nevzat, *İnanç Psikolojisi*, İstanbul, 2009.
- Toplum Psikolojisi*, İstanbul, 2010.
- Duyguların Dili*, İstanbul, 2008.
- Kendinizle Barışık Olmak*, İstanbul, 2007.
- TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed İbn İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, (tah.: A. M. Şâkir), Beyrut, t.y.

- TOPKARA, Cevat, *Bir Gerçeğin İtirafı (Büyücülerin İç Yüzü)*, İstanbul, 2005.
—*Büyü Tutar Cin Çarpar*, İstanbul, 2005.
- TÜMER, Günay ve Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ankara, 1997.
- ULUDAĞ, Süleyman, *DİA*, 'akıl' madd.
—*DİA*, 'basîret' madd.
—*DİA*, 'kalb' madd.
—*DİA*, 'nefis' madd.
- UYVAL, Veysel, *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İstanbul, 1996.
—*Psikososyal Açıdan Oruç*, Ankara, 1994.
- ÜNAL, Ali, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, İstanbul, 2001.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, *DİA* 'hurafe' madd.
- el-YESÛÎ, Luvîs Ma'lûf, *el-Müncid fi'l-Lüğati ve'l-A'lâm*, Beyrut, 2005.
- YILDIRIM, Suat, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, İstanbul, 1998.
—*Kur'ân'da Ulûhiyet*, İstanbul, 1997.
- ez-ZEBÎDÎ, Muhammed İbn Muhammed, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamus*, y.y, t.y.
- ez-ZEMAŞERÎ, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmud İbn Amr İbn Ahmed, *el-Keşşaf*, y.y., t.y.

ÖZ GEÇMİŞ

Emanullah POLAT, 17.02.1967 yılında Ağrı İli, Hamur İlçesi, Seyithanbey Köyü'nde doğdu. Doğduğu köyde, 1978–79 eğitim–öğretim yılında, ilkokul tahsilini tamamladı. Aynı yıl, Ağrı Merkez İmam–Hatip Lisesine kaydoldu. Bu arada medrese sistemi ile özel hocalardan Arapça, Farsça, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Akaid derslerini okumaya devam etti.

1985–86 eğitim–öğretim yılında Ağrı İmam–Hatip Lisesini bitirip 01.04.1987 tarihinde Kocaeli İli'nde imam–hatip olarak göreve başladı.

1990–91 eğitim–öğretim yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne kaydoldu ve 1994–95 eğitim–öğretim yılında Lisans Programını bitirdi. Akabinde de, 1996–97 yılları arasında, askerliğini 251. kısa dönem olarak tamamladı.

1997 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Programına kaydoldu. Aynı yıl açılan 'müftülük imtihanını' kazanıp Erzincan İli İliç İlçesi'ne müftü olarak atandı. Bu arada devam etmekte olduğu medrese usulü derslerini tamamlayıp, emekli müftülerden Abdulbari Polat'tan, 27.10.1999 tarihinde icâzetini aldı.

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı'nda çalışmakta olduğu 'Tin Suresi'nin Tefsiri ve Sure Işığında Kutsal Zaman ve Mekân Mefhumu' adlı tezini, 2001 yılında tamamlayarak Yüksek Lisans Diplomasını aldı.

2000–2002 yıllarında Düzce İli Cumayeri İlçe müftülüğü, 2002–2007 yıllarında da Sakarya İl Müftü Yardımcılığı görevlerini yaptı. Sakarya'daki görevi esnasında, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı'nda Doktora Programı'na kaydoldu. Ekim 2007 tarihinde, Doktora Yeterlilik İmtihanını kazanarak 'Kur'ân-ı Kerim'e Göre Rûhî Hastalıklar' konulu doktora tezini aldı.

Şu anda mezkûr tezi tamamlamış olan Emanullah POLAT; evli ve beş çocuk babası olup, 08.10.2007 tarihinden beri, Manisa İli Soma İlçe Müftülüğü görevine devam etmektedir.

C.V.

Emanullah POLAT, 17.02.1967 in Ağrı Province, was born in the village of Seyithanbey. In his native village, he completed his primary education in the 1978–79 academic year. In the same year, he enrolled in Imam-Preacher High School. Meanwhile, the madrasa system under the care of private tutors he was taught Arabic, Persian, Tafsir, Hadith, Fiqh and continued to read Akaid course.

In the 1985–86 academic year he graduated from Imam-Preacher High School and began to work as an imam-preacher in Kocaeli province in 1987.

In the 1990–91 academic year (in 1990) he enrolled in Marmara University Faculty of Theology and graduated from the University of Marmara in 1995. Then, between 1996–97, he did his military service, as 251st the short term.

In 1997, he began to study in Marmara University Institute of Social Sciences Department in the Interpretation of Basic Islamic Sciences Program. The same year, he won the exam of being mufti and appointed in the district of Erzincan Province, Ilıc as mufti. Meanwhile, he completed his medrese courses, and given his icâzet by retired mufti Polat Abdulbari on 10.27.1999.

While working In Marmara University Social Sciences Institute of Basic Islamic Sciences Interpretation Department on 'Tin Suresi the exegesis and the Qur'an in the Light of Sacred Time and Space Enmity' his thesis, he completed in 2001 and received Graduation Diploma.

He was charged as a Mufti of the town of Duzce Cumayeri In 2000–2002, the years 2002 to 2007 he was wise- Mufti of Sakarya Province. During his duty in Sakarya, he was signed in Sakarya University Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences Ph. D. Program. In October 2007, he was awarded in Ph. D. Qualifying test 'According to the Quran Spritual Diseases' thesis he took.

It's currently completed the mentioned thesis by POLAT Emanullah who is married and father of five children, and since the date of 08.10.2007, as Mufti of Soma in Province Manisa he's been charging.